ו א ש ר ב ר ש. תל־אביב, שבט, תרפ״ג. 64 עמודים.

דאריאן גריי. אפהאנדלונג וועגען קונסט און ווירקליכקייט פון י. י. ט ר ו נ ק, מיט עטליכע ווערטער צום ענין „דאריאן גריי״ פון מ. וואנווילד. פערלאג, פנחס גראובארד. ווארשא, 1923.

Die Toseftaperiode in der tannaitischen Literatur von **Arthur Spanier.** Veröffentlichungen der Akademie für die Wissenschaft des Judentums. Talmudische Section. Erster Band Verlagsbuchhandlung C. A. Schwetschke & Sohn. Berlin, 1922.

Das Protokollbuch der Landjudenschaft des Herzogtums Kleve von **Fritz Baer.** Veröffentlichungen der Akademie für die Wissenschaft der Judentums. Historische Section Erster Band. Verlagsbuchhandlung C. A. Schwetschke & Sohn. Berlin, 1922.

Mult és Jövö. Zsidó irodalmi, müvészeti, társadalmi és kritikai havi folyóirat. Szerkeszti: Dr. Patai József. XIII évf, 1923. Február.

ספרים שהגיעו לבית־המערכת

ארץ־ישראל ושכנותיה. אנציקלופדיה גיאוגרפית־היסטורית לארץ־ישראל, סוריה וחצי האי סיני, מאת הרב ישראל זאב הלוי איש הורוביץ ז"ל. כרך ראשון, א—י, נמסר לדפוס על־ידי בן המחבר אברהם הורוביץ, בהוצאת הרב אהרן טייטלבוים, ניו־יורק. וינה, תרפ"ג. 272 גם XII עמודים.

פסיכולוגיה. ספר למוד למורים ולמתלמדים עם 14 ציורים. מאת פרופ. ד"ר ו. ירושלם, תרגם ד"ר מ. ברכיהו (ברוכוב). הוצאת מרכז המורים בא"י. תל־אביב, תרפ"ג.

יסודי המשפט העברי. סדר דיני ממונות בישראל עפ"י מקורות התלמוד והפוסקים מאת אשר גולאק, עורך־דין מושבע. שלשה ספרים. הוצאת "דביר", ירושלים. ברלין, תרפ"ג. ספר ראשון: 175 עמודים, ספר שני: 237 עמודים, ספר שלישי: 154 עמודים.

אגדות התנאים מאת הד"ר ר' בנימין זאב בכר, מתרגם מגרמנית ע"י א. ז. רבינוביץ. שני כרכים. מהדורה שניה. הוצאת "דביר", ירושלים. ברלין, תרפ"ב. כרך ראשון — חלק ראשון: 175 עמודים, חלק שני: 153 עמודים. כרך שני — חלק ראשון: 196 עמודים.

ספורים מאת שאול טשרניחובסקי. הוצאת "דביר", ירושלים. ברלין, תרפ"ב. קט עמודים.

מחברת הסוניטות מאת ש. טשרניחובסקי. הוצאת "דביר", ירושלים. ברלין, תרפ"ב. קל"ב עמודים.

החסידות והחסידים מאת ד"ר ש. א. הורודצקי. ספר שני. הוצאת "דביר", ירושלים. ברלין, תרפ"ג.

בימי בית שני. שלשה מחקרים היסטוריים מאת ד"ר יוסף קלוזנר. "עינות", ברלין, התרפ"ג. קע"ד עמודים.

ידיעת עמנו. דמוגרפיה ונציולוגיה, ספר למוד ועיון מאת יעקב רבינזון. "עינות", ברלין, התרפ"ג. קע"ב עמודים.

תנאי הנפש להשגת החסידות מאת מנחם עקשטיין. וינה, התרפ"א. ס' עמודים.

מחיי העמים העתיקים. ספר מקרא לבני הנעורים ולעם, עם ציורים. מעבד על־פי מקורות חדשים גם ישנים ע"י ש. מלצקי. הוצאת "עם". ורשה, תרפ"ג. 68 עמודים.

אגדות ההודים על מניטו ואראליו. מתרגמות מאת דוד צמח. הוצאת "ברקאי". ורשה, תרפ"ג. 123 עמודים.

שעורים בתולדות הספרות העברית החדשה מאת א. אוריינובסקי, מנהל הקורסים הפדגוגיים בוילנה. הוצאת "אחיאסף", ורשה, תרפ"ג. 168 עמודים.

שפת עמי. חלק שלישי, לשנת הלמודים השלישית־הרביעית. מאת ח. א. קפלן. הוצאת "למוד", ורשה, תרפ"ג. 283 עמודים.

שומר הנחלה מאת רבינדרנת טגורי. הוצאת "קפת־הספר", תל־אביב. 15 עמודים.

מעשה בסרטן ששחק בים מאת ר. קיפלינג, תרגום חיה ולי. הוצאת "קפת־הספר", תל־אביב. 15 עמודים.

עמק הפלאים (הפרק הלאמי בילוסטון), עבד רפאל סוירדלוב. הוצאת "קפת־הספר", תל־אביב. 19 עמודים.

המשורר מקומי מאת אנטול פרנס, מצרפתית חיים הררי. הוצאת "קפת־הספר", תל אביב. 19 עמודים.

עין הקורא. לבקרת ולביבליוגרפיה. אחת לשלשה חדשים. בעריכת ד. א. פרידמן ובהשתתפותו הקבועה של צ. ויסלבסקי. ברלין, טבת—אדר, תרפ"ג. א. 198 עמודים.

קולות. ירחון. ורשה, תרפ"ג. שנה א. חוברת ג.

השלח. ירחון לספרות, למדע ולעניני החיים. העורך: ד"ר יוסף קלוזנר. כרך מ, חוברות ד—ו. כרך־היובל תמוז—אלול, תרפ"ב. ירושלים, תרפ"ג.

הירדן. ירחון לספרות, ארץ, עניני־היהדות ושאלות־הזמן. העורך: משה לייטר, המוציא: פנחס ענגלרד. חוברת ה. ניו־יורק, תרפ"ג.

העולם. עתונה המרכזי של ההסתדרות הציונית העולמית. יוצא אחת לשבוע בעריכת ח. גרינברג, ד"ר ש. פרלמן ומשה קלינמן בהשתתפותם הקבועה של ח. נ. ביאליק ונחום סוקולוב. ח' גליונות. ברלין, תרפ"ג.

הדים. חוברות לספרות, ו'. יוצאות לאור לעתים מזומנות ע"י יעקב רבינוביץ

הדרך הנכון הרבה יותר מן האדם, ולכן מיעץ הרועה לאהובתו לצאת בעקבי הצאן, והן תראינה אותה את מקום אהובה! (צד 32). באמת מראה הכתוב „ורעי את גדיותיך" באר היטב, שהענין מכֻוָן כאן למקום מרעה לעדרי הכלה ולא למקום חֲנִית הדוד הרועה. כמו־כן הוא חושב לתֹר של בדיה בין־לאֻמי את המאמר השגור „ארץ זבת חלב ודבש" (צד 50), מאמר, שבאמת הֻטבע בראשונה על חבל בית־אל ושם היה בימי־קדם הֵלֶך דבש רב, כמו שנראה מהמספר בספר־שמואל א, י"ד, כ"ה והלאה (חבל־הארץ הזה נקרא משום־כך „ארץ צוף" והשם „דבורה" היה שגור שם. עַיֵן בראשית, ל"ה, ח; שופטים, ד, ה). ובדבר ה„חָלָב" — הלא היו בסביבות בית־אל מקומות מִרְעָה לעדרי בקר וצאן (בראשית, י"ב, ג, ה, ו); ודבורה, שנקברה שם, היתה „מ י נ ק ת" רבקה. ודומה לזה היא מליצת הפסוק בשיר־השירים: „ד ב ש ו ח ל ב תחת לשונך". — ובכן המבטא הזה לֻקח מטבע הארץ האמתי ולא בדמיון בין־לאֻמי יסודו.

בכלל מרחיק גונקל ללכת, בהשתמשו בהנחתו, שכל חֹמר ספרותי, הנמצא גם בספריות אחרות, מעיד בזה גופא על עצמו, שהוא חֹמר של בדיה בין־ל׳: מי בהחזיקו בכללו זה, הוא חושב לבדיה את המספר על המכתב, ששלח דוד ביד אוריה החתי, ושהכיל את פקֻדת המלך להעבירו מן העולם (ש"ב, י"א), — ועל־שום־מה? מפני שסִפּור כזה נמצא גם באיליאס של הומֵרוס (עַיֵן בספרו של גונקל, צד 132).

המחבר שלנו מוצא שרטוטים של בדיות גם במשָלים, והוא מקדיש לסוג זה פרק שלם בספרו (פרק ג). ושיטתו זו מביאה אותו הרבה פעמים לידי כשלון. נקח־נא את הספור על־דבר אמציה מלך יהודה, ששלח מלאכים אל יהואש מלך ישראל, לאמר: „לכה נתראה פנים" (מ"ב, י"ד, ח). מה היתה כַוָנתו בדבריו אלה, לא פֵרש הכתוב. אולם מהמשך הענין יש לשער, שמלך יהודה רצה להתחתן בו, ורק שיהואש לא רצה בשדוך זה, וענהו במשל: החוח אשר בלבנון שלח אל הארז אשר בלבנון לאמר: „תנה את בתך לבני לאשה", ותעבור חית השדה אשר בלבנון ותרמוס את החוח. והכתוב מסַפר: „ולא שמע אמציה (יש להשלים: ולא השיב את בן [או את בת] מלך ישראל, אשר היה בביתו), ויעל יהואש מלך ישראל ויתראו פנים (באפן אחר!) הוא ואמציהו מלך יהודה בבית שמש אשר ליהודה (לאמר: מלך ישראל עלה למלחמה ויתנפל על בית שמש, עיר יהודה, אשר על הגבול) וינגף יהודה"... המליצה כלולה כאן בשתי ההוראות של המבטא „התראות פנים". אולם גונקל (כשאר המפרשים) לא ירד לסוף דעת הכתוב, ולכן הוא מוצא, שהמשל אינו דומה לנמשל והנדון אינו דומה לראיה — והוא משער, שהמשל הזה לא חֻבר בשעת המעשה המסֻפר, אלא היה שגור בפי העם, והכותב השתמש בו לצֹרך ספורו, כלומר, לקח מן המוכן (עַיֵן שם, צד 16).

לידי מסקנה כזו הוא בא גם בדבר המשל הידוע, שנשא נתן הנביא לפני דוד, על־אודות העשיר, שלקח את כבשת האיש הרש ויעשה לאורח הבא אליו. הוא מוצא, שהמשל הזה אינו דומה בכל פרטיו לנמשל, למעשה דוד ואוריה. כי הלא דוד הֵרע לעשות הרבה יותר מהעשיר החמסן: הוא לא הסתפק בזה, שגזל מאוריה את אשתו, אלא גם הרגו. מלבד זאת אין בכתוב כל זֵכר מאהבת אוריה לבת־שבע אשתו, בעוד שהמשל מתאר בדברי־רגש ורחמים את אהבת העני לכבשתו. ובכן מסיק גונקל ב„בטחון גדול", שהכותב, אשר הוסיף במעשה בת־שבע את כל הפרשה י"ב א—ט"ו א (המפסקת לדעת בַּדָּה בין הכתובים י"א, כ"ז וי"ב ט"ו ב), לקח את המשל הזה מן המוכן והשתמש בו לצֹרך ספורו (צד 35 והלאה). אולם כבר טען נגד זה קיטל, שלו ספר נתן במשלו, שהעשיר הרג את העני, בעל הכבשה, כי־אז הלא הבין דוד תוך־כדי־דבור, שהנביא מספר לו משל ולא מעשה שהיה. ועל־דבר אהבת העני לכבשתו הקטנה הזכיר הנביא, מפני שדבר זה אינו מובן כל־כך מאליו כאהבת איש לאשתו.

פגימות כאלה וכאלה יש למצֹא הרבה בספר הזה, וכל זה בא למחבר מהתלהבותו הגדולה להמצאה החדשה בשיטת מחקר־המקרא. ועל כגון דא נאמר: חכמים, הוו מתונים בדין, והזהרו בדבריכם!

ד"ר א. ש. קמנצקי.

אולם מעת שנודעה לגרסמן *) הנחת החוקר המפרסם ווּנדט, שה„בדיה" קדמה למתוס, ושבראש יצירת העמים עומדת הבדיה, או „המתולוגיה הנמוכה", שנושאיה הם לא המושלים האדירים והשרים הגבוהים במלכותא דרקיעא, אלא פקידי־המסתורין הנמוכים, השוטרים ונטורי קרתא (דמתקרין בלשון בני־אדם פשוטים: שדין, רוחין ולילין וכל כת דילהון), בעלי־השלטון, הבאים במגע ובמשא עם ההמון הגדול בחיי יום־יום, והקרובים בשביל זה יותר להשגת האדם הקדמון, — למן העת ההיא פרשה „שיטת הבדיות" את ממשלתה גם על מקצוע המקרא. ושוב חוזר ונֵעור החזיון הידוע, שאנו רואים בהופעת כל „המצאה". ה„המצאה" מתחבבת על בעליה והם רואים ומוצאים אותה בכל פנה, שהם פונים, ובכל חור וסדק, שיד חקירתם עשויה לחדור שמה. גם כאן אנו רואים את הנטיה הקיצונית, השואפת למצא „בדיות" וחמר של בדיות בכל מקום שידם מגעת, ולוּ גם בדחק ובקשי גדול, עד שכמעט אין הבדל בין הפלפולים החריפים של מפרשינו הקדמונים הטובים ובין חקירתם של האחרונים, החדשים שבחדשים.

באפן בולט אנו רואים את הנטיה הזאת בספרו החדש של גונקל: Das Märchen im Alten Testament, Tübingen, 1917 המֻנח עתה לפנינו.

בספרו זה רוצה המחבר לאסוף את כל אותו החמר הפיוטי, הנמצא במקרא, ש„חוקר בדיות" יוכל למצא בו חפץ, והוא מקוה להביא בזה תועלת גם לחקירת הבדיות, גם למדע המקרא. הוא קובע את ההנחה, שבשני אפנים אנו יכולים להכיר בחמר, הנמצא במקרא, את חותמה של הבדיה: או שאנו מוצאים חמר מקביל לזה בספריות אחרות, והחמר ההוא הוא בלי שום ספק „חמר של בדיות", או שהחמר מציד על עצמו, על־ידי תכונתו, שהוא שַיך לסוג־הספרות הזה. המחבר מטעים גם־כן, שפעמים רבות רואה במקרא עין החוקר רק „מוטיבים" יחידים פזורים במקום בדיות שלמות (צד 15). באפן כזה לא כל איש מסגל להכיר בתכונת החמר הנדון, שהוא חמר של בדיה; רק החוקר הבקי במקצוע זה בשאר הספריות, ושקנה לו נסיון בחקירה זו, רק הוא יכול לחרוץ משפט, אם יש לנו עסק בחמר פיוטי של בדיות, או בחמר מסוג אחר.

מובן מאליו, שכל חוקר בלי משפטים קדומים יכיר ויודה, שכשם שבספריות כל העמים קבעו מקום ידוע ליצירות הבדיות, כן היה מהלך ההתפתחות גם אצל עמנו. כלום הכח היוצר של העברים גרוע בערכו מהכח היוצר של שאר העמים? ולא עוד, אלא שכל הבקי בספרותנו ימצא בנקל, שכח יצירה דמיונית לא פסק מאתנו בכל הזמנים. ועוד במאה שעברה יצר ר' נחמן מבְּרַסְלַב את מעשיותיו הנפלאות, שעוד לא נחקרו עד תכליתן כראוי. גם יש להכיר, שספורים רבים מתבארים על־פי השיטה הזאת באפן המתקבל על הלב. גונקל, בעל רגש־היפי הגדול והחוקר המֻמחה בספרות לסוגיה ומחלקותיה, הוא גם בעל טביעת־עין במקצוע זה ובר־סמכא לְדין בענין שלפניו, וספרו זה, שאנו עסוקים בו כעת, הוא אוצר בלום לחוקרים, שקבעו להם פנה זו לחקירתם. הם ימצאו בספרו חפץ רב ותועלת מרֻבה.

אולם דא עקא, שהמחבר שלנו התלהב יותר מדי מההמצאה החדשה והוא שואף למצא סמנים ושיורי־סמנים של בדיות בכל מקום, שאפשר ושאי־אפשר. ובשיטתו זו החדשה הוא לקוי באותו החסרון עצמו, שמצאנו בשיטתו המתולוגית. הכלל, שקבעו רבותינו: „אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד", לא בא על דעתו לגמרי, והוא מוצא חמר של בדיה כללית במקום שהחמר הוא באמת פרי רוחו של המליץ העברי, פרי רוח פיוטי אינדיבידואלי, מקורי, סגנונו של אותו הנביא ולא חמר הבא מן ההפקר. הוא מוצא, למשל, תָו של בדיה במליצת המשורר, ששָׂם בפי הרועה את העצה התמימה לרעיתו: צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים, אם לא תחפצי להיות כעֹטְיָה (= כטוֹעָה — במקום „כעֹטיה") על עדרי חברי, מבלי מצא מקום מרעה טוב לצאנך. לדעת גונקל, השתמש המשורר בחמר, הנמצא בבדיות של עמים רבים, שעל־פיהן מיטיבות החיות והבהמות למצא את

*) גרסמן מחליט במאמרו הנזכר, כי וונדט חִדש הנחה זו (על־דבר קדמות הבדיה). אולם באמת קדמוהו בזה החוקרים אנדרו לָנג וטֵילר.

את מקורות דרכי־חייו ומנהגיו ואת חזיונות העולם, אשר מסביב לו. חוקרי הספרות מחלקים את ספורי הנפלאות לשלשה סוגים: מתוסים, אגדות *), בדיות (מארכען). בשם מתוס הם מצינים ספור, אשר נושאו הם האלהים האדירים או „בני האלהים". ה„אגדות" מספרות ספורי נפלאות על־דבר חיי גבורי־האמה, אשר השפיעו במדה מרבה על קורות עמם ומולדתם. בשם „בדיות" מצינים ספורים על־דבר מקרים נפלאים, היוצאים מגדר הרגיל, והעוברים על־פי השמועה מעם לעם, מפני שבעצם ובראשונה אין להם כל יסוד היסטורי. ההבדל שבין האגדות והבדיות הוא מתנה, ויש חוקרים, המחליטים, שבאמת אין ביניהן שום חלוק. אולם לרב מבדילים בין שני סוגי הספורים האלה, ואנו יכולים להסביר את החלוק ביניהם, אם נשוה את האגדות לרומנים היסטוריים ואת הבדיות לסתם־רומנים. הסמן המבהק של ה„בדיה" הוא על־פי גרסמן ה„בין־לאמיות", זאת אומרת: התכן האנושי הכללי, המרחף בעולם־היצירה, המשתף לכל האמות, ואשר אינו יודע בשביל זה גבולות עמים.

והנה זמן רב שררה השקפה, שמשפט הבכורה הוא למתוס, ושהמתוס קדם לשאר סוגי הספרות. בראשית היה המתוס, שתכנו היה השקפת־העולם של הקדמונים ואמונתם, מצירת בציורים נשגבים, המלהיבים את הדמיון. הבדיות היו, לדעת החוקרים ההם, ש ר י ד י המתוס, קטעיו ושבריו, בלי מעוף הרעיון, בלי התלהבות הדמיון. כששררה השקפה זו בחקירת הספרות הכללית, שררה גם בחקירת המקרא „השיטה המתולוגית". אז באר, למשל, גונקל את המליצה הפשוטה והמלאה חן: „ישיש (השמש) כגבור לרוץ ארח", ודרש אותה כעין ציור מתולוגי, והשוה אותו לציור הבבלים, אשר דמו את השמש לאיש־צבא הרוכב על מרכבת־מלחמה, רתומה לסוסים לבנים, או לציור המצרים, המתארים אותו לגבור־מלחמה, המשיט את אניתו על־פני מי־השמים (עין במאמרו של ה. גונקל Mythen und Mythologie בלקסיקון Die Religion in Geschichte und Gegenwart בכרך ד, צד 622), כאלו המשורר העברי לא יכל ליצר בדמיונו ציור פשוט וטבעי זה והיה מכרח לקבל מן המוכן לו על־ידי אחרים. (ומאי שנא הציור הזה מהציור הקודם לו: „והוא כחתן יצא מחפתו"?). או למשל המליצה היפה על מפלת מלך בבל: „איך נפלת משמים, הילל בן־שחר" מכרחת על־פי פקדת החוקר הזה להכיל ספור מתולוגי שלם: „הילל" בן „שחר" היה ענק עריץ, אשר הזיד ברב גאונו להדמות לעליון. הוא אמר בלבבו לעלות על במתי־עב השמימה ממעל לכוכבי אל, לשבת בהר מועד בירכתי צפון. שם אמר להרים כסאו ולמלוך על כל. אבל קץ המזמה הרעה הזאת היה: „הילל" הורד אל שאול, תחתיו הצע רמה ותולעה כסתהו. ומאחר שזה הוא „ספור המעשה", הכלול במליצת הפסוק „איך נפלת משמים הילל בן־שחר", על־כרחנו להניח, שבשם הטמיר והנעלם הזה נמסר לנו „מתוס טבעי"! לכוכב הבקר, בן השחר, קרה מקרה בלתי־טהור. בברק זרחו הוא אץ להפיץ אורו השמימה, אולם קרני השמש מופיעות ומכבות את אור עמוד השחר. „את חזיון־הטבע הזה מתאר המתוס כמלחמת אל־עליון ב„הילל", אשר אמר לעלות אל רום השמים, אך הורד שאולה" (עין במאמר הנזכר, שם, צד 622, 626, ובספרו של גונקל Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit, 1895, 132 sqq.). גם כאן הכרח המליץ העברי להסתיע מהמוכן (אגב, גם כאן יש להקשות: ומה נעשה במליצה השניה הכתובה באותו פסוק: „נגדעת לארץ חולש [אולי: מושל] על גוים"?). ביחוד הראו החוקרים המתולוגים את כחם ואת גבורתם בבאור ספורי האבות, ופרסום מיחד קנה לו במקצוע זה החוקר האשורולוג הוגו וינקלר, כידוע.

---

*) יש להבדיל בין האגדות המקוריות (שיחות=„Sagen"), שמוצאן מימי קדם, מתקופת היצירה העממית, ובין האגדות המאחרות („Legenden"), שיצר הדמיון של המלמדים לפאר ולרומם את חיי הצדיקים והקדושים. הסוג האחרון אינו מעניננו במאמר הזה. (ישנן אמנם בספרִיות אחרות גם אגדות מהמין השני, שמוצאן הוא מימי קדם. הסמן המבהק של המין הזה — הלגנדות — היא הדתיות, כלומר: נושאי הספורים הם גבורי־האמונה, ותכלית הספורים היא לחזק את החיים הדתיים באמה).

הוא עובר לפרקים אל סגנון רוקוקו, וכמו הסגנון החיצוני — כן גם לשון הכתבות היא מעין ברוק מיחד. כל מיני צרופי מבטאים מן התלמוד, הפיוטים והספרות הרבנית המאחרת, עם המצאות שונות של „לשון נופל על לשון". כתבות מרכבות וארכות מאד נמצאו על לוחות־השיש הרבים, שהוקמו על קברותיהם של רבי שמואל אופנהים, רבי שמשון ורטהים ובניו ורבי ישכר־בריש עשקליס חתנו ויתר חשובי וינה; וטרחה גדולה טרח המחבר, כדי לרדת לסוף הדברים ולבאר את כל המצאות הלשון על־פי מקורן בספרות הרבנית. ככה נוסח המצבה של רבי שמשון ורטהים תופש שני עמודים גדולים וצפופים בספר, והפרוש ומראה־המקומות — שמונה עמודים, והכתבת שעל קבר הרב עשקליס — ארבעה עמודים בקרוב.

על חיי גדולי־וינה בדורות האלה הרבו חוקרי המערב — ביחוד רבי דוד קויפמן — לכתוב, ואף־על־פי־כן מצא לו המחבר בקעה להתגדר בה, ולשורה שלמה של ציונים הקדיש מונוגרפיות מיחדות עד כדי שני גליונות־דפוס גדולים בספר הזה, ושקע בהן הרבה חמר שמצא בארכיונים שונים. ביחוד מאמצע המאה השמונה־עשרה והלאה הוא מגיע אל הקשרים שבין גדולי־וינה שבדורות ההם ובין נכדיהם, אשר המירו את דתם, ומתעכב על תאור התפתחות־המצב ובקיעת אור ה„השכלה" האירופית אל בתי עשירי היהודים, זו ההשכלה שהכתה את המשפחות המיחסות חרם. ככה הקדיש מונוגרפיה שלמה לרבי בריש עשקליס, הרב במדינת מורביה ובעיר וינה, שהיה מפלג בתורה ואדוק במצוות וצדיק גדול בדורו, ולבנו הנולד אחרי מותו שנקרא בשמו ואחר־כך זכה לתאר „אציל לבית צשקליס". הבן הזה נעשה זר לגמרי לכל עניני היהודים ואפילו זלזל בהפרשת התרומות מעזבון בית־אביו לתלמידי־חכמים, ובסוף ימיו הוליך את בנותיו אל המנזר הקתולי והשיאן לנוצרים. המחבר אינו מכסה על רגשות צערו בתאור הדברים האלו ומשתמש במליצות פתטיות מן הסגנון הוינאי המיחד של זמננו.

על־דבר הדיוק המדעי של הספר הגדול הזה כבר דברתי למעלה. מובן מאליו, כי מפעל כביר כזה מן הנמנע שיהי נקי משגיאות. הרי בספר של אלף ומאתים עמודים גדולים הדברים אמורים! והמחבר בעצמו הזדרז להביא הוספות והגהות ותקונים רבים בסוף שני הכרכים. העובר על הספר בעיון, ימצא, אולי, עוד טעיות שלא עמד עליהן המחבר, — למשל, בלוח היוחסין של משפחת רפאפורט המצרף לכרך הראשון נמצאו חוליות מספקות, ויש שם מקצת סתירה לדברים שבאו בפנים הספר; אבל אין רשות לקורא ולא למבקר לבוא בטענה על מגרעות קטנות בספר גדול ורב־ערך כזה, שהוא פרי כבד־ראש מדעי ושקידה בלתי־מצויה.

י. נ. ש.

„הבדיה במקרא"

Das Märchen im Alten Testament, von Hermann Gunkel (Religionsgeschichtliche Volksbücher. II. Reihe: Die Religion des Alten Testaments. = 23/26 Heft.) Tübingen, 1917.

משתנות העתות, משתנות גם השיטות. מבקרי־המקרא החדשים, שברבם השליכו מעליהם את על סבל־הירשה והם מגלים פנים בפסוק שלא כהלכה, מכרחים בשביל זה להוציא את הכתוב מפשוטו של מקרא ולהקים שיטות ובאורים שונים, למען „הסביר" ו„לקרב אל השכל" את הנראה כזר וכסתום על־פי ההנחות הכלליות. כך קררה עת רבה במחקר־המקרא „השיטה המתולוגית", שנתחלקה אמנם גם היא לנטיות שונות, כידוע. וזה כעשר שנים, מעת שהוגו גרסמן פרסם במאסף Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft (כרך 30, בשנת 1910) את מאמרו Sage und Geschichte in den Patriarchenerzählungen — קמה שיטה חדשה בבאור ספורים ומאמרים רבים במקרא, היא „שיטת הבדיות".

בכדי לתת לקורא משג מהשיטה הזאת, כדאי להעביר לפניו בקצרה את קורות חקירת הבדיות בספרות הכללית עד־כמה שהיא נוגעת בחקירת המקרא.

היצירה הפיוטית מתחלת בכל העמים בספורי נפלאות, בחידות, במשלים וכדומה. בספורי הנפלאות מבאר לו האדם הקדמון

העורב עם כפות הכהנים. ובענין רב השתדל הד"ר וכשטיין לגלות את קשרי בני המשפחה הזאת עם היוצאים אל ארץ פולין, ועד־כמה שנתן בידו הדבר מתוך המקורות הרבים — שמכל־מקום לא הספיקו כדי התמונה שלמה — פתר את השאלה הזאת. ולא במשפחה זו בלבד אנו מכירים את נדודי היהודים בדורות ההם ממזרח למערב ומשם לדרום ואת חזירתם חלילה. הנה המשפחה הענית המיחסה, משפחת הלויים „אנשי הורוויץ". יודעים אנו, כי יצאה משפחה זו מפרג, ומשם יצאו חבריה אל ארץ פולין; ומכאן אנו למדים, כי רבים מהם פנו שוב מפולין מערבה, והשתקעו בעיר וינה. המחבר השתדל להקים את כל אחד על נחלתו בדיוק מרבה. אך גם כל הדברים שיש להם ערך כל־שהוא לארכיאולוגיה ולתולדות האמנות של היהודים לא נפקדו בספר הזה. בדיקנות יתרה מוסר לנו המחבר את חיצוניות המצבות, ולא זו בלבד, כי־אם קרוב למחצית המצבות נצטלמו בדרך פוטוגרפית ותמונותיהן באו בפנים הספר ובלוחות המהדרים הנלוים אליו. ומן התמונות אנו למדים את דרכי גזרת האבנים ואת אפן הפתוחים. על כל הקצורים והנוטריקון התעכב המחבר והביא מופתים דומים להם, ואת כל המבטאים באר ומצא את מקורם בספרות כתבי־הקדש ובסברות הרבנית. בכל שורה ושורה השקיע עבודה עשויה בכבד־ראש ובישוב־הדעת. לתוך הכרך הראשון הזה שם המחבר באמת כל מה שיש בכח המחקר להציל מדברי ימי היהודים בוינה במאה השש־עשרה והשבע־עשרה.

הכרך השני של הספר, שעשיר גם הוא בתמונות, כולל את המצבות של התקופה השנית לבית־הקברות הישן, משנת 1696 עד 1783. מכאן אנו למדים, כי אחרי הגרוש שבשנת 1670 לא נהרס בית־הקברות הישן בוינה, וכאשר נתנה רשות ליהודים לשוב אל העיר והם הסתדרו שוב לקהלה, הושב להם בית־הקברות שלהם. הקהלה החדשה הזאת, השלישית בזמן, היתה עוד קטנה מן הקהלה הקודמת באוכלוסיה. מספר המצבות אינו עולה על שלש מאות וחמשים, מלבד מצבות הרוסות רבות. — לקהלה הזאת לא היה שום קשר כמעט עם זו שקדמה לה, לאמר: הגולים אשר עזבו את וינה בשנת 1670 נפוצו לכל רוחות (לפיורדה ולברלין, לארץ הונגריה ולארץ פולין) והם ובניהם לא שבו אחר־כך אל עיר מולדתם, כשהשתנו התנאים (מלבד יוצאים־מן־הכלל מועטים). כי לא את הגולים ואת בניהם זמן הקיסר ליאופולד השני לשוב אל נחלותיהם בעיר וינה, כי־אם קרא שמה יהודים חדשים מארצות הריגוס ומהונגריה, אנשים עשירים ויודעי פרק בעניני כספים, כדי שיטילו מלאי לכיסו שהתרוקן מחמת המלחמות הממשכות עם הטורקים והצרפתים. היהודי הראשון, שקבל רשות לבוא בשערי וינה, היה הסוכן של חצר־הקיסר, רבי שמואל אופנהים, יליד העיר היידלברג, והוא הביא אתו את קרוביו ופקידי־מסחרו ועושי־דברו, שמקצתם נפרדו אחר־כך מעסקיו ועסקו בפרקמטיה לעצמם. רבי שמואל זה היה אוהב צדקות ובקש לעשות לו שם טוב בקרב בני עמו. השני, שעלה אל וינה, היה קרובו ומחתנו של אופנהים, הרב רבי שמשון ורטהים, שהיה דומה באפי־זוטרי ל„נגידים" היהודים בדורות הראשונים. הוא היה יליד עיר וורמס, ו„זכה לשני שלחנות", כי היה חכם בתורה כאחד מגדולי הדור וגם עשיר אדיר וקרוב אל חצר הקיסר, וגם „שתדלן" לטובת כלל ישראל. קהלות ישראל חרדו לקראתו והמטירו עליו כתבי־רבנות „מפני הכבוד": הוא נחשב לרב באיזנשטט „ובכל מדינת הגר" (הונגריה), וגם בוינה עצמה, בפרג ובכל מדינת ביהם, בקרקוי שבפולין עם הגליל, בחברון ובצפת שבארץ־הקדש ול„נשיא בארץ־ישראל". אך יותר משהיה רב עוסק בהוראה בשעות הפנאי — היה נדיב וותרן מממונו, וביתו היה בית־ועד לחכמים, וכמה רבנים היו סמוכים על שלחנו בימי נדודיהם. כשני ראשי־היהודים האלה היו גם יתר היהודים החדשים בוינה בעלי צורה ובעלי כיסים, עד כי באמת לא היתה הקהלה החדשה אלא חבורה של משפחות עשירות אחדות והקרובים אליהן. עם השתנות הפרצוף של הקהלה השתנה גם הסגנון של בית־הקברות. במקום הציורים הפשוטים והיפים של הקהלה הקודמת, נבנו עכשו מעין בנינים שלמים, צרופי לוחות־שיש גדולים עד ארבעה ויותר במספר, ועל כל לוח ולוח נחרתה כתבת מיחדה ולפעמים הכתבות מקפות משני צדדיהן כתבות אחרות; הסגנון החיצוני של האבנים הוא סגנון ברוק המאחר ובדורות האחרונים

גרוש היהודים מוינה בשנת ת"ל (1670), עשה בשעתו רשם גדול, כי בערבי „הזמן החדש" נחשב מנהג הגרושים למוזר — קצת. חלל ריק של עשרים ושש שנים מסמן את הגבול ההיסטורי הזה בבית־הקברות הישן. החלקה הזאת היתה לעיני הד"ר וכשטין, כשהפריד את הספר הגדול לשני חלקים.

בכרך הראשון מסר לנו מחבר הספר על־פי סדר השנים את ציוני המצבות שבין שנת ה"א ש' (המספר הזה הוא בחזקת ספק: ציונים תכופים זה לזה בזמן מתחילים רק עם שנת שמ"ג) ובין שנת ת"ל. מספר הציונים הוא קרוב לשבע מאות במספר. אם נחשב אפילו, שחלק גדול מן הציונים העתיקים (ביחוד הציונים שנעשו מחמר שאינו בר־קימא על מצבות העניים) נהרס ונשארה רק מקצתם, גם אז לא נוכל להחליט, כי הקהלה החדשה בעיר וינה, שצמחה במחצית השנית של המאה השש־עשרה, היתה גדולה באוכלוסיה, ובשום אפן אין להשוות אותה אל הקהלות הגדולות שבפרג או בפרנקפורט על נהר מין. וממקום אחר אנו יודעים, כי וינה לא שבה עוד להיות מרכז חשוב ליהדות, כמו שהיתה בימי־קדם, אם גם נמצאו בקרבה בעלי־בתים עשירים ומפלגים בתורה, שהשתדלו להעמיד בראש קהלתם רב מגדולי הדור. מן המצבות האלה אנו לומדים את תפקידה של וינה בשביל היהדות שבדורות ההם. היא אינה בעקרה אלא עיר־מעבר בין פולין ובין הקהלות החשובות שבאשכנז המערבית, וכמו־כן גם בין פולין ובין איטליה, ויש אשר סרו שמה משפחות ההולכות מפולין אל הונגריה, או אפילו אל ארץ בוהמיה. גם את הרבנים שלה קבלה קהלת וינה על־הרב ממדינת פולניה, מן הצד השני סרו שמה גם משפחות שונות מאיטליה — בדרך אל ארצות פולין — או מארצות אשכנז. השפעת הקהלה על היהדות הכללית במובן רוחני אינה גדולה, אף כי חבה יתרה לתורה ולמצוות שוררת בקרב הקבוץ הקטן — לפי־הערך — הזה. המצב החמרי של יהודי וינה בדורות האלה הוא טוב למדי — ביחס אל קהלות־ישראל אחרות. היהודים עוסקים על־הרב במסחר ובעסקי כספים, ויש מהם גם יודעי אמניות הקרובות לשכר (צורפים, וכדומה), גם רופאים. והפרנסה מצויה בקרית הקיסרים. המצב החמרי הטוב נכר גם מתוך המצבות, שרבות מהן עשויות אבן־שיש, אלה הן מצבות העשירים והרבנים החשובים, שתקנה להם הקהלה קבורה נהדרה. הבינונים הסתפקו באבן־חול, והרב באבן־סיד (גיר) העולה בזול.

המצבות שנשמרו לנו ברבן מתרכזות מסביב למשפחות קרואות־שם, המשפחות המיחסות שבוינה בדורות ההם. המשפחות האלה אינן קשורות במקום הזה בלבד רבים מבניהן מתחתנים אל קהלות קרובות ורחוקות. קשרי המשפחות הם ענין בשביל חוקרי־היוחסין (הגנאולוגים) והד"ר וכשטין הוא ממחה גדול במקצוע הזה ובקי בספרות הנוגעת בדבר. רב ועצום הוא מספר הספרים שהשתמש בהם, כדי למצא את היחסים שבין שוכני בית־הקברות הישן בוינה ובין קרוביהם אשר בפרג, בפרנקפורט, בפיורדה (פירט), בהונגריה, במדינת פולין. ולא פחות מהיחסים המשפחתיים האלה זכו לשימת־לבו גם כל הפרטים הביוגרפיים של חשובי וינה העתיקים, אשר לקט מכל מיני ספרים ותעודות שהגיעו לידו. אחרי נוסח כל ציון שעל־גבי מצבה, המעתק בדיוק מדעי שאין למעלה ממנו, בא פרוש מפרט של ענין הדברים, בצרוף ידיעות ביוגרפיות על־דבר המת הזה עם הודעת המקורות שמהם נלקחו, ואחר־כך גם הערות על־דבר משפחת המת וקרוביו שישבו בוינה או בעיר אחרת. ולמשפחות החשובות ביותר הקדיש גם לוחות־יוחסין בסוף הספר. הנה לפנינו המשפחה המיחסה של הכהנים אנשי פורטו לבית רפא. משפחה זו יצאה לפנים מאשכנז והתישבה אחר־כך בעיר פורטו בגבול ונציה אשר באיטליה, שם המשפחה היה „רפא" (מן המלה האשכנזית Rabe — עורב), והסמל שלה היה עורב וכפות כהנים. בכל ספר שחבר אחד מחברי המשפחה הזאת באיטליה נמצא סמל־המשפחה הזה. אנו יודעים, כי אחרי דורות אחדים הופיעה המשפחה הזאת — כמעט פתאם — בארץ פולין ושם הפכה את שמה לשם רפאפורט, וממנה יצאו רבנים רבים ותשובים וחכמים וחוקרים, כמו מיסד חכמת־ישראל הרב שלמה יהודה רפאפורט. איך התגלגלה המשפחה הזאת מאיטליה אל פולין? מספר זה אנו למדים, כי עברה דרך וינה, ורבים מחבריה השתקעו שם; על המצבות נמצא סמל המשפחה —

חוקרי־העתיד מתוך המחקר הצנוע של מחטטי־הקברים בדורנו.

את כל הרחב האפשרי של מחקר ציוני־המצבות ומדרשם המדעי להלכה היסטורית הראה לנו המלמד הוינאי ד"ר ברנהרד וכשטין בספרו רב הכמות והאיכות על־דבר „מצבות בית־הקברות הישן בעיר וינה", שיצא לאור בשני כרכים גדולים בהדור נפלא. הכרך השני נדפס בעצם ימי המלחמה העולמית, אלא שלא נכרה בו כלל ההדלדלות החמרית והרוחנית, שבאה בעקב הפרענות הגדולה. בטרם נעמוד על טיבו של המפעל המדעי הזה, ובמה חדש אחרי הספר הישן והדל על מצבות עיר וינה, שחבר על־ידי פרנקל זה קרוב לשבעים שנה, עלינו להכיר טובה לחבירה ההיסטוריה, שעל־יד קהלת ישראל בוינה, אשר נוסדה בשנת 1902 ובמשך שנות קיומה השקיעה עבודה מרבה בחמר וברוח וענין רב במחקר קדמוניות הקבוץ הישראלי במטרופולין של מלכות אוסטריה, מתוך רגש כבוד לדורות העבר, ולא חסה על הוצאות מרבות, כדי להוציא את הספרים בכל ההדור והדיוק של הוצאות אקדמיות מפרסמות — והיא היא שסיעה בידי הד"ר וכשטין לחבר ולהוציא לאור את הספר הנהדר הזה, שהוא מעין גלת־הכותרת של פעלתה, ואולי הוא מצבת־זכרון נאה לקהלת ישראל בוינה שקדם המלחמה העולמית, זכר לקבוץ השאנן הזה וסמן לשלותו וגדלתו, שעברו עם הפרענות הכללית.

בית־הקברות הישן בוינה. בתור משג היסטורי אין זה אלא יחסי. יודעים אנו, כי היה לפנים בית־קברות ישן ממנו בקהלה הזאת, והוא היה סמן לזמן השגשוג הגדול של הקבוץ היהודי בוינה, השגשוג הרוחני, שרשמו היה נכר בכל תפוצות ישראל. מאותה וינה העתיקה — לא וינה של הקיסרים, כי־אם המטרופולין של הנסיכים הבטנברגיים וההבסבורגיים הראשונים, שלא היה עוד שלטון־הקיסר ירשה להם — נפוצו קרנים לכל קהלות־ישראל הקרובות והרחוקות. זה היה במאה השלש־עשרה, כשעמדו בראש קהלת וינה חכמים בעלי פרצוף, כמו רבי יצחק אור־זרוע ורבי אביגדור כהן־צדק, שיסדו שם אכסניה של תורה, אשר התמידה אחריהם, ובמאה הארבע־עשרה, כאשר נצלו יהודי הקהלה הזאת מן הפקדה הנוראה, אשר מצאה את אחיהם בארץ ביריה ועל נהר רינוס, ויצאו בשלום גם מהרדיפות של זמן המגפה השחורה. ובדורות ההם היתה וינה באמת עיר ואם בישראל, ולא לחנם לקח לו הרב השוכן בקרבה, רבי מאיר ברבי ברוך הלוי, עטרת מורה־הוראה לכל בני הגולה ומשפט להקים רבנים בקהלות רחוקות. בתקופת דלדול תלמוד־התורה, שבא בעקב הגזרות והרדיפות הנוראות מסביב, נעשתה הקהלה הזאת למרכז מאספי ה„מנהגים", התלמידים הקטנים של המורים הגדולים, בעלי התוספות והמהדשים והפוסקים, — אלה שנעשו עכשו, כיפתח בדורו, מורי היהדות לשעתם. והנה בא האביב הנורא של שנת ה' אלפים קפ"א (1421), ואת קהלת ישראל בוינה מצאה פקדת כל הקהלות הגדולות והמיחסות בישראל בימי־הבינים. עלילה דתית התגלגלה עליה והביאתה לידי חרבן גמור. רבים מן היהודים נהרגו בענויים קשים בעלילה הזאת, ועל הנשארים נגזרה גזרת־שמד כללית. הגדולים בשנים — האנשים והנשים — סרבו למלא את הגזרה וקדשו את שם אלהי ישראל על מוקד האש, ובראשם הרב האחרון של קהלת וינה העתיקה, רבי אהרן בלומלין או פלומיל. הבנים נלקחו בחזקת היד וחנכו על־כרחם בדת הנוצרית. בית־הקברות „הישן" באמת, שבו מצאו מנוחת־עולמים מנהיגי היהדות לפנים, נחרב ונהרס, ושלשים שנה לא דרכה רגל יהודי בשערי העיר הזאת.

עברו שלשים שנה ויותר אחרי הפרענות הזאת, ושוב צץ ישוב קטן של יהודים בעיר וינה. יחידים מעטים, שקבלו זכיות מיחדות מאת הקיסר פרידריך השלישי — למורת רוח העירונים הנוצרים אשר בעיר־המלוכה — קבעו שם דירתם עם משפחותיהם. חלפו דורות, והישוב הזה לא התרבה באוכלוסים. כנראה, לא הסתדר לקהלה, וגם בית־קברות לא היה לו. אולי נשלחו המתים לקבורה בקהלה הסמוכה נוישטט. — מי יודע? רק סמוך למחצית המאה השש־עשרה עלה מספר היהודים היושבים בוינה, ומן הזמן ההוא נשארה המצבה היותר עתיקה של „בית־הקברות הישן".

דברי ימי הקהלה החדשה הזאת עם בית־הקברות הישן שלה מתחלקים לשתי תקופות, וביניהן גבול היסטורי מחור —

כר לדורות רבים, שנגוזו כחלום! מעין
קדשת־נצח מרחפת על־פני שדה־עולמים זה
והוד מיחד שפוך עליו. מחזה כזה, שמשך
לפנים מכחולו של הציר הנידרלנדי רויסדל,
עושה רשם אשר לא ימחה על־נקלה. „זה
הוא סוף כל האדם, והחי ישים אל לבו":
כמה עמל ויגונים, כמה צער ויסורים של
אמה רדופה ומדכאה, חיים תלוים מנגד
ונפלאות רצון־הקיום קפאו באבנים הדוממות
האלה, השרידים הבודדים לדורות על דורות
מלמדים בנסים ומסבלים בתלאות; שארית
הפלטה של מאות־שנים רבות, מרבות
התמורות; עדים אלמים על חיים עתיקים
ונפלאים, שהתמלאו מחוליתם; חיים יחידים
בצורתם, שהיו בשכבר הימים ולא ישובו עוד.

וחבה יתרה נודעת מכנסת־ישראל לבתי־
הקברות הישנים, ועד־היום קשה ומר לקהלה
יהודית למסור את שדה־המתים שלה לחרישה
לשם החיים! יצאה כנסת־ישראל שבספרד
בגולה, וברגע הנורא של הפרדה מארץ־
מולדת, בת אלף שנים ויותר, דאגו הגולים
לקברי האבות והשביעו את הנוצרים, המנשלים
אותם מנחלתם, שלא יגעו בבתי־הקברות
היהודים עד־עולם. והיכן אמה באירופה,
אי כנסיה דתית, עיר ומדינה, שנמצאו לה
שדות־עולם בני אלף שנים כאותם בתי־
הקברות, שעד היום הם לכבוד ולתפארת
לקהלות ישראל שבוורמס ובפרג? רק בכפיה
ובאנס, בשעות חרום וגרושים, נתנו בתי־
הקברות היהודים למשסה, ושנאת הרודפים
האכזרים לקרבנותיהם החיים פגעה גם
באבותיהם המתים.

בית־הקברות והציונים שבו מה הם באים
ללמדנו? הם נעשו לנכסי צאן־ברזל של
מחקר דברי ימי ישראל בגלות, וממלאים
במקצת את החלל שנתהוה במקצוע הזה
מחמת דלדול החוש ההיסטורי בקרב האמה
היושבת בגולה. החיצוניות של הציונים
משמשת חמר להלכות רבות במקצוע הארכיאולוגיה
ותולדות התרבות והאמנות של יהודי הפזור,
והיא שמה לנגד עינינו את המזיגה הצורתית
בין המסרת המקורית של כנסת־ישראל,
המתמידה בחיוניותה ובהשפעתה, ובין התנאים
השונים בזמן ובמקום של המציאות בארצות
הגולה. ויש מי שמוציא מדמות האבנים
האלמות מסקנות נועזות, כדי להפיץ אור
מסוהו על המצב החמרי והלך־הרוח של
דורות עתיקים. והרשימות שעל הציונים הן
חמר לחוקרי־היסטוריה המבקשים לגלות על־
פיהן את טיבם של קשרים ממשיים, שהיו
קימים בשעתם ועברו ונשכחו מן הלב ברבות
הימים. רק טפח מגלות האבנים האלה מתוך
מכסה אפלת־העבר העבה — ודי בזה לגרות
את יצר־החקירה המתאוה למצא פתרון לכמה
נעלמים. יש אשר המקרה ממציא לחוקר ציון
לנכש אחד מגדולי־האמה, שעשה רשם בזמנו
ושיר רשם לדורות, — והוא בא על־שכרו
ומכניס תוספת אל ידיעותינו המצמצמות
בדבר איש־העליה ההוא. אולם הכל תלוי
במזל! כמה אנשי־סגלה, שקרא שמם על
דורם, לא זכו לציונים בני־קיום, ואין איש
יודע מקום קבורתם, כאלו לא בא הדבר
אלא לאמת את משפט חז"ל: „אין עושין
נפשות לצדיקים, שמעשיהם הם זכרונם",
ותחת זאת נשמרו מצבות אנשים סתם,
שאלמלא הציון, המעיד על היותם לפנים,
לא נמצא דורש לזכרם אף בזמן קרוב
למותם. החוקר מכרח ללכת אחרי כל מה
שאנה לידו המקרה, אחרי מתנת הגלגל
העור החוזר בעולם, ולשאת ולתת במה
שנצל מן הכליון. וכל פעלתו המדעית אינה
מכונת אלא להכניס סדר אל הפרטים שנזדמנו
לו באקראי, לקשר פרטים אלה עם פרטים
ידועים לו ממקורות היסטוריים וספרותיים
ולקבוע כל פרט ופרט במסגרת המקום
והזמן, — וגם להקיש מן הפרטים האלה על
הכלל. הבנה וסברה ישרה ובקיאות בתנאי
הזמן והמקום הן סגלות נאות לחוקר, ויש
מי שמבין לנחש הרבה הלכות היסטוריות
מלשון הגולל המכסה את הקבר. כי לא
פשוטם של הדברים וידיעותיהם הממשיות
בלבד הם חמר חשוב למדרש ההיסטוריה,
כי־אם גם הלשון והסגנון בפרטיהם ובכללותם,
אפילו דרכי הכתיבה והנוטריקון, העקר והטפל
יחד יש בהם כדי ללמד הרבה את עין
החוקר המבין. ההשואה בין כתבות הציונים,
הקרובים בזמן ובמקום, נותנת לנו צורה
כולל במקצת של דרכי־הבטוי באותו מעמד,
וההבדלים שבין הכתבות הרחוקות במקום ובזמן
מבררים את שנויי הבטוי בחיי היהודים,
ומראים לנו את הקים שבסגנון ואת העובר
ואת דרכי ההתפתחות. וככה אנו צוברים רבדי־
לבנים שונים בערכם ובחשיבותם לבנין הענקי
של דברי־ימי־ישראל, ומי יודע, מה יבואו ללמוד

רוח הפרץ והמרד שרואה בהן המחבר.

היהודי מחבב בדרך־כלל את הבדיחה ואת החדוד, משום שהוא מוצא בהם שעשועים, כדרך שבן עם אחר מוצא שעשועים בהתאבקות, בהתגוששות, בהתחרות. הם ממלאים לו חסרונן של אלה. כמה וכמה מן הבדיחות והחדודים הם מעין דו־קרָב. במקום מלחמת־אגרוף של ידי־עֵשו באה מלחמת־דברים של קול־יעקב. אין פלא אפוא, כי „כלִי־הנשק" הזה שבפי היהודי הוא חד, כשם שזה שבידי הגוי הוא חד.

מין זה של הלצות וחדודים לא נתן כלל להאסף בספר. בכל שעה ושעה ובכל מקום ומקום הולכים ונבראים הלצות וחדודים כאלה, ו„אין לך יהודי שאינו בעל־חדוד", כדברי מושקובסקי. הרי זה כמי שיאמר לאסוף למקום אחד את הקצף הלבן, העולה על־פני המים עם כל נחשול ונחשול.

בספרו של מר דרויאנוב באו מן המין הזה רק דוגמאות, שבצד חריפותן היתרה זכו לאריכות־ימים יותר מרבבות ההלצות שבין־לילה היו ובין־לילה אבדו — כאותו הקצף על־פני המים.

ואולם יש בספר הזה עוד מין אחד של בדיחות (שהמחבר מחשיב אותן ביחוד), שאינן אלא שברים וקטעים של יצירה שלא באה לידֵי גִלוי. יש כמה וכמה אנֶקדוטות, הנראות כלקוחות מבית־היוצר של צֶ׳חוב.

מר דרויאנוב מרגיש בדבר הזה, ולפיכך הוא אומר: „ההלצה היא ראשית יצירה של הַסַטירה, והבדיחה ראשית יצירה של ההומור היא". אך כמדֻמני, שיותר נכון הוא לאמר: ההלצה היא חִדה של הסטירה, והבדיחה היא המכקנה של ההומור. או בלשון ריאלית יותר: ההלצה היא הפלפל של הסטירה, והבדיחה היא המלח של ההומור. ומתוך שתנאי־החיים שלנו בגלות אינם מַכשרים ליצירה, לפיכך יש לנו הרבה במקום־יצירה. כותבי הסטירות שבאֻמות־העולם יש להם מקום להשקיע בו את כֹּח יצירתם, והרי הם מוציאים מתחת ידם דברים שלמים, בעוד אשר בעל־הסטירה היהודי, שאין לו קרקע תחת רגליו, לוטש רק את חִדה. כיוצא בזה אין כֹּחו של ההומוריסט היהודי מספיק ליצירה שלמה של הומור והוא מוציא רק את המסקנה, את הבדיחה.

ואפשר שכאן מֻנח ההבדל היסודי שיש בין הבדיחה האירופאית והבדיחה היהודית, שהמחבר מדגיש אותו ובונה עליו שיטה שלמה. הבדיחה האירופאית היא נמוכה במעלה, זו שאינה ראויה למעשה־יצירה של ההומור, בעוד שהבדיחה היהודית בִרבה עליונה במעלה וראויה היתה לדבר־יצירה — אִלו זכינו לכך...

הספר הנחמד הזה, שהרבה עמל וכֹח של יצירה הֻשקעו בו, הוא פרי „כנוס" במובן הטוב של המֻסג הזה. חיצוניותו היא כל־כך מִהדרה, שנותנת גם מקום לקבול. ספר זה הן לא נוצר רק לחובבים. ראוי הוא וצריך הוא להעשות ספר עממי. ההדור המיֻתר גם פוגם במדה ידועה בסגנון לגבי ספר עממי על־פי תכנו, ומלבד זה הוא שולל את היכֹלת מאת הקורא העברי הבינוני, העממי, לרכש לו את הספר היקר הזה. אמנם ידוע הוא, כי העשירים היהודים, אפילו אלה שהתרחקו ממחננו, עדַין יש בלבם חבה מיֻחדה אל החדוד היהודי. אך גם זה ידוע, כי האדונים הללו, בעלי הכסף, אינם נזקקים ללשון העברית.

ב. א.

מַצֵבות דוּבְבוֹת

Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien, im Auftrage der Historischen kommission der Israelitischen Kultusgemeinde in Wien, bearbeitet von Dr. **Bernhard Wachstein**, Wien und Leipzig (Wilhelm Braunmüller).

כרך ראשון. המצבות משנת 1540 (?) עד 1670. נדפס בשנת 1912. 592+LXIV עמודים עם 202 תמונות בפנים הספר, 15 לוחות־תמונות נוספים. תכנית בית־הקברות.

כרך שני. המצבות משנת 1695 עד 1783. נדפס בשנת 1917. 636+XLIV עמודים עם 68 תמונות בפנים הספר, 24 לוחות־תמונות נוספים.

בית־הקברות לקהלת־ישראל עתיקה... אבנים הרוסות למחצה עם כתבות חצין־מחוקות, שבמשך דורות רבים לא נגעה בהן יד אדם לתקנן, מֻקפות שלכת של מאות שנים ומסתתרות בצל אילנות עתיקי־ימים,

ג מ ו ר ה, כי באלף וארבע מאות הבדיחות והחדודים אשר בספרי לא תִמָצאנה יותר מ ע ש ר ו ת א ח ד ו ת, שעליהן יפול ה ס פ ק, אם שלנו הן או לא".

כמובן, בדברים אלה התלוים בהשערה אי־אפשר לבוא ולדין עם המחבר. אך כמדֻמני, שאותה „ה ב ט ח ה ה ג מ ו ר ה" אין כאן בכל־אפן. גוּפָּר גדול של בדיחות וחדודים קוסמופוליטי הוא, ורק כל עָם מסַפר אותם על־פי דרכו, מוסיף עליהם נֹפך משלו, והרי הם נעשים קנינו. הלצות י ה ו ד י ו ת כאלה אפשר למצא בספר זה הרבה יותר מ ע ש ר ו ת.

על המכשול השני גבר המחבר על־ידי זה שחלק את החֹמר הרב שלו לפרקים על־פי סדר יפה, המקיף את ההוָי היהודי כמעט מכל צדדיו, ולכל פרק הכניס מספָּר מסֻים של בדיחות וחדודים שיש להם, לפי טעמו והרגשתו, משהו מחֵקר „נשמת העם והבנת רוחו". הוא לא רדף אחרי הכמות המרֻבּה, אף לא תר אחרי אלה החדודים שעֻקצם דק לפעמים, אלא שאין בהם כלום מן החריפות היהודית, השומרת על ההלצה שלא תפוג בזמן קצר.

אך העבודה הקשה ביותר עָבד המחבר לנַצח את המכשול השלישי: להלביש את ההלצה היהודית לבוש עברי. אמנם, לפי שיטתו של המחבר בנוגע לתכונתה של הבדיחה היהודית, בא לידֵי הכרה, כי „ברֻבּה הגדול והמכריע אין היא משֻׁעבדת ללשון, שבה היא נוצרת". ומלבד זאת: „אם אמנם יש באוצרנו קצת בדיחות וחדודים, ששעבודה של הלשון ה י ו ד י ת רובץ עליהם ומִשעבוד זה אין שום יכֹלת לשחררם, הרי יש לנו ל כ ל־ה פ ח ו ת כמִספָּר הזה בדיחות וחדודים, ששעבודה של הלשון ה ע ב ר י ת רובץ עליהם, משום שיסודם הוא — מדרש הלשון העברית". ואף־על־פי־כן אין לכַחד, כי אפילו הבדיחות, שהמחבר קורא להן בשם „מדרש מחשבה" ושלפי דעתו „אינן מ שֻׁ ע ב ד ו ת ללשון זו שבה נוצרו", הכו שרשים בה ככל נטע בקרקע מולדתו. הרי גם ה מ ח ש ב ה האנושית הכללית לובשת צורתה בלשון אחת, שבה היא מֻבּעה ביתר שלמות מבשאר הלשונות שמתרגמים אותה, ולא כל־שכן הבדיחה, שיש בה הרבה מן ה א מ נ ו ת, שהרגומה עוד קשה יותר. גדולה מזו: הבדיחה העממית מפסידה הרבה בדברים שבכתב ואינה מוצאה

את תקונה השלם אלא בספור בעל־פה, כשם שהשיר העממי אינו נקנה כראוי על־ידי קריאה, אלא על־ידי שמיעה. הרי שהבדיחה מֻכרחה להקבע, לפָחות, בלשון מדֻבּרת ומפסידה בלשון שאינה מדֻבּרת.

ואולם הפסד זה יצא בשכר התועלת המרֻבָּה, שעתיד קֹבץ זה להביא ללשוננו העברית. רואה אני את דברי המחבר: „קבצים של בדיחות וחדודים עממיים, אם הם מ עֻ ב ד י ם ו מ תֻ ק נ י ם כראוי, עלולים לסַיע סיוע מרֻבּה ללשון, שיש לה צֹרך לרדת ממדרגתה של לשון־הספר למדרגתה של לשון־הדבור. על־ידי הבדיחה מתרחבים תחומיה הצרים והֻגבלים של לשון־הספר, שהרי היא קולטת לתוכה שיחתן של הבריות בבית וברחוב ובשוק". סוף־סוף לא הִתכַּון המלקט לתת לנו ספר פולקלורי, שיש בו ענין רק לאֶתנוגרפים או לחוקרי הלשון, אלא ספר אמנותי הטבוע בחותם העממי.

את יחסו של המחבר לספרו אנו רואים במבוא הארֹך, שבא בראשיתו.

ככל בעל־מקצוע, המשקיע עבודה של שנים מרֻבּות בדָבר אחד, נוטה הוא לראות בו „חזות־הכל", להפריז על מדת גדלו וערכו ולבנות עליו בניני־עד. אלכסנדר מושקובסקי, למשל, העוסק כל ימיו בקבוץ חדודים יהודיים, כתב מאמר בשם „הפילוסופיה של החדוד היהודי" להוכיח, כי כמה שיטות פילוסופיות, שמתחבטים בהן החוקרים הגדולים, כלולות בחדוד יהודי זה או זה...

מר דרויאנוב אף הוא נוטה להאמין ורוצה שיאמינו גם אחריו, כי הבדיחה היהודית היא היא שנבראה רפי העם, כדי לפרוק מעל צוארו את על השעבודים הפנימיים והחיצוניים... ובהוכיחו, כי „הבדיחה היהודית ארס ורעל תטופנה שפתותיה", הוא מסַיֵם את המבוא לספרו בדברים אלה: „מי יודע, אם לא יום יבוא ועל־פי הבדיחה שלנו שבוט ישפטו, מה רב „החֹמר המפוצץ", שבמשך דורי־דורות טמנו אלהים ואנשים בנפשו של עם זה, עד כי היה לעַם המרד והמרי, אשר דרך הפיוס לא ידע, ומיד נפשי הַרעלה יקח את כוס החֵמה הזאת להשקות אותה כל הגויים — ושתו והתגעשו והתהוללו..."

אכן הקורא הפשוט העובר על תרנ"ג הבדיחות, שבאו בחלק הראשון של הספר הזה, לא ימצא בהן אלא לעתים רחוקות את

בִּבְּלִיוֹגְרַפְיָה

סֵפֶר הַבְּדִיחָה וְהַחִדּוּד

זה שנים מועטות התחילו מעט מעט גם בקרבנו לשים לב אל הפולקלור היהודי, לאסוף את פרורי היצירה העממית בכל מקום שהם, להעלות את הדברים שבעל־פה לדברים שבכתב, והעקר, שהתחילו מתיחסים בחבה אל החמר הזה. התחילו מכירים, שזהו המפתח לנשמת העם, להבנת חייו,—שזהו האשנב לעולמו הפנימי; התחילו זה אחר זה יוצאים קבצים של שירים עממיים, ספורים עממיים, פתגמים וכו'. המלאכה, שהיתה עזובה במשך ימים רבים, התחילה נעשית על־ידי קרובים ורחוקים.

ואולם הבדיחות היהודיות והחדודים היהודיים לא מצאו להם גואל, אף כי הכל יודעים, כי דוקא במקצוע זה גדול כחו של העם היהודי, עד שלפי דברי אחד העוסקים במקצוע זה (אלכסנדר מושקובסקי) — „החדוד היהודי הוא היסוד והפתרת של החדוד בכלל". ואף־על־פי־כן היו לנו עד־עכשו רק קבצים דלים בעברית וביהודית, שעל־פי־רב חזרו על מספר קטן של חדודים ולא הבחינו כלל בין יהודיים לשאינם יהודיים, מפני שכל כונתם היתה לבדח את הקורא.

עתה נמצא גואל גם למקצוע זה של הפולקלור היהודי, ולפנינו מנח החלק הראשון מספרו: „פרי הכנוס והעבוד של ימים רבים" 1).

שלשה מכשולים עצומים עמדו למחבר בעבודתו זו, שהשקיע בה כח רב וחבה גדולה.

מתוך שלא רצה לחבר ספר של הלצות וחדודים בלבד, כמו שאר הקבצים ממין זה, אלא לאסוף לתוך אוצרו את אלה הטבועים בחותם יהודי, היה מתקשה הרבה — כהודאת עצמו בהקדמה — „בנוגע להכר „יהדותן" של כמה וכמה בדיחות".

המכשול השני הוא שפע העשר של החמר. מי שמצוי אצל ענינים אלה יודע, כמה רב ועצום מספר ההלצות, הנולדות בכל יום ועם כל מאורע שבעולם, ומה־גם אצל העם היהודי המתלוצץ, ונחוץ היה אפוא לבחור מתוך הערמה הגדולה הזאת, לזרות ולהבר, לרחק את אלה שהן בני־יומן או בני־מקומן ולקרב את אלה שיש להן ערך קַיָּם.

והמכשול השלישי, הגדול שבכֻלם, הוא — הלשון. המחבר כתב את ספרו עברית, בעוד אשר יצירתם של הבדיחות והחדודים בפי העם היתה ביהודית.

כדאי לעַיֵּן בדבר, עד־כמה התגבר המחבר על שלשת המכשולים הללו ומה עלתה בידו.

אמנם — כדברי המחבר עצמו — יש סוגים שלמים של בדיחות, ש„יהדותן" ודאית, כגן אלה שיסודן הוא „מדרש לשון" — אם של הלשון העברית או של הלשון היהודית— ואלה שהן טבועות בחותמו של ההֲוָי היהודי. אך כל השאר נִתנו רק „לאזנו של המֻמחה, שלמדה להבחין את הבדיחה והחדוד שלנו הם באמת — אם על־פי הפלפול השנון שבהם, אם על־פי עֹקצם החריף, או על־פי סמנים דקים אחרים".

המחבר אומר: „רשאי אני לאמר ב ב ט ח ה

---

1) א. ד ר ו י א נ ו ב: „ספר הבדיחה והחדוד". הוצאת „אמנות", פרנקפורט ע"מ. תרפ"ג.

אשר כמוה לא היה ואשר ראשוני נצניה כבר עולים בלבבות.

הלא מי שבז׳רומסקי פותח כאן בוכוח, משיג כמה השגות על אמונת־דוסטויבסקי זו ומגלה את דעתו, כי לדידיה המסתורין הפולני, תנועת־ה„משיחיות״ של תקופת־האמיגרציה, עולה בהרבה על השקפותיהם הדומות של כופרי רוסיה וחוזיה.

זהו אפוגי בקרוב ובקצור, דרך התפתחותה של האסכולה האולטרמודרנית ברוסיה של עכשו. הצד השוה שבין האסכולה האיטלקית וזו של הרוסים הוא, כי שתיהן נולדו על ברכי הממש ויסודן בתכונות לאמיות ידועות, — תהיינה התכונות טובות או רעות. מה שאין כן בפולניה. הפוטוריות של ברונו יאשנסקי, למשל, המשתמשת במליצות השאולות, בדבורים המפוצצים על הרציחה בשם ה„ריבולוציה״ („השיר על הרעב״, קרקוי, 1922), אינה אלא מולדת־חוץ. זהו חקוי, סנוביות ספרותית, שמקורה, לדעת ז׳רומסקי, ברדיפה אחר החדשנות ובחפצו של המשורר למשך עליו את עין הקהל.

החקוי מחלל כל קדש. ברוח נבאה מדבר ז׳רומסקי על חלול קדושתה וטהרתה של המלה, זו, שערכה באמנות הוא כערך הסמל, זו, שמריחה ומצבעה אנו חיים. המלה החיה והמקורית, שהיתה למין שריקה וחריקה, שוב אין השפעתה נכרת והרי היא כפגר. יצירת האמן זקוקה ללב קשב, שיהי קולטה ומרגיש בה. יצירה, ולו גם טבועה בחותם הכשרון, שאינה אלא פרי הסנוביות, איך תכנס ללב, לאזן, לעין, איך תתקדש על־ידי נגיעה פנימית בעולמם של אחרים?..

בצר לו ישא ז׳רומסקי את עיניו, התרות אחרי חדש, שיהי חדש לאמתו, אל היצירה המדעית, שלדעת הרב אינה בגדר יצירה כלל. הנה מונוגרפיה על קופרניקוס. מה רב העשר! אורות מאפל! יש מאין! והרי מלמד אחד, ומשנהו! יוצרים הם אלה, יוצרים ומשוררים אמתים.

וברור לך, כי עם ז׳רומסקי הצדק. מגרשים את השירה ממקום זה — והיא הולכת למקום אחר. בימים, שהשירה הולכת ונעשית בהקף החקוי, המכלה כל, לדבר שבחכירה ושבחיצוניות, אין טוב מלהזכיר את האמת הפשוטה, כי אין יצירה דבר הבא מן החוץ, כי השיר והשירה אינם שנים שהם אחד. השמים — שמים לאדני והשירה — שירה לנשמה, רק לה...

אהרן צייטלין.

בתפארת עזה הפטריַרכלי של האמנות הקלסית ותאמר להשתחרר מכבלי המסורה הגדולה והמעורת, מסבל־הירשה המעיק בכבד עשרו ושולל כל חצפה קדושה, כל מקוריות נועזה מעם האמן. הפוטוריות האיסלקית היתה אפוא מין ריאקציה טבעית ומובנה, מעין כפירה פתאמית עזה, הבאה בעקב כל אמונה יתרה. (יש להזכיר כאן אגב־אורחא, בתור אילוסטרציה לדברי ז׳רומסקי, את המֵמרה הידועה: „ברומא עצמה אין איש, שיאמין באפיפיור״. כמו־כן יש להעיר, כי המון העם באיטליה מגלה נטיות טפוסיות ל„אפיקורסות״, ואין זה אלא בסבת אותו החק הטבעי של הריאקציה.

„אוי לך, שנכד אתה״, — אומר גטה. העובדה, כי יורשים הם, וכי זה גורלם להיות תמיד ספיחי אמנות שהיתה ולהיות כפופים לתרבות גדולה שעברה — עובדה זו, המעליבה את חוש־המקוריות, היא שהביאה את הנכדים המתפרצים לידי מרדם. הפוטו־ריסטים האיטלקים הרסו כל גשר, המוביל אל העבר. בשעה שלקחה צרפת בחזרה את תמונת „מונה ליזה״ גנובת־איטליה, היא ה„דז׳יוקונדה״ לליאונרדו דה־וינצ׳י, ופלורנציה כלה עטתה חרון ואבל — גלו הם את דעתם, כי לא איכפת להם הדבר מכל וכל וכי אין לבם דואג לגורלה של איזו תמונה עתיקה, אשר אבד עליה כלח...

הם שמו להם לקו את החפש הגמור באפן־ההבעה, שאפו למסר את „היפי שבמהירות״, את התנועיות שבחיים ובפרוצס היצירתי — והצליחו ליצור במקצוע הציור והפסל דברים חדשים בתכלית.

בספרות הגיעו לידי־כך, שהתחילו לבכר את שם־העצם, סמל המוחשיות העסיסית, על שם־הפעל, יליד האינטלקט האנושי, ולהשתמש בסמני האריטמתיקה לשם קשורם של משגים. הנה, לדוגמה: „אטמוספירה = עופרת + לוה + 300 מיני סרחון + 50 ריחות״ (פ. י. מריגטי בספרו ״Zang Tumb Tumb„).

מלבד המצאה זו של סטינוגרפיה משנה, הנהיגו תקונים במקצוע ההדפסה, שמטרתם היתה להבליט — על־ידי צביעת האותיות, על־ידי צורות גיאומטריות וכו׳ — את הענין המתאר.

כל זה היה, כאמור, דבר שבריאקציה טבעית, תופעה איסלקית טפוסית. ולא עוד, אלא שמיסדי־הפוטוריות ההם היו בעת ובעונה אחת גם פטריוטים נלהבים, אנקסיו־ניסטים שואפי־קרבות, ודם תגזע החם והמסתער הוא ששטף בעורקי יצירתם הפראית. מתוך כך באו לידי הערצת האגרוף והגבורה כשהיא לעצמה. רבם מריגטי הורה, כי יש להעמיד בראש האמנות את „הקפיצה המשברת גרם, את מכת־הלחי והאגרוף״. העקר הוא „לבוז לכל צורה שבחקוי ולעלה כל צורה שבמקוריות״. מי אמן ויהי מספק אף רגע באמתתה הנשגבה של הנחה יסודית זו? אכן במשך זמן קצר הפכה הפוטוריות עצמה ותהי לדבר שבחקוי. כל אחד בא ונוטל פוטוריות לעצמו. נפלא הדבר! כלם כאחד צופים ומסתכלים באפן דומה, אפן „פוטורי״ דוקא, כלם כאחד הוגים ומרגישים על טהרת שיטתם. והנה אין כאן טבעיות עוד וסר הוד המרד.

הפוטוריות האיטלקית הכתה שרש בשנות המלחמה העולמית בארצות צרפת, אשכנז ורוסיה. ברוסיה יותר מבכלן. שם, תחת שלטון ה„סוביטים״, מצאה לה ארץ־מקלט, מולדת שניה. שם עשתה לה „כנפים״. היא היתה שם לאמנות הרשמית. הנה מה שמשמיע ולדימיר מיקובסקי, „משורר־החצר״ של הסובדפיה, באזני קהל שומעיו ה„אדמים״: „הורגים אתם את שנואי־נפשכם ה„לבנים״ — ואת רפאל שכחתם? עת להמטיר כדורים על בתי־המשכית של האמנות! כלי־תותח בידיכם — ומדוע אפוא לא תתנפלו על פושקין?״

„ההתנפלות על פושקין״ היתה ההתחלה. אחר־כך גרש מן השירה כל ספק־ספיקא של — שירה, ויצא הכרוז: „הרחובה, הרחובה, אתם הפוטוריסטים, המתופפים, הפיטנים!״.

שירת־הרחוב הנתעבה הלזו של מיקובסקי המכה בתף, שיכת לתקופתה הראשונה של הריבולוציה הרוסית. אחריה באו האימז׳י־ניסטים, אשר החשוב וגדל־הכשרון שבהם הוא, לדעת ז׳רומסקי, המשורר סרגי יסנין. חרוף וגדוף כלפי האלהות הוא משוש דרכם של אלה. חרוף של נערים מצד אחד ומסתורין מצד שני. יסנין הוא איש, אשר לו חוש מסתורי מיחד של יוצא ירך „חליסטים״. כבלוק ואנדרי בילי, מאמין אף הוא בשליחותה העולמית של רוסיה ובהולדת דת חדשה,

הגרמניים, המצוים בתוכו, על־מנת להחליפם במלים ומבטאים אחרים, אשר שרש סלוי להם. מובן מאליו, כי פוריסמוס נפרז שכזה אין לו, למרות כל פרכורי־העט של הסופר הגדול, על מה שיסמוך. דובר כאן אותו החשש הספוסי מפני כל צלא־דצלא של גרמניות. הן שפה „מעור אחד" לא היתה בעולם ולא תהיה. ואשר למקוריות לשונית — הנה אין שפתה של בריטניה הגדולה אלא מין פלגיס לשוני גדול, ובכל־זאת אין כמוה לעצמיות ולקביעות־הפרצוף!

ואף־על־פי־כן גדול ערכו החנוכי והספרותי של הספר, שהרי יד אמן כתבה אותו — ולאמן אמתי יש תמיד מה להגיד לנו.

ז'רומסקי פותח את ספרו בסקירה כללית על מהות הסנוביות. אבי המשג הזה, — המשג ולא המלה, — הוא ויליס טקרי האנגלי, שכתב ספר שלם על הסנובים באנגליה בשם: „The book of Snobs" — ספר הסנובים. המלה עצמה נכנסה לתוך אוצר הלשון האנגלית זמן רב לפני זה. מוצאה קדום מאד. באוניברסיטה העתיקה אשר בקמברידז' היתה נהוגה רובריקה מיחדה לרשימת היחש של התלמידים; השומעים מבני דלת־העם נרשמו באותן רובריקות בתור אנשים sine nobilitate (בני בלי־שם) או בקצור: .s. nob—„סנובים". אלה היו נופלים בזכיותיהם מן התלמידים בני־החורין, רמי המעלה והיחש, וברצותם לעלות בסלם החברה ולהדמות לחבריהם המאשרים מהם — היו נוהגים לחקות את הליכותיהם של הללו לכל פרטיהן ודקדוקי־דקדוקיהן, ובלבד שילמדו על־בריה את תורת ה„אריסטוקרטיות". הם היו שונים את רבי הלכותיה של תורת־הנמוסים בהרף־נפש ממש, ברב עמל וטרח, כלמד מלאכה המכ־נסת את בעליה, והיו ממיתים עצמם באהלה.

סנוביות זו היא, לפי טקרי, מ ח ל ו ה ה ל א מ י ת של אנגליה. הרי זו מחלת־החקוי הקשה, תאות־ההדמות לכל „גדול" ומכתר בנמוסים, לכל לורד ובר־יוחסין בעמיו. בספרו הנזכר הריהו מעביר לפני הקורא המון טפוסים ופרצופים מן החברה האנגלית שבימיו, המון רב של אנשים נגועי מחלת־הסנוביות, שמשגיהם התפלים והצרים בדבר ערך האדם וחייו היו בעוכרי עצמיותם ויטשטשו את כשרון־היוצר ואת כשרון־הבחירה שבהם.

והנה מגיד ז'רומסקי גם לפולניה את חטאתה, חטאת הסנוביות והחקוי המשפיל. בתור מוטו לספרו מביא הוא את דברי סלובצקי המרים והמתרים: „טוס־עמים היית ותכי־העמים!" אבל רחוק הוא יוצרו של „סגלקובסקי" תכלית רחוק מלכת בדרכיו התוכחתיים של הסטיריקן האנגלי. מסתפק הוא בדברי־כבושים בלבד. אשר לפולניה — אין חלקו עם אומרי־נואש. להפך. רוח־הבטחון תפעמהו למראה התפתחותה של זו בשנים האחרונות, שנות שחרורה המדיני, ומנחש הוא לה עתיד מזהיר של בלגיה שניה, של ארץ חרשת־המעשה. הוא, החוזה הלאמי, אשר כה העמיק לכאב כאב ארצו בתקופת עבדותה, ישאל להיות, כנראה, הכנור לשיריה. הונח לו. כל נצחון מדיני או כלכלי מביאו לידי שמחה של התלהבות. יש רק להכניס את המאור שבהשכלה לתוך חשכת הבערות של אוכלוסי־העם ולהגביר את שלטון העממיות על שלטון השלכטה, אשר כאז כן עתה היא המושלת בכפה. ובעקר יש להפטר מן הסנוביות הארורה — ואז הכל על מקומו יבוא בשלום. הכל — ואף שאלת היהודים. הללו — עתיד של פרולטריזציה נשקף להם, עתיד של עבודה תחת הוה של מסחר. אבל נניח לה, לפובליציסטיקה זו, הרואה תכלית־כל ואשרי־כל ב„התקדמות" (משג אמתי בעקרו, אלא שצורם הוא את האזן מפאת ה ר צ י ו נ ל י ו ת המסתרה שבו!), נפנה אל החקירות בלשון ובפולקלור, שריח של דיסרטציה נודף מהן, ועל ההצעה, הדמיונית קצת, בדבר תיאטרון עממי תחת כפת הרקיע, שאנשים מן העם יהיו משחקיו, ונעבור אל רעיונותיו על עסקי חקוי ומקוריות ביצירה.

שלי, פלובר, ויטמן, דוסטויבסקי — מה היא האסכולה הספרותית, שאמני־עולם אלה נמנים עליה? אותם מחדשים כבירי־הכח, מגלי־הערכים ומדליקי־האבוקות — כלום היתה גם ידם הם עם מיסדי־אסכולות? מה להם, לכובשי־דרך אלה, וללוחות? מה להם ולמצוות־„עשה" ומצוות־„לא־תעשה" אמנותיות? —

אחת מאסכולות־האמנות הטפוסיות ביותר היא האסכולה הפוטוריסטית. איטליה — ארץ־מולדתם של דנטי, מיכל אנג'לו וליאונרדו דה־וינצ'י — היא גם ארץ־מולדתה של אותה אסכולה. חבורת אמנים צעירים קצה נפשה

במקצת? הדינמיות והסינטזה — כבודן במקומו מנח. חושבני, כי אין מי שיכחיש כיום את הדינמיות הכבירה שבמציאותנו ואת השאיפה הרבה, שאיפת־כל וכמיהת־כל, לסינטזה. אבל החושיות — הגם זאת חדשה היא, לא שערוה אבותינו?...

והולך המשורר ו„מבאר": „שואל אני לראות, — הוא אומר, — את החזון הענקי של המלחמה באהבה, מלחמת האהבה". ועדין הדברים סתומים. אבל הנה אני מוסיף לקרא ועיני נתקלת במלים מעין אלה: „... האגדה החדשה על האיש אשר בשם האהבה — הרג יהרוג". ובכן — שוב אותו הלהג, המודרני כביכול, שאין מפלט ממנו ואין עצה כנגדו! שוב החקוי! לא נוסח המשורר עצמו, אלא — נוסח מוסקבה! ואידך: גרסתם של כל האינקביזיטורים מאז ומעולם... אבל הנה הלאה: „טרוצקי צועד ועובר כיום על־פני הדם, כשם שהנביא עבר לפנים על־פני המים". ובכן — התכבדו, מכבדים: טרוצקי והנביא! „אקספרימנט? — טוען המשורר לקמן. — לא! דת! צעקה, זמרה אלילית של נשמות!" אבל מצין ביותר הוא הסוף: „שא עיניך ויִשבע מבטך את שדמת־הרקיע הכחלה — אולי גם אתה תראה אז במקום כוכבים ספלי־כסף מלאים אלקוהול! הוי, סבא־לך, סבא עד לשכרה יין־שרף זה, הזורם מן הכוכבים!"

האמנם? כלי האי — יין־שרף? הזאת היא האמת האחרונה, היוצאת צרופה מכור ה„ריבולוציה", האמת על רקיע־הכוכבים, שאינו אלא בית־מרזח לשכורי־קרתא? הזאת היא כל ה„חושיות" וכל הדינמיות וכל הסינטזה? ואגב, תמהני על עוד דבר אחד. הלא מכיון שהכוכבים אינם אלא כוסות של אלקוהול — אותה „שדמת־הרקיע הכחלה" (איזו „רומנטיות" פתאמית, רחמנא ליצלן!) מדוע לא תהי אף היא, דרך־משל, לא שדמה, אלא, פשוט, ארוה של סוסים? —

מלים, מלים, מלים! האגדה, — החדשה, כביכול, — על האיש ההורג, זמרת־נשמות אלילית דוקא (כאלו אין שאיפת־הכתר העליונה של זמננו אלהית, אלהית ביותר!), דת־החושיות וכוכבי־אלקוהול — רבונו של עולם! הלזאת יאמר הרגשת־עולם ח ד ש ה? כלום אין זה חדש, שגם ישן אין בו? האין אזנו של המשורר מצילה אף קול־א ל ה י ם אחד מספרת האדם והעולם, שהתגלעה בימינו ובדורותינו ותגלה לפנינו יתר גלוי מאשר בימי כל הדורות? החושיות! ואולי סמנה המובהק של דינמיות־חיינו הנוכחית הוא דוקא הפך כל חושיות שתהיה, דוקא ההכללה הכבירה, צמאת השלמת כל ההשלמות וכסופת העליה ממדרגת־עולם אחת אל השניה, או, אם לדבר בלשונם של המקבלים, מספירה לספירה? —

וזאת להעיר, כי לא איזה לבלר גרידא הוא מחברם של הדברים, שקטעים מהם הובאו כאן. אנטול שטרן הוא איש, אשר חוש הצורה לו. הנה אומר אפוא: החקוי גורם, השפעת השכנים גורמת. במקום הסמל ה ק ו ס מ י תבוא המלה „ריבולוציה", שלגבי האמן אינה אומרת ולא־כלום, ובמקום ההכללה האמנותית העולמית — מין מליצה חדשה, מין קוקטריה סרקלינית, שדופה, המעבירה את היצירה על דעתה ומקצצת בנטיפות־החזון.

על טיב חזיון זה, חזיון החקוי בחייה ובספרותה של פולניה, עמד בימים האחרונים אחד מטובי בניה, סטיפן ז'ר ו מ ס ק י, בספרו החדש של „הסנוביות וההתקדמות" *.

הספר, שנועד בעקרו להיות פובליציסטי, כתוב בסגנון מגמר קצת, רב העליות והירידות ונעדר־השלמות. ציוריות של אמן מלדה ופובליציסטיקה, שיש והיא שיכת למין המשעמם, ה„מדעי", משמשות כאן בערבוביה ואינן באות לידי שתוף. ועוד: הצד החברתי־הפטריוטי של הספר אין בו כדי להוסיף לו לוית־חן מיחדה. לפעמים מגיע ז'רומסקי במלחמתו עם החקוי בכל צורותיו לידי הסקפות נלעגות, שברק שפתו והכון שלה המצודד אמנם מכפר ומכסה עליהן, אלא שבכל־זאת אינן חדלות מהיות מה שהנן, כלומר: קוריוזים. מקנאה נפרזה לטהרת השפה ועצמיותה ה„סלוית" הוא בא, למשל, לידי תביעה, שיגרש מתוך אוצר־המלים של השפה הפולנית המון המלים והמבטאים

---

* Stefan Żeromski: S n o b i z m i P o s t ę p. Warszawa-Kraków, 1923. Wydawnictwo J. Mortkowicza.

יצירה וסנוביות

אין ספק בדבר לאיש, שהאמנות היא לו יותר ממימרה גרידא, יותר משם־עצם, היפה לתבל בו שיחת־משכילים — כי כמה וכמה דברים טעונים בדיקה בספר־התקנות המקבל של האמנות המקבלת, זו שהיא קובעת הצורות והתכנים, ולפעמים גם — קובעת ההרגשות.

אבל רעה אחת חולה רובצת לפתח כל אמנות חדשה, היא רעת החקוי. המון המחקים שבכל ספרות, המון נבוב־רגש זה, המוכן להשתער על כל מציאה חדשה שבאה לידו בצהלת פטפטנים שנתפקרו, הוא אבן־הנגף הכבדה על דרך כל אמנות שתהיה. החקוי עושה פלסתר את כל היקר שבחדש, מכבה את אש ההתפרצות ומכסה על נגה הערכים. מעיר הוא בלבבות רגש קר של אי־אמון, של חשדנות בעל־ביתית כלפי העולה ומזדקר, כירק בהיר זה, מבין בקיעי האמנות. אויבה ומהרסה המסכן ביותר של הפוטוריסמוס אינו אלא המון הפוטוריסטים עצמו, ושפעת אוכלוסי האקספרסיוניסטים, המגרדים את שחין־האנושיות בחרש של מליצה מודרנית נפוחה, היא שנותנת מגולותה על פניו הנאצלים, קפואי־הצעקה ואימי־החזון של האקספרסיוניסמוס. כי מעטים הם היוצרים האמתיים נוטי־הקו, נאמני־הראות ומחדשי הדברים מתוכם, — ורבים, מה רבים הדיוטי־היצירה, שהם בעוכריה של זו ובמגוליה.

פולניה היא, מפאת מצבה הגיאוגרפי, ארץ־ספר, הנתונה תחת השפעתן הבלתי־פוסקת של הארצות הגובלות. אין לתמוה אפוא על שהחקוי משפיע לרעה על האמנות הפולנית ומפריע בעד הלך־התפתחותה וזקוקה של זו. שירת פולניה הצעירה שבצעירות, שלפעמים היא מוציאה לאור־עולם יצירות של אקספרסיה טהורה ועצומה כ„המנוניו" של ויטלין, מחקה מאידך גיסא — לרעתה ולהשפלת ערכה העצמי — את שירת אחרוני־האחרונים ברוסיה הסוביטית.

אבל בערת העולם שבימינו, זו שאחזה את בנין כל התרבות הנוכחית והעלתה את מדורתה בלב האנושיות, אינה הופעה „סוביטית" דוקא, אלא הופעה עולמית, הופעה אנושית כללית. מובן מאליו, כי משורר בן־מוסקבה יחשב, או גם ירגיש, אחרת. סוף־סוף הלא אי־אפשר לו למשכיל הרוסי, זה שהמסתורין הפטריוטי היה לחלק מישותו הרוחנית, שלא לראות חזות־הכל במוסקבה. אבל לא הרי הוא כמשוררי יתר ארצות־אירופה. כאן יש לדרש את התרחבותו של אפק־הראיה הפנימי, את הראיה במלא ההקף. הן לא ב„ריבולוציה" גרידא הדברים אמורים: עמק חזון־הימים, ועמק מאשר יחשב עליו צבא כותבי־השירים. הללו רואים על־הרב את צל הדברים — את ה פ נ ו מ נ י ם שלהם — כראות את הדברים עצמם. רואים לכאורה — ואינם רואים, שומעים — ולא אזנים להם. הכל בא להם מבחוץ. הכל אצלם מחיב־החקוי, אבל לא מחיב הנסיון הנפשי. הנה פוותח אני אחד מירחוניהם של פרחי־השירה בפולניה * וקורא דברים אלה שדלקמן:

„אין עוד מרצחים במקום שכל אחד הוא רוצח! גדולה זאת מאהבה. דת חדשה אני זורק לפני הלבבות. דת ה ח ו ש י ו ת — הדינמיות — הסינטזה; שלוש שיעבור את כל העולם כלו". כלום אין זו „דת" חשודה

---

* S k a m a n d e r. Miesięcznik poetycki. Październik—Listopad. 1922.

שירה הרמוני, זה הפתוס היוצר, רחב־הסגנון ועשיר־הדמיון, אשר הגיע עדינו כבשורת־הויה חדשה, הנשאת בכחות־איתנים של אמונה כבירה ורצון־חיים זורם ומפכה — חוזר כאן לתהו ובהו שלפני בראשית, למקום שרוח אלהים מרחפת עדין על־פני רשימות־עפרון חטופות ועל־פני שברי־קולות של בת־שיר מתנסה.

ראשי־פרקים של התחלה, זעזועי־היצירה הראשונים ולחשי־שעות־הסתם של לדת דבר — המסתכל בהם לוקה. באשר גם גאון־האדם מוצאו ממקום־תורפה וגם גאון־הנחלים מוצאו לפרקים ממעין קטן וצר —

ולא תמיד צריך לדעת, מאין באים; ולא תמיד טוב לחשב אחורנית את מדרגות הטרנספורמציה עד הקוף.

הרצל — די לנו בארבע האותיות אשר בשמו. דמות־קסם זו המתנשאה בתוך חיינו כמצבת־שיש מול פני הדורות, לפנים ולאחור; — למי יש צרך להרהר אחרי ראשית דרכו? אנשי־שם ואנשי־רוח, אלה אשר עלה בגורלם להיות סמל לאמה, לדור או לתקופה, אלה אשר אנו מתפללים לאורם המתערה עלינו מתוך אגדת־החיים הנעלמה אשר לאישיות היוצרת — למה לחטט בין שברי־לוחותיהם, ולמה להוציא מתוך הגניזה את הכתב הראשון של נסיונות היצירה אשר להם?

ארכיאולוגים — מהפכים את הנימבוס של קדשה לחלי־חלין. הם מאנסים את האינטואיציה ומפוררים את השלמות פרשיות פרשיות. וכשפעמון מצלצל לתוך הדמדומים, כשצלילי־תפלה משתפכים על שדות וגאיות — רק פתי־אדם יעפיל בשעה זו לראש המגדל לבקש את המקור, שממנו הצלילים מתמלטים, וימצא סיר־מתכת קשור בחבל נערת אל קורת־עץ מכסה אבק.

הן אנחנו את תורתו כמעט עזבנו — ואותו שמרנו! מה הביא את הרצל לציוניות, מה הוליד בקרבו את הרעיון המדהים במעוף חזיונו? — אפשר שהוא בעצמו לא ידע, אפשר שהוא עצמו כרש לא־נכונה את הקול־הקורא בנפשו. הן שמואל רץ אל עלי: „הנני כי קראת לי!" — וזה היה קול אלהיב! אנחנו בכל־אפן את הגנזים שכחנו. אנחנו עמדנו בנקרת־הצור.

את הפנים לא ראינו, לא חפצנו לראות. עלינו היתה האינטואיציה, הזעקה הפנימית לחיים וליצירה משחררת. מתוך זעזועים פנימיים של צער הבדידות הלאמית, מתוך ענות־הדורות של חיי תלישות ופרזיטיות נולדו אצלנו מאויי־פדות. מה היתה לנו האנטיסמיות? מה היה לנו ה„הפ"־„הפ" של איזה נער פוחז בבדן? מה היתה לנו מועקת סביבה זו, שרבצה על היהודים עתיקי־הגיטו? לנו היו גבולות העולם צרים — לפיכך בקשנו את המרחב; לנו קראה האדמה „הפ"־„הפ", אותנו הקיאה הארץ — לפיכך פרשנו ידים לקראת חיים עצמיים.

בנקרת הצור עמדנו. צער הרגע היה לנו רק מזכרת־עון, אבל לא הסבה הראשונה. וכשבא הוא, כשהתגלה בתוכנו כאיש־בשורה דגול־בטחון — לא שאלנו למה ומאין, לא שאלנו לאו ולשלילה. הוא היה ההד של קול לבבנו, הגלוי של רצוננו, הוא היה מגדל־האור, אשר צץ באפן פלאי על כף עזוב זה של חיינו השוממים.

הלכנו אחריו כהלך אחרי פנטום. לא בקשנו תורה מפיו, לא דרשנו ממנו אות — באמונתנו החמה קדשנו אותו קדשת אגדה, מתוך רחשי־חזון פנימיים צרנו את דמותו. את כשלונותיו לא מנינו. לא מנינו גם את הכשלון הגדול כשאמר להחליף לנו את המולדת באחרת, באם זרה ונכריה. וכשבא אחד־העם באזמל הבקרת החדה ללמד קטגוריה על „תל־אביב" — אמרנו: אין כאן דבר בשביל אנוטומיה ובשביל נתוחי בקרת ואין צרך לחטט בפרטי־פרטים. אמרנו: אין לעשות מזה מדע ואין להסיק מכאן עקרים מחיבים — זהו חזון־המראות, שאין לפרש אותו בדיקנות מיתרת ואין למדדו בחוט־השערה. המאמין — יאמין; הרוצה — ירצה; השאר — מתוך הסתכלות היצירה יתבררו ויתלבנו הדרכים...

* *
*

לא, אין לחטט בפרטי־פרטים. אבל, כלום היה צרך לחטט אחרי פרטי־פרטים?! העבודה, אף השיחות של אקרמן עם גטה אינן מוסיפות להארת אישיותו על „פויסט" ועל „וילהלם מיסטר"...

י. לופבן.

אין אבן־נגף, הכל נשחק לעפר תחת צעדי־הבטחון, הכל נצב כמו נד מימין ומשמאל.

הציוניות מכרחה לבוא! ו„אשרי ההולכים אחריה מרצון — ואוי להם לאלה אשר יחכו עד שהגורמים הברוטליים יפלטו אותם״. בקיטור ובחשמל, בכחות הללו מכבשונו של עולם, יבוא הפתרון לשאלת־היהודים, ותבוא הגאלה לכבוד־היהודים שגלה. „אם תרצו״, אולם בין אם תרצו ובין אם לא תרצו — מכרחים אתם לרצות! אין תקומה ואין שיור לרכושכם, אין תקוה ואין שכר לעמלכם. האש שהוצאתם מקרבכם — היא אכלתכם ואין מפלט. השנאה הכבושה אשר מסביב תשטוף אתכם כגלי ים סוער. אין ברֵרות רבות ואין דרכים רבות: חיים או מות — ובחרתם בחיים!

חצב להבות. והאמין, כי בכל הפנות תאחז האש. האמין, כי יזועו שומרי־הרכוש ו„מועצת המשפחה״ תוכח ותעשה נכוחה. בפתוס הגדול, בתנועת־און הרחבה והבטוחה אמר להכניע לבבות עקשים —

והם מרו. בפריז ובלונדון לא הבינו, לא רצו להבין. הדלתות נסגרו אחריו, וצירי הדלתות גם חרק לא חרקו. פטרו אחריו במנוד־ראש, בהעוית־פנים מזלזלת. אף לא אמרו: ל א!

* * *

ומסביב — עם לא יבין. שפי ובודד התהלך בתוך האטמוספירה הממרה. מסביב — מדת־חיים קטנה. באין שומע בשורה, באין חש עתידות. והוא — חוזה וגלוי עינים, כפרש האפוקליפסה, כקורא נצורות מעל כתב העתיד של דברי־הימים שלח את דברו. הטעם התפל של הטעות לא חבל את רוחו, לא החליש את בטחונו. הדרך איננה סלולה — ומה בכך? גם הקול הקורא במדבר איננו נשאר בלי הד. גם מלת־הנבואה המטפת בערבה, בפני שיחי־שדה ננסים ובפני לטאות קרות־דם — אף היא עומדת לעד. אם לא היום — מחר, מהרתים. לרעיון האמת יש שרשים חזקים ועקשניים, הם נוקבים את הסלע כמו שרשי הזית והאלון, הם סוללים להם דרך בין כל המעצורים. חי אלהים, אם יהיה לבבכם ברזל ומצחכם נחושה...!

* * *

באמצע — שוב דרכים גבוכות. מאדירי־ממון — לאדירי־כח פוליטיים. ברגעים של חלשה נכתב המכתב לביסמרק: קצתם מפני היהודים, חם מצרים לכם את גבולות העולם, הם מטמאים טמאת הגזע? — שלח את עמי ויעבדו לאלהיהם, ביד רמה יצאו ורוח להם ורוח לעולם...

אולם — פרעה זה גם לא ענה. במקום שמנגדים חרבות, במקום שרוקמים מזמות רצח וחמס — אין מענה על דברי שלום ואמת. את הפוליטיקה האירופית נצורת־הלב, את דעת־הקהל ואת העתונות הקדשה — אין לכבש בתפלה. את מאזני־הכזב הללו אפשר להכריע רק במשקלות־מרמה של טובת־הנאה בטוחה. כי מה לאלה ולמוסר עם? מה לאלה ולאש הקדושה, שבה נחרתה המלה „חרות״ בספר היצירה של החיים?

אכן, עקלקלות ונבוכות היו הדרכים הללו, הכתובות ושאינן כתובות עדין במסכת ראשונה זו של „ספר היהודים״. רק אחר־כך בא אל העם. רק אחר־כך — הדלתות שנסגרו בפריז חרגו ממסגרותיהן בוילנה ובערים ועירות, ששם המוני־ישראל מחכים לפדות. את פעמי המשיח שמעו בו. ראו אור. העם הריע!...

זו היתה הדרך.

* * *

„ספר היהודים״ לא נכתב עד גמירא. אנחנו כותבים אותו הלאה — בדמע ובערבוב גיל ועצבון. בנהמה — לא ראה הרצל. מעל פסגת הר־העברים צפה לאחרית. אבל — העם ממרה עדין ורוגן באהליו. הוא מאמין בחוזיו — אבל מחכה לנסים, מבקש אות, מחכה לזה שיבוא ויהפוך אבנים ללחם...

II

ואפשר שהדפים הללו, ברבם, לא היו צריכים לראות אור. אפשר שלא היה מן הצרך לגולל את ספר־הדורות מבראשית ולשוב אל המציאות הקטנה של „איש מצרי מכה איש עברי מאחיו״. הן אלה אינם אלא יריעות נפרדות של מגלת יצירה. הן זה שצרף ב„מדינת היהודים״ וב„תל־אביב״ לפרק־

עַל הַיּוֹמָן שֶׁל הֶרְצֵל

קשה היתה הדרך למן הפסיעות הראשונות. כֹּרח, משא וריב. התלבטות מבעל־פעור אחד למשנהו. התאבקות עם המציאות המתעקשת. לב מלא אמונה ואהבה מבפנים — ולבבות אטומים וקֵהים כברזל מבחוץ. כנפי־דמיון משיקות ומחזות־יצירה נפלאים מכאן — ומציאות פעוטה, זחלנית ולעג־שאננים מכאן. ההיסטוריה חוזרת: דור מדבר, ועדת קֹרח לא מתה; האדמה לא כסתה על האנשים הרעים והמטמטמים אשר מאז ומעולם:

„לא נעלה!"

ואישיותו של הרצל, משכמה ומעלה, קורנת בטהרת הר־העברים, בזֹהר של רצון כביר, הנכנע על־כרחו בפני הרפיון אשר מסביב, בפני חֹסר־היכֹלת...

זוהי התמצית. „אלה הדברים". כבושים ומלאי־צער מעֵבר מזה ופרקי־תנחומים קלי־תקוה מעֵבר מזה. והרעיון מדריך מנוחה, כוער, מאיץ, דוחף למַעלה; מרים פעם בפעם את הפטיש מחָדש — „וסדן לא מצא"...

* *
*

היא רצה להכניס את הגמל דרך סדקה של מחט. אל העשירים בא ראשונה — זו היתה השגיאה. לא אָתָה אל „רבבות קֹדש". את נאום־ההר שלו נשא אל עליונים ואדירי־ממון, אל מלכים ורוזנים — ולא ידע כי הללו לא נועדו למלכות השמים, ולא ידע כי במקום שהשבֵעים מפזרים את ממונם במתת־אביונים, במקום שיש „ל כ ם ולא לו", שם אין הֵד לשופרו של משיח.

הוא בא עם חָזון למקום שאין מרחביה, למקום שהחשבון הקר קולע שבכות של ברזל צפופות סביב עולם צר ומְגבל; הוא בא עם בשורת־יצירה חדשה למקום שאין קֶשב לקול־אלהים, למקום שכל אמרת־חֵרות נבלעת עמומה והרשה בתוך הרפודים הרכים של הקירות והדלתות...

מפעל של ח ס ד הללו מבינים; מפעל של א ה ב ה אינם מבינים. ומי שהָגה בשאר־רוחו, כי „ארץ הבחירה היא ארץ העבודה", רק בוז יבוזו לו בארמנות־שאננים הללו היודעים את העבודה מתוך פ ר י ה בלבד, היודעים אותה מתוך חקקי־אָוֶן של „לך העמל ולי השכר".

את ה ע ם לא ראה בראשית דרכו. לא ראה את אלה הנועדים להיות בני-חורין, את העניים המבקשים גאֻלה לעצמם ולא לאחרים. הוא ראה „גואלים" ו„נגאלים" והאמין בתֹם רוחו, כי יש גאֻלה מתוך צדקה גדולה של נדיבים וכי יש פדות מתוך חסדי־מלכים —

לפיכך: „לא מצא תחתיו סדן — פטישו"...

* *
*

חֲאוֹטיות ומקֻטעות מרטטות ומתפרצות המחשבות. כל רשימה ב„ספר היהודים" נושמת שעות־אשר גלויות חזון ואור וגם לילות־נדודים שבעי רֹגז ועמל. כל משפט נעקר מן הלב בלוית בשר ודם. כל דמות צופה לדורות מתוך נשמת־חֵרות רבת דמיון ורבת העזה. מעֵבר למציאות, הרחק הרחק מעֵבר לתהומות שבמציאות — אין מעצור לרוח, אין דבר העומד בפני משאת־הנפש. כל פרט שופע רִתּמוס של יצירה. הקטנות והקלות נעשות גדולות וכְבדות־משקל. אין מכשול,

רשימות

של החסידים, „קפיצת־הדרך" והפריחה של ה„צדיקים" הראשונים, אבות החסידות, אותו הרעבון הגדול לנסים והפיכתו למציאות, שבו נגאל היהודי החוכר והמוזג מכבלי המציאות, ובין „קפיצת־הדרך" והפריחה של שַגל; יש משהו משֻתף בין „מעשי הנסים", שהיה היהודי הלה יושב ומסַפר לו במוצאי שבתות – ואז הוקל לו, – ובין ה„בדיות" שֶשַגל מסַפר לנו (כי שַגל מסַפר תכופות).

איזו שלשלת־ירֻשה עוברת כאן!

IV

להיכן ילך שַגל? לאן מובילות דרכי התפתחותו? כאן היא הסכנה הנשקפת לו.

עוד בהיותו צעיר התחיל להיות „מורק מכלי אל כלי". המון הצעירים התנפלו על רעיונותיו וממשיכים את דרכו הלאה.

יש דבר־מה נורא בזה, בשעה שאדם מעֻכָּל בקֻבת אחרים בעודו בחיים. היה דבר־מה בריא בזה, שהרעיונות של הגאונים הגדולים לא מצאו הבנה בחייהם. ככה נִצלו הגאונים מן ה„עכול". לכל־הפחות – השאירם הכלל לנפשם, נתן להם להמשיך במנוחה את התפתחותם.

כלום לא יהיה מֻכרח שַגל להפסיק את יצירתו? – שהרי „מלאכתו כבר נעשית על־ידי אחרים", מהותו שוטפת, שלא מדעתו ומרצונו כלל, דרך כמה וכמה צנורות, ושם מתחולל דבר־מה, גם־כן בלתי תלוי כלל ברצונו!

היעצור שַגל כֹּח נגד המון מעריציו? האם לא יגרום לו זה לפקפק, לפרפר, לבלתי השלים את יצירתו ולהסתפק רק בתהלת „פותח הפתח"? או יהיה גדול למַדי – להתגבר עליהם?

זה יֵראה העתיד.

המבקר הַמֻמחה, בהסתכלו בתמונותיו, בודאי יֵדע לנתחן לכמה יסודות (עד־כמה שהוא בקי בחכמת־הנתוח הגדולה). כך וכך אחוזים ימצא מִשֶׁל פִּיקַסוֹ; כך וכך משל סֶזַן, וכן הלאה.

אך לא זה חשוב.

חשוב — שבשַׁגל יש דבר־מה חדש לגמרי; דבר שלא היה לפניו.

נכנס אתה אל בין תמונותיו — ועולמו המְיֻחד נשזר מסביב לך, כרשת נעלמה, כופת אותך על־כרחך, ואתה מֻכרח להסתכל בעיניו הוא. אתה מאמין בו על־כרחך.

מאמין אתה, כי ליהודי יד אחת יְרֻקה ויד אחת צְהֻבּה; מאמין הנך, כי יהודי דולג על הגגות במקלו ובתרמילו; מאמין הנך, שפלונית חולבת את החמור וראשה נפרד ופורח באויר.

„עולם הפוך". רחובית מאֻנכים; שעורי־הקומה של האנשים גדלו או קטנו עד למאד; העֻבּר נראה בבטן אמו.

הַמֻמחים מוצאים כאן „כֻּוָנית". „כַּוָנות ספרותיות".

אבל גם לא זה חשוב.

העִקר כאן — הלעג הגדול למציאות. חֻקי הכֹּבד, הפֶּרספֶּקטיבה, וְכל אשר ראו עיניך עד־הנה — הכֹּל בטל ומבֻטל לגמרי.

במלה אחת אפשר לצַיֵן את תמצית הפילוסופיה הזאת, פילוסופיה של תמונות שַׁגל:

„להד"מ"; „עורבא פרח".

ביתר דיוק מוסר לנו זאת הפתגם היהודי, היהודי שביהודים: „פרה פרחה על הגג והמליטה ביצה". פתגם זה יוכל לשַׁמש מוטו לכל יצירתו של שַׁגל. הוא יוצר „הפָּרות, הפורחות על הגג".

בדוי גמור של המציאות. נצחון הבדותה. היא, הבדותה, מולכת בכִפּה ונעשית למציאות שַׁליטה.

ומשום־כך, בשעה שהנך מסתכל ביצירות שַׁגל, מרגיש אתה, כי איזה על כבד, שרבץ על־גבך, נפרק מעליך — ורְוַח לך. אתה יוצא מלפניו יותר חפשי משנכנסת. דבר־מה גדול עשה בך.

הוא גאל אותך מן ה„חֻקיות". כי האדם המודֶרני יותר מדַי כפוף למציאות — לא בחֹמר (להפך, איש ימי־הבֵינים סבל יותר ממנו בחֹמר, יותר משעבד היה), אלא כפוף הוא לה בפנימיותו, מתבטל הוא מפניה בנפשו — וזה יותר נורא (אולי משום־כך מתרוקן בזמננו ה„אני", האישיות הגדולית בטלו מן העולם).

יש ביצירתו של שַׁגל מ„בִּטול היש". וזוהי היהדות הפנימית של יצירתו. יהדות לא בצורה בלבד, כי־אם במצע הפנימי, המטפיסי. כי הלא זאת היא מהותה של היהדות: הגאֻלה. אין לך גאֻלה בעולם, שאין היהודים משֻׁתפים בה שתוף אורגני.

יש איזה קו דק מאד, העובר בין „בטול־היש" של החסידות הבעש"טית ובין השגליות, יש דבר־מה משֻׁתף בין האמונה העקשנית בנסים

בשביל לנַצח את היחיד, משתמש בכלי־זינה של אשה: הוא נ כ נ ע לו — והלה בטל מאליו! נקמה אכזרית וחשאית.

II

מעין „ערוי" זה מוצאים אנו אצל אמן חשוב אחד בדורנו — שַגַל.

צַיָר זה — צעיר הוא, שלא הגיע עוד לפסגת התפתחותו.

אֲבל כבר סִמן זה נִכּר בו; בשביל לדעת אותו — מֻתּר לגמרי לראות את תמונותיו הוא.

די לסור לאיזה אֶטֶלְיֶה של צַיָר יהודי, מאלה השואפים ליצור אמנות יהודית (לא באו בכלל — אלה שנתחנכו בבית־מדרש אירופי ידוע וממשיכים את חוט־המסֹרת של אמנות עַם פלוני; או אישיות אחדות מקוריות למדי, שנמלטו מן ההשפעה), ולהסתכל בתמונות — והרי שַגַל לפניך. הנה על תמונה זו שתי ידיו של היהודי שלו — אחת צְהֻבּה ואחת יְרֻקה; אצל אמן פלוני — שעורי־הקומה הילדותיים; אצל אלמוני — אנשים פורחים באויר. וכיוצא בא. ה.

שַגַל „עורך גלֻות". יצירתו נקרעה אבָרים אבָרים, ואבָרים בודדים אלה, בלתי־מאֻחים כלל ופזורים בלי סדר, נודדים מבית־יוצר לבית־יוצר.

עובדה ברורה היא: שַגַל הניח אבן־פנה לצַיָרות יהודית. עד בואו היו הרבה צַירים יהודים, לפעמים בעלי כשרונות גדולים; אבל צַירות יהודית לא היתה. עכשו כבר יש צַירות יהודית, שיש לה גוָנים מְיֻחדים (כמו שיש גונים מְיֻחדים בצַיָרות האיטלקית ובצַיָרות האשכנזית): ירקרק יהודי, צהבהב יהודי. אפשר לאמר — גם עם אַקְלים יהודי מְיֻחד; כי על תמונותיו של שַגַל שורר אַקְלים יהודי (במובן הטרַנסצֶנדֶנטלי).

אצלו אתה רואה — תמונת־נוֹף יהודית, רחוב יהודי, בית־מסגד כָחֹל יהודי. רואה אתה את העֵז היהודית ואת הסוס היהודי.

גַוָן־צַחְנִי, „קורע שחקים"; קַו רצוץ ומְרֻסק.

כן — בן־אדם זה גִלה „צַירות יהודית", וגִלוי זה נעשה „כלאחר־יד", בלא־יודעים כמעט, בבחינת „נופל וגלוי־עינים".

פָּתח חדש פָּתח בהכרה היהודית. הוא מצא את אפן־הראיה בעולמו של היהודי, המְיֻחד.

וכלום יִפָּלא בעינינו, אם כל האמנים הצעירים, בלי יוצא מן הכלל, נהרו אחריו, נדחקו להכנס בפתח צר זה, להרחיבו, להמשיך בהתלהבות עבודת־בנין זו — שיש בה מיצירת „יש מאַין", — דבר־מה אבסורדי מנֻקדת־המבט המציאותית, ואף־על־פי־כן עובדה היא כבר: צַירות יהודית.

III

אַך עוד דבר אחד יש בשַגַל.

הוא יצר יותר מ„אמנות יהודית". דבר־מה יותר גדול.

ה. ייבין

שַׁגַל

I

יש רגע חשוב בחיי האמן היוצר – יותר נכון בחיי יצירתו האמנותית, – והוא: בשעה שהיצירה חדלה לחיות את חייה היא, הכלואים בעצמה, ידי אחרים מתחילות להריקה „מכלי אל כלי", והיא שופעת ובאה אלינו דרך כמה צנורות, כלים שניים או שלישיים.

כך בשביל לדעת את ביאליק אין צֹרך לקרֹא דוקא את ספר שיריו; פִּתחו ספר של איזה משורר שהוא, מאלה שבאו אחרי ביאליק, ושם – בסגנון, באוצר המלים, בנושאים, בְּרִתְמוּס – תמצאו את ביאליק. אפשר לדעת את בַּירון מבלי קרֹא אף שורה אחת משלו. די לפתוח איזה ספר־שירה באירופה, שנתחבר בדורו, – של לרמונטוב, מוּסֶי או סלוֹבַצקי, – והרי בַּירון לפניך.

אם אין „ערוּי" זה מרשה לנו לדין על שעור־קומתו של האמן (הרי היו גדולים מאד שלא הוּרקו מכלי אל כלי, מפני שהיו יותר מדַי עצמיים, כמו מיכאל־אנגֶ'לו, דוסטויבסקי), הרי בכל־אפן סִמן יפה הוא לו, אם הברת קולו נשמעת לנו מתּוֹך גרונות אחרים; סִמן הוא, שהוא „חִדֵּש" דבר־מה: שהרי זאת היא תעודתו – ל ה ש פ י ע.

סִמן יפה הוא; אלא שרעה צומחת מכאן לאמן עצמו. עצמיותו המקורית, במדת קלוּחהּ דרך אלפי הצנוֹרוֹת של האישיות השונות, נִמַסָּה וטוֹבעת; היא מגיעה אלינו במצב מזוג מאד, כרביעית יין ישן, שהֹערה למ' סאה מים. בה במדה שהמטבֵּעַ עוברת מיד ליד, מִטשטשת הצורה שעליה.

„הבַּירוניוּת" שמרה מעט מאד מאישיותו של בַּירון. אין ב„הַמסוֹניוּת" כלום מהמסון עצמו. אותו החזיון אפשר למצֹא בהקף הרבה יותר רחב, עולמי, באמונות השונות. מה נשאר בנצרות מן הנוצרי, או במרקסיסמוס ממרקס? הים הגדול של האנושיות ספג אותם, בִּלְעם „ולא נודע כי באו אל קרבּו". כי קֵבת הכלל בריאה מאד. ככה הוא מנצח את היחיד הגבור, המוֹרד בו, נצחון פיסיולוגי, נצחון־קֵבה. הוא מ ע כ ל אותו בתוכו. ה כ ל ל,

– ענין לבלשנים. אף אין בו מן החדוש. היו לפניו ויבואו אחריו. החדוש הוא רק ביסוד המחַיֶה.

– ואותו בטלת תכלית בטול...

– מחילה. רק סכומו של דור אחד סכמתי. בפֵרוש אמרתי: דור דור וסכומו. כזה הוא מפעלך. בכל דור ישפטו מחָדש. ועוד גם זאר' מפעלך, כזה של בן־מֻכּה וד"ר לֻתר, לא ישוב אחור. עכשָו אין לסגת אחורנית. אתנו היא, העבריה המדברת, ואתנו תהיה בכל אשר נלך. עכשו אין לנו אלא לטכס עצה על השכלול ועל הַשִבּוּחַ. עתה הננו „לאחר מעשה". ואת המעשה הזה, המכריח, עשית אתה, אתה, אתה...

ובדברי את הדברים האלה והנה קָרַן עור פניו, נגוז וַיֵעלם. ובהעלמו לָנצח – והנה נִדַּלְדַּלְתִּי גם־אני.

בתחלה על־ידי שפה שאינה עברית, וראו עד־כמה רחוקים הם ביסוד נפשם מן הרוח העברי ומן ההד העברי.

השפה היא דבר טבעי וגדולה יבוא מאליו על־ידי נטיעת נצנים של לשון. ואולם אין היא דבר מלאכותי הנעשה על־פי חשבון והגיון.

הספר היה לנו לשפת האם, הספר העתיק והבלתי־מסדר, הספר העתיק באוריו ובצלליו, ואף־על־פי שמרבים צלליו. אולם במקום שהאם והמורים מדברים עברית, יש לנו רק צל שפה עברית, ועוד יותר – תחסר לגמרי מחשבה עברית.

ככל אשר גדל בחוג־הלשון העברי ואשר כלו עברי אין לב חי ודברים חיים. אין מחשבה של חיים ואין ארחות חיים; צפרים מדברות בלשון בני־אדם. נזנק הכל בלבם של אלה, לרגלי שפה עשויה זו. דוקא במקום שאמרנו להיטיב – הרענו; דוקא במקום שעל־פי השכל צריכה היתה הברכה להיות שלטת במעשי־ידינו – באה מארה.

את נפש בניכם תשחיתו בשפה עשויה בידים; את נפש בניכם אתם קובעים, ואל תאמרו אלה יוציאו לכם פרות, או כבר הוציאו פרות. (בשדה־ספר, ח"א, פ"ז–פ"ט).

יפול כל הצעיף מהגעגועים החזקים, אשר פרו בלבנו עד־הנה. הרי החלום הארך – והרי הפתרון! היה תהיה יהדות הדורות ארץ־ישראלית, כלומר, בן־יהודית, או לא תהיה כלל בעולם. ואנו אומרים לנפשנו: למה היה כל העמל הרב של כל המועדים והתקופות וכל הטרח הרב שבקרבנות התולדה והגולה. – אמנם בימי הגולה הארכים לא היתה פת לאכול ותמק נפשנו ברעבון, אבל פתו של בן־יהודה, הפת הארץ־ישראלית, כפי צביונה עתה וכל מהלכה, היא אולי גרועה מרעבון ממש. היא אינה משביעה, אינה משביעה, לא את הגוף ולא את הנפש... (מחשבות ותורות ח"א, קמ"ה).

IV

צמר

אני נצב, בחזון לבי, ליד צוק־סלע, בינות לעצים עבתים, לרגלי ההר. החמה שוקעת מדודות. למולי איש עולה מן הארץ ומעדנות ישרך את דרכו. אכיר מראהו ואשמע קולהו:

– הארכת למעניתך ועל שני דברים עקריים פסחה מחרשתך.

– מה הם?

– „שאלה נכבדה".

– בזה הקדימו אחרים.

– והמלון.

שגדולו וחנוכו בקדשה, בארץ התחיה, ואינו בא מן הגולה. העקרות הרוחנית מפליאה. בבואה שלה היא הגימנסיה העברית בתל־אביב, אשר כבר כימי דור ימיה. לא נזכיר לשם השיאה את השמות המקדשים של „מיר, אישישוק, וולוז'ין". נדמה, כי גם עירות נדחות במדינות מדלדלות הוציאו יותר פרי תנובה מ„מרכז רוחני" זה. וגדולה התמה: הרי לך בית בצורת ארמון, מפלש, רב־אורה, רב־מכשירים, ספרים; הרי לך „כחות־הוראה" מעלים, בעלי השכלה גבוהה, חלוצי התחיה; הרי לך המלה האחרונה של חכמת־הפדגוגיה ונסיעות תכופות למערב לשם „השתלמות", לשם יניקה מן המעין; הרי לך במוסד זה ובדומים לו בארץ אלפי תלמידים, מיטב הנערים והנערות, בעלי־מוח ובעלי־רגש. והתוצאה - אפס. אם ראית אחד מהם, שיש בו לחלוחית־מה, חזקה שהביא אתו דבר־מה מבחוץ. בעקר הדבר כל הישוב הזה אינו אלא הגימנסיה. עקרות ושטחיות. דור המלול והדבור, וגם הדבר אין בפיו. האם אין בכל זה איזה מום פנימי, מכסה? האין כאן איזה משגה, תעתוע, מצוה הבאה בעברה?

אך אולי מגזים אני? אולי העמסתי על כתפי יותר מאשר תוכלנה מלט משא? הנה אחרישה ואחרים ידברו במקומי. איש לא יפון בבר לבם, בטהר רוחם.

ידבר נא י. ח. ברנר. מורה היה שם שלש שנים. אהוב למעלה — בכתות הגבוהות, ונחמד למטה — בכתות הנמוכות. ועינים לו לראות מאין כמוהו ואזנים לשמוע ורוח בו לשפוט את אשר ראה ושמע. הנה קטעים מרשימותיו:

החבריא דוברת עברית, השפה השוררת בבית־הספר, אבל היא אינה דוברת; היא מגמגמת. זוהי חבריא של צעירים אלמים כמעט צעירים בלי לשון כלל. יוצאים מפיהם מיכנית איזה צלצולי הברות, הדומים לעברית החדשה, אבל בלי קשר, בלי טעם. מלה עברית, שיודעים אותה, משתמשים בה, בה בלבד או בצרוף עם עוד מלה, אבל מבלי לבנות מן המשפטים הקטועים שום מאמר שלם.

הדלות הנוראה בבטוי, בכלי המחשבה, מתבלטת עם כל נסיון הכי־קלוש לדבר על ענין יוצא מגדר המשחק בקלפים.

המלה העברית נשארה זרה לנכרים הללו: אינה מקשרת, אינה מרוממת, אינה מגידה כלום. אולי מפני זה הם ממהרים כל־כך להפסיק או „להעמיד את הוכוח", כמו שהם אומרים, מדי יתקרב מי־שהוא אל תכן מסוג נאצל קצת. כל אותו הספוק הנפשי הגדול אצל בן־הספר, המתקבל על־ידי החדירה לתוך שירת שפה קרובה, הסר כאן מעיקרא. („מהתחלה", „התקופה", ספר ששה־עשר, 31—32).

וידבר נא מ. י. בן גריון. הנה קטעים מדבריו:

הדור הזה, הדור העברי, שלכאורה כלו עברי, רחוק, רחוק מאד משפת החוזים והחכמים.

קראו את דברי כל אותם האנשים המדברים עברית, וגם לא למדוה

וינוחו בשלום על משכבותם. חק הוא מחקות הטבע. אם עם ישראל חדל מדבר בשפתו, אפשר שהיה בזה מן ההכרח הטבעי. ואל תעירו ואל תעוררו עד שתחפץ. תחית־המתים היא ענינם של אלים ולא של בן־אדם־תמותה.

כִּי אֶל בְּנֵי אֵלִים
לֹא יִדְמֶה, לֹא יִשְׁוֶה
לְעוֹלָם הָאָדָם.
אִם עַד כּוֹכָבִים
יַעֲלֶה שִׂיא רֹאשׁוֹ –
הֵן מַעֲמָד לֹא תִמְצָא
כַּף רַגְלוֹ חֲרֵדָה,
וְהָיָה כְּמִשְׂחָק
לַעֲרָפֶל וָרוּחַ.

אף בן־יהודה היה כמשחק לערפל ורוח. עצם תעשית־המלים, שהיתה הכרחית, הרבה מן הערפל ומעט מן הרוח בה. לא רק שהכשיר את כל השרשים הערביים, הקרובים קרבת־גזע, אלא בכלל כל השרשים האפשריים. קום קְרָא את הרצאתו בזכרונות ועד־הלשון. אפילו ראשי־תֵבות כגון „חשמה" ו„לעלן" באו בחשבון. אך בזה לא כל הרעה ולא עצם הרעה. הרעה היא, שהֶחיה מלים והֵמית, הה, את הרוח. הוא בעצמו, בהיותו עוד חניך בית־המדרש הישן, כתב עברית יפה. אך בבית־מדרשו השתרר בלי־שפה, מין ז'רגון אשר לא כתוב בתורה. לשון בת־יומה, שמעט בה ממכמני תרבות עתיקה. לשון של „כלי־זמר" ומבריחי־סוסים. גם בעלי חוש לשוני כיון שנכנסים הם לאותו חדר, מיד קהה חושם וּנטל כשרונם. ולבי אומר לי, שאין זה מן המקרה ולא מן זדון־לב. לבי אומר לי, כי יש כאן מן ההכרח הפנימי, אף כי עוד לא התגלה לעינים. כבר עמד ד"ר קלוזנר על זה, כי עצם מלחמת־הדת של בן־יהודה היא באיזו מדה תוצאה מחפץ תחית־הלשון. רבים מאתנו פרקו על תורה ומצוות, אך בן־יהודה עשה זאת בדחילו־ורחימו. בשימו לחם־חמץ על שֻלחנו ולא שעה אל יקהת־אם, אל תחנוניה ואל דמעותיה, בההפך לה ליל־שמורים לליל תשיעי באב – היה לו זה מתחית העברית. רבים נהו אחרי אוגנדה; אך בן־יהודה, בהתלהבותו לאוגנדה עד כדי הביאו את יהושע ברזלי להקאת־דם, היה גם בזה נאמן לתחית הלשון. –

בא וראה, שכל אותם הדברים השליליים אינם נחלת אותו חדר בלבד. דוק ותמצא את דמות־דיוקנם בכל הישוב החדש, המלולי, עד־כמה

והעולמית. אך פי־שנים ברוחו. הורמיז ואהורמיז ירדו כרוכים בנשמתו. ויש אשר נדמה, כי כגֹדל הורמיז כן גֹדל אהורמיז.

„הורמיז – זהו גבור האֻמה, קנאי לכבודה, אביר לשונה, איש תם יושב אהלי המִלון, רב־פעלים, למדן ונקדן ושקדן.

„מפלגא ולעילא הורמיז. זה הטיף לאור, שַׂר לקדמה, לשחרור, לציון, לעברית, לעבודה.

„ומפלגא ולתתא אהורמיז. וזה עמד בעדת חנפים, תקיפים, שד״ים, אוגנדה, קלקול השפה, ליבנטאיות, „אפנה״, אטון־מצרים״.

אך גם שם נֶאמר, כי בשל אהורמיז, בשל „שמחזאי ועזאל״, לא נשכח את הורמיז, את מבשר האור; כי לא ינוח שבט אהורמיז על גורל הורמיז. ואמנם כל פרשת אהורמיז אינה אלא צדדית, זמנית ואינה נוגעת לעצם ההופעה. עוד שָׁנים מספָר ואיש לא יזכור את אהורמיז ולא יעלהו על לוח־לבו, ולנצח־עולמים ינון אך שֵׁם בן־יהודה מחַיה־הלשון. וזהי גדלותו עולמית וזוהי תפארתו־כבוד. לא רק בתחום־שבת שלנו. אין רביט כמותו גם מחוצה לנו. כי הגשמע כזאת מאז ומעולם, כי ביום אחד יקום איש אחד בלתי־נודע ולא שֵׁם לו ולא כֹּח ולא כסא־מרומים ויאמר ללשון מתה: חיִי! בדמיך חיִי! וכן יהי? וכזאת עשה הגוץ הזה, השחוף הזה, גרוגרת דר' צדוק הלזו. יתהלל לו וַגנר במנגינותיו, יתפאר ויתרומם לו אַינשטֵין ביחסיו – הלז יִתרה עשה. הוא יָצר נגינה לַמֵתה, הוא ברא יחסים לרפאים. הוא הֵסב את גלגל הזמן אחורנית ויאחז בשלבי הגלגל מלפני אלפים שנה, עת העברי עוד עברית ידבר. הוא הֶחיה מתים. הוא שָׂם חדשות בארץ. בלי־משים נזכר אתה שוב באותו בן־שם, בן למשפחה עניה, רועה־צאן בנעוריו, ולא שֵׁם לו ולא כסא במועצת שועי מֶכּה. והנה יצק לו מֵמרה קלילה: אין אֵל אלא האל ומחמד שליח האל. ובכֹח מֵמרה קלילה זו יָצר עולמות והפך עולמות.

נזכרה פה הַקְבָּלה רבתי זו מלפני אלף ושלש מאות וחמשים שנה, כדי ללמדך עִקר גדול אחד. כדי ללמדך, שעל מעשים מסוג זה, מפורמט זה אי־אפשר להוציא משפט מֻחלט. כאן דרושה פֶּרספֶּקטיבה של דורות, של מאות בַּשָׁנים. בֹּא וראה, כי גם מעשה־רב של מרטין לֻתר נִתן להערכות שונות, כפי מצב השעה ויחס המעריך. הוא מָרד ברומא – הרי יש כאן מקום לכבוד ותפארת. אך הוא גם הפריע את מהלך הרנסַנס, והרי יש מקום להצטער. הוא שִׁחרר את גרמניה, וזה נותן טעם לשבח. הוא קרע את גרמניה לשנַים, וזה נותן טעם לפגם. קַרליל מהלל, וניטשה מחלל. אם לדִתרמבים, – אין לך אדם יותר ראוי לזה מאליעזר בן־יהודה, איש־ירושלים. ואולם אם לַמַצות את עֹמק הדין, אם להערכת־אמת, בלי משׂא־פנים, בלי משפט קדום, מֻקבל, הרי יש מקום רב לפקפוק. אֵל אלהים הוא היודע ורואה מראש, אם לא שִׁלמנו מחיר גבוה מעט בעד תחיתה של לשוננו הקדושה. קברניטי־הספרות בשעתם לא סמכו את ידיהם על תחיתה. ענין זה של תחית־מתים הוא ענין אחראי במקצת. המתים – דין הוא שימותו

דמעות בדברו אתו על חטא שחטאתי בבַקרי את עתונו. ושוב: מרגיז אך מרגיז הרעיון, כי הגדול, הבלתי־מצוי, עוסק בסמרטוטים. אם לפרקמטיה, ילך וימכור גפרורים בשוק או יסחר בשטרות ואל יסָאב את הקדש ואל יעשה את המלה העברית חָלי־הָלין. אמת: הפרכורים הקשים ביותר לא נעשו ישר על־ידו. אמת גם זאת: העתונות העולמית הגדולה, זו של הנווטקליפים למיניהם, אינה בעצם אלא זונה סוררה, שפחה חרופה, מכורה בעד בצע־כסף; אֻמנות של לסטים ושל בדחנים. הוא גם הוא, בדברו אתי על כשרון־ההתנפחות של עתונאי אחד, הזכיר את המאמר: מה לדידן הוה מומא — לדידהו לא הוה מומא. ואמת גם זאת: תור־הזהב של העברית עָבר. היא חדלה מעמוד ברשות־עצמה. היא מפלגתית בעצם גם בשעה שאינה מכריזה על זאת ולא מיבעי כשהיא מודה בדבר. היא נשמעת לאיזו אֶקסקוטיבה, זאת אומרת: לאיזה מטַמטמים העומדים בראש, לאיזה רֹב מנֻגעם, לאיזה המון מצוף. כאן גם כאן פצע עמֹק, אשר לא במהרה יֵרָפֵא. אחד ממשוררינו צִיֵּן באזני: קורופציה. אחד מסופרינו, מי שהקדיש את מיטב חייו לפובליציסטיקה העברית, כתב אלי: „זה שנים שלא קראתי מאמר בעברית, שיהי כדאי לחתחשב אתו”. וזה בשנים המכריעות, לאחרי הדקלרַציה. ואני יכול עוד בדֹחק להבין העלמת־עיִן מפקידי נדיב. אך הָבין לא אוכל העלמת־עין ממנהיגי תנועה עממית ומפקידיה. אויה! יש אשר נדמה לי, כי הרוח החיה כיום בעתונותנו הוא Lakeiengeist. אין עצמיות ואין מַעין האמת. אפילו שתיקה זו במשך שנים בדבר משפ׳ת־הנסיכים על גדולינו ו„חברינו” אומרת דבר־מה. ויאמרו מה שיאמרו: אני רואה בכמה ממאמריו־פרדוכסיו של בן־יהודה בשנים האחרונות התלקחות רוח הלוחם מקדמת דנא. הוא קָם והתרומם אחרי נפלו. אני מודה ומתוַדה, כי כמה דברים במאמריו אלה, אשר הרגיזוני בשעהם, נתבררו לי אחר־כך כאמתיים. אלא שבכל אלה אין להאפיל על הצדדים השליליים, בכל אלה לא חֻרְגַע הנפש, זאת הנפש הפַטלִית, המקֻלעת לעולמים בכף־הקלע, זאת הנפש הַכְמֵהָה ונכספת לאמת מֻחלטת, למוסר מֻחלט, לשלמות מֻהלטת ולטָהרה מֻחלטת — וְאַיִן — וצר — — —

III

מֵאַיִן וּלְאָן

כּוֹרֵת הַחֲרָסָה בַּגַּגִּים

בִּנְאוֹת דִּשְׁאֵי עֹנֶג וָאוֹר.

כן, לשעבר, בזרוח עוד שמש הארץ לתוך חלון חדרי והוא עודו מתהלך אתנו עלי־אדמות, רשמתי את הדברים האלה:

„גבור הוא. לית מאן דפליג. מקומו איתן בדפי ה„דוריה”. העברית

צבורית, או שעשאה מדרס לענינים פרטיים (כגון „הנרגנות הגדולה" כלפי עתבי בשעתה, שנסתימה, כעבור זמן־מה, בדברי־חנף). בימי הפקידות הברונית לא הוקיע את זדון־לבה ואת שערוריותיה. הפניה, הנטיה בכל. שוב ענין הידידים והאויבים. אללי! מן ההכרח ההגיוני לחשב, שלא רק האהבה והשנאה, גורמים נפשיים, גזעיים בעצם, השפיעו על מדת הבקרת. בני־ירושלים הליזו, כי גם מוסדות החלקה ידעו לחסום את הדרך בפני הבקרת. אוי ואבוי! נלחם נלחם העתון על קדשת השפה העברית. אך אפילו בתחום־שבת של השפה לא נשאר העתון נאמן לעצמו, לא נשא את הדגל בגאון, לא שמר עליו תמיד מפני הרבב. אותו כתב־האשמה דן בעקר על חטאים בנדון זה. אף עמדתו בימי מלחמת־הלשון לא היתה cinwandfrei לגמרי, נתנה מקום ללזות־שפתים. לולי „החרות", עתון של ספרדים, של בן־עטר ועזריאל, שהיתה אתנו ולא נשמעה להצעות בעל־פה ובכתב לקבלת תמיכה מצד „עזרה", אפשר שלא היינו נוחלים נצחון מכריע. אף שתפות בנו עם המומר פינגולד להוצאת העתון לא העידה את התנגדותו. הוא אמר בהתול די רציני: כלום נלחמתי בגבאי הכוללים האשכנזים על שגנבו מכספי החלקה? אני נלחמתי בהם על שלא גנבו. והוא הסביר את השקפתו: חכמי הספרדים וגבאיהם, שהיו מחלקים את כספי החלקה שלהם בינם לבין עצמם, נתעשרו על־ידי כך, קנו שדות וכרמים, רכשו מגרשים ובתים ונהיו לעמודי הישוב. ואילו גבאי האשכנזים – מתוך שבדרך־כלל חלקו את כל מעות החלקה לעניים, יצא, שהעניים לא נהנו אלא פרוטות וגם הם נשארו דלים ואביונים, והישוב לא הרויח מזה כלום. כזאת היתה השקפתו, – בבר־לב ובתם־לב. מכאן אי־האמון בחלוצים, הדומים במובן ידוע לבני הכוללים העניים. הישוב יכול להבנות על־ידי בעלי־רכוש, על־ידי אנשים המסבליב בקנינים חמריים, מעשיים, כספיים. הפיטן ירחף בשמים, והכסף ישלט בארץ. כזאת היתה ההכרה, שלו ושל רבים מעמודי הישוב; והוא, בהיותו בעצם גלוי־לב, לא האפיל עליה. גם אין בדעתו להאפיל על הצדדים האלה, אין בדעתי בכלל להאפיל על דבר־מה. אין תועלת בערפל. יהיו הענינים מקפים אור מסביב. האור הוא יסוד־נצח. טוב הצל ונוח להסתופף בו, אלא שאינו יכול לשמש יסוד לבנין, לחשבונו של עולם, של האישיות. ואני נגעתי בצדדים אלה של אישיות זו עוד ב„המעורר", בחוברת אחרונה, על העמוד האחרון. אותה רשימה, שבן־יהודה קראה אחר־כך בשימת־לב, כך נסתימה: „הה, מה זה יהמה לבי ורוח נכאה מה זו עושה? אי לך, גניוס אמתנו! גם לחגיך אי־אפשר בלי טפה מרה, בלי רוח עצבת..." אלא שמצאתי שם צד־זכות ועלי־תאנה. לתמי חשבתי: אדם זה מביט על המלון כעל מפעל־חיי: ומתיחס בקלות־ראש לעתון־סמרטוט; לכל־היותר יעריכו כקרדם לחפור בו. כן. המלה „סמרטוט", שאין אני רגיל בה, נזכרה שם בפרוש. אך שבתי וראיתי, כי שגיתי. הוא לא חשב כלל את עתונו לסמרטוט. עליו גאותו. ילד־שעשועים היה לו, גלת־הכתרת. הוא הוכיחני על השתתפותי ב„החרות". בעיניו נוצצו

למטבע שלו יש, לגדל התמה, שני צדדים: תקיפות לאין־שעור מצד אחד ורכּוּת לאין־קץ מצד שני. רכרוכית של נשים. אלא שהיה גדול גם בתקיפותו וגם ברכּוּתו. את גדלותו חשתי בעִקר בכל פגישה שביחידות, באין אחר אתנו. במדע הַמֶטַפסיכולוגי היו נתקלים – לפני ד״ר שְרֶנְק־נוֹטְצִינְג – באותו קֹשִי, כי הַמֶדִיוּם היה נפגע מכל פנים חדשות שבחבורה; ויָצא, כי אותם הנסיונות, שהיו מצליחים ביחידות, שוב לא עלו יפה בשעה שרַבּוּ המשתתפים. מעין זה היה משפטו של בן־יהודה. כלעֻמת שרַב מִסְפַּר המשתתפים, כן קטן חִנו, כן הלך הלך והתכּוֵץ, הלך והצטמצם. בהיותו לבדו, בא הוא לידֵי בליטה, היה הבודד הגדול. ברבים היה בבואו לרבים. קרני־משוש לו דקות מן הדקות והוא חש את צפוני־המאויים של הרבים ונשמע להם ומַצֵית להם. הלוחם הכַּביר בשער היה איש־השלום בבית. יוצא, שהיו בעצם שנֵי בן־יהודה. יש שנגלה האחד, הגדול ביותר, ויש שנגלה השני, המצוי ביותר. מכאן היחס השונה אליו גם בין אנשים תמימי־רגש.

על עמודי שבועון עברי בא״י נדפס פעם כתב־אשמה על בן־יהודה. בסופה של אותה קטגוריה נֶאמר בערך: „השאלה היא, אם לפרסם את העובדות האלה או לא. ר׳ בנימין אומר: לא. ברנר אומר: הן. ואַתם עשו כפי רוח מבינתכם״. לאמר: אותו כתב־אשמה נכתב רק בתור חֹמר למאמר בצֵרוף „צריך־עיון״ בצדו. למעשה יצא, שנתפרסם עם הצ״ע. לחזור ולפָרט את כל הענינים האלה – לא כדאי. מספיק לתפוס את הקו העִקרי. במה היינו מחֻלקים? – לברנר נגלה אז בן־יהודה המצוי והוא דן אותו באזמל הבקֹרת כדין איש מצוי. ואני חזיתי ביותר את בן־יהודה הבודד, המיֻחד, היוצא מן הכלל, אשר לא יִמַד באַמת־המדה של הכלל. לָמֹד את הגדול כקטן, – זאת אומרת: להתנהג אתו שלא כשורה. כֻּלנו מבינים, שיש הבדל בין הבא־בשָנים ובין מי שלא הגיע עוד לפרקו. ומדוע זה לא נכיר, שיש גם הבדל איכותי בין הבלתי־מצוי והמצוי? אף היהדות מַפְלָה בין זה לזה. היא חשה, כי יִצרוֹ וסִבלוֹ של זה מְרֻבים משל אחרים – והיא מניחה, כי אין להרהר אחריו. מדה זו רבתה ביחוד בעולם־החסידות.

בעִקר לא היו כל החטאים האלה אלא חטא אחד: חֵטא העתונאי. אין להעלים, כי עתונו, באיזה שם מִקרי ובאיזה גלגול שהוא, לא היה כלי־מבטא אידיאַלי ביותר. בדור שבּו כבר זורחה שמשוֹ של אחד־העם, מי שהֵרים לאין־ערוך את הגֹבה המוסרי של הכמת־העריכה, היה הנגוד מְרגש עוד יותר. הנגוד קבל לפרקים צורה של פצע עמֹק. עתונו נוצר בעִקר למלחמת הלשון, להפצת ההשכלה ולמלחמתה. הוּא גם שִמש מכשיר לחדושי הלשון, לבריאות חדשות מתוך התעשיה העצמית. מה שנתחדש בבית־מדרשם של אחרים נפסל. הנצחונות של מדעי־הטבע נמסרו בסגנון חגיגי, כדין נצחונות בעלי־ברית, כדי לכרות אזן להשכלה. אך באותו סגנון נמסרו גם חדשות המשפחה, עד שהעתון קבל צורה של רשות פרטית, של התנפחות „חצרנית״. מתהלכת הַמֵמרה של „אשתנו ילדה בן״. והָבין לא יָכלו וסלוח לא יָכלו על שהעתון הֶעלים עין ממומי הצבּור, על שהשתמט מבקֹרת

המעשה אשר עשיתי. הוא גם באר את מקור העצב. היתכן? היתכן כי ידיד יכתוב כזאת? ענין הידידות תפס מקום רב. העולם נחלק לשנים: ידידים ואויבים, מאהבים ומשנאים. מה שבאמצע – דמן שאינו שוה בשימת הלב. זוהי מתכונת בני־שם. האנגלים יצקו את הממרה: „צדק או עול – מולדתי". אך בני־שם עוד הקדימו ואמרו: צדק או עול – שבטי. שבט בנימין מגן עד כלות־הכחות על בני גבעה, למרות מה שבודאי גם הוא היה מתעב את המעשה הרע אשר אלה עשו. בתולדות ערב מספר על מלחמה, שארכה ארבעים שנה בין שני שבטים ושהחריבה כמעט את שניהם. הסבה היתה חטאו של אחד הנכבדים משבט אחד. אביו של זה, שהכיר בחטא בנו, רצה למסור אותו בידי השבט השני ולמנוע את התפרצות המלחמה. אך נשיאי השבט מחו, ובחרו במלחמה ממשכה מאשר להשאיר אפילו את החוטא, את העבריין שביניהם, בלי הגנה. מחמד רצה לבטל את כח השבט ונסה להעמיד במקומו את כח הקבוץ הדתי. אך מכיון שכל הערבים תכו לאיסלם, ממילא חזר ונעור רגש־השבט ולא נעקר עד היום הזה. אף רגש־המשפחה של בן־יהודה היה עצום מאד. ואילו במקום השבט באה הידידות. לא יחידי היה בדבר זה. אתה מוצא כחזיון הזה גם אצל שרידי הבילו"יים והקרובים אליהם. גע באחד מהם ועדת דבורים תקיפך. כי מעבר לידידות יש דבר־מה הנקרא אביקט ומאזני־צדק; כי יש למושך בשבט־סופר דבר־מה הדומה למתימטיקה, אשר אין האהבה או השנאה חלה עליו כלל, – דבר זה הוא מעבר ליכלת־התפיסה של אנשי־גזע אלה.

או יש אשר אנו הולכים אז אל הספריה אשר לדומיניקנים; הוא מציגני לפני ה„אבות" ומשיג בעדי את רשיון הבקור והשמוש בספרים. אגב־שיבה אנו מדברים במלוננו והוא שוב נרגש וקולו רועד־רועד. נכר, כי הקול בוקע ועולה ממעמקי ההרגשה. והוא אומר לי: אם אזכה ואכתוב את המלה האחרונה במלון, אז אצטרך לסיעתא דשמיא, כדי שהלב לא יתפקע מהתרגשות... ואנו ממשיכים את דרכנו מחרישים, שקועי־הרהורים, והדממה עוטרת את הככר.

או יש אשר אראהו עוד בפגישה הראשונה. הוא יושב וקורא ברב קפדנות את „מדרש הנעלם". על שאלתי הוא נותן מענה, מבלי גרוע עין מן הספר. נדמה: הוא בולע את השורות, רודה בהן ומדביר אותן; אגב־קריאה ואגב־דבור ישרטט את המקומות הנחוצים. ויהי אז בעיני גם המשרטט ל„מדרש נעלם" –

II

תולע

יכיר את בן־יהודה רק מעט מי שיראה בו אך את החסן, את תקיפות הרוח, את היד החזקה, את הלוחם לעברית, את מחריב הדת, היהדות; גם

הידיד, הקרוב אליך. נפלא! מעולם לא הוכיחני על שיצאתי ל„תרבות רעה", על שרגלי עמדו שוב בחרבת־הדורות, באותה חרבה של ר' יוסי, שבה בת־קול מנהמת יומם אף לילה, בקצרה: על ששניתי ופרשתי ונהייתי שוב יהודי של יהא־שמיה־רבא. הוא, שנלחם מלחמת־תנופה בדת ותורה, הביט על כל זה ברחבות־הנפש. אחרים, קטנים ממנו לאין־ערוך, התחילו, לרגלי מקרה עגום זה, בדלים ממני והפסיקו את ה„יחסים". קנאים מעטים, מן הותיקים ומהדרים מן המהדרים, פגעו בי ולא רצו לדור אפילו בשכונתי. חזרה ונשנתה אותה הקומדיה הקטנה של ד"ר שטוקמן בדרמה של איבסן, כאשר הוא, היחיד, אומר להפריע את מלאכת מעין־הישע על אדנית בצה. אפילו ברנר סבל מעט מזה (או כמו שאומר הלועז: wurde in Mitleidenschaft gezogen. בכלי־מבטא זרגוני מסטרא דשמאלא נדפסה בקרת שלילית על „האדמה" שלו ובתור הוכחה נזכרה העובדה העגומה, כי גם אני השתתפתי באותו ירחון. רק בן־יהודה לא נע ולא זע. קלות השיחה נשאר כמו שהיה: פנימי, יסודי, ידידותי, גלוי בתכלית ונלבב בתכלית. קלות השיחה היה אפילו עליז, שובב, נחפה ברצי הבנה מלאה. הוא קבל את העובדה ולא עורר שאלה. ואני אמרתי אל לבי: אכן יש פלדופל קטן־רוח ויש גנרל גדל־רוח. והוא היה גנרל. אמץ־רוח של מצביא, של מפקד היה בו. אך מקרה הוא, שלא שלח את ידו בצבא, שלא שמש את נפוליון, שלא היה חברו של טרוצקי, אלא עסק בספרים ועתונות וחיי־צבור והחיאת־לשון. והיתה בו מגדלות־הרוח של מצביא, המתיחס בגדל־נפש, בהבנה מלאה למנוצחים, בה בשעה שהפרחחים עודם נוהגים איבה, לעג־שאננים וקטנות־המוח. הוא התפאר, כי כבר הספיק להחריב את הדת, לאמר: להכות את צבא־הדת שוק על ירך. וזאת לא היתה התפארות־שוא. זאת היתה הכרה. והכי על אויב אשר כזה יתעורר? לא, הוא חשבו למנצח, הראוי לחנינה. „סנקציות" לא בקש. במכתבו הארך אלי בדבר ימי־מאסרו היא מדבר גם על זה בהבנה מלאה. מנקדת־מבט של „במלחמה כמו במלחמה". מלשינות אתם אומרים? שקטו, יהודים. אלו היה הוא קנאי דתי, היה עושה למעלה מזה. היה עוקר את ההורסים מן השרש, היה צולה אותם על המוקד. לא, זה היה לו עתה אויב מדמה, אויב עלוב בעצב, צל־אויב. את אבק־השרפה אשר לו שמר לאויבים אחרים ויותר חזקים. —

או יש אשר חדר־הספרים עודו בקומה העליונה והאור חודר דרך החלונות משני קירות; הימים ימי שקט, לפני פרוץ הסופה, והטורקי אז בארץ, אך קרני־המשוש מושטות כבר מול ערב — והוא מוסר קטעי שיחה עם סעיד אלחוסיני, הערבי הכי־נכבד אז בירושלים; אין איש זולתנו בחדר; השיחה כאלו כבר נסתימה, אך לא, הוא אינו יכול להתאפק, לעצור בלשונו; הוא מוכיחני גלוי על אשר באחד ממאמרי ב„העולם" אשר באודסה דברתי רעי גם בעתוניו. הוא יצא מאצטגנינותו, מדבר ברגש, הקול רועד מעט הוא כבוש מעט ובעיניו נוצצו רסיסי־דמע... נפוגותי עד־מאד. עד־אז לא ...ו רגשני, לא ראיתי בת־עינו דומעת. נכר, כי נפגע עד־מאד מן

מחדש מיתת־דבור, בשעה שמעמידים את ארונו ליד כל קרן־זוית, וכל הפיות וכל העטים ננעצים, ואף אין אתה שומע את הדבור אשר ממך ואשר לך הוא – בשעה כזו מִצְוָה וגם החובה לדבר.

אכן קמה גם נהיתה נבואת ברנר: לא שלחו חכמים לסקול את ארונו. הלויה כזו לא ראתה ציון החדשה מימיה. מעין זה היה גם במות ובהקבר סטרינדברג. לא רק כאלו נתפיסו קנאי הימין, אלא גם חרדי השמאל. היתה הרגשת נעילה, הורדת הוילון האחרון. עמעמה ההרגשה: הוא לא יחטא עוד לנו ואף אנו לא נחטא עוד לו. חדל רֹגז. היתה הרוָחה. אך אַלַי באה עוד הרגשת־לְוַאי: ידידים היינו. גדולה אהבה, אך גדולה שבעתַים ידידות. יד ביד כי תשלב ועין כי תביט בידידות אל עין.

צַר לִי עָלֶיךָ, אָחִי יְהוֹנָתָן,
נָעַמְתָּ לִּי מְאֹד.
נִפְלְאַתָה אַהֲבָתְךָ לִי –
מֵאַהֲבַת נָשִׁים.

אהבת נשים אינה פוסקת עד זקנה ושיבה. היא מנת כל גבר. היא אינה זקוקה לסיוע מיֻחד. אך אהבת רֵעים היא יקרת המציאות, מַתת אלוה ממעל, מנת יחידי־סגֻלה, והיא מֻתנה בתנאים ידועים. והיא נתנה לי מאת הנעדר. זה אשר את משכבו הציעו לו מקרוב על אדמת חב"ד בהר הזיתים – ידידי היה. כנחל שוקט היתה ידידותנו. המות גִלה לי רז זה. המות הוא פרשן־עמקן מאֵין כמוהו. המות והידידות. חיים בני־אדם, חיים ומתהלכים במהלך ידוע, בבֵאור ידוע, והנה בא הוד־המות ומגַלה את הלוט־הלוט ומבאר הכל מחָדש ומיטיב לבאר.

ואני ראיתיו במצבים שונים, בזמנים ובמקומות שונים, אך עכשו אין אני רואהו אלא במצב אחד, – כשהוא יושב בחדר־ספריו בקומה התחתונה, הַפונה אל הסימטה הנקיה, אל סימטת בני־כוש, והוא יושב בקרן־זוית, לפני השלחן הארך המכֻסה תמיד ספרים פתוחים (ותמיד באותו הדף), ליד החלון הפונה לצד הסימטה. היום יום מימי האביב או הקיץ, או סתם יום שמש זורחת. השעה לפני צהרים, הוא בחזקה שכבר עָבד חצי יום, היא לבוש מפלגא ולעילא רק כתנת לעורו, כתֹנת מגֻהנת, בלתי מכֻפתֶרת כהוגן, כמזוהה קניצא לאויר; אין איש זולתנו בחדר, והוא יושב לו ישיבה מתוך קֹרת־רוח ומדַבר ומרבה לדבר (מרגלא בפיו: „לי יש פנאי"), כשבת־צחוק של הנאה, של רוח אידילי, נצבת בקרן־זוית של השפתים, ועיניו נוצצות מתוך מנוחת הנפש וחדוָתה. העינים הללו בעקר אין אני רואה עכשו לא את הגוף הצנום, לא את העברות האדמדמות־הצהֻבות, לא את כל הגויה, הדומה משהו לזו של אחד־העם; בעִקר אין אני רואה אלא את מבט עיניו, אין אני שומע אלא את קלוח דבורו. כך מביט וכך מדַבר רק

ר׳ בנימין

אֱלִיעֶזֶר בֶּן־יְהוּדָה

I

בְּסִירָה מְקֻשֶּׁטֶת־פְּרָחִים

אחי! אתה אומר: עליך המצוה לכתוב לנו על בן־יהודה, שהרי אתו היית, אתו נפגשת ואתו הלך הלכת בארחות החיים. ושוב אתה אומר: עליך החובה לכתוב קשט דבר־אמת, לא לשאת פנים, לא לעצום עינים בפני דפים מטֻשטשים, פגומים במסכת חייו. אידיאַליזציה למה? יעמוד „מורה מורנו" בן־יהודה לפנינו, כֻּלו כמו־שהוא, באורותיו וצלליו. בו אנו חפצים, בצדקתו ובחטאו, ולא בהס־ר ויתיר, ולא בכחל הזיוף, וִיהי הזיוף אפילו לשמה, לשם כַּוָּנה טובה, הגונה, מוסרית, לאֻמית או יפעתית. אין צֹרך בפסלי־שיש, אלא בדם־אדם רותח ומפַרכס, אם למשכן ואם לעגל. לב מי יהגה בו מבלי שיעמוד האיש מלא־קומתו לפניו? וממי נעלם, כי הצל אורב לאור וכי במקום גדלותו שם גם חֻלשתו? כי האור והצל מעֹרים זה בזה? הבה לנו את בן־יהודה, אשר חזו עיניך! נעניתי לך, אחי. אמנם על קבר רענן יָפָה השתיקה, הרכנת־ראש שבדממה. במה הדבר אמור? כשיש שתיקה, כאשר בני־אדם מלַוים חרש את חברם, צועדים מדודות, מתון־מתון, נזכרים בהרפתקאות ימים חלפו ולא ישובו לעולם, מהרהרים־מערערים אגב פּוּק־הלב במתרחש לבוא, בקצרה: נועצים מבט אִלֵּם בים־הזמן וּבְחָבֵר זה, שחצה בסירה רבת־שנים את גליו, ועתה נעלם מאתנו לעולמים.

וְהַחַיִּים וְהַמָּוֶת אַחִים

שִׁבְתָּם יַחַד,

אִישׁ בְּאָחִיהוּ יְדֻבָּקוּ.

ואולם בשעה שהכל מדַברים, בשעה שנדמה כאלו אומרים להמיתו

היכלת הקטנה לעמוד בו. על־כן נתן את עיניו רק בחלוצים, חפץ להשפיע עליהם, שיהיו פחות בני־מפלגה, פחות אנשי־פוליטיקה ויחַנכו את־עצמם לשֵׂאת, יעמדו כחומה בצורה בפני המֹרך הכללי. הוא ידע, שגדול כֹּחו של עושה אחד מאלף מְעַשִׂים, ועל־כן לא פחד מפני המעוט. פּחד רק מטשטוש הרעיון, מירידת הרעיון, שֶׁאף כל ימיו לצֶקת בו עֹז חדש וחיים חדשים. רק הרעיון ונושאיו המעטים הנאמנים – האמין – יעבירו אותנו דרך שממת הימים הראשונים. הכֹּח לסבול, כשהוא לעצמו, גם בלי קשר עם המטרה, – היה לו תנאי ראשון, תנאי יחידי לבנין העתיד.

העבודה היתה לו, כמובן, בעִקר רעיון מוסרי, במובן הטולסטויאי. מי שאינו עובד עבודה ממש, הוא סֵמוך על כתפי אחרים. הריהו פַּרַזִיט. מלה זו לא פסקה מעל שפתיו. בה ראה את סֵמל־הזוְעה של חיינו, חיים משוללי־עבודה, משוללי־יצירה. אבל הוא הרים את הרעיון גם לגֹבַהּ לאֻמי־אנושי. העבודה היא הדֶבק לבִצוּר האֻמה. בלי עבודת־הגוף לקויה גם יצירת־הרוח. הסרה היא את האלמֶנט ההכרחי, החיוני ביותר, שרק הוא טובע בה את צורתה, עושה אותה עצמית. עבודה היתה לו אפי; היתה לו הדרך האחת להנצל מן התלישות, להִדָבק בחיים ולתת דמות לחיים.

בבאור רעיונו הוא מנסה לבססו גם בִסוס מיטפיסי. העבודה, זאת אומרת, הוצאת האנֶרגיה הכלולה בנו, צְרוּפָה אל סכום האנֶרגיה הכללית, מוציאה אותנו מחוג הויתֵנו הצר, הסבּיֶקטיבי ומקשרת אותנו אל חוט ההויה האלֶמנטַרית, הקוסמית. אל רעיון זה הוא הולך וחוזר תמיד ומתלבט בהבעתו פעם בפעם. נראה, שהציק לו מאד ובקש לו ניב־שפתים ולא מצא. כל אדם עובד הריהו לו מיקרוקוסמוס, אותו „עולם קטן“, שהוא שקול כנגד העולם הגדול. העבודה אינה רק מצָרֶפת, ממרקת את כל עָוֹן ומשחררת מכל שעבוד פנימי, מכל עקה פנימית – היא גם מגַלה את עצמיותֵנו האמתית, חושפת את הגלום בה, קובעת את צורתה. בלי עבודה הכל ארעי. בלי עבודה הכל אילוזורי. כעם כאדם. הויה אמתית נקנית רק בשכר עבודה.

רק לעתים רחוקות הוא מתיר לעצמו לדבר על העבודה כמו על מקור אשר פרטי; להפך, הוא מטעים פעם בפעם את הקשי, את הצער. אבל מֵעבר לצער זה מתגלה עולם חדש, שרק העבודה פותחת את השער אליו, שרק לעובד נתנָה ההסתכלות במסתוריו. מי שאינו עובד, גם הטבע סגור לפניו. רק לעובד נותן הטבע את מתנותיו ישר, לא על־ידי שליח. ועל־כן גם עלֵינו לתת לו את כֹּחנו נתינה ישרה – לא על־ידי שליח...

כמו אצל כל אישיות גדולה, היתה מלפפת את רעיונותיו תמיד אותה ריאַליות עליונה, שֶׁנִתנה תמיד ליוצרי־הבא"ת – ריאַליות זו, שמתחזקת על־ידי האמת שבחיים ושמתרוממת על־ידי האמונה ברוח־האדם מעל החיים לגֹבה הנצח.

(סוף יבוא)

התמדה בעבודה קטנה – זו הגדולה שבגבורות, שהיא יסודו של ישוב העולם. האמין, שרק היא תחנך ותביא לאט־לאט לידי מהפכה גם ברוח. לזה קרא כח חיוני אמתי – זה שאינו מתעורר רק לרגע, כי־אם הולך ומתגבר תמיד, הולך וטוה את חוטיו בארג־החיים הנצחי.

רעיון העבודה נעשה לו יסוד להשקפת־עולם עמקה. לא תמיד ידע להביע אותה כהוגן; אך אלה שיתעמקו בתורתו, ימצאו בה תפיסת־חיים מקפת. עם כל הפשטות שבמחשבתו הכללית, היה בטבעו עמקן, גם מיטפיסי לפעמים. הוא חשב הרבה בחייו – עבד וחשב. המחשבה היתה לו גם־כן עבודה, לא שעשועים. הוא הרגיש צורך בהשקפת־עולם גדולה, שלמה, שאינה משאירה מקום לקרע, ועל־כן היה חוזר פעם בפעם אל מחשבותיו החביבות, מתאמץ לפרשן, להעמיקן עד־כמה שידו היתה מגעת. כאחד־העם, אשר עשה את חבת־ציון יסוד להשקפת־עולם כוללת, חפץ גם הוא לעשות את רעיון העבודה מרכזי, אשר יחדור אל כל החיים ויהיה מקיף את כל מהותם. אבל במקום שאחד־העם האמין להשיג את זאת על־ידי התחדשות התרבות העברית בארץ־ישראל, האמין הוא רק בחיים ממש, בהיותו רואה גם בתרבות רק תוצאה של חיים הרמוניים שלמים, חיי יצירה. בהגיונותו האכזרית לא נתן מקום להשתמט, לתת להצאין; בחומת השקפותיו לא השאיר פרצה קלה לצאת. רעיונו לופת כזרועות־ברזל: הכל, או לא־כלום.

„ארץ־ישראל דורשת מכם נפש וגוף, או שאינה דורשת כלום" – כך פסק את פסוקו החלוץ הגדול. והוא בעצמו הורה, כיצד נותנים את הכל. כשבא לארץ־ישראל והתישב בעין־גנים ועבד וסבל ואשתו מתה עליו בחליה ואחר־כך מת גם הבן היחיד, צדיק ותמים וענו, ברוסיה, שנשאר בה בימי המלחמה, והוא נותר כמעט לבדו, – הלך ונתחזק ביסוריו ועבד מתוך שמחה והיה מופת לצעירים תמיד בבהירות רוחו ובמנוחת רוחו. איש לא שמע אותו מתאונן על סבל עצמו; איש לא ראה אותו זועף – זולתי על צרת הרבים. מובן, שחבריו הצעירים התאמצו להקל מעליו; אבל לו היה קשה הדבר. כשמרגישים את הצער יותר, יש יותר בטחון שנולד עולם חדש. והוא חפץ בכל כאב, ובלבד שיגדל עמו גם הבטחון שנוצר משהו. בלי יסורים לא גרס כל יצירה.

העבודה היתה לו בנין־אב, מקור ראשון לכל. רק היא הריאליות היחידה, רק היא אינה הזיה. ממנה הכל. רק שמחתה היא שמחה ממש ורק צערה הוא צער ממש. וצער ממשי, לא אילוזורי, הריהו שפע; צער כזה אינו מדלדל. יסורים אלה, יסורי יצירה, חביבים עלינו, משום שהם מגלים את הויתנו בכל מלאה.

הוא הביט בעינים פכחיות וידע היטב, כמה דלים אנו ברוח, בכח הסבל. אותו לא הפחיד מעולם העני החמרי. להפך, הוא כאלו שמח לקראתו. שמח לקראת האויב, שעליו להתאבק עמו. אותו הבעית רק השממון הרוחני, השאיפה שמסביב לחיים קלים; הפחד הכללי מפני העני,

שלא הבינו לו, אבל רֵעַ נאמן ומסור בכל נפשו לאותם המעטים, אשר האמין למצא בהם קרובים ברוח. מורה היה בטבעו. ביחסו אל הצעירים היה קנאי. חרד להשפעתו, שמא תפגם משהו, ואוהב לחנך, להורות, להאיר. ואם גם לא בָז לאלה שנולדו „בין החומות", בראותו בכל יהודי חֹמר לבנין העתיד, הנה עיניו היו נשואות בעצם רק אל הדורות הבאים.

כבר אז, בהיות בו עוד הרבה מן המשכיל ומן ה„עממי" בנוסח הרוסי, היתה בלבו ההכרה, שרק מהפכה גמורה בחיי האדם יכולה להביא את הרוָחה. הוא היה בכל אפיו חלוץ – מאלה שנותנים את־עצמם כֻּלם, שמגשרים בגופות עצמם את הגשר אל העתיד. הוא דרש מעצמו ומאחֵרים את הקפיצה האחת; היה מן הנחשונים, שרק הם בוקעים את התהומות. – ועם כל אלה ישב עוד ימים רבים על הפנקסאות של הברון. אפילו הוא, שלא הפריד מעולם בין מחשבה למעשה, לא יכול להתגבר על הפסיביות הגלותית.

ורק בנטות כבר יומו לַעֲרֹב, בשעה שאחרים גומרים, מותחים קַו – הוא התחיל. היה בזה מן הגבורה, שרק יחידי האֻמה מסֻגלים לה. זה שוב הוכיח, כי רק ברעיון יש נֹעַר־עולם וכי רק משאת־נפש גדולה משַׁמֶרת, מגִנה כנגד הַזִּקנה. מי שהכיר את גרדון עד יומו האחרון, יודע עד־כמה אין הפרָזה בדבָרי אלה. גם בהיות כבר החֶרמש תלוי על־גבי הצואר, היה לִבְלוב חי עוד ברוחו. הַזִּקנה נתנה לו רק תוספת־מנוחה, תוספת־בהירות, אבל יד הכְּלָיה לא נגעה בו.

ואולם עם כל האידיאַליסמוס ובמקצת גם בפרישות שלו, לא היה בעל־הזיה כל־עִקר. את זה צריך לצַיֵן קֹדם כֹּל. כאחד־העם, שיש עם כל הַנִּגּוד שבהשקפותיהם משהו מאַחד אותם בבנינה של השקפת־עולמם, בארכיטקטוניקה הפנימית שלה, בא בלי אילוזיות, בלי הבנית־בנין גרַנדיוזית. היה ריאַליסט, והאמין רק במועט השלם -- בגרעין הבריא. אין צֹרך להטעים, שהוא שנתן ערך רק לתקון האדם, לא נתן כל ערך למדיניות הגדולה והתנגד לגדודים מטעמים מוסריים, ועד יותר – מטעָמים ריאַליים (לא האמין, פשוט, שיש בהם תועלת). הוא האמין רק במעשים, שבהם מתגלה כח חיוני אמתי; האמין רק – כמו שהוא קורא לזה – ב„טפת החיים".

הגלות היתה לו קֹדם כל התנוונות־הרצון, רוחניות תלויה באויר, שאינה מתגשמת במעשים ושאינה שואפת להתגשם לעולם. בַּיְּהוּדי הגלותי ראה רכרוכית נפשית, חֹמר אנושי נפסד ביסודו, משום שנתנוָנה בו הקשר האמתי שבין האדם והטבע, – הרצון לעשיה. כאחד־העם, שהֻנכו למחשבה עד הסוף, לא האמין גם הוא בדור־המדבר, שיש לו תקנה. ידע, שעלֵינו להכשיר קֹדם כֹּל את היסוד, ליצור את „תא־האֻמה", שממנו יתפתח אחר־כך האורגניסמוס הבריא. אבל מחשבתו צעדה הלאה. הוא הכיר גם תרופה אחרת. ותרופתו היתה: עשיה. לא הכשָרה לחוד ועשיה לחוד. העשיה עצמה היא ההכשרה היחידה. בהכירו את סגֻלת היהודי להתעורר פעם בפעם ולשקוע שוב ביוָן הפסיביות, דרש גם־הוא לא אַקטיביסמוס מזהיר, שיש בו משום גבירת־הרגע, כי־אם

בן־יהודה, ונדמה היה שהם אומרים: „אני את שלי עשיתי. אם תוכלו אתם יותר, – בבקשה: את חלקי שלי לא תקפחו"...

סַבר־פנים אחר היה לבן־אב"י. הוא היה כֻּלו עצבים כבר אז. אני התענינתי בו לאחר שקראתי את ספרו שהוציא בימים ההם – ספר, שהקוריוזים המרֻבים שבו היו משמשים ימים רבים חֹמר לְלֵצני הישוב, אבל שהיה מפעפע בי פה ושם גם איזה רעד קונוולסיבי מוזר, נַעֲוֶה של שירה, כמֶשק כנפים של צפור חולה מְדַדָה ומרימה כנפיה לעוף ונופלת תוך־כדי־טיסה. היה בספר זה משהו שעל גבול הטרַגי והנלעג. ואי־אפשר היה לדעת, מה כאן לקוי יותר – הכשרון או האדם. הפתוס לא היה אמתי – זה היה ברור. אבל גם לא היה מְזֻיָף כֻּלו. כל עמודי ספרו העידו על איזה כֹּחות, שאין להם כל רֶגוּלַטוֹר. וברור היה, שאם לא תהיה איזו יד טובה, שתַּנחה את הרוח הנבוכה הזאת, אָבֹד תאבד. ואולם האב לא ידע להשפיע עליו ולחנכו. מפגימותיו לא נרפא. נשאר עד־היום משהו מלַבב ברתחנותו המזרחית לפעמים; אבל כח־ההתעוררות החי שבו וגם איזו הרגשה־הבנה מדינית, שאיננו משֻולָל אותה ושהיתה יכולה להיות לברכה – את כל זה הלך והביא, מחֹסר יסוד מוסרי, לידי התנוּנות יותר ויותר. העתון שיצר („דואר היום") בודאי ילך וירכש לו את הקוראים בין אנשי הישוב, שהסנסַציה העתונית מְהַוָה אותם מעט משממונם, ואולם הִנך יחֵנך לנו קהל לֶוַנטאי, שטחי ומטֻמטם, כאשר חֻנך עד־כה.

הבאתי כאן גם את זה, אף שאינו מעניני, משום שהרשם המלא היה לא רק מבן־יהודה עצמו, כי־אם מכל ה„משפחה" – כמו שהיו נקראים כֻּלם בפי הישוב. קשה היה להבדיל ביניהם. היה איזה דבר, שאִחד אותם ועשה את כֻּלם חטיבה אחת. בן־יהודה בכל־אפן לא סוכך על סביבתו הקרובה, לא הרים אותה אף כל־שהוא. ואי־אפשר עד־היום לדעת, מי הֵטיל צל על מי...

ד

אם בן־יהודה נעשה קרוב ומובן לי רק במשך הזמן, כשנוכחתי שאין מחנכים ואין משפיעים השפעה קַיֶמת בלתי אם בכל כֹּבד הקיצוניות, גם בקצת שגעון; כשהבינותי, שמפעל אחד גדול בחיים מכַפר, בהכרח מכַפר על הכל, – היה לי רק בשמו של גרדון בעצמו כח מושך ומלַבב עוד ימים רבים לפני בואי לארץ־ישראל. מפי אשתי, שנתחנכה יחד עם בתו בעיָרה קטנה שבפודוליה וגדלה כמעט כֻּלה תחת השפעתו, נודעו לי כמה פרטים מחייו הקודמים, שעל־פיהם הכרתי את האיש ואת דרכו בחיים. עוד אז, בהיותו פקיד אצל הברון, כבר היה נבדל בעֹז תכונתו, שלא ידעה כל פשרה, ובהגיונותו האכזרית, שהיתה נוקבת ומרגיזה את יהודי הסביבה, שלא היו רגילים מעולם לחשב „עד הסוף". בעל־רצון היה ועקשן ומעט כבד לאלה,

דומה במקצת לאחד־העם, אך מחסר־צבע בכללו. היד אשר הושיט לי היתה עצמנית, קרה ומחסרת אצבע אחת. כל המראה לא הרהיב את העין; אבל דוקא ההוכחה הַנִּצַּחַת, שאינני משורר משום שלא מהרתי לעלות ירושלימה, עוררה בי איזו סימפטיה אליו. הכרתי תכף את הקנאי, והבינותי שהאיש הזה נֶעֱלַב עלבון פרטי מחלול כבודה של ירושלים.

השתדלתי ככל האפשר, כמובן, להצדיק את־עצמי בעיניו: ערכתי את החוברת הראשונה של „מולדת"; משפחתי עומדת לבוא; ואת ירושלים אין לבקר בִּקּור חטוף... אבל כל זה לא השפיע עליו כלל.

– מקדם הולכים להקביל פני אִמא, ואחר־כך מתפנים לעבודה...

נשתתקתי.

זה היה לי השעור הראשון לקנאות בארץ־ישראל. הבטחון, שבו נאמרו דבריו אלי, נִצחני תכף ומיד. הבינותי, שכך מדבר אדם על דברים שבקדשה, שחי עליהם, שסבל עליהם, וזה קֵרבני מעט אליו. ואפשר, שאִלו הייתי מכיר אותו יותר, היה גם מתחבב עלי. היה בו משהו, שקנה לבבות לאהבה אותו. וזה תמיד סִמן יפה לאדם. אנחנו עלולים אולי לשנא חנם; אבל לאהבתנו יש תמיד איזה יסוד.

כשעליתי סוף־סוף ירושלימה, נדברתי בצהרי־שמש של שבת אחת עם ברֶנר ועם וילקַנסקי לבַקר את בן־יהודה בביתו. ומתפלא אני עד־היום, שברֶנר הסכים תכף ומיד ללכת אליו. כל האיש הזה וכל ביתו הן היו כל־כך רחוקים לו.

בכניסתנו קבלה את פנינו הגברת חֶמדה בן־יהודה – שהיתה רגילה לקבל אורחים, ולתת ולקבל מחמאות. את ברנר כבדה תכף, כמנהג הבית, בשם עברי: „מדליק"; לוילקנסקי היה שֵׁם עברי מוכן משלו – א. ציוני, ורק בנוגע אלי התקשתה ולא יכלה להכניס את שמי תחת כנפי העברית. והצטערה הרבה על זה...

בן־יהודה היה צריך לשוב בעוד רגעים אחדים, והיא השתמשה בשעה קלה זו והובילה אותנו אל חדר המלון, ששם עמדו ארונות וקפסאות עם ערכי־המלים לאותיותיהם. ספרה לנו בינתים, כמה שעות ביום עובד „האדון בן־יהודה" וכמה קשה העבודה לבריאותו. הגבילה, כמדמה, את הזמן, שבו יִגָּמֵר המלון (זה היה, כנראה, הציר שעליו נסבה תמיד השיחה בבית).

לאחר ששב בן־יהודה, נכנס גם בן־אב"י עם אשתו, הספרדית היפה, ואז הגישו לנו קהוה. התחילו משוחחים; ומכיון שלא הייתי יחידי, יכולתי לשמוע את שיחת המסבים ולהסתכל בפני האנשים, שהעסיקו אותי.

לבן־יהודה בעצמו, למרות זעירותו וכחישת־גופו, היה בשבתו אתנו באכסדרה, המלֵאה שמש, מראה נוח, ביתי: גדול, שנח מגדלותו... שֶׁקט היה נסוך על פניו, וגם תנועותיו העצבניות במקצת לא הפריעו את המנוחה, שהיתה שופעת מתוכו. את התָו הזה הכרתי בהרבה אנשים, שישבו שנים רבות ושסבלו הרבה בארץ. אפשר שזוהי השפעת המזרח. ואולי ההכרה, שחיים שעברו בהתאבקית לשם רעיון אינם חיים אבודים. הסתכלתי בפני

אנו הן מביאים את־עצמנו בעל הדבור העברי רק לשם שמירת התרבות, לשם טפוח קניניה. דבור עברי עלוב בלי הרמת התרבות לא יהיה תריס לעולם כנגד התפוררות האֻמה. היא מתקַיֶמת רק בזכותם של אוצרות הרוח, שנשארו לנו לפלֵטה. האור הזה מושך לא רק את הקרובים – ממגעו יחיו גם הרחוקים. ומה יוסיף לנו דבור עברי, שבלי ספיגת תרבותנו היסודית יהיה דל־שרש ונטול־קרקע? גדולה מזו: דבור עברי כזה עלול גם להרחיק, לעורר בוז. וקֹדם כל יבוזו לו אלה המדברים בעצמם, כשיריחו ריחה של תרבות זרה גדולה. ואנחנו הן בכל מקום – ועתה גם בארץ עצמה – שכֵנים קרובים לרכוש זרים...

לשם ספק־לשון, שאין בה מהוד יצירת העָבר, אין כל הענין כדאי לנו. אנחנו מוכנים לוַתֵּר על התרבות הזרה רק לשם תרבות יותר קרובה, אבל תרבות בעלת־דמות ועמֻקת־שרש. ואולם הדבור העברי, לפי מְשָׂגיו של בן־יהודה, היה עלול להעשות גשר אל אפסות התרבות העברית. בִּפְגְרָהּ חָפֵץ לחַזֵּק ולבַסס את רעיונו.

בדרך זו לא נלך.

ואם באמת תנצח שִׁיטת בן־יהודה, שיש לה גם תומכים (אמנם מעטים לפי־שעה), והדבור העברי יעשק מלשוננו את כל אצילותה ויציגה ככלי ריק ועלוב, בלי ברק התרבות הגדולה שהיה לה, – מי יודע, אם לא נהיה מפסידים יותר משנהיה נשכרים ממהפכה גדולה זו, שאנו מקוים להקים ולהחיות על־ידה את תרבותנו הכושלת.

ג

את בן־יהודה ראיתי רק פעמים מעטות בחיי, וכמעט תמיד באקראי. את קרבתו לא בקשתי. מראשית בואי אל הארץ, לאחר שקראתי גליונות אחדים של „האור" והבינותי את אשר עולל לישוב בעתונו, ידעתי שהוא יהיה איש־ריבי ושטוב לי, מטעם זה, לעמוד מרחוק לו.

פגישתנו הראשונה היתה בתל־אביב, שבועות אחדים לאחר בואי לארץ־ישראל (בתשרי תרע"ג). הוא ירד אז בחוה"מ סֻכּות מירושלים לתל־אביב, ובהיותי מטַיל על־יד הגימנַסיה עם אחד מחברַי, נפגשנו אתו ואת אשתו. חברי הציג אותי לפניהם, ודבריו הראשונים של בן־יהודה אלי היו:

– זהו מר פיכמן, המשורר העברי? לא, אינני מאמין, שהוא משורר עברי...

הבטתי אליו בתמהון...

– משורר עברי לא היה יכול לשבת במדבר־חול זה במשך שבועות אחדים, מבלי עֲלות ירושלימה.

סקרתי את הדובר בי. יהודי נמוך, צנום, בעל זקן גזוז, צהבהב, –

גם בשביל היין החדש מֻכרחים לשמור את הקנקן הישן, — בה במדה היתה שאיפתו הכמוסה של האחרון לשבור את הקנקן. בשיטה היה אמנם איזה יסוד בריא: צריך ליצור לשון של דבור, אורגן של בטוי חפשי, פרימיטיבי. נהיה מפטפטים, נהיה מגמגמים, ובלבד שנדבר עברית! ואוּלם התוצאות יכולות להיות פַטַליות. התנוּנות־הלשון בהכרח תביא לידי דלדול האֻמה ברוח. את דינר־הזהב נחליף בפרוטה של נחשת. שאיפתו הכמוסה של בן־יהודה היתה לשחרר את הדבור העברי החי מהשפעת הספר; להפסיק את הקשר האורגני שבין תורה שבכתב ובין דבור שבעל־פה. אֵין פלא, אם היה מבַכֵּר בחִדושיו המלוליים שרשים ערביים, שזרותם לרוח לשוננו וצורותיה היסודיות היתה ברורה לַכל, על־פני מקורות עבריים. הוא גם לא הִרבה לבקשם בספרות העברית. לא נהג כל חשיבות במסֹרת. להפך: ככל אשר ישתחררו מֵעָלֶהָ, כן ייטב לדבור העברי. הדבור נעשה העִקר; התרבות — טפל. הוא ידע את כל האילוזוריות שבשאיפתו, ידע את כל המכשולים שבדרך זו — ועל־כן נתן את לבו רק לְהָקֵל, להסיר כל כֹּבד, לזלזל בכל המֻקבל, ובלבד שהדרך תהי סלולה יותר. הוא בחר בדרך הקצרה. זוהי דרכם של כל הקנאים, של כל מֻכֵּי הרעיון היחידי.

אולי היה בזה מן ההכרח, שרק הוא, הקרוב ביותר, הרגיש בו. אפשר שכל יוצרי ערכין חדשים, מֻכרחים להיות ניהיליסטים לגבי הישן — מֻכרחים לפַנות את הדרך, להפקיע את הרוח מן השעבוד לַיָשָׁן. בן־יהודה לא היה חוכך אף רגע. על הכף האחת — הדבור העברי, שרק הוא עשוי להדביק שוב את פרורי־האֻמה המפֻזרים לבריאה אורגנית אחת; ועל הכף השניה — התרבות העברית, שֶׁיָּרֵא מפניה, שראה בה צוררת לרעיונו... בדבור העברי ראה את השקול כנגד כֻּלה. תרבוּת העָבר לא היתה בשבילו אלא חֹמר מלולי, והוא „סבל" אותה במדה שלא הפריעה. והוא לא יכול שלא לראות, שהיא מַפריעה באמת — שהיא נלחמת על עצמה, נלחמת על רוחה ושלמותה כנגד ההפקרות המלולית, שהיא כמעט הכרחית בפרוצֶס מֻרכב ומֻסבך כזה, — כהפיכת לשון מזרחית עתיקה לשפת־ההֹוֶה בפי אֻמה, שקלטה אל תוכה כל־כך את רוח אירופה.

הוא היה אפיקורס מטבע בריָתו. בכדי שיוכל להתמכר באמונה למשאת־נפשו האחת, אנוס היה, מהיותו אישיות צרה ומֻגבלה, לפרוק מעליו את השאָר. המשא היה כבד ממנו. על־כן לא רק התיר בעתוניו את הסגנון הכי מְקֻלקל ומשֻבש, כי־אם גם טִפח אותו באיזו מדה. הוא היה בעל סגנון טוב, סגנון עברי בעל משקל, והכריח כמעט את־עצמו לקלקולים בלשון. לא אפריז אם אגיד, שחפץ ליצור ז'רגון עברי. סבור היה, שרק במדה שהלשון העברית תהיה מֻשפעת מכל הלשונות החיות, במדה שתקלוט לתוכה את הַשִכבות התחתונות ותספוג את הכֹּחות החיוניים, תתקַיֵם בפי ההמון. ומי יודע? אולי גם זו דרך. אנחנו מבינים את כל פריצות־הגדר ההכרחית. כשהשערים פתוחים, מתפרצות כל הרוחות. לשון היה מעֻכֶּלת הכל. ואולם אצלנו הן השיטה הפוכה מעט.

און חייו ולשלם את חובו לארץ ולשמים. הוא נעשה מופת מאליו. משך אחריו אלפי צעירים בשלמותו, בעקביותו, בתורת־חייו המאירה. השני היה מן הקולניים, המזכירים בעצמם את זכיותיהם פעם בפעם; אדם שהרעיון הכביד עליו, הכריע אותו תחתיו. זה יקרה תמיד, אם הרעיון גדול מנושאו. הצלוחית הקטנה מתבקעת מן התמצית החריפה שבתוכה. לא תמיד בוחרת ההשגחה את השליח, הראוי לשליחותו. התורה לקחה את הלבבות, ועם המורה צריך היה לעמוד תמיד בקשרי־מלחמה. בחייו ובפעלותיו קשורים כמה מומנטים, שכל אחד יש בו כדי להטיל צל־עולם עליו. ואולם אישיות לוחמת, עקשנית, בעלת־דמות ובעלת־רצון לא חדל מהיות בכל אלה; ואי־אפשר היה, למרות כל פגמיו, לבלתי המשך גם אחרי איזה קסם שהיה בו ובמפעלו. הוא נעשה לנו אישיות רומנטית־היסטורית גם בהיותו חי עוד אתנו; ואם גם סלח לא סלחנו לו את כל אשר עוות וביחוד את חרפת העתונות הצהבה, המשחיתה עד־היום את כל חלקה טובה בישוב – אך בעמק נפשנו ידענו, כי כל כלי־זין עליו לא יצלח, וכי בכל הקלקולים שקלקל לא ישיב אחור את אשר כבר העניק לנו לעולם.

ואולם עתה, שרק צלם כבר מאיר לנו מרחוק, אפשר להגיד, כי שניהם, הרחוקים ונבדלים כל־כך בצורתם המוסרית, היו חלוצי־הישוב הכי־גדולים, שקמו לנו עד־עתה, וכי בלעדי שניהם היה כל רעיון הישוב עתה צלצול ריק. הם לא הניחו את אבני־הפנה; הם בעצמם היו אבני־פנתו. הם לא רק תמכו את יסודותיו; הם יצרו את יסודותיו. שניהם ידעו להכריע ברגע היסטורי גדול את הכף לצד־הנצח ברעיונותיהם הפשוטים וההכרחיים, ועל־כן זכי שניהם להיות יוצרי הערכין הלאמיים והאנושיים הגדולים, שבלעדיהם היתה כל תרבותנו הרוחנית והישובית נדונה לכליה.

ב

אני מתחיל ברחוק לי ביותר – בבן־יהודה. לא הייתי מעולם ממעריציו. בתור טפוס רוחני היה כלו זר ורחוק לי. לא אהבתי מעולם את „המשמשים בקדשה". רחוקה בהחלט היתה לי גם שיטתו. לפעלתו הפילולוגית הייתי מתיחס כל ימי בשלילה גמורה. בּרבות הימים אמנם הבינותי את דרכו וגם הצדקתיה במקצת. אבל יודע אני עד־היום את הסכנה הגדולה, הנשקפת לנו ממנה. ואם גם כלנו מלמדים עתה זכות עליה מצד אחד, לא נחדל בכל־זאת מהלחם בה – עד־כמה שתתגלה שוב בחיינו. בדבור העברי אנו תולים את מיטב תקוותינו; ואולם הלחם נלחם בכל כחותינו כנגד התנונות התרבות העברית, כנגד התנונות־השפה, הבאה בעקבותיו.

לבן־יהודה היתה שיטה מסימה, קונסקונטית, שהיתה מתנגדת ברוחה למיטב משגינו על התפתחות תרבותית בריאה ונורמלית. הוא היה במובן ידוע האנטיפוד של אחד־העם. במדה שזה הורה לנו, כי אין יצירת יש מאין וכי

יעקב פיכמן

קַנָּאִים

(א. בן־יהודה וא. ד. גרדון)

א

במשך שנה אחת כמעט אבדו לארץ שני אנשים, שהיתה להם ההשפעה הכי־גדולה והכי־מוחשית על חיי הישוב – שני אנשים, אפשר להגיד בלי־פקפוק, שלא השאירו אחריהם דוגמתם. מותם של שני אלה הוא בלי־ספק אֲבֵדה לא פחות גדולה לארץ מכל התבוסות הפוליטיות ואפילו הישוביות, שנחלנו בשנים האחרונות. הם בעצמם היו חשובים כשני מנדַטים על תחיתנו האנושית־הלאֻמית – מנדטים שאינו תלוים בשום חסדי פרלמנטים ובשום חוזים של שלום. האחד החזיר לעמו את נשמת חייו הלאֻמיים – החזיר לו את לשונו האבודה; והשני עמל להחזיר לו את זכות חייו האנושיים – עמל לטעת בו את ההכרה, שתחית האֻמה לא תצֻיַר בלי חיי יצירה, בלי חיים של עבודה. שניהם לא באו רק להרביץ תורה, כי־אם קֹדם־כל הגשימו את תורתם בחייהם עצמם. האחד נתן את חייו על הדבור העברי, בשעה שהיה עדַין בודד ברעיונו ויחיד בהגשמתו בין אלפי פראים ונרגנים ירושלמיים, שהריחו בדבור עברי זה סם של כליה להם ושהתנכלו לו וצררו לו ימים רבים – ולא יָכלו לו. והשני הגדיל – בהיותו כבר בן־חמשים, אב לבֵן־יחיד ולבת־יחידה, לאחר שנים רבות של חיי־שקט, חיי אינטליגנט עברי, פקיד ביערות הברון גינצבורג בפודוליה ועוזר ארעי לכה"ע העברים־הרוסיים, עזב את סדר־חייו וארחות־חייו והלך להיות פועל בארץ־ישראל – להתפרנס באחרית ימיו מיגיע כַּפָּיו, מ„עבודה ממש", ולהגשים סוף־סוף את משאת־נפשו לחיי ישרים.

עם כל ההבדל העצום, שהיה בשני האנשים האלה בתור טפוסים מוסריים, היה משהו בגורל שניהם, שכל־כך מקָרב אותם בהכרתנו זה לזה, שקשה להבדיל עתה, לאחר מותם, ביניהם. בחייהם אולי לא הייתי מֵעז להציג את שני השמות האלה זה אצל זה. האחד היה אדם־המעלה, טפוס של מורה וחבר, צנוע וזך ופשוט, אשר פרש בחשאי מחיי החברה ומצא בעֹבל־העבודה את הדרך האחת לחיים אנושיים נעלים, את האפשרות להצדיק

זמן־מה לפני מאורעות־מַאי בארץ־ישראל היו מאורעות־מצרים. בריטים ממש, שרי־צבא, פקידים, אזרחים, הֻכּו ונהרגו במשך כמה ימים במקומות שונים. נשדד רכושם ונשרפו נוֵיהם. וכמה ימים השלטון הבריטי „לא זע ולא קם מכסאו". הוא סבלן גדול. אין כמוהו לסבלנות, לארך־רוח, לנשימה ארֻכּה, לנטיה לצד מדת־החסד. כך הוא. אף במה שבא אחר־כך במצרַים לא היה במה לכַפר.

ושוב: ביום בהיר אחד, בזרוח שמש־צהרים, נרצח וַלטר רַטנוֹי, בעל המשרה הכי־אחראית, נקפדה תקוַת מיליוני אנשים. רַעד עבר את המדינה. אֻמה גדולה עצרה את נשימתה. לִותה אותו כלַוות את היחיד, כאשר לא לִותה עוד מושל ונסיך. נוצרו חֹק מיֻחד ובית־משפט מיֻחד לענש קשה את הפושעים. ויצא — אֶפס.

והנה ענין הַרְדֶן. נשכרו בכסף בני־בליעל לרצוח סופר מפֻרסם. אף ארבו לו יום־יום שלשה שבועות. אף הסתערו עליו באכזריות ופצעוהו קשה — ונִצל בנס. ראש בית־המשפט היה יהודי, בן־רב. ויצא — אֶפס.

ואולי יש דוקא בשיטת הבריטים במצרים, בשיטתו הוא בארץ, במה לכַפר? אולי יש בה מן המאַפשֵׁר את הבנין, את המשך היצירה? היֵש כפורים אחרים?

די בזה. כי על הקובלנה של הועד הלאֻמי בדבר סדור הקהלות כדאי לדַבּר ביחוד. אין מערבים את ה„יוצרות".

ועוד הייתי מוסיף ואומר: אַל תֵּפֶן אֶל יָמִין וְאֶל שְׂמֹאל! הַמְשֵׁךְ!
ויש גם בזה מן הרמז״.

וינה, ר״ח שבט תרפ״ג.

מלואים

תיתי לה, למערכת, על הערתה בראש המכתב העשירי, שראיתיה בעלי־ההגהה. שהרי רבים מן הקוראים חושבים בזה כַּמַּערכת, ולולא הערתה – הייתי משולל שעת־הכֹּשֶׁר לדַבר בזה.

אך קֹדם־כֹּל נסיר נא אי־הבנה אחת. אין כאן סנגוריה. רק הערכה. רק החֵפץ לתהות על הקנקן, לדעת את היש. אומר אני: אם אחרי־הכל לא אָמנתּי עוד את עיני לראות תבנית זו כהלכה, – מאומה לא ראיתי והבל השפופרת. –

תוהה ההערה: יומַים הריגות, והוא „לא זע ולא קם מכסאו״. אף חקירה ודרישה כהלכה לא באה. לא כִּפֵּר במה־שהוא.

נתבונן נא.

היאמר האומר: כי התיחס בקרירות לכל הענין, בחֹסר שִׂימת־לב ואפילו בזדון־לב? לא. לא זאת הכַּוָּנה. איש לא יחשדהו בקהות־הרגש למראה שפך־דם בכלל ושל ישראל בפרט. אף ידוע למַדי, כי כל השעות וכל הרגעים היו אז מְקֻדשים למאורעות ההם. כי הטלפון לא פסק מזעזע. לא, הכַּוָּנה היא אחרת. לאמר: אי־הבנה, חֻלשה, אי־אֱיָל, כאיש אשר ידיו קשורות וכגבר אשר זרועו לא מֻשלה לו. הכַּוָּנה היא: השיטה כלפי התושבים פגומה. לא תרָצה.

השקפה זו שלטה בצבור, היתה דעת־הקהל שלנו. נשמעו דברי קלוסים על השיטה הטורקית, שידעה את אשר לפניה. רק זעיר שם, בקן „הפועל הצעיר״, למשל, קלטה האזן השקפה אחרת, שונה מן הכללית. רק בצדי־הדרכים אפשר היה לפגש בודדים, שראו אחרת. ומהלך הענינים מאז ועד־עתה עלול לאַמת את תפיסתו. מאורעות־מַאי לא נִשנו. ואולי היד החזקה היתה יוצרת כאלה וכאלה. ואגב: שיטה של יד חזקה היתה מתיחסת אחרת גם למשפטים אחרים. –

מן הצֹּרך לזכור עוד אֵי־אלה דברים. כדאי לזכור, כי אך נתגלתה הצורה החריפה של ימי־מַאי–ומיד עבר השלטון לידי מפקד־הצבא. נמצא, שלא הוא שלט, אלא גנרל. לאמר: „הוא קם מכסאו״ ומסרו לאחר. למי? למי שהיה צריך למסור על־פי המשטר הקבוע. כי נציב פֵּרושו בא־כֹּח של שלטון, של משטר ידוע. נציב אינו סולטן, צר, אַבטוקרַט, – ונציב בריטי על אחת כמה וכמה. אפשר כי השיטה הבריטית אינה מתאימה לחפצנו, אינה הולמת לנו. אך כך הדבר. כך נוצר בעולם אימפריום בריטַניקום וכך הוא מתקַיֵם. את מהותו לא ישַנה בשבילנו, כי לא יוכל.

אין כאן שאלה. אולי הזמנים השתנו ובעלי ה„קונטרס״ עמהם. אולי גם הם חדלו מקשר עליו את המלחמה, אינם רוצים עוד להגותו מן המסלה. צמצום עליה? ראשית – על העליה מן הראוי ליחד את הדבור. שנית – אין צמצום. שלישית – הצמצום מועיל. קום קרא את ספר־הימים של הרצל. רביעית – קובלנה יפה לעתונים. היא משבחת את העסק ונותנת לעורך צורה של טריבון. אך אני לא הייתי מחליף את סיר הרברט אפילו במבקריו החריפים ביותר. והנה צעקה חדשה: קפחה זכותו של ישראל בתקציב החנוך של הממשלה. „הכצעקתה״? נתבונן רגע. בקיץ תר״פ נסעתם בהמון (במחלקה ראשונה או שניה) לועידת לונדון – ואז, בהיות מספר הישוב נ׳ אלף נפש, הצעתם תקציב לחנוך של מאתים והמשים אלף לירה; על „בני הארץ״, שהציעו כבר אז לדרש השתתפות הממשלה ולקמץ בתקציב החנוך, המטירו נואמיכם אש וגפרית. אף קימה וקבלה הועידה את התקציב. בינתים באה ממשלה אזרחית ומצאה בתי־ספר עברים מתקנים, שלא פנו לעזרתה, ודור ערבי גדל ללא ידיעת אלפא־ביתא. מה היה לה לעשות, אם לא להתקין לו בתי־ספר? באיזו פעלה אחרת יכלה להתרצות אל תושב העיר ואל הפלח? בכבישים? הוא אינו נושא את נפשו אליהם. חמוריו וגמליו אינם זקוקים להם. הוא רואה בזה הוצאה לטובת ישראל. אולי גם אינו טועה. ואולי כן הנכון, שהממשלה תעזור לישוב העברי על־ידי יצירות שהן לפחות כלליות באיזו מדה שהיא. דרשו ממנה תהנת־נסיון, באשר זוהי לטובת כל המדינה, ואתם תקמצו עשרת אלפים לירה. דרשו ממנה שכלול בתי־חולים כלליים, ותקמצו כמה וכמה. אך אל תשאו נפשכם לסכומים גדולים מבדלים בעצם לשמכם. עוד היום גדול. כעת חזקה הדרישה גם עליה לקמץ. מקורות חדשים לכספים אין. את בתי־הספר אשר יסדה היא לא תסגור. אולי תצילו עוד עצם. בדיעבד לא תזיק. אך גם לא תועיל הרבה. ואולי יצא שכר לשדה בקלקול האצטומכה. אולי אין העצם שוה בחריקת השנים. –

כמה פעמים פגשתיו, שמעתיו, ראיתיו? לא סעדתי על שלחנו, אך ראיתיו במצבים שונים ובתנאים שונים. בימי אורה וכבוד ובימי צרה וצוקה. בתוך כתלי בית־הספר ובאספה של יהודים. לבסוף נפגשנו בסכה אחת, קלועה יפה־יפה, מעשה ידי יהודי־תימן. התימני דבר בהתרגשות, יצא קצת מתוך כליו, היה נרגש מן הכבוד ומן האשר. וסיר הרברט ישב בענוה, כדרכו, הודה על הכבוד והזכיר שוב את דברי דיזרעאלי על הסימבוליות של ספת־גולים וכפות־תמרים בגולה במשך אלפי שנים, שיש בה מהטפת עסיס הנחומים. אחד רשמי שאלני: התדבר? רמזתי: לא. שכן אלו פתחתי את פי לדבר, אפשר שהייתי אומר לו, מה שאמרתי לפני עשרים שנה אל תיאודור הרצל: סיר הרברט, לך בכחך אתה, היה נאמן לעצמך, לעיניך אתה, לאור שכלך אתה. שמע את כלם ואל תשמע לכלם. –

ושים לב: הוא לא בא אלינו לטובתו הוא. מי שמש לפניו? בולס אם הוא ישוב היוט לונדונה – אפשר שיבוא שוב איזה בולס. היודע מי בעולם דבר על־אודות בולס? ואולם פתח את הספר היפה „נביאים, כהנים ומלכים" מאת א. ג. גרדינר, שנדפס עוד לפני ט"ו שנה, ותמצא כי הספר מכיל כארבעים רשימות על ארבעים אנשי־שם באנגליה, מהם כשלשים מדינאים (לויד ג׳ורג׳, אסקויט, קרזון, בלפור, טשרטשיל ועוד) ולו, לסיר הרברט שלנו, שם בשלשים האלה; לו גם לו מקדשת רשימה אחת נאה; סמן, שהיה די־מפרסם עוד בימים ההם. שים לב עוד לפרט אחד: בכל הקטרוגים, שנשמעו כלפי הפוליטיקה הציונית של הממשלה, הנה לא נפלטה מפיות המקטרגים אף מלה של גנאי כלפי אישיותו של סיר הרברט. הלא דבר הוא! –

גרדינר אומר: הוא הולך בדרכו הוא, לא מתוך עקשנות, אלא מפני שהיא דרך ישרה. לא יועיל וכוח ולא תשיג מה הבקשה. כי הוא יודע כבר מראש את כל הנמוקים וכבר שקל את כלם. הוא כבר קבע את דעתו על כל השאלות, לא השאירן בלתי־מחוורות. הוא אינו מפרכס באשר בידו העובדות. אין בו מרזי איש־המזרח. הוא הטפוס של בעל־הכשרון. אין בקי כמותו. בקיאותו מקיפה את הספר ואת החיים כאחד. הכל קרא והכל ראה. כמה שנים לפני שראוהו ולפני שחקרוהו אחרים. הוא מספר לך יותר ממה שקוית לשמוע. אתה עומד לפניו מביש ומכוץ. שקידה זו היא תכונה יהודית. במדעים כבמסחר, באמנות כמו בפוליטיקה. דיזרעאלי אמר, כי יש שתי דרכים לשלוט בבני־אדם: להיות גדול מהם או לבוז להם. הוא בחר בדרך הראשונה.

הלנו הוא? שאלה נבערה. לשם־תענוג לא עלה על ההר. היש אתו תכנית? איני יודע. לפרקים נדמה לי, כי המעשה אשר אנו עושים הוא פנסיונט־לנערות, בית־חנוך או בית־חולים. מחלת הגוף או פקולטט לחולי־הרוח – הכל אחד. הרבה סמנים לדבר. לא פה המקום. מה מקום יש כאן לתכנית? זהו אולי הכסא הכי־קשה בעולם. עיני כל העמים והדתות נטויות אליו. רבים ישאו עיניהם כי יכשל, כי יעשה איזה משגה. וכאן רב ומועט. כל אחד עם זכיותיו. והמועט מחלק ומפרד ומבהל ורועש ובונה וסותר וצועק ונוהם, ומדבר בשבעים עתונים ובששים באי־כח. מה מקום יש כאן לתכנית? מי ישביח גלים, הבאים מקצוי אוקינוס? ושוב: אין זה מתפקידו. מתפקידו להיות מושל־צדק, נאמן. הוא קרוב אל החולה בנפשו ורוחו. אשת־בריתו מחיבת נשים אחרות בלמוד העברית. רגלי ירד ביום־שבת אל העמק. יש אפילו יחסי־משפחה אל הספרות העברית. אלא שבכל אלה לא יטה שורת הדין כמלא־נימה. לא ירפא מחלת החולה על חשבון אחרים. מחשבה־פגול כזו אף לא תעלה על דעת בעל הספר „מלחמה וחפש", על בא־כחה המכבד של בריטניה הגדולה. –

כמה פעמים פגשתיו, ראיתיו, שמעתיו, הריחתיו? לעצם שאלת האמון וההערכה, לאותה שאלה: האפשר לחיות עם סיר הרברט – אין זה נוגע. ואולי

מעצורים בדרך. פנויה היתה המסלה. והוא הלך וגדל, הלך ועלה, משלב לשלב ומדרג לדרג, וכאלו לא הכיר במרירות החיים, ונשמתו נשארה לו טהורה וברה, כנשמת נזיר־החיים, ונפשו נשארה לו ישרה וברה, כמי נחל שוקט ביום בהיר. —

אף ספרים כתב. אך אתה קום וקרא את War and Liberty — לאמר: מלחמה והפש. אל תבקש גדלות ספרותית, כי לא תמצאֶנה. אף הקטן שבנו עולה עליו בסממנים פיליטוניים, בהלצות ומהתלות, בדברי קנטורים ופלפולים חריפים, בעקירת הרים וטחינתם זה בזה. אלא מה תמצא שם? יֹשֶׁר רב ורגש מוסרי עמֹק. לו שתי וַדאיות: אשר בריטניה והפש היחיד. והנה באה המלחמה וגרמה בצורות שונות לשלילת החפש. זהו הסבך. ועל מדוכה זו הוא יושב ומנסה להתיר את הסבך, להציב לו גבולים, להאיר עליו אור השכל והמוסר. זהו תכנו של הספר.

הוא הולך לאור המוסר ובדרך המעשה. הוא עומד בתוך החיים וצופה ומתבונן בהם. בימי־מַאי אמר אחד: כֻלנו מסתכלים בשתי עינים, אך לו יש עוד עין שלישית. עין הנטויה אל הפרלמנט האנגלי. אם עוד לא הגַענו מן המסלה, אם עוד לא מעדו קרסֻלינו, — מידי העין השלישית היא זאת לנו.

האם הוא אֵל? האם לא שגה בזאת ובזאת? שוטה שבעולם! הוא אינו אֵל. הוא אולי שגה. במה שגה? איני יודע. מיחסים לו שגיאות שונות. אך כאשר אתה מנתח אותן באִזמל הבקֹרת, יוצא שלא שגה. יוצא גם ההפך: שצפה מראש את הנולד והקדים רפואה למַכה. ויוצא עוד דבר: אלו שמע לעצתי ולעצתך, לעצת „באֵי־כֹחנו", היה שוגה אלף מונים. ויוצא, לדאבון הלב, עוד דבר: יש שגיאות הנחשבות על חשבונו — ובעצם אינן אלא פרי מעשינו אנו. „והוא מחולָל מפשעינו, מדֻכא מעונותינו". ושוב: „כֻלנו כצאן תעינו". תעינו וטעינו. סדרנו לנו, ברֹב פאר והדר, הפגנות יקרות והכרזיות נחוצות כמו המסמר לאישון־העין, למרות אזהרות מבית ומחוץ. עדַין אנו נמקים בעֹטין. אילולא הן, היו נשארים בחיים עוד עשרות עשרות בני־אדם; אילולא הן, היה גם בּרֶנר מתהלך בינינו; אילולא הן...

שים נא לב למצבו המיֻחד, לַהבדל אשר בינו ובינינו. יחידי ישכון מרומים ואחראי הוא. אנו כֻלנו רבים ומדַברים בשם רבים; ואנו כֻלנו בלתי־אחראים. כל אֶקסקוטיבה, משלנו או מִשל הערבים, תומכת את יתדותיה בוַעד־פועל, זה נשען בקונגרס או באספת־נבחרים, ואלה הם גופים בעלי אלף ראשים, ואף ראש אחד מהם אינו מֻכר ואינו אחראי. בשעת התקלה והכשלון אינו בנמצא ואין להתיזו. הכל בעצם בעל־ביתי, צנוע, בינוני, בלי זרת גדלות, בלי אֵש, בלי גֹבה מיֻחד. זה יונק מזה ומיניק לזה, והפרצופים אינם בולטים, הכל מטֻשטש והכל נִתן בקלחת אחת. אַחֵר הדבר הוא. לבדו הוא, בודד במועדו, על אחרים לא יִשָּׁען, בידו המאזנים ועליו הַשִּׁקול. הוא צריך להחליט דבר. דבר של קִימא. לא גֶ'סט, לא העויה־יפה, לא כּוני־חן, לא דבור־מפוצץ. עליו הַסֵּבֶל. —

אָרך המכתב. וחייך, כי לא אפסיקו בלתי אשר הזכרתי עוד פרט אחד. ימים מספר אחרי המאורע, בשכַב עוד האֻמלל בבית־החולים, פרסם אחיו הצעיר אגרת בעתון מקומי ובה גנח ואמר: אִי שמים! אחי, אשר מעודו לא התערב בפוליטיקה, משום־מה נענש באכזריות כזו? ואף אני אמשיך אחריו ואֹמַר: מילא אדם כהַֽרְדֵן – ניחא, לאמר: מובן; מין נמרוד, שנלחם כל ימיו על ימין ועל שמאל, לא בחרב אחת ובחנית אחת, אלא בבת־אחת באלפי חרבות וחניתות ושפודין לוהטים של ברזל; גבור־ציד, שהיה צולה את קרבניו על המוקד לאור־השמש ובלי שום חנינה: היפלא, כי יחפצו פעם אחת לרוצץ גם את גלגלתו הוא? ואולם פַּיטן דך ורך, הקושר כתרים לש״די, לש״משות, לש״ולמית, כי ישרך דרכו ויְקרב קרבן, כי יתנפלו עליו חלאת האדם ועשו לו זָר מעשיהם, – על זה ידוה כל לב, גם ירגז כל לב. הרי זה מחזה כֻּלו אומר תוגה וכאֵב: שני אחים נאהבים, האחד שוכב על ערש־דוי, רוחו מתנשאת אל עָל, השני מתאנח וי, וָי, עינו תזיל דמעות־טְל. השוכני־בשמים! אם אַךְ שמורה, בפנה נסתרה, כוס דמעה תמה, תבוא בה אף דמעתי החמה, מְכת שאיה וְשַמָּה – –״

מכתב עשירי *)

שַׂר וְגָדוֹל

„שים לב: הוא אינו לא ביסמרק, לא דיזרעאלי; לא קֻוור, לא גריבַּלְדִי; לא הרצל, לא לַסַל; לא אֶסכילוס, לא דַנטי: הוא אינו אלא סיר הרברט שלנו. אדם מן הגזע הגבוה־האדם, משכמו ומעלה גבוה מכל, בעל קומה זקופה, עומד מנוחות, בלתי־מבֻלבל, כמעט בלתי־מפֻקפק, בורר תמיד מכל האפשריות את הכי־הגיונית, שכלית, רואה היום את המחר ומחרתים, אינו חולה כבוד, אינו קשור במחיאת־כפים, עיניו נטיו מול האֹבּיֶקט, והוא כֻּלו פלס ומאזנים, כמעט בלתי־אישי, כמעט כֻּלו נכנע אל האֹבּיֶקט, ובכל־זאת גם רודה בו, גם מנענע את המאזנים.

מאַין בא? איה אדמת נביטתו? מאדמת אנגליה, מבית־ישראל אשר על אדמת אנגליה. משועי הארץ. ישר, בלי עקיפין, גדל וצָמח. לא עמדו

---

*) נותנים אנו מקום לדברי סופרנו הנכבד על ה„שר וגדול״, כמו ליתר דבריו, אף כי מלאים הם סנגוריה — הפעם מלאים הם סנגוריה יותר מדַי לגבי איש יהודי, שישב על כסא־מושלים, ובגבול ממשלתו, מהלך שלש שעות ממקום שבתו, הֻכּו ונהרגו יהודים שני ימים רצופים בזה אחר זה, בא׳ ובב׳ למַאי בשנה שעברה, והוא לא זע ולא קם מכסאו, ואף חקירה ודרישה ומשפט לא היה להם כהלכה. ולא היה גם במה שנעשה על־ידו אחר־כך בכדי לכסר על הדבר. — המערכת.

מוסיף: „לרגלי אלפי סבות שונות נעשו קבוצי בני־אדם ידועים מְדלדלים ורפוים כל־כך, עד שאין בתכונתם הנפשית שום כֹח של מעצור ושום תריס לשמור על עצמם מפני כל נגיעה ונגיעה ומפני כל השפעה והשפעה הבאה עליהם מתוך האטמוספירה הסובבת אותם, והרי הם נכנעים ומְשֻעבדים בכל רגע לכל גל וגל העובר עליהם ואוחזם בציצית ראשם".

דוד פרישמאן מסַפק אפילו ב„אותה האירוטיקה בסגנוגה הגדול" של הבחורים האלה. הוא קורא עליהם את פסוקו של הינה:

„Ach, mich tödtet ihr Gesinge
Von erlogenen Liebesschmerzen".

הוא אומר: „מעט רגשי תאוה ומעט הרהורי עבֵרה – מהיכי תיתא, את זה אאמין להם, דבר זה מצוי ושכיח אצל בחורים צעירים". ואולם בנוגע לאותה האירוטיקה בסגנונה הגדול הוא קורא: „לא אאמין, לא אאמין". הוא מבאר את נמוקיו בטוב־טעם וטוב־הסבר. אך אם גם נחפוץ להאמין להם את דבר הנערה ואת דבר האהבה ואת תמר ואת בנות־לוט וכו׳, הנה את נשיקת־הצלב לא נאמין להם. ואף אם אלף פעמים ביום יצפצפו על בן־האדם ויהגו על גלגותא, – לא נאמין להם. זו רק פוזה. אלא מה נאמין? נאמין, „כי יש לנו עסק פה עם אנשים רפים וחלשים, שאין להם שום כֹח של התנגדות עוד, ומכיון שבא איזה גל מבחוץ, מיד הוא אוחז בם וסוחפם עמו". הפעם הזאת, במקרה, יש שני גלים: גל־וֶנוס וגל־ישו. ובחורי־ישראל נענים להם לשני הגלים גם־יחד. אלה תולדות ה„שומריאדה", אלה תולדות הקֹבץ „קהליתנו".

אך אִלו היתה תנועת־הנער שלנו תנועה עברית־יהודית באמת, כי־אז... כי־אז היו מתיחסים אחרת אל... רמון. כן, אל רמון. שים לב: כֹסף־הנפש לאחדותה, שלמותה, רכוזה על־ידי תפיסת־רגש מינית – זוהי. נימה מיֻחדת לו, מעמידתו בקרן־זוית מֻפרשת, מזריחה עליו אור מיֻחד. כאן היסודות האלה ממעינות מזֻקקים, על טהרת ההרגשה, בלי תערֹבת ופסלת. מאמרו „נהמו", כֻלו מחרזת־פנינים, פקח את עיני, נתנני להסתכל בעולמו. תֵמה אף תֵמה: דף זה, שתי בדחקות אשר ילאה העט לתארה, שילדיו־אפרוחיו רעבים בלי־ספק ללחם גם היום, שדחוהו מרֹב טרדה משמאל ולא העריכוהו מרֹב בטלה מימין, – הוא המביע צפוני־מאויים של הדור. השכינה הענֻגה, הוד השמש ויפי בת־המלכה – חד הוא; ישראל הוא.

הָדוּר נָאֶה זִיו הָעוֹלָם –

נַפְשִׁי חוֹלַת אַהֲבָתֶךָ.

זהו סוד תפיסתו את הבריאה, את החיים, את הנבואה. בשירה כמו במאמרים, אשר איש לא קראם. נפשו חולת אהבה, היא עומדת לו במרכז, היא המפתח, המעין, – אך אהבת־קדומים, ממטעי ישראל, מקֻדשת ומטֹהרה ומזֻקקת, לא סחורה זלה, הנִתנת בהקפה, לא חקוי, לא להג. –

נִתנה מרועה אחד; ר' מאיר, ר' מאיר האמתי, בעלה של ברוריה, לא כך נהג: רמון מצא, תוכו אכל וקלִפתו זרק. ואתם, בית־ישראל, בית־הַמֶּרִי, בית ה„שִׁיבְּרִים", רמון מצאתם וזרקתם גם את התוך ואת הקלִפה, את הגוף ואת הנשמה גם־יחד. אתם כֻּלכם, „ראשיכם, שבטיכם, זקניכם ושוטריכם, — כל איש ישראל", לא הספקתם לפרנסו ככלב מכלבי משרדיכם וכעורב מעורבים־שחוריכם. קראנו בתורה שבכתב: „כי יִמָּצא חלל באדמה... נופל בַּשדה, לא נודע מי הכּהו, ויצאו זקניך ושפטיך... ונגשו הכהנים... וכל זקני... ירחצו את ידיהם... וענו ואמרו: ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו..." ושנינו בתורה־שבעל־פה: „ידינו לא שפכו" — וכי עלתה על לב, שזקני בית־דין שופכי־דם הם? אלא לא ראינוהו ופטרנוהו בלא־מזונות ובלא־לְוָיה". אך אתם לא כן עמכם. עיניכם ראו אף ראו בעני המשורר, בגֹדל סבלוֹ, ובכל־זאת פטרתם אותו „בלא־מזונות ובלא־לְוָיה"; יחידי הלך בדרך־סכנה, לבקש טרף לפיו, ורגלי הלך מאין אגורה לשלם שכר הרכבת, אשר על־כן הדביקתו הרעה. — —

הוי, מכְּתַּת היכל! הוי, בית־ישראל! הוי, שני האודים העשנים, אחד מרֹב זֹקן ואחד מרֹב נֹער. הוי, העִברים־העִורים! הנה תנועת־הנֹער כפי שהיא מתבטאת ב„קהליתנו". הנה הנערים ה„מלקקים" את מי־אירופה, הזוחלים על גחונם לפני כל צלב מעוך, הבאים לידֵי צעקנות עצבנית, ריקנית ופטפטנית מעין „היתה, היתה, היתה" „הדמות האלגית, הפיטנית והבתולית", — מהו כל זה, אם לא, מצדו השלילי, בחילה בתגרנות וברוח של מדינת Schieberien, ומהצד השני, החיובי, כסף הנפש למעט אהבה, למעט נשיקת־הלבבות, למעט יראת־אלהים טהורה, למעט הכרת־הבירה. ומצא מין בני־נעורים זה את מינו בתרבות הגרמנית. הנער משלנו מתיחס בחשד לאביו ולאמו וכמוהו גם הנער הגרמני. „Mit dem Ausgange des Krieges haben auch die führenden Altersstufen der Vorkriegszeit in den Augen der Jugend eine schwere Niederlage erlitten" אומר ד"ר פרנץ קלַין, מי שהיה וזיר אוסטריה, במאמרו הנאה על תנועת־הנֹער. ושוב: הנער משלנו מרגיש את הריקנות במובן הדתי ומתגעגע לתכנים דתיים ואף הגרמני כמוהו. „Die heutige Jugend wird von der Welle einer religiösen Wiedergeburt getragen" מעידה Alice Salomon. במרכז התנועה עומד בליהֶר. הוא מין שלַיאֶרמאכר של הדור בגרמניה. ארתור הוליטשר מעיד, כי על שום סופר גרמני לא נשאל כל־כך בארץ־ישראל כמו על בליהר. ה„וויענער מאָרגענצייטונג", עתון חצי־יהודי, מעיד על ספרו האחרון של בליהר, שריח אנטישמיות נודף ממנו. מהדורה חדשה ומקֻלקלת של שלַיארמאכר. זה קֵרב את לבותיהם של בני־ישראל ובעִקר של בנותיו לכנסיה. אף בליהר כך. לפני שנים מספר תאר לנו אחד־העם חזיון דומה לזה: שלטונו של דוהם בלמוד המקרא בא"י. ודוד פרישמאן רשם בהירות ופשטות: „לא החקוי לכשעצמו הוא כל האסון, אלא אותו החזיון השני, חזיון־לואי, הכרוך על־פי־רֹב אחרי החקוי: — ההעדר השלם של כל כח־התנגדות, להתנגד ולהגן על־עצמו בפני ההשפעות הבאות מן החוץ". והוא

כיום ברחוב־היהודים, האחרון בשלשלת מפארה. גם מחוץ לחוג העברית. יש לנו כיום ששים משוררים וכמו־משוררים אין־מספר – ואלו באנו להדפיס את כל שיריהם, היו עצי יער־הרצל, שבלאו־הכי אינם מרבים כל־כך, כלים עד־מהרה. ואולם בן־ישראל אשר עוד ישיר את שירו לאל חי, אשר עוד יצעד מעדנות בשבילי בן־גבירול והלוי ואבן־עזרא ובהוספת נפך של רכות, געגועים וכליון־הנפש משדמותיהן של אוקרינה־פולין – לא שמענו ולא ראינו. אני לפחות לא שמעתי ולא ראיתי. לא איכפת היכלת. איכפת השאיפה. איכפת הטהר שבלב. איכפת הנאמנות לעצמו. ושוב: מי יתכן את היכלת־שבכח, שבתנאים נוחים מתבטאת בפעל? איכפת, שיש אחד בדור, אוניקום, אשר יצרו משיאו לשפוך שיחו לאלהים, בשיר ומליצה, בתהלה ובתפלה. ואיכפת, שלא נמצא לא מו"ל ולא גואל לאותו ספר, שנקרא „עולה לד'", והיה מתגולל כחספא בעלמא. לא נרצה קרבן־עולה זה. יש להם, לאנשי היהדות, רבנים־אין־מספר, אדמו"רים רבים, יהודים יפים ויהודים טובים, שלחנים ונדיבים, פרנסים וטפסרים; יש להם אפילו חוקרים הגונים, תלמידי־חכמים מצינים, אפילו סופרים בעלי־כשרון, אחד במדינה ושנים בחלק מחלקי תבל – ומשורר אין. וזהו, חושש אני, אחד מסמני שקיעתה. בימיה הטובים הלכו משורריה בראש. בימיה הטובים הקשיב גם אלהים „אל הרנה ואל התפלה". היו אסכולות לשירה. „אנעים זמירות ושירים אערוג, כי לך נפשי תערוג". הרי הלויים בדוכנם. הרי תהלים. הרי תקופת ספרד. הרי יהודי תימן, דמשק וכיו"ב. אף בעל „חיי אדם" הוסיף „תפלה זכה", אף שרה בת־טובים. כל דור בטא מה, חדש מה, הוסיף מה, השקיע מה מרוחו ונפשו. ופתאם לקו המאורות ובדור אשר השירה העברית חגגה את נצחונותיה הגדולים היה רמון משורר־יתום, יחידי לאלהיו, – ולית מאן דמשגח ביה! – –

ולכאורה הרי יש עוד יהדות בעולם, יהדות בהא־הידיעה. ולא עוד, אלא בנוח עליה רוח ההתנפחות, הרי היא מכריזה על־עצמה כעל רב־מנין ורב־בנין, העלי שבמכתשת, גלת־הכתרת ומצנפת־של־שבת. יש ימים ושעות, שכלנו מאמינים בזה, שכלנו רוצים להאמין בזה. פה, בירושלים בלבד, יש שלשה רבנים גדולים. אחד אינו בורח מפני ההמון, השני מפני הכבוד, השלישי מפני המחלקת. ויש אמריקה ובאמריקה יש „קפת ר' מאיר בעל הנס"; ויש פרנקפורט וברלין; ויש פולין וליטא ועוד. וכאן מתבוסס בדמו משורר דתי אחד, דך, נכלם, מביש עד היסוד בו, קרבן־הישוב באמת ובתמים; משורר, שדי לו קב־חרובין, כתנת לעורו הצפוד, מאורה לגור בה – וכל היהדות המוצנפתית העולמית אינה מספיקה לו בכבוד וברוחה את הקב העלוב הזה. אי לכם, חרדים! אי לך, יהדות־הדור, שאין את מכירה בצערו של משורר הדור, שאין את יודעת איך הוא חי ואיך הוא מתפרנס. רבי עקיבא רבן, בעלה של בת־כלבא־שבוע, לא כך נהג. הוא דרש, שכל העולם לא היה כדאי כיום שנתן בו שיר־השירים לישראל, אותו ספר קטן־קטן, שאין בו פלפולי דאורייתא, ושהוא כלו שירה אחת,

זה. וכיון שהגענו, ב"ה, אל „לאחר יאוש", מיד עמדו רגלינו בפרדס וזכינו להתפשטות־הגשמיות ורא־נו מראות נפלא־ים ונתמלאה נפשנו גילה, דיצה והדוָה ויתר שמות־השמחה שְמָנָם הגר"א, כפי הידוע. אמשל לך משל: למה הדבר דומה? לאותו יהודי יקר, עני ותמים, שמכיון שליל שבת היה ממשמש ובא, ונרותיהם של ישראל היו מבהיקים על מפות לבנות, ונשמה יתרה היתה שרויה על כל משכנות ישראל, ועל שֻלחנו של זה לא היו לא דגים ולא מרק ולא בשר ולא חלה לבנה ולא יין לקדוש ולא פרפראות ולא שום קנוח־סעֻדה אחר, בקצור, כל אותם הדברים שהם כמעט הכרחיים — לא יחסיים ומְסכמים — לבני־ישראל, מיד היה אותו יהודי יקר בוֹש ומצטער, לבו נתכַוֵץ כמו בצבת, פניו נתכרכמו וכמעט שכבשם בין זרועותיו ומטיח דברים כלפי מעלה, כאותו סַבָל סַנְדְבַאד הבגדדי בתתר"א לילות, ושואל את השאלה החמורה: „רבש"ע! כלום משא־פנים יש לפניך? מפני־מה חלקת לאחד כל טוב, „בשר ודגים וכל מטעמים", אפילו „ברבורים אבוס־ים", ומן השני מנעת הכל?" והעצבות מכרסמת את עצמותיו ולוקקת את שארית לשַדו, עד שבליל־שבת אחד סיעו לו מן השמים ונצנצה במוחו מחשבה מלאה, אורו עיניו וטבל את פִתוֹ במלח ואמר: „רבש"ע! יהי חשוב ושקול בעיניך כאִלו טעמתי בזה טעם דגים!" וטבל שוב ואמר: „רבש"ע! יהי חשוב ושקול בעיניך כאִלו טעמתי בזה טעם מָרק!" וכן עד גמירא, סִים ואמר: „ונשַלמה מאכלים שפתינו", ונתמלאו בתי־נפשו תענוג ושמחה וגיל עד־בלי־די. —

— — שָלו הרוחות מבפנים ושקטו גם מבחוץ. שלום מסביב. אנו מונים כבר, ב"ה, שנה וָרבע בלי פוגרום, בלי התנגשות־בהמון, הדלקת גדיש או בית. פסקה רתיחת הדם. מה שקרה מיום ב' נובמבר דאשתקד ועד הכ־תב מכתבי זה קרה רק ביחידות, בבדידות, במחתרת, בבשת־גנב, לא בריש־גלי ודגלים מנופפים באויר ושירות־הגרון. אמנם גם על זה ידוה לבנו. אחד מחבר־הצעירים, יצחק אֶפשטין, דבר על זה נאה־נאה, כיד הלשון החדישה והמסֻלסלת הטובה עליו, ב„הארץ" המחֻדשת, המתנועעת. נהרגו, בכל־זאת, יהודים אחדים, נפצעו יהודים אחדים ונשדדו יהודים אחדים. נזרקה פצצה וקרו עוד מעשי־איבה. קרה, למעלה מכֹל, אותו מאורע עגום, מחפיר, מחריד עם י. צ. רמון, דוקא עם י. צ. רמון. בושי, אנושיות! הכלמו, בני־אדם! שפלים ונבזים אַתם מחיתו יער! אתם מגלים טפח תרבות, גהוץ וצחצות, ומכסים ומעלימים מי יודע כמה זדון־לב, עברת־רשע, ערמת־נחשים ואכזריות־צפעוני! אתם עם מכונות־המות, עם כלי־התותח, עם הרעלת־הגז, עם רמוני־יד ועם ה„סנקציות", ואתם, פראי־אדם, עם הפגיונים והסכינים והמאכלת השחוזה! אתם עם בקבוקי וִיטריאול ועם הפצצות! את כֻלכם ביחד ישא הרוח! —

ואולם למה אכַחד? לא רק על הפראים אני כועס, כי־אם גם עלינו. על שומרי־החומות, על ממשיכי־מסֹרת. על המתגאים בנחלת־אבות. רמון זה הלא משלהם הוא ואצלם יחיד בדורו הוא. הוא הוא המשורר הדתי היחידי

קונה ספר, אלא שהוא מבכר תרגום גרוע של „נַנַה" מאת זולא על הומירוס בתרגומו של הישיש בוסתאני מבירות. איך הדבר באירופה?

לפני זמן־מה נתחלף פה גם המנהל של בית־הספר. הקודם לא היה רצוי לרבים ועלה בשעתו לגדֻלה זו רק עקב היותו נוצרי. עִשְּנו את הנרגילה ושתקו. אלא שנזדמן, כי אלחאטיב ישב במסִבה אחת עם סיר הרברט. נסבה השיחה על־אודות בית־ספר יהודי. אמר אלחאטיב: צריך למַנות לו מנהל מוסלימי. תמה סיר הרברט. באר אלחאטיב: אם בעיר שכֻּלה מוסלימים המנהל נוצרי, דין הוא כי בבית־ספר יהודי ינהל מוסלימי. נשתתקו שניהם. אלא שלא היו ימים מֻרבים ובא המנהל החדש. הוא אינו לא פילוסוף ואף לא פַּיטן. הוא לא יוסיף חרוזים באנתולוגיה שלנו. אך הוא מכיר בעבודתו ומסור לה. ודוקא על־פי תכנית פדגוגית קבועה. אף הוא המשגיח על ח"י בתי־ספר אשר בסביבה והוא מבַקרם מדי שבוע בשבוע. רגלִי או על חמוֹר. בני העיר ובני הכפרים מֻרצים.

אפשר לחיות עם סיר הרברט".

נ. ב. ב„מקלט" ד, עמוד 96, כתוב: „הערבי יקרא לצאן דֶנֶם, ואפשר שזוהי כַּוונת התלמוד: „האומר דונו דני – יש בו משום דרכי האמורי" (שבת, ס"ז). כלומר: מי שאומר דונו דני = התרבו צאני, יש בו משום דרכי עובדי פּן=דן". במטותא: הנח לערבי ולצאנו. הוא אינו קורא לצאן דנם, אלא „ענם" (בעברית צאן, בארמית ענא, בערבית ענם) ואת העין הוא מנקד למעלה (דוגמת צעיר – צריר). ומה לו ולדונו דני? הנ"ל.

מכתב תשיעי

מִכְתַּת הֵיכָל

„אל תתפלא, אדוני, – כותב אלי שמעון בן־יוסף, מורה עברי בירושלים – על אשר אני בא כעת לכתוב אליך אֲרֻכּוֹת. הן זכינו והגיעו לנו ימים אשר יש בם חפץ, ימי שקט מבחוץ וימי שַׁלוה מבפנים. שקטו, נחו הגלים, שָׁלוּ הרוחות. שאלת המשכֹּרת, שהטרידה אותנו לא־מעט והרגיזה את עצבינו, ירדה מן סדר־היום. כמה טעמים בדבר. ראשית: מפני השעמום; כבר הפכו והפכו ולא הניחו עוד מקום להתגדר; גם אכל לביבות תמיד לא־טוב. שנית: מפני חֹסר־התועלת שבדבר. שלישית: אנו בהכרח התרוממנו עד כדי נקֻדת־המבט של הנצח, ובהכרח הכרנו עד־מהרה, שבעצם הדבר כל אותה השאלה אינה אלא יחסית ומֻסכמת. רצוני לאמר: ביחס לאלה הבאים על־שכרם במועדו ובדרך־כבוד ובמנוחת הנפש והעצבים – רע, רע מאד לאלה שֶׁיִּמָּנע מהם, ביחוד מכיון שֶׁמֻּסכם בעולם־העשיה, שכן צריך לקבל. איברא, הרי אין להכחיש, וגם לא יכחיש כל המתחקה על שרשי האמת, כי ערך אבסולוטי, החלטי, רצוני לאמר: „ערך לעצמו", אין לכל

אנג'לו, האוחזת את ישוע בחבה שאין כמוה והמקללת אותו בשנאה כשמבט עיניה שואל ודורש: „מדוע אני לא הוריתי לאל?" (101). שמיני רושם: „וכי מה היתה לה לתרבות האירופית בלי פרצופו הארוטי של ישוע מנצרת?— בלי אותה הדמות האלגית, הפיטנית והבתולית, אשר עם כל העדנה אין בה אף שמץ רגשיות; אשר היתה, היתה, היתה עם כל הפרטיות שבבטוי מחריד זה, ואשר אין לציירה ולחיותה בלי הרי נצרת, רוחות הגליל, אספקלרית הכנרת, ומסירותה הבישנית של מרים ממגדל". והוא גם הוא דורש: „לכבוש את ישוע מנצרת — בשר בבשר, רוח ברוח, חלום בחלום, לכבוש מתוכנו, בקרבנו, בהמונינו!" (131). תשיעי מדבר, במקרה, על התנ"ך: „אבל פעלתו פגה, כנראה. אין כמעט נבל בעולם אשר לא למד בספר הזה, ואין נבל שלא הביע הערצתו והתפעלותו ממנו". וקודם הוא רושם: „האם על ישו נחרץ בזה משפט? ואולי על החיים, אשר שוטפים להם מבלי לשים לב ל„הזיה"? (154). אחד מוצא גם בתנ"ך דבר־מה אשר פעלתו עוד לא פגה, כנראה: „תמר! תמר! את, אשר כל דורות ישראל כורעים־נופלים לפניך ביראה ורטט, איך? אַיך היום — בחיי דורנו? ואתן גבורות — בנות־לוט אשר העזו ואשר העניקו חיים לשבטי עולם — איכן, איכן?" (31). ואחר רושם: „היום הנוכחי ממלא רק את תעודתו האחרונה, לזַיֵן באמצעים כספיים את חלוציו, אשר לרוחם אין הוא מבין ויש לנו זכות לדרישה זו: הקשר הטבעי הנוצר בינינו ובין דורות עמנו הקודמים, יוצרי היהדות, שרוחה טבועה עמק בכל ישותנו ודוחפת אותנו למעשה גבורה בעבודה, בנין הארץ ורעיון תחית העם" (20). ובכן זאת היא התחיה? זהו החוף, הנמל החדש? ובכן זהו המשיח המקֻוה זה אלפי שנים? זה הפתרון למוקדי־אש ולמצולות־ים? אלה הם הבנים־הבונים, נכסי צאן־ברזל, קרן־יסוד בעולם הזה וקרן־קימת לישראל לעולם הבא? ברכת אֵלֶה עליכם!

ומה עוד? אין עוד. החשבון נגמר. מבפנים ומבחוץ. הסך־הכל צף מאליו. תמו הדברים ופסקו כל הטענות. עמק העולם וקשה להבינו. חיי האדם לא יספיקו לזה. אף אין בלבי טינה נגד המדבר בגנותנו. האמינה לי: רק מפני חשיבותו הגדולה דברתי עד־הנה. אחר לא היה כדאי בשימת־הלב. כואב הלב לראות אור השכל והכשרון פונה שמאלה, לצד האיבה והקטנות והצָרות. ורק לשם בֵרור־מעט נאמרו הדברים. פה אנו קרועים מכל העולם. אין בחיינו שום חדוש, שום סנסציה. אנו משכימים ומעריבים לבית־ספרנו. זה הכל. חָבר־המורים פה אינו עוסק בפוליטיקה. יש מן העסקנים המתרעמים עלינו בשביל זה. הם אומרים, כי עלינו לחנך לא רק את הקטנים, כי־אם גם את הגדולים. הם מדברים רמות ונשגבות. אך לנו נדמה, כי עבודתנו חשובה יותר. דוסטויבסקי אמר: רוסיה יכולה להמתין. אנו אומרים: גם המזרח. גם שֵם. אגב: אנו עושים דבר־מה גם מחוץ לבית־הספר. יסדנו פה ספריה ואספנו לשֵם זה שש מאות לי"מ. הנזכר הדבר בעתונים? אפונה. אנו עוד לא חיים את כל חיינו על גפי מרומי עתונות. כֻּלם נתנו, גם היהודים אשר פה. הספריה פתוחה גם להם. האפנדי־

לך מהן רק מעט מזער. „ארבע צעירות היו בקבוצתנו. לשתים מהן נטה הלב והרגש של רב הצעירים". „שתי הצעירות נהיו למרכז חיינו". „אמנם, רק שתי צעירות עמדו במרכז ורק שני הצעירים מצאו יחס קבוע אליהן, אולם השאלה הארוטית, בתור פרטית וחברתית, הופיעה בבת־אחת בפני כֻלם. כל אחד משני הרֵעים הנזכרים לא צמצם את־עצמו בפנתו הפרטית. כל פרט חי, במדה גדולה, את חיי הקבוצה כֻלה. באפיה של הקבוצה והיחוסים הפרטיים שבין אנשיה היתה ההנחה: החיים הארוטיים הפרטיים בתור קנין רוחני של הקבוצה כֻלה. הצעירות האלה לא היו, אמנם, את חייהן הרוחניים באותה האינטסיביות ועֹשֶר המחשבות של הצעירים, אולם היות והן שמשו מרכז־משיכה לצֹרך הארוטי של הגברים, הרי שחֻנכו על־ידם בלי מחשבה תחלה ובלי תכנית פדגוגית" (22). ואכן אין להטיל אף צל־ספק בהצלחת החנוך הזה. הוא בטח עשה פרי ישוה לו, עם היותו מחֻסר תכנית פדגוגית. כשם שאין להטיל ספק בעֹשר המחשבות של הצעירים האלה. חבל, שלא שמענו על החנוך של אותן שתי הצעירות, אשר להן, לדאבון־הלב, לא נטה הלב והרגש של רֹב הצעירים ולא שמשו מרכז־משיכה לצֹרך הארוטי של הגברים. הנשארו לגמרי בלי חנוך? אפונה. אך אנו לא נכניס את החנוך הזה, למרות הצלחתו, אל בית־הספר שלנו. עצם ההנחה היסודית זרה לנו. ריח לה כריח בית־החולים. —

ואשר לישו ואשר לרֶמז, כי „הברית החדשה" לא נקלטה בארצות ערב, הנה נכון הדבר. לא, לא, לא. מִמֶּכה ועד מדינה ומסביב להן כמה מאות פרסאות לא תכרַענה הברכים לצלב ולא תנשקנה השפתים לצלב ולא תחרשנה האזנים לצלילי הפעמונים. אפילו בעיר זו שבארץ־ישראל, שאני עורך בה את מכתבי זה והרחוקה מירושלים רק ל"ה קילומטרים, לא יִשָׁמע צלצול פעמון. אך כה רב הצלב בקבץ „קהליתנו", שנדפס בהדור רב (ובבזבוז כספים) כל־כך. הוי, סבבוני צלבים רבים ועדת גואלים הקיפוני! הרי לך דוגמאות מעט מזער. אחד מן החברים רושם: „האיש הצעיר חובב... את הסמל במובנו של ישוע, שאיננו תמונה מזהירה, אלא גוִית אלהים המתיזה דם" (עמוד 46). שני רושם: „אך את הצלב הזה אשא בברכה, ואף אם אכרע ואפול שבעתים" (49). שלישי רושם: „והיה כיסוד התהום נזדַוג עם דמו הסומק של בן־האדם ויקם כח אדיר... אותו האיש נצלב על מרומי גלגלתא..." (51). רביעי רושם: „ישבתי על גל אבנים. נפצתי, העבודה העיקה עלי במדה כזו, עד שנראה לי כאִלו שטן רע נצב על גבי, מצליף בשוט ומאיץ בי באכזריות: נפץ! נפץ! פתע הרימותי את ראשי והבטתי לצד מזרח. החמה שקעה. אחרוני הקוים נפלו על ההרים. מרחוק הזהיבו הרי נצרת העדינים והזכירו לי את הסבל של אותו בן־אדם, ושַערו: זאת ההתרשמות עזרה לי, במדה ידועה, למצא את שווי־המשקל בעבודה... יש בזה מן רמז..." (54). חמישי רושם: „רציתי לבנות בכל מלה כנסיה גותית — אל על" (61). ששי רושם: „אני נזכר בסעֻדה שיצרו ישוע ותלמידיו" (73). שביעי רושם: „אז ראיתי את מרים של מיקל

לסוסתה היפה, נשיקות מאליפות, מתארו, מפארו ומלטפו בחרוזיו וממציא לו מאות כנויי־חבה. מעין תאור הסוס באיוב. והנה שירי אהבה ומשטמה, שירי גמול ונקם, שירי הלצה, שירי הכרת החיים ומלחמת החיים. אֻמה, שכבשה בסערה את העולם, שהחזיקה בו מעמד אלף שנה, שפתחה את לבה לרוחה, ששאפה לתוכה את רוח־המדבר השקוף, את ריח־השדה ואת אויר הכרכים, ששכנה באהלים וגם בנתה את „האדם האדום" אשר בגרנדה והדומה לו — שפכה בשיר את לבה. לא יחיד, לא דור אחד, — זוהי מקהלה של הרבה־הרבה דורות, של רבבות בני־אדם. והנה בא הוא ומעביר במחי־יד אחד את קולמסו על הכל. היתכן כדבר הזה? חי אלהים, כי גדול העול. —

אָרך המכתב ולבסוף אני רואה, שכּלו אינו אלא נימה אחת, קטב אחד, ורוחי הלא הציקתני לשוחח אתך על הרבה, הרבה ענינים. יהי כן. ישאר החמר לזמן אחר. מחיי אני אין להודיע דבר חדש. הם מסתובבים על צירם הישן. עבודתי נבלעת בתוך הללו של בית־הספר. אנו כיום תשעה מורים, המנצחים על שלש מאות תלמידים. הקשבתם משביעה רצון; כאן יש עוד נמוס וענוה ואין מה לקבול. אין לקבול גם על הוריהם. יחסם אלינו אומר כבוד והוקרת־ערך. אנו ממשיכים. יותר נכון: אנו מקימים את בית־הספר הערבי מערמות־עפרו. בשפה נמלצת קוראים לזה תחיה. אנו מכניסים גם מן המאור שבמערב. אבל לא בחפזון, לא מעשה אץ־רץ, לא מעשה־תרגום בעלמא. את המזרח מפני המערב לא נוציא. את עלנו מתוך ביתנו לא נבער. להפך. נשמור על כמה דברים משלנו. הדור זקנים, למשל. פקחות ופכחות, למשל. טעם זקנים. תנועת־הנער או „דת הנער", כפי שהיא נקראת בקבץ „קהליתנו" (עמוד 65), לא נהירה לנו הערבים. עד־כמה שאני מסתכל במטבע זו, כפי שהיא טבועה על־ידי „כהני" הקבץ, נדמה לי, שהקוק עליה שם ונוס מצד זה ושם ישו מצד זה. ונוס וישו נשקו, אתונה ונצרת נפגשו. אשר לונוס — כן, גם בזה מונה אותנו המדבר בגנותנו. רמז על „משגי עריות" ועל „מסתרי המזרח". והבל: סתם ולא פרש, אם הם אלה שבין סוקרטס ואלקיביאדס או של מיכאל אנג׳לו או של אוסקר ויילד. אחד מסופריכם המשבחים, דוד פרישמאן בהקדמתו היפה ל„מעמקים", אומר: „זה שנתפשט מאד אצל אתו העם", הכונה במקרה לא על העם הערבי, כי־אם על העם האנגלי. ואשר „אינם חפים ממנו רב האצילים וההורים והסגנים עד הגדול שבגדולים". הוי, מסתרי־המזרח! לפניך, המערב, הם גלוים וידועים; „חכם אתה מדניאל וכל־סתום לא עממוך". אילנבורג. סנין. סופר עברי צעיר בארץ, ד. קמחי, רשם זה לא־כבר אחרת: „ומכאן הצעיף העתיק שלנו וה„מאיה" הערבית עם החארם, בית־הנשים. לא נתן להטא להלוך על גפי מרומי־קרת... ומשום כך לא נכתב עד היום רומן ערבי — ולא יכתב עולמית". כן, אשר לרומן ערבי ואשר לתתר"א לילות ואשר לונוס הרי אפשר לשוב אליהם במכתבים יבואו. אך כבר עכשו נתן להגיד, כי במעינות „דת הנער", כפי שהם נתנים לנו באותו קבץ יפה, לא נתרחץ. למרות שהוא מלא פנינים ומרגליות מזן אל זן ואשר מחסר־מקום אגיש

מושיטים לנו קרני־משוש של בטול, לעג וכדומה. היתכן כדבר הזה? ישפוט אֱלַהּ בינינו ובינכם!

... הכל זמני, אמצעי, מַעבר, הופעה; הכל חולף ועובר. אנו פרצנו פעם כזרם מים כבירים מארצות ערב, לְפתנו בכל־כֹּחנו בעמודי התָוֶך של התרבות, הבשילו אשכלותינו, עשינו פרי תנובה – ושוב סרנו הצדה. זה אמת. יש בזה מן המלנכוליה, מן השירה הנוגה אשר ב„קהלת". ויש גם מקום לחקור על השתלשלות הדברים, על הסבות ותוצאותיהן. אך במה שהיה אין להתבַּיֵּש. לא במדע, לא בפילוסופיה, ולא בשירה. היה, אחי, דבר־מה. גם במזרח וגם במערב. היתה אחדות תרבותית, שהקיפה בשעתה את העולם. הַמֵּמרה, כי עומַר צוה לשרוף את הספריה באלכסנדריה של מצרים, דומה היא לאותה מֵמרה, כי על־פי תורת הישועים המטרה מקדשת את האמצעים. כשקבעו פרס למי שימצא פסוק זה בספרות הישועים, לא נמצא מי שיהי זוכה בפרס. יש לך בעולם שורה של מֵמרות, שהן מתנחלות כמחלות־יְרֻשה מדור לדור והן מעין עלילת־דם בין קִבּוּץ לקבוץ. בדקו ומצאו, כי הַמֵּמרה על־אודות עומַר נמצאת במקורות משבע מאות שנה לאחר מותו. לעֻמַּת־זאת ידוע, כי כליף אחר, חכם II (976–961), יסד ספריה בת 400,000 ספרים. שים לב: סתם ספר באותה תקופה ספר ערבי במשמע. ערבית אז שפת התרבות. אנשי־מצותו היו לו בכל המרכזים, שהיו קונים או מעתיקים בשבילו כל ספר חשוב. חכמים וסופרים נהרו אליו מכל ארבע רוחות העולם. כי גם ידו היתה פתוחה לרוָחה, כזו של מאמון בשעתו. הקטלוג הכיל מ"ד כרכים. הוא יֵחָשֵׁב למושל הכי־מלֻמד בעולם, עם היותו גם מושל תקיף. יאָמר, כי עבר על רֻבּי ספריו ורשם עליהם את הערותיו. היסוד הֻנח עוד בימי אביו, עבד־רחמן III (זה שנמצא משֻׂרטט בפנקסו כל יום־אֹשר, ויצא כי במשך חמשים שנה של ממשלה מֻצלחת היו לו ארבעה־עשר ימי־אֹשר), והרבה השקיע בזה איש־בריתו ויד־ימינו של אביו: חסדאי בן־שפרוט. אך חכם II עלה על כל הקודמים לו. הוא גם יסד בקורדובה כ"ז בתי־אולפנא לבני־עניים. כל אחד ידע קרֹא וכתֹב. בה בשעה שמחוץ לאֵזור תרבותי זה לא ידעו גם המושלים לחתום את שמם. הוא אהב את הפילוסופיה וחִבב את המדעים ועל כֻּלם: ספרות ושירה. מְיַחסים לו שיר רגשני אחד על תֹּמר, שנעקר מאדמת־מטעו, מסביבות דמשק, ונִשתל על אדמת־נכר, בסביבות קורדובה, דומה לכל התרבות הזאת ולכל בית־המלכות הזה, מעין: „אני במערב ולבי במזרח", וַרִיַצִיה ל„דליה נדחת". עסקו בַּכֹּל ואף השירה לא חדלה להיות גברת, צבי־תפארת ומכלל־יפי. אנתולוגיה אחת מאותה תקופה אספה אל־קרבה רק דוגמאות ממשוררי ערב על אדמת ספרד והכילה עשרים אלף חרוזים. השירה הערבית היא שירת התאור וההבעה, שירת התבונה והפולמוס. הגמל אינו רק אמצעי־הובלה, „אנית מדבר", אלא גם גומל־נפש, בן־לויה לחיים, עמית בשעת צער וששון, רב ומושיע באלף סכנות. ובן־ערב יוצר לו יחס נפשי אליו, מתבונן ארֻכּות לכל בדי גוו, מעתיר לו, כמטרוגינית רכבניתו זו באירופה

פֵּרוֹת. היא שיצרה בבגדד מרכז תרבותי; היא שחָשפה את אוצרות החקירה והמחשבה של היוָנים, שהיו עד־עתה טמונים ושפונים, כאבן שאין לה הופכים, במחסניהם של הסורים, ולא נתעכלו בתוך דמם ובשרם, — היא שהוציאתם מבתי־הגניזה ומסרתם לבני־אדם עֵרים, זריזים, רעבים, צמאים, אמיצים, משתוקקים, לבני־אדם אשר פרצו ברעבון רב אל השלחן הערוך הזה ואשר הגיעו בזמן קצר לא רק לידי הבנה פנימית, — כלל וכלל לאו מלתא זוטרתא בהאי שעתא, — אלא שבכמה מקצועות עוד המשיכו את הבנין והוסיפו כמה נדבכים משלהם. סוף־סוף, חביבי: העובדה העומדת כסלע־איתן, כי הערבים והפרסים היו מאות שנים מורי המערב ומדריכיו להועיל, אומרת דבר־מה, וזלזלו להם היום האֲריים (והתְּכיים אשר להם בין בני־שֵׁם) במלמדיהם אלה; אין דבר. הכל זמני, אמצעי, נטיה, מוֹדָה, זרם, הופעה; הכל חולף ועובר. גם הכבוד כעשן יחלוף. אלא שאצל כסא־הכבוד חקוקה בכל־זאת אמת קבועה, נצחית, לא ישטפוה גלי הזמן. ובפרולוג לוֶלנשטֵין נאמר פסוק צנוע והגון: מי שֶׁסִּפֵּק דרישות טובי זמנו, זה פעל בעד כל הזמנים. זוהי אֲמת־המדה. יותר אין לדרש. הנצח לאלהים הוא. ואם תגש באֵמון ובלי כַּוָּנה־מראש לאיזה מקצוע שהוא, תמצא, כי אותם בני־אדם פתחו את רשומיהם עמֹק־עמֹק. ואני, כתלמיד הדן בענוָה לפני רבותיו, אזכיר רק דוגמה אחת מרִבּוֹת: פרופ. וילהלם ירושלם מצַין ב„מבוא לפילוסופיה" את אבן־חלדון כראשון במדע הסוציולוגי. הוא מצטער על אשר לא תֻרגם גרמנית כדרך שתֻּרגם צרפתית (אגב: הוא מעיר שם, כי כתב־היד נמצא בפריז — ונעלם ממנו, כי נמצא גם בוינה). היבואו היום ויתרגמוהו גם — לא, בראש וראשונה — עברית? אבן־חלדון נולד בטוניס 1332 ומת בקאירו 1406. הוא נחשב לאחד מגאוני ההיסטוריונים בכלל, ואולי הוא־הוא בחיר ההיסטוריונים מן הגזע השמי, מי שבקש את החֻקות מאחורי ההופעות והמראות והמאורעות. האם בשביל זה הפסיד? הפסיד בתוך משפחת־שם? על אותו גיאוגרף ערבי מקדישי (הינו: יליד קֹדש, היא ירושלים) אתה מוצא בלקסיקון של מאיר רק חצי שורה; אך מה־יצהלו פניך בגשתך אל ספרו, שֶׁשִּׁלֵּשׁ אותו לשלשה חלקים: מה שראה בעיניו, מה ששמע מפי אנשים נאמנים ומה שקרא בספרים. שליש בראיה, שליש בשמיעה ושליש בקריאה... העבודה! זהו פרינציפיון יפה לחֻקה. חבל, שאין פה המקום לשים לפניך את הקדמתו, שהיא גם־כן בטוי נאה לחשק המדע והיא מצַירת לך קלסתר פניו של מין סבן הדין מלפני תשע מאות שנה. שוב: השפעת תרבות זו על היהדות ידועה. איזו צורה היתה זו מקַבֶּלת בלי „הנשר הגדול"? ואם פריץ מוטנר מתחצף עוד כיום ב„שפינוצא" שלו וקורא לאמונת־ישראל Ein Köhlerglaube, איך היתה מצַטירת בלי אזור־ההשפעה הספרדי־ערבי? העבודה! אני צירתי לי, כי אתם תבואו ותחדשו את כל אלה ותוציאו נסתרות מבתי־הגניזה ותפענחו נעלמות ותלטשו ותצחצחו ותשפשפו בכלי־העבודה וכלי־הבטה אשר רכשתם לכם במערב ותעמידו הכל בקרן־אורה, לשַׂמח אלהים ואנשים. והנה אתם

דבר־מה, שוב הם ראוים לכבוד ולדִבּור־של־כבוד. „מע, בע" אינן מדת הערכה. גמגום אינו דבור. אֱמֹר „הן" או אֱמֹר „לאו", אבל לעולם יהיו פיך ולבך, ימינך ושמאלך שוים. ולא שתהי יד אחת לוקחת חזרה מה שנתנה השניה; ולא שתבריק בצבעי הן ולאו כאחד; ולא שתתהפך לכמה גוָנים. —

אכן חשוב השמוש, המחזור, הפֵּרות. לבנים ואבנים מתגוללות ב־אש כל חוצות. נכבד איך בונים ומה בונים. זה בונה אֻרוה או קסרקטין וזה בונה את „האדֹם האדֹם" אשר בגרנדה. „ודע, אמר אותו סבא דבי־וימר, שכל מה שבבינה כבר חקרוהו חכמי־לב, אלא שעליך לחקור אותו מחדש". ואחר אמר: „הגדול ביותר — חובותיו לאחרים גדולים ביותר". החינאים, מעיר צ'מברלין, הקדימו במלאכת־הדפוס כמה מאות שנה, אלא שבאירופה פתחוה והעלוה עד־מהרה למדרגה גבוהה. מעין זה אתה מוצא גם במסכת „תרגומים סוריים משֻׁבשים". הסורים הללו, שנה תנא דבי־מערבא, היו בני־אדם נוחים, שוקטים, נרפים בעולם־המחשבה, דלי ההמצאה וההדוש, אך מעלה אחת גדולה היתה להם: שקידה וחריצות. מאות בשנים שקדו כנמלים וכדבורים ולא נתעיפו לאסוף לתוך אסמיהם מתנובת הרוח של עמים אחרים. הם לא יצרו טרמינולוגיה חדשה, לא חדשו תורה־שבעל־פה, אלא תרגמו כל חלקי המשפט כצורתו היונית, כמעט מלה במלה, עד שאפשר לרב לתרגם חזרה את ספריהם למקורם היוני בדיוק. הם היו נאמני־המסורת ודיקני־ההעתק. מתוך דיוק באו לידי שבוש. אם אתה מוצא במכתבי הרמב"ם ובהקדמות בני אבן־תבון אזהרות והוראות במלאכת התרגום — אפשר שהן מכֻוָּנות נגד שיטת הסורים. אלא שהם שמשו מקור ומעבר וגשר לערב. התחיל הענין בימי הכליף מנצור, קנ"ח לאחר ההגירה, נמשך בימי הרון־רשיד וקבל צורה נאה־יאה בימי מאמון. הוא שיסד בבגדד את „בית המדעים" וספריה רבה ובית־מצפה־הכוכבים; הוא שהוציא כספים מרֻבּים כדי למשך אליו טובי החכמים והסופרים, לא רק בחכמת הרפואה ויתר מקצועות שמושיים, אלא גם במתימטיקה מלאה, הנדסה ופילוסופיה. הערבים לא נאותו לשיטת התרגום המיכני של הסורים, אלא דרשו התוך חדש, החיאה חדשה, מאירת עינים. „ואם המְשֻׂגים המְפֻשטים של המדע וְהיוני — אומר אותו חכם מערבי ואיגוסט מילר שמו — עודם מכבידים על בני דורנו אנו, האם נתפלא אף נתפלא על אשר הכבידו בראשונה על המוח הערבי, יליד הערבה, אשר כמו זרים לגמרי נחשבו לו?" דרושה היתה עֵצה וגם גבורה כדי לנַצח על הקשי. אותו מתרגם חרוץ, שסלל לראשונה את הדרך החדשה, קבל שכרו משלם מאת מאמון: הוא שקל פשוט את עבודתו בזהב, כמשמעו: שָׂם כתב־היד על כף אחת וזהב על הכף השניה של המאזנים. יתכן, כי סופרי ישראל היו מסכימים גם כיום לשיטה זו של שכר־סופרים, שהיתה מוציאה אותם בבת־אחת מכל אצטגנינות הַגלותה. אלא שאותו מתרגם־פקח עוד יְתרה עשה: היה חוזר על ניָר כבד־המשקל ועל כתב של אותיות גדולות ביותר, כדי להכביד על משקל עבודתו... אך עבודת־מאמון הביאה

ב„משא ערב" נאמר:

„ויהי כי זרחה לו השמש ויחשק אור ומדע; והפרה שדות חכמה למכביר ויצא שמעו בכל הגויים". זוהי אמת לאמתה. אין להזיז כל־שהוא. למרות הכל. חותם האמת. ונאמרו כאן שני דברים: חשק המדע והפראתו. ושניהם אמת. עצם הסתערות בני מֶכה ומדינה, בני „השוכני באהלים", על מעינות המדעים כמְפי צמאון, „כאיל תערוג על אפיקי מים", היא הופעה די מענינת. היא מוצאת בטוי יפה בשירו של אבו זייד, שאני כמובן אין בכחי אלא להעתיקו פשוטות:

לְמַסָּעַי אָרַחְתִּי,
מוֹלֶדֶת נָטַשְׁתִּי,
אֲרָצוֹת עָבַרְתִּי —
לִקְרַאת מַדָּע.

עַל סוּסִים רָכַבְתִּי,
נְהָרוֹת חָצִיתִי,
בַּיַּמִּים הִפְלַגְתִּי —
עֵר לִתְבוּנָה.

לֹא יָגֹרְתִּי
עֲרָבוֹת וּמִדְבָּרִיּוֹת,
בָּאֲגַמִּים בָּחַלְתִּי —
אֶצְהַל אֶל הָעַיִן.

ולא נשאל: מֵאַיִן הָעַיִן? כי לא נמצא מענה. תחלתו ערפל. והלקיחה עוברת כחוט השָׁני את דפיה היפים של ההיסטוריה ואינה פוסקת ואינה נחה אף רגע. והשאלה היא, איך כל אחד מחזיר את לקיחתו. השאלה היא, אם יש כאן רק שמוש מלאכותי, מצות־אנשים מְלֻמדה, מן השפה ולחוץ, או פתיחת שערי החושים לרוחה, שתוף־המוח והלמות־הלב, עכול, הפראת גרעינים חדשים, הוספת נֹפך. עבדות התלמיד או מחֵרות־הרב, עקרות או צהלת היצירה. בכל מקום שאתה מוצא את חֵרות־הפנים, את הנֹפך החדש — אדמת־קֹדש היא. תן כבוד לנֹפך, כי זה כל האדם, כל התרבות, הכל. של נעליך והסר אבק ודבּר בנמוס וענוה. ואם חכמי־ערב שִׁכללו דבר־מה והוסיפו

במקום אחר: „כשחפץ אני להכיר מדינה, עם, נוף, פנה, תקופה, זרם, אני פותח ומתחיל בשיר – ויודע אני כי נכנסתי ישר אל המקדש בלי מחיצה", היה צריך לדעת, כי מלאכי־השירה לא פסקו מלרחף על האמה הערבית כל אותן י"ב מאות שנה; כי השירה לא היתה כאן נחלת יחידים, שעשוע בודדים, אלא קנין האמה, מנת איש ואשה; לא ענין לעת־מצא, אלא בת־לויה לחיים ונותנת טעם בחיים, יושבת הדר בבית־שבת־תחכמוני ושוכנת מרומים גם בהדרי מלכים ושרים; כי נלחמו כאן לא אך בחרבות ורמחים, כי־אם גם בלהט־השיר וחד־חרוז; כי לחרוז היפה והשנון היתה שליטה גדולה והשפעה רבה בעולם הערבי, רצוני לאמר: מן בגדד ועד קורדובה. אף יהודי ערב היו שָׂרים ומזַמרים. בשעו שצרו על מבצרו של „שמואל העומד בדבורו" ותפסו את בנו וענו אותו לעיני האב, למען המס את לבו, ישב זה והרז חרוזים נאים על רוח־אמונים. לא הכרו עניני־רגש ודברי־מהתלות כאחד. הכליף מואביה אשר בדמשק לקח לו אשה מַשכלת מבנות הבֶּדוים ויאהבנה מאד. ואולם זו כלתה נפשה אל נאות המדבר, אל אחיה בני־שבטה, ולא השיגה את חפצה אלא לאחר שחברה שיר קטן, בן שמונה בתים, שבו בטאה את כמיהתה. הוא השיר הסוער אשר דומה הוא לשיר של מרים סטוארט בתחלת הטרגדיה לפרידריך שילר, עת נפתחים למלכה האמללה לשעה קצרה שערי בית־הכלא והיא יכולה לשאף רוח צח תחת רקיע השמים ועל מרבדי דשא. והנה ענין אחר: פַּיטן אחד נכנס אל הכליף הרון־רשיד אשר בבגדד ומצאו כשהוא משתעשע בחברת האלְצָה היפה, מעניק לה פנינים ומַרגליות, ואליו, אל המשורר, לא שעה, פָּנה ויצא ויתָו על דלת החדר:

לַקַד צַאעַ שִׁעְרִי עַלַא בַּאבִּכֻּם

כַּמַא צַאעַ עִקדון עַלַא חַאלְצַה –

והתעורר קטרוג גדול בפמליה של הכליף, אלא שבינתים מחק הפַּיטן את חצי העין במלה „צאע" („ירד לטמיון") וקבלה המלה צורת „צַאא" („הבריק"), ויהלל הרון־רשיד את חכמתו ויאמר: חרוז זה נעשה גלוי־עינים על־ידי מה שנעשה סתום־„עינים", ונתן לו מתנה יפה

ואמת היא, כדברי המדַבר בגנותנו, כי „הפילוסופיה והמדע נוצרו על־ידי תרגומים סוריים משְׁבשים של אריסטו וניאו־אפלטוניים". לאמר: הקלוח הראשון בא דרך הצנור הזה. אך הנוגע זה לעצם ההערכה? היתפאר הצנור על עושהו־שותהו? כל העמים הם תלמידי סבי דבי אתונא. מֵימיהם הם שותים. כל אחד לקח מלא־חפניו, מכל הבא ביד, מִיָּון ומתלמידיהם ותלמידי תלמידיהם. ואם יָון נתגלתה לילידי ערב בדמות „תרגומים סוריים משְׁבשים", אין זאת גנאי להם. אדרבה, זכות היא להם. מעז הוציאו מתוק. זכו ומגוית ארי מת רדו דבש. –

שהמיכניסמוס הדקדוקי הוא די־שקוף, מכר, ועל כלם אוקינוס זה של מלים, תארים ומשגים, – כל זה מכביד לזר את למודה עד־מאד. אפשר לו ללמוד באותו הזמן ובאותה היגיעה שלש לשונות אחרות. לעברי למוד זה, כמובן, קל יותר. ואלו היתה כאן חבת הענין בצרוף ספרי־למוד וספרי־עזר טובים (כמה מוזר, שאין בעברית ספר־למוד או ספר־מלים לערבית), היה רוכש לו את שפתנו במחצית הזמן מאשר בני המערב. אך כיום הזה הרי הלמוד הזה קשה למדי גם לכם. בדליכא, כשזה אינו וגם זה אינו, שאני.

ובכלל: אין אני Chauvin. אין חלקי בין הנלהבים, בין הקנאים, בין הנלחמים עם טחנות־הרוח. אין לי הכשרון לזה. אין אני כפוי־טובה. לא מעט הוא הרכוש הרוחני אשר הנחילתני ידיעת העברית ואני מכיר־טובה בעד זה. לא מקרה הוא שמצאתני, באותם ימי־רחובות היפים, כשאני קורא „אוריאל אקוסטא" בתרגום עברי האם הייתי מכיר בספרו של גוצקוב, ובעשרות ספרים מקוריים ומתרגמים אחרים, בלי ידיעת העברית? תחית המחשבה והשירה העברית לא צער היא לנו, אלא שמחה היא לנו. תחיתה היא תחית בד מאלוני־ממרא. ואמר לך גם זאת: אם תמשך שיטה זו, שאנו נחזור אחרי העברית ואתם תזניחו את הערבית – לא אנחנו נהיה ה„מפסידונא", כפתגמו של הקוראן. ובכלל: אין אני חרד על כבוד שפתנו. אין אני נהרג על ערקתא דמסאני. אין אני דורש שלטון הערבית על כל שלט של חנות לממכר דגים־מלוחים ועל כל זוג־שפתים. יותר מזה: יכול אני לשמוע גם דברי־שלילה, כגון אלה שנתפרסמו מקרוב פה בארץ בגנותנו באחד הקונטרסים הספרותיים, במנוחת־נפש גמורה. זה הכלל: אילני־סרק – קולם הולך מסוף העולם ועד סופו. איסתר בלגין קיש־קיש קורא. העשיר שוכב במנוחה על דינריו ואינו מכריז עליהם. האציל מדורי־דורות לא במהרה ולא על־נקלה יפגע בכבודו. הוא אינו אץ להתהדר. הוא שולט גם בעצבים מגרים והוא מחונן נשימה ארכה, עמקה. והרשה לי, אישי ואלופי, להמשיך רעיון זה עד־תמו: יש ענינים שאנו, צאצאי מדבר־ערב, הננו בהם בבחינת אצילים. אם תמצא לאמר: אצילים שנדלדלו, שירדו לזמן־מה מנכסיהם, אבל בכל־זאת אצילים. למרות הכל. אותו סופר מזכיר לטובה את משוררינו מלפני תקופת מחמד, עליו השלום, מאותו התור, אשר עליו יאמר שפרנגר: In Ermangelung eines Schrifttums drückte sich das ganze geistige Leben der Araber in Liedern und Gedichten aus, deren Einfluss unberechenbar gross gewesen sein muss. (מחסר כתב ומכתב מצאו כל חיי הרוח של הערבים את בטוים במזמורים ושירים, שהשפעתם היתה בודאי גדולה עד־אין־שעור). הוא מזכיר אותם, כדי שמתוך שבחם יבוא לידי גנותם של הבאים אחריהם. תיתי לו, שהוא מודה לפחות בהם. אך אם הוא קורא עליהם „צור תעודה, חתום שירה", אינו אלא טועה. היא רק החלה. משוררי ישראל בתקופת ספרד, שגם־כן אינם לא איכות ולא כמות מבטלות, למרות מה שלא קבלו בשעתם פרס־נובל, הם בבואה נאה מזה. מי מכם היה מותר עליהם, היה משאיר ברצון אותה תקופה בתור „דף חלק"? ומי שרושם

ר' בנימין

צרור מכתבים

פרשה שניה

מכתב שמיני

עֶרֶב

„אל תתפלא, אדוני, – כותב אלי אחמד אפנדי, מורה צעיר, אשר נתוַדעתי אליו במקרי־החיים לפני שלש שנים – על כתבי אליך עברית, למרות ההסוס־שבלב, שמא אַרבה כחול שגיאותי ואהיה לשחוק בעיניך. אם אמרתי אחַכה, אצַפה ואמתין למועד אשר אערוך אליך ערבית ואתה תבין הגיגי – האם לא יארך הזמן לי מעט יותר מדַי? הַאמינה, אדוני, לא לשם קנטור אני אומר את הדבר הזה. קנטור למה? האם לא ישוב הקנטור אל היק בעליו? וכלום אין זאת לנו ראשית־חכמה וראשית־חובה, כי נגעים לנו מעט את מדת יַמֵינו עלי־אדמות ולא נזעום ולא נמָרר איש את חיי רעהו? בני מַערב רגילים ללגלג מעט עלינו, בני המזרח, על הרבותנו בדברי חבה וכבוד, תְהלה ותשבחות, אחוָה ורֵעות. אכן להם, הנמהרים והנסערים, הגזע האוטומוֹביליסטי אשר במין האנושי, אין זה אלא חסר־„ממשות" ו„מזרח נרדם" ואבוד־זמן ואִבוד־מרץ לבטלה. אך בשבילנו זהו עצם המהות והממשות, עצם הנאתנו מן החיים. לנו לא כל־כך יקר ונכבד כ מ ה לשונות האדם מדַבר, כי־אם אֵ י ך הוא מדַבר עם רעהו; וגם – איך הוא יושב, איך הוא קם ומתהלך, אפילו איך הוא לובש את האיצטלה. תורה היא ולמוד היא צריכה. זוהי מסכת דרך־ארץ, לא, זוהי אלפא־ביתא של חיינו, הקודמת במעלה אפילו לאלפא־ביתא שבכתב. –

בכלל זכות גדולה היא לכם, שקשה עליכם שבעתַים למוד הערבית מאשר לנו למוד העברית. אין זו הפרזה מזרחית: השרשים אשר לעברית ישנם גם לאחותה הערבית, ואולם מחצית הערבית אינה לעברית. אין המכֻוָן אל מספר המלים בלבד. יש „עֹשֶר השמור לבעליו לרעתו". אין ספק בדבר, כי לשון אֱמתי, לשון הערבים, היא מן הלשונות העשירות והיפות אשר בעולם. אך עשֶׁר זה באותיות, המתהפכות לכמה גוָנים, בצורותיהן הפרובלמטיות, בשפעת צלילים, בעתרת צורות דקדוקיות, למרות מה

סקירות

ג

ביאליק יותר משהוא בנאי הוא נוקב וחורז מרגליות. בכל מקום שאתה מוצא את דבריו, ברד של אבנים־טובות ומרגליות יורד עליך; אך לא תמיד יש בהם משום בנין. אדרבה, כל מה שרב מספר המרגליות שבמחרוזה, וכל מה שעצומים זהרן ויפעתן, כן גדולה מדת בדידותן. וכמה מן הגדולים וטובים שבשיריו יוכיחו.

ב„המתמיד", למשל, ישב והפיק מרגליות ענגות, נקבן וחרזן בפתיל־תכלת עדין וארֹן; ולסיף, כשהרגיש כי המחרוזה ארכה ביותר, עמד ולקח את שני קצות הפתיל וענבם בעניבה מלאה חן־של־עצבות.

ב„הברכה" הוא פותח בתאור – תאורה של נשמה צנועה ועמֻקה, שהיא „ראי לחסין־היער", ועם זה „תחלום לה חלום עולם הפוך", המשתנה עם כל שנויי־מזג שבסביבתה, ובכל־זאת אין עצמותה ותמתה נפגמות. ועד שאנו חולמים עם הברכה, מפסיק המשורר את התאור ומסים בפרוש.

ו„מגלת־האש", שיש בה בנין, היכל־הטועים היא. כל הנכנס לשם „טובע באור ובשיר": משתאה הוא ומשתומם למראה ההוד וההדר שבחדריו ואולמיו, אולם לשוא יבקש להכיר את תכנית הבנין, מוצאיו ומבואיו.

אפשר היה להאריך בזה ולהרבות בראיות, אלמלא בת־קול היוצאת ואומרת: דַּיךָ!...

ד

היכן יש לבקש את סבת החזיון?

לא במשורר, אלא באֻמתו. כי ביאליק שורשיו מֻרבים וארֻכים מענפיו; יונק הוא משכבות כל הדורות של הקרקע הלאֻמי, ושם מקור גבורתו גם חֻלשותיו.

ואֻמה זו גדול כחה בקדיחת מרגליות וחריזתן מאשר בבנין היכלות. בזמן שזקני־אתונה הקימו בנינים פילוסופיים רחבי־ידים, היו סופרי־ירושלים „חורזים בדברי תורה"; ומה שהסבירו חכמי־הסטוא בספרים שלמים, העמידו חכמי־ישראל על פתגמים שנונים. וכל מקום שאתה רואה בישראל סמני בנין – דוק ותמצא, שיד אחרים, או השפעת אחרים, היתה באמצע: שלמה בן־דוד והורדוס האדומי, ששקעו כחותיהם בבנין, הלכו בעקבות מושלי מצרים ורומא שבימיהם; מסדר־המשנה היה מדבר בלשון יונית ו„מספר בחכמת־יונית"; ובעל „משנה תורה" – אין הדבר צריך ראיה, שקבל בזה השפעה מן החוץ.

היש לדרש סגֻלה זו לשבח או לגנאי? יש פנים לכאן ולכאן.

מצד אחד אפשר לראות בזה מום טבעי, ומצד שני אפשר לאמר: לא כי צדקה עשה לנו שומר־ישראל, שהתיש בנו את כח הבנין. צפה וידע, שעתידה אֻמתנו להיות נעקרת משרשה ונדחת מגולה לגולה, לפיכך החליף לה את הלבנים במרגליות, ואת כף־הסיָדים במקדח. אפשר לו, לעם נודד ממקום למקום, שיהיה מטלטל עמו צרור מרגליות יקרות; אך מה יעשה בבנינים רמים, שיסודם שקוע באדמה וראשם קורע שחקים?

אתאמץ להיות פעם „כפוי־טובה״, כדי שאסתכל באחד מאבני יצירתו הסתכלות חיצונית.

ב

במשפחת־היוצרים, המגֻמרת ורבת־הגוָנים, ישנם בבחינת חורזים, וישנם בבחינת בנאים.

שני אמני־מחשבה אנגלים ישַמשו לנו דוגמאות לשני הטפוסים – פרַנסיס בֶקון, ודויד יום.

לצד כתביהם הראשיים, מרֻבי הכמות כאיכות, אנו מוצאים בעזבונם הספרותי גם כתבים מעוטי־הכמות, שיאה להם משלו של בֶקון: דומים הם לאגורות־כסף מזֻקקות, שבמדה שהכסף מצֹרף מסיגיו יִקטן המטבע בכמותו.

מאמריו הקצרים של בֶקון מלאים ברקים, הנתזים מן המרגליות שדָלה הפילוסוף ממעמקים. בחבה יתֵרה הוא מטפל בכל מרגלית ומרגלית שהעלה בידו, לכַברן ולנקבן ולהרזן בחוט־שָני נאה; אולם אין בחריזה מֻקדם ומאֻחר: מקריים הם תחלתה וסופה של המחרוזה, מקרי הוא סדר המרגליות וצרופן, ומקרית היא מדת הַקִרבה שביניהן. ראשונה במחרוזה כשרה לבוא גם בסוף, ואחרונה – בהתחלה; עליונה עלולה להעשות תחתונה, ותחתונה – עליונה; קרובות ברגע זה נעשות רחוקות ברגע השני, ולהפך. דבק אין ביניהן; והחוט המקשרן אין בו כדי קשר בר־קיום: דַיו מקרה מצוי, שינתקהו – והחבילה ותתפרד.

המחבר עצמו מעיד על מאמריו אלה, כי כתבם „בין המְצָרים״, בשעות הפנויות מעבודתו הפילוסופית העִקרית. למסתכל מן הצד נראה, כאִלו כתבם בין היצרים של עבודתו המדינית: בין חטא לפשע התחמק ועבר אל עולם־האצילות, ושם חטף ונקב, חטף וחרז מכל העולה מנבכי המחשבה; וכששב היצר המדיני לטרדו מעולמו הרוחני, נחפז וחתם את דבריו חתימה חטופה. אך תהי הסבה מה שתהיה, העובדה אחת היא.

ההפך מזה אתה מוצא במאמריו הקצרים של יום. חסר שם אותו ברק, שפעמים הוא מאיר את העינים ופעמים הוא מסמאן. אין לו עסק במרגליות, אלא בחמר ובלבֵנים. גובל הוא ולובן לבֵנים, ובהגיע שעתן הוא מסדרן ומדבקן דבק בר־קיום: אריח לצד אריח, נדבך על־גבי נדבך, עד שהלבֵנים הבודדות מצטרפות לבנין אחד שלם, שכל חלק וחלק שבו מהיר את מקומו ותפקידו. הבנין אין תוכו רצוף אבני־יקר; אך כנגד זה כוא מכֻוָן לתכליתו, ולא יתכן להחליף בו את המסד בטפָחות.

פשטות ודיוק הם החותָם של כתבי יום אלה: אין עתֶרת־גוָנים, אך יש מדה וקצב. המחבר מגיד בכל אחד מהם מה שראוי לדרש באותו ענין, באפן הנאות ובשעור הנכון.

ש. ב. מקסימון

חוֹרֵז מַרְגָלִיּוֹת

א

במקום אחר („התֹּרן“, שנה חמישית, גליון ל"ד) קראתי את משוררנו בשם „בעל־תפלה“. לא בעל־התפלה הרגיל, שמשמעו שליח־צבור, המתפלל בעד שולחיו תפלת־קבע: במָקום מיֻחד לכך, במועד ידוע, בנוסח שאין לזוז ממנו, ואפילו בכַוָּנות – „ככתוב“. אלא בעל ואדון לתפלה, שהוא יוצרהּ ומהוללהּ, הוא הנוֹפח בה נשמת־חיים, והוא המוציאהּ לרשות־הרבים; על־ידיה הוא צָר צורה להמית־נפשו, או לסערות רוח חברָתו, ובה יהגה כל מר־נפש וכל שכור־ששון, שלבו צר מהכיל את רגשותיו. בעל־תפלה כזה, הַשָּׂם פֶּה לאִלְּמים ומדובב שפתי ישנים, הוא ביאליק, שהגיע אל היכל־תפלתנו לאחר נעילה – ופתח את השערים.

היחס של הַמּשפע אל המשפיע פנימי הוא: הקורא, הנהנה מזיוו של היוצר, חותר להבין את סוד ההשפעה שהוא מקבל – טיבה וסבתה. על טיבה הוא עומד מתוך הסתכלות פנימית ובחינה עצמית, ואת סבתה הוא משער על יסוד ההתבוננות במסתריה של היצירה המשפיעה. נפעל ופועל עומדים נפש מול נפש; והנפש הנפעלת מתעמקת בתוך עצמה, כדי לגלות בפנימיותה את מציאותה וכֹחה של הנפש הפועלת.

ויש מֻשפע בן־חורין משתחרר לפי־שעה משעבודו למשפיע, ומסתכל בו פנים אל פנים. אותה שעה חפשי הוא מהתפעלות, ובהיותו נקי מֵשֹׁחד־של־הנאה, מכשר הוא לשפוט את היוצר ויצירתו, ולהגיע לכלל דעות, או השקפות, שאינן לא תוצאת היחס הפנימי ולא סתירתו, אלא בנות־לויתו.

השקפה כזו חיצונית היא: אין לה עסק בגרעינה של היצירה, כי־אם בקלִפתה. פעמים היא חלקית, בודקת בגבשושית אחת או בקמט אחד שעל־פני הקלִפה, ופעמים היא מקיפה ותופסת את כל השטח כֻּלו; אך לפני־ולפנים אין היא חודרת מכל־מקום. תכליתה – להתחַקות על עקבות צעדיה של היצירה, להכיר את נתיבותיה, שהִתוו לה מבראשית.

* * *

הרבה התחממתי כנגד אורו של המשורר, והרבה אני חַיָּב לו, בין שאר קוראי תפלותיו; אך לא אבוא היום לשלם לו אף רבית־דרבית,

בחיים כמו על ראשי אצבעותיהן" וזורעות בַּכֹּל זרע יפי צנוע ולא־נראה, – תפארת כזו, אשר מצא משוררנו הלאֻמי באהלי־שֵׁם, עין לא ראתה הרבה בהיכלי־יפת...

ז. שניאור היטיב פעם למצא ב„הברֵכה" הביאליקית רבת־התפארת סֵמל לשירתו ולגלוֶיה השונים. מדבָרים אֵלה אין לגרוע, אבל יש להוסיף: הברֵכה, שהיתה „חבויה שם בצֵל, בהִירה, שלֵוָה, מַחשה, בַּכֹּל צופִיה והכל צפוי בה, ועִם הכל מְשְׁתַּנה", הברֵכה הזאת – מסַיֵם המשורר –

לִי נִדְמְתָה כְּאִלּוּ הִיא בַת־עַיִן פְּקוּחָה
שֶׁל שַׂר־הַיַּעַר גְּדָל־הָרָזִים
וְאֶרֶךְ הַשַּׂרְעַפּוֹת...

אמנם כן: שירת ביאליק נראית לנו אף היא כברֵכה, חבויה שם בצֵל בספרו, בהירה, אף כי לא תמיד שלֵוה ולא תמיד מַחשה, בַּכֹּל צופִיה והכל צפוי בה; ויש אשר תנצנץ לנו שירתו אף היא כעין בת־עין פקוחה של שר האֻמה העברית גדל־הרזים...

ניו־יורק, 1920—1922.

בשירו „עם דמדודי החמה" מצא לו בטוי שלם. בגשתו אל החלון עם ודמדומי החמה ובהתרפקו על הנפש האהובה שקוי הוד־הערב, הוא שולח „ביעף שוקק כיונים" את הרהורי לבבו אל „איי הזהר האדמונים". —

הֵם הָאִיִּים הָרְחוֹקִים, הָעוֹלָמוֹת הַגְּבוֹהִים

זו בַחֲלוֹמוֹת רְאִינוּם;

שֶׁעָשׁוּנוּ לְגֵרִים תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם,

וְחַיֵּינוּ — לְגֵיהִנֹּם...

„שעשונו לגרים תחת כל השמים, וחיינו — לגיהנם" זוהי תמצית היגון הישראלי, והעם העברי על כל דורי־דורותיו יכול לחתום בשתי ידיו על הדברים העמֻקים האלה, אשר דָלָה משוררנו מתהום נפשו.

עוד זאת: האידיאַליזַציה של האשה שב„מכתב קטן לי כתבה", באמור המשורר לאהובתו: „גם כי שַׂבתי מאחרַיִך — מאהבה זאת עשיתי: זַכָּה אַתְּ מהיות לי חֲבֶרֶת, קדושה אַתְּ מִשֶּׁבֶת עִמִּי; אַתְּ היי לי אֵל ומַלְאָך, לָךְ אתפלל ואֶעֱבָדֵךְ", — כלום אין אידיאַליזַציה זו מזכירה לנו את היסוד הנזירי אשר הֻטבע באפי העברי למן ימי אליהו ועד יהודה הלוי ועד ביאליק? וכשביאליק מתגעגע ב„אַיֵּךְ?" על האהבה הגדולה היחידה — כלום לא את כאֵבֵנו הוא כואב, את כאֵב כל יחיד מישראל, שאין הוא יכול עוד באפן אורגני להתיחס אל החיים יחס חפשי וחסר־דאגה זה של האֲרִי? לפיכך, כשמשוררנו מתוַדה לפנינו ב„הכניסיני תחת כנפך" שאין הוא יודע את האהבה וכשהוא שואל את השאלה התמימה: „מה זאת אהבה?" — מרגישים אנו, שצערו הוא צער כֻּלנו. כי „אכן חָלְיֵנו הוא נָשא, ומכאובינו סְבָלָם". ושאלה כזו, שהיא פגם לגבי אמן אנושי־כללי, שבח היא למי שמביע את הצועק ממעמקי נפשנו היהודית...

ביאליק שר לנו את שירת־העֹז ואת שירת־הכשלון — ואין שום סתירה ביניהן. כי אכן חזיון מֻפלא ויקר־המציאות לפנינו: נשמה עברית, שהיא, כביכול, בת כל הדורות, הָחֵל מן העברי הקדמון וכַלֵה ביהודי בן־הגלות, אשר טבלה נפשו במוראי־קישינוב... ידוע בתורת־החִנוך חק־החזרה (הֶרֵי־קַפִּיטוּלַצִּיָה), שעל־פיו הילד משעת לדתו מֻשבע הוא ועומד לעבור בגיליו השונים על כל תקופות־ההתפתחות השונות של האנושיות; וכך הילד נעשה סמל לכל האנושיות כֻּלה. במובן ידוע אפשר לאמר כזאת על ביאליק, שאישיותו הגאונית חָיתה עִם כל הדורות העברים ויָנקה עִמם ממקור כל הדורות... וכך נעשה לנו סמל הנשמה העברית על כל גלגוליה.

אכן שליחות גדולה ונעלה מִלא ביאליק שלא במתכַּוֵן: כי הֶראה לנו ולעולם, מתוך גִלוי עצמו, את כל גבהה של הנשמה העברית אפילו בשעת ירידתה, ואת כל יָפְיָהּ הַשְּׁמֵי הטרגי. תפארת זו של הנשמות העבריות המתֹארות בשירו הנשגב „יהי חלקי עמכם", אותן הנשמות „המתהלכות

בגלות" בלבד. שֶׁיָּגוֹן זה אינו אלא מקרי: ימי החֻרבן ימיו, ובשוב ה' את שבות עמו — הרי הִשָּׁכַח יִשָּׁכַח מלב האֻמה והיה כלא־היה. אולם יש צער לְאֻמי עמק מזה, שֶׁכָּל אדם מישראל נושא בלבו: הלא הוא צער הַנִּגּוּד התמידי שבין השקפת־העולם העברית־הנביאית האידיאַלית ובין החיים והטבע וצרכי החיים והטבע הריאַליים... העברי בעל־ההכרה נושא תמיד את „חשבון־נפשו" הגדול עִמו, ו„חשבון־נפש" נבואי זה מרעיל בלי־הפסק את החיים הקטנים והיפים והחמודים. הלא היא השאיפה הסוערת האינסטינקטיבית של הגאון העברי אל הצדק המֻחלט ואל ה„תכליתיות" הנעלה; שאיפה זו שהרכיבו בו הנביאים ושאין הוא עצמו, בכל רצונו, יכול להפָּטר שוב ממנה... והרגשה לְאֻמית זו מפעפעת, ללא הֵחָלֵץ ממנה, בכל שירתו של ביאליק.

הנה אהב המשורר את האשה, אשר שפתיה הצמאות „שואלות: נַשקֵנו" ואשר חמודותיה הצפונות „שָׁבעה כשאול לא תדַענה"; ומעיד הוא המשורר על־עצמו, כי „כל עטֶרת הגויה הזאת, שפעת חמדה מלאה" הִלְעֵט הלעיטה אותו „ממקור תענוגים" — עד שהוא אומר לה:

> לוּ יָדַעַתְּ, יָפָתִי, מַה־קָּצָה בָּם נַפְשִׁי הַשְּׂבֵעָה.

כלום אך שְׂבַע־תענוגים הוא בלבד? לא! בשני הבתים הבאים מתגלה לנו הֲלָךְ־נפשו, הֲלָךְ־נפש צעיר עברי, מֻרעל ה„תַּכליתיות" העברית:

> זַךְ הָיִיתִי, לֹא דָלַח הַסַּעַר רְגָשׁוֹתַי הַזַּכִּים,
> עַד שֶׁבָּאת, יְפֵה־פִיָּה, וּבְרוּחֵךְ נָשַׁפְתְּ וְנִדְלַחְתִּי.
> וַאֲנִי, נַעַר פּוֹתֶה, לְרַגְלַיִךְ בְּלִי חֶמְלָה הִשְׁלַכְתִּי
> תֹּם לְבָבִי, בֹּר רוּחִי, כָּל פִּרְחֵי נְעוּרַי הָרַכִּים.
>
> רֶגַע קָטָן מֵאֲשֶׁר הָיִיתִי בְּלִי חֹק, וַאֲבָרֵךְ
> אֶת הַיָּד הַחוֹלֶקֶת לִי מַכְאוֹב הָעֹנֶג הֶעָרֵב;
> וּבְרֶגַע קָטָן שֶׁל תַּעֲנוּג, שֶׁל אֹשֶׁר וָגִיל, עָלַי חָרֵב
> עוֹלָם מָלֵא... מַה־גָּדוֹל הַמְּחִיר שֶׁנָּתַתִּי בִּבְשָׂרֵךְ!

„וברגע קטן של תענוג, של אשר וגיל, עלי חָרֵב עולם מלא" — זהו היגון שאין משוררנו יכול להשתחרר ממנו; זהו ה„מחיר" שהוא משלם בעד כל הנאה, שאין תכלית עליונה עִמו.

יגון לְאֻמי זה מֻרגש אף ביחסו של ביאליק אל האהבה בכלל.

לשאינו־תָדיר; והפשוט – לְאֶפֶּקְטִי. גם זה מעיד, בלי שום ספק, על רָמָה גבוהה יותר בהתפתחות ההשגה האמנותית; ותולדות התפתחות טעמם של אנשים כוורדסוורת וכטולסטוי יוכיחו. האין כאן עקבות השפעתה הטמירה של השקפת־העולם העברית על האמנות העולמית? ואם יְפִי־התָדיר בְּצר לו מעמד בטוח בשירת־העולם המודֶרנית – כלום אין כאן נצחון לאפן־ראִיָתה של העין העברית? כדאי לקרא מבחינה זו את השירה העברית המקורית לִמִן ההִגּוּן הנהדר „ברכי נפשי" ועד „שירי החֹרף", המגַלים בעולם רגיל הוד טמיר וסמוי מן העין. חבריו של ביאליק – טשרניחובסקי, שניאור, כהן – הִרבו לכתוב על היֹפי האציל והנשגב של הָרֵי שוַיצִיה, הרחוקים מהשגת הקורא העברי בן־העיָרה לְמוּד־המישור; ואילו ביאליק מה הוא אומר? הלא אֵלה דבריו, הפשוטים לכאורה והעמֻקים כל־כך, בשיר „הולכת את מעַמי":

אֲנִי? אַל תִּתְנִי לֵב – אֵינֶנִּי גַלְמוּד:
כָּל־עוֹד הַשֶּׁמֶשׁ יִיף בְּצֵאתוֹ וּבְבֹאוֹ
וְכוֹכְבֵי־אֵל לֹא נִלְאוּ עוֹד מֵרְמוֹז־לִי –
עוֹד לֹא יָרַדְתִּי מִכָּל נְכָסַי
וּמַעְיַן תַּנְחוּמוֹתַי עוֹד לֹא דָלָל.
רְאִי, חָסַרְתִּי אוֹתָךְ – אַךְ עֲדַיִן
לִי נִשְׁאַר רָב: לִי יֵשׁ עוֹד עוֹלָם מָלֵא,
הַיָּפֶה כְּמוֹ־שֶׁהוּא בִּירַק אֲבִיבָיו,
בִּזְהַב סוֹף־קֵיצָיו וּבְלַבְנוּנִית חֳרָפָיו...

השמש וכוכבי־אל, ירק אביבים, זהב סוף־קיצים ולבנונית־חרפים – בקִצור: כל העולם המלא הזה, היפה כמו שהוא – כל התדיר הזה, אשר אף־על־פי־כן ישְאר לנצח רב־התֹכן לכל אדם טהר־נפש ובְריא־חושים, הוא המהַוה והכולל את עולמו הפנימי של משוררנו. ובמדה שֶיְפִי־התדיר קשה לגלוי מן הבלתי־תדיר, בה במִדה קשה תפקידו של ביאליק מִשֶל חבריו... כביכול, מַשאיל הוא לעולם מן הזיו ומן היפי הנובע בנפשו כמעין המתגבר.

ואולם נוסף על התְכָנים האמורים יש לו עוד דבר אחד:

וְלֵב עוֹר לִי – דְּבִיר־חָזוֹן, קַן־הַחֲלוֹמוֹת,
וּכְאֵבִי עָצוּר שָׁם, יְגוֹן הַקֹּדֶשׁ – –

„יגון הקֹדש" הזה מהו? איננו אך יגון היחיד מישראל על ש„השכינה

היוני. על אמת זו עלינו להודות, ואל־נא ננסה להונות את עצמנו. שום משורר לאמי שלנו, לא יהודה הלוי ולא ח. נ. ביאליק, לא הצליח ליצור אֶפיקה לאֻמית. ואל יביאו ראיה לסתור מ„מתי מדבר", יצירת־פסל כבירה זו של ביאליק. באמת אין פואֶמה קלַסית זו באה, ככל יצירה אֶפית, אך ורק לשמה, אלא ביחוד לשם הרעיון שֶבה. לשוא נבקש בה איזה מִסִמני האֶפיקה האירופית, זו שמשולה לאוקינוס ברבוי גוניה, דמֻיותיה, גבוריה וגבורותיה, עליותיה ונפילותיה, הרכבותיה והתרת־סבכיה. ביאליק משורר לירי הוא, משורר־הגיון; כי רוח אֻמתו דובר בו. ואין בזה משום חֻלשה כלל, לא לביאליק ולא לעמו: תכונה היא, ושְׁלֵמות בה – וזה כֹחה.

וכבן נאמן לרוח אֻמתו, ביאליק מצטַין בבהירותו. אין ביאליק יודע את צללי ההרגשות ואת הפקפוק שבהרגשות; ואין הוא יכול להבין את השְׁניוּת שבחיים, שְׁנִיות זו הקרובה והמובנה כל־כך ללב הארי. כי הרוח העברי, כפי שהתבטא בכתבי־הקֹדש, שונא את האפלולי ואת הסתום. הכל ברור ומֻבּע בפשטות קיצונית ובבֵרור קיצוני, והוא אחד, מֻחלט, הן או לאו. לפיכך כל־כך מעטים אצל ביאליק שירי־סתָו ושירי בין־השמשות וחצאי־צלילים של רֹך ורפיון; ולפיכך מרגיש הוא את־עצמו בְאֶלֶמֶנְט שלו ב„שירי החֹרף", בציורי ה„ברֵכה" ובשירי געגועיו על האהבה האחת והיחידה – בכל מה שהוא תקיף ובהיר ושלם.

וזוהי אולי גם סבת הדבר, שאין ביאליק מטפל הרבה במָוֶת, בתור פרובלֶמה עולמית (בסך־הכֹּל, אם לא נכניס בחשבון את השיר „לא הראני אלהים", שהמשורר עומד בו על שפת התהום, יש לו דבר קטן ורפה אחד שעוסק בשאלת־המות כשהיא לעצמה: הוא השיר „בית עולם"). ולחִנם הצטער מי שהצטער על עובדה זו. זהו שרטוט חשוב באָפיוֹ של הגאון העברי: שהוא, כנראה משום שהרגיש בנצחיותו, לא ישב מעולם לחשב על־דבר המות בתור פרובלֶמה בפני עצמה... היצירות היחידות בספרותנו, שצער־המות ופחד־המות הֻבעו כהן באֹפן חזק, הן „קֹהלת" ו„בחינות עולם"; אולם בספר הראשון יש השפעה יוָנית, על־כל־פנים בתֹכן אם לא באֹפן התפיסה של פרובלֶמה זו, והאחרון נכתב בתקופת המרה־השחורה הנוצרית של ימי־הבינים. בכל־אֹפן עובדה היא, כי הגאון העברי המקורי טִפל אך מעט מאד בשאלה זו, התופסת מקום חשוב כל־כך בפילוסופיה ובאמנות היוָנית. ואם מגרעת היא זאת – מגרעת עם־ישראל היא, וממנו קִבל אותה אף משוררו הלאֻמי... וברֶנר שהצטער על כך – נגש אל ביאליק באַמת־המדה שמודדים בה אמן אנושי כללי, ולא פַיטן לאֻמי.

עוד זאת: הרוח הדמוקרַטית, הטבועה בעם ישראל, נחה גם על משוררו. הגאון העברי המקורי לא הִרבה ליצור אפֵרות, ולא סגנון־חיים פְּסֵבְדוֹ־אצילי בבנין, בכלי־בית ובתלבֹשת, יען־כי לא היו לו מפלגות אציליות ששעתן פנויה לכך; אולם, תמורת כל אלה, יָצר את שירי־התהלים בשביל הרבים לשפוך בהם את נפשם. ואת „תפִלת הערער" שמעה האזן העברית לראשונה... לפיכך באמנות העברית המקורית התְדיר קודם תמיד

היינו מהלכים „במשעול הנמתח בין יער וניר" ארבעתנו: הנערה, הצפֹּרת, המשורר ואנכי, נער קורא בְּיָשְׁנִי... ומה־מאד תמהתי בראשונה, ושמחתי לבסוף, כשמצאתי בספר־שיריו הגדול את החרוז האחרון מתֻקן כמו זה:

הַהִרְגַּשְׁתְּ כִּי גַם נַפְשִׁי נְתוּנָה בַשְּׁבִי? –

מה תקון קטן זה מלמדנו? כי עזב המשורר, מִשֶׁהגיע לבגרות, צעצוע יפה, מעשה מלאכת־מחשבת אמנם, שהוא בכל־זאת מעשה־ילדות פוגם בשלמות הרשֶם, דוקא משום שהוא צעצוע יפה ומושך אליו את עין הקורא, – ובחר בשתי מלים שתמצאנה מסלות אל לב הקורא... ביאליק לא תעה הרבה מעולם בכל כגון זה; כי, כאמור, השאיפה אל האמת הפשוטה והשלֵמה קו יסודי היא בנפשו. והיא שהיתה לו למורה־דרך באפן אינסטינקטיבי. הפשטות הנאמנה, זו שמבקשים הַטֶּנִיסוֹנִים בחרף־נפש כל הימים ולא תמיד ימצאוה, אותה שָׂם לו ביאליק לקַו בשירתו למאז נראָה בספרותנו; כי אותה הנחילהו רוחנו העברי שונא הצעצועים ומבקש ה„תוך" בכל דבר, ואף באמנות.

בביאליק משתקף אָפְיֵנוּ הלְאֻמי בכל מעלותיו ומגרעותיו; וביחוד משתקף הוא בלִירִיוּתוֹ. אין זה מקרה בלבד, שביאליק הוא פַּיטן לירי טהור. אף רוחנו העברי בכללו רוח לירי הוא. גאוננו הלְאֻמי נֶחשל הוא, מסבות טבעיות או היסטוריות שנעשו טבעיות, באֶפּוֹס ובדרמה; ובכל־אֹפֶן אין כֹּחנו בהם, אלא דוקא בליריקה. רוחנו הלירית הזאת היא שהתבטאה בנביאים, בתהלים, בפיוטי יהודה הלוי (שֶׁנִּסה ליצור אֶפּיקה לְאֻמית — ולא עלתה בידו), ביצירת הבן־החורג הגדול של עמנו היינריך היינה, ובדור הזה – בשירת ביאליק. עובדה ראויה לשימת־לב היא, כי ביאליק לא נסה מעולם את כֹּחו בדרמה או באפיקה, כנסיון טשרניחובסקי באידיליות שלו. דבר זה סִמן טוב הוא למשורר הלְאֻמי — סמן שבן־עמו הוא. כי אף־על־פי שיש לנו גם אפוס לְאֻמי בתורה ובנביאים ראשונים, גם נצני דרמה ב„איוב" וב„שיר השירים", – הנה סוף־סוף רחוקים האפוס והדרמה שלנו מן הרכבת־הענינים וסבך־הענינים שבאפוס היוני־האירופי. אצלנו נכרת תמיד השאיפה העברית לפשטות, להתרת־הסבכים ולהשלטת רעיון מרכזי יחיד במקומם. ואם נשוה את „איוב" בתור דרמה עברית מקורית אל „המלך אדפוס" של סופוקלס, נעמוד מיד על ההבדל הרב שביניהם. לבו של הגאון העברי אינו פנוי לעסוק אלא בגבור טרגי אחד, הוא איוב גופו; וכל יתר ה„גבורים" אינם באים כל־עקרם אלא להביע שנים־שלשה רעיונות חשובים פחות או יותר. יש ב„איוב", ביחוד במסגרת שלו, מן הנשגב והגרנדיוזי; יש בו רעיונות עמקים סערת־רגשות מדהימה ולשון־אלים נפלאה; אולם אין בו אותה האמנות הרבה בסדור החמר הדרמתי ובתאור הנפשות הפועלות שב„המלך אדפוס", אמנות זו שהצטין בה כל־כך הגאון

באחד משיריו היותר־עצבים והיותר־ערבים אומר משוררנו נאמן־לבנו

שֶׁמֶשׁ אַחַת בַּמָּרוֹם וְשִׁיר יָחִיד לַלֵּב

וְאֵין שֵׁנִי –

ואין כמונו, העבריב מאמיני־האחדות, מרגישים זאת. לְעִברי אין אמִתות רבות יחסיות; השקפת־עולם אחת לו ואמת אחת מֻחלטת. ואותה, את האמת הזאת, הוא מבקש בַּכֹּל – בטבע, באהבה, בחיים. וכזאת אנו מוצאים אצל ביאליק, זה הפה המפיק מרגליות, הפה הפלאי והנאמן אשר מצא לו הגֶניוס העברי. תמיד הוא מחַזר אחרי האמת הפנימית שבדברים, ומשתדל מתוך חבלי־יצירה גדולים להביעה כפי שֶׁרָאָה בעיני־רוחו הוא וכפי שהרגישה בנימי־לבו הוא. לא יותר ולא פחות. וככל מקום אנו מוצאים אצל ביאליק את הַמִּלה האחת והיחידה, הפשוטה והנאמנה, באה תמיד במקומה. להוציא, אולי, את הפואֶמה „זהר", שמצד התֹכן מתבטא ומתבטא בה צמאון הנשמה העברית, בגלותה, לאור ולשמש; אלא שמצד הצורה עדַין אין האָמָן הצעיר וסחוף־האור שולט בחֹמר השירי כל־צרכו.

מן התקונים, שכל משורר גדול מכניס בשיריו הקדומים לעת התבשל כשרונו וטעמו הבִּקָּרְתִּי, יש ללמוד הרבה; כי מתוכם אנו עומדים על דרך ההתפתחות הרַבּה שעבר בה המשורר מדי סללו נתיב אל נפשו ואל גִּלּוּי נפשו. כאלה הן הגהות וּוֹרְדְסְוּוֹרְתְּ, משורר גְּדָל־אמת זה בבִטוי, אשר הגיה וחזר והגיה את שיריו כל הימים; והן צריכות עיון ולִמוד, כי תורה שלמה יש בהן – ביחוד למשוררינו הצעירים עליזי המלים היפות... וכאלה הם התקונים הַסְּפוּרים אשר הכניס ביאליק, הדומה הרבה בנִדון זה לוורדסוורת, במהדורה המאֻחרה של שיריו תקונים אלה אינם רבים: כי את הדבר הזה עשה קדם, לפני פרסמו את חרוזיו בדפוס. רק מי שראה את המשורר יושב אל שלחן־עבודתו, מתיחד עם שיריו ולוטש בהם כל אות וכל תג, כדי ש„אַף פגימה אחת, פגימה כל־שהיא, לא תמצא בהם לאור שבעה שמשות", – רק הוא יכול לשער, כמה עמל וכמה אהבה, אהבת יוצר ליצירתו, שקועים כספר־השירים הזה. אולם תקון אחד, שהכניס ביאליק באחד משיריו, ראוי סנקדת־ההשקפה האמורה לשׂימת־לב מיֻחדה. בשירו „צפּרת", שיר זה שהוא סל ומפוז כצפּרת, היו שני חרוזים מזהירים:

אוּלָם אַךְ – הַהַרְגָּשַׁת בַּצִּפֹּרֶת וּבִיז

הַהַרְגָּשַׁת כִּי גַם נַפְשִׁי עַל קֶרֶן הַצְּבִי –

את השיר הזה ידעו רבים מאִתנו בעל־פה, ולא אחת הייתי מלַוה, בַּהֲלָךְ־נפשי, את המשורר ההולך בחֹם־צהרים של יום־קיץ אחרי הנערה ואחרי הצפּרת אשר „נקלעה כפרח בקצה שער מחלפתה המפוזה על המחגרת, וכמו רמזה לה: בחור, קום שקה לה, ודמה אלי, הצפּרת"; וכך

שום סופר גדול הכותב בפרוזה יכול למַלא בהצלחה גמורה משום ההגבלות הטבעיות לדברים שבפרוזה; רק המשורר הלאֻמי, שהוא נעשה מליץ ותְרגמן לנפש־עמו לא בהרצאת דברים ודעות סתם, כי־אם בתמונות חיות שאובות ממעמקי־האינסטינקט וברגש חם אינדיבידואלי יוצא מן הלב ונכנס אל הלב. ואת אָפְיָה של האֻמה העברית ילמד העולם להכיר דוקא מתוך שירת־היחיד של ביאליק.¹

לפיכך אסור לנו לגשת אל ביאליק באַמת־המדה הרגילה, שאנו נגשים בה אל כל משורר, סתם־משורר מַקיר־יֹפִי. משום שבאָמָן אנושי־כללי, מסוגם של טוּרגֶניב או של טשרניחובסקי, אנחנו זוקפים את מעלותיו על חשבונו הוא ואת מגרעותיו על חשבונו הוא; לא כן משורר לאֻמי כביאליק, שבו אנו מבקשים את האפי הלאֻמי כמו־שהוא, עם כל יתרונותיו ופגימותיו גם־יחד. חֹסר־הפגימות גם הוא היה מְרגש מאד; משום שהֶעדר מגרעת לאֻמית ידועה במשורר מסוג זה הוא גופו הרי פגם הוא לו. שירת ביאליק, שֶבּה מצאה את בִטויה הנפש העברית הַמָרכבה, בת ארבעת אלפי שנות יצירה ועבודה בלתי־פוסקת בשדות החיים והתרבות, ההגיון והשירה — נפש עברית זו, יש לה לרשם בספר שלה נצחונות הרבה, אולם, כמו־כן, גם כִּשְׁלוֹנוֹת הרבה... ואת כֻּלם אנו מוצאים, אחד לא נעדר, בספר־שיריו של ביאליק.

מסתכל אני ב„ספר־חייו" זה של משוררי מאַשר־נעורַי, אשר רמז לי אורו מרחוק ועדַין הוא מרמז, באשר הוא, כעין זכרון־קֹדש של אהבה ראשונה, — והנני מהרהר בסוד־הצמצום הידוע לו, לביאליק, כל־כך, עד שעלה בידו לשַלב באמת את כל חייו, חיים אָפִיָנִיים לכל יחיד מישראל בדור האחרון, בטורי שיריו אֵלה, שלפי הערך אינם רבי־הכמות כלל. בידיעת סוד זה אין דומה לו בשירתנו החדשה; ואם יש מי שהִנחיל אותו לו — הלא הוא התנ"ך, זה הספר הקטן בכַמות לפי הערך והַמֵכיל, עִם־זה, את מיטב חלומותיו ונדנודי־נפשו של העם העברי. בתכני־התנ"ך השונים יש ויש נִגודים וסתירות הַרבה — ובכל־זאת רוח אחת תחַים ונשמה אחת, מְפעפעת בהם, תאַחדם: הנשמה הישראלית, כפי שהתפתחה והתגבשה במשך הדורות. הלא היא הרוח העברית האחת והיחידה, הַמְרגשת בשמחת־החיים כלילת־השלֵמות שב„שיר השירים" וביֵאוש הַמְחלט והקיצוני שב„קהלת", במנוחה הגדולה אשר במגִלת „רות" ובסערת־הנפש הנאדרה אשר בספר „איוב", בחזיונות הרוממות של ישעיהו וּבַהֲלָך־הנפש, שכֻלו נכאים, של התהלים. בכל היצירות הללו של הגאון העברי יש צד שוה אחד: יש צמצום והַכְלָלָה והחלט, שהם בלי־ספק תכונות יסודיות באפי העברי. וסִמנים אלה, שבשום אפן אינם רק טֶכְנִיים וחיצוניים בלבד, מצַינים אף ספר־שירים זה, שכבר יָצא מכלל חֹל ונכנס אף הוא לסוג כתבי־הקֹדש של האמה. —

שמעון גינצבורג

ביאליק

חיים נחמן ביאליק – עדַין לא נחשף, ומי יודע אם יחָשף, סוד נפשו העשירה. עדַין לא נמצאה, ומי יודע אם תִמָצא, פורמולה כוללת ומקפת את כל כֹחות־נפשו, כפי שהתבטאו בשירתו ופרוֹזָתו, באורותיהם ובצלליהם. אָמָן לאֻמי גדול זה, די מקום לחוקר הספרות והסגנון להתגדר בו, ויש אשר בשביל החֶלקי והמקרי אין אנו רואים בו את השלם והַנִצחי. ואחרי תעִיה ותהִיה רבה בו, יש אשר אנו חוזרים ושואלים את נפשנו: יער פלאי זה מה טיבו? סוד נפשו העשירה של ביאליק בשלֵמותה מהו?

מה הוא ביאליק? ביאליק הוא, קֹדם־כֹל וככלות הכֹל, משורר האֻמה העברית לא אך ב„מה" שהוא כותב בלבד, אלא אף ב„איך" שהוא כותב; לא בתֹכן בלבד, אלא אף בצורה. לא מקרה היה הדבר, אשר ביאליק היה הראשון שֶשָב אל המשקל העברי המקורי, הנבואי; משקל זה אשר לא יצִיר אצל בן־דורו הגדול השני, שאול טשרניחובסקי. כי בביאליק – ולדעתי הרי זה עִקר־העִקרים בהבנת שירתו – התלבשה, ובשירתו התגבשה, הנשמה העברית על כל אורותיה וצלליה, על כל מעלותיה ומורדותיה, פרטיה וקמטיה. גאוננו הלאֻמי מדַבר מתוך גרונו אף, ודוקא, בשעה שהוא שָר על צער־היחיד ועל הטבע ועל האהבה... משוררים לאֻמיים כאלה, אשר חזיון יקר הם בחיי כל עם (משוררים לאֻמיים כאלה היו לאוקרַינה: שֶבצֶ'נקו, לעם־סקוטלַנד: בּוֹרְנְס, לאמריקה: ווֹהיטמן), תופסים מקום מיֻחד בספרות העולמית. בהם הקוראים מבקשים לא, כבמשוררים אנושיים־כלליים, את היֹפי האוניברסַלי בלבד, אלא את האֹפי הלאֻמי בראש ובעִקר. פַיטן לאֻמי אשר כזה עושה שלא במתכַוֵן את שליחותו הנכבדה, בתִתו לכל האנושיות העֵרה את האפשרות לעמוד על אָפְיָה של אֻמתו, על השקפת־עולמה וחייה, געגועיה וצערה בעָבר, חלומותיה ומשאות־נפשה לעתיד לבוא. הרחבות של פְרֵיריות־אמריקה משתקפת בשורותיו הרחבות של ווֹהיטמן אף בשעה שאינו נביא אמריקה ושוֹפרה מדעת, אלא מתיחד הוא עם עצמו ושָר אך ורק על עצמו. כי בהופעת ווֹהיטמן נתרחש נֵס יקר־המציאות: ווֹהיטמן ואמריקה, כביכול, נתמזגו בנשמתו והיו בו לנפש אחת. ומתוך שהיה נאמן לחייו הפרטיים שלו – מִלא, דרך־אגב, באמונה שליחות־צבור... שליחות כזו, על־הרֹב, אין

„קומי צאי" ו„הכניסיני תחת כנפך"? תָּמֵה אני, אם יבין איזה אַרְיֵי, יהי מי שיהיה, את כל ההוד והיֹפי הנשגב שבשיר „הכניסיני תחת כנפך"! אשרי היד, שכתבה שיר של כאֵב וצניעות ישראלית כזה!

חֹסר־המסתוריות, המְצַיֵן את שירי־ההסתכלות של ביאליק, חסרון זה שאני חושבו שם, בשירים ההם, למגרעת גדולה, מגרעת הגוזלת אבן יקרה מכתרו הנהדר של המשורר, חֹסר־מסתוריות זה עצמו מתהפך למַעֲלָה עצומה בשירי־האהבה שלו.

ודוקא מפני שהשאלה המינית תהומית היא ביותר ושרשה במסתורי־המסתורין; דוקא מפני שהיחס המסתורי אל חזון האשה הוא עתה מודרני ביותר; דוקא מפני שהכל נעשים מסתוריים במקצת כשהם באים לשאלת־השאלות הזאת; דוקא מפני שהיחס היסודי לחזון האשה הוא לא רק חֵלק מחכמת הח"ן הישראלית, כי־אם גם דבר שנשמת הקבלה תלויה בו; דוקא מפני שהיחס הזה קדוש ונערץ הוא ביותר, — כרוכה סכנה גדולה ועצומה במי שבא לשורר על האהבה וקִסְמֵי הָרָז בידו. רבים נכשלו, נפלו ושברו את מפרקתם בגשתם להיכל נעלם זה. מן המסתוריות הקדושה אל התאוה הסוערת — רק צעד אחד. אשרי מי שלא נכשל ונשאר בלבנת הספיר של הקֹדשה, ואוי לו למי שמעדו רגליו, נכשל ונפל למקום הַטֻמאה, שתחלתה סערה וסופה גסות, שפלות וכעור. למה נבקש משָׁלים רחוקים? יבוֹאו מעשי־הנבְלה של השבתאים האחרונים והפרנקיסטים ויעידו...

בכגון דא אומרים לו למשורר: אל תהרוס לעלות! הסוג אחור! די לך בצניעותה, יָפְיָהּ וטהרהּ של האהבה עצמה, כשהיא אמתית, נפשית, נשמתית — ו„בהדי כבשי דרחמנא למה לך"?

ביאליק מצא בשירי־האהבה שלו את הבטוי המוסרי המיֻחד של האהבה הנשמתית, ובזה עולים הם שירי־האהבה שלו אף על שירי־האהבה של משוררינו מימי־הבֵינים, אף־על־פי שהם היו דתיים הרבה יותר מביאליק.

אצלם היתה הדת לחוד, ושירי־האהבה — לחוד. ביאליק הוא ישראלי בעִקר לפי עצם תכונתו ויחסו אל העולם. לפיכך יחסו אל האהבה הוא ישראלי טהור ממילא. ודוקא כשהיחס הזה הוא אצל ביאליק כדָבר הבא מאליו, בלי כל מחשבה וחשבון, כמעט בלי־יודעים, דוקא אז הוא אצלו טבעי, עָמֹק ויפה, וממילא גם אמנותי־שירי ביותר. כשהיחס הזה נעשה אצלו לדבר שבכַוָּנה וביודעים, אז יורד הוא מפסגת הסתכלותו. השיר „לבת ישראל" הוא דוקא החלש בכל שירי־האהבה של ביאליק. ביאליק גדול הוא באמת בכל עת ששומע הוא את הקול דופק בלבו הישראלי ומוסר לנו את הד הקול ההוא בלא כל מגמה לאֻמית ומוסרית.

זהו מה שחכצתי להגיד על ביאליק בתקופת־הבהירות שלו. מן תקופת־הבהירות עובר ביאליק אל תקופת הגבורה הלאֻמית, ומשם — אל הנבואה והתוכחה. התקופות האחרונות ענין הן למאמרֵי הבאים.

שצריך להתהלל?) תובע, דורש ומחכה לַפֶּלא הגדול, לאליהו אשר יִגָּלה אליו פשוט כפשוטו או לגלוי השכינה עצמה. „לי נדמתה כאלו היא (הברכה) בת־עַיִן פקוחה של שר־היער וכו'". מדוע רק „נדמתה" ורק „כאלו"? מאחר שהבּרֵכה עלתה וגדלה כאן מדמות חיצונית לסימבול של היופי האין־סופי הנאצל, שהעולם המוּחָש מִשְׁתַּקֵּף בו, — כלום מטיל הוא המשורר ספק במציאותו של ההוד הרוחני ושל אותה „שפת־אל חרישית" אשר בה „יתוַדע האֵל לבחירי רוחו ובה יהרהר שר העולם את הרהוריו"?

אבל עוד דברים בגו: גם ההתעלות עצמה של המשורר כאן, אף שפנימית שבפנימית היא לגבי „רזי הלילה" ושירי־הזֹהר שלו, חיצונית היא לגבי אותה האמת שביאליק כמו בורח ממנה כמעט בכל שיריו. אם ביאליק פונה אל השמים בזעקה מרה: „שמים בַּקשו רחמים עָלָי", הוא מוצא לנכון להוסיף: „ואם יש בכם אל". „ואם" — רק על־תנאי הוא מדַבר, לטעמכם, לשיטתכם... ולא עוד, אלא מוצא הוא לנחוץ לברר עוד יותר את יחסו לאמת האמתיות: „ואני לא מצאתיו"... האמנם? ומי הוא המדַבר באותה „שפת־אֵל חרישית"? ומי הוא בעל ה„מראות"? ומי הוא המדַבר לבחירי רוחו? ומי הוא המתגלה בכל „חלום לא־הָגוי", בכל מרחב, בכל זֹך, בכל רטט, בכל גאות ובכל רפרוף, בכל יֹפי ובכל זהר, בכל זעף, בכל רעש ובכל נהימה?

ובשביל שאין ביאליק חפץ להגיע לאותה אמת האמתיות, הוא נשאר בעתות ההתרוממות הפיוטית המיֻחדת שלו רק בגבולה של המטפיסיקה ואיננו מגיע למה שלמעלה ממנה — לַצִּפִּיָּה הלבבית המסתורית. הוא רואה גם אז רק „תמונות הוד וצבא חזיונות" ושומע „לשון המראות", אבל אינו מגיע לידֵי צפיה בעצם האמת האלהית, שהיא למעלה מכל גלוי חיצוני ומכל מראה חיצוני, וגלויה הוא בנשמה ברגעי הַבְּרָקָה או — לבני־עלִיה שזוכים לזה — בחזון נבואי. בתֻמת המשורר שבו מצַפה הוא ל„גלוי שכינה" או ל„גלוי אליהו"; אבל כשבא לכלל בטוי, מתחיל הוא להטיל ספק גם בעצם מציאותה של האמת השכינָתית...

הֵד „רזי הלילה", שירי־הזהר ושירת „הברֵכה" אני שומע גם בשירי־האהבה של ביאליק. אין בהם לא מסערת התאוה מזה ולא מהמסתורין שיש בחזון האשה מזה, אבל יש בהם אותו „האויר הנוח והזך", ההוד והזֹהר והקלִילות, הַצְּלָלִיּוּת, הרחיפה והטיסה הרוחנית שבשיר, — ההסתכלות של ביאליק. מזה — האידיאליות הנשגבה והנפלאה שבשירי־האהבה שלו. מנֻקדת־השקפה זו שירי־האהבה של ביאליק הם עצם בִּטּוּיָן של הטהרה, הזכות והַיִּשְׂרְאֵלִיּוּת. אמנם גם כאן ביאליק משַלם מס לזמנו, לסביבתו ולהשכלתו ומדַבר הוא על שני צפעונים, „פְּתָנִים שחורים", אשר „אכלו, שרפו, יצקו רעל"; אבל מה הם המבטאים היחידים האלה — שבאחד משיריו הילדותיים — נגד סמלי הזהר והטֹהר, שכל שירי־האהבה של ביאליק מלֵאים מהם? היש לך שיר־אהבה יותר ישראלי ויותר אמתי, לגבי משורר ישראלי, מן השירים: „מכתב קטן לי כתבה", „עם דמדומי החמה", „אַיֵּךְ?",

שְׂפַת אֵל חֲרִישִׁית יֵשׁ, לְשׁוֹן חֲשָׁאִים,
לֹא קוֹל וְלֹא הֲבָרָה לָהּ, אַךְ גַּוְנֵי גְוָנִים,
וּקְסָמִים לָהּ וּתְמוּנוֹת־הוֹד וּצְבָא חֶזְיוֹנוֹת,
בְּלָשׁוֹן זֹה יִתְוַדַּע אֵל לִבְחִירֵי רוּחוֹ,
וּבָהּ יְהַרְהֵר שַׂר־הָעוֹלָם אֶת הִרְהוּרָיו,
וְיוֹצֵר אָמָן יְגַלֵּם בָּהּ הֲגִיג לְבָבוֹ
וּמָצָא פִתְרוֹן בָּהּ לַחֲלוֹם לֹא־הָגוּי — —

— — — — — — — — — — — — —

בְּלָשׁוֹן זוֹ, לְשׁוֹן הַלְּשׁוֹנוֹת, גַּם הַבְּרֵכָה
לִי חָדָה אֶת חִידָתָהּ הָעוֹלָמִית.
וַחֲבוּיָה שָׁם בַּצֵּל, בְּהִירָה, שְׁלֵוָה, מַחֲשָׁה,
בַּכֹּל צוֹפִיָּה וְהַכֹּל צָפוּי בָּהּ, וְעִם הַכֹּל מִשְׁתַּנָּה,
לִי נִדְמְתָה כְאִלּוּ הִיא בַת־עַיִן פְּקוּחָה
שֶׁל שַׂר־הַיַּעַר גְּדָל־הָרְזִים
וְאֶרֶךְ־הַשַּׂרְעַפּוֹת...

המהלך מ„רזי לילה" עד „הברכה" גדול הוא מאד. מה שהיה אז רק דמדומים והרהורים, המתבַּיְשים מעצמם ונכונים בכל רגע לבקש סליחה ומחילה מהוד־מעלתו „השכל הישר", השכל הבעל־ביתי, הפקחי, היומי, שלגבי דידיה „שר של לילה" אינו אלא „שחור, מחשכים, דוּמִיָּה וגומר", ומן השכל הפוֹזִיטִיבִיסטי הגוזר ואומר, שכל השאלות של מה, מאין ולאן „שאלות הבל הן",— נעשה עתה לדָבר שבוַדאי. כשהוא מדַבר כאן על „שר־היער" הוא נותן בארבע מלים דמות נשגבה. שר־היער הוא „גְּדָל־הָרָזים ואֶרֶךְ־השרעפות", ולשון מיֻחדה יש, שבה „יתוַדע אֵל לבחירי רוחו"; והמשורר, הַשָּׁב לתמת ילדותו, שומע „בת קול אֵל מסתַּתֵּר" „ומצַפה לגלוי שכינה או לגלוי אליהו".

רק הבל, שגם כאן המשורר שב כפעם בפעם אל ה„כְּאִלּוּ" שלו, שהיא כעין קמיץ נגד טענותיו של השכל הפקחי: „ולבבי, צמא תעלומה רבה, קוצה, אז הילך ימתמלא דְמי תוחֶלֶת, כאִלו הוא תובע עוד ועוד ומצפה לגלוי שכינה קרובה או לגלוי אליהו". בטוח אני, שהמשורר בתם ילדותו ובתֹם שירתו שבִּכְּרָה בשעת כתיבת „הבּרֵכה", לא היה כלל כאִלו תובע ומצפה, אלא תובע ומצפה ממש. הוא היה אז פשוט (למה נתבּיש בזה

תִּקְרָתוֹ – כִּפַּת־תְּכֵלֶת קְטַנָּה,
הַכְּפוּיָה וּמֻנַּחַת עַל הָעֵצִים מַמָּשׁ,
רִצְפָּתוֹ – זְכוּכִית: בְּרֵכַת מַיִם זַכִּים,
רְאִי־כֶסֶף בְּתוֹךְ מִסְגֶּרֶת דֶּשֶׁא רָטֹב,
וּבוֹ עוֹד עוֹלָם קָטֹן, עוֹלָם שֵׁנִי,
וּבְאֶמְצַע כִּפָּה זוֹ וּבְאֶמְצַע אוֹתָהּ בְּרֵכָה
זוֹ נֶגֶד זוֹ שְׁתֵּי אַבְנֵי־כַדְכֹּד קְבוּעוֹת,
כַּדְכֻּדִים גְּדוֹלִים וּמַבְהִיקִים
שְׁנֵי שְׁמָשׁוֹת...

וּבְשִׁבְתִּי שָׁם עַל שְׂפַת־הַבְּרֵכָה,
צוֹפֶה בְחִידַת שְׁנֵי עוֹלָמוֹת, עוֹלַם־תְּאוֹמִים,
מִבְּלִי לָדַעַת מִי מִשְּׁנֵיהֶם קֹדֶם,
וּמַטֶּה רָאשִׁי תַּחַת בִּרְכַּת שָׁבֵי חֹרֶשׁ
מַרְעִיפֵי צֵל וָאוֹר וְשִׁיר וּשְׂרָף כְּאֶחָד –
הָיִיתִי מַרְגִּישׁ בַּעֲלִיל בְּנִבְעַ חֶרֶשׁ
כְּעֵין שֶׁפַע רַעֲנָן חָדָשׁ אֶל נִשְׁמָתִי,
וּלְבָבִי, צָמֵא הַעֲלוּמָה רַבָּה, קְדוֹשָׁה,
אָז הוֹלֵךְ וּמִתְמַלֵּא דְמִי תוֹחֶלֶת,
כְּאִלּוּ הוּא תוֹבֵעַ עוֹד וְעוֹד וּמְצַפֶּה
לְגִלּוּי שְׁכִינָה קְרוֹבָה אוֹ לְגִלּוּי אֵלִיָּהוּ.

הבּרֵכָה, שהיתה בראשונה רק רְאִי שקוף של הסוף, זיזי סלע, נופו של אילן, דוגית קשורה, תלולית מעֹרה בגידי שרשים, נעשית עתה ל„דביר קדש שאנן מֻצנע בין צאלים", שהיושב על שפתו „צופה בחידת שני עולמות, עולם־תאומים" ולבבו „צמא תעלומה רבה, קדושה" „ומצפה לגלוי שכינה קרובה או לגלוי אליהו".

אין פלא, שהמשורר עובר אחרי־כן מן ה„ברכה" אל כבשונו של עולם בכלל וכותב את השורות, אשר קשה למצא דוגמתן לעֹז, ליֹפי ולעֹמק גם־יחד:

את תאור הבּרֵכָה שבשיר „זהר”, שנכתב בשנת תרס”א, עם שירת „הבּרֵכה”, שנכתב בשנת תרס”ה – ויראה מה־גדול הוא החַיל השירתי והמחשבתי כאחד שעשה ביאליק במשך השנים הללו. ב„זהר” אנו רואים את הציור החיצוני של הברֵכה, למָשל:

וּכְעֵין עוֹלָם הָפוּךְ: שָׁמַיִם חֲדָשִׁים,
זִיו שֶׁמֶשׁ מְצֻנָּן וּפְנֵי יְקוּם צָנוּעַ
מְעֻלָּף צְעִיף־שַׁלְוָה וַחֲלוֹם שֶׁקֶט־עוֹלָם
בְּתוֹךְ מֵי־הַמְּנוּחוֹת הַצְּלוּלִים שָׁקוּעַ –
וְהַכֹּל שָׁם כֹּה בָהִיר, כֹּה שַׁאֲנָן, כֹּה חוֹלֵם...
מִקְצָתָם עֲלָטַת־צֶאֱלִים שׁוֹכֵבָה
וִירַקִּים הַמַּיִם וּשְׁרוּיִם בְּנַחַת.
מִזֶּה וּמִזֶּה תַּאֲפֵלְנָה בְצִלָּן
עַל עוֹלָם הַתַּחְתּוֹן שְׁתֵּי גְדוֹת הַבְּרֵכָה,
וַהֲפוּכִים וּכְפוּלִים נִשְׁקָפִים מִתַּחַת
הַסּוּף, זִיזֵי סֶלַע וְנוֹפוֹ שֶׁל אִילָן
הַדּוּגִית הַקְּשׁוּרָה לְגֶזַע עֵץ חָטוּב,
הַתְּלוּלִית הַמְּעֹרָה בְגִידֵי שָׁרָשִׁים,
שְׁנֵי אָזְנֵי־הַבּוֹר וְהַחֲסִידָה הָאַחַת,
כּוֹבֶסֶת חֲשׂוּפָה מְנַפֶּצֶת כְּבָסִים –
וְהַכֹּל שָׁם כֹּה מְצֻנָּן, כֹּה רַעֲנָן, כֹּה רָטֹב!...

וראו נא, כיצד מתאר ביאליק בּרֵכָה זו עצמה אחר עבוֹר שָׁנים, בנַסוֹתוֹ להתעמק בעצמו ולשוב ברוח לתֹם נעוריו:

מִבַּיִת לַפָּרֹכֶת שֶׁל הֶעָלִים
שָׁם יֵשׁ אִי קָטֹן יָרֹק רְפִיד דֶּשֶׁא,
אִי בּוֹדֵד לוֹ, כְּעֵין עוֹלָם קָטֹן בִּפְנֵי עַצְמוֹ,
דְּבִיר־קֹדֶשׁ שַׁאֲנָן, מֻצְנָע בֵּין צֶאֱלִים
שֶׁל זִקְנֵי־יַעַר רַחֲבֵי־נוֹף וּמְסֻרְבְּלֵי־צֶמֶר.

הרי עצם השירה, הרגשת הכמוס והנורא, החרדה הפנימית והנסיגה־לאחור מפניו. ואולם המשורר אינו חדל לבקש את הפתרון:

מַה־יִּרְמְזוּן הַקּוֹלוֹת הַנִּפְלָאִים
הַצּוֹלְלִים בַּמֶּרְחָק וְנִבְלָעִים?
הֵד מַה וָמִי הֵם? לָמָּה כֹה יֶהֱמָיוּ?
וּבְעֶצֶב עוֹלָם דּוֹמֵם אַט יִכְלָיוּ?
אֶת אַנְחַת מִי יוֹלִיכוּ בַתַּעֲלוּמָה?
אֶת תַּאֲוַת מִי, אֶת תִּקְוַת מִי יוֹרִידוּ דוּמָה?
הַתְּלוּנָה חֲרִישִׁית הִיא, אִם תְּחִנָּה זַכָּה
תִּתְמוֹגֵג שָׁם? אִם כִּלְיוֹן נֶפֶשׁ דַּכָּא?

וככה חולפים ועוברים באורים ובאורים לבאורים. למה יבקש המשורר באורים למה שאין לו כל באור ורק אי־באורו והסתרו בערפל־הנצח הוא הוא עצם מהותו?

בתקופה ההיא כותב ביאליק את שירי־הזהר שלו („צפרירים", „זהר", „עם פתיחת החלון", „משירי החֹרף", „בשורה", „גבעולי אשתקד" ועוד), ה„Leitmotiv" של כל השירים האלה הוא:

אִלּוּ שֶׁבַע שִׁמְשׁוֹת, אֵל, בַּמָּרוֹם תָּלִיתָ –
נַפְשִׁי סֹבְאַת הָאוֹר לֹא יָכֹלְתָּ רַוֵּיתָ.

אבל האלהים הוא לא רק „יוצר אור", כי־אם גם „בורא חשך", והוא „גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור". מבעד הזהר רואה חוזה־הטמיריות את חשך ההעלמה, ומעד החשך את האור הגנוז (לא את האור הגלוי של ה„צפרירים"). ואולם ביאליק שוחה בים־הזהר, נחשולי־אורים שואפים להטביעו ו„ציציות הזהר" מטפחות על פניו. שקוע הוא כֻלו בנגלה, ובהציץ בו אור הנסתר הוא חפץ לעשות גם אותו לנגלה...

מעבר אל הנשגב והנפלא באמת אני רואה בשירת „הַבְּרֵכָה" של ביאליק. אצלנו כתבו וכותבים הרבה על שירים, שאין ערכם הפיוטי גדול כל־כך, בשעה שכמעט לא כתבו מאומה על „הברֵכה", שעולה היא בחָסְנָהּ, בהוד־זיוָהּ ונֹעם־שלוָתה ועם־זה גם בעֹמק־אמתותה וחביון־תעלומתה על רבים־רבים משירים אחרים של ביאליק. „הברכה" הרי זו תועפת האמנות לפי יָפְיָהּ, שִׁכלולה וגִזְרָתָהּ. יחד עם־זה ביאליק מתרומם בה עד לידי גֹבה מֶטַפִּיסִי, אף כי גם פה לא התרומם עד לידי גֹבה רזי וסודי והחוק־רחוק הוא עוד מהיות צופה במרכבה. יַשְׁוֶה נא הקורא

ביאליק בתקופת־הרציונליות שלו חָש והרגיש, כמשורר, את הדבר הזה בלא־יודעים; אלא מכיון שחפץ להביע את הדבר ההוא, חש את־עצמו כנער, הנתפס על מעשה־שובבותו, והוא עומד ומתנצל על זה...

ואולם הנה המשורר נותן חָפשה ל„משובתו":

וּפִתְאֹם צַר הַמָּקוֹם לְנִשְׁמָתִי
מֵהִשְׁתַּטֵּחַ תַּחַת צֵל קוֹרָתִי
וּכְעֶבֶד יִשְׁאַף צֵל וּכְנֶשֶׁר עָבִים
כֵּן כָּלְתָה נַפְשִׁי לִסְפֹּר הַכּוֹכָבִים.
הַצֹּרֶךְ גָּדֵל גָּדַל: כִּי הִתְעוֹרֵר –
וּבְכָל עֱזוּז חֶצְפָּחוֹ – חוּשׁ הַמְשׁוֹרֵר.

התעורר „חוש המשורר בכל עזוז חֻצפתו", ועם־כל־זאת הרציונליסט שבביאליק עומד ומפָרש ומבאר ומתנצל:

וָאוֹצִיא בְעַד אֶשְׁנַבִּי הַפָּתוּחַ
הַחוּצָה רֹאשִׁי לִשְׁאֹף רוּחַ, רוּחַ,
וּלְעֵינַי נִגְלָה שַׂר שֶׁל לַיְלָה, כְּלוֹמַר:
מַחֲשַׁכִּים, שְׁחוֹר, דוּמִיָּה, צֵל וְגוֹמֵר.

מדוע צריך הוא „שר־לילה" ל„כלומר", לפֵרושים ולבאורים? והאמנם „שר של לילה" הוא באמת רק „מחשכים, שחור, דומיה, צל וגומר"? האם מתפרש הוא ומתחלק „שר של לילה" לחלקים? האין המֻשג „שר של לילה" בעצמו מעורר את דמיוננו ואת כל הנרקם בחדרי־חדרים של נשמתנו אלפי פעמים יותר מאשר כשאנו מנתחים אותו לנתחי „מחשכים, שחור, דומיה" ועוד, ועוד, שאחרי כל אלה חסר העִקר – הלילה בעצמו עם הוד־אימתו ופליאת־סתימתו? ככה חורז ועובר ביאליק ב„רזי הלילה" שלו מבאור לשירה ומשירה לבאור...

מוּ, שָׁם עוֹמֶדֶת חָרְבָּה מָטָה, –
וּמִי יוֹדֵעַ מַה־יִתְלוֹנֵן קִרְבָּהּ עַתָּה?
וְשָׁם מִבֵּית־הַכְּנֶסֶת תַּבִּיט שְׁמָמָה –
וּמִי יוֹדֵעַ מַה־יֵּעָשֶׂה שָׁמָּה?
וּמַה־יִּתְחַדֵּשׁ שָׁם וּמַה־יֵּרָקֵם
בֵּין חֲרָלֵי גֶּדֶר דְּחוּיָה, קִיר מְעֻקָּם?

הבל הן כל אלה השאלות? ומדוע אתה צריך להתנצלות על שעוסק אתה בשאלות אלה ו„נפשך התעוררה לדבר שיר”?...

„השאלות שאלות הבל הן, כמובן”. למשורר, המשתחרר לאט לאט מן ההשכלה ועם כל זאת בתוך־תוכה הוא שרוי, „מובן” הוא, שאין לשאל מאין באים הרוחות, מה הם כשהם לעצמם, מאין יבוֹאו, לכן יזרמו, מה לַחְשָׁם, מה שיחם, מה הגיגם, מה סודם, מה הם מסמלים, גם הם מרמזים ומה הם מגַלים; אבל לנו אין זה „מובן” כלל וכלל, ומעזים אנו לחשב, שדוקא התעלומה שבדברים היא גם שירתם וגם אמתתם הגבוהה.

„השאלות שאלות הבל הן, כמובן” – אבל מה הם כל החיים בלא אותן השאלות של מה, מאַין ולאָן? מה הם כל החיים בלי החדירה לתוך עמֹק־עָמקם ומהותם הטמירה? איזה ערך יש לעולם כֻּלו כשהוא מחֻוָּר, מבֹרר, מגֻלה ופרוש כשמלה? הלא רק בשביל שהעולם, כשהוא עומד בעצמיותו, מכֻסה, נסתר ונעלם מאתנו, מגלה ומכסה כאחד סוד נורא אשר רק ההרגשה העמומה ממציאותו ממַלאה אותנו פלצות־ההשתוממות וחרדת־קֹדש אשר לא נוכל הכילה, הוא מלא ענין. העולם מעלים ומסתיר מפנינו את האור השופע בו ועליו מ„טמירא דכל טמירין”, ובשביל שיודעים אנו, כל אחד לפי המדרגה שלו, ממציאותה של אותה ההעלמה אשר „לית מחשבה תפיסא בה כלל” ורק „ברעותא דלבא אתידע” בעתות הכשֶׁר, ההכנה הראויה או בברוק הברק הנפשי לפתע־פתאֹם, הוא, העולם, הלבוש החיצוני של הסודיות, מלא זיו, יפי וטהר לפנינו. אבל בלא כל אלה, בלא כל אותה הסודיות, שהיא היא אמתת האמת של כל המציאות, הלא כל העולם כֻּלו אינו אלא בית־מטבח גדול; ואפילו אם נאֹמר יחד עם בַּזָּרוֹב, ש„העולם איננו בית־מקדש, כי־אם בית־חרשֶׁת” – מה הוא כי נכרע לפניו ונשיר את שירתו? הרי „בית־חרשֶׁת” זה מְהַדֵּק, משַׁבר ומגָרם את כל מה שיש בו מן העלוי, הרום, הטוב והיפה, ומעלה דוקא את כל מה שהוא פחות ושפל, נבזה ונמאס, ובכלל כל מה שאין לו כל ערך, ענין ותֹכן. עולם בלי כל סודיות הרי זה הוא העולם, שצדקו מאד כל גדולי־האגושיות בבזותם אותו ובאמרם יחד עם המשורר היהודי בימי־הבֵּינים:

> אַשְׁרֵי רוֹאֶה כָּל טוּב עוֹלָם חָצִיר יִנָּתֵן תּוֹךְ גַּן יָרָק,
>
> וּנְצוּרַת־לֵב יַחְשֹׁב תֵּבֵל וּבְפָנֶיהָ יָרֹק יָרָק.

ואם אנחנו אין חלקֵנו בין מבַזי העולם, ואדרבה משתאים אנחנו להוד־זיוו, הרי זה רק משום שמרגישים אנחנו את תפארת קָדשתו ועֹצם תעלומתו, משום שכמהים אנחנו לראות לא רק „לבושא דמלכא”, כי־אם גם „גופא דמלכא”, משום שמרגישים אנחנו בנקֻדה המרכזית של כל הויתנו, שֶׁיֶּשְׁנוֹ אותו „גופא דמלכא” ושהוא, רק הוא, המציאות האמתית. אבל

במהות שרשה, מצטמצמת ומתכנסת לתוך עצמה. באותה שעה המשורר מַטה את אזנו להקשיב אל „רזי הלילה" – ורוצה לגלות לעצמו את פתרונם. שיר זה מגלה לנו את כל הפרוצס הפנימי של שירת ביאליק בתקופה ידועה, וטוב שנשוב להקשיב אל צליליו החרישים:

חֲצוֹת לָיִל. בְּעַד אֶשְׁנַבִּי הַפָּתוּחַ
בַּלָּט אֶל חֲדָרִי שָׁטְפוּ גַלֵּי רוּחַ
אִישׁ אַחֲרֵי אָחִיו, חָרֵשׁ אַט נָשָׁבוּ,
כְּמוֹ מִסּוֹד קְדוֹשִׁים עַתָּה שָׁבוּ
וּבְעָבְרָם רִפְרְפוּ עָלַי בִּדְמָמָה
כְּרֶמֶז קַל מֵאֶרֶץ נַעֲלָמָה.

מדוע דוקא „כמו מסוד קדושים עתה שבו"? מדוע לא „מסוד קדושים"? „כרמז קל מארץ נעלמה" – מדוע דוקא „כרמז" ולא „רמז"?...

רַק לַהַב נֵרִי יֶחֱרַד, – הֲשָׁמֵעַ
הוּא לְשׁוֹן כָּל־גַּל, שֶׁכָּכָה יִזְדַּעְזֵעַ?
גַּם צִלִּי עַל הַקִּיר, הַצֵּל הַשָּׁחוֹר,
לִרְגָעִים מְלֹא־קוֹמָתוֹ זָע לְאָחוֹר.
מֵאַיִן הֵם הָרוּחוֹת הַפַּלְמוֹנִים,
הַבָּאִים בְּלִי רְשׁוּת, כְּמוֹ אֵין אֲדוֹנִים
לַחֲדָרִי? מִי הֵם הֶחֳרָשֵׁי־צִירִים
וּמְרַגְּלִים חֶרֶשׁ, רוֹאִים וְאֵינָם נִרְאִים?
וּמַה בִּכְלָל הָרוּחוֹת? מַה חַיֵּיהֶן, טוּבָן?
הַשְּׁאֵלוֹת שְׁאֵלוֹת הָבֶל הֵן, כְּמוּבָן, –
אַךְ מִי זֶה יַרְשִׁיעֵנִי, מְשׁוֹרֵר עָנִי,
בְּשִׁבְתִּי לַיְלָה בָּדָד אֶל שֻׁלְחָנִי
לְנֶגְדִּי צֵל מְשֻׁנֶּה מְכַרְכֵּר עַל הַקִּיר – –
אִם נַפְשִׁי הִתְעוֹרְרָה, דִּבְּרָה שִׁיר?

„השאלות שאלות הבל הן, כמובן"... אישי המשורר! מדוע אתה חושב, כי

זוהי השקפת ההשכלה על כל חיי הגיטו, שאינם אלא חשך ודלות ובערות וצרות בלי כל טעם, תכלית ומטרה. יזכר־נא הקורא את חרוזי גורדון:

אָשִׁיר יוֹם • אָשִׁיר עַבְדוּת נֶצַחַת,
אֶחְלוֹם דִּרְאוֹן־עוֹלָם, עַבְטִיט וָרֶפֶשׁ.

ככה שומעת האזן הבוחנת את הד־קולו של גורדון בחרוזים רבים מן השיר הזה ביחוד – הֵדו של היאוש הגורדוני:

מִנִּי אָז בַּת־שִׁירָתִי שְׁחוֹרָת כָּעוֹרֵב,
מְנַהֶמֶת הִיא כְּבַת־קוֹל מֵחָרְבוֹת הַר חוֹרֵב...

או:

פֹּה נֶאֱלַח הַכֹּל, הַכֹּל סָג –
יֵשׁ עוֹלָם טוֹב שֶׁכֻּלּוֹ חָג...
יֵשׁ קֶרֶן בְּרוּכָה, פִּנַּת אוֹר,
שֶׁשִּׁמְשָׁהּ – צְדָקָה, רוּחָהּ – דְּרוֹר
שָׁם תַּרְתִּי מָקוֹם לְךָ וָלִי –
קוּם נָעוּף יַחְדָּו, נִדְאֶה, בְּנִי!...
לֹא זֹה הַמְּנוּחָה, עוּף מִפֹּה...
אַךְ, לָמָּה, לִבִּי, תִּדְוֶה כֹּה?
מִי הֵטִיל בַּחֲדָרֶיךָ צֵל,
אֲפֵלַת־עַד וְחֶשְׁכַת־אֵל,
מַדּוּעַ אַתָּה זָעֵף, סָר –
יֵשׁ מֶרְחַב־יָהּ – וּלְךָ הוּא צָר...

(„בערב היום", תרנ"ה)

שומעים אנחנו גם כאן את המית שכינתו של גורדון:

צַר לִי עָלֶיךָ הַמְשׁוֹרֵר בֶּן־אוֹנִי,
מֶרְחַב יָהּ אֵין לְךָ לְהֲלָךְ־נָפֶשׁ...

ויום הכרתו של המשורר הולכת ומתעשרת, הולכת ומתחורת, הולכת ומשתחררת מהשפעתה של ה„השכלה", ויחד עם־זה – הולכת ומתעמקת

עבודתו של ביאליק. אבל נראה־נא בתחלה את המשורר בהתאמצו לעמוד על מהות שירת־עצמו.

כשאנו פותחים את ספר השירים וקוראים אותם כסדרם, בת־שירתו של ביאליק מתגלה לפנינו „נוגה" ו„לבושה אלמנות". לאזנינו מגיע תֵּכף הד השכינה העטופה שחורים ולבושה שחורים ומתראה לבניה־ידידיה כבוכה על בעל־נעוריה ועל בניה, שגֻלו מעל שלחנה. ואולי גם המִית־מה של ההשכלה „בת־השמים" הקובלת על בניה היושבים בחשך. בעל השמע הדק שומע בשיר: „ביום סתו בקרן חשכה נוגה מצאתיה" הד קול האגדה: „אמר רבי יוסי, פעם אחת נכנסתי לחרבה אחת מחרבות ירושלים ושמעתי בת־קול המנהמת כיונה" יחד עם הד קול השכינה של י"ל גורדון... ישיבת וולוז'ין, שיריו של גורדון, תשוקת־החיים העצומה וכסף הילדות של ביאליק הם המפתח לכל השיר הזה:

בְּיוֹם סְתָו בְּקֶרֶן חֲשֵׁכָה נוּגָה מְצָאתִיהָ
וּלְבוּשַׁת אַלְמְנוּת אֵלַי בַּמַּרְאָה הִתְוַדָּעָה,
וּבְחֶמְלָה רַבָּה שָׂמָה בִי עֵינֶיהָ, וּבְדוּמִיָּה
עַל רֹאשִׁי יָדָהּ הַמִּתְרַפְּקָה חֶרֶשׁ הִזְדַּעְזָעָה.

עד כאן – אגדה.

יְתוֹמִי – לָחֲשָׁה לִי – יְתוֹמִי! נִשְׁכַּח בָּעֲלָטָה.
כְּצֶמַח רַךְ בַּקֹּר, בִּדְמִי־יְגוֹנְךָ תִּתְיַגֵּעַ;
אַךְ דַּע־לְךָ, כִּי דִמְעָה כְלוּאָה תִּיקַד עַד שְׁאוֹל מָטָּה
וּבְכִי מִתְאַפֵּק עַד שָׁמַיִם עוֹלֶה וּבוֹקֵעַ.
כִּסְתָו מְעֻנָּן בְּלִי נְגֹהוֹת, דְּלוּחִים וַעֲכוּרִים,
בְּלִי צְחוֹק, בְּלִי גִיל, יְמֵי יַלְדוּתְךָ הַשּׁוֹמְמִים תַּמּוּ;
וּכְחֹרֶף מַשְׂכִּים אֶל אֶשְׁנַבְּךָ נִשְׁקְפוּ הַנְּעוּרִים,
וּפְנֵיהֶם הַגִּזְעָמִים מִן הָרְחוֹב לְךָ רָעָמוּ.

כאן בוכה צער־העלומים.

וּכְיוֹם־חֹל אֶחָד אָרֹךְ חַיֵּי־תָפֵל לְךָ נִבָּאוּ,
וַחֲלוֹם רַע אֶחָד אָרַג הָעַכָּבִישׁ בִּלְבָבְךָ;
דֵּרָאוֹן, דַּלּוּת, רֶפֶשׁ־עוֹלָם, צָרוֹת לֹא־נִשְׁמָעוּ,
וַיֶּחֱזוּ לְךָ מַחֲשַׁכֵּי־עוֹלָם תְּלוּאִים עַל שָׁמֶיךָ.

הן הנימים הדקות אשר תקַשרנה את נפש המשורר לכל דבר חי בעולם? ומה הם קוי־האור אשר יזרחו מכל נמצא ברחבי המציאות, יחדרו את כל היקום ויפלחו את לבו של המשורר? ומה הם חלומות־הפלא אשר הוא חולם גם בזרוח היום ובגוע היום, גם בשֵנה גם בהקיץ, בשבתו בין בני־האדם? ומה הם המראות המְיחדים אשר יִגָלו ויֵרָאו לפניו? האמנם מראות־תעתועים הם, והוא בריא ושָלֵם בכל רמ"ח אבריו הגשמיים והרוחניים?... ומה הוא העֶצב המְיחד אשר יתקוף לב המשורר, עצב־פתאם, בלי כל סבה חיצונית נגלית? ומה היא החדוָה הגדולה אשר תמלא לפעמים לבו, חדוַת־נצח, חדוַת־שמים, בלי אשר ידע „לשמחה מה זו עושה"?

כשבא המשורר לכל התהומיות שבשאלות אלה, הוא מתחיל לראות בעצמו כמין שְניוּת: הוא ואותו הדבר החי ומתגלה בו פתאם. הוא קורא לאותו הדבר „בת־השירה" ושואל על מוצָאה, טבעה ומהותה. תשוקה מְיחדה למשורר לדעת ולהכיר אותו דבַר־הפלא, החי בו כגר וכאורח מעולם עליון אחר זר ומוזר. מי הוא אותו הזר, מה מעשהו ומה חפצו ממנו, איש ככל האנשים, עפר ואֵפֶר, חרס את חרסי האדמה? צופה ומסתכל הוא באותו ההיכל הנעלם ומטַיֵל בחדריו, אוצרותיו וגנזיו הסתומים וכמוסים. במדה זו שהוא מרבה לטַיֵל, הוא מרבה להתפלא, כי בלכתו הלאה הלאה תראה העין מה שלא יֵרָאה ותשמע האזן מה שלא יִשָמַע. חפץ הוא המטַיֵל לתפוס ולהשיג את הגנזים ההם – והם לא יִתָפסו ואף גם לא יֻשגו בכל בהירותם...

ואולם יש אשר אותה התשוקה תהפך לתשוקת פרא, תשוקת שבירה והריסה, תשוקת הילד בהנתן לו כלי־צעצועים לשבר את כל הכלי, למען דעת את כל אשר בתוכו ובתוך־תוכו. או אז יחקור וידע המשורר את כל היסודות, החלקים וחלקי־החלקים שבשירתו – והשירה בעצמה, השירה בהוד שלֵמותה, תֵעלם ממנו. הוא רואה אז את הקַוים ואיננו רואה את השמש, רואה את חשך־הלילה ואיננו רואה את הלילה, רואה את כל כוכב וכוכב ואיננו רואה את גלוי כבודו של ה„הכל", רואה את המים ואיננו רואה את הים, רואה שברי־חיים ואיננו רואה את החיים...

בנפשו של ביאליק מתגלה הפרוצס הזה בכל חליפותיו ותמורותיו והוא המקור לרבים משיריו. אין המשורר חדל לחַפש את המוצָא של שירתו. ויחד עם זה הוא שואל את נפשו תמיד: מה היא שירה? יודע הוא את הדבר מנפשו ובנפשו, אבל ידיעה זו איננה מַסְפֶקת לו. חפץ הוא, שתהי לו תפיסה בדבר זה כמו בדבר מוחש. מלביש הוא את דבר־הפלא, שקוראים לו שירה, בדמות ומצַיר הוא אותה הדמות לכל חִטוב־אבֶרֶיהָ. מצַיר הוא ומצַיר – ומרגיש הוא בכל־זאת, שנשאר איזה דבר שאי־אפשר לצַיְרוֹ, והוא מצטער צער גדול על זה. כי אוהב הוא ביאליק את הבהירות ורק את הבהירות. אוהב הוא רק את הזהר המשתפך בראש כל חוצות, ואיננו אוהב את הזהר הנעלם. אפילו הלילה אור בעדו. כשהוא בא אל הנעלם הגדול שבדברים, מיד הוא כועס ומתקצף או עוזבו לנפשו כאומר: אין לי ענין אליו. זהו הצד החלש שבכל שירתו־

הלל צייטלין

עַל בְּיַאלִיק

א

מְשׁוֹרֵר הַבְּהִירוּת

כשמתגוללים הקלעים הראשונים והעולם מתגלה אפס קצהו לפני האדם, איננו מסתפק עוד בהכרת אנשותו, כי־אם מתחיל מעמיק וחוקר תמיד: מה הוא האָדם? מה מהותו? מהו שרשו? מה תכליתו? „אוהב הוא – כפי שאומר הפְּניני – להתחקות על שרשי מחצב אנשותו". כשאדם משורר, די לו בתחלה במה שיש: משורר הוא כאשר תשורר הצפור על הענף. כשהוא בא לידֵי התעמקות בשירה, שוב אינו מוצא סִפּוּק בזה, כי־אם בוחן ובודק הוא תמיד: מה הוא רוח־השירה המפעם בי? מה היא השירה כשהיא לעצמה ומה היא בגלוייה והופעותיה השונים בי? מדוע היא מְקַשְׁקֶשֶׁת בי תמיד כזוג? מדוע איננה נותנת לי מנוח? מדוע היא מצַוה עלי כמלכה, גוזרת ונוגשׂת כעריצה, נושקת כאֵם, כאחות וכאהובה, מושכת ולוכדת כקוסמת? ומאַין באה השירה? האִם רוח היא ממרום? האם רוח היא באדם? ואם רוח היא ממרום – מי אביה, מהוללה ומולידה? ולמה שלחה הנה „לגור בארץ ערבה"? אם רוח היא באדם – מדוע איננה בכל האדם, כי־אם ביחידי דור ודור? ולמה הנני אני – אני המשורר בעצמי – ככל האדם ואינני ככל האדם? הזִאם חסר אני דבר־מה, או יש נוסף לי דבר־מה? מה שֵׁם אקרא לאותו הדבר הנוסף? קִראו לו: גִּלוי, השפעה, הבְרָקָה; הפליאו לקרֹא לו גם רוח הקֹדש. רוח הקֹדש? והלא אינני קדוש וטהור יותר מחברי; ולא עוד, אלא „כל־עוד לא יקרא אַפוֹלוֹ למשורר להקריב לו קרבן־קֹדש, הנה בין ילדי העולם הפחותים אולי הוא הַפחות ביותר". רוח גבורה? והרי כל גבורת המשורר רק ברגעי ההתרוממות הנִיחדה, והתרוממות זו עצמה מאַין מוצאה? שפעת־כֹּחות? שפעת כֹּחות־עלומים? הלא אלה לכל בני־תמותה – ומה יתרון למשורר? אבל האמנם אין כל יתרון למשורר, ומה היא עתרת הַגְּוָנים אשר רק עין המשורר תֶּחזם? ומה הם הקולות אשר רק אֹזֶן המשורר תבחנם? ומה הם הרוחות אשר רק למשורר יֵראו ויתגלו? ומה הם הַצְּלָלִים, הַצִּלְלִים ושברי־הצלילים? ומה

„רִיב יֵשׁ לָאֵל בָּכֶם, שְׁאֵרִית יַעֲקֹב,
כִּי תִשְׁכְּחוּ שָׂפָה מְאֹד נִבְחֶרֶת״ —

ושוב נמשך כמים שאין להם סוף ה„יוצר״ המתוק והמסלסל, המחליש והמְיַשן והמעוֵר את העינים. אתה חִדַשְׁתָּ את התוכחה, אתה קִדַשְׁתָּ מחָדש את התוכחה. כשעמדו רגליך על חרבות „עיר־ההרגה״ נזרקה מפיך הזעקה המרה:

„מֵת רוחָם, נָס לֵחָם וֵאלֹהֵיהֶם עֲזָבָם״.

אשריך, חיים נחמן, שאתה בעצמך נעשית „מעשה לסתור״ לאותו ה„הספד״ על קבר עם. אשריך! אין השכינה בגלות, כי מצאה מָעוֹן בך; אין הדור יתום, שאַתה חי בו. אֻמה שהיתה לה עֶדנה אחרי בלותה ושֶׁיָלדה בימי־זקנתה חוזה כמוך ומוכיח כמוך — לא מת רוחה ולא נס לֵחה, ואלהים לא עזָבה.

טבת תרפ״ג.

ובחמשה־עשר באב בנות ירושלים „יוצאות בכלי־לבן, יוצאות וחולות בכרמים" ושָׁרות ואומרות לבחורים הנאספים:

„בָּחוּר, שָׂא נָא עֵינֶיךָ
וּרְאֵה מָה אַתָּה בוֹרֵר לָךְ".

יותר מאלפים שנה נשתתקה אצלנו מַנגינה זו, מנגינת הבריאות והרעננוּת, מנגינת חיי־עולם בחיי־שעה. איזו רוח־פלאים נָשבה בכנורך, חיים נחמן, שהתחיל מחָדש מנגן מאליו אותה מַנגינת־החיים הצוהלת? אתה חִדַּשת את השיר העברי במובנו המקורי והקדום, רצוני לאמר את השיר העממי החי, שאינו לא תפלה ולא קינה ולא ברכה, כי־אם שירת החיים הצוהלים, שיר־מזמור: לא שירה־שבכתב, כי־אם שירה שבעל־פה. „שירי־עם" שלך היו המשך, אחרי הפסקה של שני אלפים שנה; הם היו יקיצה אחרי שֵׁנָה של מאה דורות; הם היו מעין סִמן ראשון של התחדשות ובריאות ופריחה: הנשמה העברית החלה מתרפאת ממחלות גלותה. אלחריזי אמר עלי: „הוא בא באוצר השיר ולקח כל כלי חמדתו, ויצא וסגר השער אחרי צאתו". אבל אתה, חיים נחמן, פתחת מחָדש את השער הסגור ומחָדש מָצאת הדרך לאוצר ה„שיר".

•

גם זה הוא סוד־קדום אצלך, יסוד מתקופה קודמת־לגלות: התוכחה שבשירתך. אין זו „קינה" של אובדי־עצות ואובדי־דרך: „למה־זה יתחננו אלי?... ירימו נא אגרוף כנגדי ויתבעו את עלבונם". אין זו „שירת־זעם", כמו שאין התוכחה הַמִּקְרָאִית „שירת־זעם". זעם הוא רגש אין־אונים, זעם הוא צִלה של שנאה, וזעם הוא פרפור־הנפש לאחר יאוש. אבל תוכחתך מלאה כח־גברא ואהבה־לעם ואמונה בעתיד ורצון לעתיד: „תוכחה" זו היא כל־כך רחוקה משלילה וקרובה לחיוב, שבה בעצמה יש הרבה מיסודות „שירת האחרית והנחמה". מי התרומם אצלנו לתוכחה כזו מיום שנשמעו הקריאות המזעזעות: „והיו חייך תלואים לך מנגד ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחייך"; „מי יתנני במדבר מלון אורחים ואעזבה את עמי ואלכה מאתם"? מי הֵעֵז להוכיח ולאמר דבר שלא נשמע? התוכחה נעשתה שנואה ובזויה על העם, שהתרגל במים פושרין בנוסח המאחר: „נחמו, נחמו" ו„אתה בחרתנו". „עכשיו שהם חולים מן השעבוד אין מבקשין לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות"; ואפילו לפרשת־התוכחה עלה לתורה רק הַשַּׁמש, כעין שעיר־לעזאזל של הקהלה. נשתתקה התוכחה אצלנו במרוצת־הדורות, נשתתקה המלה החזקה, „הדבר כאש... וכפטיש יפוצץ סלע", המלה המעוררת והמזעזעת והזוקפת כפופים. נשמעה רגע אחד תוכחתו של מאורנו בן־גבירול:

שלנו, לא נטירת כלבים בכרמים אחרים. בריאותך היתה התחלה של התרפאות טבעית, הבאה מאליה, של התגברות כהות־הקיום על כח־ההריסה; לא בריאות ארעית ומזֻיפת, הבאה מִסמים משקיטים ומשַכרים, שאינם מרַפאים את המחלה, אלא משַכחים את הכאב („לא על רפואתי אני נסמך, רק אל רפואתך אני צופה" — כה לעג המשורר שבי על הרופא שבי יום אחד כששתיתי סם־רפואה מעין זה). אתה שבת אל המקור ואל הַשֹרש ואל ה„בראשית", וכאותו „סבא" בן־עירך ובן־דורך, שהיה לך לעינים, גם אתה „נאבקת עם הגֹלם במקום גִדולו ומולדתו" — גֹלם תרתי משמע: גֹלם־ההויה וגֹלם־כנסת־ישראל. נתעוררו בך מחֻדש החושים, במקום דקדוק וזֵעה. נתחדש בך משהו מ„ריח־השדה אשר ברכו ד'", במקום ריח־בית־הקברות ו„חֵלב ושעוָה" — אפילו בנגון הגמרא היבש הקשבת את קול־הנשָמה: „שירי־חיים הֻקרו באותיות המתות".

שירי־חיים! זהו אחד היסודות הקדומים ביצירתך, יסוד מתקופות שלפני־הגלות, יסוד בלתי־גלותי. מיום שהושר אצלנו המזמור „ברכי נפשי" לא פעפעו בשירתנו החיים בהודם ובזהרם ובנצחיותם כמו באחדים משיריך, המלאים קִרבת־אלהים וריח־שדה ואורות־בראשית. מיום ששרו בני־קֹרח את מזמוריהם ותהלותיהם לא נשמעה אצלנו שירה, עם חותָם של דתיות כל־כך חיה ועמֻקה, שנתבטאה „במלים טהורים כספירים", כתפִלותיך ל„אל־חייך", שהן מצד אחד „מליצים בין נפש האדם ויוצרה" ומצד שֵני „מליצים בין עַם ישראל ואלהיו". ומימי החרבן לא נשמעו אצלנו „שירי־חיים" פשוטים כמשמעם, שירַת הנשמה התַמה והבָּרה הצוהֶלת והמרַנֶנת, כמו ב„שירי־עם" הזורחים והפורחים, הנוצצים ככוכבי־בֹקר ביצירתך.

זה הקֹמץ של „שירי־עם", שהבאת לנו מתנה, נראה לי כאחת הנקֻדות היותר מזהירות ביצירתך: לא מפני שהם היותר משֻכללים, כי־אם מפני שהם הארציים ביותר, הבריאים ביותר, הבלתי־גלותיים ביותר, הקרובים ביותר לקדמות־נעורינו. כאן הוא יסוד קדום, יסוד ראשון, התחדשות, התנערות. שירתנו בגולה, וגם שירתי אני, היתה יותר „תנים" מ„כנור": תשעה קבים „תנים" וקב אחד „כנור". ואפילו זה ה„כנור" מה היה טיבו? זה היה כנור של תקוות, של געגועים, של נחמה, כנור לעתיד־לבוא: „עת אחלום שיבת שבותך". אבל ב„שירי־עם" שלך מנגן מחֻדש כנור חיי־שעה בלי חלומות ותקוות, כנור של „אוחזים־ביד", כנור הבריאות והארציות, זה הכנור ש„מנגן מאליו" כשנושבת בו רוח־החיים. זהו המשך של המנגינות העממיות של שמחת בית־השואבה וחמשה־עשר באב מזמן שבית־המקדש היה קַים: בחג־הַסֻכות השתפך שטף של אורה וזמרה בחוצות ירושלים; „לא היה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית־השואבה" וחסידים ואנשי־מעשה ובעלי־תשובה מרקדים ואומרים „שירות ותשבחות":

„אַשְרֵי יַלְדוּתֵנוּ – שֶלֹא בִיְשָה אֶת זִקְנוּתֵנוּ!

אַשְרֵי זִקְנוּתֵנוּ – שֶכִּפְּרָה אֶת יַלְדוּתֵנוּ!"

אתה יצרת עולמך, עולם זמירותיך וחזיונותיך, בדור של סִלוק־שכינה ובסביבה של עקרות; אבל אתה היית בעצמך מעון־לשכינה —

„הָאֵל מְקוֹר־חַיִּים בְּךָ אָצַר   וּבְךָ נְפָשׁוֹת מָצְאוּ מִבְצָר".

בשביל־כך היה שירך שיר־זכר, שיר של יוצר ולא של יָצוּר, שיר שלו מַפרֶה ולא של מֻפרָה, קול ולא בת־קול, — אולי קריאת־הגבר של שיר־העתיד, שאמרו עליו: „כל השירות שנאמרו בעולם לשון־נקבה, אבל לעתיד־לבוא שיר לשון־זכר, שיר חדש" (במובן דומה לזה אמר אלחריזי עלי ועל חברי משוררי־ספרד: „ומשורריהם כזכרים, וכל משוררי־עולם כנקבות"). שיר־זכר! זהו שֵם הולם את יצירתך. היא נתנה יותר משהיתה מקבלת, היא השפיעה יותר משהיתה מֻשפעת, יש בה יותר כח־גברא והתקוממות ורוח־מרד מאשר יש בה רכות ונעימות והתרשמות נקבית. היא אינה בבחינת „נקבה תסובב גבר", כי־אם בבחינת „והוא ימשָל־בך"; אין היא בבחינת „גֹלם", שצריכה „להעשות כלי", כי־אם בבחינת סנה בוער באש, בוער ומאיר ומחמם ואיננו אֻכל...

*

דבר אחד עִקרי עושה אותך ליחיד בדורך ולאחד היחידים בכל דורות הגלות: יש בשירתך יסודות־קדומים מימי נעורי אֻמתנו, יסודות מתקופות שלפני־הגלות. במלים אחרות: יש בך יסודות בריאים מתקופות שלפני המחלה. יסודות־קדומים אלה מימי האורה והכח, מימי הארציות והטבעיות ובריאות הגוף והנשמה, נגוזו ונעלמו במרוצת־הדורות והיו כלא היו. באו ימי חשכה וחֻלשה, ימים של התרחקות מהארץ והטבע, ימים של פריחה באויר והתגַוְנוּת הגוף והנשמה. נשמה חולנית לא יָכלה לשיר שירה. אֵרע לשירתנו מה שאֵרע לשפתנו: „מצא אותה מה שמצא נושאיה, נִדַלדלה בדלותם וצרה במעוטם. נסתתמו מקורות החיים הבריאים, הדלו קולות־אלהים, ונשרים קצוצי־כנפים היו זוחלים על הארץ ומנקרים באשפה. נעלמו ואבדו הכח והיפי שבספורי התורה, זמירות דָוד, התרעם איוב והתוַכחו עם רעיו, תוכחות ישעיהו ונחמותיו". במקום המעוף באה הזחילה, במקום השיר באה האנחה, במקום תנועת הנשמה בעליָתה וירידתה „התחילו לומר (כמבטא אלחריזי) פיוטים ושירים, שבורים ופסחים ועִוְרים... בלא בנין ובלא ענין". מה היתה, בעִקרה וברֹב סִמניה, השירה העברית בשמונה מאות שנה האחרונות? בִקעה מלאה עצמות יבשות, בלי גידים ובלי בשר ובלי עור, וקֹדם כל: בלי רוח: איך נפתחו פתאֹם הקברים, מי הוביל רוח־קדומים ל„כְפָרך השאנן, מֻקף חומת יערים"? בשירתך קמו עצמות יבשות לתחיה והנשמה העברית התחילה מֻחדש להראות סִמנים של בריאות. יקיצתך היתה שִיבָה, לא בריחה; התחדשות, לא התנכרות. יצירתך היתה התחלה של נטירת כרמנו

הפסיחה על שתי הסעפים, מאותה ההשתעבדות המְחלטת לחיי־שעה, מאותה העניות במקום עשירות, – שבמאות שנים האחרונות הטביעו חותָם של זָרוּת ושל אַוויריות ושל הִדַלדלות על חלק גדול מהשירה העברית החדשה והפכו הרבה ממשוררינו ל„נביאי תרמית־לבם", שעליהם אמר הנביא: „ואנכי לא שלחתים ולא צויתים, – והועל לא יועילו לעם הזה". אתה הנך „מעוֹר אחד" ושירתך נובעת ממקור אחד („שמש אחת במרום ושיר יחיד ללב – ואין שני..."). אפשר לאמר: מתוך שירתך דובבות שפתי כנסת־ישראל הנצחית – הרגשת־העולם שלה וחלום נפשה, צערה ויגונה, קינתה ונחמתה, אמונתה החזקה בעצמה ובעתידה וכמִיָתה הבלתי־פוסקת לארץ חדשה ושמים חדשים; בשירתך רועדים הֵדי העָבר הקדום והעתיד הרחוק, מה שלפני הגלות ומה שאחר הגלות. באישיותך התאחו שוב הקרעים; ביצירתך התאחדו מחָדש היסודות הבריאים והקבועים של הנשמה העברית, שאחרים קְרָעוּם לגזרים וּפִזרוּם לכל רוח, ומחָדש נעשו כֻלם אגֻדה אחת כבשעת יצירתם, – כמעט הייתי אומר: „כנתינתם למשה מסיני".

משורר עברי אתה בבחינה עוד יותר עמֻקה ויותר חשובה. עברי אתה באותו הרוח הנאצל של דתיות, השפוך עליך ועל שירתך, שהמשורר אָסָף קורא לו „קִרבַת־אלהים:" רוח ד' דובר בך ומלתו על לשונך. הלא כה דבָרי מאז: הרגשת־החיים הדתית היא עִקר מהותה של הנשמה היהודית, היא הנגינה המיֻחדת שבקול־יעקב. זו הרגשת־החיים הדתית היא בשביל כך יסוד־היסודות של שירת־ישראל מיום היותה. כל יצירה שירית שאין בה קצת מאותו „רוח־הקדֹש" במובננו שלנו, שאין בה מַשהו מאותו „רוח־אלהים" ומאותה ה„התאבקות" הקדושה של מעבר־יַבּוק, זרה לנו ולרוחנו ואין לנו חלק בה. כך אמרתי במקום אחר: המשורר האמתי הוא זה, שבשעה שנסתלקה שכינה מן הדור – „הוא בעצמו מעון־לשכינה... כאברהם ומשה". מעון־לשכינה! זאת אומרת: אין הוא מקבל שפע מבחוץ (ואצ"ל שאין הוא מאותו הסוג העלוב, שעליו לעג הנביא: „מגַנבי דְבָרי, איש מאת רעהו"), אלא הוא נותן משלו; אין הוא נעזר ונשפע מכח־השכינה שבדור, אולם השכינה בו בעצמו; אין השכינה בגלות, מפני שהוא נעשה לה למָעון; אין הדור יתום, מפני שהוא נעשה לו לאב. זהו מה שאתה היית בדורך, ולזה כִּוַּנתָ בכרוזך „לא זכיתי באור מן ההפקר":

„... כִּי מִסַּלְעִי וְצוּרִי נִקַּרְתִּיו

נַחֲצַבְתִּיו מִלְּבָבִי.

יִצוֹץ אֶחָד בְּצוּר לִבִּי מִסְתַּתֵּר,

נִיצוֹץ קָטָן – אַךְ כֻּלּוֹ שֶׁלִּי הוּא.

לֹא שְׁאִלְתִּיו מֵאִישׁ, לֹא גְנַבְתִּיו –

כִּי מִמֶּנִּי וּבִי הוּא".

„דָּרַשְׁתִּי קִרְבָתְךָ, בְּכָל־לִבִּי קְרָאתִיךָ,

וּבְצֵאתִי לִקְרָאתְךָ – לִקְרָאתִי מְצָאתִיךָ!

לְאֻמִּי? מלה זו באה למעט ולא לרבות, לבלבל ולא לבָרר. אני לא ידעתי מִיָּמַי מה טיבָהּ של „לְאֻמִּיּוּת" זו, אני הייתי עברי – שֵׁם זה אומר הכל ומקיף הכל; וכל מה שאינו נכנס בגדר זה או שמתנגד לו מאיזה צד, הרי הוא זמורת זר ואין לנו עסק בו.

איזהו משורר־ע ב ר י? הֱוֵה אומר: זה, שהנשמה העברית מדברת מתוך גרונו; זה, שהעצמיות העברית הטביעה את חותָמה המְיֻחד על כל אישיותו ועל כל יצירתו; זה, שהסתכלותו־בחיים והתרשמותו והתרגשותו הן מקוריות ולא מתֻרגמות, עצמיות ולא זרות, משלנו ולא משלהם; זה, שהנגינה היהודית המְיֻחדת היא יסוד ושֹׁרֶשׁ יצירתו ובוקעת ועולה מכל שירותיו וזמירותיו. ואיזהו משורר־עברי מ מ ד ר ג ה ר א ש ו נ ה? הֱוֵה אומר: זה, שמתוך גרונו מדברת לא רק חֶלקה ידועה מאותה הנשמה העברית, כי־אם נשמת־ישראל כֻּ ל ה; ולא רק נשמת תקופה ידועה בצביונה הארעי והזמני והמקרי, כי־אם נ ש מ ת כ ל ה ד ו ר ו ת בכל מלֹא־הקפה ונצחיותה, ביסודותיה הקבועים והמהותיים והבלתי־משתנים בעִקרם, היסודות שמֵעבר־לזמן־ולמקום המְשֻׁתפים לכל התקופות ולכל הופעות החיים הקבוצִיים. אלה המשוררים יחידי־סְגֻלה הם חוליות בשרשרת־הזהב של שירתנו ובקהלם יַחד כבודך. משורר כמוך הוא לנו נשמת־הנשמות ולב־הלבבות, בחינת זעיר־אנפין של כלל־ישראל, מקיף ומְרֻבּה־צדדים ומָלֵא הפכים וסתירות כָּאֻמּה עצמה, כַּחיים עצמם, ושום הגדרה מגבילה וממעֶטת־הדמות – כמו „לְאֻמִּי" וכיוצא־בו – אינה תופסת אותך ואינה הולמת עליך ואין לנו רשות להשתמש בה. שירתך היא לא רק לְאֻמית ולא רק דתית, לא רק שירת־יחיד ולא רק שירת־צבור, לא רק „תַּנים" ולא רק „כִּנּור": היא כל זה ביחד ועוד יותר מזה, היא שירת הנשמה העברית, כפי שהיא משתקפת בנשמתך היחידה, היא שירת החיים ביחידותם היהודית – היא קדם־כֹּל לא „חלום־שקר" ולא „תרמית־לב", כי־אם ד ב ר־א מ ת. „הנביא אשר אתו חלום יסַפר חלום, ו א ש ר ד ב ָ ר י א ת ו י ד ַ ב ּ ר ד ב ר י א מ ת". ומהו „דְּבָרִי"? „הלא כה דְבָרי כאש... וכפטיש יפוצץ סלע".

אין דורך מבין אותך די־הצֹרך, חיים נחמן; והשמות המלאכותיים, שהדביקוּ על כתפך, אינם הולמים אותך. אין אתה לא נביא, ולא לְאֻמי, ולא משורר־הזעם: אתה משורר־ע ב ר י ממדרגה ראשונה, אתה המשורר היותר עברי בגולה מיום שֶׁשָּׁרתי את שירת הצער הגלותי „ציון, הלא תשאלי..." משורר־ע ב ר י אתה קדם־כֹּל בהקפך היהודי הרחב והעמֹק; אפשר לאמר עליך בשנוי־נוסח את המֵּמרה: עברי אתה ושום דבר עברי אינו מוזר לך. „אשכול" אתה בכרם שירת־ישראל, „א י ש – ש ה כ ל בו", אחד מאלה האשכולות „שבטלו משמת יוסף בן־יועזר". אין אצלך אפילו שמינית שבשמינית מאותה החד־צדדיות, מאותו ה„קרע", מאותה הכפילות, מאותה

יחס עברי. גם אתה למדת מנעוריך „להביט שמימה", לא שתית „מנהר האבדון" ולא אכלת „מן המלוח"; נשאת בחֻבך „אש־הקדש" ו„גחלת ד' האחרונה" והכרזת בקול־רם: „לא חוננתי במַעלעות ובצפרנים – כל כחי לאלהים..." הטעמת במלים שאינן צריכות בֵאור אותו יסוד־היסודות של תכונתנו, אותה העִבריות הַמֻחלטה וההכרחית.

אני שרתי:

„כְּנִדָּה הָיְתָה תֵּבֵל לְפָנַי בְּיַעַן יָקְרָה נַפְשִׁי בְּעֵינָי
אֲשֶׁר חָלְקָה לְבִלְעָדַי כְּבוֹדָהּ בְּעֵת רָאֲתָה אֲשֶׁר חֶלְקִי אֲדֹנָי
הִתְבְּחַר בִּי – וְאָנֹכִי מְשַׂנְאָהּ וְאֶבְחַר בָּהּ — וְהִיא מִכְשׁוֹל עֲוֹנָי
אֲנִי יְבָם וְלֹא אָחְפֹּץ לְקַחְתָּהּ וְהִיא חוֹלְצָה וְיוֹרֶקֶת בְּפָנָי".

ואתה התודית „על סף בית־המדרש":

„שָׁב הִנְנִי עַתָּה מֵעֵמֶק הֶעָכוֹר,
נִמְלַטְתִּי לְהַגִּיד לָכֶם כִּי גָבְרוּ הַמַּכִּים...

– – – – – – – – – – – – – – –

בָּאוּ מַיִם עַד־נֶפֶשׁ, – אַךְ הִיא בָם לֹא בָאָה,
אַךְ הִצַּלְתִּי אֱלֹהַי, – וֵאלֹהִים הִצִּילָנִי..."

דורך אינו מבין אותך, דורך אינו מכיר אותך: הוא מעריץ אותך מתוך הרגשה ערפלית והוא מאמין בך אמונה עִוֶרת, כמו שמאמינים בנפלאות. כ„מוזר ואיש־חידות" אתה עובר בתוך בני־הגולה. מה שהם משבחים ומפארים בך וביצירתך אלה הם לרֹב דברים של מה־בכך, ענינים זמניים ומקריים, שאינם נוגעים במהותך. מה שהוא העִקר בתכונתך ובשירתך, אותו הדבר היסודי, המהותי, הנצחי, הקובע מקום לעצמו מֵעֵבר לזמן ולסביבה – זה אינו־נראה לבני דורך די־הצֹרך ורֻבם אינם מרגישים במציאותו. אי־אפשר לתפוס את מהותך בשמות־עצם כלליים או במלים שֶׁנִּטַשְׁטְשׁוּ מרֹב מְשמוש, מעֵין: נביא, לְאֻמִּי, משורר־הזעם. נביא? איזה משורר אמתי אין בו משהו מאותה „הרמיזה הנבואית והראיה הרוחנית", שהכרתי בסוף ימי בִּחוּר עִקר מהותה של כל שירה אמתית! „התמדת הנבואה בינינו – כך אמרתי במקום אחד – זהו מה שכתוב: ולבי ער... הענין האלהי אינו חל על האיש אלא כפי הזדמנותו לו, ואִלו היינו מזדמנים לקראת אלהינו בלב שלם ובנפש חפצה, היינו פוגעים ממנו מה שפגעו אבותינו במצרים". במובן זה שרתי בהיות עלי יד ה':

הישיבה, אני באליסַנה ואתה בוולוז׳ין; גם לי גם לך „הֵקרוּ שירי־חיים באותיות המתות״ ולשנינו היתה הישיבה „בית היוצר לנשמת האֻמה... מקור דמיה, הנוטעים בה חיי עולמים״. אני התגעגעתי עד זקנה על „בית־התפלה, אשר היו במדרשיו מנוחי... תענוגי שבתותי והדר מועדי וכבוד פסחי״, ואתה שַׁרתּ מלב חם: „... זוכר עודני את כֻּלכם, את כֻּלכם, את כֻּלכם... וזכורני מה חזק הגרעין, מה־בריאה הפרֻדה הטמונה בחלקתם הזעומה״. ושנינו נשתתקנו קֹדם זמננו! האם נתקַים בשנינו מה שֶׁשַּׁרתּי על רמב״ע: „ב עון דור סָתם אל את אורו — והשכין עליו עננות״? הרגשה אחת, משֻתפת לשנינו, העיקה עלינו ומררה את חיינו:

אני קוננתי:

„בְּעֵת נִרְפַּשׂ מְקוֹר הַשִּׁיר וְנִשְׁחַת,
מְאַסְתִּיהוּ וְנַפְשִׁי גָעֲלָה בוֹ,
וְאֵיכָה גוּר־אֲרִי יֵט אֶל נְתִיבוֹ,
וְשׁוּעָלִים קְטַנִּים הָלְכוּ בוֹ?״

ואתה התמרמרת:

„יוֹנֵי הַזַּכּוֹת, שְׁלַחְתִּין לְעֵת־בֹּקֶר שָׁמַיְמָה,
שָׁבוּ אֵלַי לְעֵת־עֶרֶב — וְהִנֵּן עֹרְבִים מְלַמְּדֵי־אַשְׁפַּתּוֹת,
צְוָחָה נִתְעָבָה בִּגְרוֹנָם וּבְשַׂר נְבֵלָה בְּפִיהֶם...
אָנָה אֵלֵךְ מֵרֵיחָם, וְאָנָה מֵהֲמוֹנָם אֶסָּתֵר?״

זו הַקִּרבה החיצונית גררה בהכרח קִרבה נפשית. העִקר הוא: התכונה היסודית בשירתך היא הנקֻדה היהודית. אצל האחרים, בכל־אפן אצל חלק גדול ממשוררינו, נקֻדה זו היא דבר שברצון, אצלך היא דבר שבהכרח; אצל האחרים היא לפעמים פרט אחד מהרבה, אצלך היא יסוד היסודות. אין אני מוצא זאת הנקֻדה היהודית בתֹקף כזה ובשלטון מֻחלט כזה אצל שום משורר עברי בזמני או בזמנך או בתקופות שבינתים. — אתה שרת תמיד ובכל שנויי הצורות והתכנים „שיר ד׳ על אדמת נכר״ (אתה מרגיש „על סף בית־המדרש״: „לשיר שיר ד׳ בתבל נולדתי״). שירך היה תמיד שיר ד׳, שיר עברי: לא רק בשעה ששרת שירי־דת או כששאגת שאגת־האֻמה, כי־אם גם כששרת על האהבה ועל הטבע, על החיים ועל המות. רגש־החיים שלך הוא עברי בתוך־תוכו, עצמי, מקורי, רגש הדם והדורות. העבריות הטביעה את חותָמה על אנושותך ואתה קשור בה ונתון בה כחלזון בנרתיקו. משורר עברי אתה לא מפני שאתה מדבר עברית, כי־אם מפני שאתה מרגיש עברית, מפני שֶׁיַּחסך אל ההויה הוא

העברית גנוזה שירת־ישראל שרשרות שרשרות: יש שרשרת של זהב ושרשרת של כסף, שרשרת של ברזל ושרשרת של עץ והרבה־הרבה שרשרות של נְיָר. אתה נעשית חוליה חדשה בשרשרת־הזהב של שירת־ישראל, שרק הַמְּבחרים מן הַמְּבחרים נתאחדו בה – ונער יכתבם. מאות בשנים חכתה שרשרת־הזהב לחוליה חדשה; מאות בשנים חכו כל הדורות לחוזה ונעים־זמירות־ישראל, ש„רוח ד' דבר בו ומלתו על לשונו". עד שַׁקַּמְתְּ, חיים נחמן, שַׁקַּמְתְּ רוֹאֶה בישראל: רוֹאֶה ורוֹעֶה, – „נוחל ומנחיל". על־כן באנו היום מכל היכלי השירה העברית לכבודך ולכבוד חגך, ואנחנו מודים לך ומברכים אותך.

עלי נפל הגורל לדבר אליך היום בשם כנסת־ישראל, אני היום שליח־צבור של כל הדורות, ופעם שנית אני קורא היום (כבאותו היום המזהיר במצרים לפני שמונה מאות שנה): „צום־העשירי חַגִּי... יום שד וצרה נהפך ליום... תודה וזמרה". יש קשר מְיֻחד ביני ובינך. קרובים אנחנו קרבת־נפש, אחים אנחנו, תאומים אנחנו; אין אני רואה פה בין דרי־מעלה ושם בין דרי־מטה משורר עברי קרוב לי ולשרש־נשמתי יותר ממך. כי כל המדות שְׁמוּנים בי נמצאות בך: אתה המשורר היותר עברי, שהיה לישראל בגולה מיום נחתם חזון. כמוני היית רחוק ביותר מכל מין של התיַוְנוּת – „חכמה יוָנית" לא „השיאתך", כמו שלא השיאה אותי – וקרוב ביותר אל האבות ואל האמהות, למקורות הנשמה העברית; בנשמות שנֵינו להט אותו הניצוץ היהודי, ששר עליו מורי ומדריכי משה ן' עזרה:

„אִוְּתָה נַפְשִׁי אֶל־מְקוֹם נַפְשָׁהּ,

וְכָלְתָה אֶל־מְקוֹר שָׁרְשָׁהּ".

בך התאחדו במדה יותר שלמה ויותר מקפת מאשר ביתר משוררי־הגלות היסודות הקבועים והמהותיים של השירה העברית.

מעולם לא בקשת לך „ארחות עקלקלות" ולא עזבת „אֵם־אֳרָחִים": תמיד חפרת את בארותינו שלנו ושתית מבּוֹרֵנוּ, שאבת מים חיים מן המקורות ולא „מים שלנו" מכלי שני, ינקת „משדי האמהות ואמרת שירה" („... כאלו טפחוהו ידי אגור ואומנתו דבורה", שָׁר ר' יוסף ן' צדיק עלי – וגם עליך!). רגליך היו עומדות תמיד על אדמת־קדשה של האֻמה ובך נתקַימו במלואם הדברים שנאמרו על ר' יוחנן בן־זכאי: „שלא הניח מקרא ומשנה והלכות ואגדות וכל דבר שהוא מדברי תורה שלא למדו... שלא שָׂח שיחת־חֻלין מימיו ולא הלך ד' אַמות בלא תורה..."

כשאני הוגה בך, אני רואה תמיד לפָני את בן־גילי. אחים אנחנו וקרובים זה לזה גם באיזה פרטים עִקריים במאורעות חיינו וברשמי ילדותנו, ותכונתנו האישית והפיוטית מְרכבת במדה ידועה מיסודות דומים זה לזה. כמוני היית „ילד רך ויחיד וחולם... ובדד פרפרה נשמתך בגמרא". כמוני נשארת כבר בילדותך יתום בלי אב. שנֵינו חלמנו חלומות־אל על ספסלי

יהודה אלחריזי צחוק קפוא. שלובי־זרוע נכנסים משה חיים לוצאטו ונפתלי הירץ וויזל, על צדם נראה שלמה לויזון, ואחריהם להקת משוררים־משכילים עם מיכה יוסף לבנזון ויהודה ליב גורדון בראש. נוצצות העינים של אברהם מפו. לבסוף נראות „פנים חדשות": הסבא מנדלי ופרץ, ואחריהם התמונות החוורות והעיפות של ברנר, ברדיטצבסקי ודוד פרישמאן. בקרן־זוית נראים שני רבנים ישישים, מעין אורחים לא־קרואים, ראשי־הישיבות באליסנה ובוולוז'ין: ר' יצחק אלפסי (רבו של יהודה הלוי) ור' נפתלי צבי יהודה ברלין (רבו של ביאליק); לפניהם נפתחים הכוזרי, המתמיד, הלכה ואגדה — והם מסתכלים בם בנחת־רוח ובגאון.

דומיה חגיגית ממלאה את החלל. אבות השירה העברית יושבים ועטרותיהם בראשם ונהנים מזיו הזריחה החשאית, מאזינים ומקשיבים ומחכים. כלם יושבים טעוני הרהורים וזכרונות — ושותקים. לפעמים נשמע קשקוש כנפי־נשר מעל למראשותיהם; לרגעים דובבות השפתים מלים מקטעות מענין־היום או איזו תפלה קצרה בלחש, ושותקים שוב.

חלונות השמים נפתחים ונראים פני האדמה והמון יושבי־בה. מרחוק מזהירה דמותו של המשורר בעל־היובל, כשהוא יושב בקרן־זוית, הרחק מאדם העיר, שוקט ובודד, מקפל בתוך עצמו ומבטו מכון כלפי פנים. כל העינים פונות כלפי אותה הנקדה המזהירה באפלה של מטה. השתיקה מתגברת, כאלו מחכים לאיזו בשורת־חג. אז יקום יהודה הלוי מכסאו המקשט פרחים לבנים, ועיניו הבוערות כגחלי־אש משוטטות במרחקי עולם־התחתון, כאלו הן מבקשות אותה הדמות המזהירה המתבודדת בפנתה.

באויר משתפך קול עמק ורך, קול זקן־ילד, מלא נעימות ושלוה: יהודה הלוי מדבר!

*

„יָרֹנּוּ יָמִים וְעִתּוֹת תִּשְׂמַחְנָה   וּמִגִּיל וּשְׁלוֹמִים אֲנָחוֹת תִּבְרַחְנָה

וְרוּחוֹת נִפְעָמִים יְגוֹנוֹת תִּשְׁכַּחְנָה   וּפִיּוֹת נֶאֱלָמִים רְנָנוֹת תִּפְצַחְנָה"

התזכור עוד, חיים נחמן, את הזמר הישן?

היום נתקימה נבואתי: ביום יובלך ירנו ימים ותשמחנה עתות. אין זה חג דור אחד בלבד: יחד עם דורך חוגגים כל הדורות וכל התקופות. כי אתה שרת שירת נצח־ישראל. משורר־האמה אתה, לא רק משורר־הדור. יום־טוב היום לכנסת־ישראל כלה — „במרומי־ערץ ובשכוני־ארץ" — וגם פיותינו הנאלמים יפצחו רננות. בך התאחדו כל האורות והיו לשמש; בך התאחדו כל הדורות והיו לשיר. גדול אתה יתר מדי מהיות בן־דורך ובן־מקומך. צר בשבילך המקום בתקופה שאתה חי בה. נכון כסאך מאז בהיכל־הנצח של שירת־ישראל, בתוך הנשמות העליונות והנאצלות, שאין אפיסה שולטת בהן. אתה אחד משלנו! אתה אחד „הבנים־היחידים" של הנשמה העברית, שמקומם בכתל־מזרח של היכל שירתנו. בבית־גנזיה של הנשמה

מרדכי עהרנפרייז

יוֹבֵל בְּיַאלִיק בְּעוֹלַם־הָאֱמֶת

משָׂא יהודה הלוי

צום עשרה־בטבת נדחה הפעם והאֵבל נהפך ליום־טוב. יום־ביאליק, חג הנשמה העברית, היה ליום שמחה והתרוממות לא רק בארץ, כי־אם גם בשמים. זאת הפעם התאחדו דרי־מעלה עם דרי־מטה, ישראל העתיק עם ישראל הצעיר, לָחֹג את חג נ צ ח־י ש ר א ל. ההפך ממה שכתוב ב„מגִלַת־האש": ותהפך קינתם בשחר ההוא לשירת־חג וימלא העולם גילה ורנה.

כשנצנצה שעת־השחר, נאספו מלאכי־השרת במקהלות־קֹדש לָשיר שיר של שחרית. רוח־בֹקר מנשבת, דבורי־אש וזבובי־נֹגה טָסים, כוכבי־בֹקר נוצצים ורועדים ומרננים חרש, ואילני גן־עדן זולפים בשָׂמים. פמליה של מעלה מתכוננת ליום התקדש חג. שרפים ואראלים וחיות־הקֹדש רצים ושבים, גדודי כרובים רוקדים ועפים כצפרים על פתחו של גן־עדן ומקלסים ואומרים: שאו, שערים, ראשיכם והנשאו, פתחי־עולם! מרחוק נשמעו צלצלי כנורות ומצִלְתַּיִם, זמירי־פלאים רועדים בחלל המזהיר: לויים ולהקת־משוררים מבני־אָסף אומרים שיר של יום־טוב. מַנגינה מתוקה ונאצלה משתפכת מסביב, אורות־עדן וריחות־בשָׂמים ממלאים את האויר, והמלאך הממֻנה על התפלות נוטל כל הזמירות והתשבחות ועושה אותן עטרות לקוב"ה.

אור־הבֹקר בוקע ועולה. שמשות ובני־שמשות שופכים זהר וצבע על הכל. האופנים והכרובים מתרחקים בטיסה. הזמירות והמנגינות מתרחקות ופוסקות. איזו נגינה אחרונה ורחוקה הולכת וגוַעת — מעין המית כנור־דָוד, הרועד בכל נימיו ומנגן מאליו כשנושבת בו הרוח שירה חדשה. מתאספים אבות השירה העברית, נביאים וחוזים מכל הדורות ו„כל מבין בכלי־שיר": נִראות התמונות המזהירות של מרים ודבורה, של דָוד בן־ישי ואסף וידותון ובני־קֹרח, של עמוס וישעיהו וירמיהו. נִראים נביאי גלות־בבל, משוררי איוב ושיר־השירים, אבות האגדה והמדרשים, מקֻבלים וחסידים מכל הדורות. מן הצד יושב ר' אלעזר הקליר וסביבו חיל גדול של פיטנים, מחברי יוצרות ופזמונים וסליחות וקינות. כזהַר הרקיע מזהירות בשורה ראשונה התמונות של שלמה ן' גבירול, משה ן' עזרה ויהודה הלוי. על שפתי

וַיָּנֶף פַּטִּישׁוֹ וּבַהֲלֹם־עֲנָק
אַל קָרָא לַכֹּחַ וַיָּשֶׂם: חֲזַק!

וְלֵיל תָּמִים בֵּין פַּטִּישׁ וְסַדָּן אוֹתוֹ
וּכְאִלּוּ כָל כֹּחוֹ, כִּבְיָכוֹל, בּוֹ שָׁקַע...

— — — — — — — — — — — — — —

וּבָהִיר וּמוּצָק הָעוֹלָם!... זֶה כֹּחוֹ,
שֶׁכּוֹבֵשׁ אֶת־עַצְמוֹ וְהוּא חָזָק מִתּוֹכוֹ...

זה היה המנון הכֹּח. המשורר הרגיש את שפעת־הדם, המרננת בקרבו. הרגיש את העולם, שנתעצם ונתמלא מכֹּח זה. נתעוררה לא „שארית הגבורה", כי־אם גבורה ראשונה לרַקע שוב את העולם שנתרופף, להקים את שממת החיים. בו בעצמו, בבטוי־נפשו העז והמרֻכּז, נסתמל הרצון להפוך את פרורי־החיים, שהתלבטו רְפי־כֹח ומחֻסרי־אחדות, שוב ל„מקשה אחת". העולם הזה נִתַּן תחת סדן המשורר, ובאותה שעה, „שעת ההפסקה", האמין לראותו כֻּלו שוב „בהיר ומוצק".

בשיר זה הביע המשורר את עליצותו הגדולה למראה העולם הרופף השנוא, שנתמלא שוב כֹּח אדירים, כֹּח פנימי, עצור — כֹּח בלתי־מבֻזבז עוד. הוא קורא לשחרור הכֹּחות האסורים האלה. זועק למרחב, לארץ „לא עֻבַּד בה", אשר שם אפשר להשקיע, לפַזר את השפע הזה, המתפרץ החוצה. מין „ווילדע צוּר קראפט" כאן וסֵבל של דם אָדֹם וסוער, שהם כל־כך מוזרים, כל־כך משמחים־מחרידים לגבי משורר עברי ושירה עברית: האֻמנם? האֻמנם?...

אכן זה היה כמעט האחרון להִמנוני־השמש. החג לא ארך. לאחר תקופה קצרה הוא נותן לנו את המהדורה השניה של „משירי החֹרף" — שירים קלי־הומור ומלאי־חן, אבל הקול כבר נמוך משהו; אין עוד הבטחון שהיה:

הוֹי, הַנַּח לְמָרָה שְׁחוֹרָה! —
רְאֵה, מַה יָּיף הַזִּיו הַקָּר!
נִדְלַק, נַחְטֹף כּוֹס הַחַיִּים
טֶרֶם יְקַדְּמֵנוּ זָר!

ועוד פעם אחרונה טִבֵּע העולם „בָּאור ובַשיר" בחרוזי־הזֹהר האחרונים „צפּרת", ובעיני הנערה החמודה נשקף עוד הנוף הבהיר כֻּלו — ושוב הועם העולם, הועם לימים רבים.

אכן אז התחילה הָעֲלִיָּה האמתית.

האדמה הקרובה, השחורה־רטֻבּה – אדמת האביב השתטחה לנגד עינינו; לבֶן־הכתלים והנגהות השוטפות כל זוית, הסוחפות כרעי המטה ומעניקות זהב לכל חור עגום – זה החדוה הארצית הגדולה, שהקרינה אז את חיינו פתאם, כבשה את כֻּלנו. היתה הרגשת החג הקרוב בּכּל, ולא היה לֵב אשר לא רגשו בו פעמי האביב ואשר לא ענה אחרי המשורר, העורג לתנחומים:

עוֹד מְעַט וְהִשְׁתַּפְּכוּ בִּפְרָחִים לְבָנִים
גַּם נְעוּרַי הַחֲדָשִׁים וַחֲלוֹמוֹתַי הַיְשָׁנִים,
כִּי גַם בָּם נָשְׁבָה רוּחַ הָאָבִיב.
וּמִלְּבָבִי הַמְּלֵא כָּל־הֲגִיגֵי אֲשִׁיחָה,
וּבִדְמָעוֹת מַזְהִירוֹת שְׁחוֹר יֵאוּשִׁי אֲדִיחָה –
הָיְתָה רוּחַ אַחֶרֶת מִסְּבִיבִי!...

הדמעות המזהירות האלה, שכל־כך יצא הלב להן – אלה היו דמעות־האביב הראשונות בשירתנו החדשה. הפרחים הלבנים האלה העידו על תנובת־חיים צעירה, החתומה בלב האֻמה. וכֻלנו, בנערינו ובזקנינו, עמדנו אז מחרישים ומקשיבים לפני הפלאים המתרקמים, המתרחשים ואשר יבואו, יבואו.

ומבַשרם היה היהודי הצעיר מווהלין, שהיה עוסק בשעורים עבריים רב שעות היום ושב לפנות־ערב אל מעונו האפל לשיר משם לעמו את שירת־השמש הראשונה...

לאחר זמן־מה פרסם ביאליק את „משירי החֹרף", ובו, כדרכּו, נתן את האקורד האחרון, הממלא והמסַיֵם, של חֲזון־השמש ושפעת־החדוה האלה. אז השיר הזה אני חושב עד־היום לִמְרוֹם בטוי הגבורה שבתפיסת־הטבע של המשורר. בו הביע את־עצמו, את תכונתו, את רצוננו האמנותי הכביר. בחדוה העצורה שבחֹרף, בכֹחות האדירים שנתגלמו בַקֶרח, מצא המשורר את הסמל המבַטא את־עצמו, את תוֹר בגרותו, כשנתחזקו השרירים והכֹּח מלא את כל הויתו עד לבלתי הָכִילוֹ. בפּוֹאֶמה הקטנה הזאת נתבטאה הרגשת־בראשית כל־כך אדירה־רעננה, כל־כך בולטת־עמֻקה, שהציור עבר מאליו את גבול הריאליות ונעשה סמל לתפיסת־עולם ולהשגת־יצירה, שהמשורר יכול יותר להרגישן הרגשה סתומה מלהביען בדברים:

אֵין זֹאת כִּי נִתְרוֹפֵף הָעוֹלָם, וְנִתָּנוּ
הַיּוֹצֵר בַּלַּיְלָה הַזֶּה עַל־גַּב סַדְנוֹ

וַיִּדְבַּק בִּי שְׁשׂוֹנָם וְנַפְשִׁי נֶחָמָה,

וְעֵינַי רִאשׁוֹנָה כַּיֶּלֶד נָהָרוּ.

הצפרירים, רוחות־הבֹּקר בשירת הקבלה, נעשו לביאליק סֵמל המגע הטמיר של האדם עם הטבע; החוטים המקשרים אותנו אל החיים הקוסמיים. שליחי הבריאה הם הטובים, הנושאים את שלֹלה לכל נדחי החיים. הם הם המיתרים הדקים, אשר עליהם ינגן העולם בקסמו לילדים הקטנים מדֵי צאתם בבֹּקר לקראת שמש ומשכם אל תכלת־שדה ומחבואי־יער.

אכן גם אז כבר סִפר לנו המשורר רק על החדוה שהיתה, על בת־קולה הכמוסה בלבבו ועל זיוָה השמור בבבות־עיניו. חסד הילדות האיר כבר רחוק מאחוריו:

וּבְאַחַד הַיָּמִים – לֹא אֶזְכֹּר אֵימָתַי,

לֹא אֵדַע מַדּוּעַ – וָאֵרָא פָּנֵימוֹ,

וּמְלֵאִים הֵם רַחֲמִים עָלַי וַעֲגוּמִים,

וּבְלֶכְתָּם – מַבָּטָם לֹא אָמַר מְאוּמָה...

ולמשורר לא מלאו אז עוד שלשים שנה...

משירי־הזֹהר היה הקרוב ביותר ללבבי „עם פתיחת החלון". לא, כמובן, מפני הַמֵּמרה הנאה על שבע השמשות, שלא היו יכולות לרַוות אור את נפשו הסובאת של המשורר. דברים כאלה לא עשו עלי מעולם רֹשֶם גדול ביותר. לא אהבתי את הנאמר כֻּלּוֹ, – את ההטעמה היתֵרה שבבטוי, המעבירה את מרכז־הכֹּבד של הרגש אל שטח החריפות. יקָרה היה לי בשיר זה הרגשת־האביב הילדותית, – ההרגשה היהודית של „ערב־פסח", בהֵרָאות השמש ובהתחמקה הליפות ובנגנה על לב הילד כִּכְלִי־זמר דק ונעלם...

צֹרך הצמצום, שהייתי מרגיש אותו מראשית הכָּרתי האמנותית כמעט ברגש חולני, לקח את לבי בשיר זה; הפשטות של הציור עם המלאות של החרוזים שנמתחו, שקוים ורוים, כשריגים אביביים:

גַּנִּי עָמַד לְפָנַי, עָמַד מַזְהִיר וּמְצַחֵק,

הָרָקִיעַ עַל רֹאשׁוֹ שָׁפַר, רָם וַיִּתְרַחֵק,

צִנַּת אָבִיב נְעִימָה עוֹלָה גַל אַחֲרֵי גָל

מִן הַקַּרְקַע הַשָּׁחוֹר שֶׁהִתְחַמֵּם וְרָטֹב,

מִן הָעֵצִים שֶׁפִּתְּחוּ, נוֹתְנֵי רֵיחַ הַנֹּטֶף,

וּמֵרוּחַ נוֹשֶׁבֶת וָטָל.

אבל אַהבה אחרת. אהבתי את תרועת־החיים המסתתרת מאחורי הצבעים והצלילים הסואנים. כל הברק המסַמא הזה, נדמה לי, הסתיר איזה אי־בטחון, חרדה לשֶׁלֶל־הארץ שנלקח רק לשעה.

החֶדוה הסוערת של „צפרירים" לא סחפה אותי. התרועה הגדולה הזאת, תרועת־החיים שנתעוררה בלב המשורר ובלב הדור, נדמתה לי, עם כל עֻזה ואמִתה, גַּוְנוּנית ביותר. היא הוצאה כֻּלה החוצה. לא נשאר דבר מאחורי המלים. זה היה קצף־הזהב הראשון של הרגש. אצל משורר גדול גם זה, כמובן, בכלל שירה; אבל עד השירה, שכּחה שמור במעמקים, אין זה מגיע.

ב„זהר", המנון־השמש הגדול הזה, שֶׁשֶּׁפע האור בו מכה בסנוֵרים ממש, השירה הרַבה מסתחפת לפעמים עם הצבעים המבהיקים, שאינם נותנים למשורר להקשיב אל רִתמוּס־השדה המתמיד, הנסתר מתחת הזהר, ואל הֵדי קולותיו החבוים. השירה המלאה הזאת מַתחילה בחרוזים כל־כך שוקטים־עצורים, ועוברת אחר־כך למין „בַּכְחַנַליה" של אור, המהממת אותנו. אמנם ככה מתפרצים אל הטבע אלה, ששעריו היו סגורים בפניהם ימים ודורות.

לי היו אז יקרים ביותר הבתים הראשונים:

בְּעֶצֶם יַלְדוּתִי יְחִידִי הֻצַּגְתִּי
וָאֶשְׁאַף כָּל יָמַי סְתָרִים וּדְמָמָה;
מִגּוּפוֹ שֶׁל עוֹלָם אֶל אוֹרוֹ עָרַגְתִּי,
דְּבַר־מָה בַּל יְדַעְתִּיו כַּיַּיִן בִּי הָמָה.
וָאָתוּר מַחֲבוֹאִים. שָׁם דֹּם נִסְתַּכַּלְתִּי,
כְּמוֹ צוֹפֶה הָיִיתִי בְּעֵינוֹ שֶׁל עוֹלָם;
שָׁם נִגְלוּ לִי חֲבֵרַי, רָזֵיהֶם קִבַּלְתִּי
וָאֶחְתֹּם בִּלְבָבִי הָאִלֵּם אֶת קוֹלָם.

חֲרוזים פושקיניים אלה בדממת שְׁשׂוֹנָם מראים, עד־כמה היה האמן כבר מבֻגָּר בימים ההם. הצמאון הגדול למראות כבוש עמֹק בלב המשורר, והוא, בנה הרך והיחיד של הבריאה, שכל צאצאיה יאירו פניו אליו ומתרועעים לו — מבקש מַחבואים להסתכל משם „בעינו של עולם". הוא אורב בַּדממה לחמדת העולם, לאוצרותיו הסמוים מן העין. מגופו של עולם הוא עורג אל אורו... הקלִפה מֻפקרת לַכּל; אבל את אור העולם מגלים, כובשים בתפִלה. בחדוָה עצורה הוא מסַפר לנו על התוַדעוֹ בפעם הראשונה אל החמודים שברעיו, צפרירי האורה:

מְשׁוּט בְּאוֹר שֶׁמֶשׁ אֶל מַיִם וְקָמָה
יוֹם אֶחָד עַלִּיזִים עַל־פְּנֵי עָבְרוּ,

נעשתה גם יקרה, מובנה. הבינותי, כי רק בקלפה קשה משתמר לפעמים הגרעין הבריא ביותר.

כשעברנו מן האולם אל ה„טרקלין" של ביאליק, נפלנו ברגעים הראשונים כמו אל מערה אפלה. השעה אמנם היתה קרובה לשקיעה, אבל לאחר שהתבוננתי היטב בחדר, ראיתי שאין בו אלא חלון אחד, וגם זה אינו מאיר, כי היה פונה כלפי קיר אטום... בחדר זה נכתבו „שירי הזהר"!

– כיצד אתה חי בקבר אפל זה? – אמרתי לביאליק. ברגע הראשון נפלו מעט פניו ואמר:

– כן, זה באמת נורא. אינני רואה כאן לעולם אף נצנוץ של שמש. אנו מבקשים עתה דירה אחרת...

ואולם אחר־כך התעודד מעט ואמר לי:

– אבל תאמין לי, שכל געגועי לשמש נתעוררו בי דוקא כאן. בשבתי במערה אפלה זו, הרגשתי בפעם הראשונה את כל מתק האור, את כל חמדת השמש...

מאליהם נזכרו חרוזי „המתמיד":

הַתּוֹרָה הָרְחָבָה, הַתּוֹרָה הַמְּאִירָה

מַחֲשַׁכִּים וּמְצָרִים מֵעוֹלָם בִּקֵּשָׁה...

ולא היה בהם אף אבק־מליצה.

תַּחַת שֶׁמֶשׁ

אלה היו, כאמור, הימים של שירי־הזהר. זאת היתה תקופה קצרה – תקופה של שכרון. היאוש הגדול של המשורר רק נרדם לרגע, כהֵרָדֵם פְּרִיץ־חַיּוֹת נחבא ביער מאור שמש. אויר נשמתו של ביאליק היה, עם כל אהבתו הגדולה לשטח־החיים הפורח, רוה טרגיות עולמית. מעינו הרואה לא נעלם דבר. הוא ידע את עמו, הכיר, כגורדון, את כל עֹמק ירידתו. וקוה כאדם, הצמא לגאֻלה, ולא קִוה כמשורר, למרות השירים הציוניים המעטים שכתב ברגעים של התעוררות. ולֵב נגוע כזה לא יִבָּדל עם אָשרו, – לא ישכח את האורב לו לעולם. שירי־הזהר לא היו פרלודיום. זאת היתה רק שעת הפסקה.

רֹב השירים המזהירים האלה לא נגעו עד לבבי בחזקה, כשיריו האחרים של ביאליק. צעיר הייתי עוד ונכאי־אביב כבדים מלאו את לבי. יראתי עוד את השמש העֵירם, ומחבוא בקשתי ליגוני, ליתמותי, אשר עטו את העולם אד חרדה. כל התפרצות של שמחה היתה קשה, בלתי־מובנה ללבבי; ואם אמנם אהב אהבתי את השמש ואת הירק ואת שפעת האדמה,

נזדמן לי אחר־כך לראות את ביאליק בשעת כתבו אחדות מיצירותיו הגדולות; אבל, כמו כל רשם ראשון, נקבע בזכרוני קלסתר־פניו של ביאליק בראותי אותו בפעם זו. ואפשר שגם רשם זה אינו אלא תמצית של רשמים רבים. אבל כשאני מעלה בזכרוני את ביאליק מן הימים ההם, אני רואה את־עצמי באולם של חובבי־ציון, המוצף כלו שמש, ולפני ביאליק העובד, החותר בכל משוטי־רוחו להגיע אל קצה גבול־היכלת.

בעוד שעה קלה נגמר הפרק, וביאליק קם ממקומו כלו מאיר, שבע־רצון, ש„נעשה משהו". את הקו הזה של שמחת־העבודה הייתי תמיד רואה בו. כל עבודה שנעשתה, על־ידו או על־ידי אחרים, היתה לו כעין נצחון — כעין התגברות על הרשלנות ושפלות־הידים שלנו. יראת־הכבוד היתה לו בעצם רק כלפי עובד, כלפי עושה. באיזו מדה היה מחשיב את כח־העבודה יותר מן הכשרון הטבעי. עלינו לחנך את־עצמנו — היה אומר — לבלתי דבר על עבודה, כי־אם לעשותה, לעשותה — להאחז בצפרנינו בה, לחגור את כל כח־העקשנות שבנו, ולהגאל מן הבטלנות, מרפיון־הידים! לאחר שנים, כשעבדתי אתו יחד עבודה אחת, הייתי משתומם לראות, עד־כמה היה מאשר מכל התקדמות קלה בה, מכל פרק שנוסף, מכל עמוד שנסדר. בכל מלאכה שנעשתה, היה רואה סמן של גאלה; כל התמדה היתה מעוררת בו התפעלות. ולא רק מצד התועלת המעשית. זאת היתה שבירת־הרצון — הנצחון שבעשיה.

גם אז קם מכסאו מאשר, שהביא את הפרק עד סופו, והוליכני אל מעונו באמרו:

— הבה נלך אל הטרקלין שלי — עתה נוכל להיטיב את לבנו... מניטשקה, — קרא אל אשתו בהתפרצו בשאון אל חדרו, — הגישי לפנינו מכל הטוב, השמור עמך!...

הגברת ביאליק „צננה" אותו קדם מעט, כדרכה, בבקשה, שלא ירעיש את העולם, וכרגע נתפיסה, כמו תמיד, והאירה את פניה לאורחים (גם ז. נטפל אלינו), ואנחנו ישבנו שעות אחדות באטמוספירה משפחתית נוחה זו.

השלוה והבהירות מלאו את האויר. נכר היה, שהמשורר נכנס לתקופה של פריחה, של בגרות יצירית. נער מעל נפשו את הצללים האחרונים וצעד על מפתן חיים חדשים. „המתמיד" היה הרחק מאחוריו. זאת היתה התקופה של „שירי הזהר".

אכן הוא לא היה דומה אף כל־שהוא אל הטפוס של „פיטן", כפי שאני הייתי מציר לי בדמיוני את יוצר „המתמיד". נכר היה קדם־כל אדם בריא עם חושים בריאים, לא בלי קורטוב של גסות חיצונית. מרגשת היתה מולדתו הכפרית. התאבון הטוב, היכלת להנות, למוץ את לשד־החיים — הכל היה שלם. יכול היה לשאב מן הבאר בדליים מלאים. אף חוש אחד לא היה פגום. נעים היה לראותו אוכל פרות, ירקות, מאכלים פשוטים. הבריאות הכפרית היתה נכרת תמיד. והיתה נעימה. הפרוזאיות החיצונית

לגלות. לעמת זה נדמו לי תמיד שאר שרטוטי פניו – המצח, האף, הסנטר – מביעים פשטות כפרית, נוחות ובהירות. החריפות טבועה עוד רק בשפתים, שבעקימתן מַבַּעַת לפעמים קפדנות בלתי־נעימה.

בשבתי עתה באולם הגדול, המוצף כֻּלו שמש, הייתי יכול להסתכל בפניו מן הצד, מבלי שהרגיש בכך. ראיתי את ביאליק העובד. זה היה מחזה מלֵא־ענין, בלתי משולל גם רוממות. הוא היה לבוש כתנת „עקומת־צוּרון", בלתי־מְרֻכסת, בטעם הרוסי. השערות פרועות. הסיגרה לא פסקה מהבהב בפיו. פניו, הפשוטים ורגילים כל־כך בשעות החֻלין, נהפכו כֻּלם ברגעי עבודתו. היו אחרים. כל תָּו בפניו אמר מתיחות, חגירת אונים, רצון להבקיע, לתפוס את פזורי הרעיון מצדי צדדיו ו ל ה כ ר י ע ו אחר־כך בבטוי אחד מְרֻכז, נוקב, ומואר עד־התהום, שאינו משאיר מקום לספק־ספיקא. במדה שפני ביאליק נוחים, מְרֻשלים במקצת, בשעות הרגילות, כך הם נעשים מְרֻכזים, מאֻימים, כמעט אכזריים, בשעת יצירה. הוא כֻלו כמוכן לקרָב; פני אֲרִי מְזַנֵּק. על הצדעים נופל כמו צֵל מאיר. המצח נעשה מורם. העינים מְרֻכזות בנקֻדה אחת. הוא כאִלו מעלה את הדברים מעמֹק; כאִלו קורא להם ממרחקים רבים. את אשר פֻּזְרוּ החיים, יְכַנֵּס עתה, ברגעים הגדולים, ויכוֵּץ בניבים כבדי־הלשד ורבי־המשקל למשמרת עולם...

ביאליק תרגם אז את „הליכות המדינה" ביחד עם זליצנקו (איז"ק). זה היה תרגום רגיל, אבל כבר אז נִכרה תכונתו של ביאליק, שהיתה לי אחר־כך למופת בכל ימי חיי: להשקיע ב כ ל עבודה, כגדולה כקטנה, את המַכסימום של כֹּח, של שקדנות – שלא להבדיל בין עבודה חשובה לבלתי־חשובה. „אין עבודות בלתי־חשובות בעולם!" – היה אוהב להוכיחני תמיד, בשעה שהיה מגַלה יחס של קלות־ראש בי לאיזו מלאכה. – „רק אנחנו, ברשלותנו, במלאכת־רמיה שלנו, עושים אותה בלתי־חשובה. למן הרגע שנגשת לאיזו עבודה שהיא, תהי בעיניך ראשונה במעלה ויחידה במעלה – ואז תהיה באמת כזו".

בנדון זה היה אכזרי ממש. כל עבודה שנעשתה כלאחר־יד, בלי רכוז כל הכֹּחות, היתה מרגיזה אותו עד־היסוד. בכל עבודה כזו ראה התנַונות, ירידת הרוח הלאֻמית.

– אין אתה יודע מתן שכרה של עבודה, – אמר לי פעם, בהיותי עורך ספר אחד בשביל „מוריה" ואמרתי, שאין זה מרכז עבודתי. – ומה שאינו חשוב בעיניך, אפשר שדוקא הוא יפול כגרעין באדמה חרושה ויתן פרי־הלולים ברבות הימים.

ועוד אמר לי פעם: הכֹּח המוסרי, הישרות, האהבה והכאֵב שאנו משקיעים בעבודתנו, רק הם עושים אותה נצחית או עוברת. מי שאינו מוכן במה שהוא עושה לתת את־עצמו כֻלו, זה לא נתן כלום. העוֹבד חַיָב לכַבד ולהוקיר את מלאכתו במדה כזו, שלא יִראה דבר עוד מלבדה, שלא יִפנה באותה שעה אף באחד מחושיו למלאכה אחרת. מי שאינו עובד כך, עבודתו פסולה.

זמן רב את צלצול קולו הרָוה. אחר־כך התחילה בולטת דמותו יותר, ואני זכרתי אותה כּזכֹר גוּף־שָׂדֶה מרגיע.

ככה אני זוכר אותו כמעט תמיד.

* *
*

בשעה מאוחרת בלילה יצאתי מדירתו של ביאליק מקץ שבוע ימים לפגישתנו הראשונה, ובלכתי בדד תחת ענני־האביב החמים, שנתלו על העיר הדרומית נמוכים ורַכּים, כעורות־חיה כֵהים, העברְתי בזכרוני את כל רשמי הבקור הארך. לבי היה מלא. כּעֲסיס פֵּרות הרווני השעות האלה. ואם הפגישה הראשונה, עם כל הסברת־הפנים מצדו של המשורר, היתה מכזיבה במקצת לבֶן־העשרים התמים, שחִכּה לפלאות, נתנו לי השעות האלה הרבה יותר משפִּלַּלְתִּי. ימים רבים עברו מאז, ואני אינני בטוח, אם ברשמים הראשונים לא דבק משהו מזה שנתגלה לפָני בתכונת ביאליק אחר־כך במשך הזמן. ברם, כשאני מעלה בדמיוני את זֵכר הרגעים ההם, נדמה לי, שכבר אז עמד לפָני האיש במלֹא קומתו הרוחנית, ושכָּכה אני רואה אותו מאז ועד־עתה.

באתי אליו בשבת אחר הצהרים. מעונו היה אז, אם אינני טועה, ברחוב טרוֹיִצקי, בשכנוּת עם וַעד חובבי־ציון. כשנכנסתי אליו לא מצאתיו בחדר מעונו. אשתו אמרה לי, שהוא עובד באולם־הועד הסמוך; אבל מוטב שתפריעהו, — הוסיפה, — הוא כבר יושב שם למַדי... עברתי את הפרוזדור ופתחתי בלאט את דלת האולם. נתגלה לעינַי שֻׁלחן ארֹך מכֻסה אֶרג יָרֹק ועל־ידו עובדים שני אנשים. האחד מהם היה ז., — שקדן ליטאי טפוסי, מי שהיה אֶקסטֶרן והיה „מלא וגדוש" בכל מיני ידיעות שבעולם. פניו החומים היו מרֻכּזים, ובראותו אותי, נתן בי עינים זעומות מעט דרך משקפיו, כאומר: „שוב באו להפריע"... לעֻמת זה קם תֵּכף ביאליק, כשהרגיש בי, ממקומו ויצא לקראתי במאור פניו ובקולו הצלול:

אַה־אַה! פיכמן! טוב, טוב! עוד רגע ואנחנו גומרים...

הדבור, כמנהג הימים ההם, היה רוּסי.

ישבתי על אחד הכסאות, במרחק־מה מן העובדים, ובמשך רגעים רבים לא גרעתי את עיני מביאליק. עתה נגלה לפָני איש אחר. בפגישה ראשונה היה קשה מעט קלסתר־פניו הרָגיל ביותר. קשה היה כמעט להבחין בו. אותה הפרוזאיות, שהוא אוהב להטעימה ביותר, מטַשטשת משהו. רק מבט־עיניו הממֻשך, האלכסוני במקצת, הַנִּחת עליך כבוחן, כנוקב עד־הנפש, מדביק אליו בכֹח. נדמה, שהוא סופג את כל הויתך; הוא אוכל אותך ממש. לא פעם הייתי זוכר אחר־כך, כשהייתי תופס את מבטו הכָּבֵד עלי — פסוקו מ„מגִלת האֵש": „ואיש לא עמד בפני מבטו הישר"... מבט זה, שהוא פעמים שׂוֹחֵק ושופע חמימות, ופעם קודר בלבנוניתו הנרחבה, תמיד נזכר לפָני כשאני הוגה בביאליק. בו מרְכּז הכֹּח. הרעבון למראות, החתירה להכּיר,

ה

כְּמוֹ־שֶׁהוּא

באביב שנת תרס״א, ממחרת יום בואי לאוֹדֶסה, ראיתי אותו בפעם הראשונה. לא העזתי לבוא אליו ישר וסרתי אל רבניצקי קֹדם, בכדי להתעודד מעט. אבל בהכנסי אל שער הבית 1 של רחוב־היהודים – דירתו של ר. בעת ההיא – נתקלתי בחבורה קטנה, ולבי אמר לי, שזוהי כנופיה של סופרים עברים. שאלתים למעונו של רבניצקי, ומתוך הכנופיה ענני יהודי צנוע עם עינים בַּישניות, קצרות־ראות, שהוא הוא רבניצקי, ובעוד רגע זכיתי להכיר בבת־אחת את ביאליק וגם את ש. בן־ציון. מלבַד שלשת אלה היה עוד רביעי – לבֶן־פנים ואֶרך־בלורית, שהיה מצטדד מעט ונוהג עניוות בעצמו. זה היה א. מִידַניק, הצעיר שבחבורה, שכנראה, נמצא „תחת חסותם״ של הגדולים.

לבי לא מלאני לתת את עיני בביאליק באותה שעה. הפגישה היתה כל־כך פתאמית, ואני לא הייתי מוכן לכך. זוכר אני, שדבר אלי מלים אחדות – עודד אותי, כמדֻמה, לכתוב. בשירי, ששלחתי לרבניצקי, אמר, נכרת השפעה זרה יותר מִדַּי (נתכַּון לטשרניחובסקי, ש„חזיונות ומנגינות״ שלו באמת נסכו עלי אז שכרון), אבל אין בכך־כלום. כך מתחילים הכל! ובדברו שָׂם את ידו בחבה על כתפי, כאומר: אין דבר! אין כאן ביאליק, אלא אחד שבחבורה. לבי שקט מיד, ורק אז הרימותי את עיני מעט להסתכל בו. קלסתר־פניו של אותה שעה נחרת בזכרוני מאז לימים רבים. הרשם הראשון היה – פשטות, פשטות קיצונית, גמורה. אין כל צבע חיצוני בהיר לא בפניו, לא בבגדיו ולא בתנועותיו. פנים בריאים, עגֻלים, גלוּיִם. מעילו הירקרק, מעיל אברך יהודי, בנם של בעלי־בתים. המקל תחת בית־שחיו. רק העינים מנצנצות לעתים, וכשהן שוחקות זהַר מיֻחָד להן. מזכירות קטע רקיע מכחיל באשנב של פרוזדור. צבע זקנו המעֻגל צהבהב־ערמוני, כפְאַת־יער מזהיבה בימי תשרי. רגע אחד – יהודי מן הרחוב. כמעט אָפור. אבל הנה הוא פותח את פיו, מדַבר, וכרגע נהפך לאחר. הפנים לובשים צהלת־זיו. בצלצול־קולו חמימות מיֻחדה וצלילות של בטוי – אינסטרומֶנט שָׁלם, בלי פגם. צלילי קולו ישָׁרים כחוטי־אור. כשהוא משתתק, משהו כבה בו. כשאחר מדַבר, הוא יותר מסתַּכל בו, כאִלו בוחן אותו, משהוא שומֵע לדבריו. בעינים המרֻכזות הקשבה מלֵאה ביחד עם משהו של ערמה שחקנית; יהודי ולא־יהודי כאחד. קרטוב של סלָוִיות עגֻגה, רגשנית מעט, על־גבי קשִׁי סַלְעִי עתיק. מין מזיגה מוזרה של צפוניות פנימית, אינטימית, מגַלה ומכַסה, עם בהירות דרומית, לוהטת, גלויה עד הסוף, הצוררת לכל צֵל ולכל הִסוס שבטבע ובבטוי.

כשנפרדתי מעליו, לאחר שהזמינני לבוא אל ביתו, שמרתי בלבי עוד

וּבְעֶצֶב עוֹלָם דּוֹמֵם אַט יִכְלָיוּ?

אֶת אַנְחַת מִי יוֹלִיכוּ כְּתַעֲלֻמָּה?

אֶת תַּאֲוַת מִי, אֶת תִּקְוַת מִי יוֹרִידוּ דוּמָה?

רק רגע באים הם, הצלילים הקוראים האלה, מתגלים כחרבי־אור בכתל־ההויה האפל, ושוב דממה ושוב אפלה כשהיה. אבל הלב, אשר נֵעור פעם ונקרא פעם, לא ינוח עוד ולא ישקוט. כחִצים רַכּים פצעו אותו הקולות הנחבאים והוא לא יחדל מחכות להם, מבקש את פתרונם. ובהעיק שוב הדממה וחֲרָבֵי האור נסתמים, כה יהמה בְסַעֲרוֹ האִלֵם:

אָז אָבִין אָנָה לִבִּי כֹה קְרָאָנִי

מֵעוֹדִי עַד הַיּוֹם – וּמָה עֲרִירִי אָנִי

שיר זה הוא, כמובן, עוד משירי־הנֹער של ביאליק. אין עוד הכֹח הכביר, שהמלים כאִלו מתפוצצות מתחת כבדו. שַׂר־של־לילה מופיע ומתחמק; התהום נפתחת ונסגרת. אפס קצֶהָ מתגלה בהמון הציורים המפֻזרים. ואולם יש גם, מלבד הפתיחה הנהדרה, המלֵאה קלות ותנועה גרציוזית, איזה נקֻדות־עז, המהממות בצמצום־הבטוי ובחריפות־התפיסה:

וּכְמוֹ שְׁתֵּי עֵינַי נֶחְטְפוּ, וּכְאִלּוּ

אֶת רֹאשִׁי פִּתְאֹם מֵעָלַי הִבְדִּילוּ

בְּקַרְדֹּם חַד וְכָבֵד – כֹּה חַתֶּלָה

כֹּל סְבִיבִי בַּחֲתֻלָּתָהּ הָאֲפֵלָה.

כאן הציור, התפיסה העצומה, המיֻחדה לביאליק. המתאֵר נִלכד כמו בצפרני־נָמֵר. האפלה נעשית „יֵש" אָיֹם, חַי. מכיון שעזב המשורר את חדרו המאיר והשוחק, נאחז כרגע בכפות החיה האורבת – נסחף בנחשול סתריה... מי יכול אז לשער, שהרוזים כאלה יכָּתבו בידי משורר עברי?

* *
*

אלה היו הרשמים הראשונים. ונקל להבין, מה היה לי אז ביאליק. הוא נגלה לי מיד כְּשַׂר השירה העברית, כמושלה היחידי. אל טשרניחובסקי היה לי יחס אינטימי יותר. גם ההשפעה הראשונה היתה ממנו. ביאליק נדמה נִשָׂא יותר מדַי, עָצום מֵעֲמֹד בקרבתו. הוא השפיע מרחוק כַּשֶׁמש. ובנסעי בפעם הראשונה לאודסה, לאחר ששלחתי לרבניצקי את „נסיונותי" הראשונים וקבלתי מענה מעודד, רמזה לי התקוה לראות שם בפעם הראשונה בחַיַי שני איתני־טבע: את הים ואת ביאליק...

ב„רזי לילה״ הקשבנו אז ראשונה את הלֶם לב ההוָיה הנסתרה. לאור היום אנו רואים רק בעינינו. בלילה אנו שומעים, אנו באים במגע עם גבולות העולם בכל רֶטט־דם, בכל רגש סתום שבקרבנו. באין עוד האור החוצץ, מהות העולם מתגלה לפנינו לעֹמק ברמזי קולותיה. השירה העברית שולטת עד־היום רק מעט מאד בחוש־הראוּת, למרוֹת כל השאיפה הריאַליסטית, החודרת אותה כֻלה. נדמה לי, שעד היום היא תופסת את העולם בעִקר בחוש־הַשֵמע. אפשר מאד, שטעות היתה בידינו, בהתברכנו בלבנו, כי נכבש עתה את העולם הגלוי. כל אמנות שלֵמה, כמובן, אינה מוַתֶרת על הדברים החיצוניים. היא כובשת בכל חמשת החושים ובאלפי משמשיהם מבחוץ ומבפנים. ואולם עד־היום מעטים מאד הרואים בשירתנו. ואפילו ביאליק, משורר הממש, בוקע עד התהומות לא בשירי־הזוהר, כי־אם בשירי־הלילה שלו. שָם הוא הַשַליט. הוא שומע. שָם גבולות ממשלתו רחבים ומתגלה כחו היסודי – הלירי.

ב„רזי לילה״ אפשר שיש איזו אריכות, יש איזה חרוזים ריטוֹריים. אבל נגינת הלילה ויגונו ורקמת חייו הנסתרים – כל אותו שֶפע־ההויה, המתעַרבֵל כמים עמֻקים בתהום ושולח את צליליו אל לֵב הערים הבודדים, אל משוררי העולם ומבַכיו, כמבקש עזרה, כמזמין לקחת חלק בעָשרו המֻפלג, האובד באין רואה – כל זה נושם וחי בחרוזי־דממה אלה, שעל־פני כֻלם מרפרף בכנפיו הרכות והטובות שר־של־לילה. אולי נוסף אז גם קסם העלומים, אך אנחנו רחצנו אז בשירה זה, טבלנו את נפשנו הנבוכה בנבכי־הנגינה הצוננים האלה, והכאב שָקט מעט תחת מגע־הקסמים הזה. הצללים – הן אלה היו נשמותינו הצעירות התועות, שהתעטפו וערגו ופללו בדממת הלילה: חיים! חיים! וקינתנו זאת היתה ושְפוּנֵי דמעותינו

עַל חָרְבַּן אֵיזֹה אֶרֶץ רַבַּת־פְּלָאוֹת,
עֲלֵי מַשְׁאוֹת חַיֵּי רִיק וְתָפֵל,
הַנּוֹבְלִים שָׁם כַּצִּיץ בְּלַיְלָה אָפֵל.

כלוּאים בחיי־הרחוב ודבֵקים בם ומלאי אֵיבה להם, נמלטנו אז אל ממלכת־הצללים עם המשורר והקשבנו אל לחש סודותיהם ברעדה. וכמה דובבו אז הצלילים הבודדים האלה את הלב! כמה חִיינו אז עם המשורר, העומד מֻקָף „אלפי אלף נעלמים״ וחותר לגַלות את מזִמותיהם האפֵלות. הן כֻלנו עמדנו אז תחת כנפי הַצֵל הזה ולא ידענו עוד מה יחרשו עלינו החיים הנסתרים:

מַה יְרְזְמוּן הַקּוֹלוֹת הַנִּפְלָאִים
הַצּוֹלְלִים בַּמֶּרְחָק וְנִבְלָעִים?
הֵד מָה וּמִי הֵם? לָמָּה כֹּה יֶהֱמָיוּ

ומצָרים״ – שרק בנפול עליה אור החיים, אור הנשמה הנגאלה, נעשית גם היא רחבה ומאירה. ואולם בְּעֹנִי, בַּכשרון לסבול, בַּיכֹלת להסתפק במועט וליצוֹר, בשעה שאין מרחב, בשעה שֶׁשַׂר־האֻמה מצַוה: הצטמצם וחיֵה! – הוא רואה לא רק את הכֹח העליון, העצור בבחירי האֻמה, אותה הגבורה החבויה, היהודית, שבה הצטַיְנוּ קדושיה מימי עולם, כי־אם בעִקר את חוש האמת שבה, המזהיר אותה מפני כל משיחיות נוצצת, והמוקיר את כל כֹח נאמן, כל גרגיר בריא שנזרע בשדה־תחִיָתה. זהו שוב הסִיָג, הריאַליות האחד־העמית; המעשיות, לכשתרצו, – אבל זו, שמאחוריה מסתתרת בַּקָשת האמת ולא הזיות־הרמִיה.

בפרקיה האחרונים הולכת השירה ומזדככת יותר ומתעלה לקינה לירית, הסוחפת את הלב במין יגון וחמימות של רחמים, שלא יכולנו אז לקראם בלי דמעות. „לא גרם מזלי כי אֻבַד עמכם״ – לכל אחד מאתנו היה זה ודוי של חיים, ברכת־שלום לנעורים ותֻמם, לפִנַת המולדת שעזבנוה. ביאליק עצמו אמר לי פעם, כי עד־היום אינו יכול לקרא את פרק „המתמיד״ במקום שיסְפר על ראש־הישיבה, המקשיב לנגינת צפורו בשעות השחר, מבלי אשר תרדנה עיניו דמעות...

פעם קרא המשורר לפְני קטעים אחדים שכתב בשעתם בתור חלק שני של „המתמיד״. שנים עוברות, ואנחנו רואים עוד את המתמיד כשהיה. הוא כבר חולה ושבור, אך את פִּנָתו לא עזב... חִור ומכעכע־דם הוא עדין כפוף על הגמרא, וגלי החיים לא נגעו בו... אני אינני זוכר את הרשם, שעשו עלי החרוזים האלה; ימים רבים כבר עברו מאז. ואולם טוב בכל־אפן, שלא נתפרסמו. המתמיד לא נשאר בפנתו. גַּלֵי החיים גרפו אותו סוף־סוף. הוא לא אבד, לא נשאר „שה תועה, תולעת עִורת״. הצער היה לשד־חיים, ואם גם אכל הרבה מן הנפש, אך הרבה יותר נשאר לשירה ולחיים.

„המתמיד״ לא נכתב על־ידי חובב הנזירות והַסִגוּף, אף כי העֹני יאיר שם לפעמים כשמש. השמש הגדולה עצומה ממנו...

ד

מגע־לַיְלָה

מתוך רשמים מטֻשטשים ונשכחים למחצה של הימים ההם צף ועולה כזכרון חביב שירו של ביאליק, שנכתב בסוף שנות־החמשים – „רזי לילה״. שיר־הלילה קרוב תמיד יותר לַנֹעַר מצלילי־הזהר; ורק פדגוגים גרועים חושבים, שלבני־הנעורים יש לתת רק דברי עליצוּת ואור. יפים לאביב נכאיו הנסתרים. הלילה מושך בקִסמיו, במעמקיו, בגַלָיו הסתומים, המכים על חוף ההויה. יש רֹך בעצבון־לילה שבעתַים מאשר לכל נגהות שמש. רק הלילה מלַמד אותנו לראות ללב־העולם, להקשיב אל פעמי הנצח.

תִּדְעַכְנָה, תֶּחְשַׁכְנָה וּמְאוּמָה לֹא רָזוּ,
וּבְלִי חֵמֹר מְאוּמָה תִּכְלֶינָה בַשָּׁאָה...

וכמה מרירות בהכרת הקרבן, שעבר זמנו:

וּבְחַיִּים כְּבָר בָּטְלוּ כַּצֶּלֶם תְּנוּעַ
וּתְחַפֵּשׂ כִּשְׁמָמִית בִּמְסִלּוֹת הֲדֵלוּ –
וְלָמָּה זֶה נוֹצְרוּ לַשָּׁוְא, וּמַדּוּעַ
תֹּאבַדְנָה עַל־חִנָּם הַנְּשָׁמוֹת הָאֵלּוּ?

קשה למצא עוד שירה, אשר בה יתנצחו רגשות מתנגדים כאלה ושהמשורר לא יתן כמעט להכריע אף לאחד מהם. זהו לא רק כֹּח, זהו הוד מוסרי נעלה. זוהי ההבנה העליונה, השוקלת את חיי האדם לא לפי מדת היסורים וההנאה, כי־אם לפי עֹמק הצער ולפי רוממות האשר – לפי סכום האהבה שאנו משקיעים בחיים, לפי הכֹּח שאנו נושאים בו את סבלם. כאן מְדַבֵּר המשורר־היוצר, היודע שאין דבר הולך לאִבּוּד בהוָיה, אם רק הֻשקע בכל הרצון שבלב, אם רק נִתן באמונה. לא מ ה, כי־אם אֵ י ך שאנחנו נותנים את היינו יוצר את ערכם האמתי.

רק פעם יש אשר המשורר יאמר להכריע בנחמו את גבורו האֻמלל בהתעטף עליו נפשו. אֻמלל? כלום אֻמלל הוא האדם, שאבוקת אלהים מהבהבת בקרבו? כלום אֻמלל הוא הלב, ההולך ונאכל במוקדי האהבה?

הָאֻמְלָל? מַדּוּעַ? מִי יוּכַל הוֹכֵחַ
כִּי נוֹצַר הָאָדָם לְמֶרְחַב־יָדַיִם?
וְלָמָּה לֹא יְהִי גַם הַנַּעַר שָׂמֵחַ
בְּאַמַּת פִּנָּתוֹ דֵּי מָעֳמַד־רַגְלַיִם?
הַתּוֹרָה הָרְחָבָה, הַתּוֹרָה הַמְּאִירָה
מַחֲשַׁכִּים וּמְצָרִים מֵעוֹלָם בִּקֵּשָׁה – – –

החרוזים החזקים האלה הם במובן ידוע מרכז הפואֶמה. לא מֵמרות נאות בלבד משמיע לנו המשורר; יש בהן משהו מן היסודות שבהשקפת־עולמו. „גם עמה ובניו בְּעָנִי נשמרו" – אינם סתם דברי־מליצה לביאליק. הוא כרוך אחרי העֹני הזה. הוא נ ש ע ן עליו. הכח לסבול – זהו העשר, זוהי הרֶזֶרְוָה הנצחית של האמה. אידיאולוגיה קצת „גלותית" – יגידו בנוסח השבלוני. אבל אין צֹרך להיות עמקן ביותר, בכדי לראות שכל שירת ביאליק, וגם שירת „המתמיד" בכללה, אומרת את ההפך. מי עוד כביאליק לִמד אותנו, ש„התורה הרחבה, התורה המאירה" אינה מבקשת „מחֲשַׁכִּים

„הוֹי הוֹי אָמַר רָבָא, אוֹי, אָמַר אַבַּיֵּי –
הֲפֹה בֵּית־הַיּוֹצֵר לְנִשְׁמַת הָאֻמָּה?
הֲפֹה מְקוֹר דָּמֶיהָ, הַנּוֹטְעִים בָּהּ חַיֵּי
עוֹלָמִים, הַשּׁוֹפְעִים בָּהּ אִשָּׁה וְחֵמָה?
הֲפֹה אַדִּירֶיהָ – מְאוֹרוֹת עֲתִידִים,
הַיּוֹצְרִים אֶת רוּחָהּ עַל הָאֲבָנִים? –
כִּי מָה הֵם הַקּוֹלוֹת וּמָה הַלַּפִּידִים
הַנּוֹשְׂאִים הַנֶּפֶשׁ עַד לֵב הַשָּׁמָיִם!

לא היה עוד משורר, אשר כה הבין את הנכאים ואת החֶדוה, את העקשנות ואת ההתמרמרות העולים מתוקים וסוערים יחד בנגון־הגמרא הזה. אין זאת שירה רומַנטית, שהמשורר נותן בה את נפשו להֶמְשך אחרי צללי־הזיה. שירת האֻמה היא, הקובלת על גורלה, על קרן־הזוית הקטנה והדלה שהקציעו לה בחיים, ויחד עם־זה הרגשת אָשרה, שעוד לא נִדלדלה כֻלה אם יש בה עוד עקשנים כאלה, אם יש עוד בקרבה עֹז למשֹך אחריה את גבורי־הרוח האלה, המוסרים את נפשם בחדוָה עליה. בגרותה ונצחיותה של שירה זה, למרות כמה פגמים קטנים שבצורה, הן בזה, שהמשורר ידע כל־כך למַזג את האהבה עם המחאה, את מסירות־הנפש עם ההתמרמרות. הפּתוס העליון יונק תמיד מנגודים. הכֹח, גם כֹח האהבה, יגבר שבעתַים בהיות האֵיבה סוככת עליו... הרומַנטיקה, הקוֹשרת כתרים מתוך סמיות־לב או מתוך הונאה עצמית, היא ציץ העולה במרתף. הסער הראשון, סער החיים, ימוללהו. האור והַצֵל יכזבו שניהם בהיותם נפרדים, ונעשים אמת שניהם בארג־החיים האחד. שירת־האמת היא זו, שתֹם והבנה, כאֵב ואהבה, הכרת־ההכרח וההתמרמרות יחד יעלו ביללת־חיים אחת:

אֲדֹנָי, קַח מַה־תִּקַּח! אֶת חֶלְבִּי וְדָמִי. –
נִשְׁבַּעְתִּי בְךָ וּבְתוֹרָתְךָ הַקְּדוֹשָׁה,
אִם אֶחְשֹׂךְ נִיד שְׂפָתַי וּלְקוֹלִי יְהִי דֹּמִי
אִם אָמוּשׁ מִמְּקוֹמִי, מִקְּצָעִי אֶטֹּשָׁה...

ויחד עם־זה זעקת התמרורים של המשורר:

וּשְׁתֵּי הָעֵינַיִם שֶׁלִּרְאוֹת נִבְרָאוּ,
שֶׁלִּרְאוֹת יְכֹל הָאָרֶץ וּמְלֹאָהּ,

פרֵדתוֹ האחרונה בטרם יעזוֹב את קִנו ההרוס. כל נעורי המשורר היפים והעגומים צלצלו כאן ברֹך ובכאֵב, בחרטה ובאהבה. הבכי רעד על השפתים בעוד האגרוף נקמץ בחשאי, והברָכה רעפה בהיות הלב עוד שקוי רעל ומאֵרה. האֻמללים והרצוצים ידעו לקַלל. אך בלב המשורר היו שמורים נֹגה־חיים וחדוַת־חיים רבים מדי. והבְרָכה גברה. מתוך הצללים העגומים האלה ינק תנחומי חיים פורים. בצערו ובסִגוף נעוריו עָצם הלב וידע את האֹשר אשר מִנוֹ לו לעתיד ימי העֹני. אכן ככה מבַכים וככה אוהבים רק את זה, אשר יִפָרדוּ מעליו פרֵדת־עולם...

„המתמיד" לא היה רק שירת־הזמן, הד־הנכאים של דור־המעבר לבד. כל שירת־אמת יונקת תמיד ממעמקי הימים. אהבת־התורה ומסירות־הנפש, קדרית־הנזירות וברכּת־הצער אשר נהתמו כאן בחותם של רוממות והבנה כזו, אשר לא נמצא כמוהן בלתי אם בשירים בודדים של גדולי משוררי ספרד. כל הניצוצות האלה, הפזורים ומהבהבים בספרות ישראל, התלכדו כאן ללהבה אחת גדולה, מאירה, מלאה רחמים וצער, תחנונים וכלִמה, ואהבה לאין־קץ לכל הכֹּחות היקרים האלה, כחות־האֻמה הקדושים, אשר בצִלָם תחיה ובצִלָם תכָּחד...

לא, זה ימים ודורות רבים, ואולי במשך כל ימי גלותה, לא צללה עוד מתוך לב־האֻמה שירת יגוֹנָה ככה, לא נָבעה עוד הכרת גורלה הטרַגי בחֶדוַת־אלהים כזו. זה היה צִדוק הצער וצִדוק היסורים — מין אפותיאוזה של „חיי־העֹני", אשר מפניה חָוַר האשר הארצי, חָורוּ חיי האדמה, כַּהֲוֹר ציץ־הגן הפעוט תחת בּרַק הרקיע האָדֹם. אבל גם שירת־נזירים לא היתה זאת. אהבת החיים, פֶּרץ הגעגועים לארץ ולאוצרה הטוב נלחמים עם אהבת אלהים, עם חלומות של קְדֻשה. האילן העתיק שח ומקשיב אל רחש שרשיו, הבוקעים לב צורים במעמקים. החיים, גם חיי אֻמה, יונקים משרשים אפֵלים, ואלה אשר גורלם נֶחתך לוַתֵּר על־עצמם, נשמעים לצַו האפל־המאיר הזה, והם עושים את שליחותם בלי טרוניה — באהבה, בגאון. בחירי האֻמה הם, והאֻמה בוחרת רק באלה, העתידים לעלות על מוקדיה...

גם גבור „המתמיד" הוא אחד הבחירים האלה. אחד מקרבנות האֻמה, שבו מתרכז כֹּחה הנצחי, בה נתרכז כֹּח קיומה והכרח קיומה. אלה אינם חיים על „שפעת התכלת" ועל „ירק הגנה", אף כי גם נפשם תֵּצא אל חיי האדמה המתוקה. להם נתן העֹז להתגבר על חייהם. מכירים הם ברגש סתום שבנפשם, שהם שליחי האֻמה, שבהם מתגשמת האֶנֶרגיה העצומה שלה. כי מה הוא כֹּח קיומה של האֻמה, אם לא האֶנֶרגיה הרוחנית שלה המקֻוָצת ביחידיה? גם המתמיד הוא הסִפוּג הזה שספג אל־תוכו את רצון־קיומו של עמו, שבו נתגלמה עקשנותו ל ה י ו ת, להעביר את משאות נפש האבות מדור לדור. הוא חי לא את חייו. הוא צופה מראשית עמו; בלבּוֹ פועם הרִתְמוּס הנצחי של נשמת האֻמה:

ככה נתגלה לפנינו המשורר – בכל פשטותו וְאֶנָשׁוּתוֹ. אין לו ארמנות־שיש והיכלי־תפארת מזהירים. אבל ביתו החם פתוח לַגֵּר. ואור בו וחם צח – זהו לֵב המשורר, הפתוח תמיד לקרוב ולרחוק. הלב העשיר הזה אינו גן נעול. שעריו פתוחים לַכֹּל – ליחיד ולרבים.

ככה ראיתי אותו מרחוק, בהיותי בולֵע את שיריו הבודדים ובהיותי חולם עליהם בבדידות נערותי. הוא השיבני בימים ההם, כשנפל עלי אור שירה גדולה ונכריה, אל היצירה העברית. שירתו נטעה בי שוב אמונה בַּמִּלָּה העברית, שהחלותי מתרחק ממנה לאט, כחוף בגלי התרבות הזרה.

הוא היה לי הסלע, אשר בו נאחזתי בימי־הנסיון הקשים ההם – הוא השיבני אל אלהי.

ג

בְּצֵל הַשְּׁכִינָה

שמש־האביב מציפה דרך חלונות בית־המדרש את ראשי הנערים המעטים, הכפופים שם על־גבי הגמרות בשעות הבֹּקר ולומדים עוד בחשק ובהתמדה. ואולם אחר הצהרים, כשמתחילות נושבות רוחות־השדה החמות ובְשָׂמֵי־הדשא החֲרִיפִים יעלו מן האחו המשתטח למטה, במרחק צעדים מעטים, והיונים תבאנה אל הברֵכה הַמֻּקֶּפֶת חרולי־פֶּרא דשֵׁנים, והירק המזהיב יַשְׁקְ מרחוק את העינים הצמאות, – אז הגמרא נסגרת מאליה והיד תְּשַׁלַּח אל חוברות „השלח", המוכנות בסתר ה„עמוד", וכמים צוננים וכרוחות־שדה ישיבו את נפשנו חרוזי „המתמיד".

לימים מועטים נתגלגלתי גם־אני לתוך כתלים עגומים אלה. חנוכי היה אחר, וסביבתי הקרובה, ילידי־כפר ואנשי־שדה, לא הכשירתני לאהלה של תורה. עיני היו נשואות למרחקים אחרים, ואור אחר כבר צרב את לבי. אך הֵד שירת־ילדות וחברים חביבים אחדים משכוני שוב אל בית־המדרש, ותקופה קטנה חסיתי גם אני בצִלה החם של השכינה.

לא מעט גרמה לכך גם שירת־ביאליק. הפואֶמות הלוהטות של לֶרמונטוב, הליריקה של הינה, הפרוזה המזהירה של טורגניב ומשהו של גֶטה, שהייתי עשוי אז לספוג אל־תוכי, – כל זה סחָפַני כנחשול אדיר והתיקני מן החוף הנמוך של השירה העברית. נערכו החרוזים הראשונים ברוסית, בטרם עוד אִמנתי את ידי היטב לכתוב עברית. ואולם בא ביאליק פעם בפעם והצית שוב את האבוקה, קרא שוב להוד־הקדומים, והשיבני לימים מועטים גם אל סף בית־המדרש. כמקרה אשר קרה אותו, קָרה כמעט את כֻּלנו...

והנה צללה באזנינו שירת התקופה – „המתמיד". זה לא היה עוד מֵילודיה קטנה, רגע של הלך־נפש – זאת היתה שירת הדור כֻּלו, שירת

ב

הַקָּרוֹב

הלבביות והפשטות והחנינה האנושית לִוּוּהוּ מצעדיו הראשונים. יקר היה תמיד, משום שלא אהב מעודו את תְּגַת־המשורר. את נֵזֶר־הנבחר היה מניח הצדה, ובבואו לתַנות את לבו, היה מנמיך את קולו, למען ישמעו לו הקרובים, הקרובים ביותר. כמה רחוק היה תמיד מכל התהדרות פַּיטָנית, מכל אותו הצלצול הקולני של הריקים והגֵאים! כאדם נִגש, קרב עד־מאד, וכאדם הֵריק במליו המאירות את אשר העיק עליו. וחַם נעשה בסביבתו, מכל מגע עמו ועם שירתו. הוא לא כִסה מעולם על פגמיו, לא העלים את נגעיו. רק לאחר זמן, כשנגלתה לפניו תהום הִתְנַוְּנוּתָהּ של האֻמה, נזדעזע כֻּלו ומפיו פרצו תוכחות־האֵימה. אך בבואו אלינו נשא בקרבו המון אהבה ורחמים נסתרים. כמה רחוק הוא בעצם מהיות מוכיח! הוא, היודע את כל לב שבור, את כל יתמות הנדח. נפשו כלתה לרֵעַ, יצאה לאהבה. הלב היה מלא עוד שֶׁפַע רַב כל־כך; כגן פורח הוא מזמין את כל עיף:

לִי יֵשׁ גָּן, וּבַגַּן תַּחַת אוֹג כְּבֶד־צֵל,
הַרְחֵק הַרְחֵק מֵעִיר וּמִמְתִים נֶחְבָּא תֵל,
כֻּלּוֹ עָטוּף יְרַקְרַק, כֻּלּוֹ אוֹמֵר סוֹד אֵל –
שָׁם נַחָבֵא, נָנוּחַ, אָח נָעִים!

כמה היה זה טבעי לו, שכמעט בכל שיריו הוא פונה אל אח, אל רֵעַ, אל ידיד! לא אל בת־השירה ולא אל האיתנים הרחוקים, כי־אם אל הקרוב, אל ההולך על יד ימינו. הוא לא שכח אותו תמיד – את זה הנשען עליו, המחכה לו. כמה מאי־ההבנה יש בדבר, כשֶׁמּוֹנים את ביאליק, שהוא אינו „חי כמשורר"! מודה אני, שגם אני לא פעם, כשכָּאב הלב לראותו אובד באבק „שְׁבִי־הירִיד", הייתי מעיר את אזנו למוסר על־כך. אבל בִּרְבוֹת הימים הבינותי את גורלו יותר. הוא לא חפץ להרחיק, לא חפץ להסתתר עם עָשְׁרוֹ לבַדו. בלבו היה גם בוז לעשר כזה. אָהֹב אהב תמיד לחלוק שלל החיים והשירה כאחד עם הקרוב – עם האדם. רק אליו קרא, רק לו נתכַּוֵן. למִחיה ולנחמה שלָחוֹ אלהים אל האֻמה האובדת:

בֵּיתִי קָטָן וָדָל, בְּלִי מַכְלְלִים וּפְאֵר,
אַךְ הוּא חַם, מָלֵא אוֹר וּפָתוּחַ לַגֵּר,
עַל הָאָח בֹּעֵר אֵשׁ, עַל הַשֻּׁלְחָן הַנֵּר, –
אֶצְלִי שֵׁב וְהִתְחַמֵּם, אָח אֹבֵד!

הַגִּידִי לִי, אִמִּי אֲדָמָה, רְחָבָה, מְלֵאָה וּגְדוֹלָה –
מַדּוּעַ לֹא תַחַלְצִי שַׁדֵּךְ גַּם לִי נֶפֶשׁ דַּלָּה שׁוֹקֵקָה?...

ואותה הצניעות שבבטוי ביחד עם העֹז שבו – גם הם כבר היו מעידים על משורר־האמת, שקם לישראל. המשורר אינו בא אל השדה ככנף־רננים וככפיר בוטח – כיהודי עלוב הוא בא, כאחד הרבים, כעני מישראל; אף כי הוא גם כנף־הרננים הראשונה שלנו וגם הכפיר הראשון, אשר שבר את בריחיו לברוח. הוא מרגיש את עלבון האמה ואינו מוציא את־עצמו מכללה, גם בהציץ עטרת־הנבחר כבר על ראשו. הוא מדבר בשם כֻּלנו – גם בשם בני־ההורין והעזים, אשר הבקיעו את החומה, וגם בשם אלה, שנשארו עם שממון־חייהם במצור ובמצוק. ואותה הרכבת הרֶגש ביחד עם ישֶׁר־ההבעה הזהיבו את הרוזיו בתֹאם של צבעים נפשיים כאלה, שדובבו את הלב כצלצלי כנור וכיללת סער. בצער הזה, בהשתפכותו הנוגה והחמה היתה נחמה נסתרה. האור בא מבפנים. זה היה הכח השמור שבאמה, שנחשף בלב היחיד. מה שנחנק ימים רבים בלב, השתפך שוב בצלילי תפלה והודיה.

הצמאון לטבע בשיר זה היה עוד עמֹק יותר מהרגשת הטבע. הגעגועים אינם נותנים עוד לעין לראות. רק האזן נטויה להקשיב. בכל חושיו הרעבים נלחץ המשורר אל חֵיק האדמה לשמוע את קולה, לצוד את סוד שִׂיחַ־נשמתה. נכרת הנטיה הנגינתית העתיקה שבהכונה הלאמית:

אֵצֵא לִי הַשָּׂדֶה וְאֶשְׁמַע מַה דִּבֵּר יְיָ מִן הַקָּמָה,
מַה לָּאַט הָרוּחַ מִמֶּשֶׁק הַקָּנִים הַזְּקוּפִים, הַגֵּאִים,
מַה יְּרָקֵם בַּסֵּתֶר זִיז שָׂדַי, מַה יִּפְעַל בּוּל הָרִים בִּדְמָמָה,
וּמָה הַשִּׁבֳּלִים תְּנַעְנָה רָאשֵׁיהֶן הַשְּׂעִירִים, הַמְּלֵאִים?

הטבע לא יכול להיות חֻלין, למי ששב אליו אחרי יובלות רבים של פרֵדה. קול ה׳ דובר מתוך דומית־היער ומלחש־שבלים. בצאתנו ממצר העיר, אנו נכנסים אל ההיכל, אנו באים לחסות בצל אלהים. ובצאתי אז עם חברי לשוח בשדי־הקיץ אשר מסביב לעיר מולדתי, בהרגישנו מאחורינו את שאון השוק והחניות ההולך הלך ורפה ובהשתרע לפנינו הקמה הגבוהה, המלאה – היה הלב מתפלל בניביו אלה של ביאליק לשלום האדמה, לשמשה ולחמה. בעינים אחרות ראינו אז כל קנה־עשב מזהיב באור בין־ערבים, כל בבואה של אילן מצלה במרחק. בכל ומכל היה מרנן הד עליון. ונוח היה ללב – כרְוָחָה באה עם השירה החדשה הזאת. רק על השפתים רעדו פעם בפעם המלים הצורבות:

לֹא כֹחִי פִּזַּרְתִּי בָזֶה, לֹא אֲנִי אֲצַבְּרֶנּוּ...
וכמו צל נפל על האדמה המאירה.

השיר „בשדה" – אחד הראשונים בשירי־הטבע של ביאליק (נכתב בשנת תרנ"ד) – חסר עוד את התאור הדק והחריף, שבו מצטינים שיריו המאחרים. אבל כל המרירות והיתמות של עם נטול־אדמה, שדוד־ירק וגזול־שָׂדֶה פעפעו בארבעת החרוזים הראשונים, שהכו על הַלֵּב במין כֹּח, במין אכזריות, שהיתה מַרגשת כמעט הרגשה פיסית כל העיפות של כלב מֻכּה, הנמלט ממעניו. עצורי־נשימה היינו קוראים את הבית הזה, שבו צלצלו געגועים כה עזים ועלבון כה צורב של אֻמה שלֵמה, שלקחו ממנה את תנחומי האדמה. כל אֹפן הבטוי היה כל־כך פתאֹמי בתוך דממת־המות של חיינו, כל ניב – כל־כך לא־צפוי, כאִלו נפל מרחוק, מאיזה מעמקים נסתרים שבנפש האֻמה, שנשתמרו עד־כה:

הֵן לֹא כִכְנַף רְנָנִים נִתְפָּשֶׂת, מִתְמַלְּטָה לַחֹפֶשׁ בְּרִנְנָה,
אַף לֹא כִכְפִיר נִכְבָּשׁ בֹּטֵחַ, הַמְשַׁבֵּר אֶת בְּרִיחָיו לִבְרֹחַ, –
כְּכֶלֶב, יְדִידַי, כְּכֶלֶב מִמְּעַנָּיו בְּזֹה־נֶפֶשׁ וּמְעֻנֶּה,
בָּרַחְתִּי הַיּוֹם אֶל הַשָּׂדֶה מִפְּנֵי עִצָּבוֹן יָדַי בְּלִי כֹחַ. – – –

הנה זה היה כבר ביאליק! סערת הרגש, שאהבה ובוז, חמלה ואֵיבה, אמונה ויאוש המו בו יחד, ואותה האכזריות העצמית, הביאליקאית, שאין כמוה מביעה את הכאב. היהודי הנמלט, ככלב בזה־נפש, אל מרחבי־שדה – היה בזה גם מן הרחמים ומן התקוה, אבל גם מאִי־האמונה בכלב המֻכה, שיש לו עוד תקומה:

כֶּעָנִי אֶעֱמֹד לִפְנֵי הוֹד הַקָּמָה הַמְּאִירָה וּשְׂמֵחָה,
וָאֵדַע אַךְ עַתָּה אֶת עָנְיִי מָה רַב, הָהּ, אַךְ עַתָּה אֶרְאֶנּוּ!
לֹא יָדַי עִצְּבוּכֶן, שִׁבֳּלִים, לֹא יָדַי קוֹמַתְכֶן טִפֵּחָה,
לֹא כֹחִי פִּזַּרְתִּי בָזֶה, לֹא אֲנִי אֲצַבְּרֶנּוּ – –

היֹפי האסור בהנאה לא משום שהוא מפסיק את משנתנו, כי־אם משום שלא נוצר על־ידינו – הנה זאת היתה הנימה החדשה, נימת התחיה, תחית־האדם שבנו, שעליה התחיל מנגן המשורר. הכלב המֻכה כבר ברח ממעניו אל השדה; אך נסחף בין שפעת גבעוליו ובשטף גליהם, הוא עומד עדַין עני ומדֻלדל, משום שלא רסיסי זֵעתו הרטיבו את מגרפות האדמה השחורה. ביאליק לא הִרבה לשיר בשבח העבודה, אבל השיר „בשדה" חִנך אז דור שלם. השורות הבודדות והמעֻטות האלה היו פֵרוש שלם ומלא לפרשת־זְוָעה זו, ששמה גלות:

אֶת פָּנַי בַּקַּרְקַע אֶכְבֹּשָׁה, לָאָרֶץ הָרְטֻבָּה אֶפֹּלָה,
אֶשְׁאֲלָה אֶת פִּי הָאֲדָמָה וְאֵבְךְּ הַרְבֵּה בָכֹה אֶל חֵיקָהּ:

נעשו תֵכף לנתינתם הפקר, קנין־הרבים, ואיש לא הרגיש בשימו אל כליו את רכוש המשורר...

עד היום נשאר לי השיר הזה, הסנטימנטלי במקצת, חשוב ביותר, בהוכיחו איזה אינסטרומֶנט נפלא היא הלשון העברית גם בצֵרופיה הישנים ביד המשורר הנאמן. גם עתה עוד מנגנים החרוזים האלה, הרפים והחזקים, יפינו ברעננותם הראשונה:

יָדַעְתִּי כִּי בִכְיִי – בְּכִי כוֹס בֵּין חֳרָבוֹת,
לֹא יַגֵּה אֲנָשִׁים, לֹא יִשְׁבֹּר הַלְּבָבוֹת – –
כִּי דְמָעוֹת שֶׁנּוֹשְׁנוּ מִבְּכִי אַלְפֵי שָׁנִים
סָר כֹּחָן מְמוֹגֵג אֶת לִבּוֹת אֲבָנִים...

או:

מִבַּעַד אֶשְׁנַבִּי אֶת רֹאשִׁי אוֹצִיאָה,
אַף אֶקְרָא לַסְּעָרָה וְאֶשְׁאַל אֶת פִּיהָ;
אַבִּיטָה בֶּעָבִים, אָבִינָה בַחֲשֵׁכָה –
הֲיְהִי קֵץ לַחֹשֶׁךְ? אִם סוֹף לַמַּהְפֵּכָה?

או השורות החריפות:

בַּבֶּטֶן הַקְּנַנִי אֵל מִסְכֵּן, חֲלַכָּה
וַיִּתֶּן לִי מַקֵּל וַיֹּאמֶר לִי: לֵכָה!

מה כאן ישן? מה כאן חדש? מי ישים גבול ביניהם? וכלום זקוק הרגש הנאמן לצורות מרעישות בחִדוּשָׁן? כלום אין זה מפריע? רק ביאליק הבין איך להכניס את החדש בהרגשת־אמן כזו, שלא ידַכּא את הבטוי שבּלֵב, שלא יאפיל על האור הנסתר שבבטוי. מליו דומות לאבני־ים חלָקות, שאלפי גלים כבר הכו עליהן והקציעו אותן מכל צד, אך עֹז הים צרור בחֵיקן, וסערת־מימיו מנהמת תמיד מתוכן.

אכן הרשֶם המרעיש הראשון היה השיר „בשדה", שנדפס אז באחד מלוחות „אחיאסף". לוחות אלה יָקרו לי אז בעצם, מפני המסֹרת של חג שהיתה להם להביא בכל קבץ שיר אחד של ביאליק. בעיני היה שיר יחידי זה שקול כנגד כל המאסף; ולפעמים גם מכריע. אחר־כך התחלתי מבחין גם את מנדלי ואת אחד־העם שם לפעמים. אבל השיר לביאליק נשאר ראשון במעלה. בלעדיו היה ריק בשבילי כל הקֹבץ.

דַלת הספרים וההשכלה, כל מאסף ישן, שבו יכולתי למצא איזה שורות של ביאליק. „אל הצפור" לא עשה עלי כמעט שום רשם. לא אהבתי מעודי את השירים הלאמיים מסוג זה. גם „משאת נפשי" התחבבה עלי רק מפני הנימה האישית, הרועדת בה. אך חרוזים בודדים מתוך „הרהורי לילה" דוקא נתקעו בלבבי עד היום הזה, ולמרות ההכרה, שאין זה עוד ביאליק, הייתי מכיר בכל מלה משַדֶלת ומתחננת כאן את פעמי הימים החדשים. גור־האריות עדַין היה מתחטא; עוד לא למד לשאג. אבל פה ושם מתגלגלים כבר הרעמים החבוים. אי־אפשר היה שלא להכיר כאן במקצת גם את רוח פרוג ונַדסון; אבל בתוך כל ניב היה לוהט כבר משורר, שבלבו הָמה ים של צער פּוֹרה, צער של תקופה צועדת לקראת פלאים. כשֶלֵב הָאמה מתחיל שוב מנַגן מתוך משורריה, אות הוא לרחמי־שמים, סִמן להתחלה של גאֻלה. ואף כי ביאליק מבקש כאן שוב „נֹאד דמעות חדשות", פועם כבר בכל הרִתמוס שבשיר, בניביו המלאים דם צעיר, רגש אחר; מפעפע האור של בת־שירתו, הַמַזה טל־שחרית על העולם.

בח־וזים שוטפים, ישנים־חדשים אלה, עומד עוד ביאליק בצֵל הימים העוברים, אבל בנגוגם הוא כבר כֻלו אביבי, מלבלב ומבַשר. קורא אתה:

בַּלַּיְלָה בַּלַּיְלָה עֵת אֶפְתַּח כִּנּוֹרִי,
עֵת עֵרִים רַק שְׁנַיִם: אָנֹכִי וּמְזוֹרִי;
עֵת יֵצֶר הָעוֹר לְעַצְמוֹתַי הַנְּמַקּוֹת
וְעֵינַי הַכָּלוֹת תִּלְאֶינָה לִבְכּוֹת; —
אָז תַּעַל כָּאוֹר טְבוּלַת־טַל בַּת־שִׁירָתִי...

ואי־אפשר לך שלא להרגיש כבר את הרוח החדשה, הצרורה בנפש המשורר. הצער משתפך כגַלי־לילה רַכים, והוא רוֹפֵא והוא מרגיע בסם־מרירותו. כנור המשורר הוא, שהפך את אֶנקת־הכאב לנגינה מנחמת. היגון הנובע מִלֵב מלא עשה אותו לשֶפע, לעתֶרת החיים.

מה שמצַיֵן את השיר הזה ביחוד ומעיד על עֹמֶק הליריות שבו, למרות מליציותו, הוא זה, שאינך קורא, אלא מנגן אותו; שֶנִגוּן המלים רַב לאין־עֲרֹךְ מפֵרוּשָן; שפעמים אינך שומע כלל את התֹכן ואתה נסחף אחרי גלי הרִתמוס, המדַבר מ ע ל המלים. ועוד דבר: בקראך פעם את השיר, כבר הוא שגור בפיך — הוא חדש וישן תמיד. סגֻלה זו יש רק לשירי ביאליק. הם מיד נהפכים לפסוקים, לניבי־קבע: אין אף תָו אחד ארעי; אין „גֵר" במשפחה. יש בַצֵרוף משהו מקַשֵר, ממזֵג, מקָרב־רחוקים ומֵסיר מחיצה בין נפרדים. מליו וניביו נעשים תמיד, כשטיח עשבי־שדה, רקמה אחת, חטיבה אחת. א י ן ח צ י צ ה. בשיריו הכי־רפים (שרק הוא ידע ש ל א לכתבם...) יש מין שלֵמות אורגנית, שאינך מרגיש עוד ברפיונם. כנגון עממי הם תֵיכף נקבעים בַלֵב, ושוב אין ביכלתך להשתחרר מהם. ניבי ביאליק

עד־היום למעשה־נס. בשיר־נֹער זה נתגלה ביאליק הליריקן בכל סגֻלותיו החמודות: פשטות ונֹעם של שירת־עָם עִם עֹמק ודקות של משורר־אמן, אשר יִקפל עולמות מלאים תחת ניבים מעטים. סגֻלות אלה תתגלינה אחר־כך עוד ביתר צמצום ופשטות בשיריו־תפלותיו שבתקופת הבגרות; אבל עד היום הזה שמור לי חֵן הנֹער של ביאליק, ראשית אוֹנָהּ של הליריקה העברית הצעירה בחרוזי־שקיעה מאָדָמים אלה. שיר זה כאִלו מסמל את תפלת־היחיד הראשונה בשירתנו, את עלומי התקופה, — זו היתה קריאתה הראשונה למרחק:

לֹא זֹה הַמְּנוּחָה, עוּף מִפֹּה...

אַךְ לָמָּה, לִבִּי, תִּדְוֶה כֹּה?

— — — — — — — —

מַדּוּעַ אַתָּה זָעֵף, סָר —

יֵשׁ מֶרְחַב־יָהּ — וּלְךָ הוּא צָר...

לנער בן שבע־העשרה, שישב אז לבדו בשדות בסרַביה ולא ידע דבר בלתי אם „את הכאב ואת החלום" הסתומים שבלבו, שמשכו אותו לקצוי עד ולאחרית ים — היו החרוזים האלה למבוּעַ של חסד, לקריאת־חבר משַדֶלת ומעודדת ממרחק. המשורר כמו אחז בידי והוציאני מן הרחוב:

פֹּה נֶאֱלַח הַכֹּל, הַכֹּל סָג —

יֵשׁ עוֹלָם טוֹב שֶׁכֻּלּוֹ חָג...

שָׁם תַּרְתִּי מָקוֹם לְךָ וָלִי —

קוּם נָעוּף יַחְדָו, נִדְאֶה, בְּנִי!

„נדאה, בני!" — האדמה אינה מתנכרת עוד למשורר. כבן היא מרחמת אותו וקוראה לו ותָרה מקום לו במחבואיה. בעינים עצומות הלכנו אחריו, נסמכנו עליו. תפלתו היתה תפלתי, תפלת כֻלנו. בבת־אחת נעשה הוא הפה והמליץ לכֻלנו, לדור שלם, ששירתו העדינה והאכזרית משכַתו בציצית ראשו אל תועפות היצירה והחיים.

כאלה היו הקסמים הראשונים.

כששבתי באביב לעיר־מולדתי, כבר נשאתי בלבי את השם ביאליק כדבר שבקֻדשה. הוא נעשה יקר, קרוב, יחידי. היה בצֵרוף האותיות האלה לבד משהו, שהרעיד את הלב רעד של אהבה ותקוה. התחלתי מחַפש בעירי,

כבר היה „אָכוּל" כֻּלּוֹ. בלעתי אותו בשבועות הראשונים לבואי אל הכפר השוקט, ובאין בררה התחלתי מתגנב גם לתוך אולמיו הצוננים של הזקן; ושירה זו, שאינה כלל שירת־נֹעַר, מצאה אז בכל־זאת הֵד בלבבי יותר משירת גורדון. אוּלַי משום שפּנֶיה בכל־זאת יותר אל הנצח, ואולי משום שלחרוזים בודדים בה בְּרַק־הכֶּסף הטהור של ליריקה מצֹרפה, שאינה מכירה עוד בעַצמה ומתפרצת כמעט כנגד רצון המשורר. זוכר אני, שאת לבי לקח אז ביותר „הגיון לערב", ובצאתי לטַיֵּל בערבי־החֹרף בכרמים השקופים שעל חוף הדניסטר, היה פי מרַנֵּן את החרוזים הקצרים האלה מתוך לבביות רבה, אף כי לא יכֹלתי שלא להרגיש כבר גם אז בחציצה הריטורית שבהם.

וזוכר אני ערב אחד בַּאֲדָר, שבּוֹ הביא בנוֹ הגדול של אותו כפרי מן העיר ספרי־השכלה חדשים אחדים, וביניהם גם את קֹבֶץ „הזמן", שהיה ערוך בידי עזרא גולדין. עוד בשעת סעֻדת־הערב הספקתי להציץ ולקרא את „בַּעֲרֹב היום", ולבי התחיל דופק בי כמו לבשוֹרה יקרה. ואולם המסֻבּים, שהיו ברֻבּם משכילים, לא נתנו לי להתיחד עם המשורר אף רגע. ישבתי כמו על גחלים וַודאי שלא הרגשתי אז באֹכל אף טעם כל־שהוא. ברגע־הכּשֶׁר הראשון חטפתי את הספר ונכנסתי אל חדרי שבאגף־החצר הבודד ונסגרתי עם שלָלִי. זה היה אחד הרגעים הגדולים שבחיין; קראתי את „בערֹב היום". המוסיקה שבחרוזים, הציורים הקצרים והחריפים, הרעננות, בְּרַק המלים והרגשות החָדש, אשר כמוהו עוד לא ידעתי — כל זה הֵמם אותי בבת־אחת במין מתיקוּת, מְלָאַנִי מין חֶדוה אלהית, כאִלו נפתחו לפָני שערי גנים נעוּלים, כאִלו לעיני נֶחשף הוד עולמי הפנימי. הנה זה היה הצער וזה היה הכאֵב וזה היה הרֹך, והַמֹּתק זה היה, והם הם שהיו מנַגנים בלב־הנער שבי עד־עתה, ואנכי לא ידעתי! כפארות־גן טלולות נגעו בי המלים המזֻכָּכוּת, האוריריות האלה, ואני הרגשתי, שלבי נָמֹג בי מתוך חמלה ואהבה וגעגועים שאין להם שֵׁם ושהם כֻּלם נתכנסו לתוך השורות הקטנות האלה ומרַננים אלי משם. הנה כן־הוא — אין זה כי כאן רק הפרוזדור וקול קורא אלינו ממרחקים ולא יֶחדל אל כבוד העולם, שֶׁיָּשנו, יֶשנו ויתגלה עוד אלינו באחרית־הימים ורגלינו עוד תדרוֹכנה על אדמת־דִּשְׁאוֹ הנפלאה —

כִּי מָה הַכְּאֵב וּמָה הַחֲלוֹם,
הַבָּאִים אַט עִם צֵאת הַיּוֹם
וּמוֹשְׁכִים אֶת הַלֵּב הַתָּם
אֶל קַצְוֵי עַד, אֶל אַחֲרִית יָם?

מאז הוּעַם בבת־אחת זיו שירתו של אד"ם, ואפילו מיכ"ל כאִלו נסוג הַצִּדה. באותם הערבים האביביים שעל חוף הדניסטר היו מְלַוִּים אותי תמיד צלילֵי המילודיה העגומה־המנחמת הזאת, אשר יצירתה בימים ההם אני חושב

את העם לחיים ולמעשים שיש בהם ממש. על־כן וִתֵּר על האילוזיה המדיחה. הטרגיות שבו היא – שהוא משורר בלי הזיה. הוא גם יָרא מפני־ה. מאחוריו עמדו דורות רבים כל־כך, שנכשלו במליצות ובדמיונות־רמיה. מאחוריו עמדו יוצרים מגמגמים, שלא יצאו מעולם מכלל־רמז, והשאירו לנו בירֻשה תלי־תלים של שברי־יצירה, שאין בהם כדי להשביע את הנפש החיה. על־כן היה חשוד בעיניו כל־אחד, שלא ידע לבטא, שלא יכול לאחוז בשור־היצירה בקרניו. על־כן חרד כל־כך אל הברור, שמח על הודאי. על־כן גם חָטא לפעמים בדחותו באַמת־הבנין את מעֻנֵי הבטוי, אלה שהביאו בקלתות־הנצרים הדלות את הבכורות הכי־נאות למקדש שירתנו. אבל זה היה נובע מתוך כל סגֻלות אישיותו האיתנה, מתוך כל אותו חוג המחמירים, שביניהם התהלך וּמהם למד, – אלה שכל תמצית דמם זעקה לשלֵמות, לבנין, לבהירות ולאמת. רק ככה עשה את שליחותו. והוא לא היה שַׂר השירה העברית, יוצרהּ ומטַפחהּ, אלמלי היה מֵקל, אלמלי היה מתיר לשוב עוד פעם אל הבטוי המרֻשל, הפגום, הבלתי־קבוע והבלתי־מוסרי בעצם.

את ביאליק זה אני מבחין בתוך כל הדְמֻיות המְרֻבּות, שבהן הוא מתגלה לפנינו לפעמים בחיים – את האמן־הגבור, שידע לכַבּד את יצירתו יותר מנפשו, שידע לנצור אותה מכל משמר ולהרימה עליון על כל יצרי־לבו הטובים והרעים. במשך שנים רבות ראיתי אותו. בכל הקלִפּות נתגלגל לנגד עיני. ואולם היה אחד תמיד, האמִתּי, שלא נפגם מעולם.

זה נִצב עתה לנגד עיני ברָשמי עתה את פרקי אלה לכבוד היום. הקלִפּות נופלות זו אחר זו ואני רואה לא רק את האמן, כי־אם גם את האדם, את הרֵעַ, את המשתתף – את זה שיודע לא רק להדריך ולהוכיח, כי־אם גם לתמוך במבט־עין טוב בימי כשלון. הלב הזה היה שופע לנו לא רק עשר רוחו, כי־אם גם אהבת אב וחבר יחד. מרֵאשית צעדינו היתה עינו תלויה בנו. הוא לא לבש מעולם תגא של מורה; אך משפטו היה – גורלנו. בעיניו קראנו כשנכשלנו, כשנתבדינו. והוא לא היה צריך לדַבּר כשנצחנו – שמחתו, אהבתו הביעו זאת.

שירתו ואישיותו יחד היו לנו האבוקה המאירה בסבכי־חיים ובמבוכת־יצירה. ואי־אפשר לנו להבדילן. הן ממלאות ומשלימות זו את זו.

א

הַקֹּסְמִים הָרִאשֹׁנִים

בשנה השבע־עשרה בחיי, ואני אז יושב בביתו של כפרי עשיר על חוף הדניסטר, הִבהיקה לי ראשונה שירת ביאליק. בימים ההם ואני עוד לומד על־פה את „החמלה" ואת „מיכל דמעה" ואת „המתאונן". מיכ"ל

השאיר לאחרים, לאלה הלהוטים אחרי המלאכה הקלה והמהירה, – לאלה המקרצפים את השטח העליון. פעמים יכבד זה גם ממנו. אותו החֶרט הנוקב תמיד בצור אולי יבקש לפעמים גם שכבת־חֹמר רַכּה יותר; אך הוא נשאר נאמן לעצמו. המלאכה הקלה לא לו. הוא הניף תמיד את הקורנס הכי־כָבֵד וַיַּךְ בכל כֹּבד זרועו האדירה.

לא רק יצירתו בלבד, כי־אם גם אותה הקְדשה החופפת על מלאכתו, המפעפעת בכל פנותיה, היתה לנו תמיד סמל של התחדשות, של התנערות לאֻמית. במקום ההפקרות של הבטוי, המעידה תמיד על עזובה פנימית, על רפיון הרוח ועל ירידת הרוח, יָצר לנו שוב את הניב העברי המְצֻק, הקדמוני, – הניב המצֻמצם והחריף, שבו רִכּוּז הכֹּחות הפזורים, האבודים, שבו שָׁבה ואזרה עֹז הרוח הנחשלת. כל יצירה של ביאליק, גם בפגימותיה האמנותיות, היתה תמיד מעין התעַבּות־הרוח, מעין השתחררות של כֹּחות אסורים, שיצאו לאור־עולם. כל הכּאת פטישו החרידה את חומות־המות, שהֻצגו מסביב, ויצקה את ברזִלָּהּ לתוך האויר הקפוא. הוא נעשה בכֹח מַבָּעוֹ ובשלמות מבּעו לסֵמל הרצון הלאֻמי שנתגבר, נעשה למחנך של כֻּלנו.

הוא לא נתן את־עצמו לשִׁעורין, כי־אם השליך את־עצמו כֻּלו לתוך הכבשן. מנדלי, פֶּרץ, ברדיצבסקי הלכו והתקדמו שעל־שעל בכל ימי חייהם. נחו ושוב חגרו און, עד הגיעם לראש ההר. הוא קפץ תֵּכף את קפיצת הנמר. הרים את הכל בבת־אחת. בכל שיר קטן, בכל יצירה קטנה דָּלה מתוכו את תמצית כֹּחו. לאחר כל יצירה האמין שנתרוקן כֻּלו, שדָּלָה את־עצמו עד היסוד. כמעט כל מה שֶׁיָּצר עומד לפנינו שלם ומֻצק כבנין קדמוני. הכּוּח־מֻנְטַלי שבו אינו מתגלה רק ביצירה שלמה, כי־אם בכל אחת מחוליותיה הוא מופיע בכל כֹּחו, בכל סגלות הגֶניוס שלו – כאותם שברי האבָרים הבודדים של פסִלי־הַשֵּׁיש העתיקים, שכל אחד, גם בהיותו נפרד וקרוע מעל הגוף השלם, נושם בכל יפיו ומעיד על כל גבורת יוצרו.

רק ככה אנו מעריכים את ביאליק. הוא היה לנו תמיד לא רק כּשרון כביר, כי־אם מוסרה החי של המלה העברית. בעמדו לנגד עינינו לא יכולנו עוד לנהוג קלות־ראש בה, לחללה, להתעלל בה. שמו בלבד היה כעין לחש כנגד כל זיוף, כנגד כל רפיון־ידים ביצירה. בכל מה שעשה היה מֻרגש יחס הכבוד, כאִלו ראה מסביבו את כל הדורות, העתידים להסתכל ולדין את מעשי־ידיו. על־כן היה מגביל את עצמו כל־כך, על־כן היה מחבב כל־כך את הממש, את הריאַליות הפשוטה והיה מזהיר על אמנות חולנית. לא את הדיקַדנס האמתי יָרא (אף כי גם לא חִבּב אותו)– אמנות לקויה היתה לו זו, שהיא פורשת יד אל המֻרבה ואינה משיגה את המעט. אמנות בריאה היה לו לעמוד על הקרקע. אהב את הבסיס הבטוח, את זה שהֻשַּׂג, שנגאל בבטוי. הוא לא האמין ברמזים, – הוא חפץ לראות את הדברים בעינם. אפשר שהשגת־אמנות כזו נראית לנו עתה מֻגבלת מעט; אבל לו היא כל־כך יפה, כל־כך מתאימה להשקפת־עולמו הזועפת מעט, אך ההרמונית והישרה. הוא ראה את תפקידה של ספרותנו הצעירה לחַנֵּךְ

עצמו בכל יתמותו. עלומי התקופה ועלומי חייו נתגלו לפניו פתע בכל מערמיהם. ונשתתק. ובהשתתקו — כאלו הורד הוילון, כאלו הועם עלינו זיוו של יום.

בגבורה זו של שתיקה, בעצמת־חדלון זו לימים רבים, אני רואה את כחו המוסרי של המשורר לא פחות מאשר בגבורת־הדבור שלו. מי שיש לו חתוך־הדבור כזה, מכרח לפעמים גם להאלם ככה. לא היה כל יסוד לחשב, כי נפגם הכנור. ולו גם היה — מה־מעטים הם אלה, היודעים להחריש, בהעצר השפע! העלובים הן מפליגים בדבור דוקא כשאין להם מה להשמיע. השתיקה — היא „שארית הגבורה". זהו הכח שנתן למשמרת. מתנונים בדבור, אבל עזי־הרוח אשר מעולם היו גם „אמני־השתיקה". ביאליק שם מחסום לפיו תמיד, כשהדבור לא התפרץ, כשלא נעשה הכרחי. גן־שירתו לא השיר את פריו בלתי אם בגעת בו הסער. כסבל־עולם נשא בקרבו את כל אשר הרה ואשר הגה, כחומת־ברזל היה סגור ומסגר מסביב. כצרוף זהב צרף באש־נשמתו את דברו. כאחד הנביאים הקדמונים הוא בורח, מתחמק מפני חרדת היצירה. יודע הוא את אשר היא דורשת ממנו. על־כן הוא ירא מפניה. אימת עצמו עליו, אימת אחריותה של יצירה. על־כן הוא כל־כך משתמט מפניה. ואמנם נורא הוא לפעמים להיות שלם כל־כך — לדרש את הכל ולתת את הכל. שלמות גדולה אוכלת. היא נתנת רק בסגופים. לביאליק היתה רק דרך אחת. לעלות! הוא לא יכול לנטות אף רגע, לשאף רוח שעה קלה. ליצור היה לו — להכניס את ראשו לתוך לועה של היה זוללת...

אכזריות זו של יצירה, שנהג בעצמו, היא היא אשר שותה הוד־עליון בעינינו על המשורר, למרות היותו כאדם כל־כך קרוב לכל אחד, כל־כך רגיל במנהגיו ובהליכותיו. כלנו הרגשנו, שאין איש בינינו מכבד ככה ומעלה ככה את ערך־המשורר כמוהו. אנחנו ראינו אותו כגדול שבחבורה לא רק משום שכמשורר לירי וכענק־הבטוי באמת אין דומה לו בינינו, כי־אם, אולי עוד יותר, משום שהוא קדש ככה את תפקיד היוצר: בתתו את־עצמו תמיד רק באין דרך להשתמט; בהופיעו אלינו רק בשעה שנקרא בהזקה, בשעה שלא היה ספק עוד, כי קול ה' קורא אליו — היה למופת לכלנו לא רק ביצירתו, כי־אם גם בהמנעו מיצור, בבואו במסתרים. רק הוא אמת בינינו את הרעיון, כי אין סופר נעשה גדול אלא אם־כן ידע מה שלא לכתוב ואימתי שלא לכתוב.

הוא הביא תמיד רק את הפרי אשר גדל בגן־נשמתו ימים רבים, העניק רק מאשר הצמיח בעצמו — ותר על כל שלל מקרי, אשר יפול בחלק היוצר רק דרך־אגב. הוא לא זכה מעולם מן המוכן. הרעיון גדל אצלו תמיד, כצב זה, ביחד עם לבושו. וכמה היה רחוק תמיד מן הבהולים! לנצחונות קלים בז. בז לכל אשר יבוא בלא קרב, בלא התאבקות. רתק רתק תמיד את־עצמו רק אל סלעי־העד, נתן את עינו בגרניטים הקשים, וכל אשר לא דרש את חרטום־הברזל לנקבו, בו לא נגע. את זה

לקחת ברכה מפיו, נשענת עליו, מתגאה בו. יש במחזה זה, גם למי שאינו מתפעל מדברים כאלה, משהו מן המעודד, מן הנוגע עד נימי הלב.

רק לעתים רחוקות מאד אנו שומעים קול מַתריס כנגד קולטוס זה של היחיד. אפשר אמנם להבין, שאהבה שנצטמצמה כמעט רק על איש אחד, בהכרח משאירה בְצל את האחרים. מובן, שקולטוס זה אינו חסר גם את הטמטום המצוי בחזיונות כאלה, כשבאים הבהולים ומבטלים את הכל, בכדי להוכיח את מה שאין צֹרך להוכיח – כי ביאליק הוא משורר גדול. אבל הערצת ביאליק היא גם אות של חסד לכֻלנו – סמן מֻבהק לשירתנו החדשה, שנעשתה קנין־האֻמה, שהבקיעה גם את חומת הרבים. לוּ רק היה תמיד הבטחון, שבביאליק מעריצים באמת את המשורר, את אמן־הבטוי הכי־גדול שקם לנו בזמן מן הזמנים; לוּ רק לא היה מנַקר לפעמים הרעיון, שהערצה זו יונקת אולי ממקורות אחרים לגמרי...

ואולם אין צֹרך גם להטעים, כי כל זה אינו מטיל צל על ביאליק כשהוא לעצמו. אם הקהל הגדול מעריץ אולי את ביאליק, כמו שהוא מעריץ את כל משורר, ביחוד בשביל יצירותיו הרפות ביותר, הנה לא נִפתה לב המשורר מעולם ללכת אחרי העֵדר הגועֶה. את שירתו לא עשה מעולם פלסתר, בכדי לקנות לבבות ערלים. בבחינה זו נשאר יחיד בדורו. יחיד אולי גם בספרות בכלל בזמננו. ככה לא בלם את־עצמו משורר מעולם. בהדרת־כבוד כזו לא נשא מעולם מלך את שרביטו. הוא נשאר לנו עד־היום למופת כיוצר, אשר לא חִלל את יצירתו, אשר לא נִלכד מעולם בידי השטן. כאחד מיחידי העולם, עמד בנסיון הכי־גדול, ולא נסחף אחרי ההמון, גם בפרשו לרגליו את הרשת המסֻכנה ביותר – את רשת התהלה. רק הוא יכול לשוב מארץ־ישראל, שנתקבל שם בכבוד מלכים, ולהִשָמע לקול לבבו ולאֻלם לבבו ולבלי כתוֹב שירי־ציון, כמו שתָבעו החובבים ממנו בחזקה מכל צד. רק הוא יכול להפסיק באמצע את קולני־התחיה ולהטיל כאבן כבדה לתוך המחנה את „דבר" שלוֹ. רק בשביל זה בלבד הוא ראוי להערצת כֻלנו. התהלה לא העבירה אותו אף רגע על צערו. הוא ידע גם לבוז לתהלה זו, בהִשארו תמיד נאמן לעצמו, נאמן לכאֵבו.

הוא ידע לא רק לדַבר – הוא ידע גם לשתוק כגבור. לא לחנם נוצרה אצלנו ספרות שלֵמה על שתיקה זו. אי־אפשר היה שלא להכיר את הטרַגיות האישית והלאֻמית שבשתיקה זו. זה היה אולי האות הכי־מחריד, האות הראשון לשקיעת הימים הגדולים. שתיקת־פתאֹם זו, בעצם התרועה, הטילה צל, עוררה פחד. להיות „מחריש כאבן" בעצם ימי בגרות הכשרון, בעצם ימי פריחת הרעיון הלאֻמי – זה יכול רק משורר־אמת כביאליק. זה שהתאכזר לעצמו, התאכזר לחלומו. רק הוא הרגיש את מגעה הדק של הכמישה, בהיות עוד היער רועש בגאון. הוא, דורש־האמת ועריץ־האמת, לא יכול שלא לראות תמיד, בכל אשר פְנה, את חֹסר היסוד, את העקר שאיננו – את העדר האֻמה. ככל שהרבו להתריע מבחוץ, ראה יותר את הרקב מבפנים. כעשב מֻכה צמא לתנחומים, אבל לא היה במה לנַחם. יום אחד ראה את־

הַמַּבּוּעַ

מאת יעקב פיכמן

לְיוֹבֵל הַחֲמִשִּׁים שֶׁל בְּיַאלִיק

פְּתִיחָה

לא רק ליובל החמשים, כי־אם גם מיד לאחר התגלותו, לא היה צרך להוכיח למי־שהוא את ודאיותו של ביאליק. כמעט מנסיונותיו הראשונים היה כֻלו ודאיות, נעשה כֻלו קָנון. רק הוא יכול להשכיח, לבטל בבת־אחת את הדברים הרפים המעטים, שנכשל בהם בימים הראשונים. רק הוא ידע, שלא להכשל בהם שנית... להפך, כל צעד חדש שלו נטע בטחון חדש. נטע אמונה כזו, אשר רק לעתים רחוקות מאד תפול בחלקו של משורר. לאחר שעברו ימי־המבוכה הראשונים, נתגלתה לפניו דרכו המאירה — הדרך האחת, אשר ממנה לא נטה. הצללים נסו, ולא היה עוד כל פקפוק. הוא לא הדהים ביצירות גדולות בזו אחר זו; אבל גם בשיר הכי־קטן שלו היתה מפעמת גדלות. היתה בו איזו מְלֵאות, איזו התגברות. הכל צלצל בו כפעמי־נצחון, כבשורה של כחות מתגלים. היתה ההכרה, שֶׁנִּגְלָה האבן, שממלכת התרדמה נגאלה מקסמיה.

נער הייתי אז, ואולם משער אני את הרשם הראשון של בואו כמחזה־פלאות. לקול פעמיו נאלמו אז בבת־אחת להקות משוררים; הפסיקו את שירתם באמצע וירדו מעל הבמה בחשאי. ואלה שנשארו, נִטל בטחונם והם התלבטו אחריו באין־כח. האחד, שהחזיק אז מעמד יחד אתו, היה טשרניחובסקי, שבא מיד אחריו. הוא בא ממרחק, וקסמיו היו אחרים. יש שהיה כובש לנו גם מרחבים, שרגלו של ביאליק לא דרכה עליהם מעולם. ואולם ביאליק, גם בכשלונו וגם בהאָלמו לימים רבים, נשאר יחיד לדורו, נשאר יחיד לכֻלנו. כחידה, כחזיון ללא פתרון, תהיה לנו לפעמים האהבה הגדולה הזאת, אהבת העם לבחירו. עדים אנחנו לפלא, אשר לא שערנוהו. האלפים והרבבות כופפים את ראשם תחת שרביט משורר. אֻמה אֻמללה, ירודה ודוויה, באה

בִּקֹּרֶת

הֲמַעֲבָר יָם,

עִם זַהֲרוּרֵי־זִיו,

הֲבִיא סַהַר לִי

גַּם אֶת־צַעֲרִי?

וּמִבְּנוֹת הָעִיר
כִּי תֵצֶאנָה שָׁם,
וְהִבִּיטוּ דֹם
אֶל נְשִׁיקָה זוֹ.

אָז יִתְגַּעְגַּע לֵב,
יִרְעַד מֵיתָר רַךְ,
אָז לְאַט־לְאַט
יָצוּף יַעֲלֶה סוֹד:

„אָהֹב אָהַב דּוֹד,
חָלַף הָלַךְ־לוֹ;
הַבְעֵר הִבְעִיר אֵשׁ
וְלֹא כָבְתָה עוֹד...”

כֹּה יְפַרְפֵּר כְּאֵב
בְּלֵב יַלְדַּת־חֵן
עִם זַהֲרוּרֵי־לֵיל
בִּדְמִי־נֹגַהּ רַךְ.

וַאֲנִי אֻמְלָל כֹּה,
נוֹדֵד תּוֹעֶה פֹּה,
פּוֹשֵׁט יָד לְשְׁבִיב,
וְלַשָּׁוְא – לַשָּׁוְא!

— — —

סְבִיבַי רוֹעֵשׁ יָם,
מַכֶּה גַל אֶל גָל,

אָז מַחֲבְיוֹן־לֵב
יַעַל יָצוּף מָה –
הַאִם אַתָּה הוּא,
אַתָּה, צַעֲרִי?
– – –
אוֹ מֵעֵבֶר יָם
תָּבוֹא, צַעֲרִי,
עִם דִּמְדוּמֵי־אוֹר
וּבִכְנַף־חֲלוֹם?

לְרַגְלֵי הָרֵי־עַד
עֲיָרָה תִשְׁכָּן־לָהּ,
פִּנַּת־יִקְרַת זוֹ
נוֹטְרִים עַנְקֵי־אֵל.

וּבַעֲיָרָה זוֹ
שׁוֹרָה שְׁכִינַת־יָהּ,
עַרְבֵי סַהַר־סוֹד,
לֵילוֹת חִוְרֵי־אוֹר.

וּבֵין הַר לָהָר
נָמָה בְּרֵכָה שָׁם,
וּבְכָל לֵיל וָלֵיל
סַהַר יִשַּׁק לָהּ.

ג

צַעֲרִי

... וּמֵאַיִן זֶה
תָּבוֹא, צַעֲרִי?
הֲמֵעֵבֶר־יָם,
אִם מִפְּנַת־לֵב?

אִם מִשְּׁאוֹן הַכְּרַךְ,
הֲמִמְּנִי כֹחַ,
זָרַק אַרְסוֹ בִּי,
הִרְעִיל אֶת הַדָּם.

עַד שְׂעַר הָרֹאשׁ
הָפַךְ שֵׂיבָה חִישׁ,
טֶרֶם אוֹרוּ לִי
כּוֹכְבֵי־אֵל מֵעָל.

טֶרֶם נוֹדַע שְׁבִיל,
הָלֹךְ אֵלֵךְ בּוֹ –
וַאֲנִי עוֹמֵד כְּבָר
עֲלֵי פִּי־שְׁאוֹל.

וּבִרְחוֹבוֹת עִיר
[illegible] גַּלְמוּד, זָר,

בַּאֲנָחָה צוֹרֶבֶת,
לֵילֶה.

ב

בֵּין תִּלֵּי חֳרָבוֹת...

בֵּין תִּלֵּי חֳרָבוֹת, כְּשֹׁךְ קְרַב־לְבָבוֹת,
אַתְּ לֵאָה אַךְ גֵּאָה עָמַדְתְּ;
דֹּם תָּעוּ עֵינַיִךְ בְּתֹהוּ שָׁמַיִךְ,
בַּזְתְּ לָמוֹ וּבָמוֹ בָּעַטְתְּ.

אַט־אַט וּבְאֵין־אוֹנִים, כִּרְחֹק הֵד־פַּעֲמוֹנִים,
צְלִיל רָתַת וְגָסַס בַּלֵּבָב,
כֹּה אַחֲרוֹן גַּם יִדְעַךְ, עִם יוֹם־סְתָו, קַו נִדָּח
וְיִגְוַע שְׁבוּל־תִּקְוָה בַּעֲקֵב־עָב.

אַךְ טֶרֶם צְלִיל כָּבָה, לֵב דְּוֶה עוֹד דָּוָה —
בִּלְבָבֵךְ עֵין־זְהָבֵךְ כְּבָר הִבְּכָה:
„יֵשׁ פְּנִינִים בַּתְּהוֹמוֹת, וּלְנֹעַר — חֲלוֹמוֹת,
פִּתְרוֹנָם אַחֲרוֹנָם אֲחַכֶּה".

וְשַׁחֲרֵי־זִיו־קְסָמִים מֵאֲבָקַיִן נַעֲלָמִים
שׁוּב פָּרְחוּ וְזָרְחוּ לָךְ אוֹרוֹת,
רַק אֲנִי רַד יוֹמִי, תַּם פִּתְרוֹן חֲלוֹמִי,
הִישׁ לָקוּ וְשָׁקְעוּ הַמְּאוֹרוֹת...

אלישבע

שִׁירִים *)

I

נַפְשִׁי אָבְדָה וְאֵינֶנָּה,
וְעָלֶיהָ – גַּעְגּוּעַי...
לֹא אֵדַע אֵיפֹה אֶמְצָאֶנָּה –
הֲבַיַּעַר אִם בַּגַּיְא?
הֲלֹא הִיא נִלְכְּדָה בְּרֶשֶׁת,
הַסְּבָכִים בְּמוֹרַד הָהָר?
הֲלֹא הִיא רוֹעֶדֶת, לוֹחֶשֶׁת
בְּמֵרוֹץ מֵי הַנָּהָר?...
הַיּוֹם לַיַּעַר הָלַכְתִּי
לְחַפֵּשׂ אֶת נִשְׁמָתִי,
וְהִנֵּה – אֶת דְּרָכָיו שָׁכַחְתִּי
וְשָׁכַחְתִּי אֶת שִׁירָתִי.
וּמֵעִיק עָלַי הַצַּעַר,
וְהַשֶּׁמֶשׁ לֹא מְאִירָה...
אֵיפֹה טָמַנְתָּ, הַיַּעַר,
אֶת נַפְשִׁי הַצְּעִירָה?

---

*) השירים נקראים בהברה הספרדית.

VII

מָה הִבְרִיק לְעֵינַי בִּשְׁבִילֵי הַחשֶׁךְ?
– טַל־יַלְדוּת, הַחוֹפֵף כַּנֵּזֶר עַל ראשֵׁךְ!
– צְחוֹק־בֹּקֶר, הַנִּסּוֹךְ בִּתְנוּעַת כָּל יְצוּרֵךְ!
פֹּה אֶעֱמֹד, פֹּה אֶכְרַע, אֲבָרְכֵךְ, אֲשׁוּרֵךְ!

מָה הֵצִיף אֶת לִבִּי גִיל תְּרוּעוֹת וּרְנָנָה?
– בְּשַׁחֲקֵי הַחֹרֶף נִתְפַּזְּרָה עֲנָנָה!
– אוֹר־אָבִיב, זֶה עוֹלֶה עַל שְׂפָתֵךְ כַּשּׁוֹשָׁן,
– זֶה שֶׁמֶשׁ־הַחַיִּים הַמְּחֻדָּשׁ, הַנּוֹשָׁן!

– זוֹ זִרְמַת־הַחֶסֶד מֵעֵינֵךְ נִתָּכָה
אֶל נַפְשִׁי! אֶשְׁתַּחֲוֶה וַאֲקַבְּלָה בִּבְרָכָה,
הוֹי, יַלְדָּה נִלְבָּבָה, מְאִירַת־עֵינַיִם,
אַתְּ אָבִיב, אַתְּ אשֶׁר, אַתְּ שָׂשׂוֹן, אַתְּ חַיִּים.

בִּשְׁבִילֵי הַחשֶׁךְ חִפַּשְׂתִּי אַגָּדָה,
אַגָּדַת אֲבִיבִי, כָּמוֹנִי נְדָדָה.
הוֹי, מַלְכַּת יוֹם־אָשְׁרִי, אַגָּדַת־גִּיל טְהוֹרָה!
בִּשְׁבִילֵי הַחשֶׁךְ מְצָאתַנִי הָאוֹרָה.

וְאַשְׁרֵי בַּלֵּילוֹת: חֲבוּקַת־חֲלוֹמִי
עַל־כָּרְחֵךְ תִּתְפַּתְּלִי בְּמִטָּתִי,
וּמְפַרְפְּרוֹת יַחְדָּו תּוֹךְ אֶנְקַת־נְשִׁיקָה
שִׂנְאָתֵךְ לָעַד וְאַהֲבָתִי!...

VI

גּוֹרָל

לֹא מָצָאתִי הַמִּלָּה לִלְבָבֵךְ,
לַיְלָה שָׁחוֹר כִּי־צְנַף נִשְׁמָתִי
כֹּה קְסָמַנִי, הִתְעַנִּי כּוֹכָבֵךְ,
כֵּן לִי גָבְדָה בַּלֵּיל אַף מְסִלָּתִי.

לֹא יָדַעְתִּי לִדְפֹּק עַל שְׁעָרַיִךְ,
בֵּרַכְתִּיךְ וְלֹא שָׁעִית אֶל בִּרְכָתִי,
אַךְ כְּבָר נִצְמְדוּ חַיַּי לְחַיַּיִךְ
וְלֹא תָחוּל עַל רֹאשֵׁךְ קִלְלָתִי.

זַךְ אָבִיתִי מְחוֹת זִכְרֵךְ לְעוֹלָמִים
אָז לִי הֻגַּד בַּלֵּיל: „שָׁוְא עֲמָלְךָ,
שָׁמָּה יְלַוֶּה כַּצֵּל כָּל הַיָּמִים
אֶת חַיֶּיךָ וּכְסֵמֶל גּוֹרָלְךָ“...

זֶה גּוֹרָלִי: בַּלֵּיל בְּלִי־אֳרָחוֹת
לֵב יִתְפַּלֵּץ, בְּעָצְרוֹ אֶנְקָתוֹ,
יַצְפִּין צְוָחוֹת לָעַד לֹא־נִשְׁכָּחוֹת
וִיצַו לָךְ, תּוֹךְ כְּאֵב, אֶת בִּרְכָתוֹ.

הַלֵּב הַנִּדְכֶּה נִרְעַשׁ, תּוֹפֵס:
חָלוֹם שֶׁפָּג אֵינֶנּוּ שָׁב!...

V

עַל־כָּרְחֵךְ

אָנֹכִי לֹא אֶשְׁכַּח לְעוֹלָם עֵינַיִךְ
וְאַתְּ לֹא נָתַתְּ לִי אַהֲבָתֵךְ –
וְאַתְּ גַּם שְׂנֵאתִנִי – לֹא אֶשְׁכַּח עֵינַיִךְ
וּבְרוּכָה לָעַד גַּם שִׂנְאָתֵךְ!

מֵעֵבֶר לְאַהֲבָה הָיִיתִי, מֵעֵבֶר
לַחַיִּים וּלְשַׁוְעַת הַקִּנְאָה,
וּפִתְאֹם וָאֶמְצָא עֵינַיִךְ הַיּוֹקְדוֹת
וּפִתְאֹם לַפִּידֵי אֵשׁ־שִׂנְאָה.

וּרְאִי, אֵינִי בוֹכֶה וְקוֹבֵל חָלִילָה,
וּרְאִי, אֲנִי רָן וַאֲנִי צוֹחֵק,
וְכָל אֲשֶׁר נִכְתַּב בִּשְׁמֵךְ מֵעֶבְרִי
הַיּוֹם אֲנִי מַפְרִיד וּמוֹחֵק!...

כִּי בָא יוֹם־הַפְּדוּת וַאֲנִי לֹא פִלַּלְתִּי:
דְּרוֹר קָרְאוּ לְנַפְשִׁי עֵינָיִךְ!
הֵן נִתְּקוּ הַמַּסְוֶה הָאֵפוֹר וְקָשְׁרוּ
עַל־כָּרְחֵךְ אֶת חַיַּי בְּחַיָּיִךְ.

אַתְּ נֵר הֶעָלִית.
הָאשֶׁר שֶׁעָבַר עַל נַפְשִׁי וּשְׁטָפָתּ,
בֵּין סַעַר וּמְצוּקָה,
כְּבָר נַעֲלָה וָמֵת.

„חֲבִיבִי, – אַתְּ מְאִיצָה בִי, – כְּבָר חֲצוֹת־לַיְלָה".
אֶל חֲדַר־מִשְׁכָּבֵנוּ
הַנֵּר תִּשְׂאִי אָז.
שָׁם תְּחַכֶּה הָאִשָּׁה הַצְּעִירָה לְבַעֲלָהּ,
שָׁם מַצָּע לִשְׁנֵינוּ
וְצֵל אשֶׁר שֶׁגָּז...

IV

חֲלוֹם שֶׁפָּג

הַמִּישׁוֹר אָבֵל, הַשַּׁחַק דָּאַג,
הַקַּיִץ שָׁבַת בִּתְחִלַּת־אָב.
הִתְפַּלֵּשׁ לֵב, בְּלִי מִלִּים צָעַק:
חֲלוֹם שֶׁפָּג אֵינֶנּוּ שָׁב...

לֹא, אֵין זֶה סְתָו עוֹד קַר וְשׁוֹמֵם,
אַךְ בָּרוּר, בָּרוּר: יָבֹא סְתָו.
שׁוּר, עָלֶה נִתָּק, קוֹבֵל דּוֹמֵם:
חֲלוֹם שֶׁפָּג אֵינֶנּוּ שָׁב...

הוּא בָא, הַקֹּר, הוּא צוֹבֵט, לוֹפֵת,
אֵין מָנוֹס עוֹד מִקֹּר אֵין־סוֹף!

כִּשְׂפַת יְלָדִים מִקְּצֵה הָאֹפֶק
בָּא פִּטְפּוּט־יָם.

לֹא נַעֲרָה הוֹזָה בְּעֵינֶיהָ כְּחֻלּוֹת
שִׁכָּרוֹן נִסְכָּה לְלֵב וָדָם –
לִמְרוֹמֵי תְּכֵלֶת מִנֵּי מְצוּלוֹת
אַךְ שְׂחַק יָם...

III

דִּמְדּוּמִים וָלַיְלָה

I

אַתְּ לֹא תַדְלִיקִי לְעוֹלָם בִּלְבָבִי
מְדוּרַת יוֹם־חַג, לַפִּיד אֹשֶׁר...
אַתְּ זַכָּה וּשְׁקֵטָה כֹּה וְשׁוֹמְרָה תֹּם נָוִי,
הֲרַדָּה לִשְׁלוֹמִי, לִשְׁנָתִי וּלְשָׂבְעִי,
אַתְּ סֵמֶל שֶׁל צְנִיעוּת וָיֹשֶׁר.

רַק שַׁלְוָה, רַק נַחַת וַחֲלוֹמוֹת בִּדְמָמָה,
אַל סַעַר בִּשְׁבִילֵי מִישׁוֹרֵךְ.
וּנְשִׁיקָה חֲרִישִׁית... עַל כְּתֵפִי אַתְּ נָמָה
וְאוֹר בִּשְׂפָתַיִךְ – בַּת־צְחוֹק שֶׁל נֶחָמָה
וְחוֹלֵם אָנֹכִי לְאוֹרֵךְ..

II

אַתְּ קַמְתְּ וְהִפְרַעַתְּ הַדְּמָמָה הַיָּפָה:
בַּחֲשֵׁכָה הַמְּתוּקָה

תְּנָה מוֹפֵת לִי, מַאֲוַיַּי כִּי אַצִּילָה
מַרְדּוּתָם שְׁאוֹלוּ
תְּנָה חֻקִּים לִי, כִּי אֶעֱבֹד וְאָגִילָה,
אֵל חַיֵּי־אוֹן, זֶה חֵפֶץ וַעֲלִילָה,
הָמוֹן רַחֲמֶיךָ עָלַי גֹּל:
כַּפְּתֵנִי אֶל אַדְמָתְךָ,
הַעֲמֵס עָלַי עֹל!

אַךְ אִם לֹא גִיל לִי עוֹד וְתוֹרִי חָלָף,
אַל אֶחְיֶה נָא כַמֵּת!
קְרַב־קֹדֶשׁ צַוֵּה וְאֶפְּלָה בֵין חֲלָלָיו,
אוֹ מוֹקֵד תַּעֲרֹךְ וְאַעֲלֶה חַיַּי עָלָיו,
וְשָׁרָה לְךָ נִשְׁמָתִי הַיּוֹצֵאת,
כִּי טוֹב, כִּי מָתוֹק כָּכָה
לָמוּת בְּלֹא־עֵת!

II

מַנְגִּינוֹת־יָם

לֹא קוֹל חֲלִילִים, לֹא מַשַּׁק תֻּפִּים,
לֹא רָקַד, צָהַל, לֹא גָעַשׁ עָם,
רַק נָשְׁקוּ גַלִּים אֶת שְׂפַת הַחֹפִים
וְשָׁר הַיָּם.

לֹא לַחַשׁ אַהֲבָה, לֹא נִיד לֵב דּוֹפֵק,
לֵב נַעֲרָה נִמְסָר, לֵב עוֹרֵג חָם –

מ. ז. וָלפובסקי

שִׁירִים

I

תְּפִלַּת־לַיְלָה

אֲדֹנָי, קְרָאתִיךָ מִמַּעֲמַקִּים!
חֲמֹל עַל חַיַּי נָא, חֲמֹל!
רְאֵה, בַּתֹּהוּ כָּלִים הֵם וּנְמַקִּים, –
אֱלֹהַי, בְּאֵין דֶּרֶךְ בַּמַּחֲשַׁכִּים
אֵלֶיךָ אֶזְעֲקָה בְקוֹל:
חָנֵּנִי,
אַל תִּתְּנֵנִי נָא לִנְפֹּל:

כִּי הִנֵּה סָר זֶה־כְּבָר הָאוֹר מִשָּׁמַי
וְאֵין אַף בִּרְכַּת כַּנְפֵי־צֵל.
רַק אֵפֶר טָמֵא, שׁוֹמֵם הָיוּ יָמַי
וּבְנִיצוֹץ טָהוֹר, אַחֲרוֹן שֶׁבְּדָמַי,
אֶפַּלְלָה, אֶתְחַנְּנָה בַּלֵּיל:
תָּמְכֵנִי
אוֹ קַח אֶת חַיַּי, אֵלִי!

וּכְיוֹנָה מְעוֹפֶפֶת,

הִתְעוֹפֵף וְהָאֵר לָעוֹלָם הַנֶּאֱלָח.

חָזוּהָ נְבִיאִים

בִּקְרֹא לָהֶם דְּמָמָה וּבְהוֹרֵם הַצָּעִיף,

לְשִׁבְעַת הָרְקִיעִים

מִיָּדָהּ קַרְנַיִם – וְנָגְהָהּ מִי יָעִיב?...

ה

עֵמֶק־יְהוֹשָׁפָט

הַהֵלֶךְ, עֵת מֵהַר־הַזֵּיתִים תַּשְׁפִּיל רֶדֶת

אֶל עֵמֶק עוֹטֵה־דְמִי זֶה, נוֹרָא־סוֹד וֵאלֹהִי,

וְנוֹסְסָה בְךָ מַחֲשָׁבָה: פֹּה רַק בּוֹרְאִי רוֹאִי,

רַק עֵינוֹ פֹּה תְּשׁוּרֵנִי, רָמָה וּבוֹדֶדֶת.

מִגַּיְא זֶה עָלָה שַׁחַק לִמְלֹךְ, יַעַן פֹּה הִיא

לַנְּשָׁמָה וְלַשַּׁחַק יַחַד הַמּוֹלֶדֶת –

וְהִנֵּה הַכֹּל יָשׁוּב... תָּשׁוּב הַנּוֹדֶדֶת,

הַנְּשָׁמָה, עֵת מִגַּיְא זֶה יִקְרְאוּ לָהּ: „בֹּאִי!“

בַּיּוֹם הַהוּא הַשַּׁחַק יִנְחַת מַטָּה מָטָּה,

וְיָשַׁב אֵל לָדִין בָּעֵמֶק פֹּה מִתַּחַת:

הוּא אֶת הַנְּשָׁמָה יָדִין, זוּ לַשַּׁחַק חָטָאָה.

וּמַצְּבוֹת־אֶבֶן אַל עֵדוּתָן אָז תִּתֵּנָּה,

כִּי תְאוֹמִים הִיא וְשַׁחַק, כִּי מוֹלַדְתָּם אַחַת –

וְהִיא אַךְ שָׁוְא, אַךְ שָׁוְא הִתְנַכְּרָה לוֹ עַד־הֵנָּה.

ירושלים, תרפ"א.

כְּדֶגֶל־שָׁלוֹם מִבְּעַד עָב הוּנָפָה,
כְּהַר־נְגֹהוֹת עָלְתָה, גָּדְלָה, גָּבְהָה,
וַתְּהִי כְבַרְבּוּר רֶגַע אֶחָד צָפָה,
עַד גַּאֲה קֶבֶל עוֹלָם הִתְיַצְּבָה.

וְרַחֲמִים הָיוּ – – מִי־שֶׁהוּא כֹּה רִחֵם – –
וָאֵרָא: זוֹרַעַת בְּרָכוֹת יַד־הַשֶּׁשׁוֹנִים – – –
כְּיוֹנִים בְּהִירוֹת־כָּנָף כֵּן תַּפְרִיחֵן –
וְהָס... רַק יוֹנִים רוֹטְטוֹת, רַק יוֹנִים...

ד

מַרְגָּנִיתָא

בְּאַרְצוֹת־הַשְּׁכִינָה
בּוֹרֶקֶת, מַזְהֶרֶת, כְּנֶפֶשׁ לֹא חָטְאָה,
הַפְּנִינָה, שֶׁהִנָּהּ
חֲלוֹם כָּל עֵינַיִם מֵעוֹלָם עַד־עָתָּה.

הִיא כָלָּה בָּבוּאָה,
בָּבוּאַת הַנֵּצַח הַחַי לְעוֹלָמִים,
וְלֹא יִמְצָאוּהָ
הַיּוֹרְדִים לִנְסֹעַ בָּאֳנִיַּת־הַיָּמִים.

צוֹלְמוֹת רְצוּהָ
וּבָהּ יִשְׁתַּקְּפוּן – כַּבִּירִים, אֵין־סוֹפִים; –
רְאִי־הַנְּבוּאָה
וְאֶשְׁנַב־הֶחָזוֹן הִיא, אֶשְׁנָב לַצּוֹפִים.

עִם־עֶרֶב יֵשׁ אֶפֶס
קְצָהּ יְנַצְנֵץ, כְּזְהַב שַׁרְבִיט מֶלֶךְ

ג

בְּרָכוֹת

בִּרְפוֹת הַיּוֹם, עֵת תּוּגָה אוֹתִי שִׁכְּרָה,
וַיָּרֶד בִּי דְבַר־מָה לְקוֹל זִכְרוֹנוֹת
וּלְמַרְאֵה דָם, שֶׁהֻצַּק אֶל הַחַלּוֹנוֹת
מִשֶּׁמֶשׁ, זוּ לְבָבָהּ נִקְרַע, נִקְרָע; –

כְּחֹל־שַׁחַק עֵת כְּעַיִן נִפְקַחַת מוּלִי
וַתִּשְׁפֹּךְ עָלַי עַיִן זוּ הַגְּדוֹלָה
יָם־לַעַג כְּחֹל, בּוּז הֲוָיָה שׁוֹלָה
אֶת שְׁלוֹמָהּ סְגוּר־הַחוֹפִים, הַהִיוּלִי; –

עֵת תְּשׁוּאַת כָּל רְחוֹב לְאִטָּהּ אָזְלָה,
כְּאֵבֶד מַחֲלָד לֵב, שֶׁשַּׁוַע חִנָּם,
שֶׁצְּלִילָיו הָלְכוּ תָמֵס בְּאֵין מַאֲזִינָם,
וַאֲמָתוֹ מֵתָה, כִּי הָעוֹלָם בָּז לָהּ; –

בִּהְיוֹת כְּקָדוֹשׁ לִבִּי בִּי מִתְפַּלֵּל
וְשׁוֹאֵג בִּי כְּחַיָּה; עֵת הָעֵירֹם
הֶעָרוּם, הוּא הַשָּׂטָן, בּוֹ הִתְעַלֵּל
וְלִתְפִלָּתוֹ נִחֵשׁ, כִּי לֹא תָרוּם; –

בַּזְּמַן הַהוּא וַתֵּרָא לִי יָד קוֹרְעָה
חַלּוֹנוֹת מַעֲרָב – וּמִשָּׁם הִיא שְׁלוּחָה
אֶל דּוֹמֵם וְאֶל חַי בְּחֶסֶד־אוֹרָהּ:
כָּל אֶצְבַּע זֹהַר בָּהּ, כָּל עוֹרֵק – מִנּוּחָה.

דּוֹר וָדוֹר דִּמְעוֹתָיו הִשְׁאִיר
שָׁם בַּמָּרוֹם לְזִכָּרוֹן,
לַאֲרוֹן־שַׁחַק אוֹתָן הִשִּׁיר,
וּבַאֲרוֹנְךָ הִנֵּה נָחוֹת –
מֵתֵי־טֹהַר טְמוּנֵי־אָרוֹן.

לַיְלָה נִפְתָּח זֶה אֲרוֹנְךָ,
אָרוֹן עָמֹק כִּשְׁאוֹל־תַּחַת,
כְּחֹל־הַפְּלָדָה, וּבַחֲרָדָה
פְּנֵי־הַנֵּצַח תּוֹכוֹ אֹחַז,
כְּבֵי אֱלֹהִים בּוֹ אֶתְבּוֹנְנָה!

ב

הַמְנוֹן

הַמְבֹרָךְ! לִקְרַאת אוֹרְךָ,
עַל־פְּנֵי מִדְבַּר־לַיִל,
לְקוֹל צְלִיל פַּעֲמוֹנֵי־גַעְגּוּעֵינוּ,
לְקוֹל צְלִיל תִּתְנַהֵל
אֹרְחָה גְדוֹלָה, אֹרְחָה,
אֹרְחַת־נִשְׁמוֹתֵינוּ...

אַךְ בָּרוּךְ יְהִי גַם צִלְּךָ!
צֵל־כּוֹכָבִים צִלְּךָ –
כַּמָּה לָנוּ יִנְעָם!
כְּנָפְךָ מֵאָז מֵעוֹלָם הִלְּכָה
צִנַּת־עֵדֶן בְּגֵי־הִנֹּם...

אהרן צייטלין

שִׁירֵי־הִתְבּוֹנְנוּת

א

כּוֹכָבִים

דְּמָעוֹת עוֹמְדוֹת בְּחַלּוֹנִי,
דְּמוּת כּוֹכָבִים דּוֹלְקִים דְּמוּתָן,
כְּעֵינַיִם בִּי תַבֵּטְנָה,
עֵינֵי־קֹדֶשׁ, עֵינֵי־עֹנִי,
כְּעֵינַיִם לִפְנֵי מוּתָן.

לַיְלָה לַיְלָה הֵן רְקָמוֹת
אֲדַמְדַּמּוֹת־גְּאֵיוֹנוֹת
עַל מַסֶּכֶת שְׁחוֹר הַחַלּוֹן,
וּכְחֵיל־מָגוֹר, חֵיל־נְקָמוֹת,
סָבִיב סָבִיב עָלַי חוֹנוֹת.

כְּמִרְצַח מַקַּף צִבְאוֹת־
רוּחוֹת־נָקָם – כֹּה לְמַרְאָן
בְּכְלוּב חַדְרִי אֶתְרוֹצֵצָה,
מִפְּנֵי הוֹדָן אֵלֵךְ נִבְעָת
וְאֵין מְפַלֵּט לִי מִצַּעֲרָן.

XVIII

כִּי זָקַנְתָּ...

גַּנֵּי פֹּרַח עֹדָנוּ. נוֹפְלִים עֲלֵי־שׁוֹשַׁנִּים
עַל חֶלְקַת מֵימֵי־הַבְּרֵכָה – לַהֲקֹת פַּרְפָּרִים לְבָנִים.
עֲלֵי שׁוֹשַׁנִּים לְבָנוֹת – צִיצֵי אַהֲבַת־הַסּוֹד,
שֶׁנָּטַעְתָּ לִפְנֵי שָׁנִים בְּגַנִּי, – וְתִפְרַחְנָה עוֹד...
אַךְ אַתָּה מִגַּנִּי רָחַקְתָּ. נִסְגַּרְתָּ מִחוּץ לַחוֹמָה,
וְאֵין לְךָ מָבוֹא אֶל מִשְׁכַּן־הַתַּעֲלוּמָה.
כִּי זָקַנְתָּ, רֵעִי הָאֻמְלָל, שֵׂיבָה זָרְקָה בְּרֹאשְׁךָ,
וְאוּלַי – כְּנִיצוֹץ־עֵינֶיךָ – גַּם נִשְׁמָתְךָ חָשְׁכָה.

תְּמוּנָתְךָ עַל הַקִּיר תְּלוּיָה, – וְלֹא יִתְמְהוּ זָרִים
אַגַּב יִשְׁאֲלוּ: „מִי זֶה?“, – אַךְ דִּבְרֵיהֶם קָרִים,
וְקָשָׁה עָלַי הַתְּשׁוּבָה. כִּי מַה־יֵּשׁ לַעֲנוֹת?
– הֵן רַק בְּגַן־נַפְשִׁי הַנָּעוּל – שׁוֹשַׁנִּים לְבָנוֹת...
וְלִפְתֹּחַ לְךָ אֶת הַשַּׁעַר שׁוּב אֵין רְשׁוּת לְנַפְשִׁי.
יוֹמְךָ נָטָה לָעֶרֶב, – הֲיַזְרִיחֶנּוּ שִׁמְשִׁי?
תָּסֹל דַּרְכְּךָ בַּמֶּרְחָק, תִּחְיֶה וְתִגְוַע בִּבְדִידוּת, –
שׁוֹשַׁנַּי עוֹד תִּתֵּנָּה רֵיחָן בָּעֶרֶב, שָׁבוֹ תָּמוּת.

מוסקבה, תרפ״ב.

הֵיכְלֵי־אוֹר קָמִים, —
שָׁם אֵרֵד וְאֶכְּנֵס
אֶל קִרְיַת־הַקְּסָמִים.

XVII

הַיּוֹם הַשֶּׁמֶשׁ כֹּה צְנוּעָה –
רַק בִּגְנֵבָה תָּצִיץ;
מַחֲרִישׁ הַיַּעַר, אֵין תְּנוּעָה,
נִרְדָּם כָּל צִיץ,
נִכְלָם כָּל פֶּרַח וְעֵשֶׂב,
נִשְׁקַע בְּהִרְהוּרָיו...
וְעַל־כָּרְחוֹ חוֹזֵר הַלֵּב
אֶל יִסּוּרָיו.

מֵאָז הַבֹּקֶר עַל הַיְקוּם
יָרַד וִילוֹן
שֶׁל עֲיֵפוּת וְשִׁעְמוּם,
כֹּה דַק וְכֹה עָגוּם...
וּמַשֶּׁהוּ הַלֵּב לוֹחֵץ:
אֵין עוֹד תְּשׁוּבָה,
לְכָל יְמֵי־הֶחָג יֵשׁ קֵץ, –
הוּא מְמַשְׁמֵשׁ וּבָא...

עוֹד לוֹהֲטִים עַנְנֵי־מַעֲרָב,
אַךְ בַּחֹרְשָׁה צְלִיל־הַכֶּסֶף עוֹבֵר:
תַּם יוֹם־הַקַּיִץ, — עֵת לְזַמֵּר
שִׁיר אַגָּדַת־עַרְבִית.
קוֹל פַּעֲמוֹן אֶת הַלַּיְלָה מַכְנִיס,
אֶת הַשָּׁלוֹם לֹא יַפְרִיעַ אָדָם,
חַג לוֹ לַיַּעַר, וְטֶרֶם נִרְדָּם
הוּא מְזַמֵּר אֶת שִׁירַת־עַרְבִית

XVI

בֹּקֶר בָּהִיר

בַּשָּׁמַיִם גִּיל וּצְחוֹק,
אוֹר־הַבֹּקֶר מָתוֹק,
בָּא צִלְצוּל פַּעֲמוֹנִים
מִן הַכְּפָר הָרָחוֹק;
כְּסוּת אֲדִים כַּחֲלַחַלִּים
בַּמֶּרְחָק - כְּגַלִּים,
גַּלֵּי יַם־תַּעֲלוּמוֹת,
לְעֵינַי מִתְגַּלִּים.

לִי הַיָּם, וְלִי סִירָה,
כֹּה קַלָּה, מְהִירָה:
תִּשָּׂאֵנִי לַמֶּרְחָק
עַל גַּלֵּי־הַשִּׁירָה.
וּמֵעֵבֶר לְיַמִּים

וּבִתְכֵלֶת־עֵינֶיהָ – שְׂחוֹק קֶרֶן וָצֵל, –
יֵשׁ דְּמוּתָן – דְּמוּת שְׁמֵי־טֹהַר, וְיֵשׁ – לַהַב־אֵשׁ..
קַל מֵרוּחַ־הָעֶרֶב קוֹלָהּ הַלּוֹחֵשׁ...
אַךְ אֵלַי לֹא תִלְחַשׁ, לֹא תְגַל לִי סוֹדוֹת,
כִּי אָפְסוּ נִפְלָאוֹת, נִשְׁכְּחוּ אַגָּדוֹת...

. . . .

אַךְ הָעֶרֶב פּוֹסֵעַ מִקְּצֵה־עֲרָבוֹת
בִּפְסִיעוֹת־עֲנָקִים וְיָדָיו רְחָבוֹת;
הוּא מַשְׁלִיךְ אֶת צִלּוֹ עַל גִּבְעָה וּשְׁפֵלָה,
וּמְשַׁנֶּה קְמָמִים בְּקִסְמֵי־אֲפֵלָה.
הָעֶבֶר לִי רוֹמֵז מִכָּל שִׂיחַ וּסְבַךְ,
עִם כָּל צַעַד וָצַעַד לִבִּי יָפוּג וְיַךְ;
אֶפְפוּנִי צְלָלִים, הִקִּיפוּנִי סְבָכִים...
עוֹד חַיִּים כָּל דִּבְרֵי־אַגָּדוֹת נִשְׁכָּחִים!

XV

עַרְבִית

אַט מְצַלְצֵל פַּעֲמוֹן עַרְבִית,
חֶרֶשׁ עוֹנֶה לוֹ בַּיַּעַר הַהֵד:
תַּחַת הָאֹרֶן רֹאשׁוֹ מְנַדְנֵד
פֶּרַח־הַפַּעֲמוֹנִית.
כְּחֹל־הָעֵינַיִם, נוֹגֶה וְחוֹלֵם,
הוּא לֹא יָזוּז בְּשָׁרָב צָהֳרַיִם;
הוּא מִתְעוֹרֵר עִם רוּחוֹת בֵּין־עַרְבַּיִם
עֵת מְצַלְצֵל פַּעֲמוֹן עַרְבִית...

הַהֶבְדֵּל בֵּין אַיִן וָיֵשׁ,
וְלִכְבוֹד דּוֹדִי הַיָּחִיד מְחוֹלֶלֶת
וְזוֹרַעַת פִּרְחֵי־הָאֵשׁ!

XIV

אַגָּדוֹת־הַיַּעַר

בִּיַרְכְּתֵי־הַחֹרְשָׁה אֶתְהַלֵּךְ לְאִטִּי;
בְּרִשְׁרוּשׁ עֲנָפִים מְדַבֶּרֶת אִתִּי,
מְסַפֶּרֶת לְאַט עִם חֶשְׁכַת אֳרָנִים,
הָעוֹמְדִים צְפוּפִים, גַּאֲיוֹנִים־אֵיתָנִים.
רָאשֵׁיהֶם הִסְתַּבְּכוּ, הֶאֱפִילוּ עָלַי,
שָׁרְשֵׁיהֶם – נְחָשִׁים – מִתְלַכְּדִים לְרַגְלַי,
וְכֻלָּמוֹ – עֲדַת עֲנָקִים נִשְׂגָּבִים,
מְנֻפֵּי־סְעָרָה, עֲגוּמִים וְשָׁבִים...
הֵן יָדַעְתִּי: בְּקֶרֶב הַיַּעַר הַשָּׁב
אֵין הֵיכַל־מִסְתָּרִים, אֵין אַרְמוֹן שֶׁל זָהָב
רַק שְׁבִילִים אֵין־מִסְפָּר, חֲשֵׁכָה וּדְמָמָה,
רַק צִיצֵי־עֲשָׂבִים וַעֲלֵי־תוּתְדָמָה.
בִּסְבָכֵי־הַשְּׁבִילִים לוּ הִרְחַקְתִּי לִנְדֹּד, –
לֹא תָצִיץ מִן הָאֹפֶל וְלֹא תַעֲמֹד
עַל דַּרְכִּי רַעֲיָתִי הַקַּלָּה, הַקְּטַנָּה,
יַלְדַּת־רְעָמִים, נַעֲרָה לְבָנָה.
אֶת דְּמוּתָהּ הַמְקֻסֶּמֶת יָדַעְתִּי מֵאָז:
שִׂמְלָתָהּ – לְבֶן־אַד, חֲגוֹרַת כֶּתֶם־פָּז,
פְּתִיל־הַכֶּסֶף בֵּין שְׁחוֹר־תַּלְתַּלִּים מִתְפַּתֵּל.

XIII

רוּחַ לֵיל־סְתָו, רוּחַ לוֹהֶטֶת,

זַמְּרִי לִי שִׁירַת־עָבָר!

עוּרִי, וְשׁוּב יִתְעוֹרֵר בִּי רֶטֶט

חֲלוֹמוֹת נִשְׁכְּחוּ מִכְּבָר!

הָעֶרֶב יוֹרֵד עַל קִרְיַת־הַמֶּלֶךְ,

וּבְתוֹךְ אֲפֵלַת־הַסְּתָו

נִדְלְקוּ פַּנָּסִים – כָּל אֶחָד כְּפֶרַח,

כְּפֶרַח מַבְהִיק שֶׁל זָהָב.

לְאֹרֶךְ דַּרְכִּי מְהוֹלֶלֶת הָרוּחַ,

פִּרְחֵי־אֵשׁ נוֹפְלִים לְרַגְלָי...

שָׁם מוּאָר הַהֵיכָל, הַשַּׁעַר פָּתוּחַ,

שָׁם דּוֹדִי יְקַדֵּם אֶת פָּנָי.

עַל רֹאשׁוֹ – כֶּתֶר שִׁירַת־אַלְמָוֶת

וְכוֹס־תַּעֲנוּגִים בְּיָדוֹ;

כָּל גִּיל־נְעוּרַי, כָּל מְרִירוּת־עַצֶּבֶת

הִקְדַּשְׁתִּי – לוֹ לְבַדּוֹ.

אַךְ בְּכוֹס־שִׁכָּרוֹן אַף תִּגַּע שְׂפָתֵנוּ, –

וְהוּא כְּבָר רֵיק מִיֵּינוֹ,

וְשִׁבְעָתַיִם מָרָה תּוּגָתֵנוּ

עַל מַה־שֶּׁהָיָה וְאֵינוֹ.

מָה אִכְפַּת לִי? – הַלַּיְלָה לוֹהֵט וּפוֹרֵחַ

וְשָׁר לְאָשְׁרִי הַטָּמִיר;

וּמַה־לִּי מְתִיקוּת לֵילוֹת־הַיָּרֵחַ,

וּמַה־לִּי רִנַּת־הַזָּמִיר?

מְשַׁבֶּרֶת הָרוּחַ וּמְבַטֶּלֶת

אַךְ כַּמָּה רְחוֹקִים וְזָרִים!
אַד קַלִּיל מְרַחֵף עָלֶיהָ,
עַל בְּרַק צַלְבֵי מִנְזָרִים...
וּפֹה – מָה עֹמֶק הַשֶּׁקֶט!
כִּבְשׂוֹרַת מֶרְחֲבֵי הַשָּׂדוֹת
בְּאָזְנֵינוּ הָרוּחַ שׁוֹרֶקֶת,
מְזַמֶּרֶת שִׁירֵי־סוֹדוֹת...
שָׁם, בְּאֶרֶץ־פְּלָאִים לֹא־נוֹדַעַת,
מֵעֵבֶר לִגְבוּל עֲרָפִלִּים,
הַחַמָּה הַגְּדוֹלָה שׁוֹקַעַת
מְעֻטֶּרֶת כֶּתֶר־צְלָלִים.
הַס! תֵּבֵל נִרְדָּמֶת,
וּשְׁנֵינוּ עוֹמְדִים דּוּמָם...
וְעַל מָה נַפְשֵׁנוּ חוֹלֶמֶת
אִישׁ לֹא יֵדַע לְעוֹלָם...
אֶת גְּבוּל הָעוֹלָם רָאִינוּ
שָׁם בְּרֹחַב הָעֲרָבוֹת,
רוּחוֹת־מְנוּחָה הֶאֱזִינוּ
לְהַלְמוּת שְׁנֵי לְבָבוֹת.
וְאוּלַי – מַה לֹא יָדַעְתָּ,
וּמַה בְּלִבִּי נִקְבַּר,
בִּשְׁרִיקַת הָרוּחַ שָׁמַעְתָּ
אָז בָּעֶרֶב הַמְאֻשָּׁר.

מוסקבה, תרע"ב.

אַךְ לִרְעִידַת־אָבִיב – אֵין חֵקֶר,
אֶת סוֹד־הַלֵּב – אֵין לְשַׁנּוֹתוֹ

XI

מִן הַיַּעַר הַמְרֻקָּם זָהָב
אֶל בֵּיתִי הֵבֵאתִי עֲלֵי־דָם.
תַּחַת שְׁמֵי־הַסְּתָו לִבִּי נִרְדָּם,
עִם שַׁלְהֶבֶת הֶעָלִים נִלְהָב...

בַּמָּרוֹם שָׁטִים גִּזְרֵי־עָנָן...
שָׁט לִבִּי עַל יַם־הַזִּכְרוֹנוֹת,
מְרַטֵּט עִם רֶטֶט אִילָנוֹת,
מִשְׁתַּפֵּךְ בַּיּוֹם הַשַּׁאֲנָן.

עַל כָּתְלֵי חֲדָרִי – עֲלֵי־זָהָב,
זֵר־אַלְמָוֶת לְאַהֲבָתִי,
בּוֹ נִקְלַע כָּל חֹם־אֱמוּנָתִי:
לֹא יָמוּת לִבִּי עִם מוֹת הַסְּתָו!

XII

עַל רֹאשֵׁנוּ חִוֶּרֶת הָעֶרֶב,
לְרַגְלֵינוּ בִּירָה עַתִּיקָה
הוֹמִיָּה, רוֹעֲשָׁה בְּלִי־הֶרֶף,
וְעוֹלִים בְּעַד הַשְּׁתִיקָה
אֵלֵינוּ אַלְפֵי קוֹלוֹתֶיהָ,

וְשֶׁקֶר – קוֹל הַקְּרִיאָה, וְשֶׁקֶר – כֻּלּוֹ,
כֻּלּוֹ עָרֵב וּמְשַׁכֵּר, – וְהֶאֱמַנְתִּי לוֹ.

יֵשׁ שׁוֹאֲלִים אוֹתִי: מַדּוּעַ נָעִים לָךְ הַסְּתָו
עִם שְׁמֵי־עוֹפֶרֶת שֶׁלּוֹ וְעֶצֶב רוּחוֹתָיו?
– אֵינָם יוֹדְעִים, אֵינָם יוֹדְעִים: קוֹל רוּחַ – קוֹל דּוֹדִי,
בְּיוֹם אָפוֹר, מְעֻנָּן – תָּמִיד אֶרְאֶה עֵינָיו.

X

יֶרַח־אָבִיב

הָרְמַשׁ־זָהָב בִּשְׂדֵי־הַכֶּסֶף,
מַה־לִּי תָּאִיר? מַה־לִּי וָלָךְ?
אוֹתָהּ בַּת־צְחוֹק, אוֹתוֹ הַקֶּסֶם,
אוֹתוֹ קַו־אוֹר לִי נִשְׁלָח...
בִּנְהַר־חַיַּי שׁוֹטְפִים הַמַּיִם,
הוֹלְכִים יָמַי וּקְצָרִים,
וָשׁוּב אֵלֶיךָ בֵּין־עַרְבַּיִם
בְּסֵתֶר מַבָּטֵי אָרִים.
מַה־לִּי תִּרְמֹז בִּזְהַב קַרְנֶיךָ?
מָה עוֹד שָׁמַרְתָּ בִּשְׁבִילִי?
מָתוֹק לִי שֶׁקֶר נְבוּאוֹתֶיךָ, –
הָבוֹ אֶקְרָא אֶת גּוֹרָלִי!
כֵּן, זַךְ־פָּנִים, כֵּן, נְבִיא־הַשֶּׁקֶר
יִשְׁטָף־נָא זֶרֶם־הַשָּׁעוֹת, –

הָאָח! עַד־כַּמָּה סָבַלְתִּי,
לֹא סָבַלְתִּי עוֹד לְפָנִים.
בְּתַאֲוַת לִבִּי הֲרִיחוֹתִי
אֶת הָרֵיחַ הַמְשַׁכֵּר,
וְאוֹי לִי, כִּי הֲבִינוֹתִי:
גַּם הוּא, גַּם הוּא מְשַׁקֵּר!
חֶמְדַּת יַסְמִין מִתְחַדֶּשֶׁת
מִדֵּי שָׁנָה בְשָׁנָה;
אַגָּדַת־אֲהָבִים לוֹחֶשֶׁת, –
וְהִיא יְשָׁנָה־נוֹשָׁנָה.
יַעַבְרוּ גַּם לֵילוֹת־הַבֹּשֶׂם
וַאֲנִי בִּדְבִיר חֲלוֹמִי
לְבַדִּי – וּבְמִי הָאָשָׁם,
וּלְמִי אֶתְלוֹנֵן, לְמִי?...

IX

עֵינֵי־עוֹפֶרֶת

עֵינֵי־עוֹפֶרֶת הָיוּ לִבְחִיר־אַהֲבָתִי, –
עָנָן כָּבֵד הֶאֱפִיל אֶת יוֹם־נְעוּרַי.
אוּלָם בְּצֵל־הֶעָנָן פָּרְחָה נִשְׁמָתִי,
כַּחֵץ הִבְרִיקָה מִתּוֹכוֹ שִׂמְחַת־אַהֲבָתִי.

כִּשְׁמֹעַ לְגַלֵּי הַיָּם שָׁמַעְתִּי לְקוֹלוֹ, –
קְרִיאַת הָרוּת וְהֶדְוָה שָׁמַעְתִּי מֵרָחוֹק,

בֵּין עָלִים מְאֻוְשַׁת הָרוּחַ,
מְמַהֵר עָלַי הַזְּמָן...
יָדַעְתִּי, כִּי לֹא תָנִיחַ,
לִבִּי הַנֶּאֱמָן!

VII

בַּלַּיְלָה אֶפְתַּח אֶת דֶּלֶת בֵּיתִי
וְאֵלֵךְ לַאֲשֶׁר אֵלֵךְ.
כִּי חָרַב עוֹלָמִי, עֲיֵפָה נִשְׁמָתִי,
וְחשֶׁךְ עָלַי מוֹלֵךְ.
הַרְחֵק, הַרְחֵק בְּדֶרֶךְ הַלַּיִל
אֵלֵךְ וּפְנֵי אִישׁ לֹא אֶרְאֶה.
רַק הָרוּחַ עָלַי יְיַלֵּל,
רַק לוֹ אֶת לִבִּי אַרְאֶה.
לֹא חָשַׁקְתִּי בְּאַהֲבַת זָרִים
וְלֹא בְּשִׂנְאָתָם.
מַה־לָּכֶם? אִם לִבִּי מָלֵא שִׁירִים –
אַף לֹא תִשְׁמְעוּ אוֹתָם.
לֹא בִרְצוֹנִי לִבִּי מְרַנֵּן
וּשְׂפָתַי – אִלְּמוֹת.
אֶת שִׁירֵי הָאִלְּמִים חַנֵּן,
לַיְלָה, לֵיל־עוֹלָמוֹת!

VIII

הַיּוֹם מַתָּנָה קִבַּלְתִּי –
פִּרְחֵי־יַסְמִין לְבָנִים.

וְשׁוּב אֶת שְׁמוֹ לֹא אֵדָע...
וּבְעֹמֶק נַפְשִׁי הַכְּמֵהָה לָדַעַת
נוֹלֶדֶת תְּפִלָּה חֲרֵדָה:
הָשֶׁב־לִי, הָרוּחַ, אֶת יוֹם־הַזֹּהַר,
אֶת אוֹר הַשָּׁמַיִם הַצַּח,
הָשֶׁב־לִי אֶת נֶפֶשׁ יְמֵי הַנֹּעַר,
הַזְכֵּר אֶת הַשֵּׁם הַנִּשְׁכָּח!

VI

בְּלֵיל־קָיִץ

עַל־יַד אֶשְׁנַבִּי הַפָּתוּחַ
אֵשֵׁב שָׁעָה אֲרֻכָּה;
אֶל פָּנַי נוֹשֶׁבֶת הָרוּחַ
הָרוּחַ הָרַכָּה,
וְיֵשׁ בָּהּ אוֹתוֹ הָרֵיחַ
אֲשֶׁר הָיָה לְפָנִים,
וְרֶשֶׁת־כַּסְפּוֹ הַיָּרֵחַ
הִטִּיל עַל־פְּנֵי הַגַּנִּים...
הַכֹּל לִי יָדוּעַ: רָאִיתִי
הַרְבֵּה לֵילוֹת־סַהַר;
וְהָיָה לִפְעָמִים – בָּכִיתִי
אַךְ זֶה הָיָה מִכְּבָר...
לִבִּי, מַה־תֹּאבֶה לִשְׁמֹעַ
בְּתוֹךְ הַדְּמָמָה הַדַּקָּה,
וּמַה לֹא תִמְצָא מַרְגֹּעַ?
לָמָּה אֲנִי מְחַכֶּה?

בַּדִּמְדּוּמִים עֲבַרְנוּ,
וְלֹא נִדְלַק הַיּוֹם.

אוֹמְרִים שֶׁלֹּא תִשְׁכָּחֵנִי,
וְלִי – מָה לֵאמֹר?
– גַּם לֹא תִזְכְּרֵנִי,
כִּי אֵין מָה לִזְכֹּר.

ט

צָהַל הַשֶּׁמֶשׁ בִּזְהַב קַרְנַיִם,
הָרוּחַ רַךְ כַּחֲלוֹם
נָשַׁב אֶל פָּנַי, לְכַף עֵינַיִם, –
לֹא אֶשְׁכַּח אֶת הַיּוֹם!
פִּרְחֵי יַסְמִין בְּגַן קָטַפְתִּי;
אָז הָיִיתִי יַלְדָּה
וְלֹא יָדַעְתִּי אֶת מִי אָהַבְתִּי, –
הַאִם עַכְשָׁו אֵדַע?
אָהַבְתִּי הָרוּחַ קַל־הַכְּנָפַיִם,
אָהַבְתִּי אֶת שֶׁמֶשׁ־הָאוֹר,
וְשִׁיר־חֶדְוָה נוֹלַד עַל שְׂפָתַיִם, –
הַיּוֹם אֶת הַשִּׁיר לֹא אֶזְכֹּר...
אַךְ יֵשׁ גַּם עַכְשָׁו שָׁרוּחַ־הַלַּיְלָה
חֶרֶשׁ יִלְחַשׁ בֶּעָלִים, –
וְיָעוּף חֲלוֹמִי לְמַעְלָה, לְמַעְלָה
עַל כַּנְפֵי עֲלוּמָיו הַקַּלִּים.
אָז שׁוּב לְפָנָיו אֶכָּנַע בְּרַעַד,

אֶשְׁכַּח אֶת חֲלוֹמִי...
הַחוֹמוֹת עָלַי סְגוּרוֹת,
הַיּוֹם עָגוּם כָּל־כָּךְ;
וּבְעֵינַי הָאֲפוּרוֹת –
הָאֹשֶׁר הַנִּשְׁכָּח.
בְּאָזְנַי – הֶמְיָה דַקָּה,
נוּגָה וַחֲרִישִׁית...
הֵן זְכוּרַתְנִי – בַּת־מַלְכָּה
הָיִיתִי בְרֵאשִׁית.
אַךְ הָאֹשֶׁר – לַחֲלוֹם,
וְלִי – רַק יִסּוּרִים.
עַל לִבִּי, כְּעַל הַיּוֹם –
שָׁמַיִם אֲפוּרִים...

IV

גַּם אוֹתְךָ לֹא יָדַעְתִּי:
בְּעֵינֶיךָ הַזַּכּוֹת
אַף פַּעַם לֹא נָגַעְתִּי
בִּנְשִׁיקוֹת.

הַקּוֹל הַמַּגִּיעַ
לְנַפְשִׁי כַּלֶּהָבָה
בְּאָזְנַי לֹא הִשְׁמִיעַ
דְּבַר אַהֲבָה.

רַק דִּבְרֵי־הֶבֶל דִּבַּרְנוּ –
אֵין עַל מָה לַחֲלֹם.

II

שַׁלֶּכֶת... כִּמְטַר־זָהָב הֶעָלִים
נוֹפְלִים עַל הָאֲדָמָה.
כָּל הַיּוֹם הֵם נוֹפְלִים, נוֹפְלִים,
מִסְתּוֹבְבִים בִּדְמָמָה...
לָמָּה תָּמוּת כָּל הַתִּפְאֶרֶת
שֶׁל חַיִּים יְרוּקִים?
לָמָּה נַפְשִׁי לְרַבִּים נִקְשֶׁרֶת –
וְכֻלָּם, כֻּלָּם רְחוֹקִים?
מְשָׁכוּנִי עֵינַיִם, קוֹלוֹת לְבָבוּנִי, –
עוֹד מְעַט וְאֵהָב...
רוּחַ עָבְרָה – כֻּלָּם עֲזָבוּנִי,
כִּנְפֹל הֶעָלִים בַּסְּתָו...
וְעוֹד אֶחָד לַדֶּרֶךְ בֵּרַכְתִּי –
וּשְׂפָתַי דּוֹמְמוֹת לְפָנָיו;
לֹא בָכִיתִי גַּם לֹא נֶאֱנַחְתִּי,
וְרַק לִבִּי כָּאָב.
בְּדַרְכֵי הַמֶּרְחָב לֹא עָלַי לָלֶכֶת.
לָמָּה, נַפְשִׁי, תֶּחֶרְדִי?
–בֵּין צִלְלֵי הֶעָבָר, בֵּין עָלֵי הַשַּׁלֶּכֶת
אֶשָּׁאֵר לְבַדִּי, לְבַדִּי...

III

שֶׁמֶשׁ־חֹרֶף, שֶׁמֶשׁ קַר
נִשְׁקָף אֶל חַלּוֹנִי.
שׁוּב בְּצֵל הַיּוֹם הַמַּר

אברהם רוֹזֶנצוַיג

שִׁירִים

א

לַיְלָה

עִם דִּמְי־צֵל־עַרְבַּיִם עֲגוּמֵי־דִמְדוּמִים,
מִתְגַּעְגְּעִים לְבָבוֹת וּמְבַקְשִׁים נִחוּמִים
בּוֹא אָבוֹא עָדֶיךָ
חָסוֹת בִּכְנָפֶיךָ,
לַיְלָה.

עִם תְּקִיר שִׁירָתְךָ אֲפֵלָה וַעֲכוּרָה,
וּבְחֶבְיוֹן־תְּהוֹם־לִבְּךָ אֲנָחָה עֲצוּרָה
תְּפַרְכֵּס בִּכְאֵבָהּ
כֹּה נוּגָה, עֲצֵבָה,
לַיְלָה.

סַתְּרֵנִי גַם־אָנִי, אָח קוֹדֵר וְשׁוֹמֵם,
וְהַב־יוֹם טָוָה לִבִּי – עָמְמוֹ צַעַר דּוֹמֵם,
וְנַפְשִׁי דוֹאֶבֶת

כֹּה רַב הָרֹךְ, הַסּוֹחֵף אָז הַתּוּגָה!
כֹּה יְקָרָה מַתְּנַת־אֹשֶׁר, אִם אַחֲרָהּ
הַלֵּב מִתְפָּרֵק, וְאַחַד אָחָד יַשְׁלִיךְ
אֶת שְׂרִידֵי חֲמוּדוֹתָיו אֶל הַבְּעֵרָה.

תרס״ג.

כְּאִלּוּ כָל פְּלִיט שֶׁמֶשׁ וְאוֹר,
כָּל־שִׁיר לַיּוֹם שָׂגָז
אָל אִי מִפְרְשָׂה נִמְלָט, חָשׁ,
וּמַמְטִיר עָלָיו פָּז.

אָז רֶגַע תִּדְבַּק עֵינְךָ בָּהּ
וְנִשְׁכַּח צֵל הַתְּהוֹם,
הָאוֹרֵב כְּבָר וְלוֹחֵךְ אַט
מִתַּחַת שָׁרְשֵׁי־יוֹם.

כְּחֶסֶד אַחֲרוֹן לָהּ אוֹר,
כְּגִיל בִּכְלוֹת הַכֹּל –
וְאֵשׁ חֲתוּמָה תֹּאכַל שְׂרִידֵי
הַלֵּב אֱכֹל וּגְאֹל.

יב

כֹּה רַב הָרֹךְ, יְלַהֵט יָמִים אֵלֶּה,
חֲרִישֵׁי פְּאֵר וְנוֹהֲרֵי נֶחָמָה.
עַל כָּל הַפְּתָחִים דּוֹפְקָה יַד חֲבִיבָה,
וְסַעַר בָּא. אַךְ לוֹפְפָה הַדְּמָמָה.

בְּנִכּוֹן הַיּוֹם אַחֶרֶת נֶאֱהֶבֶת,
כְּפֶרַח עֵיף יֵט הַשֶּׁמֶשׁ לָבָן;
וְהוֹמָה כּוֹס הַגִּיל בַּיָּד הַזְּהִירָה,
אַךְ מָתוֹק לַשְּׂפָתַיִם לַהַט רַעֲנָן.

אֶת צִנַּת עַפְעַפַּיִךְ רַק לְנַשֵּׁק
וּמֶתֶק פִּיךְ לְהַרְגִּישׁ פַּעַם עוֹד –
וְאַחַר עִם הַמַּיִם בָּאֲפֵלָה
לָנֶצַח פֹּה הִתְגַּלְגֵּל וַאֲבוֹד!

י

חָפַצְתִּי יָמִים רַבִּים עוֹד לְהַסְתִּיר
מִפָּנַי אֶת אֲשֶׁר בִּלְבָבִי נִהְיָה;
אַךְ אֶץ הַכֹּל לָבֹא, וּכְעֶרֶב כּוֹבֵשׁ
עַל שָׁמַי נֶחֱרַת בָּהִיר אוֹת־הַפְּלִיאָה.

כֹּה אֶץ הַכֹּל לָבֹא. כְּכוֹכָב צוֹהֵל
עַל חַיַּי נִדְלַק אָשְׁרִי, וְעַל־כָּרְחִי
הִרְכַּנְתִּי אֶת הָרֹאשׁ לְפָנָיו: בָּאתָ!
וּלְנַפְשִׁי הִתְפַּלַּלְתִּי חֶרֶשׁ: בָּרְכִי!

יא

בִּשְׁקֹעַ שֶׁמֶשׁ בְּעֶרֶב יוֹם,
כִּי־יוּעַם שְׂדֵה־הַיָּם
וְכָל־עָמֹק, מַסְתִּיר סוֹד,
יִשְׁתָּרַע, עַר וָנָם, –

אָז יֵשׁ כִּי סִירָה קְטַנָּה עוֹד
עַל־פְּנֵי הָאֹפֶק דֹּם
מַזְהִירָה בּוֹדְדָה כְּנֵס
עַל גְּבוּלוֹת לַיִל וָיוֹם.

וּלְמַגַּע גְּבִיעֵךְ יָמִים רַבִּים יָרֹן
עוֹד לִבִּי עַל מִשְׁעוֹלָיו הַמְאָדָּמִים.

ד

הַשָּׁרוֹן כֻּלּוֹ עָטָה יָרָק נוֹהֵר
וְשֶׁמֶשׁ־טֵבֵת תַּלְבִּין אֶת הַנְּתִיבוֹת.
מַה־פִּזְּרָה אֶרֶץ עָשְׁרָהּ! עַל כָּל־מִשְׁעוֹל,
רְאִי, לַהֲקוֹת־נַרְקִיסִים פֹּה מַזְהִיבוֹת.

אַךְ נֵלֶךְ־נָא זְהִירִים וּמַחֲרִישִׁים
עַל שְׁטִיחֵי גְוָנִים צְהֻבִּים וַאֲדְמוֹנִים.
מַה־פִּזְּרָה אֶרֶץ עָשְׁרָהּ! אַל נָא נִרְמֹס
צִיצֶיהָ הָעֲנֻגִּים: הֵם רִאשׁוֹנִים.

ה

עַל כְּתֵפִי אַתְּ גּוֹחֶנֶת וְעַל הַסֵּפֶר,
וְרֹאשֵׁךְ בִּי נוֹגֵעַ לֹא בִמְכֻוָּן.
וּכְפְאֵרָה קְלוּיַת־שֶׁמֶשׁ נוֹטְפָה לַהַט
וּמוֹר עָלַי, בִּי שֶׁקֶט קָם לֹא־מוּבָן.

עוֹד שְׂפָתַי נָעוֹת. אַךְ לֹא אֶשְׁמַע קוֹלִי.
לֹא אָבִין מָה. רַק קְוֻצַּת־רֹאשׁ יְקָרָה
עַל פָּנַי אָחוּשׁ לוֹהֶטָה בְּלִי־הֶרֶף,
וּכְטִפּוֹת־זָהָב כְּבֵדוֹת עֵת נִגָּרָה.

כְּלֵךְ צוֹחֶקֶת לַשָּׁב מִן הַצִּיָּה –
אַתְּ אֶת־הַכֹּל לְכַף־זְכוּת לוֹ מַכְרִיעָה.

נוֹף זֶה אֲבִיבִי הוּא כֻּלּוֹ נְתִיבִי.
מְהַבְהֲבִים צִיצִים־אֹהָלִים עַל סְבִיבִי.
כְּגִבְעֹל־בָּר זָקוּף שָׁם נַעֲרָה וְצִלָּהּ –
חֶדְוַת הַיָּם בְּעֵינֶיהָ מַאֲפִילָה.

לֹא, לֹא חָפַצְתִּי אֶת־סוֹדִי לְגַלּוֹת.
טוֹב לִי עִם רוּחוֹת־הַשָּׁרוֹן הַקַּלּוֹת
שׁוּט עַל אֲפִיקֵי־הַשֶּׁמֶשׁ הַנֹּחִים,
הָמֹק כַּצֵּל בַּנְּהָלֹלִים וּסְבָכִים.

טוֹב לִי כֶּעָנִי אֱרֹב פֹּה אֶל חִנָּהּ.
צוּד פֹּה כָּל־נִיעַ, כָּל־נִיד לָהּ, כִּנְגִינָה.
כְּאוֹבֵד בְּאֵין־תִּקְוָה אֱהֹב וְצַפֵּה –
הִיא אֶת־הַכֹּל לְכַף־אֲשֶׁר מַכְרִיעָה.

ג

עוֹד שְׂפָתֵךְ קָרָה, זְהִירָה. אַךְ עֵינַיִךְ
כְּבָר שׁוֹפְעוֹת מָה, כִּצְלִילֵי־לַיִל דַּקִּים,
וּלְמַגַּע־יָד אֲרָעִי יָרֹן כֹּל בִּי,
כִּלְמַגַּע פֶּרַח צוֹנֵן בַּמַּחֲשַׁכִּים.

אַתְּ כְּלֵךְ פֶּרַח צוֹנֵן, לִי נִזְדַּמֵּן
בְּאָדְם יוֹם עַל שִׁכְחַת־הַתְּלָמִים,

יעקב פיכמן

בְּאֹדֶם יוֹם

א

שְׁלֵוָה הַדֶּרֶךְ אֵלָיִךְ. מִמּוֹזוֹת
רוֹעֲפוֹת בָּשְׂמֵי זְהָבְן וְהוֹזוֹת.
בְּרוֹשִׁים שַׁאֲנַנֵּי־מַחֲשָׁבָה בַּשְּׂדֵרוֹת
רוֹמְזִים נִסְתָּרוֹת מֵעֵבֶר לַגְּדֵרוֹת.

נָמוֹג הָאֵד. וּבַשְּׁבִילִים הַקַּלִּים
נָעִים בְּעֵינַיִם מַזְהִירוֹת הַגְּמַלִּים.
נָעָה הַחִטָּה יְרֻקָּה־חִוְּרָה.
חֲדְוָה, כִּלְשַׁד הָאֲדָמָה, נִגְּרָה.

לֹא. לֹא חָפַצְתִּי אֶת קוֹלִי לְהָרִים.
אַקְשִׁיב רַק יִבְלֵי הָאשֶׁר בִּי שָׁרִים.
אַקְשִׁיב רַק לְבִלּוּב הַשְּׁפֵלָה הַכְּחֻלָּה.
שְׁלֵוָה עוֹד דַּרְכִּי וּלְבָנָה הִיא כֻּלָּהּ.

ב

נֶחֱשַׂף הַשָּׁרוֹן עַד רָמוֹת יְהוּדָה.
אַרְצִי אַתְּ, אֶרֶץ הַלֵּב הָאֲבוּדָה:

וְראשִׁי עַל בִּרְכֵּי הוֹרָתִי הַיְקָרָה.
הָלְכוּ וְנִתְגַּלְגְּלוּ הַדְּבָרִים וּבָאוּ
לִדְרשׁ בְּתַבְשִׁילִים וּבְחָכְמַת הַטָּף:
מַעֲשֵׂי־נִסִּים וְנִפְלָאוֹת בָּאָרֶץ.
נִכְנְסָה אִמִּי בִדְבָרִים: „וְשֶׁלִּי
הָיָה הַיּוֹם בֵּין הַדָּשִׁים בַּגֹּרֶן,
שָׁחוֹר כְּכוּשִׁי שָׁב מִן הָעֲבוֹדָה
וְאַף בְּדֵי־עָמָל רְחַצְתִּיו לְמִשְׁעִי".

— .אָכֵן וְאָכֵן—הִתְעוֹרֵר אָז דּוֹדִי־
אָנוּ הַפְּרִיצִים: סִיטוֹנִים חֶנְוָנִים,
לָנוּ הַכֶּסֶף וּרְוָחִים וְ„קוֹנְטוֹרוֹת",
וְהֵמָּה עֲמֵלִים וּפְנֵיהֶם מַשְׁחִירִים,
אֶפֶס הַלֶּחֶם נִשְׁבֹּר מֵהֵם".
— „לָכֵן — עָנַתּוּ אָז אִמִּי — כְּשֶׁיָּבֹא
מְשִׁיחַ־צִדְקֵנוּ, הֵם יִהְיוּ הַפְּרִיצִים
וְאָנוּ נַעַבְדֵם, פָּנֵינוּ יַשְׁחִירוּ,
נִזְרַע וְנִשְׂדֹּד, נִקְצֹר וְנָדוּשׁ,
נַעַשׂ בַּפִּשְׁתִּים וּנְגַדֵּל הָעוֹף,
וְהֵמָּה אֵלֵינוּ יָבֹאוּ וְיִקְנוּ
דָּגָן בְּכֶסֶף וּמַיִם בִּמְחִיר".

נִצְנְצָה בְלִבִּי מַחֲשָׁבָה: הַאָמְנָם
מִקְצָת מִטַּעַם יְמוֹת־הַמָּשִׁיחַ
טַעַם טָעַמְתִּי בַּגֹּרֶן הַיּוֹם?

אוֹדֶסָּה, תרפ"א.

דָּבְקוּ מִכְנָסַי אֶל בְּשָׂרִי הַחָם,
רְטֻבָּה כֻּתָּנְתִּי, נֶאֱחָזָה בִּבְשָׂרִי,
הִנְנִי הוֹלֵךְ וְסוֹבֵב הַקָּפוֹת,
הִנְנִי הוֹלֵךְ וּמוֹסִיף וּמַקִּיף — —
גַּלְגַּל־הַדָּגָן מִשְׂתָּרֵעַ לְפָנַי,
חַמָּה אוֹכַלְתְּנִי וְזֵעָה כִּסַּתְנִי,
עֵינַי וּנְחִירַי מְלֵאִים הַמֹּץ,
אֵין אֲנִי רוֹאֶה בִּלְתִּי הַגַּלְגַּל
וְגַלְגַּל־הָאֶבֶן הַמַּכִּישׁ כַּתֹּף.
הִנְנִי הוֹלֵךְ וּמוֹסִיף וּמַקִּיף — — —
צָהֹב הַגַּלְגַּל וּצְהֻבִּים הַגְּדִישִׁים,
צְהֻבָּה הַחַמָּה בְּאָבָק הָרָב —
הַכֹּל לִי נִרְאֶה מִבְּעַד הָעֲרָפֶל...

וּכְשֶׁתְּבָעַנִי הַזָּקֵן לָרֶדֶת
וְעָמְדוּ הַסּוּסִים, וַאֲנִי הִתְגַּלְגַּלְתִּי
מַמָּשׁ מִסּוּסִי וְנִתְקַלְתִּי בַּקַּרְקַע —
לָרוּץ אָמַרְתִּי, וְאֵין אֲנִי יָכֹל
לַעֲקֹר אֶת רַגְלַי, שֶׁנַּעֲשׂוּ כָּעֵץ.

וְאוֹת, הָעֶרֶב, עֵת יָשְׁבוּ שְׁכֵנֵינוּ
עַל דָּאצְטַבָּה וְעַל־יַד זֶה בֵּיתֵנוּ
וְהָיוּ מְשׂוֹחֲחִים בְּעִנְיְנֵי דְיוֹמָא,
וְיָשְׁבוּ הַשְּׁכֵנוֹת גַּם־הֵנָּה עִם אִמִּי.
עָיֵף, יָגֵעַ מִשַּׂחֲקִי, מְדוּשִׁי,
מוּטָל הָיִיתִי עַל־יַד הָאִצְטַבָּה

גּוֹשֵׁף וְנוֹשֵׁם אֲנִי אֶת הָאָבָק,
נְחִירַי מְלֵאִים וְעֵינַי גַּם־הֵן.
וְהִנְנִי הוֹלֵךְ וְסוֹבֵב הַקָּפוֹת,
אַחַת וְאַחַת, אַחַת וּשְׁתַּיִם.
הִנֵּה הַמְזָוֶה הַנּוֹשֵׁם בַּחֹם
הוֹלֵךְ וְקָרֵב וְיוֹרֵק בִּי מֹץ,
עָלָיו עָבַרְנוּ... הַנָּשִׁים מְפַזְּרוֹת
דָּגָן מְחֻדָּשׁ וְשׁוֹטְחוֹת הַקַּשׁ.
הִנְנִי הוֹלֵךְ וְסוֹבֵב הַקָּפוֹת –
הִנְנִי הוֹלֵךְ וּמוֹסִיף וְהוֹלֵךְ:
הִנֵּה הַמְזָוֶה הַנּוֹשֵׁם בְּלָהַט.

חַמָּה יוֹקֶדֶת מַטִּילָה בִּי חֲמָתָהּ,
צֶמֶד קַדְמַנִי מֵעֵבֶר לְעֻמָּתִי,
וְצִמְדִּי מְזַנֵּק, דּוֹהֵר וָרָץ
רִיצָה בִּמְנוּחָה וּדְהָרָה קַלִּילָה.
הִנְנִי מוֹסִיף וּמַקִּיף הַקָּפוֹת,
אַחַת וְאַחַת, אַחַת וּשְׁתַּיִם.
בָּאָה, זֵעָתִי בִּקְטַנִּים קְלוּחִים,
בָּאָה מַרְטִיבָה לְחָיַי, צַוָּארִי,
עָבְרָה גַּבּוֹתַי לְסַמֵּא אֶת עֵינַי,
הִנְנִי מְמַצְמֵץ בְּעֵינַי כִּי־מָר.
אֵין אֲנִי מַרְגִּישׁ בִּדְרָכַי, בְּרַכְבִּי
סוֹבֵב וְהוֹלֵךְ אֲנִי בְּהַקָּפוֹת – – –

סוּסַי עֲלוּבַי גַּם־הֵמָּה מְזִיעִים,

אַךְ בְּאָשְׁרֵנוּ (אֲנִי וַחֲבֵרִי)
קָלְטָה אָזְנֵנוּ אַךְ שֶׁמֶץ מֶנְהוּ.
שָׁפִי וּבְנַחַת עָשִׂינוּ דַרְכֵּנוּ
לְעֵינֵי הַזַּגָּג בַּשְּׁכוּנָה שֶׁנִּכְחוֹ
עַד שֶׁהִגַּעְנוּ לְקֶרֶן הָרְחוֹב,
עַד שֶׁנֶּעְלַמְנוּ וְלֹא שָׁלְטוּ עוֹד בָּנוּ
עֵינֵי הַזַּגָּג וְעֵינֵי הָאָב.
וְסוּסֵי הַזַּגָּג הַדְּוּוּיִם וְהַסְּחוּפִים
הָיוּ סַרְבָנִים וְעִקְּשִׁים וְנָהֲגוּ
מִנְהָג לֹא־יָפֶה: בְּעִיטָה וַעֲמִידָה
עַל הָרַגְלַיִם הָאֲחוֹרַנִּיּוֹת
(וְאָמְנָם גַּם־אָנוּ דִפַּקְנוּם בְּרַגְלֵינוּ).
פִּתְאֹם – וְאַתָּה מִתְפַּלֵּשׁ בַּחוֹל,
שׁוֹכֵב לִשְׂחוֹק לְרֵעֶיךָ קְדוּמוּךָ.
וְאִלּוּ רָאוּנוּ אָזַי אֲבוֹתֵינוּ,
הָיוּ מַתְחִילִים הַפִּזְמוֹן הַנּוֹשָׁן:
„יַלְדֵי הָעִבְרִים הַיּוֹרְדִים לַשֶּׁקֶת!
חֶרְפָּה, בִּזָּיוֹן, לֹא הָיָה כָמוֹהוּ!
וְאוֹתָהּ סַכָּנַת־הַנֶּפֶשׁ הַגְּדוֹלָה!
בָּחוּר כַּמְדֻבָּר, הוֹי אִישׁ כַּהֲלָכָה – –
אוֹי לִי מִיּוֹצְרִי וְאוֹי לִי מִיִּצְרִי – –
אוּלָם הַפַּעַם הֵן יַעֲמֹד לִימִינִי
אוֹתוֹ הָעֶכֶן הַזָּקֵן מִטְּוַנִי.
וְהִנְנִי הוֹלֵךְ וּמַקִּיף הַקָּפוֹת.
חַמָּה יוֹקֶדֶת מַטִּילָה בִי חֲמָתָהּ,
צָמַד קִדְמַנִי מֵעֵבֶר לְעֻמָּתִי,

פַּעַם וְאָנֹכִי מִסְתַּכֵּל בָּעֲבוֹדָה
וְהִנֵּה קְרָאַנִי הַזָּקֵן מַטְוֵי:
– „בָּחוּר, מַה־תַּעֲמֹד בָּטֵל? גַּשׁ־הֵנָּה
לְעֶזְרַת הַשָּׁכֵן, צְלַח וַעֲלֵה!
פְּדְקָה, תֵּן מָקוֹם!” – וּפְדְקָה, בֶּן־גִּ׳לִי,
קָפַץ מִסּוּסוֹ בַּצֶּמֶד הַשֵּׁנִי,
קָפַץ וְעָמַד – וָאֶתְפֹּס בַּסּוּס.
לִרְכֹּב עַל סוּס זֶה וּבְהֶתֵּר? רַב־אָשְׁרִי
מִי־זֶה יְתַנֶּה בָּרֶגַע הַלָּז!
רֶגַע כִּי־חָלַף הִתְהַלַּלְתִּי בְּהַקָּפוֹת,
חָלַף מִשְׁנֵהוּ וְיִרְאַת־אֲבוֹתַי
סָרָה מִמֶּנִּי, הָיְתָה כְּלֹא־הָיְתָה.

מָתַי רָכַבְתִּי עַל סוּסִים „כָּרָאוּי”?
בְּעַרְבֵי הַקַּיִץ עִם־אֶמֶשׁ בְּהֶחָבֵא.
וְסוּסַי מִי הָיוּ? – שֶׁל זַלְמָן הַזַּגָּג,
יְהוּדִי כַּרְסָנִי מְזֻהָם וְגוּץ.
וְסוּסָיו? הוֹי סוּסִים עֲלוּבִים בַּבְּהֵמוֹת,
דְּוּוִים וּסְחוּפִים – דְּמוּת סוּסֵי יִשְׂרָאֵל,
דַּלֵּי־הָרַעְמָה וּצְפוּפֵי־הָעוֹר.
הָיָה מִתְעַצֵּל לְנַהֲגָם לַשֹּׁקֶת,
מָסְרָם בְּיָדֵינוּ – מְסָרֵב לִכְאוֹרָה –
מַזְהִיר עַל כְּסִיעָה גְדוֹלָה וּמְהִירָה,
מְחָרֵף וּמְגַדֵּף עַל־מְנָת לְמַפְרֵעַ.
רֶסֶן לֹא הָיָה וּמֶתֶג לֹא נִתַּן,
חֶבֶל מְדַלְדֵּל עַל צַוַּאר הַסּוּס.

צוֹבְרוֹת הַתֶּבֶן לְגָדִישׁ מִכָּאן,
גָּדִישׁ מוּל גָּדִישׁ – זֶה הוֹלֵךְ וּפוֹחֵת
וְזֶה שֶׁכְּנֶגְדּוֹ הוֹלֵךְ וָרָם.

.

פָּתַח אֶת לוֹעוֹ הַמְזָוֶה הַנִּשָּׂא,
נוֹשֵׁף וְנוֹשֵׁם חֹם מַחֲנִיק וְהָבֶל,
נִצְּבָה עַל־יָדוֹ מְכוֹנַת־הָרַחַת,
פּוֹלְטָה וּבוֹלְעָה, מַרְקִידָה וְזוֹרָה
בְּשָׁאוֹן וָרַעַשׁ וּמַעֲלָה אָבָק,
יוֹרְקָה, מַדִּיפָה נְשֹׁבֶה וָמֹץ.
גְּבָרִים עֲסוּקִים עַל־יַד אוֹתָהּ רַחַת,
אֶחָד הַשּׁוֹפֵךְ לְתוֹכָהּ הַדָּגָן
וְאֶחָד הָאוֹגְרוֹ לְתִתּוֹ בַשָּׂק.
צוֹבְרוֹ בְיָעֶה מְצַחְצֵחַ לְמִשְׁעִי,
טוֹעֵן עַל־גַּבּוֹ הַשַּׂק וּמַכְנִיסוֹ
לְאוֹתוֹ הַמְזָוֶה הַשּׁוֹאֵף בְּחֹם.
וְצִמְדֵּי הַסּוּסִים בְּגַלְגַּל־הַדַּיִשׁ
הוֹלְכִים וְסוֹבְבִים, הוֹלְכִים וְסוֹבְבִים,
סוֹבְבִים, מַקִּיפִים בְּעִגּוּל אֵין־סוֹף.

כָּכָה עָמַדְתִּי צוֹפֶה וּמַבִּיט.
יוֹם יוֹם לְפִרְצַת הַגָּדֵר הָרָמָה.
הָלְכוּ הַסּוּסִים הָלֹךְ וְרָזֹה,
הָלְכוּ הִשְׁחִירוּ הָעוֹבְדִים בַּגֹּרֶן –
גָּדִישׁ מוּל גָּדִישׁ, זֶה נֶעֱרָם וְזֶה דָּל.

תּוֹפְסִים שְׁלָשׁ־קִלְשׁוֹן זֶה אֹרֶךְ הַמּוֹט;
אֵיכָה מְתַקְּנִים עֲרֵמוֹת הַתְּבוּאָה
וְהוֹלְכוֹת וְרָמוֹת, מִשְׂתָּרְעוֹת בְּנַחַת,
רְחָבוֹת וּגְבוֹהוֹת, נָחוֹת בְּהַרְחָבָה,
מַמָּשׁ כְּאוֹתָן מִחְתָּנוֹת צַד חָתָן
יוֹם בּוֹ תְּסֻבְּנָה עַל חֻתְנַּת הַבֵּן.

צוֹפֶה הָיִיתִי בַּנָּשִׁים הָעוֹבְדוֹת,
אֵיךְ שֶׁהֵן בּוֹקְעוֹת הַגָּדִישׁ הַגָּדוֹל,
צוֹבְרוֹת הַדָּגָן וּמוֹשְׁכוֹת הַבָּר,
שׁוֹפְכוֹת הַקַּשׁ עַל הָעוּגָה הַגְּדוֹלָה
סָבִיב בְּעִגּוּל הַהוֹלֵךְ וְנֶעֱרָם,
בּוֹנוֹת לִכְאוֹרָה טַבַּעַת שֶׁל פָּז.
עָלוּ עָלֶיהָ שְׁנֵי צִמְדֵי הַסּוּסִים,
צֶמֶד וְצֶמֶד אֲסוּרִים לְגַלְגַּל –
אֶבֶן־הַמִּדּוֹת עֲשׂוּיָה לָדוּשׁ.
דָּפְקוּ בַּסּוּסִים וְהִתְחִילוּ מְסוֹבְבִים
סָבִיב בְּעִגּוּל, מַכִּישִׁים בַּקַּשׁ,
סוֹבְבִים, סוֹבְבִים, מַעֲלִים אָבָק,
צֶמֶד וְצֶמֶד גַּלְגִּלּוֹ מִתְגַּלְגֵּל,
מַכִּישׁ בַּתְּבוּאָה, מְתוֹפֵף כַּתֹּף.
טִפְּלוּ הַנָּשִׁים בְּעִגּוּל הַדִּישָׁה:
שׁוֹפְכוֹת הַקַּשׁ בְּעוֹדֶנּוּ מְסֻרְבָּל
דְּגַן־הַשָּׁמַיִם וְהַזֶּרַע הַטּוֹב.
חוֹזְרוֹת וְאוֹגְרוֹת הַתֶּבֶן הָרָצוּץ,
דַּל מִזַּרְעוֹנָיו וּמָעוּף וְקַלִּיל,

צָצוּ עֲלֵיהֶן בֶּן־לַיְלָה עֲרֵמוֹת,
בְּצִבְצוּ עָלוּ בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה,
רוֹבְצוֹת רְחָבוֹת וּפְרוּשׂוֹת לְמַעְלָה,
עוֹסְרוֹת הַקַּרְקַע הַמּוּכָן לָדוּשׁ.

הָיָה חֲצֵרֵנוּ סָמוּךְ לְגֹרֶן
אִכָּר, אִישׁ אָמִיד וּבָנִים לוֹ שְׁלשָׁה;
מְשׂוּכָה, מְקֻלַּעַת צַפְצָפוֹת חוֹצֶצֶת,
גְּבוֹהָה וּקְבוּעָה בֵּין חָצֵר וָגָן.
פִּרְצָה בַגָּדֵר וְקוֹרָה עוֹבֶרֶת
קְבוּעָה עַל יָתֵד מִכַּאן וּמִכַּאן
שֶׁמְּשָׁה מַעְבָּרָה לַשָּׁכֵן וְלָנוּ
לִהְיוֹת קַפֶּנְדְּרְיָה לָעוֹבֵר וְלַשָּׁב.

שָׁעוֹת עַל־שָׁעוֹת עָמַדְתִּי עַל־עָמְדִי
אֵצֶל הַפִּרְצָה בַּגָּדֵר הָרָמָה,
צוֹפֶה וּמַבִּיט בְּכָל הָעֲבוֹדָה,
יָפָה מִסְתַּכֵּל בֶּעָמָל הָרָב:
אֵיךְ שֶׁהִתְחִילוּ לְכַבֵּד הַגֹּרֶן,
סֵאטְאוּ אוֹתוֹ בְּמַטְאֲטֵא שֶׁל זְרָדִים,
סָחוּ מֵאֶבֶן, הֵישִׁירוּ, בּוֹסְסוּ;
כֵּיצַד עָג עוּגָה הָאִכָּר הַזָּקֵן
גְּדוֹלָה וּרְחָבָה – הַקַּרְקַע לָדוּשׁ;
כֵּיצַד נִכְנָסִים קְרוֹנוֹת־סֻלָּמִים
מְלֵאִים הַדָּגָן עוֹדֶנּוּ בְשִׁבֳּלָיו,
אֵיזֶה הַדֶּרֶךְ פּוֹרְקִים הַקְּרוֹנוֹת,

מְחַשְּׁבִים רְוָחִים לְקֵץ כָּל־הַקִּצִּים.
בַּעֲלֵי אַמְבָּרִים מְרִיבִים וְנִצִּים;
דְּאוֹת דֶּפֶשׁוֹת מִקְּצוֹת כָּל־הָעוֹלָם,
יוֹם יוֹם נִפְתָּחוֹת „קוֹנְטוֹרוֹת" חֲדָשׁוֹת:
דְּרֵיפוּס וְנַיְפֶלְד וּדְרֵיפוּס לוּאִי,
כֹּהֵן, טְרַבּוֹטִי וּדְרֵיפוּס הָאַחִים —
פָּרַץ הַזָּהָב לְמַעְלָה!

טָרְכוּ אֶת דַּרְכָּם קְרוֹנוֹת־סְלָמִים,
טְעוּנֵי הַתְּבוּאָה, עֲרֵמוֹת עֲנָקִים,
פָּסְעוּ לְאִטָּם הַסּוּסִים בִּיגִיעָה,
שְׁרִיקַת אוֹפַנִּים הֵרִיעָה, הֵרִיעָה —
שִׁירַת עֲבוֹדָה וְתוֹחֶלֶת מִמְשָׁכָה —
מֵאָז הַבֹּקֶר עַד עֶרֶב הַיּוֹם.
הָיוּ הַדְּרָכִים נִפְשׁוֹת לְעֵת־עֶרֶב,
נְהוֹת מִקֹּשִׁי וִיגִיעָה עֲצוּמָה,
עַנְנֵי־אָבָק מִתְאַבְּכִים עֲלֵיהֶן,
שִׁכְבַת־הַשַּׁחַק הָרַכָּה עַל־פְּנֵיהֶן:
צֵלָּה תְלוּיִם עֲלֵיהֶן כַּנֵּד:
אָבָק פּוֹרֵחַ וְנִשְׁבַּת חֲטוּפָה
עָמְדָה יְגֵעָה בָּאֲוִיר בִּמְעוּפָה,
מַחֲנִק לְנֶפֶשׁ נוֹדֶדֶת בַּהֵם,
וָזוּ לִמְלֹא אָרְכָּן פְּרוּשָׂה וְעָבָה.

עָמְדוּ כָּל־חֶלְקוֹת הַגְּרָנוֹת שׁוֹמֵמוֹת.

שאול טשרניחובסקי

בַּגֹּרֶן

(קֶטַע)

מִקְצָת מִטַּעַם "זְכוּת־הַמָּשִׁיחַ"

יֶלֶד עוֹדֶנִּי טָעַמְתִּי – – –

נָתְנָה אֶרֶץ יְבוּלָהּ, עָמְדָה חַמָּה בְּחָמָּה,

הָיוּ גְשָׁמִים בְּעִתָּם – הָיְתָה שָׁנָה אֲסוּמָה.

צָהֲלוּ פְּנֵי הָאִכָּרִים בְּשׁוּבָם

בַּיְתָה מֵאַחַר הַשְּׂדֵמָה וְהַקָּמָה,

הָיוּ מִתְהַלְּכִים לָבֶטַח שַׁאֲנַנִּים,

גּוֹהֲגִים אִכָּרוּת בְּרָמָה:

הִנֵּה הַזָּהָב בּוֹקֵעַ מֵאָרֶץ!

אַךְ מִשְׁפַּתַח שִׁירָתוֹ הַמַּגָּל,

אַךְ מִשֶּׁהִתְחִיל רִנָּתוֹ הַחֶרְמֵשׁ –

שִׁירַת הַקָּצִיר, מַנְגִּינַת הַגִּיל –

פֶּרֶץ הַזָּהָב הַצָּפוּן לְמַעְלָה.

יוֹם יוֹם הִתְקַבְּצוּ סִיעוֹת סִיטוֹנִים

בְּלַהַג אֵין־קֵץ וּמִתְוַכְּחִים וְעוֹנִים,

שירים

האפלטונית מעבר מזה והיהדות והיהודים מעבר מזה. בשעה שהוא מטיל את כל ארסו בראשונה הוא כורע ומשתחוה לפני היהדות והיהודים, מעריצם — יחד עם הינה — הערצה גדולה וכובש את כל שנאתו אליהם, עם כל היות שנאה זו נטועה בלבבו כמסמרות נטועים בפטיש הברזל של מורשת אבותיו ומסֹרת רבותיו שופנהויר ווַגנר, שזמן רב היה כפוף ונשמע להם.

ואמרתּ: קַפריסה או עקשנות היא מצדו של ניטשה ועל הכל — יראה גדולה, שמא יבֻטל הוא, שבקש כל ימיו לפרוש את עצמו מן הצבור ולהדגיש את יחודו מכל מקום, בקהל „הכלבים האנטישמיים"... זאת — לא זאת! או: לא רק זאת!

שער הקֻדשה, שאליו בקשה היהדות להכניס את הבאים בבריתה, אף הוא מלא סכנות ככל השערים שקדמו לו ואחת מן הסכנות הכי־קשות שבו היא: המלאכותיות, הכחדת הפשטות האמתית, הרומנטיות, האידיאליות הצבועה ריקת התֹכן, זיוף הנטיות הטבעיות, בטול היש, החלשת כח החיים.

מעין הסִמנים האלה דִמה ניטשה למצֹא בפילוסופיה הסוקרטית — האפלטונית. אין מעשה רב, אין כח גברא, אין גזרת מלך, אין זרמת חיים, אין דבר, אשר יאָמר עליו כי הוא זה — זולתי מלים, וִכּוחים על מֻשגים, שקלא וטריא בהפשטות, שאין בהן טעם החיים וריח החיים! לכאורה ריח זִקנה, חֻלשה, ירידה, פרחים כמושים, עלים נובלים נודף מכל אלה; דיה לרוח מצויה, שתדפם ותגרפם והיו כלא היו...

הכאלה משפט היהודים והיהדות? האין היהודים והיהדות מלחמת עולם לחיים בשם השכל הגדול, שֵׂכל החיים? האין זרם החיים שוטף בספר הספרים, זה ספר החיים, בכח איתנים העולה בעזוזו ובעצמת גבורתו גם על יון, בכח שאיננו פוסק ושלא יפסק לנצח, בכח שהדהים ומדהים את כל שונאי ישראל מאז ועד עתה ואת ניטשה אף הוא עמהם? מלים — והן מצוות, חֻקים, גזרות מלך! רוחניות — והרוח בתוך הבשר, לא מרחפת על הבשר, אלא חרותה־חקוקה בתוך הבשר ממש! שֵׂכל ונטיות טבעיות, פרט וכלל, גשמות והתפשטות הגשמיות, גלות וגאֻלה, פִּזור וכִנוס, כל מיני מוסר, כל סדרי כלכלה, כל דרכי חיים — הכל כאשר לַכֹּל משתעבד למצוה עליונה, זאת מצות החיים הקטגורית: וחי בהם!

ברצונו השכלי, יסוד העבודה ומרכזה". „דע את עצמך!" זאת היא ראשית חכמה לסוקרטס, והוא שואל: כיצד ידע האדם את עצמו? ומשיב: „יסתכל בשכלו, כלומר: באותו חלק הנפש, שבו מושב הדעת והחכמה", וידע את עצמו, ולא עוד אלא שידע גם את אלהיו בסוד „מבשרי אחזה אלה" – לפי „שחלק הנפש הזה הוא החלק האלהי שבנפש". „אין האדם יכול לדעת את עצמו ידיעה שלמה אלא על־ידי התבוננות והסתכלות בנפש ובתמצית האלהית, האל והחכמה שבה". „המחשבה האלהית מתגלית באדם בשני אפנים: ראשית, בגלותה לנו חלק מן התכנית האלהית באפן מתאים לחֻלשת שכלנו, ובמדה שהשכל מתפתח, מתגדל החלק הנגלה לנו, עד שנדע דִינו, מַה שיאות למין האנושי ומה שיכֻוַן במהלך התפתחותו; ושנית, בתתה לנו את הכשרון לבחור את דרכנו ולהסתגל אל המציאות, כלומר: בתתה לנו את כשרון החֵרות"...

עינינו הרואות, כי גם סוקרטס זה, בצורה שנתגלה לפילוסופי צרפת של חמשים השנה האחרונות, הרי הוא קרוב לדרך היהדות. שֵׂכל, בחירה, מעשה, טובת הכלל, נשמת אדם בבחינת מושלת בחמר ובבחינת „נר אלהים", שמאירה באדם ומאירה לאדם בדרכו אל אלהים – מה כל היסודות האלה? מי הוא האל המתגלה בעִקר במעשיו המוסריים של אדם? הלא אלהי הנביאים, „שאיננו מתגלה כבעל בחיי הטבע, כי־אם בתביעות המוסריות של הרוח"; אלהי התולדה האנושית ותעודתה המוסרית, שהכריז על עצמו „אשר הוצאתיך ממצרים" ושחררתיך מן העבדות וצויתיך „ובחרת בטוב" – הֱיֵה בן־חורין, צא ובחר בטוב כי לך משפט הבחירה!

ח. וחי בהם

ואולם ניטשה פוסע עוד פסיעה אחת הלאה. אחרי שפתר את „שאלת סוקרטס" על־פי דרכו ורמז עליו, שהוא בן התערובות והירידה, הגיע בתשובתו על השאלה „מה למדתי מפי העתיקים" אל גדל תלמידיו של סוקרטס, אל אפלטון, וככה הוא אומר: „מצאתי אותו תועה מדרך כל הנטיות הטבעיות הראשונות של ההילינים", עד כי כל החזיון אפלטון, כל „האידיאליסמוס" שלו נדמה בעיני כמין „רמאות עליונה"; ואז הוא נאנח ואומר מתוך צער כבוש: „שכר למוד גדול למאד שִלם העולם במחיר התורה שקבל בן אתונה זה מפי המצריים"; ותוך כדי דבור הוא מוסיף ושואל מתוך שנאה כבושה: „אולי מפי היהודים שבמצרים?"...

בעִקר הדבר אין כל חדש בשאלה זו, בהיותה מרמזת אל הכרה פסיכולוגית, שהאגדה היהודית הרגישה בה זה כבר ואמרה, שאפלטון קבל תורה מפי ירמיהו הנביא במצרים; אין גם כל חדוש באנטיתיזה זו: הילינים ויהודים, שמימי הינריך הינה – רבו של ניטשה בכמה עִקרים ראשונים – היתה זה כבר למטבע שנתמעכה מתוך תשמיש מֻרבה. ואולם חדש הוא היחס השונה מצדו של ניטשה לשני החזיונות: הפילוסופיה הסוקרטית

ניטשה זורה הלאה את „המוסר המיטיב" זה של סוקרטס וזה של הנצרות; ואולם מילי מבדיל בין שני מיני המוסר הללו, ולא עוד אלא שכל־עקרו הוא מתכוין למלא את מקום הנצרות ומוסרה בתורת המוסר של סוקרטס. סוקרטס גלה למילי וחבריו את האדם ואת האלהים שבאדם. לא רק המדע המדיק שבזמננו, כי־אם גם ההשערות המדעיות של העולם העתיק, מכיון שהכירו, שיש חק והכרח לברואי עולם, מיד עמדו וישעבדו את האדם אל החק וההכרח ויחניקו את רצונו ואת אלהיו — עד שבא סוקרטס והוציא את האדם משעבוד לחרות ואף את אלהיו החזיר לו. סוקרטס התקומם כנגד אנשי המדע, ש„בנו לנו עולם מחסר אויר ואפק, באפן שאפילו ההתקדמות הגשמית, הנוסדה על הזריזות שרכשנו לנו בעולם הזה, לא באה אלא להגביר את הרגשת חלשתנו, שכל תרופה אין לה"; הוא, סוקרטס, הכיר את כחה הגדול של רוח האדם, המניעה את הגוף ואת הגופים ואל כל אשר תחפוץ תטם. אליבא דידיה אין שכלו של אדם „מוציא את כל כחותיו בשעה שהוא מסתכל מאחוריו בשלשלת המעשים שכבר נעשו, אלא עליו להסתכל גם לפניו, משל לאבוקה, שמאירה בעצמה את דרכה, וההתקדמות עצמה, שנעשתה בעזרת השכל האנושי, תוכיח על כשרונו של זה לראות את הנולד מראש, ואפילו על יכלתו להמציא כללים ולהורות את הדרך המובילה לפנים".

„הנפש היתה נשמת רוח — — — או הפשטה — — — או דמיון — — — או גלגל ממכונת העולם — — — עד שבא סוקרטס ולמד, שהנפש היא כח שכלי בן־חורין המוציא את משפט האדם, ולפיכך היא היא האדם — — — והגוף איננו אלא עבד וכל טובות העולם הזה עבדים לעבד וכל העבדים האלה נשמעים ליסוד הנעלם שבתוכנו".

סוקרטס גלה את „מעבר החמר אל השכל, את עלוי הנפש על הגוף ועל־ידי־כך הצב האדם על מקומו האמתי, בראש הבריאה; הכר, שהאדם יוצר ממלכה מיחדת, ששרשיה מנחים במעמקי החיים הבהמיים וצמרתה, כלומר: השכל, מאריך את תנועת החיים ומכשר להנהיגה". שכל זה, שסוקרטס מדבר בו, הוא ראשית כל „שכל מעשי", שכל האדם הפועל ועובד בחבורת בני־אדם במדינה לתקנת המדינה; העבודה לשם „שלום המדינה, גבורתה ועשרה", זאת חובת האדם, באשר „האדם מדיני מטבעו" — כלשון תלמיד־תלמידו של סוקרטס — ועשיתה של חובה זו היא היא „החכמה העליונה". השכל של סוקרטס איננו לא „השכל העלוב של היחיד" ולא „השכל העיוני" הטהור של המתחכמים, אלא „אלהי המשפחה, אשר לא יבוש להפשיל את שרווליו וללוש את המאורעות" כלוש בצק לרצונו. „בעולם המוסרי, בשעה שאנחנו באים לסדר את יחסינו לזולתנו או לארגן את החברה", פוסק ההכרח והשכל מושל חפשי, „כי בעולם המוסרי הכל הוא המצאת האדם, בין קביעת תכלית המעשה ובין בחירת אמצעי המעשה; אם אמת הדבר והאדם יוצר הוא, הרי זה קדם־כל במקצוע המוסר". „מכונת השרירים היא תנאי, שבלעדיו אי־אפשר לאדם לעבוד, ואולם אין לערבב תנאי חיצוני זה

הנטיות הטבעיות – אף אתה אֱמר לו: אשכנז בימי המלחמה הגדולה תוכיח, עד היכן הגיעה העריצות של הנטיות הטבעיות, שנשתחררו בימי המלחמה כנגד השכל לשם הנטיות הטבעיות.

המלחמה כנגד הרציונליסמוס לשם הנטיות הטבעיות שמשה באשכנז פרוזדור למלחמה הגדולה. בפרוזדור זה הרביץ ניטשה את תורתו ויבַקר קשה את תורת סוקרטס. ההיתה תורת ניטשה סִמן עלֵיה לאשכנז, אם סִמן לדבר אחר? אם סופו של דבר מוכיח על תחלתו, לא היתה תורה זו אלא הרעם הגדול המבשר יום עֶברות. זאת ועוד אחרת: ההיתה בקֹרת ניטשה מְכֻוֶנֶת כלפי השכל הסוקרטי לבד? אם נחדור לעמקה של בקֹרת זו ומצאנו בה שנאה עזה וקשה לתורת הטוב של סוקרטס. תורת הטוב של סוקרטס מבקשת להוציא את האדם משער הגבורה ולהעבירו משער היֹפי – שני השערים, שהאדם נמצא בהם או מוצא מהם שלא בטובתו – אל שער הקֹדשה, שהכל כשרים לו ואין הדבר תלוי אלא ברצונם להכנס או לצאת. ואולם תורת רוח שוה ומשוה זו עוררה גֹעל־נפש בלב ניטשה המתיַמר להיות לאציל־הרוח, ולא עוד אלא שהטילה עליו אימה גדולה, יען כי החלָש החלישה את כחו במלחמת החיים: אם הכל כשרים לכניסה, במה יִוָדע אפוא כחי אני ונפליתי מכל ההמון הרב הנדחק ונכנס, כמוני גם אני? וכל הדחק, כל הטרח, המשא והמריבה והמלחמה למה, אם הכל ראוים לנצחון? וניטשה, הדובר תמיד מתוך נסיון נפשו וצרת בשרו, הקורא תמיד מן המֵצר הפנימי, עומד גם הפעם וצועק במר־נפשו: סורו לכם מתורת הרוח השוה ומשוה – כי בנפשכם הוא... ואף בזה היה ניטשה מלאך המלחמה הגדולה ומפַנה את הדרך לימים הגדולים והנוראים.

ז. סוקרטס בצרפת

ובעוד אשכנז שכורת הנצחון והמתעתדת לנצחונות חדשים מתנפלת על סוקרטס מתוך אימה מסֻתרת, פן תחליש תורתו, תורת הרוח הכל יכולה והשוה ומשוה, את תאות המלחמה – הלכו רוחות צרפת המְנֻצחת, המבקשת לנקום את נקמת כבודה המְחֻלל, ויחזרו אל סוקרטס זה עצמו, לשאב מתורתו כחות חדשים למלחמה... אירוניה היא מלפני החכמה העליונה, ואף אתה ראה והבן ואל תתמה עליה, לפי שדרכה בכך.

עוד בוּטרוּ אמר: „סוקרטס הוא האיש, שמחשבותיו חיות ביותר בחברה שבזמננו", כלומר: בחברה שבצרפת, וביתר דיוק: במנהיגים המדיניים של החברה הצרפתית, שעבדו להרים את כבוד צרפת, שנתחלל במפלתה, ולהכינה למלחמת הנקמה. רֵינֵי מִילֵי, אחד מחושבי המחשבות שבחבורת המנהיגים הללו, מלַמד אותנו בספרו החדש „סוקרַטס ומחשבה של המודֶרני", מה היה סוקרטס לו ולחבריו בדעה, או – בלשונו שלו – „לַמחשבה שבדורנו".

השכל – ולפיכך הכי גרסינן: שווי־המשקל של כחות הנפש – כלומר: של הנטיות הטבעיות והשכל אף הוא עמהן – והטוב והאשר הֵינו הך.

ואולם איככה יהיה שווי־המשקל הזה החלטי – והמלחמה בין יסודות העולם בכלל ובין יסודות הנפש בפרט הולכת ונמשכת מבלי הפסק; האין כפות המאזנים עולות ויורדות כפעם בפעם בהתאמה למסִבות פנימיות והיצוניות וצרכי־נפש שונים ומשתנים מפקידה לפקידה?

אֱמֹר מעתה: אי־אפשר לו לאדם בלי עריצות הנטיות הטבעיות – או אחת מהן – בשעה ידועה ובלי עריצות השכל בשעה שלאחריה, וחוזר חלילה; הגיעה שעת עריצותן של הנטיות הטבעיות – מיד קוראים האדם וחברת האדם להם לעזרה את השכל, שגם הוא נטיה טבעית הוא להם לבני־אדם ואחד מכלי־זינם במלחמתם לקיומם; עלה השכל אל על והתחיל לשעבד את האדם ושאר נטיותיו הטבעיות ולעשותו מִדרס לרגליו, – מיד האדם וחברת האדם מבקשים להעיר ולעורר את הנטיות הטבעיות שבהם, עד שיחזור שווי־המשקל היחסי למקומו.

ניטשה, שהיה ככל בני דורו עבד לשכל ורובץ תחת נטל משאו, צעק מן המֵצר לנטיותיו הטבעיות, שתַּחזֵרנה לו את טעם החיים שֶׁנִּטַּל ממנו, את טעם החיים ואת אפשריות החיים. וצעקתו היתה צעקת כל הדור כֻּלו ומחאתו מחאת כל הדור כֻּלו כנגד ממשלת השכל, כנגד הרַציונַליסמוס, האוכל את נפש האדם ובשרו, כנגד „השכל הקטן”, השכל הפרטי האישי, שמרד באדוניו „השכל הגדול”, זה שֵׂכל העולם, שֵׂכל הכל, שֵׂכל החיים. ניטשה תובע את עלבון „השכל הגדול” – ואולם גם סוקרטס מדַבר בשם „השכל הגדול”, זה הנוּס, שכל העולם כֻּלו! אתונה אבדה את שווי־המשקל הרוחני והגשמי. הנטיות הטבעיות היו לחיה רעה האורבת לאדם לבלוע אותו על בשרו ועל נפשו. מה עשה סוקרַטס? אחז במעשה אמו פינַריטה המיַלדת, זִעזע את האדם וַיְיַלֵּד אותו מחשבות שכליות, להלחם בעזרתן כנגד מפלצת התאוות הרובצת על לבו ומחניקתו. וחברי סוקרַטס, שעמדו על סוף דעתו ונתענו בכל אשר נתענה הוא, ראו בו מלאך מושיע, מגביר את כחות החיים לדורו ולדורות. ולא עוד אלא שניטשה עצמו, בשעה שגברה בו יד החיה הרעה להֻמו ולאַבדו, יש שהיה קורא לו לעזרה לא רק את השכל הסוקרטי, כי־אם גם את השכל הוולטירי...

כי אמנם שתים היו מחלות ניטשה: „הִפֶּרְטְרוֹפִּיָה” של השכל, שהגיע לידי עריצות בסוד „וישמן ויבעט”, ולא עוד אלא שהתקומם כלפי שֵׂכל העולם, שֵׂכל החיים כֻּלם בבחינת „עבד כי ימלוך” – מעבר מזה; ו„אנַרכיה” של הנטיות הטבעיות, הבאה בטרוניה עם הבריות וטרוניה שלה קשה מכל שאר מיני טרוניות – מעבר מזה. ושתי המחלות האלה היו מחלות הדור בכלל ומחלות אשכנז ביובל האחרון בפרט. ניטשה אומר: „הצֹרך במלחמה כנגד הנטיות הטבעיות – זהו חֹק הירידה”. ברם גם הצֹרך במלחמה כנגד השכל הוא חֹק הירידה. ואם יבוא אדם ויאמר: לא, כי הצֹרך במלחמה כנגד השכל לשם הנטיות הטבעיות סִמן טוב לו לאדם ולגוי, שאיננו מתְיָרא מפני עריצות

לאנטיתיזה זו, שנדושה יותר מדי, ויצירנה בדמות מלחמה שבין הרוח הדורית הספרטאית והרוח היונית האתונאית. אלא שבקש לחדש ולא חדש, יען כי במכתב אריוס מלך לבני שפרטה אל חוניו כהן גדול נמצא כתוב לאמר: „בכתבינו העתיקים מצאנו, כי בני שפרטה אחים ליהודים הם, היות ששני העמים האלה מצאצאי אברהם הם" (ספר חשמונאים א, יב, כא; וכן יוסיפוס: קדמוניות היהודים XII ,IV). ואף גם זאת: דומה שמעולם לא נחשד סוקרטס על הדוריות, והאוליגרכים באתונה, שנטו אחרי הדורים בשפרטה, לא נמנו על אנשי שלומו של סוקרטס...

סוקרטס נתגלה לנו לא רק בתורתו, כי גם בצורתו המשנה מחבריו בני היונים. ופרידריך ניטשה ממשיך ב„שאלת סוקרטס" את בחינת פרצופו המכער של סוקרטס, שהתחלה על־ידי צופר הקדמוני, ושואל: „ה ה י ה ס ו ק ר ט י ו נ י כ ל ־ ע ק ר ?" כלומר: האין סוקרטס כל־עקרו בן לעם אחר ולא לעם היוני, שהרי אתונה היתה מלאה מיטיקים, כלומר: גרים? וביתר דיוק: האין דם יהודי נוזל בעורקי בן סופרוניקוס? על שאלה זו משיב השואל: „הכעור מביא – לעתים קרובות למדי – לידי בטוי התפתחות של תערובות, כלומר: התפתחות, שנתעכבה על־ידי תערובות". ובכן יתכן, שסוקרטס היה בן תערובות: חציו יוני וחציו יהודי, למשל. ואולם אין לתקוע מסמרות בדבר, לפי ש„במקרים אחרים מתגלה הכעור בתור התפתחות יורדת". וניטשה הולך ומפתח השערה אחרונה זו: „אתונה העתיקה הגיעה לידי קצה... הנטיות הטבעיות היו תהו ובהו. מן האדם ועד התועבה היו כחמשה צעדים. המפלצת בתוך הנפש ארבה לכל בני אתונה". וכל בני אתונה הנופלים הרגישו פתאם צרך במלחמה כנגד הנטיות הטבעיות. „הצרך במלחמה כנגד הנטיות הטבעיות – זהו חק הירידה: כל שעה שהחיים עולים – הרגשת האשר והנטיות הטבעיות אחת הן". ובת־קול יצאה מאתונה היורדת, מכרזת ואומרת: „התאוות מבקשות למשל בנו ממשלת עריצים, נצא ונמציא לנו עריץ, אשר יחזק מהן וימשל בהן". נענה סוקרטס מתוך „מערת התאוות הכי־משחתות" שבנפשו ואמר: השכל – זה העריץ, אשר ישעבד את תאותיכם, אותו תעבודו ואליו תשמעו! השכל הטוב והאשר – הינו הך... ברם פורמולה חדשה זו לא היתה אלא פורמולה של ירידה והתנונות, מלאה שקר והונאה עצמית; לא השכל – אלא הנטיות הטבעיות, הטוב והאשר הינו הך...

ניטשה אומר: לא השכל, אלא הנטיות הטבעיות! ואולם האין השכל גם הוא נטיה טבעית של אדם? היהיה הטוב מה שהוא, אם יתנגד לו השכל החי באדם? היהיה האשר מה שהוא, אם השכל יחתור מסביב לו? כשם שעריצות השכל, המדכאה את שאר הנטיות הטבעיות, איננה מולידה את הטוב והאשר בלבו של אדם, ככה לא תוליד עריצות הנטיות הטבעיות את האשר בלבו של אדם. ניטשה אומר: „בשעה שהחיים עולים הנטיות הטבעיות והאשר הינו הך". הנטיות הטבעיות — באיזה מצב? אם תאמר: במצב של עריצות הנטיות הטבעיות – הרי מצב זה ירידה הוא אפילו אליביה דניטשה; אלא ודאי: במצב של שווי־המשקל – והרי מצב זה לא יציר מבלעדי הסכמת

שֶׁכל העולם, רוח האדם – הוא כל יכול. הרוח הובאה בנסיון, וזאת הפעם עָמדה בנסיונה! אספסיה הסופיסטה היפהפיה ואנכסגורס הפילוסופוס הזקן נִצלו מן הנסיון בחסדי פריקלס, פריקלס בן האולימפוס חָלה מתוך אימת הנסיון, פרוֹטַגוֹרס הסופיסט הקדים את הנסיון ויברח על נפשו בחרפה, ואולם סוקרטס בן סופרוניקוס לא ברח ולא חלה ולא נִצל, אלא נשא את גורלו ברוח מְיֻשבת ובדעה צלולה. הרוח עמדה בנסיון! לשוא יבטיחֵנו פרידריך ניטשה, כי סוקרטס נלכד בפח ההונאה העצמית; לשוא יאמר לנו ארתור שניצלר, כי סוקרטס אך משחק היה, משחק עד נשימתו האחרונה – מה יושיעונו כל אלה? אין בכֹח כל מִלה שבעולם להכחיד את העובדה – הרוח הובאה בנסיון ועמדה בנסיון!

באחרית המאה החמישית נפל הדבר הנפלא באתונה. ואולם עוד במאה הששית ראו בני בבל כן תמהו למראה דניאל, חנניה, מישאל ועזריה; אולם באו מבקרי המקרא ואמרו: לא היו דברים מעולם! אז באה המאה השלישית ושערי ירושלים המסתתרת בפנת אסיה נדחת נפתחו לפני בני יָון ורומא, ועיני האנשים האלה ראו את אשר לא פללו: נשים, זקנים, ילדים ובחורים מוסרים את־עצמם על קְדֻשת־השם בהמון. עוד לא נשכחו גזרות אנטיוכוס הרשע, מעשי חנה וילדיה וחבריה, והנה זה באו גזרות קִיוס קָליגולה ופטרוניוס נכנס למדינה וראה בכל מקום יהודים מכל המינים ומכל הגילים, אנשים, נשים וילדים גדולים וקטנים מוטלים על השק ועל האֵפר ומתחננים: „הרגנו נא הרֹג כֻּלנו ואַל תעמיד צלמים בהיכלנו! הרינו מוכנים לשאת הכל על התורה!" פטרוניוס, האפיקורס הרומאי הממֻנה על הטעם היפה בחצר נירון קיסר, מחבר הספר המפֻרסם „משתה טרימלכיון", פטרוניוס בן החיים האליליים, איש העולם הזה, ראה את ההמון הגדול המתנפל לפניו מוכן ומְזֻמן למסור את נפשו על קְדֻשת אלהים, שאין לו גוף ולא דמות הגוף – וישתומם עד־מאד, מאמין ואיננו מאמין. „הלא נפלא הדבר! – חשב בלבו: – אלמלא ראיתי לא האמנתי"... ופטרוניוס השחצן הרומאי הֵשח את ראשו לפני ההמון היהודי הנבזה בעיניו ויבטיח למלא את בקשתו – האין הפלא האחרון גדול מן הפלא הראשון? האם לא נִצח כבר באותה שעה אלהי ישראל את רומא? ואם אמנם המלחמה לא נחתמה עד־עתה – הלא אין רומא יכולה להמשיך את המלחמה אלא כסוּיַת מסוָה ולבושת בגדים לא־לה, שאולים מאוצר ישראל...

ו. סוקרטס וניטשה

יצא יצאנו בעקבי סוקרטס וראה זה מצאנו, כי לכאורה אין מלחמת סוקרטס בבני דורו אלא אותה המלחמה שנהגו לראותה מימי הינריך היינה כמלחמת היהדות עם היוָנות. אמנם דַמרלינג בקש לתת צורה חדשה

את אשתו – הרי זה טוב, וכשחברי גוזל מעמי את ביתי או את אשתי – הרי זה רע; אדרבה ואדרבה, נפש האבפטרידים היתה סולדת בודאי במוסר פרא זה, לפי שלא ראו את עצמם כל־עקר אלא כמגני החלשים ומימי הרקולס ותיזיאוס ואילך שמו ה„טובים" אל לבם לטהר את הארץ מן המשחיתים, כלומר: מאלה „שעלו בהרבה על חבריהם בכח הזרוע, בקלות הרגלים ובכל כח־גופם, וכל עבודה לא הוג׳עתם, אלא שלא נשתמשו במתנות־הטבע האלה לדברים נכבדים ומועילים, כי־אם להזיק לאחרים מתוך גסות ושחצנות, וכל גבורתם לא שותה פרות מלבד אכזריות ואי־אנושיות בשעבדם, באנסם, באבדם ובקלקלם כל מה שנפל בידיהם", ככל הכתוב ב„חיי תיזיאוס" לפלוטרכוס,– ברם ה„טובים" ומגני העם, שבאו להציל את העם מן המזיקים, חזרו במעשה על־פי־רב על מעשי המזיקים עצמם וימלאו את תפקיד האריות בחלקת הרכוש המדיני ושבו ושנו להלכה: כשאני אוכל לשבע נפשי ואינני מזיק לחברי ועתים גם מביא להם תועלת ידועה – הרי זה טוב, וכשאני מחסר נפשי מטובה וסובל יסורים או מזיק לחברי יתר על מה שהתירו לי חקי דרקון למשל – הרי זה רע; עד שבא סוקרטס ולמד: מוטב לו לאדם שיהי סובל יסורים משיגרום יסורים לחבריו. ומכאן פסיעה קטנה לתורת־המוסר המלמדת: כשאני סובל יסורים לתקנת חברי, הרי זה טוב, וכשאני גורם יסורים לחברי להנאתי או לתקנתי, הרי זה רע. מי הוא זה, שחדש חדוש זה ויהפוך את הקערה על פיה? נביאי יהודה וישראל! וכן ארנסט רנן אומר: „הנביאים, אלה דברני העם הכי־נועזים למינם, קשרו קשר פנימי את המשגים עשר ורשעה, אנס וזדון מעבר מזה ואת המשגים עני וטוב, ענוה וחסידות מעבר מזה".

ושנים היו כלי־זינו של סוקרטס, שבהם נלחם לתורתו: הדיאלקטיקה והאירוניה. אלה הם כלי־זינה של הרוח, אלה הם לכאורה כלי־זינם של הנביאים, אשר „לא בחיל ולא בכח, כי־אם ברוחי" נלחמו. האירוניה אחת היא לכאורה גם בנאומי הנביאים גם בוכוחי סוקרטס. והדיאלקטיקה הקרה המנתחת של סוקרטס, עם כל היותה שונה בעצם מן הדיאליקטיקה הגוזרת, הבוערת כגחלי אש, של הנביאים, הרי איננה אלא מעלמת על האש הגדולה הלוהטת בנפש סוקרטס ומכלכלת את כח מחשבתו. אמנם שלהבת האש הנוראה נתגלהה להם לנביאים בצורת רוח ה׳, והאש הסוקרטית לא נתגלתה לו אלא בצורת ה„דימוניון"; אולם אף זה רוח הוא לו. הרוח חגגה את חג נצחונה על הגוף, והתפשטות הגשמיות הלכה הלך וגבר.

ה. הרוח ונסיונותיה

אתונה הביאה את סוקרטס לקרבן על הטא שחטא לממשלת הגוף והרוחניות המגשמת. ואולם סוקרטס היה לא רק קרבן, אלא גם נסיון. הרוח הובאה בנסיון לראות, היעמדו דברי סוקרטס, אשר הגיד להם, כי הנוס –

ד. שֵׂכל העולם

אז פנה סוקרטס עֹרף לכל הפיטנים והפילוסופים, לכל המלַמדים והסופיסטים — והוא התעמק כֻּלו בתורת אנכסגורַס ו„שכל" עולמו. העיד סוקרטס: „בשעה שהגעתי לאותו מקום שבו ידַבר הפילוסופוס על השכל, — על הנוס, — המכונן את הכל והמסבב את הכל, באתי לידי התלהבות". ואף־על־פי שסוקרטס שב וידַבר קשות גם עם אנַכסַגורס, לא דבר מה שדבר אלא לפי שנדמה לו שאנכסגורס לא היה עקבני למַדי ובתורת היסודות שלו חזר ונפל ממרומי הנוס אל מחשַׁכי החֹמר. את תורת הנוס לא עזב סוקרטס משעה ראשונה שהכיר בה ועד שעה אחרונה.

נוס זה מי הוא ומה טיבו? אנכסגורס אומר: „הנוס הוא אין־סוף וכל יכול, איננו מתערב בכל דבר, אלא מתקַים ביחודו בפני עצמו ובשביל עצמו... הנוס הוא דק מכל יש וטהור מכל יש, הוא יודע הכל וידיעתו ידיעה שלמה". הנוס הוא שֵׂכל העולם, הוא אלהי התורה...

הנוס — זה בורא העולם וגואלו מתוך התֹהו ובֹהו של היסודות החמריים. הנוס — זה בורא האדם וגואלו מתוך התֹהו ובֹהו של התאוות הגופניות. תורת הנוס של אנכסַגורס היתה בידי סוקרטס לתורת הגאֻלה, שבעזרתה גאל את נפשו ויבקש לגאל את אתונה.

השכל הוא הגואל מן החטא. הורה סוקרַטס: אין אדם חוטא אלא מתוך חֹסר־דעת, או בלשונו של רבי שמעון בן־לקיש: אין אדם עובר עבֵרה אלא אם־כן נכנסה בו רוח שטות. אמנם השיב אריסטוטלס: סוקרטס שכח את התאוה ואת המנהג. ואולם הרוח הסוקרטית לא בקשה כל־עִקרה אלא לנַצח את שני אלה. הרוח הסוקרטית בקשה להתגבר על גופניות התאוות והגשמת הרוח שבמנהגים הדתיים והחברתיים; כי אם כל מנהג יש בו מעין הגשמת־הרוח, מנהג אלילי — כלומר: אַנְתרוֹפּוֹמוֹרְפִי ביחוד — על אחת כמה וכמה...

השכל שומר עלינו מפני החטא ומצילנו מן הרע, והשכל מלַמד אותנו את הטוב; ולא עוד, אלא שהוא כופה אותנו לדבר מצוה. וכאן תורת סוקרטס הולכת ומתקרבת לידי שנוי־ערכין גמור ולידי מהפכה שלמה בתורת המדות ובדרכי החיים של היוָנים ושאר עמים. סוקרטס הורה: תכלית החיים לא גבורה ואף לא יֹפי, אלא הבריחה מן הרע והבחירה בטוב. אמנם היוָנים וכן שאר העמים ה„אריים" שנאו מאז ומעולם את הרעים, ואת הטובים אהבו: הטובים האבפטרידים ביוָן, האופטימַטים או הנובילים או הבּוֹנֵי וִירִי ברומא, „האדונים הטובים, החסידים" בגרמניה, אלה היו המכֻבדים על־פני כל העם. ברם כל הטובים האלה היו טובים אם בגבורה אם בעשר אם ביפי או בכל אלה יחד ובזה נבדלו מעל הרעים, כלומר: החלשים, העניים והמכערים. ואם אמנם האבפטרידים וחבריהם לא החזיקו במוס־ הפרא, שאמר: כשאני גוזל את בית חברי או

אומר בספר „המגים וזכרונות סוקרַטס”: „אינני יודע, כיצד הגיע סוקרטס לידי חדוש זה, אם על־ידי השפעה מיֻחדת של הגאון שבו, אם על־ידי תאוה שחצנית להתנכר במעלליו או על־ידי הרגשה פשוטה של בושה טבעית, שנדמתה כמשֻׁנה בוַדאי לחסידי אתונה”. אמנם יש אשר יחשֹב איש, כי סוקרטס עשה מה־שעשה על דעת המשַׁמרים, ואף גם יביא ראיה לדבריו מדברי תוקידידס, בן־דורו של סוקרטס, שהעיד: „בזמנים קדומים היו המתחרים במשחקים נוהגים לכסות בחגורה את בשר ערוָתם, אפילו על האולימפוס, ועדַין לא עברו שנים רבות משעה שפסק מנהג זה”. ואולם הלא פי תוקידידס הדובר אלינו, כי בימיו כבר נתפשט בפֶּלוֹפּוֹנֶסוֹס ואתונה ושאר ערי יָון המנהג שלא להתבַּיֵש בבשר ערוָה, ורק „בקרב אי־אלה עמים ברברים, וביחוד בין עמי אסיה, יוצאים המתחרים על־מנת לקבל פרס להתגושש או למלחמת אגרופים כשהם לבושים חגורה”. ואם יאמר אדם: סוקרטס עזב את מנהגי האתונאים אוהבי היֹפי וילך בדרכי בני הדורים, אשר בשפַּרטה הקפדנית — אף אתה אֱמֹר לו: אכַנתוס משפרטה היה הראשון שהתחרה במרוצת המשחקים על האולימפוס כשהוא ערֹם ובתולות שפַּרטה היו מרקדות עֲרֻמות לעיני הבחורים מימי ליקוּרגוֹס ואילך. כללו של דבר: משַׁמרי יָון שבדור סוקרטס לא מצאו חפץ בבגדים הכבדים שהלביש סוקרטס את הגרַציות, מלבד אולי גרים אחדים מיוצאי אסיה... מבלי־משים יעלה על לבנו זכרון הפסל היהודי אנטוקולסקי, שהיה יושב בפריז הערֻמה ומלביש את פסליו...

דומה שהרוח הדוברת מפי סוקרטס, מפַּסל הגרַציות המתלבשות ומסתתרות, יותר משהיא בֹושה את הגוף היא ירֵאה את הגוף ורואה אותו כראות אויבה, המבקש את הנפש לספותה...

בימים האלה התרועע סוקרטס לאֶוריפידס. נקעה נפשו מעל סופוקלס, זה המשורר הטרַגי העומד איתן על אדמת המסֹרת, שלום ושלוה בנפשו, כאִלו לא נפל מאומה באתונה, כאלו לא רגזו כל מוסדות חיי הרוח בבירת אתיקה ובָיָון כֻּלה. אפלטון אומר: סוקרטס החשיב את אֶוריפידס על סופוקלס, אלא שאין זה מפחית את ערכו של סופוקלס בתור פַּיטן טרגי כמו שידמה לכאורה. ואמנם כנים הדברים האלה, כי סוקרטס לא נתכַּוֵן לצורת הטרגֶדיות ולשכלולן, אלא לתכנן. בשירת אוריפידס מצא סוקרטס את שבקשה נפשו ואת הגות רוחו — את ציור השניות הטרגית שברוח הדור שנתרחקה מחוף המסֹרת העתיקה והיא נִשאה בסערת הים הפקר לגליו השובבים המסתוללים בה לכל אַות נפשם. אוריפידס הוא משורר הסערה הפנימית, משורר מלחמות־הנפש.

והמלחמה נטושה בנפש סוקרַטס. „ויתרוצצו הבנים בקרבה ותאמר: אם־כן למה זה אנכי? ותלך לדרש את אדני”. וגם סוקרטס הלך ילך לדרש את אדני אֶל עולם...

לאתונה אחרי נצחונה הכביר, פתחו פתח לעולם אחר. בעולם־המציאות שׂרׂרה החקה: כל דאלים גבר; זאת חקת־הברזל שלא נעשתה בידי אדם, אלא נכפתה עליו בידי הטבע — החקה הגוזרת ואומרת: השתעבד למי שתקיף ממך! עד שבאו גאוני היפי והביאו הערצת היפי לעולם. על־יד ממשלת הגבורה צצה ממשלה חדשה: ממשלת היפי — ומשהציץ האדם לתוכה, נפגע, נשתנו עליו סדרי בראשית וערכי מוסר.

ולא עוד, אלא שאחרי המדרגה הראשונה באו מדרגות אחרות. אחרי אספסיה ובית־מדרשו של פידיאס בא סוקרטס. ידע ידע סוקרטס את כח היפי וממשלתו באדם, ידע ידע אפילו יתר על המדה הנכונה — כי על־כן חלק לא היה לו בממשלת היפי. הטבע לא חנן את בן פינריטה המילדת ביפי, ואף לא בכח הדמיון, המחבר לקרקע המציאות ומזדוג לה ומוציא מתוכה מעינות־יפי טהורים. כח דמיונו תלוש היה, רחף בעבים ויבקש לו אחיזה מעבר לעולם. הערצת היפי הפסיבית לא ספקה את רוחו הפועלת, הבוערת באש תאותה למעשה רב, ושערי התשובה אל החיים האקטיביים בצורתם המגשמת, ולו גם בצורת מנהיג מדיני ושר־צבא, ננעלו לפניו, מכיון שהציץ לחרכי שער היפי. אז ראה סוקרטס גם את התהומות הרובצות לשער היפי משני עבריו. מעבר מזה קשור היפי אל הגוף ומושך למטה את אשר לא ידע להזהר ומשקיעו במצולות האפס, ומעבר מזה קשור היפי בעולמות העליונים, מגרה את המיתרים הדקים מן הדקים שברוח ומכה בהם עד שהם מזדעזעים ומנגנים נגונים של מעלה, אשר לא ישמע אותם האדם וחי. סוקרטס רואה וחרד והוא חופר וחותר במעמקי רוחו הקשה ומבקש פתרונים לשאלת חייו. ויש אשר יראוהו עומד על עמדו ימים ולילות תמימים כלו שקוע במחשבה אחת: מאין ולאן. גוף ונשמה תובעים את תפקידם, והתהום בינותם וגשר אין להעביר מזה לזו. תהו ובהו ותאוות גופניות גסות ותביעות רוחניות נאצלות שם תרקדנה...

ציצרון מספר בתקופה מאחרת בחיי סוקרטס ואומר: מעשה בסוקרטס שהיה מסב בחבורה. היה שם אדם אחד וצופר שמו, שידע בחכמת הפרצוף ואמר על־עצמו, שהוא מכיר מתוך חיצוניותו של אדם את פנימיותו. נסתכל צופר בסוקרטס ומצא אותו מלא תאוות קשות. צחקו כל המסבים כלם לדבריו, חוץ מסוקרטס, שאמר להם: אין הכי הוה, נוטה הייתי מטבעי לכל התאוות הללו, אלא שכבשתי את־עצמי ונצחתי את נטיותי הרעות... וראה זה פלא: בספרי־המוסר הישראליים מספרת מעשיה זו עצמה במשה רבנו...

ואולם לא על־נקלה הגיע סוקרטס לידי נצחונו. במבוא האקרופוליס עמדו שלש גרציות לבושות שמלות כבדות: עלובות עמדו בנות־אלים אלה, העטופות ופרופות, בקהל האלים והאלות הרבים, שהתנוססו על מרומי אתונה בהדר מערמיהן או בשמלותיהן הקלות, שיותר משהן מסתירות הן מגלות. מי היה הפסל, אשר נמלך בשעת עבודתו וילבש את הגרציות הערמות? סוקרטס היה הפסל הזה — ענתה מסרת אתונה במשך מאות בשנים פה־אחד. למה זה ועל מה זה עשה את מעשהו זר מעשהו? המן, „המג הצפוני",

משל לריח הניחוח המתמר ועולה מן השושנה. חכמתה היא חכמת היפי הטהור, חכמת הרוח היונית בעצם טהרתה.

האמנם? אלמלי היתה תורת היפי של אספסיה תורת הרוח היונית בעצם טהרתה – למה זה ועל מה זה התקוממו כנגד אספסיה דוקא המשמרים היונים? למה זה עבר תוקידידס המשמר, מכת המיחסים האתונאים, בשתיקה על אספסיה ולא זכה אותה אפילו בזכרון שמה במקום הראוי לכך? למה זה כונן משמר אתונאי כאריסטופנס את חציו השנונים לירות ללב אספסיה, לפצעו פצעים אנושים ולזרות על הפצעים מלח ממבחר „המלח האתוקאי"? אספסיה היא שהסיתה את פריקלס להוציא את בני אתונה למלחמה להיות לעזר לבני מילת כנגד בני סם; היא שגרמה למלחמת פלופונסוס באתונה; היא שהסבה את מפלת אתונה. כללו של דבר: אספסיה היא שד בצורת אשה בעיני אצילי אתונה ומשמריה. הלא ברור הדבר ונכון כנכון היום, כי רוח חדשה, רוח אחרת דברה מתוך אספסיה; ואם אמת הדבר, כי חכמת אספסיה היתה חכמת היפי, אין זאת כי־אם יפי זה יפי חדש היה בעולם האתונאי – יפי מלא רוח עליונה, כאשר אמנם היטיב לצירו גם המרלינג עצמו.

אספסיה בת־מילת הדקה, הקלה, האורירית איננה נוגה היונית העתיקה, הנאה והכבדה במקצת. יפי אספסיה „לא מעלמא הדין" הוא – כי על־כן מלא רוח הוא ומרמז לעולמות עליונים. אספסיה ההגדית – כי בת ההגדה היתה אספסיה כבר בפי בני הדורות הסמוכים לה – איננה כי־אם סמל לרוח האנושית, שהרגישה בעצמותה המיחדת השונה מן העצמות הגשמית והמתנגדת אליה; סמל להכרת השניות שבאדם והרגשת צער־השניות הבא עם אבדן התמימות הטבעית, שבלעדיה אין שלום ברוח האדם; סמל לבקשת המפלט ממכאובי הנפש שנבדלה מעל הטבע וצר לה ומר לה. אין האדם – ואפילו האדם היוני – יפה לחוד מפאת טבעו, כשם שאיננו טוב לחוד מפאת טבעו, אלא יפי וכעור, טוב ורע משמשים בו בערבוביה, ואין בעל הערבוביה מכיר בערבוביתו עד שבאה הרוח ומסירה את האפר מעל עיניו ומראה אותו את התהום הרובצת בקרבו ממש. ממורא התהום ומצער השניות תבקש הרוח מפלט לה בחיק הרוח האחרת, אז תבחל הרוח ביחסי המין הגשמיים הבהמיים והטבעיים ובקשה אהבת נפש וקרבת רוח; כזאת היתה אהבת פריקלס ואספסיה. אז תולדנה הכרת היפי העליון אשר בעולם ואדם והערצתו. ואם יש גם אשר תגיע הערצת היפי לידי עבודת אלילים – בכל־זאת הלא שער היפי הוא שמוביל לשער הקדשה.

ג. מעבר ליפי

הערצת היפי היתה המדרגה הראשונה אל התפשטות הגשמיות. אספסיה, או ביתר דיוק: יצירות הפסלים והפיטנים הגאונים, שעמדו לה

ב. היפה ממילת

עומדים אנחנו משתאים מחרישים, לדעת: מה היה עון אתונה? ומדוע נתנה את עיניה דוקא באספסיה ובכל אלה המנוים למעלה, לכפר בדמם את עֲוֹנהּ?

אספסיה נחשדה על הכפירה בְּאֵלים! ואולם מי שמע כזאת באתונה, כי ישית איש לב לדברי אשה ומה־גם לדעותיה באלהות? ואף גם זאת: מי ראה כזאת באתונה, כי יאהב איש אשה ככל אשר אהב פריקלס בת־מילת זו? אמנם יש אשר יתעלס בן־אתונה באהבים עם אחת ההֵיטֵירוֹת; ואולם אהבת־עגבים זו הלא דבר אין לה לאהבת־נפש אשר אהב פריקלס את אספסיה — ומה־גם כי אספסיה זו אשת פריקלס היתה, אשר גם בן יָלדה לו?! שלש דרכים לגבר אתונאי בעלמה, ככל אשר יסיח דֶמוֹסְתֵינֶס לפי־תֻמו: „אנחנו נושאים אשה, כי תלד לנו בני נשואה ותשמור את ביתנו באמונה, פילגשים נקח לנו לתשמישנו וכלכול צרכינו יום יום, והֵיטֵירות יש לנו לאהבה בתענוגים". בספר „אספסיה" לרוברט הַמֵּרלינג ובספר „הכריקלס", שכתב בֶּקֶר זמן רב קֹדם־לכן, ימצא כל הרוצה את ציור חיי הנשים בעיר־החֵרות העתיקה: בתולות אתונה סגורות היו על־מסגר; ונשיה, אם אמנם סגורות ממש לא היו, בכל־זאת נבדלו גם הן מעל האנשים. בצאתן חוצה, תלכנה שפחותיהן אחריהן, לשמור עליהן; ובבוא איש זר הביתה, תחפזנה שוב אל חדר הנשים, אל שפחותיהן, כי הן השפחות הראשונות אשר בבית ועם השפחות כל שיחן ושיגן. מעולם לא הראה איש באתונה סמני אהבה לנשים. כי על־כן אין שירת יָון הגדולה משוררת על אהבת איש ואשה, אלא בשירי־הרועים, שהנפשות המשחקות בם הנן מִדַּלת עם־הארץ, אשר דבר אין להן ולחבורה האתונאית ותרבותה העצמית. אֱמֹר מעתה: מאורע אספסיה ופריקלס אומר — דרשֵׁני.

מי היתה אספסיה ובמה היה כֹּחה גדול? פְּלוּטַרכוס מסַפּר בשם סופרי יָון הקדומים: אספסיה אשה חכְמה היתה ובקיאה בהלכות מדינה. סוקרַטס עצמו היה מבקר אותה לעתים בחברת אנשי־שלומו. אמרו עליו על מוכר בהמות באתונה, בעל מזג גס והמוני, וליסיקלס שמו, שנעשה לראש וראשון בעיר החכמה לאחר שנתחבר לאספסיה וקבל חָכמה מפיה. ובספרו של אפלטון הנקרא מֶנֶכְּסֶנוּס, עם כל היות תחלתו כתובה בדרך צחוק והתול, יש בו מכל־מקום מעין ספור אמתי על אשה זו, שרבים מבני אתונה היו משכימים לפִתחהּ לשמוע לקח מפיה בחכמת הדבור.

ובכן היתה אספסיה אשה חדשה באתונה: אשה מלֻמדת ודברנית כאחד הסופיסטים, שכֹּחה בחכמתה ובשאר־רוחה. וגם תמונת אספסיה, שנשתמרה על פסלי אתונה, „אין בה מן החן הקל של הנערות הצעירות שעל הצנצנות היְוָניות, הנערות המוכנות תמיד לפרוח או לרקד, אלא בושה וחכמה יביעו הֲוֵי פניה". ואף המרלינג, הרואה בחזון את אספסיה והיא אשה גדולה ביֹפי, מְצַיְּרָהּ בתור אשה חכְמה מאד, אלא שחכמתה היא פרי יפיה ופרחו העליון.

של רופאים, לא ידע לרפא אותה, נבלעה עצתו. דבקה המגפה בבשר אתונה כצרעת ממארת, כמחלת רוחה. כי נימים נעלמות נמתחות והולכות מן הרוח אל הגוף ואין לך כל מחלה ומחלה בגוף האדם שאין לה מחלה מתאימה לה ואפילו נִקדמת לה ברוח האדם.

וכל העם היושב באתונה ידע פתאם, כי חטא חטאה אתונה, על־כן לשַמה היתה. וההטא גדול ונורא ולא יכֻפר כי־אם בדם אדם. אתונה דרשה קרבנות אדם.

אַסְפַּסְיָה... נפלה הברה בעיר. מתחלה בקול דממה דקה, מִפֶּה לאזן, אחר־כך מִפֶּה לפה, עד היותו לקול רעש גדול, שאיש לא נועז להתקומם כנגדו, כי בנפשו הוא. אַספסיה נחשדה על הכפירה באֵלים. משפטה הובא לפני ההֶלְיַסְטִים. חמש־עשרה מאות שופטים ישבו על כסא־דין לשפוט את החוטאת – ועיני כל ההמון בוערות, נשואות לגמר־הדין, צופיות לקרבנם.

פלוטַרכוס אומר: אַספַּסיה לא נִצלה מידי שופטיה אלא בזכות החמלה הגדולה שעורר פֶּרִיקְלֶס בלבם, בעמדו להתחנן על נפשה מתוך אהבה יתרה ומתוך שפיכת דמעות חמות במשך כל זמן המשפט... פריקלס בן האולימפּוס שופך דמעות חמות בקהל רב! צא ולמד עד־היכן הגיעה מפלת אתונה...

אספסיה יצאה ופריקלס נכנס — כי מני־אז נפלה גם רוחו הגדולה בקרבו, אָחזה גם בו יד המגפה הקשה ותצעידהו בצעדים מֻמשכים ואולם בטוחים אל מלך־בלהות – ובכל־אלה חמת האֵלים לא שככה. המחלה הכפולה, המגפה הנוראה והשבר ברוח לא נרפאו. כי על־כן לא נעשה הקרבן ככל משפטו וחֻקתו: לא נשפך הדם בידי אדם ממש...

אַנַכְּסַגוֹרַס... הקיפה הזעקה את עיר הפלוסופיה והאמנות. תִּפשו את הזקן האשמאי ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאלי אתונה! ואנשי העיר, אנשי אתונה, נסבו על מעון הפילוסופוס הישיש והם מתדפקים על הדלתות ועל החלונות ומשַׁברים ומקללים... לשוא! פריקלס ראה רעה מראש וַיַּזהֵר את רבו וימַלט את נפשו בחכמתו. ראו אנשי אתונה כי נפלט בלעם מפיהם ויחרקו שן ומחשבת־נקם מלאה את לבם.

אז הגיע תור סוקרַטס. וזאת הפעם הֻקרב הקרבן כדת האלים. העם היושב באתונה הלעיט את בן סופְרוֹנִיקוֹס כוס־התרעלה, שֶׁשָּׁתה אותה עד היסוד בה...

וגם על אֵירִפִּידֶס, השלישי לחוזי־הטרַגדיות הגדולים שבאתונה, עברה הכוס. לשוא ברח חברו של סוקרטס מפני האתונאים: אויביו בנפש לא נחו ולא שקטו עדי הושם קץ לחייו. יש אומרים: נשים קטלוהו; ויש אומרים: כלבים טרפוהו...

אפס כי אתונה הלכה מדחי אל דחי וגאֻלה לא היתה לה. ואף גם דם האדם לא הדיח את פשעה – כי נכתם עֲוֹנה לפני האלים...

בר־טוביה

אַתּוּנָה

א. החטא והקרבן

המאה החמישית לפני הספירה הנהוגה ראתה את אתונה הבירה הדַלה, אשר באתיקה המדינה הקטנה, מתרוממת בראשית המאה לאט לאט משפל המדרגה, עולה מעלה מעלה באמצע המאה, להיות למושלת עמים ואיים רבים בגבורתה, בעשרה ובעֹצם רוחה, ושָבה ויורדת באחרית המאה מטה מטה, מבלי אשר יִשָאר לה מאומה מבלעדי חלום גדֻלתה – חלום מעורר געגועים לא־יִמָלאו ומכאובים דקים וקשים לא־יֵרפאו – וזכרון גאוָתה שנתרוקנה מתוכה, ותהי לאוד מֻצל מאש מעלה־עשן. אתונה הקטנה נצחה את אחשורוש, המולך מהֹדו ועד כוש שבע ועשרים ומאה מדינה על רֹב שריו ועבדיו הפַרתמים והרצים רוכבי הרכש. היוָנים העשירים, יושבי איי הים, שאחשורוש שָם עליהם מס ויש אשר שָמָם למס עובד, נחפזו אל אחותם שעלתה לגדֻלה ויביאו לה מלא־חפניהם כסף וזהב, למען תט את חסדה להם ותפרשׂ את כנפיה עליהם, להיות להם למחסה ולמסתור מפרס ומדי. אתונה נמלאה עֹשר רב, שלא ראתה דוגמתו אפילו בחלומותיה הכי־נועזים, ו„משנתעשרה – נתחכמה". מלפנים היתה אדמת האיים לבדה מגַדֶלת אמָנים ופיטנים מלֻמדים ופילוסופים, עד שהתחילו פתאֹם צצים ועולים בהמון מתוך אדמת אתונה המנצחת והמתעשרת חָרָשים נפלאים, פַסָלים גאונים, משוררים בחסד־אלהים, הוברי־שמים וחכמים מרקיעים לשחקים. במקום בתי־האֵלים הפשוטים, שבהם התפללו בני־אתונה מדורות עולם, ופסלי־העץ הגסים, שלהם התפללו, נבנו בדור־הנצחון זהב ושיש היכלי האודֵיון והאֶרֶכְתֵיון, הפַרְתֵינון והפְרוֹפילֵין, ושירת „טרַגוֹס", שהיו בני יָון העתיקה משוררים לכבוד בַכּוֹס אלילם, עת הביאו לו קרבנם, נעשתה בידי אתונה מדור הנצחון ל„טרַגדיות" בנות־נצח.

אתונה עמדה בעצם גדֻלתה והיא כפורחת – ופתאֹם והנה תולעת בפרח. אין אדם רואה את התולעת, אין אדם יודע מה טיבה – והכל מרגישים בה. לרוח אבד שויון־משקלה, נוע תנוע כשכור, כי כבד עליה דבר־מה והוא פלאי. ועל מחלת־הרוח נספחה מהר מחלת־גוף נוראה נעלמה. מגפה אימה פרצה בעיר ותעש שַמות ביושביה האֻמללים. תּוּקידידֶס ידע לצַיֵר לנו את דבר המגפה בצבעים חיים מפילים אימה. ואולם הִפּוֹקְרַטֶס, רבן

והרי ראוי היה העלבון לקבוע לו תחום לעצמו במאורעות הנפש, אלמלא לא הביא לעולם אלא דבר מִפלא זה: דו־הקרב. מִפלא, אני אומר – מעֵבר לשתי הערכותיו של מנהג זה, החיובית, הרואה בו מעשה „גבורה", והשלילית, הקוראת עליו תגר כעל בַרבריות. כי לא בלבד מדת־אכזריות יתרה, לגבי עבֵרה קלה בערך יש כאן – המדינות, ואף „בעלות־התרבות" בכלל, לא זר להן כל־עִקר משפט־המות אפילו על ערקתא דמסאנא; העִקר כאן הריהו חסר־ההגיון שבדבר: שלא עֹנש מטיל המנהג על החוטא־המַעליב, אלא מלחמה אף על הנעלב, שמסתַכן בנפשו ונוסף על עלבונו טופו עוד למות – אם במקרה המעליב הוא אף סַיָף טוב ממנו. חֻמרה הגיונית זו אינה נִתנת לְהִתרץ ב„שריד בַרבַריות קדומה" בלבד; אדרבה, אלה בני־האדם שלא יעלה על דעתם להתנהג כך בשל נזק שסבלו, אלה המתעבים אף גְאֻלת הדם – דוקא הם מחזיקים בכל־תֹקף ב„גְאֻלת הכבוד". וכי מקרה הוא, שמלבד העלבון ידוע רק עוד טעם אחד למלחמת־השנַים: האהבה? הלא אין זאת אלא ריאקציה אי־רציונלית על מעשה אי־רציונלי. הפגיעה שנפגע הנעלב בַמֻחלט שביחודו, בעצם מרכז אישיותו, אין לה תקנה אלא בדרך ההכרעה, לא בידי שליח אוביֶקטיבי, אלא בין יחוד ליחוד בידיהם עצמם, בין שתי האישיות שהתנגשו במעשה העלבון, ובנקֻדת־ההחלט שבהם: בחייהם. העלבון, שהיה מקרי וקלע אל המרכז, צריך שיכֻפר בהתנגשות מוכנת, במלחמה, מכֻוֶנת אף היא אל המרכז. אין כאן אלא גלוי־דעת – שאפשר לראות בו טעות או הפרזה, אבל צריך להבינו – שחייו של אדם שֶנִטל מהם יקר־התבטאותם אינם קרואים חיים; אין כאן אלא הודיה באידֶנטיות שבין גלויה הרוחני של עצמות האדם והגלוי הגופני – מצד הנעלב, שכיון ש א פ ש ר היה לו למגן הפורמלי־הרוחני להיות נהרס בידי אחר, שוב אין הוא חס דוקא על הסתרה הגופנית; ומצד המעליב, שחַיב הוא להוכיח את יכלתו לחדור אל תחומו של חברו לא רק במקרה, בצורת התנפלות, ובאמצעים של מה־בכך. – משפטי־המדינות, האוסרים את מלחמות־השנַים, לשיטתם, שהם מעריכים את העלבון רק לפי מדת הנזק שבו, לפי מדה ענינית.

ואף בריאקציה שבקצה השני, זו ההפכית לנקמה, אפשר להכיר את המיֻחד לעלבון: הַנִזוק יכול לוַתר, הנערך שלא בצדק אפשר לו לקבל עליו מרותה של כל הערכה ולבדוק ולבחון אותה; ואולם הנעלב אין לו אלא הסליחה מתוך התעלות והגברת כֹח העצמיות – מתוך התעצמות. וגדולה מן הגבורה המבקשת הכרעה במלחמה, החיצונית־החָמרית, היא הגבורה הַמְפַנִית אל הפנים, זו הכובשת את היצר ברצותו להתפרץ מתחומו של אדם החוצה והעומדת לו לאדם בשעה שיתפרץ כֹח מן החוץ אל תוך תחומו. ולמעלה מן המותרים על נזקיהם והנכנעים להערכותיהם יש להעמיד את הנעלבים ואינם עולבים, השומעים חרפתם ואינם משיבים: שגבורה בהם, כצאת השמש בגבורתו.

לכלל המשפטים הלוגיים רק אותם, שאומרם מתכּוּן להגיד בהם אמת, לפחות אמת סֻביֶקטיבית שלו – הנה הדבור המלעיג אפשר לו להיות לוגי מצד זה, כיון שאומרו סומך על איזו אמת ענינית לגבי הנלעג; בעוד שהדבור המעליב אינו, אף מדעתו של אומרו, אלא הרכבה של הרגשת־אמת עם בטוי־שקר, אלא הפרזה במזיד – ואם־כן אינו גם לוגי.

ואולם עוד נתנה לנו דוגמה נאה למגמת ההחלט האישי שלעלבון – באִשה; וחשובה דוגמה זו, משום שכאן אין כמעט כל מקום ללעג, ואף משום שנתּן כאן העלבון להסתכל בו משני עברים באותו סֻביֶקט ועל אותו יסוד. האשה, שהמיניות בלי־ספק מרכזית אצלה בחייה ובכבודה, מפתּח בה ביותר גם רגש־ההחלט לגבי ההתבטאות מצד זה. והנה נעלבת היא האשה, כשגֶבר מתקרב אליה יותר מכפי שהִרשה לו לפי היחסים שביניהם; ולא זה בלבד, חשה היא עלבון אפילו כשמזכירים לה התקרבֻיות לאחרים ואפילו יש אמת בדבר; ואין בזה משום צביעות כלל: לגבי אותו האיש או כלפי החוץ בכלל הרי היא רואה את־עצמה כשהיא בחזקת ההסתר, ההחלט השלילי. ואולם אותה אשה עצמה, ואף לגבי אותו גבר עצמו – לכשיבוא הרגע, שההחלטה בה קופצת אל העֵבר השני, החיובי, הרי אין כמותה נעלבת, אם החלטתה זו, החדשה, מושבת ריקם. – בשני האפנים, גם בשמירת־סודה וגם בהתמסרותה, כל פגיעה היא הפגיעה האישית המצערת ביותר, ואין להחלישה בשום טעם עניני.

וכך הוא אפוא העלבון בטולה של ההתבטאות, שמתוך־כך הוא מקעקע את הַמֻחלט שבנעלב, את סוד יחודו; וצערו של עלבון הוא גם הצער על אפשרות העלבון, הצער על קֹצר יכלתּה של ההתבטאות, השופעת מתוך העצמות, להיות לתריס בפני החוץ; על שלא יָכלה זו לצַוּוֹת מֶרְחָק, להטיל אימת־כבוד על הזר הקרב. יש אף מעין עלבון בכּח, יש עלובים שאינם נעלבים; משהו מאותו הרגש התמידי, המלַפף את האדם קטן־הקומה בכל מקום, יש בצער זה.

VI

ולפי־זה אף דרכי הריאקציה מצד הנעלב. הַנִזוק – ספוק לו בתשלומי נזקו; הנערך שלא כהוגן לו – דַיו כשהוא מפרך את יכלת הבנתו של המעריך; הנעלב אין לו אלא לָמֹד במדה שמדדו לו; נפגע באישיותו והריהו חוזר ופוגע את עולבו באישיותו; ואף הוא מתכּוּן להשיג את הַמֻחלט. ורק מתוך צֹרך זה יהיו מובנים דברי קטטה, שלכאורה אין בין אמירה ותשובה כל קשר, אבל לא הקשר ההגיוני הוא העִקר כאן – אלא אֱיָל־הַשלכתם של הדבורים וקליעתם אל מרכז המתנגד. אבל מלבד אותה מדה בינונית בריאקציה ע״ד יש קצוות בה – וחשובות אף הן, המיֻחדות באיכותן כאשר מיֻחדת היא האַקציה סִבתן.

הכמות נעשה גורם לאיכות. והנה: כשאחד או מועט פכח בא ומתריס כנגד דבר שנתקדש על הרבים – באמונה או במדיניות או בעניני המוסריות המקֻבלת – יש בזה משום עלבון הרגשות; אבל כשרֹב בא ומזלזל בדבר שאחד או מועט מחזיק בו כבקֹדש (ורק הוא מחזיק בו – שאם יש רבים, ברחוק מקום או זמן, המחזיקים אף הם, אפשר להסתַיע ברֹב אידיאלי זה), כאן יש מקום ללעג, אבל לא לעלבון. זהו אפוא הכלל: לגבי הדעות אין מקום לעלבון כלל; ללעג – רק במדה שהן יוצאות מתחום ההגיון המיֻחד להן, כלומר, מתחום הדעות; והאדיקות – כשסומכת היא על רֹב, אפשר לה להיות נלעבת, כשהיא במועט אפשר לה להיות נלעגת, אבל אין לה ה„זכות" להעלב. וַדאי, אין הדברים אמורים מן הצד הסֻבּיֶקטיבי, כאן אפשר לו לפִכח להלעיג דברי האדוקים או הרֹב הפִּכח אפשר שיתכַּון להעליב את המועט האדוק – הנדון כאן היא העובדה האביֶקטיבית הנולדת בשעת מעשה זה; ועובדת העלבון מַתחילה רק עם הקבע וההחלט, שבצבור הוא מתבטא ברֹב. ומכאן אפוא ההבדל היסודי בין שניהם: הלעג מכֻוָּן כלפי היחסי שבחזיון שלפניו, מַפריז הוא על יחסיותו מתוך שהוא מראה על חסר־ההתאם בין חלקיו; העלבון דוקא בַמֻּחלט הוא נוגע, באשר הוא מֻחלט. הלעג רואה בחזיון שלפניו אביֶקט; העלבון נגש אל החזיון כאל סֻביֶקט אבטונומי וכאן הוא פוגע בו. ואותם שני היסודות הַמֻרכבִּים באחדות האישיות, הדוגמאות והאשוריות – הלעג חודר אל תוכם, אל מקום הקשר שביניהם, רוצה הוא בקיום שניהם, אבל כשהם מֻפרדים זה מזה, כדי להראות מתוך־כך שאין ההתבטאות והעצמות הולמות זו את זו; מעשהו הוא עניני לגבי האישיות; העלבון לא בחבור שבין שניהם הוא נוגע, אלא מכֻוָּן הוא כלפי ההתבטאות בלבד, קורע הוא אותה כדי להערות את העצמות; מעשהו אישי הוא אפילו כשיש עמו אמתלה של ענינות. ואמנם מרֻבִּים הם גם האפנים הַמֻרכבים של שתי העשיות הללו, שאדם פוגע בהחלטו של אדם אגב הפגיעה ביחסיותו, זהו הלעג המעליב; לרֹב האדם נעלב כאן על שהוא מורד למדרגת אביֶקט – ולרֹב אף כאן המקור לכל אותם הסכסוכים הדקים ו„טעיות ההבנה" שבין אדם לחברו, שזה נעלב וחש שאישיותו נפגעת והלה „רק להלצה", כלומר, לאיזה צד עניני ולא אישי־מרכזי, נתכַּון.

ואף שלכאורה הלעג מתכַּוֵן לעורר צחוק והדבור המבַיֵש נאמר בכֹבד־ראש – אף־על־פי־כן יש בו בלעג משהו מן ההערכה, ולו גם באֹפן־בטוי מסֹרס, ויכול הוא להביא לידֵי שנוי הערכה, ואילו הדבור או המעשה המעליב אין לו כל מגמה הערכתית. הלעג הוא מְשַׂחק שמגמה ענינית בתוכו, העלבון מסתפק בפורמלי שבמעשהו – עד שיוצא, שהלעג, אף שמכֻוָּן הוא אל היחסיות שבגלויי האדם, אפשר שיוליד תוצאות אביֶקטיביות מֻחלטות בשביל ערכותו של אותו אדם, ואילו העלבון, אף שמתכַּון הוא אל הַמֻּחלט באישי, אין לו תוצאות ענִיניות כלל. ונפקא מינה – ורק בקצרה אפשר לָדִין בזה כאן – אף לצד הלוגי שבדבר. לפי אלה מחכמי־הלוגיקה, המכניסים־

הפגיעה באותו דק מקמר־שקוף שמסביב למקדש, כאלו היה שלפוחית שסופה להתפקע; המחלל יהרסו בחזקה מתוך שהוא הורס אליו.

והעלבון, כיון שיש בו מחלולו של מחלט, לפיכך אין לו גם תקנה לשעורין, אלא העקירה מן השרש. העלבון אין להגיהו, אלא למחותו לגמרי – אלמלי אפשר היה; כי לרב המלה המעליבה תרנה בחללו של אויר ולא תחדל, המעשה המעליב יקרש למפלצת, ואף הבטול המעליב, שלא במעשה, יהיה פעור כחלל שחור כל הימים. פחות מבכל יש לשכחה שליטה בו.

V

וענין ההחלטיות האידיאלית, שהיא סוד יחודו של האדם ועם־זה הנחה מתנה לכל עלבון, יתברר לנו עוד בהסתכלות אחת. לאחר שהרחקנו את יסודות ההערכה וההזקה ממשג העלבון כשהוא בטהרו, נתקרב אליו יותר ויותר הלעג, עד שנראה הוא הלעג שאינו אלא מין מיחד, אפן מחדד בעלבון; ופעמים רבות הרי שניהם נראים יחד, כשני צדדים של אקט אחד: הלעג הוא הצד האקטיבי, והעלבון הוא הפסיבי. ולפיכך חשובה היא ההתבוננות בשניהם שתלמדנו, שחוגיהם של אלה שונים הם, אם גם יש והם חותכים זה את זה ורצועת־שטח משתפת לשניהם.

קדם־כל מן הצד הכמותי. עקר הלעג הוא בעושה; אין הוא זקוק לנוכחותו של הנלעג; אדרבה, חפשי הוא ושלם יותר כשאין נושא־הלעג באותו מעמד; יתר מכן, יודעים אנו, שהלעג השנון והקולע ביותר זהו, שאמנם ישנו הנושא באותו מעמד, אלא שאין הוא יודע שבו ידבר, ובפרט כשהוא עצמו משתתף בצחוק שצוחקים עליו. וכאן הרי אין מקום לעלבון; עלבון שלא בפניו ולא בידיעתו של הנעלב אינו עלבון. (בנגוד להשקפה המשפטית בזה, המעניש אף את המעליב שלא בפניו של הנעלב; שהיא אינה דנה על העלבון אלא מצד התולדות המזיקות היוצאות לנעלב. ואמנם ידוע, שהעלבונות האמתיים אין מקום־פרעונם בבית הדין.) עקר העלבון הוא בנעלב; כשם שיחרת העלבון בלב מקבלו, כך עשוי הוא להשכח אצל עושהו. ודאי שאין נעלב בלי עולב: אבל עצם העלבון יולד לא בשעת יציאתה של מלת־החרוף מפי אומרה, אלא עם הגיעה לאזניו של זה, שהיא מכונת אליו. ומאידך גיסא יש להעיר שוב על אפני־העלבון המרבים, שאין בהם כלום מן הלעג; העלבונות שבמעשה ושבבטול וכל העלבונות כלאמר־יד, כלם אין בהם מאותה ההתאמצות והוצאת האנרגיה המחשבתית שבלעג – ודוקא פעלתם חזקה הרבה יותר. הרי שיש, לגבי הקף האפשריות, לעג שאינו עלבון ועלבון שאין בו לעג.

ואולם אף מצד האיכות כך. ושוב עלינו לחזור לרגע אל ענין „עלבון־הרגשות", שכבר עסקנו בו למעלה, בו ובתנאיו. מקרה זה, שמקומו בשעת ההתנגשות בין פכחות מזלזלת ואדיקות קנאית, עוד יש לו, לפי התנאי השני, שתי צורות, שהגורם להן היא היחס הכמותי בין שני הצדדים; הבדל

למעלה מעצמו ולהשקיף על עצמו כעל אביֶקט. וכך הוא חי את חייו מחלק לפנים וחוץ בתיך תחומו שלו, ככלי בתוך כלי, כתוך בקלִפה. ויחודו של האדם אינו אלא השאיפה וההתאמצות הבלתי־פוסקת, שאותה העצמות וההתבטאות – שלעולם לא יחדל האדם להרגיש באחדות שבשרשן – לא תתפרדנה, אלא תהיינה מאֻחות להויה אחת; זוהי השאיפה, שתהי ההתבטאות משַמשת כרכוב של דיסטַנציה בין עצמותו שלו ובין עצמי־החוץ. וכעור זה, שהוא חיצוניותו של הגוף וחציצה לשמירתו ולהגנתו כאחד – כן צריכה ההתבטאות להיות מעין קרום אשר מסביב לאישיות, שמבעדו תהי העצמות משתקפת, ואולם בו תחסה. – העלבון הוא קריעתו של אותו קרום־מחסה; העולב בחדרו לפנים מכרכוב זה, לפנים מגדרה של רשות־היחיד, הריהו כאלו נָתק את ההתבטאות כֻלה והציג את העצמות בעֵירֻמה. וכיון שלא הערכה של אמת, לפי אֲמת־מדה אביֶקטיבית, ביסודו של העלבון, אלא פגיעת האישיות בקרעָה הפורמלי, בזה מקום־התֹרף שלשלמותה – לפיכך אין לו לעולב ענין כלל במהות עצמותו של הנעלב, די לו בסתירתה של אותה עוגת־ההתבטאות, שעגה לה האישיות ביחודה; ותמצית־הפורמולה של כל עלבון זוהי: הֱיֵה בעצמותך מה שתהיה – תחומך אינו עשוי שארתיע מפניו. וצער העלבון הוא צער העֵירֹם – אותה בושה שיתבַיֵש האדם כשֶיֵחשף דבר שדרכו ההסתר, כשֶיִפָרע הרגֶל של סדר ואפילו אין הוא מן הדברים שבצִנעה; מאותו סוג הבושה שאדם חש משום־מה, כשֶיִתַר לו שרוך נעלו בשוק. מה שמתבַיֵש הנעלב לסַפר על־דבר עלבונו אין זה אלא המשך למה שחש בשעת העלבון גופו.

וכיון שעִקרו של העלבון אינו ממשי, אלא פורמלי, כיון שאין הוא מכֻוָן אלא כלפי אותו מחסה אידיאלי שמסביב לעצמות, כלפי אותו צעיף סוכך שנארג מתוֵי ההתבטאות – לפיכך, ורק לפי השקפה זו, מובן, שֶמֻרגש הוא העלבון ביותר לגבי אותן ההויות, שהעצמות שבהן כבר פסקה מלחדש גלויי־בטוי וההתבטאות נתחלטה ועמדה בעינה, לגבי אלה שֶנִטל מהן כלי־זֵינה של החיוניות כדי לעמוד על כבידן: לגבי המת. הערכה והזקה למת אינן שונות בכלום מלחַי; לגבי המת תתגבר רק לאין־שעור אפשרות העלבון־החִלול, משום שיצאה הויה זו מכלל היחסי והמשתנה והיתה למֻחלט; החֵצוי שב להיות אחד.

ואם השוינו את העלבון לחִלול, סיוע לנו אף במֻשג הקֻדשה, שהחִלול נוהג רק בו. שני דברים אין הקֻדשה סובלתם, לא את הקרבה היתרה ולא את השנוי; מֻפרשת היא ומֻחלטת. כי אין הקֻדשה אלא רוממותו של אותו יסוד האִשור שבחפץ או ברעיון, קִמור התבטאותו לסִתְרָה, שלא תהיינה הידים נוגעות, מגיעות אליו. התבדלות מן העולם והשתקפות בתוך העולם כאחת – זהו יסודה של קֻדשה, גם בקֻשה המיחסת אל דבר שמבחוץ וגם במה שאדם מתקדש בעצמו. ותמיד אי־רציונלית היא: כי אותה ההרחקה וההתחלטות אין לבארה מתוך טעמים תועלתיים ואף לא מתוך שכליים בכלל. והחִלול הוא ההתקרבות היתרה,

מה שמחוץ. ואמנם יש ששניהם נאמרים ביחד ומביעים חיוב ושלילה כאחד: את ההתחברות עם העצם האחד כדי להתבדל משאר העצמים. ואולם למרות ההפך במגמה ההוראתית יש קשר בין שתי הפונקציות הללו – שהן מתנות זו את זו. ושהאחוד משמש אף יחוד -- זה אינו טעון ראיה יתרה; אבל אף היחוד מתנה משום־מה באחוד; אין יחידות מחלטת בעולם־המציאות וכל דבר שאתה מיחדו על־כרחך אתה מאחדו־משתפו קדם־לכן, ולו גם עם מהות מפשטת, לשם אחיזה, שאי־אפשר בלעדיה. רמז לכך יש אף בצורה הלשונית, שאין לה לפונקציה זו פעל עומד, אלא או יוצא או חוזר: האדם ביחידותו כאלו נחצה הוא תחלה ושב ומתחבר, מתיחד הוא עם עצמו, מתיחד עם... ואין מן הצרך להטעים, שאפילו המחשבה על יחוד הבורא, שהוא מחלט, עוד מהבהב בה במסתרים השתוף, אפשרות השתוף, והיחוד אינו אלא התאמצות נשגבה אל מה שלמעלה מן המתנה.

והמאחד בו באדם אפשר לבטאו בנוסחה המקבלת של שניות העצמות וההופעה; אבל כדאי לעמוד על אפיו של אחד מאפני־הגלוי המיחדים שלשניות זו, שהוא מביא לידי התגונותם של מצבים, מצבי הקיום וההגנה, עד שאין מוצאם נכר בהם. ורק בסקירה חטופה אפשר לסקור כאן אותו גלוי, שתחלת דרכו היא בעלילתו של האדם, בחייו בזמן, ואולם חוזר הוא ונראה לבוש צורה סטטית בזו התגשמות הויתו של האדם, שהיא מקומית כביכול. ואמנם, כשאנו מדברים בתחלת דרך ובסופו, הרי זה נאמר רק בהשאלה, בעקב הקפנדריה שהכרתנו עושה עד שהיא מגעת אל צורות הגלוי השונות – שמציאותן הרי היא כאחת.

והנה בעלילתו בזמן נתון הוא האדם בתוך הריאליות משני עבריו, ריאליות מקדמת למעשה וריאליות מאחרת לו – דוגמה ואשור; הדוגמה היא הנותנת לו אחיזה ודרך מתוה עם בואו לתפוס באחת האפשריות ולגשמה; האשור הוא המקים לו לעושה, קיום ריאלי, את עלילתו לאחר שנגמרה. כך הוא בזמן. אבל האדם, מחפצו לראות כל אשר בו משתקף במציאות האביקטיבית, הרחיב אף גבולות שלטונו של זוג־צרכים זה שבקרבו, יחס אותו יחס־פרויקציה אף על העצמים גופם, עד שנחלקה לו אף הויתם של עצמי החוץ לשני יסודות של דוגמאות ואשורות – אלא שכאן נטל מהם אותו הסדר של מקדם ומאחר, שהיה להם בעשיה, ונתן להם מעין סדר מקומי של זה־אצל־זה, של פנים וחוץ: היסוד הדוגמאי הוא גרעין־עצמותו של אותו עצם, היסוד האשורי הוא התבטאותו כלפי חוץ. כבזמן כן אף כאן, בשכבות המקומיות, הרי אחדות יש ביסוד־היסודות – אבל חצויה היא אחדות זו לאדם, מפני קצר יכלתו לחיות עבר ועתיד בלי מחיצת הוה שביניהם, להסתכל במה שבכח ובפעל בלי מחיצת ההתבטאות, היציאה. ואולם מתוך מעשה־פרויקציה זה על עצמי החוץ שוב חוזר האדם ורואה אף את עצמו, שמתנה הוא לא רק בזמן בין שתי קצות הריאליות, אלא גם בהויתו הנחה חצוי הוא לעצמות והתבטאות; שהרי תמיד נוטה הוא רוח־האדם וגם יכול, ולו רק בדרך־העברה ובאמצעות ההקש, להתעלות

לפי־כך קל להראות, מצד השכל, על האַבּסורדיות שבּו, אבל מאידך גיסא קשה להכחיש, שאין להשתחרר ממנו. יש גרוטֶסְקָה אחת בשם „עלבון": אדם העליב את חברו מתוך שקרא לו „טפש", קראוהו לדין, הגיד אף לַדַּיָּן „טפש", אסרוהו ואף את אוסריו העליב – עד שלבסוף הובילוהו לתליה. אבל עוד ברגע האחרון קרא לתלין „טפש"... הרי האַבּסורדיות שבדבר, אין טעם לצער שבעלבון, כיון שהנעלב, דוקא מתוך יתרון־הגנה על עצמו, הריהו כאִלו מוסר עצמו לרשות שאינה שלו והמעליב יכול להמשיך ולהעליב, עד שתהיה מיתתו סותמת את פיו, ואין לַדָּבר סוף; בנגוד לאבטונומיה המדֻמה שבנעלב, הרי באמת המעליב אבטונומי. ואולם לעֻמת זה תִזכר נא העלילה הרַבּה העולה מתוך עלבונו של תינוק בספור „הסבה" לליאונהרד פרַנק; העלבון מפעפע באדם זה וגָדֵל עם גדולו ונעשה לחותך גורל חייו. שכן הוא טבע העלבון, למרכז יכֻּון והוא נתקע וקודח במרכז.

אבל אותו יחוד נפגע, שראינו בו יסודו של עלבון, עוד עלינו להתקרב אליו ולתהות על טיבו.

IV

יש מלה שגורה, שנוח היה להשתמש בה לענינינו ולמצֹא בה איזה יסוד אחרון – זהו „רגש הכבוד"; אבל כדאי להניחה, ולא בלבד בשֶׁל רֹחב הקפה עד לידי סתמיות – שהרי כוללת היא גם את צרכיו של האדם לשלטון וגם לערכות – אלא אף, ובעִקר, משום שלא הגיעה להקפה זה אלא בדרך הַכִּיּוּל המאֻחר, הבא מתוך הצֹרך לסִכּוּם הנוח לשם קַלּוּת ההשקפה על רבוי של חזיונות, שכל אחד מהם קובע חֻמרה לעצמו; והאדם בטשטוש ניחא לו. ואִלו באנו לבסס את העלבון על „רגש הכבוד", לא היינו טועים רק בשנוי־כנוי שאינו מעלה ואינו מוריד, אלא חוטאים היינו בהרחקה, בהעתקת הפשוט אל המאֻחר הַמֻרכב, ובמקום לחשֹף מוטיב ראשון לחזון אֶלֶמנטָרי היינו מטַבעים אותו במצולת הפשטה מכַּיֶּלֶת־מערבת – והרי זה כאִלו בא אדם ובאר את הרעבון בתאבון. – לא כן היחוד האנושי, שהוא הכנה קדומה באדם; ואגב ההסתכלות בפגיעתו, שבּה מצאנו יסוד העלבון, הרי אנו מובלים אל בחינתו כשהוא לעצמו וגם מגיעים לידי הכרה, שאמנם אף הוא אינו שלם ומסֻים בתוכו, כמו שהוא נראה ורוצה להראות, אלא בקיעים יש בו מבראשית, והחודר אליו אינו אלא מרחיבם; והרחבתם – היא המכאבת. ואף שפגיעת יחודו קשה לו לאדם כהלולו של החלט, אף־על־פי־כן אין יחודו מֻחלט בתוכו, כיון שלא אחד הוא מעִקרו, אלא מאֻחד.

יחוד ואחוד. לכאורה, לפי שמושה של הלשון, הרי שני הפכים מבטאים בהם ביחסו של עצם אל עצמים אחרים שמחוצה לו; ביחוד תבֻטא שלילה: התבדלותו ממה שמחוץ; באחוד יבֻטא חיוב: התחברות עם

בהכאה וכו׳, היא צורה בולטת עוד יותר לאותה הריסת־הגדר; ועל־כן הכאב שהיא גורמת לו אינו אלא הטעמת־לואי, טפל הוא לגבי העִקר, שהוא בטול התהומים.

הבִּטול, בטול כלָּלה של האישיות במחי־יד אחד, הוא הוא תכליתו האמִתית של העלבון. ושוב ההבדל בינו ובין ההערכה השלילית והנזק: הללו, כיון שעניניים הם, עִקר כֹּחם בשִנוי, ההערכה משַנה ערך, לטובה או לרעה, הנזק גורם לשנוי־קנין; העלבון מחריב. ולפיכך הללו יש גבולים אוֹבּיֶקטיביים לחוג פעֻלתם לגבי אדם: רק בחוג מסֻים של ענינים יְיַחס האדם חשיבות להערכה – הסופר, למשל, לא אכפת לו כשלא יֵחשב לעשיר – וכך אף הנזק, גבול לו, שממנו ומטה אין הוא מֻרגש כלל; לא כן העלבון, שנוגע הוא בשלֵמות כֻּלה ומתכַּוֵּן אל המרכז. אמנם, להדרגה סֻביֶקטיבית, לפי המבַיֵּש והמתבַיֵּש, יש אף בו מקום; אבל אפילו כאן גדול הוא לאין־ערוֹך הקף־חוגם של אלה, שביכלתם להעליב אדם, מחוגם של האנשים, שהערכתם שקולה בעיניו, או מחוג הנזקים, שהוא ירא מפניהם. ומכאן באור לאותו החזיון השכיח, זה שֶהַתְּמוּה שבו מֻשך לבם של הַבֶּלֶטְרִיסְטִים לעַבּדו בכמה וכמה אפָנים: שעבּודו של האדון אל העבד, זה שבמקצתו ידוע הוא אף לאלה, שאינם אדוני־„עבדים״, בצורת השעבוד הטמיר לַמֶלצר... הערכתו של אותו מלצר הריהי כקלִפַּת־השום בעיני האורח, אבל עלבונו עלבון; ודוקא בעלי־אֻמָנִיוֹת אלה, שדרכם להתקרב אל האדם קִרבה גופנית אגב שֵרותם, דוקא מצדם מֻרגשת ביותר אותה חדירה אל תחום היחוד שלאדם.

ומכאן אף הטעם לכך, שיש אפשרות של עלבון שאין עמו מעשה כלל, לא בפה ולא בידים, אלא דוקא פוגע הוא אגב שֵב־ואַל־תעשה; יש ואדם נעלב יותר כשעוברים עליו משאִלו היו מגַנים אותו; קוראים לזה „בטול״ ובצדק, משום שאין הוא אלא הצורה הקיצונית לבטולה של האישיות, על מהותה ותחומיה, שהִיא היסוד לכל עלבון. ואָפיוֹ של הבטול מתחַוֵּר ביותר במין מיֻחד שבו, בהתנכרות – שהיא חזיון מֻבהק של עלבון. צורתה של ההתנכרות היותר טפוסית היא בהתחברותם של בני־אדם במקום ידוע ובשעה ידועה והתפרדותם במקום ובזמן אחר; הַקֵיטן כורת מעין ברית־ידידות עם בעלי־ביתו או בני־לויתו בכפר, ואולם בהֹרף, בכרך, כשהוא מזדמן אִתם והם ממשיכים את הַקִּרבה הישנה, הריהו נבוך. ואמנם שכיחה גם התנכרות של קטנים חדלי־אִפי, שעלו לגדֻלה. ההתנכרות עלולה לצרוב כאש; כלולה בה אמירה זו של אדם לחברו: ערכך בשבילי מֻתנה היה תנאים חיצוניים; עכשו, לאחר שנסתלקו אלה, הרי אין בינינו יולא־כלום. ופגיעתה המעליבה זאת היא, שמוציאה היא את עצמיותו כֻלה של האדם מכלל ערכותה האבטונומית ועושתה זקוקה לתנאי סביבה. וכאן אין מן הצרך אפילו שיהי המעליב מתכַּוֵּן בדבר; אדרבה, כשהוא מתיַחס כך לפי־תֻמו, העלבון גדול יותר – שרגש העלבון אף הוא יש לו מעין אבטונומיה בנעלב.

וכיון שאי־רציונלי הוא העלבון וגם נוגע במין יסוד מטפיסי באדם –

משהו מן המַחלט שבו נפגם. כל עלבון יש בעִקרו משום חִלול, משום פגימת איזה יסוד מטפיסי באדם, שאין לשכל שליטה בו; ומכאן בּשׁתּוֹ של האדם על עלבונו, שתמיד מתביש האדם בשעה שאיזה יסוד הבוי בו, יֵצר או תכונה, מבצבץ ומתגלה שלא מרצון ומדעת.

ויובן הדבר יותר, כשנסתכל במין מיֻחד שבעלבון, זה הקרוב יותר גם בחיצוניותו אל החִלול – בעלבון־הרגשות. אין כל ספק, שעלבון־רגשות יש במציאות, אף־על־פי שדוקא נקיי־הדעת נוטים לכפור בו מחמת הצבועים – הללו שאין להם לא רגשות וממילא גם לא רגש־עלבון, לא קדש ולא חִלול – שבאו ועשו מ„עלבון־הרגשות" כלי־זַין פוליטי; דָבר שֶמִשמשו בו ידים גסות, לא הדל מפני־כך להתקַים בטהרו, ולו רק בפזור מקום ובהֶרֶך זמן. – והנה המצין בעלבון הרגשות זהו, שהוא יתכן רק לגבי אמונות ולא לגבי דעות; חִלול־הקדש יהיה מֻרגש רק בשעה שיפגע איזה צד בלתי־שכלי במקדש. אדם העושה מעשה בלתי־דתי בפני הרבים הדתיים – הריהו מעליב רגשותיהם; אדם העושה מעשה דתי בפני רב שאינו דתי – אפשר לו שיעורר שחוק בלבם של ה„נאורים", שלא יבינוהו, אבל לעולם לא יהיה בזה אף שמץ מעלבון הרגשות. כשיהיה אדם דן ומתוַכח בערכה של מדינה, ואפילו יהיה מגיע לידֵי גנותם של סדריה והליכותיה – לא יִמָצא בן אותה המדינה, שיהי נעלב; אבל אם יהיה חוטא כנגד איזה סמל או אַקט חגיגי – כשישב על מקומו בשעה שבני־המדינה יקומו לשיר את ההִמנון – בזה ירגישו חִלול. הרי שלא בממלכת הדעות והשכלי מקומו של העלבון, אלא ברשות האמונות והמטפיסי – של מה שאינו נכנס בגדר הוכוח והראיה. אלא שבעלבונות אלה עוד יש תנאי שני חשוב: הצבוריות, הרֹב. אותו ה„מטפיסי", שאין בִסוסו בשכל, אין קיומו מאֻשר עד כדי להיות הנחה, נושא לחִלול, אלא כשיהיה איזה רֹב – באותו מקום או לפעמים גם מין רֹב אידיאלי – מִיפה כֹחו באמונתו. יהודי חרד כשהוא בעירתו, הריהו נפגע ברגשותיו בראותו איש יהודי מחלל את השבת בפרהסיה; אבל כשהוא מתגלגל לקהלה, שאין שומרים בה את השבת – הריהו מסתפק ושמח, אם נתנה לו האפשרות לשמרה. וזוהי, אגב, אחת מתחבולותיהם של אותם הפוליטיקנים ה„דתיים", שזה דרכם לשכוח או להשכיח תנאי הכרחי זה, ובשמו של עלבון הרגשות הם באים ומעמידים דרישות, שתסֻיַענה להם להיות לרֹב אף במקום שאינם – והרי הרֹב צריך שיהי הנחה ולא תולדה לעלבון ממין זה.

ומעין אותו חלול־הקדש, חלול היסוד המטפיסי, יש גם בעלבון היחיד. מלה סתם אפשר לה שתֵהפך לעלבון, כשאחר קוראה לי; אמנותי ממש אפשר לה שֶתִשָמע כעלבון, כשאחר מזכירה לי; יותר מזה, אפילו לגבי קומפלימנט אנו חשדנים ומרִיחים מעֵין עלבון בו, כשהוא בא ואין טעמו ונמוקו האֹביֶקטיבי עמו. כי המכריע שבעלבון היא פריצת הגֶדר־גדרי, חרותו של האחר לגבי רשותי להכנס בה כבשלו; שנראה הוא כאלו הוא מסַמנֵני, מיחדֵני יחוד שלו ברשות־היחיד שלי: המגע הישר בין סֻביֶקט לסביֶקט, מבלי חציצה אֹביקטיבית, מרצונו של הנוגע בלבד. ומובן, שהפגיעה הגופנית,

מתנקש בחיי חברו ורוצה לגרום לו את הנזק הגדול ביותר — אף־על־פי־כן לא העליבו; מכת־לחי או אפילו הכאה באצבע צרדה, שאין עמה לא כאב ולא נזק, הריהי עלבון גמור. ואף כאן אפשר להעמיד את הכלל, שבמדה שגדול הוא הנזק קטן הוא העלבון. נתבונן־נא בענין ההכאה בכלל. החיות כשהן מכות או מתנפלות זו על זו, אין כונתן אלא לטרוף או לחמוס (או לשם הגנה); האדם המתנפל על חברו בכעסו, הרי עקר כַּוָנתו היא ההעלבה, זו ה„בשֶׁת", שחשו בה הקדמונים מציאות לא פחות מבצער וברפוי. ואין כאן, כמו שנראה לכאורה, רק תאות הנצחון האישי בלבד. אכר מְדַיֵּן עם חברו והוא משליך כלי בראשו — מה חפצו? אם במקרה נופל היה אותו כלי על ראש מתנגדו — דעתו לא היתה מתקררת מזה כלל; ומאידך גיסא אין הוא עצמו סומך על כֹּחו בלבד, אלא משתמש בכלי לפצוע את חברו; הרי שאין הכּונה כאן לא לפצעו של המתנגד כשלעצמו ואף לא להראות לו עצם ידו, אלא יש כאן עלבון, שהוא מחוץ לנזק הגופני ותאות הנצוח האישי. ושוב נכר ההבדל ברגשו של הנעלב; אדם שנפלה לבֵנה על ראשו, לא יהיה חושש לספר זאת ברבים; אבל כשהכהו אחר, הרי לא ניחא לו בפרסומו של הדבר — ושוב, כל מה שתהיה המַּכָּה קטנה, יותר יהיה נזהר לפרסמה. כי כשם שראינו ביחס אל ההערכה מצד האיכות, כך אף כאן מצד הכמות: לא לקפח את הויתו הריאלית או קנינו של האדם בא העלבון, אלא לשם מטרה שהיא מחוץ לענינות האבּיֶקטיבית.

וכך הֻגדר בקַוים גסים תחומו של העלבון מצד השלילי; מצאנו, שאין לכלול אותו בשני הסוגים שביחס־הגומלין שבין בני־האדם — אף שיצֻירו מקרים מֻרכבים שיש לו חלק בהם — לא במגמת־היציאה, שהפרט רוצה להשתקף מחוץ לגבולי־הויתו, בהערכה, ולא בהתכנסות לשם קיום שלמות, קניניו שמלגו או מלבר. לא במה שהאדם רוצה לזכות באחֵר ולא במה שכבר זכה בו והוא שומר עליו מפני האחר. ומתוך שלילה זו יצטרפו לנו תוים מועטים חיוביים לתאור אפיו של העלבון: שיסודו הוא האישי ולא הענִיני, הפורמַלי ולא התכני. הפורמליות היא המיַחדתו והעושתו עירירי בלי אֶקט מקביל לו; היא גם העושתו לחזיון רוחני מֻבהק.

ואולם פורמלי לגבי מה, הפגיעה באדם על מה היא חלה?

III

הפגיעה לכשעצמה, שאדם פוגע באדם — היא הגורמת לצער העלבון; עצם ענין החדירה אל רשות־יחודו של חברו הוא העִקר בעלבון. אין המעליב מפחית הפחתה תכנית את הנעלב, אין הוא ממעיט ערכו או אחד מקניניו — אבל מראה הוא בעליל, שתחום הויתו של זה, שהוא נראה ומֻרגש כמֻסגר וכשלם, נתן שיהי מדרס לרגלי זרים. אי־רציונלי הוא רגש העלבון, משום שיסודו במהות אי־רציונלית באדם; הנפגע בו אינו הקיום היחסי, זה שדרכו להסתגל, מתוך התחברות ופרידה, אל האחרים — אלא

הרי שעמדה מיחדת לו לעלבון; יוצא הוא מכלל אפני־ההתיחסות הרגילים, שיש בהם משום סדר ונמוק־המוטיבים בהדדיות שבין אדם לחברו. שנים הם הכוונים בהדדיות זו: האחד שמן הפנים אל החוץ, שהאדם רוצה להכיר את רשומו בעולם — וזה נכנס וכלול בתחום ההערכה; והשני שמן החוץ אל הפנים, וזהו תחום התועלת והנזק. בראשון צרכו של האדם בערכות הוא היסוד, בשני השמירה על שלמות קיומו. והנה העלבון אינו נכנס בגדר שניהם:

אין מקומו בתחום ההערכה. אדם נעלב על־ידי אחר, זר, שהאפשרות להערכה לא תציר בו כלל; אדרבה, המכר, שמיחסים לו יכלת ההערכה, כשהוא מוציא משפט שאינו צודק בעיני הנערך, אין זה נעלב, אלא מתנגד וגם כועס — אבל הכעס על ההערכה שאינה צודקת הוא כעס על עול; העלבון אינו מרגש כעול. יתר מכן, אפשר להעמיד את הכלל, שיותר שקרוב הוא האחר ויותר שהערכתו נחשבת, יותר מצטמצם חוג העלבונות היוצאים מאתו: האב, המורה, כל מי שמאחדות בו קרבה ואבטוריטה כאחת, אין הם נעשים גורמים לעלבון באמצעים פשוטים, אלא צריכה לכך עשיה מיחדת באיכותה; ודוקא הערכתם הרי בעלת־משקל היא ביותר. וכלל זה, כשמדקדקים יותר להסתכל בו, עוד נתן הוא להרחיבו: לשלמותו של העלבון זרושה מעין הרכבה של הכרות וזרות גם־יחד; העלבון, שמכר מעליב בפני זרים או זר מעליב בפני מכרים, גדול הוא מן העלבון שנעלבים ממכר בפני מכרים ומזר בפני זרים; ואילו בהערכה אין לו לזר תפקיד כל־עקר. ואם עוד נצרף לזה את העובדה, שהרבה מן המלים המעליבות כבר נטלה מהן הוראתן ומה גם כח־ההערכה שבהן — הרי יוצא בברור, שהעלבון מקומו מהוץ לתחום ההערכה: אין הוא גנוי שהפכו השבח; אין הוא מעוט ערכותו של אדם, שיש לו תקנה ברבוי; אין הוא פגיעה באיזו איכות, עצמית או נוספת, שלנעלב. אדרבה, ההערכה והעלבון לא רק שנוי, אלא אף נגוד פרינציפיאלי ביניהם. ההערכה השלילית מבקשת לה אחיזה באיזו עובדתיות אביקטיבית וזקוקה היא לה; העלבון תמיד אישי־סביקטיבי הוא, ויותר שהוא כולל וסתמי יותר הוא חזק. ונכר הדבר בדרכי ההגנה; בהערכה השלילית הנערך שם לבו אל האמור, על־כרחו הוא בודק את האמת התכנית שבו וממילא הוא מגיע אף ליחס של בקרת אל עצמו; הנעלב אין לו ענין אלא באקט־האמירה גופו, הוא דוחהו מעליו כמו־שהוא, אבל נרתע היא מפני כל בחינה של הנאמר על אתו. וכך יוצא, שיחסו של האדם אל ההערכה מעיד על זקתו בדעת־החוץ, על צרכו להתאשר באביקטיבי; ביחס־הדחיה אל העלבון מתבטא דוקא הצרך להגן על העצמות מפני ההוץ, שמקורו בהרגשת האבטונומיה של הקיום. המגמות אפוא מהפכות.

וכך אף אין מקומו של העלבון בתחום הנזק. אחד גזל מחברו כל הונו, אחר בא ונותן לנגזל מטבע קטנה — הראשון החריב כל קיומו החמרי ולא העליבו, השני, שתמך בו, העליבו. כאן אנו דנים באותו סוג העלבונות שבמעשה ונמצאים למדים, שממש מהפכים זה מזה העלבון והנזק. אחד

העלבון מהו? שמירת עצמי והוקרת עצמי הן העושות בתוכי את ההכנה להרגשת־העלבון – ואולם אותה השמירה וההוקרה העצמית הן הן הגורמות, שאני מבקש לבטל את העלבון מעקרו. סתירה בחֻבו של רגש זה – וכך אף ירגישו האדם: קשה לו להשלים עם עצמו, שנעלב הוא. מהו אפוא טיבו של רגש, שיחד עם לדתו וכאִלו מתוכו עצמו נולד אף הצֹרך שלא להודות בו?

בעולם הפיסיקלי, כשמתנגשים שני גופים זה בזה התנגשות פתאֹמית, הגוף האחד, מקבל־הדחיפה, אם קשה הוא מחברו הפוגע בו, הריהו דוחה אותו ביתרון־כֹּחו וקשיו; ואם רך הוא מהפוגע, הוא מפנה לו מקום בתוכו, מצטמק הוא בקרבו ונותנו לחדור. מדת הקשי והצפיפות נתונה ביחס ישר אל כֹּח־הדחיה וביחס מהפך אל קבלת הגוף הזר. כאן, בזו ההתנגשות הנפשית שבעלבון, הנה אנו יודעים, שבאותה מדה שהאדם עשוי להתרשם, להתרגש על־ידי הגוש המעליב שמבחוץ, שהוא נותנו אפוא לחדור אל קרבו, באותה מדה עצמה הוא עוקרו ודוחהו. היחסים, שהיו בגופני מהפכים, נעשים כאן קשורים זה עם זה ומכֻוָנים לצד אחד; מהו „מצב־הצפיפות" שבכאן?

ההסתכלות בחזיון תמוה זה תקרבנו להכרת אחד מאפני היחס הראשיים, שמתיחס האדם אל עולמו; ואפשר תביאנו גם לידי גלוי צד אחד באותו מעגל־הקסם של אני־אחר, שילמדנו, שאין הוא רק טכני בלבד, מפני הסרון־הראי לנפש, כמו שהוא נראה בסקירה ראשונה, אלא משרש הוא באפן־הויה פרינציפיאלי יותר.

II

קדם־כל יפליאנו בעלבון דבר אחד: אין לו בן־זוג. הרגשות באדם ירדו תאומים, ולעברי הנקדה הנֵיטרלית הריהם נתנים להסתעף לשתי שורות של ימין ושמאל: של ענג וצער. כך ברגשות שלאדם הבודד, שסבתם פנימית, וכך באלה שהם תולדות־יחסים של חוץ, יחס האדם לחברו; מקבל הוא או טובה או רעה, ולכל רעה יש הטובה המקבילה לה: לגזל – המַתָּנה, לגנוי – השבח וכו'. מקומו של העלבון וַדאי בשורת־השמאל, בצער, הוא, אבל מהו המקביל לרעה הנגרמת בו? אמנם יש אפן־התיחסות שבין אדם לחברו, שהוא לכאורה מתאים לו: זהו הקומפלימנט, המַחמאה; אבל דוקא על־ידו יֻבלט לנו ביותר מה שתמוה בעלבון. מדוע אין הקומפלימנט הריק עשוי לשַׂמח את האדם והעלבון הריק מְצַערו? והנגוד מתנסח עוד ביתר דיוק: יותר שהאדם הוא דק־ההרגשה ואינו סובל את הקומפלימנט, יותר הוא סולד בעלבון. נפגש בך אדם זר בשוק ומכבדך בתאר „גאון", לשם גמול על עזרה קטנה או בלי כל סבה, הרי אתה תמֵה על הזרות שבדבר או נוטה לראות באמירה זו מעין אירוניה; אבל כש־יהיה אדם זר נתקל בך וקורא לך משום־מה „חמור" — הרי אתה מתגעש וכועס. מדוע?

צ. דיזנדרוק

עֶלְבּוֹן

I

הזדעזְעִיות יש בחיי הנפש – ועליהן יֵחשב אף העלבון – שעם היותן לכאורה בנות אפי מקרי ועובר, הריהן עשויות ביותר להבקיע אור אל שכבַת־יסוד שלחיים אלה ולהעירנו על יתרונה של אותה מֶתּוֹדה בהכרתם, שהכלל העולה ממנה אומר: תדיר ושאינו תדיר, שאינו תדיר קודם. – שהרי זוהי הלקותה העִקרית במחקר הפסיכולוגי, אם רק אל „דרכי המלך" המרֻוָחים שבנפש ישים כִּוּונו: שכאן הרואה והנראה, הדן והנדון אחד הם. האדם רוצה להכיר את־עצמו; ואולם כיון שהַמַּכּיר והֻמְכּר אחד, אין לפניו אלא דרך־ההסתכלות באחר, כדי להקיש ממנו על־עצמו; ואולם כיון שאין סגורו הפנימי של האחר פתוח וגלוי לפניו ורק בדרך ההקש מֵעצמו יכירו – הריהו סובב חוזר כלַעְמַת שיצא ואין בידו אלא נובלות, שיָרֵי־הויה נוקשים. ואם משתחרר הוא מאותו מעגל־ההקשים של אני־אחר־אני, מוּתָּר על האבְּסֶרְוַצְיָה בחיצוני ומשתקע להסתכל בתוך עצמו, באֹפֶן אִינְטְרוֹסְפֶּקְטִיבִי – שוב הוא נִדּוֹן תכופות לאותה גֶ׳סטה מגֻחכה של הילד, הַמְּפנה את ראשו כדי לראות את אזניו. באחת, נתונים אנו באותו הכרח של השערה ותעיה לגבי פנֶיה של הנפש, שהיינו נתונים בו אף לגבי פני־הגוף – אלמלא היה ראי בעולם.

ולפיכך יש לשַׁוות ערך מיֻחד, ואולי הערך הרב ביותר, לאותן הבטות־הַשִּׁפּוּע, שמתוך קרן־זוית אחת, מתוך אחת הפונקציות העוברות, הן מנסות להתור עד לשכבת־המהות המשמשת הנחה לאותה פונקציה – ולו גם לא תהיינה העינים פקוחות־מֻרחבות בהסתכלות זו, אלא יהא כאן כעין צמצום־מבט ותיור מן הצד. שהרי לא בדברים שבמֵיכניות אנו דנים, שיש בהם עִקר וטפל, אלא באיזו שלמות אורגנית בלתי־נתפסת, שכל תא בה רֶפְּרֶזֶנְטַטִיבִי הוא לחֹמר־העִקר וכל נדנוד יש בו מן הרִתְמוּס שבשָׁלֵם.

וכך עלינו לגשת אל ההסתכלות בעלבון – בזה החזיון המוזר, החידתי בחוג־הרגשות, חידתי עד כדי אי־רַציונליות. אדם נעלב, כיון שפָּגע בו אחר; אבל טיבו של העלבון הרי זהו, שאין הוא מודה לא בכֹחו של המעליב להעליב ולא בחשיבותו האֹבּיֶקטיבית של מעשה־העלבון. ובכן

לבנות את בית־המקדש ולחדש את העבודה. ואם רבי ישמעאל בן־אלישע הביע בשפה רפה: „לכשיבנה בית־המקדש אביא חטאת שמנה" (שבת, י"ב) – רבי וחבריו יסדו הלכה קבועה, כי כל כהן, ש„אינו מכיר משמרתו ומשמרת בית־אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועין שם, אסור לשתות יין כל השנה" 1), שמא יִבָּנה בית־המקדש, ובהיותו שכּוֹר לא יוכל לעבוד העבודה (תענית, י"ז).

כל הדברים האלה מסכו רוח תקוה בלב רבי, והיה סמוך ובטוח בישועת ישראל, עד כי רצה לבטל את הצומות: „רחץ בי"ז בתמוז ובקש לעקור תשעה באב" (מגִלה, ה). גם האיש הזהיר רבי חייא, אשר מתחלה הזהיר את ישראל „להצפין את עצמם בשעה שעֵשָׂו מתגרה בהם", עתה ראה תשועת ישראל הבאה קמעא קמעא, דוגמת אילת־השחר המפציעה אורה קמעא קמעא... (ירושלמי, יומא, מ).

(סוף יבוא)

1) אמנם רבי חולק שם ומתיר לכהן לשתות, כמו שאומר שם: „רבי אומר, אומר אני אסור לשתות יין לעולם, אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו". פֵּרוש רש"י דחוק, אך נראה, כי זהו הפשט: רבי אומר, על־פי הדין אסור לכהן לשתות יין לעולם, משום דחיישינן שמא יבנה בית־המקדש, אבל שמואל ודוד התקינו, שהכהן יהיה קבוע בבית־אב שלו ובמשמרתו, ותקנתו זאת של הכהן היא מקלקלת אותו, שלא יוכל לעבוד אפילו כשיבנה בית־המקדש, עד שיקבע במשמרתו. ואם־כן, מֻתּר לו לשתות יין.

על עיר קיסריה ויבזו את אוצרות התבואה – עמד לו לשטן דבר אחד: כי העיר הזאת, שהיתה בארץ צור, נחשבה לטמאה, כארץ העמים שלא כבשוה עולי בבל, ורבים מהיהודים הנזהרים מטֻמאה לא יכלו לבוא בשעריה, ולכן חפץ רבי לאסוף אליו ועד מחבריו ותלמידיו הגדולים, כדי לעמוד למנין ולהתירה ברֹב־דעות משום צֹרך השעה, ויען כי קן המרידה היה במדינת טור־מלכא, לכן אסף רבי את החכמים ראשי המחוזות במדינה זו, כי היא היתה חלוקה לעשרים וארבע בולאות (ירושלמי, שבועות, פ"ג, ה"י), כלומר, מחוזות קטנים עם בתי־דין מיֻחדים ובראש כל עיר־מחוז כזאת היה דַין אחד מתלמידי רבי הגדולים [1]. כדי להסתיר את אָפיה המדיני של האספה נתן לה רבי פנים של אספה דתית וקרא את הזקנים לבית־הועד לעַבֵּר את השנה [2], ואז נכנסו לעיר לוד עשרים וארבעה תלמידי רבי, זקני הקריות, לעבר את השנה, ורבי ערך לפניהם גם את הצעתו על־אודות קיסריה, ואחרי שעִברו את השנה „באדר השני נמנו עליה עשרים וארבעה זקנים והתירוה שיהיו הכל נכנסים לתוכה" [3].

והנה כמו שבמרידת בר־כוכבא נסע רבי עקיבא למדינות־הים ולארצות הגולה לעורר שם את היהודים לסַיע למרוד ברומא (גרץ, די"י, ח"ב, צד 235), ככה עשה גם רבי הפעם. הוא היה בכרכי הים (ראש־השנה, כ"ו) והלך לארצות הגולה [4]. יש לשער, שבקש שם עזר מבני הגולה למרד העתיד. כמו בימי מרידת בר־כוכבא כן התעוררה גם עתה התקוה הנושנה

---

1) ז"ל המדרש: רבינו הוה עבר על סימוניא ויצאו אנשי סימוניא, אמרו לו: רבי׳ תן לנו איש אחד שיהיה מקרא אותנו ושונה אותנו ודן את דיננו. נתן להם את רבי לוי בר סיסי" וכו׳ (ב"ר, פ׳ פ"א).

2) המקור לזה הוא דברי התלמוד: „מעשה בכ"ד קריות של בית רבי שנכנסו לעבר את השנה בלוד ונכנסה בהן עין רעה ומתו כֻלם בפרק אחד; מאותה שעה עקרוהו (עבור השנה) מיהודה וקבעוהו בגליל" (ירושלמי, סנהדרין, פ"א) – כנראה, הכַּונה בזה לראשי הקריות, שהיו תלמידי רבי, כי יציאת לוי לסימוניה להיות שם לדַין ולראש – רשום בתלמוד בשם: „לוי נפק לקרייתא" (יבמות, ק"ה), וכן על בני רבי חייא, שיצאו לערי־השדה לדין ולהורות, אומר גם־כן בתלמוד: „בני רבי חייא נפקי לקרייתא וכו׳, צאו ואסרו מה שהתרתם" (ביצה, ט), וכן כאן: כ"ד קריות – ראשי קריות, יען כי העבודה בצרכי העדה נקראה ביוָנית: עבודת הקוריה (Curja) (גרץ־ספ"ר, ח"ב, צד 397, הערה 3), והמספר כ"ד מורה לנו באצבע, כי היו אלה ראשי כ"ד בולאות שבטור־מלכא, והם נכנסו לעבר את השנה. והנה מובן מאליו, כי העין הרעה שעל־ידה מתו – הכניסו בהם הרומאים, שהרגישו בדבר, כי עסקו הזקנים גם בעניני מרידה, והתירו את קיסריה, כשהתנפלו המורדים על העיר ויבזו את פֵּרותיה (עַיֵן תוספתא, אוהלות, פי"ח) ואחרי נצחונם הרגו הרומאים את כ"ד זקנים הללו ולא הניחו יותר לעבר את השנה ביהודה והכרחו החכמים לעקור את עבור השנה מיהודה ולקבעו בגליל, ולא נשאר ביהודה אלא קִדוש־החדש בעין־טב.

3) עַיֵן להלן במקום שנביא את התוספתא כלשונה ונבאר אותה.

4) הנה מצאנו: „אמר רבי יהושע בן לוי: פעם אחת הלך רבי לדיוספרא" וכו׳ (שבת, מ"ו), וכותבי הגיאוגרפיה, בלא מצאו עיר כזאת בכל מקום, חפצו להגיה ולתקן. אבל לפי דעתי, הכַּונה בזה לארצות הגולה, כי בלשון יָון נקראת הגולה בשם „דִיַספּוֹרָה".

ב) הודיעו, כי השר המצביא את חיל הרומאים בסוריה (אשר היה אז קרקלה בן הקיסר סוֵרוס) הוא נער צעיר בן שש־עשרה שנה והוא נגף שם במלחמה. ג) הודיעו, כי התנפלו בסוריה גדוד אנשי־חיל ממחנה צבא פרס ויחריבו הרבה כרכים ויהרגו רבים משרי צבא רומא. מלבד זאת שלח רבי את רבי ישמעאל לרגל את ירושלים, אם יהיה אפשר לכבשה. אף כי מימי אדרינוס היה עֹנש מיתה לכל יהודי הקרב אל ירושלים (גרץ־שפ״ר, ח״ב, 251), התחפש רבי ישמעאל והלך עם תלמידו לרגל את העיר. והנה רבי ישמעאל בטח בה׳ ולא יָרא בלכתו בשוק ציון, והסכנה היתה קרובה, אולם תלמידו חרד ופחד ורבי ישמעאל הוכיחהו בצחות לשונו: הנך חוטא, לכן תפחד, ככתוב: „פחדו בציון חטאים״ 1). אמנם תוצאות הרִגול הזה לא נזכרו בתלמוד, אך לעֲצת־זה נמצא תוצאות הרגול השלישי של רבי ישמעאל, כי שלח אותו רבי הפעם לרגל את העיר קיסריה, מקום מושב נציב הרומאים בארץ־ישראל, אם יוכלו היהודים לקחת אותה ברעש מלחמה או לכל־הפחות לצור עליה ולהרעיב את יושביה עד שיסגירוה בידם; אך רבי ישמעאל הביא משם אל רבי ידיעה מעציבה, כי נמצאים בקיסריה מגדלים רבים המגִנים על העיר בפני לוכדיה וגם קשה להרעיב את יושביה, כי נמצאו בה אוצרות־מזון רבים. אולם רבי באמץ־לבו נחמהו, כי כל זה הוא לטובה, כי סוף־סוף ילכדו היהודים את העיר ברעש מלחמה ויבֹזו את אוצרות־המזון הרבים הנמצאים בה ויהיה להם לאכול לשָׂבעה 2).

אולם אחרי שהחליט רבי, כי עם ראשית המרידה יתנפלו המורדים

(עַיֵן גרֶץ, ח״ג, 254). פעם אחת נפלה ביצת בר־יוכני וטבעה ששים כרכים ושברה שלש מאות ארזים״. בלשון המליצה נקראה פרס בשם: נשר כמו „ותפשו נשר״ (סנהדרין, י״ב), וזהו „בר־יוכני״ הנודע בתלמוד לעוף גדול (עַיֵן סוכה, ה), והכַּונה: מחנה אחד של הפרסיים התנפל בסוריה והחריב כרכים רבים והרג שלטונים רבים המכֻנים בשם ארזים.

1) „ההוא תלמידא דהוה קא אזיל בתרי׳ דרבי ישמעאל ברבי יוסי בשוקא דציון, חזייה דקא מפחיד, אמר ליה חטאה את, דכתיב: פחדו בציון חטאים״ (ברכות, ס).

2) „ועוד שלח לו (רבי ישמעאל לרבי) שלש מאות וששים וחמשה שוקים בכרך גדול של רומי, וכל אחד ואחד יש בו שס״ה בירניות (מגדלים) ובכל בירנית ובירנית שס״ה מעלות (דיוטות) וכל מעלה ומעלה יש בה כדי לזון את כל העולם כולו, אמר לו רבי ישמעאל בן יוסי לרבי: הני למאן? אמר ליה: לך ולחבריך ולחברי חבריך, שנאמר (ישעיה, כ״ג, י״ח) והיה סחרה ואתננה קֹדש לד׳ לא יאצר ולא יחסן כי ליושבים לפני ד׳ יהיה סחרה לאכל לשבעה״ (פסחים, קי״ח; ועַיֵן קה״ר: כל הנחלים). והנה עיר קיסריה נקראה „רומי זעירא״, ובזה מכֻוָּנים הכתובים היטב, כי קיסריה נבנתה על־ידי הורדוס במקום אשר היה נקרא מתחלה „מגדל סטרטון בארץ צור״ (יוסיפוס, קדמוניות, ס״ה, פ״ט), וכמו שנתמלאה צור מחרבנה של ירושלים, כאשר התהללה: „אמלאה החרבה״, כן נתמלאה קיסריה מחרבנה של ירושלים, כי היתה לעיר הבירה במקום ירושלים, לכן הסבו חז״ל את הכתובים הנאמרים על צור גם על קיסריה, ונתנו בזה כלל: „כל צור שכתוב במקרא מלא — בצור המדינה הכתוב מדבר, חסר — ברומי הכתיב מדבר״ (ב״ר, פס״א). וכַונתם לקיסריה, רומי שבארץ צור, ובאמת היה שם זול גדול, כמאמר ריש־לקיש: „אין ארצות החיים אלא צור וחברותיה, קיסריה וחברותיה, תמן זולא, תמן סובעא״ (ירושלמי, כלאים, פ״ט, ה״ד).

המורדים, ורבי פחד פן יִכשלו בתשובתם כל אחד בפני עצמו, לכן אמר לרבי יוסי: הנה הוא ישאל אותנו שלש שאלות: מי אתם? מה מעשיכם? ואנה אתם הולכים? ועל־זה עלינו להשיב שלש תשובות: יהודים אנחנו! אנו סוחרים! הננו הולכים לקנות חטים מאוצרות של יבנה (בראשית רבה, פע"ו).

משמרות אנשי חיל הרומאים נפוצו בכל ארץ ישראל לתפוש את הקושרים. אחת מהמשמרות האלה פגשה ברב, תלמידו של רבי, בלכתו מחמתה של טבריה, תפשה אותו ושאלה: „הלנו אתה, אם לצרינו?" ויען להם: „אני משל ספטימיוס" 1), ויפטרוהו (ירושלמי, ברכות, פ"ט, מ"א).

לשם המרידה השתמש רבי באדם, אשר ידע היטב את חיי הרומאים והליכותיהם, הוא רבי ישמעאל ברבי יוסי, אשר מקדם היה נושא משרה בממשלת הרומאים ועתה הסתתר בלודקיה שבמדינת סוריה. ממנו בקש רבי להכיר את מצב תושבי המדינה הזאת, אם נכונים גם הם למרוד ברומאים. רבי ישמעאל שלח אליו הרצאה בלשון סתרים, כמשפט לדברי־סוד כאלה, ובפרט לפני מליץ כרבי, אשר אהב לדבר בעניני מדינה בלשון רמזים (עבודה זרה, י, ו; בראשית רבה, פס"ז). בהרצאה הזאת הודיעהו שלשה דברים נכבדים: א) כי הרומאים יינקו וימצו את לשד יושבי ארץ סוריה בּמסים וארנוניות שונים, ובזה הקימו להם את הסוריים לאויבים בנפש 2).

---

1) שם בטעות: „סופייגוס".

2) זה לשון התלמוד (בכורות, נ"ז): „העיד רבי ישמעאל בן סתריאל מערקת לבנה לפני רבי (כלומר, רבי ישמעאל בן יוסי נקרא בן סתריאל, יען כי הסתתר בעצת אליהו בעיר לודקיה, היא עיר על־יד הלבנון, ואולי הסתַתר גם בעיר הקרובה ערקי על־יד הלבנון): חזרת שבמקומנו יש לה ששים רבוא קלפים בבית־המסס שלה" (הרומאים נקראו במליצת קדמונינו בשם חזיר, עַיֵן ב"ר, פס"ה: „למה היא משולה כחזיר וכו' כך מלכות רומא היתה גוזלת והימסת" וכו', ושם פס"ג: „אתון קריתון לחזריתכון שם" וכו'. ובפרט ברבי ישמעאל מצאנו בפֵרוש, שהוא קורא לרומאים בשם חזיר (פסחים, קי"ח): „גער חית קנה — אומה הדרה בין הקנים וכו', יכרסמנה חזיר מיער" וכו', ויאמר בזה, כי החזירים הרומאים יבלעו חיל זרים ונפשם לא תמלא, כמו היתה להם אצטומכה בעלת קלפים הרבה, אשר תוכל לעכל הרבה); פעם אחת נפל ארז במקומנו ועברו שש־עשרה קרונות על חודו (ה„ארז", מליצה על קַרַקלה בן סֵורוס, אשר היה שר־צבא על חיל הרומאים בסוריה, כאשר נביא להלן בשם הסופר ספרטינוס, ובזה רמז, שֶׁנִגף קַרַקלה במלחמה. לדבר זה עוד לא מצאתי מקור בסופרי רומא, כי לפי דבריהם היה הוא המנצח. ואולי בתחלה נִגף שם ואחר־כך התחזק וינצח את אויביו, וכפי הנראה, היתה לו מלחמה כבדה עם היהודים והפרסיים, ולזאת כאשר נצחם חגג הסינַט חג־נצחון, כי הנצחון על גדודי קלודיוס לבד, כאשר חשב גרָץ, לא היה ראוי לחג. והנה המלה „חודו" פרשו המפרשים „עִקר האילָן" ובערוך ערך חד: „חודו, עיקר לבו של האִילן"). גם המלה קרונות אין פה פרוסה עגלות, כי־אם כותרות או טבעות (בלשון יון ורומא; עַיֵן ערוך, ערך קרונות), וכַונתו לטבעות העגֻלות מסביב לגזע, הנוספות מדי שנה. ויכַוֵן: בארז הזה לקרקלה, ששש עשרה קרונות (טבעות) בראשו, הַינו, היה בן שש־עשרה שנה. הדבר הזה הוא מכֻוָן בדיוק נמרץ, כי לפי דברי סופרי רומא התקסר קרקלה בשנת 196, בחיי אביו, למשנה־קיסר, והוא אז בן ארבע־עשרה שנה, והמלחמות שנלחם בסוריה היו שתי שנים אחרי זה, בשנת 198 לספה"נ

להלחם ברומאים והתנפלו על אחזת הרומאים בסוריה [1]. מלחמת הפרתיים הוסיפה אמץ ליהודים, כי תמיד בשעה שנלחמו הפרתיים ברומאים היתה התעוררות בקרב עמי אסיה המערבית. חכמי הדור החלו להאמין, כי זוהי שעת רצון למלחמת השחרור וכי עתה יצלח בידי גואלם הגבור בר־דרומא לקחת את המלכות מידי הרומאים. אחד מחכמי הדור, רב אחא [2], דרש: „עתידין כל אומות העולם לבגוד במלכות רביעית ולפנותה מביניהם, ואין מניחין לה לא כרך ולא מדינה, ודוחין אותה מאומה לאומה עד שמגעת לבית־גוברין ומוצאה שם מלך המשיח ומשלים לו המלכות" (ילקוט, בשלח, בשם מדרש אבכיר). והכַונה לסוריים, אשר גם הם בגדו ברומאים בעת מלחמת הפרתיים ברומאים. ראש חכמי הדור, רבי יהודה הנשיא, אמר: „עתידה רומא שתפול בידי פרס" (יומא, י). הוא ידע, כי הרומאים התגברו תמיד על היהודים, יען כי לא היה ליהודים חיל פרשים, והכין לו קבוצה גדולה של פרדים (חולין, ז) או מולאות (שבת, נ"א), כי בארץ הרים וגבעות כארץ־ישראל רכבו גם פרשי הרומאים על פרדים. הקבוצה הזאת היתה עשירה מאד במספרה, עד כי היתה לשיחה בפי אנשי הדור: „אהורייריה (שומר הארוות) דבי רבי עתיר משבור מלכא" (בבא מציעא, פ"ד). כפי הנראה, מסר רבי את קבוצת הפרדים האלה אל קלודיוס ראש המורדים, אשר עמד — כפי עדות הסופר הרומאי דיון־קסיוס — בראש גדוד פרשים רוכבים [3].

רבי, העשיר הגדול, הכין לאנשי חיל היהודים מזון בשפע רב. „מעשה בספינה אחת משל בית רבי, שהיו בה יותר משלש מאות חביות טרית שאינה טרופה" (ירושלמי, עבודה זרה, פ"ב, ה"י), כי רב אנשי־החיל היו אז בני טור־מלכא והם היו רגילים לאכול טרית עם התאנים הגדלות על אדמתם בשפע רב (ברכות, מ"ד). אולם עקר המזון היו חטים, ויען כי בעיר יבנה היו אוצרות חטים לממכר (תוספתא, דמאי, פ"א) [4], לכן הלך רבי עם רבי יוסי בן־יהודה ליבנה לקנות חטים; הם בדרך והנה לקראתם סרדיוט רומאִי, שנמנה לחקור ולדרש את עוברי הדרכים, אם אינם ממפלגת

„אליהו", כי הוא היה המיֻעד להביא לרבי את הבשורה כי בחרוהו למשיח ולגואל ישראל (עַיֵן להלן, פרק ד). גם במקום אחר שמענו על־דבר חכם בשם „אליהו" בזמן ההוא: „תנא דבי אליהו משום רבי נתן" (פסחים, צ"ד) — ורבי נתן עוד חי בימי רבי (בבא בתרא, קל"א).

1) וולוגזיס הרביעי מלך הפרתיים (פרסיים) עזר לפסציניוס ניגר, וכאשר נלחם סֶוֶרוס עם אלבינוס, התנפל בארם־נהרים וגם בסוריה התנפלו הפרתיים (ראה להלן).

2) רב אחא זה הוא הנזכר בתלמוד (נדה, נ"ו), שרבי חולק בדין אחד עמו, ואם כן, היה בימי רבי.

3) עַיֵן בירחון פרנקל־גרץ לשנת 1884, צד 48.

4) אמנם שם מדֻבר על מלחמות ביתר, כי אמרו לו לרבי יהודה: „אחרי שהורית לנו על אוצרות של יבנה שלפני המלחמה". ורבי יהודה ברבי אלעי היה בימי מלחמות בר־כוכבא. מכל־מקום ברור, שהיה ביבנה מקום לאוצרות חטים, והדבר הזה היה גם־כן בימי רבי, כי הלך לשם לקנות חטים. — ואפשר גם כי רבי יהודה זה הוא הנשיא ומדֻבר שם על מלחמת בר־דרומא.

עצמו את המשרה הזאת לתפש את המורדים ולמסרם למלכות ולדינם למיתה. אך חכמים אחרים (אשר נטה לבם למרידה) התלוננו על מעשיהם. רבי יהושע בן־קרחה שלח לרבי אלעזר: „חומץ בן־יין (אביך שנא את הרומאים ואתה עובדם), עד־מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה?" וזה ענהו: „קוצים אני מכלה מן הכרם". אך רבי יהושע קרא: „יבוא בעל־הכרם ויכלה את קוציו". אז עזב רבי אלעזר את משמרתו ויקבל עליו יסורים למרק את חטאתו נגד עמו (בבא מציעא, פ"ג; ירוש׳, מעשרות, פ"ג). גם רבי ישמעאל בן־יוסי חזר ממעשיו בעצת אחד מתלמידי רבי, קנאי גדול, אשר הפיח בקרב החכמים רוח מרד נגד הרומאים, ויען כי דרך המורדים להחליף את שמותיהם ולהקרא בשמות בדוים, לכן נקרא גם התלמיד ההוא בשם בדוי „אליהו" (המקבל באמה למבשר גאלה 1). אליהו זה הוכיח את ר׳ ישמעאל על מעשהו ויאמר לו: עד־מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? וכאשר הצטדק לפני אליהו, כי במצות המלך נתמנה לתפש את המורדים, יעץ לו אליהו לברוח ללודקיה ולהסתר מפני הרומאים (שם, שם). כפי הנראה, הרבה לדבר על לב רבי ישמעאל, עד כי עזב את משמרתו ונמשך אחרי מפלגת המורדים והחזק את ידם (עיין בפרק הבא).

ב

החכמים והמרידה

חכמי הדור רבי יהודה הנשיא (רבי) וחבריו חשבו בתחלה את המרידה לדבר־שגעון. אך לא עברו ימים רבים והפרתיים החלו גם הם

1) האגדה תספר, כי אליהו בא בכל יום אל ישיבת רבי, וכאשר לא בא יום אחד אל הישיבה — שאלהו רבי את כבת מניעתו לבוא (בבא מציעא, פ"ה); והנה אמנם דרך האגדה לשלוח את אליהו הנביא בשליחות שונות, ביחוד — לשמש צדיקים רבים, אולם להושיבו בישיבת רבי יום יום — זאת היא גוזמה מפרזה. כנראה, היה זה אחד מתלמידיו של רבי, שקראוהו בשם „אליהו". אנו רואים, כי „אליהו" זה בימי רבי התענין מאד במרידה שהיתה אז: לרבי יהושע בן־לוי, שמסר את ראש־המורדים בידי הרומאים, קרא: „מוסר"! (ירוש׳, תרומות, פ"ח, ה"י), ופעם נמצאהו עומד כשומר על פתח מערה, שהיה בתוכה ראש המורדים (עיין להלן). מכל זה נוכל לשער, כי התלמיד הזה היה קנאי לאמי, שהשתדל לעורר ולחזק את המרידה, ולכן נקרא בשם בדוי, כדרך כל המורדים שמסתירים את שמותיהם. ואפשר שהיה התלמיד הזה יוסף הבבלי, שנודע לרבי עוד בהיותו תלמיד רבי אלעזר בן־שמוע (מנחות, י"ח), כי היו לו שמות רבים, כמו שמצאנו: „הוא יוסף איש הוצל, הוא יוסף הבבלי, הוא איסי בן־יהודה וכו׳ (יומא, נ"ב). ועוד מצאנו: הוא יוסי הבבלי, הוא יוסי בן־יהודה, הוא יוסי קטונהה וכו׳ (ירוש׳, ב"ק, פ"ג, ה"ז), שהוא „תמציתן של צדיקים ושל חסידים" (ירוש׳, סוטה, פ"ט, הי"ז), — ולכן אמר אליהו לרבי יהושע בן־לוי כשמסר את ראש המורדים: „וכי משנת חסידים היא זו!". יוסף זה, שנקרא בכמה שמות כאלה, בלי ספק שהיה מורד, כי לכן נקרא בכל פעם בשם אחר, ובאחרונה גם בשם

הקיסר. בדבר הזה בעצמו תהלל האגדה את בר־דרומא: „דהוה קפיץ מילא וקטיל בהו״ (גטין, נ״ז) – כלומר, בהתנפלותו הפתאֹמית ובתנועת מלחמתו המהירה הִרְבָּה הרוגי הרומאים. –

אמנם הרומאים קראו לקלודיוס וגדודיו בשם „שודדים״ (Iatrones), כדרכם תמיד עם המורדים היהודים (גם עם הקנאים), ומכל־שכן בשעת המרידה הזאת הגיחו ממחבואיהם גם שודדים ממש, בני־בליעל, אשר בקשו לאסוף חמס, עד כי ראה רבי לתקן תקנה: „הגזלנין ומַלְוֵי בריבית אם רצו להשיב אין מקבלין מהם מפני תקון העולם״ (בבא קמא, צ״ד). על־כן חשבה ממשלת הרומאים את כל המורדים לא לגדודי לוחמים, כי־אם לשודדים, והקרה אחריהם לבערם ולכלותם מן הארץ. והנה עתה בראשית המרידה היו רק היהודים הצעירים מבני ההמון אנשי גדוד קלודיוס, אולם החכמים עמדו מרחוק ולא לקחו כל חלק במרידה. אחד מחכמי הדור הזה, רבי שמעון בן־אלעזר, היה אומר: אם יאמרו לך ילדים: „בְּנֵה בית־המקדש!״ אל תשמע להם; ואם יאמרו לך זקנים: „סתור!״ (בית־המקדש) שְׁמַע להם, שבנין הילדים סתירה (תוספתא, עבודה זרה, פ״א). אך היו גם אז חכמים, אשר חשבו את המורדים לעוכרי עמם, כי מְסַכְּנִים הם במעשיהם את כלל ישראל. הנה האגדה תסַפר, כי פעם אחת עבר רבי יהודה הנשיא לפני המקום שהובילו הרומאים מורד אחד להריגה, וכראות המורד את רבי, שהיה נשוא־פנים אצל הרומאים, געה בבכיה והתחנן: „רבי, הַצילני!״ אולם רבי, שחשב אותו לעוכר עמו, ענהו בקצרה: „לכך נוצרת!״ כלומר: המורד צריך למסור עצמו על המרידה 1). אולם היו חכמים שהרחיקו ללכת במעשיהם, כי עזרו לרומאים בפֹעל לתפֹש את המורדים. החכמים האלה היו רבי אלעזר, אשר אביו רבי שמעון בן־יוחאי היה שונא את הרומאים ומגנה את מעשיהם, והרומאים גזרו עליו מיתה, אך הוא התחבא במערה יחד עם בנו רבי אלעזר (שבת, ל״ג), מזה נראה, כי נמתח קו חשד גם על רבי אלעזר, ועתה בפרוץ המרידה וסוכן הממשלה (פרהגונא) היה מחפש אחרי המורדים ויבוא אל רבי אלעזר והתיעץ אתו ומנה אותו לתפֹש את המורדים (שודדים, גנבים, בלשון הרומאים), וגם רבי ישמעאל, אשר על אביו רבי יוסי בן־הלפתא גזרו הרומאים שיגלה לצפורי (שבת, ל״ג), אף הוא היה אנוס לקבל על

בפנים להלן מדרש המדַבר ממשיח היושב בעיר בית־גוברין. והכונה בזה לַגבור קלודיוס, הוא בר־דרומא. עַיֵן בזה להלן.

1) זו היא, כנראה, כַּונת האגדה הנפלאה: „י״ג שנין חשש רבי בשיניו וכו׳, ולמה חש בשיניו: חד זמנא עבר, חמא עיגל מנכס (= ראה עגל הולך לשחיטה), געה ואמר ליה: רבי שזבני! אמר ליה: לכך נוצרת וכו׳״ (ירושלמי, כלאים, פ״ט, ה״ד). „עגל״ נקרא איש־חיל צעיר, כמו שמצאנו שרבי שמעון בן־רבי אמר על חילות רומא: „כמה פטימין עגלין של עֵשָׂו״ (תנחומא, וישב, ג); „עגל הנשחט״ הוא מליצה לצעיר המובל לטבח, אצל חז״ל, כמו שדרשו את הכתוב (תהלים, ס״ח): „עדת אבירים בעגלי עמים — ששחטו (הרומאים) אבירים כעגלים שאין להם בעלים״ (פסחים, קי״ח).

עשירי ישראל מפני הרומאים בדבריו: „אם הזכירוך לבולי (חבר בבית־המועצה) יהיה הירדן בית גבולך" (ירושלמי, סנהדרין, פ"ח) – כלומר, ברח־לך ואל תקבל שררה מידם, כי כל חפצם להכניס את רכושך לטמיון. אולם יותר משהיתה עין הרומאים רעה בממונם של ישראל היתה צרה עינם באמונת ישראל ובתורתם. כבר הזכרתי את מבטאו של סֶוֵרוס על אמונת ישראל, כי היא „אמונת הבל"; גם את תורת ישראל היה עוין. ותחת אשר מימי אנטונינוס פיוס שבו היהודים למנהגם הראשון שלפני גזרות אדרינוס ויקהילו קהלות וילמדו תורה ברבים, גזר רבי שלא ישַנו לתלמידים בשוק (מועד־קטן, ט"ז). כנראה – מדעתו, שעין המלכות צרה בתורת ישראל, אם אף התאמץ למצא לַגזרה אסמכתא בדברי הכתוב (עַיֵן שם). ואולי לזאת קרא רבי: „אבותינו אמרו נשינו טובה – אנו אפילו בעינינו לא ראינו" (נדרים, נ).

אך צרות גדולות סבלו אז היהודים מידי הרומאים, עד כי רבי חייא, בן הדור ההוא, התאונן מרה ואמר: יודע הקדוש־ברוך־הוא בישראל, שאינם יכולים לקבל גזרות רומי, עמד והגלה אותן לבבל (גטין, י"ז). אפס על־פי רבי שמעון בן־גמליאל היתה שוּמה, שלא לכתוב עוד את הצרות על ספר, כאשר אמר: „אף אנו מחבבין את הצרות, אבל מה נעשה, שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין" (שבת, י"ג). ובפרט אחרי מות החכם הזה רבו הצרות (סוטה, מ"ז). בגזרותיו הרעות על היהודים בקש סֶורוס הערום לפתותם למרידה, למען יוכל להלחם בהם ולנצחם, כי „סֶורוס לא הסתפק בתהלת הנצחון, אשר קבל במלחמתו עם מתנגדו מקרב הרומאים, ויבז בעיניו לָחג על זה חג־נצחון, ולכן חשק להשיג אותות נצחון גם על עמי הנכר" (הֶירודינוס, תולדות הקיסרים, III, 9). זאת היתה הסבה שהיה מֵצר לישראל, כאשר נראה מזה שגדולי הדור הבינו את מזמתו, ולכן הזהירו על־זה את בני עמם. רבי חייא הנזכר דרש לפני קהל שומעיו: „מה פנו לכם צפונה? אמר להם: אם ראיתם אותו (אדום–רומא) שמבקש להתגרות בכם, אל תעמדו כנגד, אלא הצפינו עצמכם ממנו עד שיעבור עולמו" (דברים רבה, פ"א). אבל המון העם לא שמע לקולם, וצעיריהם התגודדו לגדודים תחת יד גבור אחד ושמו קלודיוס. כפי אשר יתארו אותו סופרי רומא, היה קלודיוס מהיר וקל, איש בעל לב אמיץ, עד כי נועז להבקיע עם גדודיו אל אהל הקיסר סֶורוס, וכל עמל שוטרי רומא לתפש את ראש־המגודדים הזה חי או מת לא הצליח בידם (דיון קסיוס, גרץ־שפר, ח"ב, 303). קרוב לודאי הוא, כי קלודיוס זה הוא הגבור הנקרא בפי היהודים בשם „בר־דרומא", כי היה מעיר אחת בארץ־הדרום, הוא פלך הר־המלך או טור־מלכא [1]. ואולי יצא מבית גוברין אשר בדרום יהודה [2]. הרומאים יהללו את קלודיוס בתנועתו הנמהרה במלחמה, להתנפל פתאם על אהל

1) עַיֵן להלן על־דבר טור־מלכא.

2) כי נראה, שספטימוס סֶורוס הרס את בית־גוברין והפכה למושבה רומאית. גם הבאתי

I

סבּות המרידה

בשנת 193 לספירת הנוצרים נהרג קומודוס קיסר רומא בן מרקוס אברליוס אנטונינוס, וזמן קצר אחריו נהרג פרטינקס המולך אחריו — אז סבלו היהודים צרות רבות ורעות, כי לגיונות הרומאים, אשר בארץ המזרח, המליכו את שר־צבאם פסציניוס ניגר, נציב סוריה, וכל ארצות המזרח עמדו לימינו, וגם תושבי ארץ־ישראל השמרונים והיהודים עזרו לניגר — ונלחמו יחד כנגד סֶוֶרוס, אשר המליכו אותו לגיונות הרומאים בארץ איליריה 1). כאשר נִצח סֶוֶרוס ויהי לבדו לקיסר רומא, ענש את אנשי־ריבו בעלי ברית ניגר וישלול מהם את משפטי האזרחים, ובעיר שמרון הושיב רומאים והעיר נעשתה למושבה רומאית (גרֶץ) והוציא אִסור בעֹנש ומוראים גדולים על כל איש נכרי הרוצה להתגַיֵר, ורק לאלה „האוחזים מכבר באמונת־הבל של היהודים" הִרשה לשאת מִשְׂרָה בכל הנהגת העדה וגם להיות שופטים בבתי־הדינים, אך עליהם לשחד בעד בתי המשחק והחזיון (גרֶץ־שפ"ר, חלק ב, 305). גם הזכות הזאת לא היתה אלא חובה, כי קסרי רומא נתנו על האזרחים משׂרות־כבוד שלא מדעתם ורצונם, יען כי ההתמנות הזאת עלתה לממָנה בדמים מרֻבים, וסֶוֶרוס הנודע לנבהל להון (ככה כתב הֶרודיַנוּס בספרו „חיי סֶוֶרוס") כבד במִשרות אלה גם את עשירי ישראל, למען הריק את כיסם. רבי יוחנן, תלמיד צעיר לרבי באחרית ימיו, שאהב תמיד בגדלותו להזכיר את זכרונות ימי־נעוריו הרעים, אמר: הנני זוכר, כי אמרו בבית־המדרש: „מי שמודה להרומאים — נופל בידיהם, וכל הבוטח בהם — רכושו הוא שלהם" (בבא בתרא, צ). רבי יוחנן מסַפר, באיזה אֹפן שללו מעשירי ישראל את רכושם, ופֵרש את הכתוב: ואלו עינין כעיני אנשא (דניאל, ז, ח) — זו מלכות הרשעה, שהיא מכנסת עין רעה בממונו של אדם: פלוני עשיר — נעשנו ארכינונוס (ראש מאספי המסים); פלוני עשיר — נעשנו בליוטוס (חבר בבית־המועצה), למען יהיה הוא ורכושו ערֻבים לנו (בראשית רבה, פל"ו). ויוסף עוד רבי יוחנן להזהיר את

1) כן כתב בפֵרוש הסופר הרומאי יוסטין (עַיֵן אֶנציקל. ערש־גרֻבר, ערך יודען). גם הסופר הרומאי ספַרטינוס יסַפר: „המלך סֶוֶרוס שלל את משפטי האזרחים מבני פליסטיני אשר בניאפוליס על אשר לקחו חלק במלחמת ניגר נגדו". יש פה טעות קטנה, וצריך לתקן: מבני פליסטיני ומבני ניאפוליס (שכם, השמרונים), כאשר יספר ספַרטינוס הלאה: „המלך הזה בטל את העֹנש מעל בני פליסטיני, שלקחו חלק במלחמה נגדו". מזה נראה, כי כל הפליסטיניים, כלומר השמרונים והיהודים, לקחו חלק במלחמה הזאת. — והנה כל המקורים האלה הם בגרץ־שפ"ר, חלק שני, צד 503. וביותר בירחון פרנקל־גרץ לשנת 1884, צד 481. את הנחת גרֶץ, שהיהודים נטו לצד המלך סֶוֶרוס, כבר סָתר אלעזר אטלאס בהשכל ודעת (עַיֵן „האסיף", תרמ"ה, צד 438).

בלכתו בדרך, ושאלהו: לְמִי אתה? והוא ענה: של הקיסר (עַיֵן להלן). ובמקום אחר, כי גַיס התנפל בעירו של לוי תלמידו של רבי, לאמר: בארץ־ישראל. ודבר כזה מובן רק בשעת מלחמה. אולם יותר מכֻּלם תכריע הראיה מהלכה אחת, שנמנו עליה רבי ובית־דינו, והיא תקנה הקשורה במכירת שדות המורדים הרוגי־המלחמה – שמזה נראה בפֵרוש, כי היתה מלחמה בארץ־ישראל בימי רבי.

אחרי אשר נתאשר לי דבר המרידה בימי רבי – היה עלי לחַפש ולמצא את המקום, אשר בו היתה המרידה; כי לפי הנראה מרמזי האגדות, לא היתה אז מרידה כללית, שהקיפה את כל ארץ־ישראל, כי־אם מֻגבלה במקום ידוע. אחרי שנוכחתי, כי בימי רבי מכרה ממשלת רומא נכסים רבים, שהיו ליהודים המורדים, וחלק ארץ־ישראל עבר אז לידי נכרים, בקשתי ומצאתי, כי מחוז טור־מלכא הֵחֵל באחרית ימי רבי להתרוקן מיושביו היהודים, ויצא לי מזה, כי המרידה שהיתה בימי רבי היא מרידת טור־מלכא (גטין, נ"ה), דבר אשר נתלַבטו בו חוקרי דברי־ימינו. רבי נחמן קרוכמל משער השערה מוזרה, כי היהודים המורדים בקיריני ואפריקה בימי טרינוס עזבו את משכנותיהם ויסעו דרך מצרים לארץ־ישראל וישבו בהר המלך ויתחזקו ויתבצרו שם, עד כי בא עליהם טורבא שר צבא טרינוס וילחם בם וינצחם („מורה נבוכי הזמן", שער ו). להשערה רחוקה זו הגיע קרוכמל על יסוד דברי רבי יוחנן (גטין, נ"ה), שֶׁמָנה שלשה חֻרבנות: חֻרבן ירושלים, חֻרבן טור־מלכא, חֻרבן ביתר. בחשבו כי רבי יוחנן שמר את הסדר הכרונולוגי, וחרבן טור־מלכא היה אחרי חרבן ירושלים וקָדם לחרבן ביתר, וזמנו היה בין מלוכת הקיסר טיטוס ובין מלוכת הקיסר אדרינוס: בימי הקיסר דומיטינוס או טרינוס, ומכיון שבימי טרינוס היתה מרידת היהודים בקיריני, לכן זוג אליה קרוכמל את חרבן טור־מלכא ושִׁער, כי המורדים ברחו מאפריקה אל טור־מלכא ושם היתה תבוסתם. כפי הנראה, הרגיש גרָץ בזרות ההשערה הזאת, ולכן שִׁער, כי חרבן טור־מלכא היה כמוֹך לחרבן ביתר וכי בר־דרומא גבור טור־מלכא היה רק שר־צבא של שמעון בר־כוכבא; אבל מדברי ר' יוחנן אנו רואים בפֵרוש, כי היו בביתר ובטור מלכא שתי מלחמות מיֻחדות בשני מקומות ובזמנים רחוקים זה מזה, ורבי יוחנן נותן שתי סבות לשתי המרידות: מרידת טור־מלכא בסבת תרנגול ותרנגלת, ומרידת ביתר בסבת שקא דרספק! קרוב יותר, שרבי יוחנן לא שמר בספורו את הסדר הכרונולוגי, וחרבן טור־מלכא היה אחרי חרבן ביתר, ובימי רבי, והמחריב היה הקיסר ספטימיוס סֶוֶרוס המכֻנה בפי קדמונינו אסוירוס, והמלחמה נקראה ב„סדר עולם" (פרק ל) בשם „פולמוס של אסוירוס". אמנם כל אלה הראיות אינן ראיות הנדסיות; אך די בהן לחזק את ההשערה, כי חרבן טור־מלכא היה בימי רבי יהודה הנשיא, ובר־דרומא הוא קלודיוס שלנו או כפי שנקרא ביתר שמותיו הבדוים: מנחם בן־חזקיהו, צמח, נטרונאי, עולא בר־קושר. כדי להשלים את התמונה, לא נמנעתי מלהשתמש גם בהשערות על יסוד דברי האגדה, שאין לקבוע בהן מסמרות.

ד"ר מ. וואַהלמַאן

פולמוס אַסְוֵירוּס

מבוא

כבר הספיקו לעמוד על הדבר, כי סופרי־העתים בימי־קדם סִפרו את הקורות וכתבו דברי ימיהם על ספר כשהם מערבים באגדות. והוא הדין, שדברי אגדה מעֹרבים בהם כמה מְקורות הימים. וכשאנו שָׂמים לנו את הדבר הזה ליסוד ולקו־המדה, נראה, כי כמה מן האגדות שבתלמוד ובמדרשים אוצרות בקרבן כעין זכרונות של מרידות, שמרדו היהודים ברומאים. הזכרונות האלה כמו כְסוּ במַעטה המשל והמליצה, ביותר – בספורים על־אודות בריות ענקיות גדולות ומְשֻנות: אריה דבי־עילאי, המחריב בגערתו ארבע מאה פרסאות; עוף בר־יוכני, המטביע בבֵיצתו ששים כרכים ושובר שלש מאות ארזים, וכדומה.

אולם כאשר החִלותי לסדר את האגדות, הרומזות למרידות שונות, ולכַוֵּנן אל המאורעות ההיסטוריים, התבוננתי, כי באגדות רבות מימי רבי נמצאו רמזים למרידה גדולה של היהודים בדור ההוא, אחר־כך ראיתי ב„דברי ימי היהודים" לגרֶץ, שמביא בשם הסופר הרומאי דיון קסיוס, כי איש אחד ושמו קלודיוס התנפל עם גדוד־מורדים על מחנה הקיסר ספטימיוס סֶוֶרוס (בימי רבי) – וגרֶץ הוסיף, כי הירוֹנימוס מסַפר בדבר קלודיוס זה, שהיה יהודי, אולם הוא סותר את הדברים מכֹּח סברה זו: „לוּ מרדו היהודים ברומאים בימי רבי, היתכן שהחרישו מזה סופרי המדרש והתלמוד?!"... שוב ראיתי בירחון פרנקל־גרץ (לשנת 1884) ושם הובאו דברי הסופר הרומאי ספַרטִיָנוּס, כי ברומא נקבע בשביל סֶוֶרוס חג־נצחון על היהודים, מזה הוציא גרֶץ: „אם היה נצחון אז קדמה לו מלחמה, ואם היתה מלחמה אז קדמה לו מרידה". חזר שם גרֶץ מדבריו בספרו „דברי ימי היהודים" והחליט, כי באמת היתה מרידה בימי רבי, והחל לבקש בתלמוד עקבות המרידה הזאת, יגע ומצא איזה רמז רחוק, מזה שרבי אלעזר בן־שמעון תפש גנבי (ב"מ, פ"ה), שהכַּוָנה בזה למורדים. והנה מצאתי רמזים רבים למרידה זו נפוצים בשדה התלמוד והמדרשים, עד שיש לי הצדקה להחליט, כי בימי רבי היתה מרידה, ובפרט אחרי שמצאתי בירושלמי, כי גם מִשמר של הרומאים תפש את רב, תלמידו של רבי,

ספק הוא, אם רבי שלמה בן־גבירול יצר את הסוג הפיוטי הזה, השיחה עם הנשמה (מן הראוי להשוות לשיר הזה את האזהרה המחֹרזת, שהובאה לעיל), על־כל־פנים הוא שִכלל אותו עד כדי שלֵמות גדולה; וה„רשות" הזאת והדומות אליה בתֹכן וברעיון („שאי עין, יחידתי, לצורך", „שפכי לצור לבך, נפשך גם קרבך") נחשבו למופתיות בתכנן, בצורתן ואפילו במשקלן, והמשוררים הבאים הרבו לחקותן. רעיון הבחירה של הנשמה היה חביב מאד על בן־גבירול, שנטה בפילוסופיה שלו אחרי השקפת אפלטון. המשל של הנשמה לאלהים („כמו שהוא נעלם – כן גם אַת נעלמה, כמו שהוא נושא את כל העולם, ככה את נושאת את הגויה") ביסודו הוא מההשקפה על „העולם הקטן" (מיקרוקוסמוס), שצמחה בישיבת הפילוסופים היונים מישיבת הסטוָאה, ונתגלגלה דרך כמה צנורות של עולם הערבים ונשתקעה בתיאולוגיה של „אחי הטהרה" (אכ׳ואן אלצפא) ובלי־ספק משם הגיעה אל בן־גבירול.

שירת־האלהים של היחיד מגיעה עד הגבול שבין השירה ובין הפילוסופיה. בשירו הגדול „כתר מלכות" חִבר בן־גבירול את הפיוט והמחשבה ליצירה שלֵמה, שאין דוגמתה בספרות של ימי־הבינים. היצירה הזאת ושארית הפלטה של שיטתו הפילוסופית, שנשמרה בספרים ובקטעי ספרים – הן ענין למשא־ומתן מיֻחד, שיבוא במה שלפנינו.

מַלְכִּי! לְךָ אוֹחִיל, לִבִּי בְךָ יִבְטָח,
כְּחֹלֵם חֲלוֹם סָתוּם יִבְטַח עֲלֵי פֹתֵר...

הבית האחרון החותם את השיר הזה אינו כל־כך מֻצלח:

הִנֵּה שְׁאֵלָתִי לַקְשִׁיב תְּפִלָּתִי,
אַתָּה אֲבַקֵּשׁ לֹא פָחוּת וְלֹא יֹתֵר.[1]

את תמצית שירת היחיד לאלהים כלל המשורר ב„רשות":

שְׁמָךְ, אֵלִי, תְּהִלַּת מַהֲלָלִי, אֲהַלֶּלְךָ בְּכָל יוֹמִי וְלֵילִי.
לְמוּלְךָ אֶעֱרֹךְ שִׂיחִי כְּזִבְחִי, וְעֹצֶם גָּדְלְךָ אַגִּיד כְּיָכְלִי.
מְחוֹז־חֶפְצִי וְצוּר־מַחְסִי וְכוֹסִי, מְנָת חֶלְקִי וְגוֹרָלִי וְחֶבְלִי!
הֲמוֹן שִׁירַי לְךָ יִיטַב וְיֶעֱרַב כְּנִיחֹחִי וְכִקְטֹרֶת־כְּלִילִי!
הֲכִי עֻזִּי וּמָעֻזִּי וְגוֹזִי שְׁמָךְ, אֵלִי, וּמִגְדָּלִי וְחֵילִי.[2]

שנויי נוסחאות של הרשְׁיות האלה הן יתר הרשְׁיות של בן־גבירול הפונות אל האלהים („ששוני רב בך, שוכן מעוני! זכרתיך – ונס מני יגוגי", „שחר אבקשך, צורי ומשגבי", „שנים נפגשו בי, זה כמו זה", „שתי בך מחסי בפחדי וחרדתי", „שאל להודות לך לבי, ולא יכל", „שמעה, אדון עולם, שמעה תפלתי!"). קרובות ברוחן לרשְׁיות האלה הן הרשְׁיות הערוכות אל הנשמה, כמו:

שְׁחִי לָאֵל, יְחִידָה הַחֲכָמָה, וְרוּצִי לַעֲבֹד אוֹתוֹ בְּאֵימָה!
לְעוֹלָמֵךְ פְּנִי יוֹמֵךְ וְלֵילֵךְ, וְלָמָּה תִרְדְּפִי הֶבֶל, וְלָמָּה?
מְשׁוּלָה אַתְּ בְּחַיָּתֵךְ לְאֵל־חַי, וְכַאֲשֶׁר נֶעֱלַם–אַתְּ נֶעֱלָמָה.
הֲלֹא אִם יֹצְרֵךְ טָהוֹר וְנָקִי, דְּעִי, כִּי כֵן טְהוֹרָה אַתְּ וְרָמָה.
חֲסִין יִשָּׂא שְׁחָקִים עַל זְרֹעוֹ, כְּמוֹ תִשְׂאִי גְוִיָּה נֶאֱלָמָה.
זְמִירוֹת קַדְּמִי, נַפְשִׁי, לְצוּרֵךְ, אֲשֶׁר לֹא שָׂם דְּמוּתֵךְ בָּאֲדָמָה!
קְרָבַי, בָּרְכוּ תָמִיד לְצוּרְכֶם, אֲשֶׁר לְשְׁמוֹ תְּהַלֵּל הַנְּשָׁמָה![3]

---

1) זקש, „שירי השירים", עמוד קי"ח.

2) נמצא בכ"י ברלין הנזכר, דף רמ"א, ע"ב (חלק ב, דף קמ"ט, ע"ב), וכמדֻמני, שלא נודע ממקום אחר.

3) הרשות המפֻרסמת הזאת נמצאה במחזור רומא הנדפס (בולוניה, ש"א, עם פרוש „קמחא דאבישונא") ובכמה מחזורי רומא כ"י, והיא שם רשות לנשמת ליום־הכפורים. נדפסה ב„שירי השירים" לזקש, עמוד קי"א, — גם במחזור ויטרי, שממנו פרסם אותה ברודי (קונטרס הפיוטים, סִמן ע"ז; „שער השיר", עמוד 41).

הָגִיג לִבִּי, בְּהַבִּיטִי בְקִרְבִּי. – בְּכָל עֵת בָּרְכִי, נַפְשִׁי, אֲדֹנָי! [1]

השמים מספרים לו כבוד האל והארץ היא בעיניו הדום רגלי השכינה. אך גדול משני אלה הוא הגורם השלישי: מנשמתי חוזה המשורר את האלהים. תמונה חזקה היא: „בהביטי בקרבי". ויש אשר קורא השיר הזה יזכור מבלי משים את דברי הפילוסוף קַנט: „שני דברים ממלאים את רוחי פליאה נשגבה: השמים המכסים כוכבים ממעל לי והצווי המֻחלט בקרבי".

מה גדולות הן נפלאות תקות הנפש המאמינה באלהים! המשורר בטא זאת ב„רשות" נשגבה אחת:

שְׁעָלַי [2] אֶפְרְשָׂה תָּמִיד לְמַלְכִּי	וְאֶקֹּד לוֹ עֲלֵי אַפִּי וּבִרְכִּי.
לְפָנָיו אֶעֱרֹךְ לִבִּי כְּקָרְבָּן,	דְּמָעַי אֶשְׁפְּכָה נֶגְדּוֹ כְּנִסְכִּי.
מְיַחֵל כָּלְתָה נַפְשִׁי לְחַסְדּוֹ	כְּתוֹחֶלֶת לְאוֹר בֹּקֶר בְּחָשְׁכִּי.
הֲלֹא פָנָיו אֲשַׁחֵר אִם יְאַחֵר	וְיָדַעְתִּי אֱמֶת כִּי יַעֲנֶה, כִּי! [3]
וְנִשְׁמָתִי תְּדַבֵּר עַל לְבָבָהּ:	דְּעִי, כִּי לֶאֱלוֹהַּ חַי תְּחַכִּי! [4]

„קרבן הלב" ו„נסכי הדמעות" נעשו למניע חביב בשירי הפיטנים שבאו אחרי בן־גבירול. „הלא פניו אשחר אם יאחר" נבנה על דברי חבקוק „אם יתמהמה – חכה לו". חתימת השיר הזה היא אחת מהיותר מֻצלחות בכל יצירת בן־גבירול, כי התשובה הזאת כוללת בקרבה את פתרון הנפש המאמינה, המוצאה את ספוקה בה בעצמה, בשביל כל שאלות החיים והספקות הקשים.

דומה לזו ברעיון היסודי היא „רשות" שניה:

שַׁדַּי אֲשֶׁר יַקְשִׁיב	לַדַּל וְיֵעָתֵר
עֲדֵי־אָן תְּהִי רָחוֹק	מֶנִּי וְתִסָּתֵר?
לֵיל וְיוֹם אֶעְטֹף,	אֶקְרָא בְּלֵב נָכוֹן,
אוֹדֶה לְךָ תָּמִיד,	כִּי חַסְדְּךָ יֹתֵר!

---

1) זקס, „שירי השירים", עמוד קנ"ט.

2) הוראת המלה „שְׁעָלַי" כאן „כפות־ידי" (על־פי „מי מדד בשעלו מים", ישעיה, מ, י"ב).

3) „וידעתי נאמנה כי יענה לי אלהים", וכפל את המלה כי, ובהעתקה שלי מכ"י ברלין נמצא „כי יענה בי" וכשהראיתי את ההעתקה לח. נ. ביאליק, העמידני על הטעות הזאת.

4) שיר זה נזכר בין שירי בן־גבירול ברשימת הגניזה (תהלה לדוד, עמוד 387), וצונץ הזכירהו בנוספות לספרו Literaturg. d. synag. Poes. עמוד 728. העתקתיו מכ"י ברלין 4⁰ 576. (נמצא שם, דף רל"ג–או חלק ב, דף קמ"א — עמוד ב).

הלך־הנפש של הצמאון לאלהים נמצא ברשות נפלאה שניה:

שְׁחָרִים אֶקְרָאֶהָ: עוּרָה כְבוֹדִי לְבַקֵּשׁ אֶת פְּנֵי מַלְכִּי וְדוֹדִי!
לְזִכְרוֹ אֶצְמְאָה מֵחֹם יְקוֹדִי, וְכָעָגוּר אֲצַפְצֵף מִנְּדוֹדִי,
מְאוּמָה אֵין לְבַד לִבִּי וְסוֹד וְזוּלָתִי שְׂפָתַי אֵין בְּיָדִי.
הֲיֵשׁ לַעֲרֹךְ לְךָ, גֹּאֲלִי וּפֹדִי? – וְאֵיךְ אוּכַל, וּבֶעָפָר יְסוֹדִי?
נְקַלֹּתִי בְּיוֹם עָמְדִי בְּסוֹדִי, וְאִם יִרְבֶּה מְאֹדִי – מַה מְּאֹדִי?
תְּכַל נַפְשִׁי לְהַלֲלְךָ וְהוֹדִי, וְנִשְׁמָתִי תְּזַמֵּר לָךְ בְּעוֹדִי. 1)

שלהבת עצורה היא סוד אלהים בקרב המשורר – הוא שופך את לבו בשאלות. לא רבים הם שירי ישראל, שמצאה בהם התשוקה לאלהים בטוי כל־כך חזק, – והשיר הזה הוא רום התיחדות הנפש עם הסוד הגדול שלה – האלהים.

כּח־המשיכה של המשורר אל האלהים נדמה לו מעין כּח איתן, המושל ביקום:

שְׁאֵלוּנִי שְׂעִפַּי הַתְּמֵהִים: לְמִי תָרוּץ בְּגַלְגַּלֵּי גְבֹהִים?
– לְאֵל חַיַּי תְּשׁוּקַת מַאֲוַיַּי, וְנַפְשִׁי עִם בְּשָׂרִי לוֹ כְמֵהִים.
מְשׁוֹשִׂי, גַּם מְנָת־כּוֹסִי בְּעוֹדִי, אֲשֶׁר עֵת אֶזְכְּרָה אוֹתוֹ – וְאֶהְמֶה!
הֲיִנְעַם טוֹב לְנַפְשִׁי, עֲדֵי כִי תְּבָרֵךְ שֵׁם אֲדֹנָי הָאֱלֹהִים?! 2)

אולי ימצא הקורא בשיר הזה בת־קול ההכרה העצמית של בן־גבירול, הידועה לנו משירת־החֹל שלו. נפשו, אשר שָׁמה קִנָּהּ „בין כסיל וכימה", נמשכת עם תנועת הגלגלים למול האלהים. אולם דוקא הקו הזה, המוזר לנו כל־כך בשירת־החֹל, עושה רשם חזק באיתנותו בשירת־האלהים הזאת.

באחת הרשְׁיוּת מסר לנו המשורר מעֵין גורמים של הרגשת האלהים אשר בקרבו:

שְׁלֹשָׁה נוֹסְדוּ יַחַד לְעֵינָי, יְשִׁימוּן זִכְרְךָ תָּמִיד לְפָנָי;
לְשָׁמֶיךָ אֲנִי אַזְכִּיר שְׁמֶךָ, וְהֵם עָדַי לְעֵדַי נֶאֱמָנָי;
מְקוֹם שִׁבְתִּי יְעוֹרֵר מַחְשְׁבֹתַי, בְּרָקְעוֹ אֶזְכְּרָה רֹקַע־אֲדָנָי;

---

1) זקש, „שיר השירים", עמוד קנ"ב.

2) דוקס הוציא לאור שיר זה ממחזור ויטרי בכ"ע Literaturblatt des Orients לשנת 1845, עמוד 21, ואחר־כך נדפס עוד פעמים רבות. „קונטרס הפיוטים", עמוד 4 (סמן ח), וצַיֵּן דברי ברודי, שם, עמוד 66.

את תפלתו ומברכו על חסדיו, בענוה נאמנה, בעקבות משוררי המזמורים העתיקים:

שְׁפַל־רוּחַ, שְׁפַל־בֶּרֶךְ וְקוֹמָה,	אֲקַדֶּמְךָ בְּרֹב פַּחַד וְאֵימָה,
לְפָנֶיךָ אֲנִי נֶחְשָׁב בְּעֵינַי	כְּתוֹלַעַת קְטַנָּה בָּאֲדָמָה,
מְלֹא־עוֹלָם, אֲשֶׁר אֵין־קֵץ לְגָדְלוֹ!	הֲכָמוֹנִי יְהַלֶּלְךָ? וּבַמָּה?
הֲדָרְךָ לֹא יְכִילוּן מַלְאֲכֵי־רוֹם;	וְעַל אַחַת אֲנִי כַּמָּה וְכַמָּה!
הֱטִיבֹתָ וְהִגְדַּלְתָּ חֲסָדִים,	וְלָךְ תַּגְדִּיל לְהוֹדוֹת הַנְּשָׁמָה.[1]

אולם אין המשורר שליט ברגשותיו ההומים בקרבו ומתפרצים בתפלה ובהודאה:

שְׁחַרְתִּיךָ בְּכָל שַׁחְרִי וְנִשְׁפִּי	וּפָרַשְׂתִּי לְךָ כַּפִּי וְאַפִּי.
לְךָ אֶהֱמֶה בְּלֵב צָמֵא וְאֶכְמַהּ	כְּדַל שֹׁאֵל עֲלֵי פִּתְחִי וְסִפִּי.
מְקוֹמוֹת [2] לֹא יְכִילוּן שִׁבְתְּךָ [3],	וְאוּלָם יֵשׁ מְקוֹמְךָ תּוֹךְ שְׂעִפִּי [4].
הֲלֹא אֶצְפֹּן בְּלִבִּי שֵׁם כְּבֹדְךָ,	וְגָבַר חִשְׁקְךָ עַד יַעֲבֹר פִּי.
אֲנִי עַל כֵּן אֲהוֹדֶה שֵׁם־אֲדֹנָי	בְּעוֹד נִשְׁמַת אֱלֹהִים חַי בְּאַפִּי.[5]

בשיר הקצר הזה מבטאה בצורה קלסית ולבבית כאחת שמחת נפשו הנפלאה, שהיא תופשת את הרגשת האלהים, זה שאין כל העולם מכלכל אותו. חשק־האלהים אינו נותן לו מנוח, עד שהוא כובש לו דרך בפתחי פיו. הצמאון לאלהים של בעל המזמור הנפלא מ״ב קבל כאן קוים חדשים, והרשם הפלסטי של שני הבתים הראשונים הוא חזק מאד, כי הוא נמסר לדמיון הראיה ולדמיון השמיעה גם־יחד. המשל „ואכמה: כדל שואל עלי פתחי וספי״ (כאלו על פתח עצמו!) מבליט את התמונה ביתר שאת.

---

1) זקש: „שיר השירים״, עמוד ק״ז. ברודי העתיק את הרשות הזאת ממחזור ויטרי ב„קונטרס הפיוטים״ (ברלין, תרנ״ח), עמוד 42 (סמן ס״ח) והביא גרסה אחרת בבית האחרון:

אֲשַׁחֵר אֵל בְּרֵאשִׁית רַעְיוֹנַי,	אֲשֶׁר לִשְׁמוֹ תְּהַלֵּל כָּל נְשָׁמָה.

אך הרואה יראה, כי התחלת הנוסחה הזאת נאה לפתיחת שיר ולא לסופו, והמחצית השניה נמצאה במקום אחר (בסוף הרשות „שה׳ לאל יחידה החכמה״), ולפיכך הגרסה של זקש טובה יותר, וגם ברודי הציג בספר הנ״ל, עמוד 79, כי נמצאה גרסה זו בכל כה״י.

2) נ״א: מְרוֹמִים (ועַיֵּן בשיר הקודם).

3) כנראה, הניע המשורר את השוָא הנח לצֹרך המשקל, ואולי צ״ל: יְכִילוּךָ לָשֶׁבֶת״ (או „לְמוֹשָׁב״)?

4) יש מקומך בלבי, ברעיוני.

5) זקש, שם, עמוד קל״ד. ועַיֵּן שם בהערה, עמוד קל״ד.

מִי לִמְּדַנִי בִין וְהִפְלִיאָנִי?
אָמְנָם אֲנִי חֹמֶר בְּקֶרֶב יָדְךָ,
אַתָּה עֲשִׂיתָנִי, אֱמֶת, לֹא אָנִי!
אוֹדֶה עֲלֵי פִשְׁעִי וְלֹא אֹמַר לְךָ,
כִּי הָעֲרִים נָחָשׁ וְהִשִּׁיאָנִי.
אֵיכָה אֲכַחֵד מִמְּךָ חֶטְאִי? – הֲלֹא
טֶרֶם הֱיוֹתִי חַסְדְּךָ בְּאָנִי. 1)

כל פֵּרוש לשיר זה הוא מן המותר. שלֵמות הלך־הנפש והבטוי נראית לעין, וכמו־כן הצמצום האמנותי הגדול שבשיר הזה, והציור הבולט שבו. ונפלא הוא השיר בהרגשה היסודית שבו, כי חסדי האלהים נאמנים ליצוריו ומתוך זה האדם רשאי להשען עליהם בלי הערמה. אל־שירת האלהים הזאת נכנסות גם ה„רְשֻׁיות״ המפֻרסמות של בן־גבירול, שירים קצרים ופשוטים בצורה ובתֹכן, אולם התֹכן הזה עשיר בדברים היוצאים מן הלב:

שְׁעָרֶיךָ בְדָפְקִי, יָהּ, פְּתָחָה! וְיוֹם אֶעְטֹף כְּשַׁאַל – יָד שְׁלָחָה!
לְךָ תָבוֹא תְפִלָּתִי, וְשַׁוְעִי מְקוֹם כֶּבֶשׂ וְעִשָּׂרוֹן לְקָחָה!
מְאֹד עֵינַי נְצֹר וּשְׁמֹר לְשׁוֹנִי, וְאִם אֶשְׁגֶּה לְפָנֶיךָ – סְלָחָה!
הֲרִימֹתִי לְךָ לִבִּי וְעֵינָי – נְטֵה אֹזֶן וְגַם עַיִן פְּקָחָה!
רְאֵה, כִּי נִכְנְעָה רוּחִי בְקִרְבִּי, וּמִשְׁמַנִּי מְאֹד רָזָה וְשָׁחָה... 2)

כל בית ובית הוא תמונה פשוטה, מלאה רגש בלתי־אמצעי, וכֻלם יחד מצטרפים לאַקורד של תחִנה לאלהים, הגומרת בהתעטפות הנפש. וכמה מן הצניעות האמנותית נמצא בטורים המלֻטשים האלה השופעים בלשון בקשה מאוצר כתבי־הקדש!

מה הוא האדם כלפי האלהים הגדול והנורא? מה יש לו צדקה להתפלל ולהתחנן אל חי־העולמים, ובמה יוכל לתנות שבחיו? המשורר מרגיש את כל אפיסות כחותיו בתור בריה קטנה בעולם הזה, וברְשֻיות אחדות הוא בוחר לו להתנצל על עזות־פניו, שהוא שופך לפני האלהים

1) השיר הזה נדפס על־ידי שניאור זקש ב„שיר השירים אשר לשלמה בן־גבירול״ (פריז, תרכ״ח), עמוד ס״ה. את סדר שני הבתים הבאים אחרי הבית הראשון הפכתי על־פי כ״י ברלין 4⁰ 576, כי כן צריך להיות על־פי הענין.

2) רשות זו נמצאה במחזור רומניה, כפי שהביא צונץ בספרו הגדול: Literaturgeschichte der synagogalen Poesie, עמוד 188. ולא נמצא המחזור בידי, ועל־כן העתקתיה מכ״י ברלין הנזכר.

הלאמית הזאת נמצא בעזבון המשורר סכום מזֻיָּם של זמירות־אלהים, שיש בידנו להכניסן אל רשות־היחיד שלו. אמנם גם בשירים אלה נמצאו הרבה תמונות, שלקח אותן בן־גבירול מרשות־הרבים, מנחלת האמה, ולא זו בלבד, אלא שהשירים האלה, הנחשבים בעיניו לזמירות היחיד, נעשו אחר־כך לקנין הצבור כלו, ואולי עוד יותר מזה — כבר עלו במחשבה תחלה להנות בהם את הרבים. אולם אין בכל אלה כדי לטשטש את הדמות האישית המבהקה של השירים האלה, כמו שהכנסת המזמור מ"ב או ק"ד או קל"ט אל התהלים לא הכבידה את אזננו מלשמוע את קול־הנשמה המיחד של מחברם. הצרוף של התמונות אינו כאן אמנותי לבד, כי־אם עבר דרך המדורות היותר צנועים שבנשמת המשורר, ואישיותו המאמינה הנמשכה אל האלהים לא נפגמה על־ידי תמונות־המסרת, כי־אם, להפך, התגלמה בהן בכל תקפה. השירים האלה הם אבני־נזר בשירת האמונה של כנסת־ישראל, ואם גם באמת אינם אלא שירת היחוד של המשורר המתבודד עם אלהיו. הפתוס החזק שבהם הוא המלת הנשמה, ואולם יש אשר המשורר מתנשא בהם לראיה אפית, למעלה מן החיים ומטרדותיהם, שבשירת־החל שלו הן קובעות את נשמתו. מתוך כך רשות בידינו לחשוב את השירים האלה לרום יצירתו של בן־גבירול, שצמח בעת־רצון, ברגעי עלית־נשמה. ההכנעה היתרה כאן היא נאמנה מאד, לא מפני הגבורה והגזרה וההכרח, כי־אם מפני אותה הקדשה, שזכה המשורר לראות בת־נגה ממנה. וכן גם כל פרטי ראית המשורר הם חזונות דמיונו המאמין, והצלילים הם צלילי נשמתו, וכל סבל הירשה אינו חוצץ בין המשורר ובין אלהיו. אל סוג השירים האלה יש ליחס את היצירה הגדולה „כתר מלכות", וגם שורה של פיוטים קטנים, הנפלאים בפשטותם ומראים עד כמה הבין המשורר החריף, בעל הדמיון העז, לצמצם את עצמו בשעת עליה, ומתוך פשטותם זו הם לוקחים את הלב. ואפשר לאמר, כי שירת־האלהים של היחיד זו היא השירה הדתית הקלסית ביותר בכל השירה של ימי הגלות.

מן הראוי להביא כאן ממיטב השירים האלה:

ודוי

סֶרֶם הֱיוֹתִי חַסְדְּךָ בָּאָנִי,

הַשָּׂם לְיֵשׁ אַיִן, וְהִמְצִיאָנִי!

מִי־הוּא אֲשֶׁר רָקַם תְּמוּנָתִי – וּמִי

עָצְמִי בְּכוּר יָצַק וְהִקְפִּיאָנִי?

מִי־הוּא אֲשֶׁר נָפַח נְשָׁמָה בִי – וּמִי

בֶּטֶן־שְׁאוֹל פָּתַח וְהוֹצִיאָנִי?

מִי־נִהֲגַנִי מִנְּעוּרַי עַד הֲלֹם –

ירכבו". ואחרי־כן באה להקת מלאכים, אשר „בשאתם ושעטתם" הם מרופפים את חוג העליה, הם עומדים למול פני האלהים ומשתוקקים לראותו יומם ולילה, ובראשם „נוריאל שר־האל" (ככה קרא לו בן־גבירול, אך השם הרוח של המלאך הזה הוא אוריאל, ועוד שמות היו לו בפי חכמי הסוד), ואחרי „מחנה שלישיה" זאת בא עוד מחנה רביעי, והמלאך רפאל מנצח עליו, „וציץ מעז וכתר עז לך יקשרו ויענידו" (המחנה הזה עומד מאחורי האלהים וקושר לו קשר־תפלין), הרי כאן ארבע מחנות במשכן של מעלה כדמות מערכות דגלי ישראל מסביב למשכן של מטה, מחנה לכל רוח מרוחות השמים; הכל על־פי הכללים הקבועים. בעוד אשר בפיוט שהובא לפני זה, („שוכן עד מאז ונשגב לבדו") אפשר למצא צורות סמליות – (קו ירק וכו'), הנה פה יש קוים „ריאליסטיים" יותר מדי. פיוט מעין זה היה בודאי כקוץ בעיני בעלי־השכל הותיקים מיסודו של הרמב"ם. ואמנם דינו הוא להתמיה גם את חוקרי זמננו המנחשים לגלות את דמותו האישית של בן־גבירול: קשה להכניסו אל מסגרת התמונה, שצר בה דמיוננו את המשורר הספרדי, בהסח־הדעת מתנאי הזמן והמקום שלפני תשע מאות שנה. ואולם הוא מראה לנו בעליל, כי אין לגשת אל המשורר באמת־המדה המשכלת (הרציונליסטית) המיחדה למדע זמננו בשעה שזה בא לדון על אנשי המחשבה. אכן על צד השכל יש כאן פרכות מרבות ל„שיטתו" של בן־גבירול. אבל הרי „לשיטתו" זו אינה אלא השיטה, שאנו דורשים לתוכו, אותו הכלוב המתקן, שאנו כובשים בו את נשמתו. רשות בידינו להוציא משפט, שמדת „אחז בזה וגם מזה אל תנח ידך", שנהג בה המשורר ביצירתו, אינה מתאמת לחקי ההגיון, כפי שאנו מבינים אותם – והמסקנה היוצאת מזה היא, שאין לנו לראות בו חזות חוקר שכלי כדמות מורה־פילוסופיה במאה זו שאנו חיים בה. אך לא באמת ההגיונית עלינו לדין, כי־אם באמת הנשמתית של המשורר, שהיתה בה תערבת נפלאה של יסודות מיסטיים מקבלים ושל יסודות מחשבתיים עצמיים – כי על־כן היה חוזה וחושב בבת־אחת. ובזה סוד הסתירות הרבות שאנו מוצאים ביצירתו. ומכיון שאין השכל תופש בקשרים הפסיכולוגיים האישיים כהויתם ואין בכחו לבקוע לו דרך בין עקלקלות הופעות הנשמה, אין לנו אלא לעמוד ולהשתומם לפני המפלא מבנו.

עד כאן על שירת־האלהים של בן־גבירול, שהיא לאמית גם מצד המסרת וגם מצד המניעים וגם מצד התכן. האלהים מופיע כאן לפנינו בבחינת הויתו המהלטת, בבחינת פעלתו ויצירתו, אך לא בתור הכח השופע אל לב האדם; אלו נשתירה לנו שירה זו בלבד, כי אז היתה לנו רשות לחשוב את בן־גבירול למשורר מזמורים (המנונים), שהיחס האישי שלו אל האלהים לא התבלט ביצירתו, אך לעמת־זאת השכיל באפן מצלח לאסוף ולצרף את כל יסודות ראית־האלהים מתוך המסרת הקדושה – עד כדי תמונות מופתיות רקומות באמנות רבה מן הקוים המפזרים. אולם מלבד השירה

אותה לנו בפרושו לשם „אהיה" („ודע כי האחד סוד המספר ויסודו וכו'"). אם נרצה לפרש את הפיוט הזה כהלכתו, נצטרך לרדת לתוך עֹמק פשוטם של ספרי־הסוד הנזכרים — כפי רוח הזמן ההוא. הלא רק מאלה הספרים גלה המשורר את השם המפֹרש, שחתם אותו על שש קצוֹת (כלומר: המקום, שהוא בעל שלש מדידות, לשש קצוֹת), ואת כ״ב האותיות, שעל־ידן נבדלו האש והמים ונתלו שנים־עשר מזלות במרומים. ספק הוא, עד כמה התאימו ההשקפות שבפיוט הזה לשיטתו הפילוסופית של בן־גבירול, וגלוי הוא רק דבר אחד, שהמשורר התכַּוֵן למסור לנו את דיוקנו של האלהים, אלהי ישראל, כפי שראו אותו חכמי ישראל בדורות ההם; ואם נלך לבקש בתמונות האלה גם תֹכן לקוח מהתיאולוגיה המסלמית (למשל, הרעיון, כי האלהים הוא „מקיף על הכל", או, אפילו, הנטיה לפרש את עשר הספירות בתור עשרה גלגלי מזלות — שנמצאו גם ב„כתר מלכות" — שהם „אחוזים במצור", כלומר: אינם משנים את סבובם, ואולי גם „העמודים" שנשען עליהם העולם וכדומה), אין לדבר כאן על השפעה ישָרה, כי־אם על השפעה אמצעית, לאמר, לא בן־גבירול הכניס את התֹכן הזה אל הכרת־האלהים של היהודים, כי־אם כבר קדמוהו דורשי מעשה־בראשית שהיו לפניו, והוא מצא את התֹכן הזה בתחום היהדות. — על־כל־פנים פיוט זה הוא מעין ציון חשוב בדרך המוליכה מתורת־הסוד העתיקה אל תורת־הסוד המאֻחרת, ה„קבלה" הספרדית, ולא לחנם חשבו המקֻבלים את בן־גבירול כאחד משלהם.

ממקור המסֹרת הלאֻמית לקח בן־גבירול גם את שמות המלאכים. הפילוסופיה שלו, שרק קטעים נשארו ממנה, לא בֵררה לנו את ערכם ותפקידם של המלאכים, ואין צריך לאמר — את שמותיהם, אבל מנהג אחר נהג בפיוט הדתי, ביחוד ב„אופנים", שלא נמנע שם מלפרט את שמות המלאכים על־פי המסֹרת. ה„אופן" היותר מפֻרסם של בן־גבירול הוא המתחיל „שנאנים שאננים" ו) והוא עושה עלינו רֹשם מוזר בהגשמה הגדולה שבו. ממנו אנו למדים, עד כמה היה המשורר־הפילוסוף שקוע בספרות המיסטית הלאֻמית, ולא רצה כלל לצאת מתחום השקפת „יודעי דעת עליון" של הדורות ההם, זו שנזונה משירי כתבי־הקדש, — בעִקר מאותם השירים, שהאמונה בנסים טבעה עליהם חותם בולט, כמו ספר־דניאל, שנחשב בכל הדורות לאבן־פנה בתורת המלאכים — וגם מן האגדות והמדרשים התמוהים, אלה הספיחים שעלו מתוך אֲפילות כתבי־הקדש אלה, עם כל התוספת שהעלתה עליהם תורת־הסוד. בפיוט הזה מסַפר לנו בן־גבירול על ארבעה מחנות המלאכים המנעימים זמירות ליוצרם על משמרותיהם. — המחנה האחד „הלא נמסר ביד השר מיכאל גאונך", והוא שרוי מימינו של כסא אלהים, ומשתחוה „למול פרגוד" — ועל ירך שמאל „נזקף" המחנה השני ונשיאו גבריאל עם חיל כבד המקיף את כסא הקדש. „כלם גזורי אש, אזורי אש וסוסי אש

ו) נמצא במחזורי הספרדים, וגם במקצת סדורים אשכנזים.

הוא הַמְגַלְגֵּל אֻפְדַּת־שְׁחָקִים, הוּא הַתֹּלֶה אֲגֻדַּת־אֲרָקִים 1),
הוּא הָאֹמֵר: „יְהִי־כֵן" וְיָקִים, וְיוֹצִיא לָאוֹר תַּעֲלוּמִים.
וְהוּא אֲשֶׁר יַקְהִיל וְיַפְרִישׁ, וְהוּא אֲשֶׁר יַעֲשִׁיר וְיוֹרִישׁ,
וְהוּא אֲשֶׁר יְפַצְפֵּץ וְיַקְרִישׁ וְיַחְבִּיר תְּמוּנוֹת לַגְּלָמִים.
וְהוּא אֲשֶׁר יָאִיר וְיַאֲפִיל, וְהוּא אֲשֶׁר יִסְמֹךְ וְיַפִּיל,
וְהוּא אֲשֶׁר יָרִים וְיַשְׁפִּיל כָּל הֶהָרִים הָרָמִים.
וְהוּא אֲשֶׁר יְמַלֵּא לַיְצוּרִים סִפְקָם, וְהוּא אֲשֶׁר יַטְרִיפֵם לֶחֶם־חֻקָּם,
וְהוּא אֲשֶׁר יִתֵּן מַאֲכָלָם וּמַשְׁקָם, וְהוּא אֲשֶׁר יוֹרִיד הַגְּשָׁמִים.
דְּעוּ, כִּי הוּא יְחַיֶּה מְתֵי־חָלֶד, וְהוּא אֲשֶׁר יְכוֹנֵן גּוּף־הַיָּלֶד,
וְהוּא אֲשֶׁר יִקְרֹם הַגֶּלֶד, וְהוּא אֲשֶׁר יְסַכֵּךְ הָעֲצָמִים.
הוּא אֲשֶׁר יִפַּח בַּגּוּף נְשָׁמָה, הוּא אֲשֶׁר יְחַיֵּנוּ בְּעָצְמָה,
הוּא אֲשֶׁר יְשִׁיבֵנוּ לָאֲדָמָה וְהוּא אֲשֶׁר יְעוֹרֵר נִרְדָּמִים.

והנה בתכניתו דומה הפיוט הזה במקצת אל השיר הגדול „כתר מלכות" — וכֻלו סובב על סוד הבריאה והנהגת אלהים בעולמו („מעשה בראשית"). אולם בעוד אשר „כתר מלכות" כולל בעִקר תמצית יסודות שיטתו הפילוסופית של בן־גבירול — ואל השיטה הזאת סגל הפיטן את הדעות והאמונות שמצא במסֹרת — הנה כאן, בפיוט אשר לפנינו, כל תֹכן ההשקפה על האלהים לקוח מאוצר המסֹרת. התמונות שהשתמש בהן המשורר כמעט כֻּלן אינן אלא „מסֻכָּמות" מהשגת האלהים של משכילי היהדות הכרוכים אחרי תורת־הסוד (ביחוד אחרי „ספר־יצירה", שבכל ימי־הבינים נחשב לאבן־פנה בדעת אלהים, ואין מספר לפרושים, שנכתבו עליו קֹדם מבן־גבירול וגם אחריו, בארצות המזרח והמערב ובספרד). לספר „אותיות דרבי עקיבא" יש חותם נִכּר בפיוט הזה, וכמו־כן לדעות „פרקי דרבי אליעזר". על־כן שמענו, ששכלל האלהים את עולמו מאור לבושו בשלשת קבצי ספרי הקֹדש, ושמע לעצת „אָמון" (החכמה או התורה) וגִלה עשר ספירות (וזהי הניאופיתגוריות שבהשקפת היהדות של ימי־הבינים, והיא שצדה ביחוד את לבו של רבי אברהם אבן־עזרא) וכנגדן „לִבְלֵר" עשרה באין־סוף. בבית „מבין סודם יבהל ויפחד" יש כמעט כל־עִקר השקפת הראב"ע, כפי שמסר

1) אֲרָקִים = ארצות, מהמלה הארמית אַרְקָא המצויה במקרא (ירמיה, י, י"א), וביחוד אהב להשתמש במלה זו רבי דוד בן־בקודה. — התמונה „אֲגֻדַּת ארקים" על יסוד: „ואגֻדתו על ארץ יסדה" (עמוס, ט, ו).

שִׁכְלֵל עוֹלָמוֹ מֵאוֹר לְבוּשׁ הוֹדוֹ   בִּשְׁלֹשָׁה סְפָרִים נֶחְתָּמִים 1).

לַעֲצַת אָמוֹן נִכְסַף נִכְסָף,   לְהָקַת עֶשֶׂר סְפִירוֹת יָזַם לַחְשֹׂף,

לְבָרֵר כְּנֶגְדָּן עֲשָׂרָה בְּאֵין־סוֹף   וְחָמֵשׁ בְּחָמֵשׁ מְסֻכָּמִים.

מֵבִין סוֹדָם יִבָּהֵל וְיִפְחַד,   מֵהֶם יַשְׂכִּיל, כִּי הַיוֹצֵר אֶחָד.

מָה אַתָּה סוֹפֵר לִפְנֵי אֶחָד? 2)   וְהוּא רֹאשׁ לְכָל רֹאשׁ, וְרָם עַל

כָּל רָמִים.

הֲכִי עֶשֶׂר סְפִירוֹת הֵם אֲחוּזוֹת בְּמָצוֹר,   הַמַּשְׂכִּיל בָּהֶם יֵדַע וְיִצֹּר.

הוּא הַיוֹצֵר, אֲשֶׁר בָּם יַעֲצֹר   וְעֵדָיו גְּלוּיִם מְפֻרְסָמִים.

הֵן בְּאוֹתִיּוֹת עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם   הִגְבִּיל לְמַעְלָה אֵשׁ וּלְמַטָּה מָיִם.

הִבְדִּילָם בְּרוּחַ חָזָק מַכְרִיעַ בֵּינָתַיִם 3)   וּשְׁנֵים־עָשָׂר מַזָּלוֹת בַּמְּרוֹמִים.

קָנָה מֵאַיִן יֵשׁ וְיָצַר מַמָּשׁ מִתֹּהוּ,   קֵיֵּם עַמּוּדִים גְּדוֹלִים מֵאֵין כָּמֹהוּ,

קָבַע קַו בְּתוֹךְ קַו יָרֹק אַבְנֵי־בֹהוּ   וּמִשָּׁם יוֹצְאִים מֵימֵי תְהוֹמִים.

טָפַח שֵׁשׁ קְצָוֹת חֲתוּמִים בִּשְׁמוֹ,   טִלְטֵל אֵשׁ מִמַּיִם בְּתָקְפּוֹ וְעָצְמוֹ.

טִכֵּס בָּהּ כִּסְאוֹ וּצְבָא מְרוֹמוֹ   וְשָׂמָם לְאוֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים.

נִשָּׂא עַל כֹּל 4) אֲשֶׁר שָׁת בַּכֹּל.   נִתְלָה עוֹלָם בְּיָדוֹ כְּאֶשְׁכֹּל 5).

נִשְׂגָּב מִמָּקוֹם וְהוּא מְקוֹם לַכֹּל,   כִּי בְּיָהּ אֲדֹנָי צוּר עוֹלָמִים.

בְּרוּחַ מֵרוּחַ שָׁת כִּסְאוֹ נָכוֹן,   בָּהּ כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ מֵאָז יִשְׁכֹּן,

בְּכֵן מֶמְשָׁלָה בַּכֹּל וְתִכּוֹן   הִיא רוּחַ אֱלֹהִים חַיֵּי־הָעוֹלָמִים.

רָם עַל הַכֹּל וּמֵהַכֹּל תַּקִּיף,   רוֹדֶה הַכֹּל וְעַל הַכֹּל מַקִּיף,

רוֹאֶה הַכֹּל וְעַל הַכֹּל יַשְׁקִיף   לְכֵד חֲכָמִים עֲרוּמִים.

יוֹצֵר הַכֹּל בְּמַאֲמָר בְּלִי־פֶגַע,   יָהּ הַסּוֹבֵל הַכֹּל וְלֹא יִיגָע,

יָחִיד מַנְהִיג הַכֹּל בְּרֶגַע,   וְכָל־הַיְצוּרִים בִּשְׁמוֹ קַיָּמִים.

---

1) העולם נבנה בחכמה (=אָמוֹן), הכלולה בשלשת ספרי כתבי־הקֹדש (תנ"ך).

2) בקצת נוסחאות: לפני אל אחד.

3) נוסחה אחרת: „הבדילם ברוח חזק מכריע לשנים".

4) נ"א, נשא על כל שמו אשר שת בכל.

5) תמונה זו נמצאה גם ברשות „שאל להודות לך". עַיֵּן זקס, „שיר השירים", עמוד כס"ה ועמוד קמ"ז. ודוקס וצונץ כתבו על־דבר שמוש תמונה זו בפיוט העברי.

מחנותם", „החיות הקבועות מעלי כסאו באופן מרכבותם", שהם כֻּלם מתאספים לעבדו שכם אחד ולברכו. וכאלו המשורר רוצה להדגיש, כי כל הרעיונות המֻּבעים כאן אינם שלו, כי־אם רשות־הרבים של כנסת־ישראל, ועל־כן הוא מסים את הפיוט הזה בברכת־שלום לאֻמית וקבוץ גלֻיות ישראל.

דומה לפיוט הזה היא „רשות" שנית (מסתג׳אב).

שִׁבְעָה שְׁחָקִים לֹא יְכַלְכְּלוּךָ,	לָהֶם תְּסַבֵּל וְהֵם לֹא יִסְבְּלוּךָ,
מֵעֵת בְּרָאתָם הֵם יְהַלְלוּךָ,	הֵמָּה יֹאבֵדוּ – וְאַתָּה תַעֲמֹד.

אֲדֹנָי אֱלֹהַי, גָּדַלְתָּ מְאֹד!

לְךָ יַעֲרִיצוּן טַפְסְרֵי מְרוֹמִי,	עֹמְדִים לְהַלֵּל בְּהֵיכָל פְּנִימִי,
יְרֵאִים חֲזוֹת בְּךָ, וּמִי יֶחֱזֶה, מִי?	כִּי אֵל גָּדוֹל וְנוֹרָא מְאֹד.
מִי־זֶה יְזַמֵּר מִבְּלִי דוֹמֵם,	לְךָ יַעֲרֹךְ שִׁיר לַיְלָה וְיוֹמָם?
וְאַתָּה עַל כָּל בְּרָכָה מְרוֹמָם.	כִּי גָדוֹל אֲדֹנָי וּמְהֻלָּל מְאֹד.
הַדְרַת כְּבוֹדְךָ גְּדוֹלָה וְרַבָּה –	וְאֵיךְ תִּשְׁכֹּן בְּאֹהֶל וְקֻבָּה?
כִּי לֹא יְכִילְךָ גַּלְגַּל־מְסִבָּה –	כִּי עָצַמְתָּ מְאֹד.
חָסִין נֶאְדָּר בְּאַרְבַּע חַיּוֹת	זְרוּיִם יְקַבֵּץ מִזָּוִיּוֹת,
קְרָא שְׁנַת גְּאֻלָּה לְתֹעִים כְּשֵׂיוֹת	דַּלּוֹת וְרָעוֹת תֹּאַר מְאֹד.[1]

מְקֻבָּל רעיונות מיסטיים מ„ספר־יצירה" הנהו הפיוט, אשר תחלתו: „שלשים ושתים נתיבות שבילך"[2]. אך את כל התמצית של „מעשה־בראשית" ו„מעשה־מרכבה", שנמצאה בספרות הסוד („ספר־יצירה", „פרקי דרבי אליעזר" ועוד), כָּלל המשורר בשיר־המלכות שלו, שקבלו אותו הספרדים לליל ראש־השנה[3]. מן הראוי למסור את הפיוט המיֻחד הזה, שמִלא אותו המחבר בכַּונה במבטאים מהלשון העברית המאֻחרת, לשון המדרשים:

מַלְכוּתְךָ מַלְכוּת כָּל עוֹלָמִים,

שׁוֹכֵן־עַד מֵאָז וְנִשְׂגָּב לְבַדּוֹ,	שֵׁם כְּבוֹדוֹ מְיֻחָד וְאֵין שֵׁנִי לְנֶגְדּוֹ.[4]

---

1) במהזורי הספרדים וגם במקצת סדורי אשכנזים שבכתב־יד. נמצא גם במחזור אשכנז כתב־יד ברלין. MS. Or. 4°. 361 (דף ר"ב, עמוד ב).

2) נמצא בסדורי הספרדים, וגם בסדורי האשכנזים, ושם הוא מחֻבר על־הרֹב עם פיוט „מרומם על כל ברכה ותהלה" של רבי משה אלשקאר — כאלו היה כאן פיוט אחד לפנינו. ובאמת בפיוט אלשקר נמצאו קוים אחרים לגמרי.

3) סדר רב עמרם, חלק ב, דף כ"ט, ע"ב. „שפתי רננות" (ליברנו, תרכ"ה), דף קכ"א—קכ"ב, ובכ"י שונים; ויש חלופי נוסחאות רבים.

4) בקצת נוסחאות: ואין שֵׁני לְצִדּוֹ.

מסתג׳אב, כמעשה יתר הפיטנים בסוג הפיוט הזה. נקח „מי כמוך" אחד של בן־גבירול, שנכתב כנראה למעמד חג הפסח, – מזמור גבורות ה׳, „המושל בגבורתו עולם, מהיה יצורים כֻּלם ויוצר רוח־אדם, הנותן לכל חי נשמה ומשים אותותיו באדמה ובישראל ובאדם" 1). בראשית הפיוט הזה הזכיר המשורר את בריאת „שלשים ושתים נתיבות, אמרות צרופות וקצובות" וגם את „ארבע החיות" של הכסא, ומשם עבר אל דברי ימי העולם מבריאת אדם עד יציאת מצרים. עם כל התמונות השיריות, הנמצאות פה ושם, אנו רואים, שנכתב הפיוט הזה כאִלו „על־פי הזמנה". כֻּלו קבוע במסֹרת הפיוטית, שלא הוסיף עליה הפיטן אף קורטוב. המקוריות של המשורר מתגלה לפרקים בדרכי־הבטוי המיֻחדים לו – אבל לא בדרך הצגת השאלה ובאפני פתרונה. על־כן הפיוט הזה מצלצל באזנינו כהלכה שקבל הפיטן מרבותיו.

אולם גם ברבים מהפיוטים, שבא בהם המשורר לדַבר על סוד מציאות האלהים והנהגתו בעולמו, לא נטה מהמסרת הלאֻמית וכאִלו הוא מוסר לפנינו בלשונו ובאפני־ציוריו מה שמצא מן המוכן בבית גנזי הפיוטים העתיקים. למָשל, ה„רשות לברכו":

שַׁחַק וְכָל הֲמוֹן זְבוּל 	לָאֵל מְסִלּוֹתָם יְרָמוּן,
תֵּבֵל וְישְׁבֵי־בָהּ לְמוּל 	יִצְרָם פְּנֵיהֶם הֵם יְשִׂימוּן;
יַעַר וְעֵץ בּוֹ, כָּל־יְבוּל־ 	שָׂדֶה מְלֹא־קוֹמָה יְקוֹמוּן,
וִיבָרְכוּ יַחַד 	כֻּלָּם בְּפֶה אֶחָד: 	בָּרוּךְ אֲדֹנָי הַמְבֹרָךְ!
לֹא מָצְאוּ רַבִּים מְקוֹר־ 	סוֹד זֶה וּמַה־נִּפְלָא יְסוֹדוֹ,
אָנָה מְקוֹם כֵּס־אֵל וְאוֹר־ 	קָדוֹשׁ וּמִי יַעֲמֹד בְּסוֹדוֹ?
נִשְׂגָּב וְנֶעְלָם מֵחֵקֶר, 	רַק הֵן מְלֹא־אֶרֶץ כְּבוֹדוֹ.
עֶלְיוֹן מְעוֹנוֹ שָׁם 	שָׁם לִהְיוֹת אֶחָד, 	נוֹרָא, וּמִי בִּלְתּוֹ מְבֹרָךְ? 2)

שירת הטבע לאלהים היא תמונה נהדרה, אולם כֻּלה לקוחה מהמסֹרת הלאֻמית. גם שאלת סוד־אלהים כבר נמצאה בתפלות (משרתיו שואלים זה לזה: איה מקום כבודו). ותֹכן הבית השני אינו אלא צרוף דברים שנמצאו בקדֻשה – ואם גם הצרוף של שני הבתים עלה יפה, הנה לא יצירת בן־גבירול הם בעִקרם. וזולת הצרוף לא נמצא כאן כלום משלו. אין פלא, שבַּבית הבא הוא ממשיך את טבל־היו"שה ומספר על „דהרות כרוביו בעלי כנף לארבע

1) זקס, „שיר השירים אשר לשלמה" (פריז, תרכ"ה), עמוד ל"ו–ל"ח, ושם, ל"ג–ל"ו, חקירה על־דבר פיוטי „מי כמוך". „כל אורות" (מצזבון שד"ל. פרמיסלא, תרמ"א), עמוד 25; ברודי־אלברכט, „שער השיר", עמוד 47—50.

2) „שער השיר", 45–46.

כי־אם גם הפיטנים, שמקצתם התאמרו לדעת את השם המפֹרש ועשו בו נפלאות ואפילו השקיעו אותו בפיוטיהם [1], השתדלו להראות את בקיאותם בשמות המלאכים, שהגיעו לידם מהאגדות התמוהות שבתלמוד, מ„פרקי דרבי אליעזר" ומשאר מיני מדרשים, וה„אופנים" מלאים שמות מלאכים, אלא שלא כל הפיטנים התכַּונו לדעה אחת, וכל־אחד בחר לו את השמות החביבים עליו ביותר. בעלי המחשבה שבקרב המנהיגים הרוחניים עמדו לפני דעת־אלהים הנפלאה הזאת ותמהו. אדם עשוי לבלי־חת כמו הרמב"ם, שפֵרש את כל ההגשמות שבתורה באֹפן מְשֻׂכָּל של „שִׁבּור האֹזן", לא רצה להבין את השלג שתחת כסא הכבוד, שיצרו ממנו „פרקי דרבי אליעזר" את הארץ, והטיל ספק בקדֻשת הספר בכלל. חוקרים אחרים דרשו את הדברים האלה כעין חמֹר לענינים מְשֻׂכָּלים. אולם המאמין — ואפילו „אם נמנה על הפילוסופים בטבעו ובהשכלתו" — הכניס אליהם מניעים מיסטיים מְיֻחדים ובִקש בהם סודות עמֻקים.

פיטן בעל הרגשה לאֻמית כרבי שלמה בן־גבירול לא יכול ולא רצה להסיח את דעתו מהמדה הלאֻמית־ההיסטורית של האלהים, והלך בדרך יתר הפיטנים, שחזרו על מעשי משוררי התהלים המביעים חידות מיני קדם ומספרים עזוז ה' ונפלאותיו אשר עשה — ביחוד לעם ישראל. ולפעמים לא נמנע להוסיף פרטים מן המדרשים המקֻבלים בעם, שֶׁהֶחזקו מכבר לנכסי צאן־ברזל של ההיסטוריה הלאֻמית. סוג מְיֻחד של פיוטים שִׁמש לפיטנים הספרדים לפרשת גלוי שכינת האלהים במאורעות העולם, אלה הפיוטים ל„מי כמוכה", שנקראו סתם: „מי כמוך". המקום המתאים לפיוט הזה בסדר־התפלות הוא בברכה שאחר קריאת־שמע, קֹדם ה„גאֻלה", אולם על־הרֹב הֶעתק „מי כמוך" אל סדר הקרובות שבחזרת התפלה לשליח־צבור. „מי כמוך" הטבעי הוא הרצאת דברי ימי העולם על־פי ספורי התורה ממעשה־בראשית עם קריעת ים־סוף, כי הלא על־כן נסמך הפסוק הזה גם בתורה וגם בתפלה למעשה קריעת ים־סוף. לפי־זה יום „מי כמוך" העִקרי הוא שביעי של פסח, אולם הפיטנים הספרדים כתבו „מי כמוך" ליתר מועדי השנה וליום־הכפורים, ואפילו לפורים או לשבת שלפני פורים, וסמכו בסופו לקריעת ים־סוף נסים ונפלאות מענין היום. בכל מעמד ומעמד [2] נמצא גם „מי כמוך", והמשוררים הספרדים התחרו איש ברעהו להאריך בפיוטים האלה [3]. גם רבי שלמה בן־גבירול חבר פיוטים ל„מי כמוך" — על־הרֹב בצורת

---

1) רבי בנימין בן זרח, פיטן שחי כנראה בצרפת הצפונית בדור רבי שלמה בן־גבירול, נקרא בשם „רבי בנימין בעל שם", וספורי אגדות סבבו עליו בקרב יהודי אשכנז בימי הבינים, ומקצתם נמצאו בכתבי־יד שונים. באחד מפיוטיו שָׂם בראשי הפסוקים אותיות „אנקתם פסתם פספסים דיונסים" — השם היוצא מברכת כהנים.

2) „מעמד" נקרא סדר שלם של פיוטי־החג, ביחוד של פיוטי יום־כפור.

3) למשל, „מי כמוך" הארֹך לשבת שלפני פורים (או לפורים) „אדון חסדך בל יחדל" לרבי יהודה הלוי, או „מי כמוך" ליום־הכפורים של רבי משה בן־עזרה, שהוציא לאור ברודי Zeitschr. für hebr. Bibliographie, VI, 119; VII, 54.

הלך־הנפש השורר בפיוט הזה נמצא, אולי, רק בספר־איוב או במזמור פ"ח שבתהלים, אלא שהמזמור שִׁיר עוד קורטוב בטחון באלהים, והפיוט הזה חסר אותו לגמרי. במקצת חִקה רבי משה בן־עזרה את הפיוט הזה בהִמנון שלו לכבוד המות (המתחיל: הולכים בגיא צלמות. נכונים לחצר מות. אין שִׁלטון ביום המות).

משירת האדם הדתית אנו מגיעים לשירת האלהים. המסגרת לכל מיני פיוטים המספרים שבח אלהים ומדותיו נמצאה במסֹרת הלאֻמית זה מכבר. „ברכו" וקדיש היו מעין בקעה לפיטנים להתגדר בה, לחבר „רשֻיות" ופיוטים מסוגים שונים על־דבר תהלת אלהים וקדֻשתו. אל ברכת „יוצר אור" הכניסו פיוטים על־דבר הבריאה, ובסופה פרטו בין „האופנים וחיות הקדש" את כל הפמליה של מעלה, הקושרת כתרים לבורא. בפיוטים הסובבים על הברכות והתפלות האלה השקיעו הפיטנים את דעותיהם ומחשבותיהם על־דבר מהות־האלהים ופעֻלתו, מעשה־מרכבה ומעשה־בראשית – על־הרֹב בצורה עממית – כי ברֻבּם לא רצו לדרוש במֻפלא מהם, ואף־על־פי־כן נמצאו רבים שהכניסו את חֹמר האגדות התמוהות, המיסטיקה המיֻחדה שצמחה מסביב לספורי המקרא על האלהים בהמשך הזמנים, אל תוך הפיוטים. ואם בברכות קריאת־שמע נהגו הפיטנים במדה הקוסמולוגית של האלהים, – הנה בפיוטים שכתבו לחזרת תפלת העמידה (ה„קרובות") תארו גם את המדה הזמנית של אלהים – בבחינתו ההיסטורית־הלאֻמית, הוא האלהים אשר ברא את העולם בששה ימים ונח ביום השביעי והושיב את האדם בגן־עדן וגרשהו ממנו בחטאיו והביא את מי המבול ובחר באברהם ובזרעו וכו' וכו'. גם הפיוטים הדנים במטפיסיקה האלהית וגם אותם שתארו את הופעתו הלאמית שאבו את תכנם ממקור היצירה הלאֻמית, שאמנם בדורות הקודמים נסחפו אליו דעות זרות, אך בהמשך הזמן נקלטו לתוכו ונחשבו למֵי־בורו. דעת־אלהים, ששלטה בקרב כנסת־ישראל בדור בן־גבירול, לא היתה פשוטה כמו בדורות העתיקים, כי־אם מֻרכבת מִשִׁכבות רבות, שעלו עליה במשך הזמנים ושנחשבו לחלק בלתי־נפרד ממנה. היא כֻּללה את כל ה„סודות" של ספר־יצירה, את „עשר ספירות בלימה", את „אין־סוף", „שלשים ושנים נתיבות חכמה" וע"ד מניעים שונים. מעשה־בראשית לא נשנה על־פי הפרשה הראשונה שבספר התורה, כי־אם על־פי „פרקי דרבי אליעזר" ושאר מדרשים – ש"א כֻּלם הגיעו לידינו. בכסא האלהים של יחזקאל, העומד על ארבע חיות (הרקיע הנטוי על החיות נהפך זה מכבר למרכבה!), נמצאו זה דורות רבים פתוחי חותם מאֻחרים, כל הנשמות הברואות מששת ימי בראשית היו אצורות בכסא הזה, וצורות הצדיקים – ומה גם יעקב אבינו – היו חקוקות בו. החיות של יחזקאל נעשו למשוררים עוד בספרות התלמודית, ומסביב להן נמצאו שרפים ואראלים וכרובים ושאר מיני המלאכים, ולא אלהים בלבדו היה קורא להם בשם.

אִם תִּפְקֹד עָלָיו — וְעַל־לִבְּךָ יַעֲלֶה —
כְּמוֹ עָשָׁן יִכְלֶה — וְכְרָקָב יִבְלֶה
לָכֵן חֲמֹל וּגְמֹל — כְּחַסְדְּךָ, לֹא כַחֲסָדָם.[1]

התוכחה השנית, הדומה ברעיונה היסודי לזו שהבאתי לפניה, וכמוה היא סובבת על הרעיון „ה׳ מה אדם״ — היא מסתג׳אב[2], כלומר: פיוט, שכל בתיו חותמים בקטעי פסוקי המקרא כצורתם, שנמצאה בסופם מלה אחת משֻׁתפת לכֻלם. התוכחה הזאת היא חזון־אימה על גורל האדם בעולם. בבחינתה האמנותית היא ציור גדול ומֻרכב, קומפוזיציה שלֵמה, עשירת התמונות — תמונות בלהות — והרעיונות והרהורים רעים של יאוש. אמנם הַבִּניה של הפיוט הזה לקויה במקצת מפני כבד הרצִפּות המשקל ששָׂם עליה הפיטן, כי שלב את אותיות שמו בראש כל טור וטור וכפל אותן חמש פעמים בכל בית, ועל־ידי הכרח המלים המתחילות באותיות שמו הפסיד את הפֶּשׁ תנועת היצירה, ועל־כן לא נמצאה בפיוט התפתחות מן המקדם אל המאֻחר והתרוממות אמנותית, אולם בכֹבד משאו עושה הפיוט רשֶׁם חזק ואולי גם הערבוביה של התמונות נאה לרשֶׁם זה. כל הציור הוא, כאמור, שחור על־גבי שחור. ברגש אכזרי מחטט הפיטן בכל פצעי האדם ונגעיו ומציג לראוה את כל דלותו החמרית והרוחנית, את אפיסות כחותיו ואת רֹע יצרו — וכאלו שופך על הגורל האנושי לעג מר מתוך שלילה גמורה ומגיע לידי צִדוק־הדין:

אֲדֹנָי! מָה־אָדָם? — אֲנוּשִׁים וַעֲנוּשִׁים בְּקָשְׁיָם, — אֲמֵלִים וַעֲמֵלִים בְּמִרְיָם.
אַף רֹאֵיהֶם יֹאמְרוּ: אַיָּם? — אָזְלוּ מַיִם מִנִּי־יָם! — אַךְ הֶבֶל בְּנֵי־אָדָם!...
לְקוּחִים לְדַבֵּר אִתָּם עַזּוֹת, — לָתֵת לָהֶם בַּתֹּפֶת אֲחֻזּוֹת, — לְכוּדִים כְּצִפֳּרִים הָאֲחוּזוֹת.
לוּ חָכְמוּ יַשְׂכִּילוּ זֹאת — לְבוֹת בְּנֵי־אָדָם...
בְּבוֹא קִצּוֹ תְּשַׂעֲרֵהוּ, — בְּאַמַּת בִּצְעוֹ תְּנַעֲרֵהוּ, — בְּחֶרְמוֹ מָוֶת יְגָרֵהוּ.
בּוֹר כָּרָה וַיַּחְפְּרֵהוּ, — בַּאֲשֶׁר הוּא סוֹף כָּל־הָאָדָם...

וחתימת השיר היא:

חֳדָשָׁיו חִצֵּץ שֹׁכֵן שְׁמֵי־עָרֶץ, — זָעֹךְ נִזְעַךְ וְנִקְרַץ קָרֶץ, — קָמֹט נִקְמַט לְכָלָה וְחָרֶץ,
זִכְרוֹ אָבַד מִנִּי־אָרֶץ. — זֶה חֵלֶק־אָדָם![3]

---

1) סדר רב עמרם גאון, דף נ״ד, ע״א; תשלום אבודרהם, 91—92.

2) גם: מסתגיב, מסתאגיב, בצורה דיַלקטית.

3) „התחיה״ (מאסף שהוציא לאור רבי שניאור זקש בברלין בשנת תרי״ב), עמוד 1; סדר רב עמרם, דף נ״ג, ע״ב; תשלום אבודרהם, 87—91; ברודי — אלברכט: שער השיר (ליפציג, 1905), 51—53.

במשקל השיר נושאות עליהן את חותם היצירה המקורית של בן־גבירול. התוכחה המפורסמה המתחלת:

שִׁכְנֵי בָתֵּי חֹמֶר! לָמָּה תִשְׂאוּ עָוֹן?
ומוֹתַר הָאָדָם מִן הַבְּהֵמָה אָיִן...

מלאה רעיונות איוב, קהלת, ותמונות מאוצר כתבי־הקֹדש, מחֻברים לאחדות הרמונית. דומה לה במקצת התוכחה:

שׁוֹמֵמְתִּי בְּרֹב יְגוֹנִי. לְיוֹם יִפָּקֵד זְדוֹנִי מָה אֹמַר לַאֲדוֹנִי?

ואין פלא בדבר, ששתי־התוכחות האלה נפוצו בכל רחבי הפזור ונכנסו אל סדורי המזרח והמערב גם־יחד.

בפיוטים האלה ובדומים אליהם (כמו: „שכחי יגונך, נפש הומיה״) נמצאים מניעי־תנחומים בקרב ההרהורים על חֻלשת כחות האדם החיוביים וחֹזק יצרו הרע. הפיטן עוד מקוה לדרך תשובה ומאמין באפשרות האדם להיטיב את דרכו בעזרת אלהים. אולם מלבדן נמצאו תוכחות אחרות, שנכתבו ברוח יאוש גמור ומתוך מרה שחורה. האחת היא המתחלת:

שְׁטָר עָלַי בְּעֵדִים וְקִנְיָן. לְשַׁלֵּם מְחָרַת הַמִּנְיָן. וְהָיָה אֲדֹנָי לְדַיָּן.[1]

תֹכן התוכחה הזאת – המיֻעדה, כנראה, לליל יום־הכפורים — הוא המשל המֻפרסם שנשא רבי לפני אנטונינוס על־דבר עֹנש הגוף עם הנשמה יחד ביום־הדין:

לְיוֹם לֹא יִשָּׂא פְּנֵי שָׂר בְּהִתְנַגֵּשׁ לַמּוּסָר הַנֶּפֶשׁ עִם הַבָּשָׂר...

הריב בין הגוף ובין הנשמה נמסר כאן בתמונות בולטות, וסוף הדבר הוא:

אֻמְלָלִים אֲשֶׁר רָגָשׁוּ, וְצֶדֶק לֹא פָגָשׁוּ, אֶחָד בְּאֶחָד יִגָּשׁוּ.
לֵב דּוֹרֵשׁ וּמַעֲבָדָיו[2] יַחְבִּיר שְׁנֵיהֶם עָדָיו, וּבְעָרוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו.

קטגוריות גמורות על חיי האדם בעולם הזה הן שתי התוכחות המתחילות „ה׳, מה אדם?״ האחת, הקצרה (במחזורים נקראה גם „פזמון״ על יסוד המשקל שלה), מסַיֶּמת:

אֲדֹנָי! מָה־אָדָם? לְבַד נִדָּף כְּעָלֶה,
בְּמֹאזְנַיִם לַעֲלוֹת – בַּהֶבֶל יְסֻלֶּה,
וְכִכְלוּב מָלֵא עוֹף כֵּן מִרְמָה מָלֵא.

---

1) נמצאה במחזורי הספרדים וקהלות „המערב״ (באפריקה הצפונית). סדר רב עמרם גאון (ורשה, תרכ״ה), חלק ב, ל״ז, ע״ב; השלום אבודרהם (ברלין, תר״ס), עמוד 4—7.

2) פרוש: האלהים הדורש את הלב ומעבדיו (= עלילותיו).

ההבל ותהבלי. על מה נאצת אלהיך כל זאת. ותשחריהו היום בפנים עזות [1]. על מי בטחת. כי נסרחת. ותרבי חמסך. ותשכחי ה׳ עשך. ולא אמרת איה אלוה עשי. צופה עלומי ובוחן מעשי. מה אמולה לבתך. מה טריה מכתך. מה אנושה מחלתך. מה צרובה מכותך. אין חבש לשברך. אין צרי לצירך. על־מי תנוסי לעזרה. יום אלהיך אליך יקרא. מה תשיבי ורעתך רבה. מה תעני וחטאתך כתובה. בעט ברזל ועפרת. על סגור לבך למשמרת. לכן שמעי בת וראי והטי אזנך. להנצל מפח פקחי נא עינך. הנזרי מפשע טרם יאמץ. ורחקי מרשע טרם יחמץ. לחמי את יצרך בחרבות תורה. ושובי ליוצרך בדעת טהורה. הנחמי נצח על עשות זמה. ובחטאתך שלחי חרמש בקמה. מהרי התנערי מרב עוניכי. ולפני תשובה שימי פניכי. וכבסי מרעה לבך. ורחצי בנקיון קרבך. הטהרי מעונות עלומיכי. והתכבסי ממרמות זממיכי. פלסי בצדק מעגליכי. וישרי במשפט מסלוליכי. והיטיבי בחסד מעבדיכי [2]. וגאלי משחת הייכי. והמתיקי מנפת זמירות חכך. וקומי רני בלילה למלכך. ושאי אליו כפיך. והשתחוי לו על אפיך. והכוני לקראתו בזמר נעים. ושחרי את פניו בשירך לרגעים. והמליכיהו עליך באמונה. ויחדי את זכרו בדעת נכונה. ורעדי מפחדו. והתחנני נגדו. ורעשי מכחו. והתנפלי נכחו [3]. זעקי אליו. והתיצבי עליו. ויחלי רצוניו. והשתחוי לפניו. אל משמרתך עמדי והתודי לשמו. והללי לשם מרומו״ [4].

התוכחה הזאת (או „אזהרה״) היא אחת משורה שלמה של תוכחות מחרוזות בשירת הספרדים (בכללן תוכחת רבי בחיי, תוכחות רבי משה בן־עזרה ותוכחות רבי יהודה הלוי). בצורתה הספרותית היא יונקת משני מקורות, המקור העברי והמקור הערבי, אלא שההשפעה הערבית נכרת בה לא רק במשקל החפשי עם החרוזים, כי־אם גם בכפל התמונות (ההקבלה) השגור ב„סג׳ע״ הערבי לא פחות מאשר במליצת כתבי־הקדש שלנו. תוכחות ואזהרות מעין זו נמצאו לרב בספרות הערבים של זמן רבי שלמה בן־גבירול (אפילו הלץ הידוע חרירי היה מֻמחה גדול בזה). לקשוט סוג הספרות הזה נחשבו המליצות, שלפעמים אין להן אלא ערך ריטורי (למשל: „לחמי את יצרך בחרבות תורה״). האזהרה הזאת נראית לנו מסֻבלה יותר מן המדה, אין בה אותה הפשטות המיחדה לרב השירים הדתיים של משוררנו. אולם בחסרונות אלה לקו גם התחנות והבקשות והתוכחות ויתר הפיוטים הדתיים הכתובים בצורה זו על־ידי רבי משה בן־עזרה ורבי יהודה הלוי. כאלו החרוז שנמצא כאן משך אחריו את המליצות היתרות, והמופתים הערביים עוד הוסיפו לגרות את יצר המליצה, לעֻמת־זאת ה„תוכחות״ השקולות

1) המשורר משתמש בצורת הנקבה של פנים, על־פי דרך חז״ל.

2) נמצא רק פעם אחת בכתבי־הקדש (איוב, ל״ד, כ״ה).

3) בכ״י „נכוחו״.

4) על־פי כ״י ברלין הנזכר, דף ר״א, ע״א (חלק שני, דף ק״ט, ע״א).

וְתֵיטִיב בְּסוֹף, בְּיוֹם תֵּאָסֵף לְךָ רוּחִי וְנִשְׁמָתִי,
צוּר מֵבִין נְתִיבוֹתַי וְיוֹדֵעַ מַחְשְׁבוֹתָיו! [1]

הפיוט הזה בצורתו החיצונה הוא „פזמון". הנעימה השולטת בו, נעימת אֵבל ובכי, מְתנה בתכנו וקבועה למפרע בשורה הראשונה, בחרוז־היללה („ימי חַיַּי ומאוַיַּי"). הלשון היוצאה מקרב הלב, המעֹרבה רק לפרקים במשלים אמנותיים („והותו בתאותו – כראש פתן בקרב דבש"), מַתאמת בפשטותה לַתֹּכן. תכנית השיר נמצאה בבית הראשון (הכרת העון, חשבון־הנפש, בקשת רחמי אלהים) ואחר־כך מבֹארת בפרטות יתרה בשלשת הבתים הבאים. כל בית ובית עשיר מאד בתמונות נאות והרהורי־תשובה והקשר בין החלקים חזק ומובן מאליו. בתור ודוי ו„סליחה" הפיוט הוא אחד הַמֻּבחרים במינו, ולא לחנם היה למשל למשוררים הבאים, ובכללם לרבי יהודה הלוי [2].

המניעים השוררים בפיוט הנזכר, בטוי רגשות נאמנים, שאין בו מההפרזה השלטת בשירת־החֹל, הולכים ונכפלים בשורה שלמה של סליחות, תהנות ותוכחות, הכתובות בפשטות נשגבה, – וצורתן היא נגוד גמור לשירי־החֹל המסֻלסלים של בן־גבירול. ה„תוכחות" של בן־גבירול הן רבות במספר, ונמְצאו ביניהן תוכחות מחֹרזות בלי משקל השיר (הצורה הספרותית, שקראו לה הערבים: „סג'ע" – ובה כתב המשורר גם את „כתר מלכות" שלו). מן הראוי להביא כאן אחת התוכחות האלה, שלא נתפרסמה עדַין. בכתב־היד, שבו נמצאה, רשום עליה: „אזהרה לשלמה הקטן זצ"ל":

„שובי נפשי למנוחָיכי. כי ה' גמל עלָיכי. הלא מרוח פיו נִפַּחֵך. ומכף־רגל ועד ראש מתְּחֵך. ומכֹּח תכונתו במעט הכינך. ומעֹצם תבונתו במקצת הבינך, והשכילך לתור חכמות. והחכימך לדעת מזִמות. והכתירך בדעת ובתבונה. והדריכך על דרך נכונה. ואת שָׂטית תחת צורך. ופרקת עֻלו מעל צוארך. ותתעבי את שִׂכְלֵךְ. ותמשכי בכסלך יקר הולך [3]. ותבעטי בחכמתך. ותשימי הרע מגמתך. ותפשטי בגדי־אהבות. ותלבשי תחתם בלויי סחָבות. ותכבי את נֹגה שמשך. ותשליכי את עטרת ראשך. ותחרשי רעות לבקרים. ותשֵׂגי את דרכך בסירים. ותרעי עונות עדרים. ותצברי מרמות חִמרים חמרים. ותשחיתי את נעים יפיך ותתחבָּלי [4]. ותלכי אחרי

---

1) כ"י ברלין 4° 576, דף ק"ו (חלק ב, דף י"ד), עמוד א, מיֻחס ל„שלמה הקטן". נמצא גם במחזור רומניה.

2) ביחוד חקה רבי יהודה הלוי את הפיוט הזה בפזמונו ליום־הכפורים, המתחיל „יצו האל לדל שואל", שבענינו ובלשונו הוא דומה מאד לפיוט הזה. וכמו־כן נמצאו בפיוטי רבי יהודה הלוי. „יעירוני רעיוני" ו„ישן אל תרדם" תמונות דומות לאותן שבפיוט הזה.

3) באולתך משכת (= נמשכת אחרי) יקר (העולם הזה) העובר. וצריך לנקד יְקָר, שלא כנקוד הכתוב (איוב ל"א, כ"ו), שֶׁשִּׁמֵּש רק אסמכתא למשורר.

4) ההתפעל נמצא רק בארמית של המקרא (דניאל, ב, מ"ד; ז, י"ד).

וְלֹא נִמְלַךְ בְּיוֹם יַשְׁלִךְ בְּבוֹר־שָׁאוֹן וְשָׁם יֶחְבַּשׁ [1];
וְלֹא זָכַר, כְּבֶן־נֵכָר, בְּיוֹם עָפָר וְגוּשׁ יִלְבַּשׁ.
יָמַי כְּצֵל יִנָּטוּ, וַאֲנִי כְּעֵשֶׂב אִיבַשׁ.
בְּקוּם שַׁדַּי לְרִיבוֹתַי – מַה יִּהְיוּ תְּשׁוּבוֹתַי? [2]

עֲזָב, לֵבָב, נְתִיב שׁוֹבָב, וְרוּץ כִּצְבִי וְהִנָּצֵל!
פְּשֹׁט הֶבֶל, לְבַשׁ אֵבֶל וְהִנָּצֵר וְהֵאָצֵל!
וְקוּם לַיִל כְּבֶן־חַיִל וְאַל תִּישַׁן שְׁנַת־עָצֵל.
וְלִין בָּדָד וּמִתְנוֹדֵד וּבִבְכִי אָזְנְךָ צַלְצֵל.
וְהִתְנֶחָם [3], וְאָז תְּרֻחָם, וְאוּלַי נַפְשְׁךָ תַּצֵּל.
וּמַה־יִּצְדַּק אָבָק דָּק, וְאֵיךְ יוּכַל לְהִנָּצֵל?
כְּצִיץ יָצָא וַיִּמָּל, וַיִּבְרַח כַּצֵּל [4]
וּמַה־יִּתְרוֹן לְטוֹבוֹתַי [5], וְלַאֲלָפַי וּלְרִבְבוֹתַי?

גְּדָל־חֶסֶד, אֲשֶׁר יִסֵּד גָּלְמִי וְגַם רִקְמָתִי [6],
אֲדוֹן עוֹלָם, אֲשֶׁר נֶעְלָם – וְהוּא נִצָּב לְעֻמָּתִי!
לְךָ אֲרַנֵּן וְאֶתְחַנֵּן בְּכָל שִׁבְתִּי וְקִימָתִי.
עֵין פְּקַח וְשַׁוְעִי קַח, וְאַל תִּפְקֹד עֲלָמָתִי. [7]
פְּדוּת מַהֵר וְלֵב טַהֵר, וְהַעֲבֵר אֶת כְּלִמָּתִי!
רְעֵה אֹתִי עַל מוּתִי [8] לְיוֹם שׁוּבִי לְאַדְמָתִי.

---

1) ולא נמלך בדעתו (מבטא לקוח מהשפה העברית המאחרת!) על־דבר היום, שבו ימות ויוטל אל הקבר (על־פי תהלים, מ, ב—באפן חפשי קצת) ושם יֵאָסר לנצח.
2) הבית הזה, כנראה, חסר שורה אחת. כנראה, בין השורה השלישית והרביעית.
3) צורת ההפסק מן וְהִתְנַחֵם (=התחרט, עשׂה תשובה), על־פי במדבר, כ״ג, י״ט.
4) לשון המקרא (איוב, י״ד, ב). ובסוגר חסרה הברה להשלמת המשקל, ואלו באנו לתקן, היה לנו לשַׁנות מלשון הכתוב.
5) בהעתקתי מכ״י ברלין: „לריבותי״, כמו בסוף הבית הקודם. ותקנתי על־פי הענין.
6) מלשון הכתוב (תהלים, קל״ט, ט״ו וט״ז) רֻקַּמְתִּי מן רִקְמָתִי.
7) מלשון עֲלֻמֵינוּ (החטא הנסתר, בתהלים, צ, ח) והמשורר שִׁנה את הזכר לנקבה מדוחק החרוז.
8) שמור אותי בעת מותי (מלשון „הוא ינהגנו על מות״, תהלים, מ״ח, ט״ו).

זכרון הימים הטובים הראשונים והפרענות ההיסטורית, אשר מצאה את כנסת־ישראל. החדש שבהם – זהו כח הבטוי החזק והמצמצם של בן־גבירול וגם כשרון הצרוף המיחד שלו. הסגלות האלה הקנו לפיוטים האלה תכונה פלסטית נפלאה ושלמות שירית וקבעו להם מקום בראש כל הדומים להם.

בזה הגענו אל סוג פיוטי, שהראה בו בן־גבירול נפלאות – סוג השירה הדתית, הערוכה בשביל נשמת היחיד. שירת־היחיד הדתית נכנסת אל רשות היחיד בתכנה, ואל רשות השירה הלאמית במניעים הנשמתיים ובדרכי הבטוי שלה. אָפיה הלאֻמי נמצא בזה, שהיא כלה קבועה במסֹרת של עם ישראל וחוזרת על הרגשות והרעיונות המקֻבלים. לפרקים נמצאו בה גם יעודים לאֻמיים, אולם במקום שנכנסו אלה, אין לראותם כחלק הכרחי במסגרתם. העקר של השירה הזאת אינו אלא סכום טענות היחיד מישראל, בטוי רגשותיו הדתיים היונקים מן המסֹרת הדתית. המקור הנצחי של השירה הזאת הם מזמורי היחיד שבתהלים, מזמורי התפלה והתשובה, בצרוף מניעים רבים מספר איוב, המניעים על־דבר אפיסות הכחות של האדם וחלשת מצבו בעולם – אבל, כמובן, לא המחאה כלפי מעלה. גם התמונות ויתר דרכי הבטוי השירי נלקחו על־הרב מספר תהלים ומספר איוב, עד כי אפשר לראות בשירי־היחיד האלה מעין מזמורים של תהלים חדשים, מסֻגננים ברוח הזמן והמקום של בן־גבירול. הלך־נפש של הרגשת שפלות האדם – בנגוד גדול להלך־הנפש של הגאוה היתרה בשירת־החֹל של בן־גבירול –, של תשובה ושל בקשת רחמי אלהים מבֻטא בשירה זו בכל הכח המיֻחד למשוררנו. בתור שירה דתית, מיסטית ומוסרית כאחת, אינה קשורה במקום ובזמן ויש לה ערך אנושי כללי, עם כל הירֻשה הגדולה של המסֹרת השקועה בתוכה, כמו לשירת ה„תהלים".

נקח אחד המיֻחדים שבקרב השירים האלה, הכולל חשבון־הנפש, ודוי ותחִנה:

שְׁנֵי חַיַּי וּמַאֲוַיַּי, לְרִיק תַּמּוּ בְּחָרוֹתָי.
לְמִי אֶפְנֶה וּמָה אֶעֱנֶה? – וְהַטֵּאתָי סְבִיבוֹתָי.
הַאֵלוּ חָמֹל וְחֶסֶד גְּמֹל, וְאִם רַבּוּ מְשׁוּבוֹתָי.
כִּי גֵר אָנֹכִי עִמָּךְ, תּוֹשָׁב כְּכָל־אֲבוֹתָי.

זָד יִצְרִי עָלַי יִצְרִי וְלֹא נִכְנַע, וְלֹא נִכְבַּשׁ;
וְהַוָּתוֹ בְּתַאֲוָתוֹ כְּרֹאשׁ פֶּתֶן בְּקֶרֶב דְּבַשׁ.
וּמַה־בִּצְעוֹ עֲלֵי־פִּצְעוֹ, אֲשֶׁר לֹא זֹר וְלֹא חֻבָּשׁ?

וּבְחֵיק יְפַת עַיִן תִּשְׁכַּב וְגַם תִּישַׁן... 1)

שירי־האהבה הדתיים האלה (גם השיר „שחר עלה אלי דודי ולך עמי" 2)) מצטיינים בקצורם ובצמצום תמונותיהם, ובנגוד ל„גאֻלות", שהמשקל שם חפשי על־הרב (היתדות והתנועות מתחלפות אלה באלה, וגם מספר ההברות לא תמיד שוה), הנה כאן יש משקל קבוע כמו לשירת־החֹל. שמא לשירה זו כִּוֵן רבי משה בן־עזרה, בהזכירו לשבח את שירת־האהבה של בן־גבירול? קשה לדעת, אם היה המשורר הזה הראשון, שהכניס את מניעי הדודים אל שירת־הקֹדש על יסוד שיר־השירים; על־כל־פנים בעקבותיו הלכו המשוררים הבאים עד רבי ישראל נגארה ורבי שלום אלשבזי. אולם לחידה גדולה נחשבה בעינינו הכנסת מניעי שיר־השירים אל שירת־הקֹדש על־ידי יוצר מתבודד כבן־גבירול, שכל־כך המעיט להשתמש במניעי דודים בשירת־החֹל שלו. וקשה להשתחרר מן הרשם, ש„שיר־השירים" של משוררנו יש בו הרבה מיצירה מסֻגננת, ואחת היא, אם שאב את הסגנון משיר־השירים העתיק באפן ישר או על־ידי אמצעי שירת־אהבה דתית הקודמת לו בזמן, שלא נשארו שרידים ממנה כיום הזה. ועם־כל־זאת מעֵין זֹהר חופף על השירים האלה, ואנו רואים עד כמה היה כח הצֵרוף האמנותי של המשורר גדול. – אולם גורל ה„אהבות" של בן־גבירול לא דמה לאותו של ה„גאֻלות" ויתר הפיוטים הלאֻמיים. כי אלה התפשטו בכל תפוצות הגולה, ובזמן קצר עשו להם שם גדול בכל קהלות ישראל ונתקבלו אל סדורי הצרפתים והאשכנזים ומשם הגיעו גם אל סדורי מנהג פולין וליטא ונעשו לדבר השוה לכל נפש מישראל, כי היתה בהם מעין בת־קול נאמנה של האֻמה השרויה בגלות, בטוי נאמן לכל הגיגיה ודרישותיה. אולם ה„אהבות" 3) נשמרו רק בחוג המצֻמצם של היהדות הספרדית, ומשם הגיעו אל סדורי יהודי המזרח, הקרובים ברוחם לספרדים, וגם כאן לא מצאו אלא דירת־ארעי, וקהלות רבות נזהרו מהן. אפשר לאמר, כי האהבות האלה ברֻבן „נגנזו" בסדורים כתבי־יד שונים, ורק במאת השנים האחרונה נמצאו להן גואלים, שפדו אותן מן הגניזה הזאת.

גם רֹב ה„פזמונים" של בן־גבירול (פיוטים דתיים – שַׁיָּכים על־הרֹב לסוג ה„סליחות", והם שקולים במשקל נוח לזמרה) נכנסים אל תחום השירה הלאֻמית. גם הם התחבבו על הקרובים ועל הרחוקים ועברו את תחום היהדות הספרדית ונכנסו אל תוך סדורי האשכנזים (למשל „שופט כל הארץ ואותה במשפט יעמיד", „שחר קמתי להודות לך אלהי תהלתי", „שעה נאסר אשר נמסר ביד בבל וגם שעיר"). תֹּכן הפזמונים האלה הוא לאֻמי בהחלט,

1) ילינק, שם, עמוד 308.

2) יצא לאור לראשונה על־ידי דוקס בספרו Zur Kenntnis, עמוד 15.

3) באפן חפשי אני קורא לרשֻיות הנזכרות בשם „אהבות" על־פי תכנן, אם כי רק במקצתן יש לחשוב בודאי, שהיו מיֻחדות לברכה שניה שקֹדם קריאת־שמע.

לְיוֹם בּוֹאֲךָ עָדַי — לָלוּן בְּבֵין שָׁדַי,
שָׁם רוּחֲךָ הַטּוֹב — עָלַי תְּנִיחֵהוּ!
– מַה־זֶּה דְמוּת דּוֹדֵךְ, — כַּלָּה יְפֵיפִיָּה,
אֲשֶׁר תֹּאמְרִי אֵלַי: — „שִׁלְחָה וְקָחֵהוּ!"?
– הַהוּא יְפֵה־עַיִן — נֶחְמָד וְטוֹב־רֹאִי,
רֵעִי וְדוֹדִי זֶה – — קוּמָה, מְשָׁחֵהוּ! 1)

מן השירים האלה אנו רואים, כי שני „דודים" נמצאו לכנסת־ישראל, האלהים והמלך־המשיח. הגבול בין שני אלה הריהו מטֻשטש, אולי בכונה. האם המלך המשיח הזה הוא „הרוח הטוב" של האלהים? קשה לדעת את המצע של המיסטיות המיֻחדה הזאת. על־כל־פנים נמצאו עוד שיחות בין האֻמה ובין הגואל המקֻוה – שירי־אהבה:

שָׁלוֹם לְךָ, דוֹדִי — הַצַּח וְהָאַדְמוֹן!
שָׁלוֹם לְךָ מֵאֵת — רַקָּה כְּמוֹ רִמּוֹן.
לִקְרַאת אֲחוֹתְךָ — צֵא־נָא וְהוֹשִׁיעָה,
וּצְלַח כְּבֶן־יִשַׁי — לִכְבֹּשׁ בְּנֵי־עַמּוֹן!
– מַה־לָּךְ, יְפֵיפִיָּה, — כִּי תִזְכְּרִי אַהֲבָה,
וּתְצַלְצְלִי קוֹלֵךְ — כִּמְצַלְצְלֵי פַּעֲמוֹן?
הָעֵת אֲשֶׁר תֶּחְפָּץ — אַהֲבָה – אָחִישֶׁנָּה
עַתָּה, וְעָלַיִךְ — אֵרֵד כְּטַל־חֶרְמוֹן... 2)

דומה לשיחה הזאת היא גם „שוכנת בתוך שדה עם אהלי כושן", המסימת:

מַה־זֶּה, צְבִי נֶחְמָד, — כִּי תַעֲזֹב גַּנִּי
לִרְעוֹת בְּגַן־יָקְשָׁן — תַּחַת עֲצֵי דִישָׁן?
הָבָה רְדָה לַגָּן — נֹאכַל מְגָדִים שָׁם,

---

1) יצא לאור לראשונה על־ידי ילינק ב־ . הנזכר, עמוד 307. בסדור תימן כ"י ברלין נמצאו שנויי נוסחאות קטנים, למשל: „אָדֹם וטוב ראי" במקום „נחמד וכו'".

2) ילינק, שם. גם בסדור תימן כ"י ברלין הנזכר. במקום „לכבש בני עמון" נמצאת שם „ברבת בני עמון".

וְאוּלָם עֲוֹנִי הִרְחִיק קֵץ מְשִׁיחִי,

וּמֵרֹב פְּשָׁעַי בָּרַח בְּרֹחַ... 1)

ועוד מניע אחד, שמדד לו המשורר באיפת רזון בשירת־החֹל, בא על חשבונו בשירת בן־גבירול הלאמית ובשירת־הקדש בכלל, הלא הוא מניע האהבה הטבעית. אם ב„גאֻלות" שפך המשורר ברוח־נכאים את כל היגון העמֹק של האֻמה וקבל על העלבון הגדול שלה, הנה בסוג שני של פיוטים, ב„אהבות", בטא את כל הדבקות החזקה של האמה באלהיה ואת עֹז אמונתה בעתיד הפלאות. מסירות־הנפש לקדש והרגשת הקשר החזק בין האֻמה ובין שכינתה, שלא עזבה אותה בגלות, מופיעות לפנינו בצורת שיחות־דודים, שירי־עגבים נפלאים. המשלים והתמונות שב„אהבות" שאובות מהמקור המלא של „קֹדש־הקדשים" – זה שיר־השירים, אשר פרשנותו העתיקה הכניסה את האהבה הטבעית אל תחום התפלה. מה רב המרחק בין ה„גאֻלות" המלאות עצב ושפלות וצניעות ובין ה„אהבות" הרוות תמונות־דודים, רגש־החיים ופזיזות מלאה חן. הצד השוה שב„אהבות" האלה, הכתובות בצורת שיחה מונולוגית או דיַלוגית – היא העדנה הקלה של התמונות המקֻשטות בצבעי טבע כתבי־הקֹדש.

מניע האהבה בא כאן בצרופים שונים:

שְׁכַב עֲלֵי מִטַּת זָהָב בְּאַרְמוֹנִי

מָתַי יְצוּעֶיהָ תָּכִין לְאַדְמֹנִי? 2)

לָמָּה, צְבִי נֶחְמָד, תִּישַׁן – וְהַשַּׁחַר

עָלָה כְּנֵס עַל־רֹאשׁ שְׂנִירִי וְחֶרְמוֹנִי?

מֵעַל פְּרָאִים סוּר וּנְטֵה לְיַעֲלַת־חֵן,

אֲנִי טוֹב לְכָמוֹךָ וְאַתְּ טוֹב לְכְמוֹנִי... 3)

כאלו אגדה עתיקה על־דבר המלך הישן ואהובתו, המעוררת אותו בשירים, נמצאה לפנינו בפיוט הזה. גון אחר נמצא ב„אהבה" אחרת – מעין מדרש על פסוק „ודודי חלף עבר":

שַׁעַר אֲשֶׁר נִסְגַּר, קוּמָה, פְּתָחֵהוּ

וּצְבִי אֲשֶׁר בָּרַח – אֵלַי שָׁלְחֵהוּ!

1) חתימת הגאֻלה „שחורה ונאוה כאהלי קדר" (עַיֵן למעלה).

2) „אדמוני" הוא דוד המלך (שמואל א, ט״ז, י״ב) והכונה כאן למלך המשיח הנקרא „בן דוד" או „דוד" (ת. ז.)

3) דוקס: Zur Kenntnis der neuhebräischen religiösen Poesie (פרנקפורט על נהר מאין 1842), עמוד 158. והשיר נמצא גם בסדור תימן כ״י ברלין הנזכר, ויש שם שנויים קטנים.

אברהם אבן־עזרא מעיד עליו, ש„רצה לקשור הקץ במחברת הגדולה של שני הכוכבים העליונים״ 1).

הטענות אל האלהים מתבלות רק במקומות מעטים ברגשות נקם לאויבים, כמו:

לְךָ צוּרִי, יִשְׁעִי וְאוֹרִי,	אֶתְּנָה שִׁירִי וְגַם שֶׁבַח.
חַפֵּשׂ לְבָבִי, מְצָא נִיבִי	כְּמוֹ עוֹלוֹת וָזֶבַח.
כְּרֹת זָרִים וְאַכְזָרִים	וְהַתִּיקֵם לְיוֹם טֶבַח!
שְׁמֹם יִמַּח, אֲזַי תִּשְׂמַח	אֵם, לְלַעֲנָה הִיא נְתוּנָה. 2)

או הפסוק אשר כבר עמד עליו שד״ל:

הֲפֹךְ כִּסְדוֹם אֶרֶץ אֱדוֹם — אֲשֶׁר אֲנִי הֲדוֹם לְרַגְלֵיהֶן. 3)

אם נַשוה את „גאלות״ בן־גבירול לאותן של הפיטנים האשכנזים, נמצא כי באלה היה מניע הנקמה חזק יותר 4).

בדרך כלל רואים אנו, כי תחת הסערה הגדולה שבשירת־החל באה ב„גאלות״ דממה של צער והשתוחחות הנפש, קשורה בהכנעה גדולה, שהיא מגיעה עד לידי צִדוק־הדין. כאִלו שני הפכים כאן לפנינו. בשירת־החל המשורר נצב לפנינו בכל מלא קומתו האישית, מדַבר בצואר עתק על החיים, בשאט־נפש ובגאוה נפרזה, ומעולם לא עלה בדעתו לקחת על עצמו חלק האחריות בעד תלאות העולם הזה. אם לא עלו חשבונותיו כרצונו — אין זה אלא אשמת תבל, האדמה חטאה לפניו — והוא יורק בפניה, היא לא זכתה לראות אורו, כי על־כן לקתה בעִורון. ככה המשורר רואה את־עצמו ביחידות. אולם בתור חלק הכלל, בבחינת סנגורה של כנסת־ישראל, הוא מוריד את עיניו — ולא נשאר לו אלא לחזור על ההכרה הישנה: „אבל אנחנו ואבותינו חטאנו״:

הַיּוֹם כַּמָּה נָקְטָה רוּחִי,
בְּשִׁבְתִּי מְצַפֶּה לְחֵילִי וְגוֹחִי,
וְיָדַעְתִּי, כִּי לֹא אָבַד נִצְחִי —

1) פרוש אבן־עזרא לדניאל, י״א, ל״ב, וציַן על זה קיפמן: Salomon ibn Gabirol, בודפסט, 1899, עמוד 78, ושם בהערה.

2) בגאלה לראש־השנה „שולמית בלי תרמית״, כ״י ב־לין הג״י יבל״י אחרים.

3) זקס, „שיר־השירים אשר לשלמה״, עמוד ק״א.

4) למשל, רבי משלם ברבי קלונימוס בגאלה „ברח דודי״: „אנא שמע שאגת קול צורריך רגשם, רְוֵה מדם גושם, ושפרם מהלב ידשם ופגריהם יעלו באשם״. ועוד יותר רבי שלמה בבלי בגאלה המתחלת ג״כ „ברח דודי״.

ויש אשר המשורר מתאר לנו את כל חשכת ליל הגלות הנוראה ואת צער הנשמה היהודית התועה בלא־דרך, בלי כוכב מאיר – בתמונות קצרות ובולטות אחדות, שיש בהן כדי לזעזע את הלב:

שַׁעַר פְּתַח, דּוֹדִי! קוּמָה, פְּתַח שָׁעַר!
כִּי נִבְהֲלָה נַפְשִׁי גַּם נִשְׂעֲרָה שָׂעַר!...
מִנִּי חֲצוֹת־לַיְלָה פֶּרֶא רְדָפָנִי,
אַחֲרֵי אֲשֶׁר רָמַס אֹתִי חֲזִיר־יָעַר.
הַקֵּץ אֲשֶׁר נֶחְתַּם הוֹסִיף עֲלֵי מַכְאוֹב־
לִבִּי, וְאֵין מֵבִין – לִי, וַאֲנִי בָעַר...[1]

אל קץ־הפלאות נושא המשורר את נפשו יחד עם נפש האֻמה, אולם הקץ הזה נעלם מכל אדם:

הַאֵין לְבוּשׁ בַּדִּים לִשְׁאֹל, וְאֵיךְ יִגָּלֶה
הַקֵּץ – וְאֵל צִוָּה: „סְתֹם וַחֲתֹם דָּבָר!“[2]

גאֻלה שלֵמה הקדיש המשורר לקץ הנעלם, היא המתחלת: „שנותינו ספו בדלות וקלות“ עם הסוגר החוזר: „ה׳ עד מתי קץ הפלאות?“ הבית האחרון הוא:

חֶשְׁבּוֹן קֵץ רִאשׁוֹן לְאַבְרָהָם נִפְתָּר,
זְמַן קֵץ הַשֵּׁנִי לְיִרְמְיָהוּ הָתָּר,
קֵץ הַשְּׁלִישִׁי מֵהַכֹּל נִסְתָּר.
יְשׁוֹטֵט כָּל־דּוֹרֵשׁ וְיַחְשֹׁב כָּל־תָּר,
נֶעְלַם חָזוֹן וְנֶעְדְּרוּ הַמַּרְאוֹת.[3]

ממקום אחר יודעים אנו, שלא הסתפק המשורר בפררון השלישי הזה, רק שָׂם את לבו לדרש במֻפלא ממנו. הוא נמנה על מחַשבי הקצים, ורבי

1) זקס, „שירי־השירים אשר לשלמה“, עמוד קכ״ט. חזיר־היער הוא אדום (רומא), והפרא— ישמעאל.

2) בשיר „שרש בנו ישי“, שפרסם אותו לראשונה יֶלינק בכ״ע Literaturblatt d. Orients, 1845, עמוד 306.

3) הגאֻלה נמצאה במחזור פולין לשבת שניה אחר פסח, ושם נמצא גם על־דבר קץ השלישי שנגלה לדניאל, ואין זו אלא הוספה, כי הקץ של דניאל לא נתמלא כמו הקצים שנגלו לאברהם ולירמיהו. והגרסה המתקנה נמצאה בכ״י ברלין 4° 576, ואותה הבאתי כאן.

שָׁכַנְתִּי בְגָלוּת טְבוּעָה בְּבִצִּי [1],
וְאֵין תֹּפֵשׂ מָשׁוֹט אֳנִיָּה לְהוֹצִיא,
עַד אָנָה, אֲדֹנָי, תַּאֲרִיךְ קִצִּי?
מָתַי קוֹל הַתֹּר יִשָּׁמַע בְּאַרְצִי?
שִׁמְךָ בָּנוּ נִקְרָא – אַל תַּנִּיחֵנוּ! [2]

בסגנון עממי הוא מתאר את מצב האֻמה בקרב הגויים, את סבלותיה וצעקתה אל אלהיה:

הִנְנִי, אֲדֹנָי, צֹעֵק בְּמָרָה,
בְּרוּחַ נְכֵאָה וְנֶפֶשׁ שְׁבוּרָה:
צָרַי יְקִימוּנִי כְּמַטָּרָה,
אֹמֵר זֶה לָזֶה: יְרֵה! – וְיָרָה.
בְּלִבִּי תִיקַד אֵשׁ בֹּעֵרָה.
אָנָּא! אַל־תִּטֹּשׁ אֶת שֶׂה פְזוּרָה,
עֲצוּבָה, עֲזוּבָה, עֲנִיָּה מְרוּדָה! [3]

וכמו־כן גם את יסורי הנפש של כנסת־ישראל:

מִקּוֹל מְחָרֵף שְׂפָתַי קְפוּצוֹת.
עָגְמָה נַפְשִׁי בְדַבְּרוֹ נְאָצוֹת:
„אֵיכָה תוֹחִיל לְקַבֵּץ נְפוּצוֹת? –
וְאַתָּה מְפֻזָּר בְּכָל הָאֲרָצוֹת!"
עַד אָנָה אָשִׁית בְּנַפְשִׁי עֵצוֹת?
הַלְעוֹלָם תֶּאֱנַף וְלֹא תוֹסִיף לִרְצוֹת?
הֲשָׁכַחְתָּ חַנּוֹת, כִּי מְאַסְתָּנוּ?

1) מלשון בִּץ (בִּצָּה).
2) מן הגאֻלה „שביה עניה בארץ נכריה", לשבת ראשונה אחר פסח, בסדור מנהג פולין.
3) מן הגאֻלה „שלולה, עכורה, מה לך בוכה", בסדור תימן, כ"י ברלין הנזכר, דף ט"ז, ע"ב.

חֻרבן בית־המקדש, מצא לו הד בשירה זו. הלשון היא פשוטה וקצרה, לשון הדברים היוצאים מן הלב, רק לעתים רחוקות מקבל המשורר את דבריו במשלים מליציים, ועל־הרב אין המשלים האלה נותנים טעם לפגם, אלא, להפך, שופכים חן מיֻחד עליהם:

שְׁחוֹרָה וְנָאוָה כְּאָהֳלֵי קֵדָר,
לְכוֹדָה כְשׁוֹשָׁן בֵּין קִמּוֹשׂ וְדַרְדָּר,
מָתַי לְגַנָּהּ תֵּרֵד בְּהוֹד וְהָדָר?
– הַגֶּפֶן פָּרַח, פִּתַּח הַסְּמָדַר,
וְיָנֵץ הָרִמּוֹן, וְיִפְרַח פִּרְחָהּ –
וְקוֹיֵ אֲדֹנָי יַחֲלִיפוּ כֹחַ! [1]

מי לא יכיר במשלים האלה את הנעימה העממית המְשׁזרה בתמונות לקוחות מכתבי־הקדש – וקרובות אל הלב בכל זמן?

אותה הלשון הפשוטה העממית נמצאה גם בקינה הידועה של בן־גבירול: „שמרון קול תתן: מצאוני עוני!” השיחה בין אהלה ובין אהליבה, שכל אחת מהן משיחה את צרתה – הנה בתמונות פשוטות כל האספקלריה של דברי ימי ישראל, עם התכלית שלה – בקשת הגאֻלה. בצמצום האמנותי הזה נראה הכשרון הפיטני של בן־גבירול, ועד היום הזה הפיוט נכנס אל הלב.

מן השירים הלאֻמיים של בן־גבירול ה„גאֻלות” שלו קובעות ברכה מיֻחדה לעצמן. יש בהן מעֹמק הרגשת העֹל הנעשה לכנסת־ישראל ומגדל בטחונה בקץ הפלאות. יש אשר המשורר נותן לנו שיחת האֻמה לפני אלהים, טענותיה ושאלותיה הגדולות, ומניח בסוף סמן־השאלה. ויש שהוא גומר את הטענות האלה בנעימה של בטחון ותקוה לאחרית, ויש אשר הוא משמיע לנו שיחה בין האֻמה המקוננת ובין האלהים המנחם אותה. בכל הפיוטים האלה הפשטות האמנותית היא נפלאה במינה, והרשם על הנשמה הוא חזק. כמה דורות קראו את הפיוטים האלה בדמעות רותחות על העינים! כמה כאב, תרעֹמת, געגועים ואמונה בנסים גם־יחד נמצא בהם! טענות כנסת־ישראל השרויה בגלות לא מצאו להן פרקליט גדול מבן־גבירול:

לְכָל תִּכְלָה יֵשׁ קֵץ – וְאֵין קֵץ לְפִרְצִי
כָּלוּ שְׁנוֹתַי – וְאֵין מְתֹם לְמַחְצִי...

1) הגאֻלה הזאת נמצאה בכ״י ברלין 4°. 576, דף ק״ז (או חלק שני, דף ט״ו), עמוד א׳.

הנפש הלאֻמית. בתשובה אל אחד מידידיו, שהזמין אותו למשתה־ענג עם כל מעדני העולם הזה, ענה המשורר:

בְּכִסְלָה דִבַּרְתְּ וְעַצְלָה בָּחַרְתְּ,
וְהֶבֶל אָמַרְתְּ כְּלֵצִים וּכְסִילִים.
וְעָזַבְתְּ הֶגְיוֹן בְּתוֹרַת אֵל עֶלְיוֹן,
וְתָגִיל – וּבְצִיּוֹן יְרוּצוּן שׁוּעָלִים!
וְאֵיךְ נִשְׁתֶּה יַיִן, וְאֵיךְ נָרִים עַיִן? –
וְהָיִינוּ אַיִן, מְאוּסִים וּגְעוּלִים. 1)

אלו נשאר לנו השיר הזה בתור שריד יחידי לשירה הלאֻמית של בן־גבירול, בודאי היינו גוזרים – על יסוד שירי־החל הרבים שלו – שהלך־הנפש הנמצא כאן לא היה אלא ארעי, ואין למנות את המשורר בין אבלי ציון, – כי בעִקר מלאו את נפשו רגשות והרהורים אחרים ולא צער אֻמתו.

ואנה באה שירת־„הקדש" של בן־גבירול, היא השירה המכֻוָנה לא כלפי האדם, כי־אם כלפי מעלה, ומלמדת אותנו, שהיה המשורר אחד הסובלים והחולמים הלאֻמיים הגדולים שלנו, שנשא בלבו את יגון כנסת־ישראל וחלם את חלומה הנצחי – חלום הגאֻלה, ואם גם לא היה חולם בעל מעשה כרבי יהודה הלוי, ואת רגשותיו הלאֻמיים השקיע בעִקר בשירת־הקדש שלו.

גלי־אהבה, חמלה, צער ויגון, ספקות – וגם אמונה ותקוה מתרוממים מתוך השירה הלאֻמית של בן־גבירול. גם הוא היה תנים לבכות ענות עמו וכנור לשירי התקוה וחלום הגאֻלה. וכל תמונה ותמונה, כל מלה ומלה שבשירה הזאת מלמדת אותנו, שלא היתה זו מצות־אנשים מלֻמדה, כי־אם יצירת רגש עמק מלא ושופע. בין כל הפיוטים הלאֻמיים, שנכתבו על־ידי משוררי ישראל בספרד, השיחות של כנסת־ישראל לפני אלהיה ועם אלהיה – אשר הכניס בן־גבירול אל אוצר שירת ישראל – נוטלות חלק בראש. צניעות נפלאה נמצאה בשיחות ובטענות האלה, קול יגון עמק וחרישי בוקע ועולה מתוכן. אין שם התמרמרות יתרה, מחאה עזה בשפת־יתר, כי־אם שאלה כלפי מעלה בלבד, שאלה חודרת, שבה צרורים כל הצער וכל התרעמת, הספקות המרים המגיעים לפרקים לידי יאוש; נדמה, כי קול רחל המבכה על בניה, קול המקוננים הראשונים על

---

1) הרכבי, „חדשים גם ישנים", 3 (במאסף „ארבעה מאמרים לקוראי המליץ." פטרבורג, 1898), עמוד 8.

הבריחה אל הטבע ורגש הבוז אל העולם, שבטא אותו המשורר באחד משיריו:

וְאִישׁ יֵדַע אֲשֶׁר אֵדַע — לְבָבוֹ

מביאים לידי התיחדות עם אלהים. התמהון מפני המראות של חֻקי האלהים הנצחיים הוא פרוזדור לַתִּמהון הגדול מפני סוד העולם בכלל, לא ה„זמן" ופגעיו — לא תבל עם שאונה והמונה, כי־אם העולם הנצחי והמתחדש על חליפותיו ותמורותיו, ואות האלהים הטבוע בו. בזה הגענו אל תחום שירת־האלהים של בן־גבירול, שעוד יְדֻבּר עליה.

ט

נסקור אפוא את שירת־החֹל של בן־גבירול ונראה את פרצופה הכללי. אמנם היא נעוצה כֻלה במסֹרת השירה הערבית, ורתוקה בכבלי חֻקי השירה והמליצה המקֻבלים, והמשורר מַרבה לפרקים לתת בכליו מן המוכן, שמצא כבר לפניו באוצר השירה הנערם מדורות רבים, ובכל־זאת רגשות המשורר האישיים מתבלטים כאן לפנינו במדה גדושה, בתמונות המקוריות וגם בתמונות השאולות. אהבתו ושנאתו, שמחתו וקנאתו, גאותו והשתוחחות־נפשו — כל אלה הן רשות־היחיד שלו. איש־רֵעים לא היה בן־גבירול, ורגש הבדידות מבצבץ גם מתוך שירי־הידידות הרַבים שלו, משירי הפרוד וההתנצלות. כל השירים האלה הם עדים על המחיצה הגדולה שבינו ובין מסִבתו. נדמה, כי כל האהבה והשנאה והקנאה למיטיביו ולאנשי־עברתו היו בבחינת ארעי לגבי הקבע — התיחדות המשורר עם אמונתו בעצמו. כמעט שאין אנו מוצאים בשיריו את החוטים הנפשיים הנצחיים, המקשרים אותו עם מסִבתו. אולי קשר נפשי חזק ומתמיד היה בינו ובין רבי יקותיאל, אבל גם הוא עבר בהכרת המציאות, יתר הקשרים נראים בעינינו מיכָניים למדי. וכשם שהמסבה הצבורית לא הטביעה חותם מֻבהק על שירת־החֹל של בן־גבירול, ככה שירה זו זרה במקצת גם למסבתו הלאֻמית. בצורת שירתו, בלשון העברית ובתמונות הַמְשאלות מכתבי־הקֹדש והמְחֻדשות על יסוד כתבי־הקדש בקש ומצא לו המשורר אפקים לאֻמיים, אולם בתֹכן ובהקף הרגשות המבֻטאים בשירה זו יש רק מעט מן המעט מניעים לאֻמיים; לא נִכר בה רשם ההויה המיֻחדה של האֻמה היהודית, ואין בה מקשרי נשמת המשורר אל העָבר הלאֻמי ואל אחיו בני עמו, כאלו שירת־החֹל היא רשות מיֻחדה, שאין הרגש היהודי מתגלם בה. מיתר משוררי הספרדים דָמה, אולי, רבי משה בן־עזרה לבדו לבן־גבירול בבחינה זו. לא כך עשה רבי שמואל הנגיד — ואין צֹרך לאמר: רבי יהודה הלוי, שאישיותו ולאֻמיותו היו כרוכות זו בזו.

אולי רק באחד משירי־החֹל של בן־גבירול אנו שומעים בת־קול

עוד למעלה (בפרק ו) דברתי על יחס המשורר אל הלילה, אל הכוכבים, אשר „ישמרו חקות אלהים ולא יזנחו״. מכל המשוררים הספרדים לא הרבה אף אחד לכתוב „נוקטורנות״ כמוהו. הלך־נפש מיחד במינו מבטא בשיר אחד, תחלתו:

אֲנִי הָאִישׁ אֲשֶׁר שִׁנֵּס אֱזוֹרוֹ, וְלֹא יֵרֶף עֲדֵי יָקֹם אֱסִירוֹ,
אֲשֶׁר נִבְהַל לְבָבוֹ מִלְּבָבוֹ, וְנַפְשׁוֹ מְאֲסָה שֹׁכֵן בְּשָׂרוֹ,
וּבָחַר בַּתְּבוּנָה מִנְּעוּרָיו, וְאִם כּוּר הַזְּמַן שֶׁבַע בְּחָרוֹ,
וַיַּהֲרֹס כָּל אֲשֶׁר יִבְנֶה, וְיִתּשׁ אֲשֶׁר יִטַּע וְיִפְרֹץ אֶת גְּדֵרוֹ.

מציור הנגודים הפנימיים והמלחמה החיצונית הגיע המשורר לידי ציורים אחרים:

בְּעֵת־לַיִל וְהַשַּׁחַק נְקִי־כַף, וְהַסַּהַר טְהוֹר־לֵבָב וּבָרוֹ,
נְהָגַנִי עֲלֵי אָרְחֵי תְבוּנוֹת וְהוֹרַנִי בְּאוֹר הֹגוֹ וְהֹרוֹ,
וְחָמַלְתִּי בְּפַחְדִּי מִתְּלָאוֹת עֲלֵי אוֹרוֹ כְּאָב עַל בֶּן־בְּכוֹרוֹ.
וְרוּחַ שָׁלְחָה בִי מִפְרְשֵׂי־עָב, תְּפָרֵשׂ עַל פְּנֵי סַהַר אֲפֵרוֹ,
כְּאִלּוּ אִוְּתָה זֶרֶם גְּשָׁמִים, וְתִשָּׁעֵן לְעָב עַד כִּי תְקִירוֹ,
וְשַׁחַק הֶעֱטָה קַדְרוּת, וְסַהַר כְּאִלּוּ מֵת וְהֶעָנָן קְבָרוֹ...
וּבַל אוֹחִיל יְדִידַי – וַאֲקַוֶּה לְאוֹר סַהַר, אֱשׁוּן חשֶׁךְ הֱמִירוֹ,
וְאַשְׁקִיף עֵת יְגַל פָּנָיו, וְאָגִיל כְּגִיל עֶבֶד אֲשֶׁר אָדוֹן זְכָרוֹ.[1]

מה בא המשורר ללמדנו בטורים האלה? על־כל־פנים אנו רואים כאן געגועים נפלאים אל הלבנה הברה, ונדמה כאלו הירח מלא הסודות, שהוא מורה את המשורר תבונה ושופך אור־פלאים על הגיונותיו, לא בא אלא להשכיחהו את תלאות העולם הזה. הלך־הנפש הזה הוא בטוי נאמן של נשמת המשורר לא פחות מחזונו אחרי מות רבי יקותיאל („ראה שמש לעת ערב אדמה״). אכן מכל סוגי שירת בן־גבירול שכח רבי משה בן־עזרה להזכיר את שירת הטבע, שבה אולי היה המשורר לפרקים מוצא מעין מנוחה אחרי הסער! מסמן מאד את נשמת המשורר חזון הרוח, שבא פתאם בלילה הבהיר, והענן, שקבר את הירח. כאלו מתוס עתיק קם כאן לתחיה, ובציור הזה משתקף הרגש המרכזי של המשורר, כי אין תקומה בעולם הזה לכל „נקי־כף ובר־לבב״.

---

1) שירי־שלמה, עמוד 18—19.

וסערתה העילה והשוקעת. נפש רבת־עלילה, שהפעלה היא חייה – וכגדל פעלתה, ככה גדולה גם הפעלה המתנגדת אליה; היא מעפילה להרקיע שחקים ומתאבקת עם גלי־המציאות, חושבת להתגבר עליהם, עולה ושחה, עולה ושחה – זאת היא הרוח החיה בשירת בן־גבירול האישית. הרי כאן גלגול של פרומתיאוס... ולפיכך השירה הלירית של בן־גבירול אינה השתפכות הנפש הראשית, כי־אם מחאה גדולה הפורצת החוצה, קול ענית מלחמה כנגד הכח הגדול, העולם הנדמה בעיני המשורר כאויב, קול ענות גבורה או קול ענות חלושה. כאלו עלילה אחת בטרגדיה נמצאה כאן לפנינו. הדרמטיות של מלחמת־הכתות בולטת בכל היצירה הזאת: נדמה, כי השירים האישיים אינם אלא מונולוגים של טרגדיה, הרי לכתחלה נכתבו בצורת שיחה, ולפרקים גם בצורת וכוח (דיַלוג), ואין מקריות בדבר זה. לא השבון־נפש לעצמו נתן כאן המשורר, כי־אם דברים שהטיח כלפי־חוץ או כלפי־מעלה, וגד כל מיני ה„אויבים". הבריות, הזמן, „בנות הימים".

העלילה מוצאה את מבטאה השירי בתמונות בולטות, בצבעים רוים – יסערת המלחמה מתגלמת בחליפות חזקות, בנגודים גדולים. אכן אלה הם דרכי הבטוי של בן־גבירול. התאבקות שני כחות מתגלה לנו בשירתו תדיר, ויש אשר אנו חושבים לשמוע גם קול התפוצצות חזקה. קפיצות גדולות מסמנות את דרך המעפיל לעלות, ומה רבו קפיצות אלה ביצירת בן־גבירול. לגבי זה הביאה לו המסרת הערבית עם שרטוטיה המבהקים וחליפותיה החזקות תועלת מרבה.

מעין בת־נגה של איוב, שעברה דרך שפופרת המסרת הערבית, נמצאה לפנינו בשירת בן־גבירול. הצעקנות הפורצת מתוך השירה – זה קול המרי והכעס על עול־החיים – באה לחזק את הנגוד, להרחיב את התהום שבין דרישות הנשמה ובין המציאות. אלו נתנה לנו שירת בן־גבירול בהדרגה זמנית, כי אז יכלנו לחקור את התפתחות מניעי הגשמה והתפתחות בת־קולם השירתית גם יחד, – עכשו, כשהיצירה הזאת מנחת לפנינו כחטיבה אחת, בלא מקדם ומאחר, אין אנו רואים אלא עליה וירידה. שמא לזאת כון המשורר בהשוותו את נשמתו לאש ש„תהמה ותדמה"? והנה גם בספר־איוב לא נמצאה מקדם ומאחר, המלחמה ותוצאות המלחמה נגלמו עם למפרע, וכל היצירה השירית אינה אלא סבוב במעגל־קסמים. דומה לזו שירת בן־גבירול. המשורר והעולם נתונים לפנינו – קבועים מראש בתור שתי רשיות, דרך פשרה לא נמצאה. לא נשארה לו למשורר אלא להכנע, הרי זהו סוף כל סוף טרגדיה. הבריחה אל הטבע היא לפרקים פתרון חלום־החיים. כלום לא שמשה זו גם לאיוב מעין תרופה למכתו? רבי שלמה בן־גבירול, בתור משורר הסער והמלחמה, לא רצה לראות את המנוחה והשקט, להפך – מקרבו הריק את כל הנגודים שבנשמתו, את הסופה והזעם שבו, אל עולם־החוץ, עינו היטיבה לראות את כל התנועה, הסער והרעם והברק היו לו לקול העולם. גם באביב ראה את עבי השחקים, את הרוח ופחי הגשמים, ובכל־זאת היתה לפרקים שורה עליו שכינת הטבע הנצחית.

שלא נמצא כלום מן הרגש האמתי בשיריו אלה, ונראה לנו, שלא נכתבו על־ידו אלא להראות את המשכילים, כי הוא יכול לצאת ידי חובתו גם בשירת האהבה, בתור משורר שיצא מבית־המדרש הערבי. על־כל־פנים האֶפיגרמות של רבי יהודה הלוי — ואין צריך לאמר: שירי־האהבה הגדולים — עולות בחִנן וביָפְיָן, ועל הכל — ברגש שבהן, על שירי בן־גבירול. ועל־כן יש לתמוה, מה ראה רבי משה בן עזרה להַלל את שירי־האהבה של בן־גבירול — אלא אם כן ידע שירים אחרים ממנו, שלא נגלו לנו עד היום, או כִוֵּן לשירי אהבת־השכינה.

מכל כֹּחות הנפש של המשורר היתה ההכרה העצמית והאמונה במעלות רוחו הכֹּח החשוב ביותר. ולפיכך השירים, שבהם המחבר מדַבר במעלות עצמו, מוסרים לנו את רגשותיו הנאמנים — ואם שגם אלה מְפרזים מאד בעינינו. ביחוד זרים לנו מניעי הגאוה בכל גוניהם והדרגות שבהם —, פרי אמונת המשורר הנזכרת. למעלה (בפרק ו) השתדלתי לעמוד על הדבר, עד כמה היתה גאות המשורר מצות־אנשים מלֻמדה (על־פי המסֹרת הערבית השירית) ובאיזו מדה היתה, להפך, מבטא נאמן של נשמתו (כמו שאמר רבי משה בן עזרה: עִורון־עלומים). וגם נסיתי לברר את סבת הדבר, תנאי החיים והשתקפותם בנשמת בן־גבירול. והנה הגאוה הגדולה הזאת שופעת ברֹב שיריו האישיים, וגם בשירים רבים הערוכים אל ידידיו. כפעם בפעם מעפּיל המשורר לעלות „למרום", בהלך־נפש של דור ההפלגה. כן הוא מעיד על־עצמו:

וְנַפְשׁוֹ גָדְרָה פִּרְצֵי שְׁחָקִים	וְתִפְרֹץ מִמְּקוֹם עַיִשׁ גְּדֵרָיו,
דְּבָרָיו מְמַלְאוֹת־דֵּעִים וְשָׁת	דְּבִירֵי מַעֲלוֹת שֶׁמֶשׁ דְּבִירָיו ז).

ועל הדברים האלה הוא חוזר וחוזר בשנוי נוסח קצת. ויש אשר הוא בא מתוך שבחו לידי גנות אחרים, ומתכבד בקלונם. והנה בזמננו המניעים האלה אינם אלא חֹמר לחקר נשמת המשורר או למחקר היסטורי של השירה הספרדית ונפתוליה, אולם ערכם האמנותי מֻטל בספק.

כ„מפי הגבורה" הִרבּה המשורר לסַפר במעלות עצמו, אולם נדמה לנו, שהבין, כי מניעים אלה הם תפארת לו, אבל לא תפארת לשירתו, ומפני זה השכיל לשזור אותם — בשירים רבים — במניעים אחרים, מניעי צער ויגון־הנפש. הצער הזה בא לפרקים בצורת התמרמרות, רגז ותרעֹמת, ויש אשר הוא שוקע לידי יאוש והכנעה בפני ההכרח. על־ידי צרוף המניעים האלה נעשתה שירת־החֹל של בן־גבירול לאספקלריה נאמנה של נשמתו: גם העליה גם הירידה מצאו פה בת־קול ישרה.

בזה הגענו שוב לַצד המְיֻחד של יצירת בן־גבירול — המלחמה החזקה

ז) שירי שלמה, עמוד 23.

וּבֶן יִשַׁי בְּעֹצֶם אַהֲבָתוֹ · הֲלֹא שָׁלַח וְקָרָא לַאֲבִיגָל![1]

אמנם יש בשיר הזה הודאת המשורר על הצניעות המיחדה באהבתו לאשה. איך שיהיה, השיר הוא חשוב לחקירת־נפש בן־גבירול. בצורתו השירית אינו אלא אפיגרמה.

עוד שני שירי־אהבה אנו רשאים ליחס לבן־גבירול, האחד:

לָמָּה, צְבִי, תָּצוּד בְּעֵינֶיךָ, · תַּהֲרֹג בְּעַפְעַפֵּי אֱשׁוּנֶיךָ?[2]

אָמַר: הֲשִׁיבֵנִי, הֲבִינֵנִי – · מַה־זֶּה אֲשֶׁר הֵצִיץ בְּפָנֶיךָ?

כַּרְכֹּם וְקִנָּמוֹן וּמֵי־וֶרֶד · נַעֲשׂוּ נְקוּדִים עַל־גְּרוֹנֶךָ.

אִם תִּתְּנָה לִי מַס, אֱהוּב־לִבִּי – · אַהֲבָה תְּהִי בֵּינִי וּבֵינֶיךָ.[3]

השיר הזה הוא כֻּלּו ערבי בתכונתו. האהובה המתֹארת בתור צבי (ומתוך־כך המשורר פונה אליה בלשון־זכר) נמצאה גם בשירת רבי שמואל הנגיד („איה צבי עלג"), רבי יהודה הלוי ויתר גדולי הספרדים. אלמלא ה„נקודה" – המליצה בסוף השיר, שהיא על דרך חתימות השירים של בן־גבירול, אפשר היה ליחס את השיר גם לרבי שמואל הנגיד.

השיר השני:

יָפָה תְּיַפֶּה שַׁהֲרוֹנֶיהָ, · אוֹר הָעֲנָק מִצַּוְּרוֹנֶיהָ.

סַבּוּ הֲדַסִּים אֶת מְסִבָּתָהּ · כִּי חָמְדוּ רֵיחַ שְׁמָנֶיהָ,

יָפוּ אֲדַמְדַּמֵּי מְאוֹרֶיהָ · תַּחַת יְרַקְרַקֵּי עֲנָנֶיהָ.

סָמָּה בְּעֵת הִתְעַלְּמָה שָׁמָּה · עָבוֹת מְקוֹם עָבוֹת לְפָנֶיהָ.[4]

גם השיר הזה הוא ערבי בתכונתו, ואינו אלא אֶפיגרמה כמו השירים הקודמים. כנראה, צמח כלאחר־יד בתור יצירה בשעת־מעשה (אימפרוביזציה, בערבית: ארתג׳אל=על רגל אחת) למראה אשת־חן מְכֻסָּה צעיף ירֹק, שלִבְּבה את המשורר בריח תמרוקיה. אם גם ניַחס את כל האפיגרמות האלה לבן־גבירול, לא ישתנה המשפט המוצא עליו, שלא היה משורר־אהבה וכמעט

1) עַיֵּן בהערה למעלה, והשיר הוא לבן־גבירול על יסוד רשימת הגניזה.

2) במקום אִישׁוֹנֶיךָ, על יסוד הקרי משלי, כ, כ, לדֹחק המשקל.

3) השיר הזה נמצא בשורת השירים שהֻזכרו למעלה בהערה.

4) הטור האחרון קשה להלמו, ואולי כונתו: בעת התעלמה תחת הרדיד או הצעיף שמה לפניה את ענני סמה — הריח הניחוח שלה (כמו ענן הקטֹרת) מן המקום שנמצאו שם שערותיה העֲבֻתּות („עבות": א. מלשון בקֹר לא עבות; ב. מלשון ענף עץ עבות).

המשורר לאיש־חסדו זה אנו רואים גם מתוך הקינות שכתב על מותו. לעמת־זאת הקינות, שכתב בן־גבירול על מות רב האי גאון – כארבע במספרן – אינן בעקרן אלא אפיגרמות, ומפני זה ערכן השירי אינו גדול. וכמו־כן לא הצליח המשורר (ואולי גם לא רצה להצליח) ברב השירים שכתב לכבוד רבי שמואל הנגיד, שבכללם נמצאו שירים בעלי עקץ סטירי, המגלים לנו, כי יש אשר הרגיש בן־גבירול, שהוא כותב יותר מן המדה דברים מסכמים, שאין תוכם כברם, ובקש ל„הנקם" מגבור־מהללו על המתנה הזאת, שהקריב לו בהכרח. מכלל השירים האלה יוצאים רק אחדים, שנכתבו בשעה שהאמין המשורר ברבי שמואל הנגיד והעריץ את אישיותו והכיר לה טובה בעד החסדים שקבל ממנה בחמר וברוח. ביחוד עושה רשם שיר־הפרוד לכבוד הנגיד, המתחיל: „זמני מה לך תחרש בגבי", שיש בו פתוס טבעי חזק בצורה קלסית, עליה אמנותית ושלמות הרגש והמחשבה. השיר הזה הוא אחד השירים המקוריים ביותר בכל שירי בן־גבירול, והוא חפשי למדי מן המסכמות. להפך, הדברים הרגילים מבטאים כאן ברוממות רגש ובתמונות נעלות, שאין בהן גוזמה יתרה – ועל־כן מן הראוי לחשוב את השיר הזה על השירים הקלסיים המשבחים של יצירת־החל הספרדית. נראה, שהשיר הזה הוא אחת היצירות הבוגרות של משוררנו. דומה במקצת אל השיר הזה בתור יצירה קלסית הוא גם שיר־הקינה על אחד ממכיריו, המתחיל: „אחי־תבל שאל תבל". הגוזמאות שנמצאו שם במהלל המת נבלעות בקרב הלך־נפשו הכללי של המשורר, זה חשבון־הנפש בספר החיים והמות וגורל האדם על הארץ. השיר הזה הוא שיר־מחשבה (רפלקסיה), הנוגע בתחום השירה הדתית של בן־גבירול, והאמת שבו, המבטאה בתמונות קצרות וחזקות, היא היא כל כחה של המחשבה.

אל סוג שירת־החל של בן־גבירול הכניס רבי משה בן עזרה גם שירי־אהבה והזכירם לשבח. אמנם, כפי שכתבתי כבר למעלה (פרק ו), אין למנות את בן־גבירול על משוררי האהבה הספרדים; מניע האהבה ברב שיריו – ביחוד בפתיחות – מערב עם מניעים מיסטיים, המרימים את האהבה הארצית למעלת אהבה פלטונית. מכל־מקום נמצאו במקומות מעטים בשיריו רשמים ידועים לאהבה מינית. על אחד השירים („עזבתני ועלתה לשחקים"), ששם המיסטיקה של המשורר קשורה בנימי דודים חזקים, כבר דבר לעיל. על שיר אחר כתב דוקס בראשו: „לחשוקתו". שיר זה מתחיל: „שאלה אשאלה ממך, עדינה, בלכתך לאחותך הלבנה". בהתחלתו דומה השיר קצת לשיר הקודם, אולם מלבד הפתיחה אין בו שום זכר לאהבה. — גם בכתב־יד נמצאו שירים אחדים עם מניעי דודים, האחד:

„חֲקוֹר הֵיטֵב!" – יְדִידִי יִגְעַנִי — „מְצָא פֶּלֶס לְאַהֲבָתְךָ וּמַעְגָּל!"
עֲדֵי שַׂרְתִּי בְּחִקְרֵי הָאֲהָבִים — עֲדִינָה יֹשְׁבָה אֶצְלִי כְּשֵׁגָל,
וְאֹמֶרֶת: וְעַד אָן אַהֲבָתְךָ — מְסֻתָּרֶת וְלֹא תֵרָא וְתִגָּל?

וְלֹא אֶשְׁכַּח יְדִידוּתְךָ [— — —] וּמִלֶּיךָ בְּתוֹךְ־לִבִּי חֲצוּבוֹת,
וּפֵרוּדְךָ, אֲדוֹנִי, עַז וְקָשֶׁה — יְסַמֵּר שַׂעֲרַת אַנְשֵׁי קְרָבוֹת [1],
יְשַׁלַּח לְךָ אֱלֹהֵי־כֹל רְצוֹנוֹ וְנַפְשְׁךָ יִשְׁמְרָה שֹׁכֵן־עֲרָבוֹת.[2]

ה. אגרת־ידידות

הֲנָשִׁית, מְיֻדָּעִי, אֲהָבִי, אֲשֶׁר לְךָ נִפְלְאוּ מִבֵּין אֲהוּבַי?
וְאִם לֹא אֶזְכְּרָה אֹתָם בְּנִיבִי — הֲלֹא הִנָּם טְמוּנִים בְּתוֹךְ קְרָבַי!
וְאַתְּ חַרְבִּי — וּבָךְ אֶלְחַם בְּלֶחְמִי, וּמְגִנִּי — וּבָךְ אָרִיב יְרִיבַי.
וְעֵת אֶרְאֶה דְמוּתְךָ הַנְּעִימָה — הֲלֹא אֶשְׂמַח וְאֶפְקֹד [3] כָּל עֲצָבַי,
וְאַזְכִּיר עַל יְגוֹנוֹתַי שִׁמְךָ וְאָנוּחַ וְאֵרָפֵא מִכְּאֵבַי.[4]

כל השירים האלה דומים איש לחברו בתכנם ובדרכי בטוים, ואנו רואים, כי רגש חזק לא נמצא בהם. הם חשובים יותר למחקר הפרטי של חיי המשורר מאשר לתולדות השירה העברית; שומעים אנו מתוכם על־דבר מחלת המשורר, והוא פונה אל הידידים ומגלה להם, שרק הם יכולים לרפא מחלתו. מובן, כי אין זו אלא גוזמה, מכלל הגוזמאות המקֻבלות בחברה והמסֻכמות באגרות־השלום. גם התלונות על פרוד הידידים נראות לנו מֻפרזות בפי רבי שלמה בן־גבירול, שהיה איש־בדידות יותר מכל משוררי ישראל בספרד. כמעשהו בשירים האלה עשה גם ביתר שירי ההתנצלות והפרוד, וכמו־כן בשירי־התהלה שלו, ולגבי זה אינם מעלים ואינם מורידים. יוצאים מן הכלל הם רֹב שיריו לכבוד רבי יקותיאל, שבהם נכרת אהבה נובעת מן הלב, והרגש האמתי שופך עליהם חן מיֻחד. השירים האלה נכתבו עוד בימי נעוריו של המשורר, ואף־על־פי־כן נמצאה בהם מקוריות מֻבהקת. בעִקר בבטוי הלך־הנפש של המשורר, האהבה והשמחה למראה איש־חסדו ולחסדיו הרבים, ואפילו הגוזמאות שנמצאו שם — חוט של חן־ילדות משוך עליהם. שומעים אנחנו קול צהלה למראה „צרור הכסף״ המלא — והעולם בכלל נוטל חלק גדול בשמחת המשורר־הנער. אמונת ילדות תמימה באיש־חסדו, כי הוא באמת בחיר האנושיות, מקשטת את השירים האלה, ואמונה זו נפגמה רק לפרקים, כשבלב המשורר עולה תרעֹמת על איש־חסדו, והוא מתחיל להתחטא עליו ולהתנצל לפניו. ואת מסירת־הנפש של

1) וכן בחידת בן־גבירול „דמות סהר יבקע במתי־עב״: „יסַמר שערת אנשי לבבות״.
2) על יסוד ההערה למעלה יחסתי את השיר לבן־גבירול, גם המשקל הוא החביב עליו.
3) בכ״י מנֻקד: וְאֶפְקֹד, והמובן: ונפקדו (מלשון: וַיִּפָּקֵד מְקוֹם דוד) כל יגוני.
4) השיר דומה מאד לשני הקודמים, ואין ספק שגם הוא לבן־גבירול.

שַׁמְתִּי הֲלִיכָתִי אֱלֵי אַרְצָם, חֵלֶף אֲשֶׁר הָלְכָה מְגִלָּתִי.[1]

ג. אגרת התנצלות

הֲלֹא גֹדֶל־חֳלִי גֹדֶל יְגוֹנִי וְכֹחִי מֵחֲמָתִי סָר וְאוֹנִי.
וְעֵת כִּי שֶׁקְּרָאַנִי[2] כְּתָבְךָ בְּגֹדֶל נָעֳמוֹ הִשְׁקִיט שְׁאוֹנִי.
וְלֹא אֶכְתֹּב לְהוֹדִיעַ בְּחָלְיִי, אֲבָל אֶכְתֹּב לְכַפֵּר אֶת־עֲוֹנִי, –
לְמַעַן לֹא דְרַשְׁתִּיהוּ, וְאוּלָם אֲנִי אֵלֵךְ עֲלֵי פָנַי וְעֵינַי.[3]
וְאֵדַע, כִּי בְעֵת אָשׁוּר דְּמוּתְךָ – אֲזַי אַרְךְ[4] וְיָסוּר דַּאֲבוֹנִי.[5]

ד. שיר־פרוד

אֱמֶת, כִּי הַפִּרוּד[6] מַחְלֶה לְבָבוֹת וּמַבְעִיר בַּקְּרָבוֹת אֵשׁ־לְהָבוֹת
וְתָמִיד יִבְעֲרוּ מוֹקְדֵי אֲהָבִים בְּתוֹךְ הַלֵּב כְּאִלּוּ הֵם חֳרָבוֹת[7]
עֲלֵי [– –] יְחַיּוּ הַנְּפָשׁוֹת וְיָאִירוּ לְכָל דֹּרֵךְ נְתִיבוֹת
יְדִיד־נַפְשִׁי, אֲהָבֶיךָ בְּלִבִּי – וְאִם לֹא אֶזְכְּרֵם תָּמִיד בִּנְדִיבוֹת,
וְעַל־מַה־זֶּה, יְדִידִי, תִּשְׁטְמֵנִי, בְּפֵרוּדְךָ תְּעַנֶּה הַלְּבָבוֹת?

---

1) השיר נמצא בכ"י הנזכר תכף אחרי השיר הראשון, והריני מיחסו לבן־גבירול. המשקל הוא כמו בשיר בן־גבירול „נפש אשר עלו שאוניה".

) השיגני (איוב, ד, י"ד).

3) נראה: אין אני כותב אליך להודיעך על־דבר חליי, רק לכפר את עוני שלא בקשתיך לכתוב אלי, אך אני אלך אליך (כנראה, תשובה על הזמנת ידידו לבוא אליו) בכל חשק לבי (תרגום המבטא הערבי „עלי ראסי ועלי עיני" או „עלי אלראס ואלעין").

4) = אֵרָפֵא (על יסוד ירמיה, י"ט, י"א: לְהֵרָפֵה; שם, נ"א, ט: נִרְפָּתָה. וכן מלכים־ב, ב, כ"ב: וַיֵּרָפוּ המים). ואולי יש לתקן: יֵרֶף ויסור דאבוני.

5) השיר נמצא בכ"י ברלין .Orient .4° ,576. ולפי רשימת הגניזה (תהלה לדוד, 285) הוא לבן־גבירול. ובכ"י ברלין נמצאו אחריו: א) דודי אשר לבי בעיניו החליא. ב) הנה בנות צגור אשר נועדו. ג) כתב סתיו בדיו מטריו. ד) אמת כי הפרוד. ה) יפה תיפה שהרוניה. ו) למה צבי תצוד. ז) חקור היטב ידידי יגעני. ח) תורת מעשה רשף בלבי. ט) דמות סהר יבקע במתי עב. י) אם תאהב להיות באנשי חלד. יא) אשר ראה לכל צפון וחזה. יב) הנשית מידעי אהבי. יג) עת נצבו כנד רסיסיה. משירים אלה ז, ט, י"א הם לבן־גבירול על־פי רשימת הגניזה הנזכרת, ואת השיר י יחס כבר רבי שניאור זקש (שמצא אותו בכתב־יד) למשוררנו ב„הצופה להמגיד" שנת 1874, צמוד 278. קרוב לודאי, כי כל השירים המפורטים הם לבן־גבירול, כי כן דרך הסופרים התימנים לתת לקוטים שלמים מדיונים של משוררים.

6) הנקוד הַפְּרוּד במקום הַפֵּרוּד, על־פי המשקל.

7) נראה, שזהו רבוי של חֹרֶב (הם גדול, בצרה). ומי שירצה יוכל לנקד חֳרָבוֹת.

אנשים מלֻמדה, שחסר לה היחס הנפשי הבלתי־אמצעי של היוצר. בשירים רבים לא כִוֵן המשורר אלא לצאת ידי חובתו, למַלא אחרי המסֹרת ולהאדיר את גדולי הזמן – ואולי גם על־מנת לקבל פרס. זהו באמת „דרוש וקַבל שכר". הרגשות מבֻטאִים כאן בדרך סלולה ומקֻבלה מימים ראשונים, עם קצת המצאות וחִדודים חדשים – להראות את כֹחו של המשורר; הבנין המסֻבך של רבים משירי־התהלה על־ידי הרשמים החיצוניים מכסה על המגרעת העִקרית – שרוח־חיים אין בהם. נדמה לנו, כאלו המחבר בעצמו השתדל להשכיח את אונאתו הנפשית על־ידי כל מיני צעצועים, שגִבֵב בשירים מעין אלה.

ביחוד הולם המשפט הזה את שירי־התהלה של המשורר, וכמו־כן גם את שירי־הפֵרוד הרבים, שכתב לכבוד ידידיו ואנשי־חסדו. בשירים האלה, שלא כֻלם יצאו עד עתה לאור, אנו מרגישים את „המֻסכמות". המשורר מגלה דעתו, כי חייו אינם חיים בלי ידידיו אלה, מביע את דבֵקותו הגדולה בהם, ולפרקים מתנצל על אשר לא כתב להם; לדוגמה אביא כאן שירים אחדים, שלא יצאו לאור עד עכשו:

א. אגרת

בְּךָ שִׂבְרִי וְאַתָּה – תַּאֲוָתִי ... וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקַת כָּל עֲדָתִי [1],

וְעָלֶיךָ קְרָבַי יֶהֱמָיוּן ... וְאֶדַּדֶּה בְזִכְרְךָ כָּל שְׁנָתִי [2],

כְּאִלּוּ אַךְ בְּךָ מַרְפֵּא לְנַפְשִׁי, ... יְדִידִי, לוּ תְבַקֵּר מַחֲלָתִי.

וְלוּ עָלָה עֲלֵי לִבִּי בְּגֹד בָּךְ, ... בְּאַפִּי תַעֲלֶה עָלָיו חֲמָתִי [3]

וּמִי יִתֵּן – יְהִי לִבִּי זְכוּכִית, ... עֲדֵי תִרְאֶה בְעֵינְךָ אַהֲבָתִי. [4]

ב. אגרת שניה

אֶכְתֹּב וְלֹא אֵדַע לְרָב־כֹּסֶף ... וּלְרֹב תְּשׁוּקָתִי וְאַנְחָתִי,

בַּמֶּה אֱהִי כֹתֵב שְׁלוֹם דּוֹדִי: ... אִם בַּדְּיוֹ וְאִם בְּדִמְעָתִי?

לוּ עָזְבוּ אִתִּי בְנוֹת־יָמִים, ... אוֹ הַזְּמָן יִהְיֶה בְעֶזְרָתִי –

---

1) כנראה — על־פי איוב, י"ז, ז. ואולי הוא חוסב: כל אברי.

2) לשם החרוז שִנה מלשון המקרא (ישעיה, ל"ח, ט"ו): אדדה כל שנֹתַי.

3) אם תעלה בלבי מחשבת בגד בך, יחרה אפי על לבי.

4) השיר הזה נמצא בכ"י ברלין .2° Orient ,1233, ועל־פי רשימת הגניזה (תהלה לדוד, עמוד 285) הוא לבן־גבירול.

בפעם. הרי בדבר הזה לא הצליח אף רבי יהודה הלוי, מי שהיו לו כלי־
נשק חדשים במלחמת־הבטוי, הלא הם המניעים של השירה האירופית
הקסטילנית, כי על־כן היה הראשון שקבל השפעה מהמניעים האלה. ורֹב
המשוררים הספרדים (למשל: רבי משה בן עזרה) קבלו את כבלי המסֹרת
הערבית באהבה וברצון ובאמונה שלמה, שזוהי דרך האמנות הרצויה. אך
אם בשירת־החֹל לא השיג המשורר את חפצו, הנה יהגיע לידי שלֵמות
הצורה בשירתו הדתית (מה שיתבאר בפרק הבא).

עד כאן הדברים אמורים במניעי הצורה שבשירת בן־גבירול. עלינו
לפנות כעת אל תכנה, אל מהותה בבחינת יצירה, ועלינו לעמוד על הרוח
היסודית שבה. כבר התברר באחד הפרקים הקודמים, כשנגעו הדברים
בדיוקנו האישי הרוחני של המשורר, כי נשמתו היתה רבת־הנגודים, וכי
נמצאה סתירה מסֻימה בין שירתו הדתית ובין שירת־החֹל שלו, — וכל אחת
מהן היא מעַין חטיבה בפני עצמה. יחס המשורר אל האנשים היה מֻרכב
הרבה יותר מיחסו אל האלהים — מפני זה גם על בקֹרת יצירתו לקַים את
החֻקה היסודית שבשירתו, ועליה לעמוד על כל חטיבה וחטיבה בפני
עצמה, מבלי לערבב את התחומים.

שירת־החֹל של בן־גבירול — עם כל חשיבותה הגדולה לחקירת אפיוֹ
של המשורר — אינה גֹבה יצירתו, ולפי־כך ראוי לטַפל בה תחלה. אם נרצה
לחלק את שירת־החֹל על־פי תכנה, ננסה ללכת בדרך רבי משה בן עזרה,
שהבחין בה (עַין פרק ו): „שירי תהִלה" (שנקראו אצל הערבים: כ׳טיב,
קציד, מדח), קינות או שירי נהי (רת׳א, מרת׳יה), שירי אהבה (ג׳זל),
שירי התנצלות (אעתד׳אר), שירי לעג. ועל אלה הוסיף עוד „שירי מחשבה"
(פכר), או, כפי שצריך לתקן על דעתי: „שירי גאוה (פכ׳ר)" 1), שבהם תֵאר
המחבר את סגֻלות נפשו ואת מעלתו על יתר הבריות, כדרך המשוררים
הערבים למן צמיחת השירה העתיקה — ואם גם בתמונות חדשות ונוחות
יותר לרוח זמננו.

על־דבר השירים האלה למיניהם דברתי בפרקים ד—ו, עד כמה שהיה
צֹרך להציל מהם פרטים לפרשת חיי המשורר ולדמות דיוקנו האישי.
בצורתם כמו שהם רֹב השירים האלה זרים לרוח זמננו, כי הם קבועים
במסֹרת ארֻכה והם מסֻגננים. מפני זה נשאר שם רק מקום צר לחֹפש־
יצירתו של המשורר, ורֹב התמונות והרעיונות נדמים בעינינו למצֻות־

---

1) למעלה (התקופה י"ב, עמוד 152) כתבתי „בשירי המחשבה", והלכתי בזה אחרי מונק, שהרחיק עוד ללכת ותרגם: dans les méditations philosophiques. על־דעתי לא כִּוֵן רבי משה בן־עזרה כלל כאן לשירים בעלי מחשבה פילוסופית (הנכנסים אל תחום „שירת הקֹדש"), רק לשירים שכתב המשורר במַהלל עצמו. ואם כן גם „פכר" (מחשבה) — הוראתו: רעיונות המשורר על־דבר מעלות נפשו. אך יותר נכון לתקן: פכ׳ר.

שירתו, זו ה„מוסה" שלו. כמה שירים נכתבו על־ידי משוררים רבים ושונים למן התקופה הקלַסית העתיקה עד הדורות האחרונים לכבוד „בת־השיר" או ה„מוסה", אולם כֻּלם לא יצאו מחוץ לתחום המִתולוגיה היוָנית הקדומה עם כל המניעים שנמצאו בה. מה שאין כן ביונה, חבצלת־השרון הזאת. כאן בריאה חדשה לפנינו, שכינת־שירה עברית בצורתה ובכל סגֻלותיה. לא משירת הומֵירוס והֶסיודוס, אַלקיאוס ופִּנְדַּרוס והוֹרַטיוס וסיעתם קבלה שכינה זו את תכנה ואת צביונה — אפילו אם נאמר, כי דרך כמה צנורות נתגלגלה בת־קול של המוסה היוָנית העתיקה אל משוררנו — כי־אם מגנזי המסֹרת העברית חשף לו המשורר חוטי־אור מיֻחדים ורקם אותם לתמונה מאירה של שכינת שירתו. היונה, חבצלת־השרון — סמל הדודים שבשיר־השירים, בגדי הכהֻנה הגדולה — זֵכר למקדש ולמחמדי האֻמה מימי קדם — המלאים פעמונים ורמונים, ואלה משמיעים צלצול זהב, יעלת־חן של משלי־שלֹמה הלוקחת את התֹּף, שֶׁשִּׁמש מבטא לזמירות ישראל מימי מרים הנביאה, ומנגנת עלי עשור ומִנים, כדרך משוררי צדקת האלהים וחסדיו בדורות הראשונים. כמה קוים קדושים קֻדשה לאֻמית חֻברו פה לתמונה, המשמשת לבטוי רוח־הקֹדש השורה על המשורר בשעת יצירתו. אותה רוח־הקֹדש המלאה אהבה אצולה, שאנו מוצאים אותה שוב בשירתו הדתית של בן־גבירול ובשיחותיו עם נשמתו. — מהיכן הגיע המשורר לחזון כזה, שאמנם עבודת הצֵרוף שבו נִכרת לעין, ואף־על־פי־כן הוא נחמד ונפלא בקלותו ובבהירותו?

באמת מיני צֵרופים כאלה הם סגֻלה מיֻחדה לשירת בן־גבירול. לפרקים חִקה אותה רבי יהודה הלוי, אך בדבר הזה לא הגיע למעלת המשורר, שהיה לו למופת. ויתר המשוררים לא השכילו לרקום להם חזון־שיר לאֻמי מֻרכב, כאותו שנמצא כאן לפנינו. צרופי הפסוקים שלהם אינם צרופי תמונות, רק חבורי מליצות והִדודים, שאינם מעלים ולא מורידים.

השאיפה לצורה עברית מקורית מסַמנת באֹפן מיֻחד את מלחמת הבטוי של בן־גבירול. ואל יהא הדבר הזה קל בעינינו! חבלי היצירה של המשורר היו קשים ומרים, כי לא מתוך החיים של זמנו נבעו התמונות הלאֻמיות, אלא מתוך זכרונות הספרים. ורק היחס החי האורגני לכתבי־הקֹדש, שנקלטו באֹפן נפלא בנשמתו של בן־גבירול והיו לחלק בלתי־נפרד שלה ושמשו מקור שאינו פוסק ליצירתו, סִגל את כֹּחו לחשוף בספרות המסורה מראות ממראות שונות ולצרפן לחזונות בעלי שלֵמות ומלאי רוח־חיים, כמו שהשכיל להפוך במכמני הספרות הזאת ולברר מהם בשפע רב את המלים והניבים הלשוניים הדרושים לחפצו.

אולם את משאת־נפשו זו השיג המשורר רק במקצת. הצורה העברית ברֹב שירי־החֹל שלו אינה בעִקר אלא מלאכותית, ואפילו הצלחתו היצירתית במקומות מסֻימים אינה יכולה לכסות על הדבר הזה. וסבת המלאכותיות הזאת מובנה מאליה: כי חסֹר חסרה למשורר המסֹרת הלאֻמית החיה במקצוע־השירה הזה, והוא היה שקוע ראשו ורֻבו בַּמקורות הערביים. וגם אחרי המלחמה כנגד המופתים הזרים היה מֻכרח מעצם הענין לשוב אליהם כפעם

קשה להחליט, שהתמונה הזאת היא טבעית — שהרי אינה אלא חדוש מיֻחד של המשורר על יסוד דברי הפסוק. אין זו תמונה לקוחה מן המקרא, אלא תמונה, כפי שהיא צריכה להיות. פה הקריב המשורר קרבן גדול לשכל החריף, שהמיר את המראה בהמצאה חדודית. אולם במקומות אחרים אנו מכירים, שבקש לו אפקים רחבים יותר בשביל הבטוי האמנותי הלאֻמי. בשיר אחד, שכתב לכבוד רבי שמואל הנגיד, עוד בימי עלומיו, פתח:

מִי זֹאת כְּמוֹ שַׁחַר עֹלָה וְנִשְׁקְפָה, תָּאִיר כְּאוֹר חַמָּה, בָּרָה, מְאֹד יָפָה?
כְּבוּדָּה כְּבַת־מֶלֶךְ עֲדִינָה, מְעֻנָּגָה רֵיחָהּ כְּרֵיחַ מֻקְטָר מֹר וּבִשְׂרֵפָה.
לֶחְיָהּ כְּשׁוֹשַׁנָּה בַּדָּם מְאָדֶּמֶת, אֶרְאֶה כְשָׁפִים בָּהּ וְאֵינָהּ מְכַשֵּׁפָה.
תַּעְדֶּה עֲדִי־זָהָב וּמִינֵי בְדֹלָחִים וּבְכָל יְקַר אֶבֶן סַפִּיר מְעֻלָּפָה.
כְּסַהַר בְּמוֹלָדוֹ כִּתְרָהּ עֲלֵי רֹאשָׁהּ, שֶׁהִיא מְשַׁהֶמֶת כֻּלָּהּ מְיֻשָּׁפָה.
כִּי נִרְאֲתָה לִי מֵרָחוֹק חֲשַׁבְתִּיהָ יוֹנָה תְּדַלֵּג עַל שָׂדֶה וְהִיא עָפָה. 1)

לכאורה אפשר לראות פה שנוי צורה של המניע הרגיל בשירת האהבה הערבית — „היונה" המצירת בצבעים מרהיבים („חמאמה") בפתיחות שירים רבים. אך המניע הזה לא נשאר פה מניע דודים טהור, מעין אותו שנמצא בפתיחת „שירה יתומה" לרבי יוסף בן חסדאי, כי־אם קבל תֹּכן־אצילות על־ידי הסמוכים הרבים בכתבי־הקֹדש („מי זאת עולה כמו שחר", „ברה כחמה", „כבודה בת מלך" וכו'). מי היא זאת הבריה הדמיונית, שהקדיש לה המשורר את פתיחת השיר הזה? בשיר אחר משירי הנֹער, שחִבר בן־גבירול לכבוד ר' יקותיאל, אנו מוצאים אותה עוד הפעם:

וְאַתְּ יוֹנָה חֲבַצֶּלֶת שְׁרוֹנִים, וְשׁוּלַיִךְ מְלֵאִים פַּעֲמוֹנִים,
וְרִמּוֹנֵי מְעִילַיִךְ זְהוּבוֹת אֲשֶׁר יִדְמוּ מְעִילֵי אַהֲרֹנִים,
וְעֵת צֵאתֵךְ לְעֻמָּתִי אֲדַמֶּה הֲלִיכָתֵךְ כְּשֶׁמֶשׁ בִּמְעוֹנִים,
שְׁבִי פֹה, יַעֲלַת־הַחֵן, לְנֶגְדִּי וְהָעִירִי לְדוֹדֵךְ הַשְּׁשׁוֹנִים!
קְחִי הַתֹּף וְהַנֵּבֶל וְשִׁירִי בְּנִגּוּנֵךְ עֲלֵי עָשׂוֹר וּמִנִּים! 2)

האם גם זאת אינה אלא יונת האהבים של הערבים? נדמה, כי לא כן הדבר! כמו בפתיחה הראשונה, ככה גם בזו המשורר פונה אל שכינת

ל"ב. המשורר מתאר לו, שבודאי קשרו רבבות האדומים מספד מר על מות מלכם הראשון בלע בן בעור.

1) ברודי, שיר־השירים, עמוד 30.

2) ברודי, שם, עמוד 10.

תנועה פנימית הזרה מעצם הענין למוסאיקה הערבית. על־ידי התנועה הכנימית הזאת יוצאים שיריו מחוץ לגבולי השירה הקלַסית הערבית הקצובה ונכנסים לרשות אחרת, שנמצאה בה קִרבה מסֻימת אל השירה החדשה שבמערב, לרבות את הטופס האימפרֶסיוניסטי שלה. המשלים שבאו בפתיחה הנזכרת הם נועזים מאד, ויש לחשׁב, שהם גם חדשים לגמרי באָפיָם ובדרך בטוּיָם. וכמו־כן גם השיר הקטן שלו „ראה שמש לעת ערב אדֻמה" (שהובא כבר לעיל) נפלא בשלמותו, ורק שירים מעטים של הערבים והספרדים דומים לו בערכם, — ואולי רק שיר רבי יהודה הלוי: „הבא מבול ושָׂם תבל חרבה" שקול כנגדו ברִתמוס הפנימי ובשלמותו.

המופתים האלה מראים רק קצות דרכי מלחמת הבטוי האמנותי שבשירת רבי שלמה בן־גבירול. המלחמה הזאת היתה כלוּאה במסגרת הסגנון המקֻבל, והוא חש בלי־ספק את הקשי שבדבר, כמו שחש אותו גם רבי יהודה הלוי, שהתחרט בסוף חייו על שירת נעוריו, כי „הפסיד בה את תֹּכן הלשון העברית", — אולם בן־גבירול עמד עוד בראשית תקופת השירה העברית בספרד, ושמחתו על היצירה הנפלאה, שכבשה את הסגנון הערבי בשלֵמות מסֻימה אל תוך הדפוס של הלשון העברית, שנחשבה למאֻבנת ובלתי־ראויה לשירה חדשה — היתה עדִין גדולה בלבו וכסתה על המגרעות שנמצאו במפעלו זה, על מעשי האֹנס כלפי הרוח העברית והתֹּכן העברי, שנעשו בהכרח על־ידי הכנסת זמורת־זר זו אל כרם ישראל. את המקוריות הלאֻמית השתדל המחבר להציל בדרכים שונות, שהֻזכרו כבר בפרק הקודם. יש אשר חשב, כי בהמירו את תֹּאר הדבר השגור אצל הערבים בתֹאר אחר לקוח מהספרות העברית כבר יצא ידי חובתו; למשל בכתבו:

יוֹם רָצְחוּ דוֹדָם בְּמִזְרָק, שָׁפְכוּ	בוֹ דַּם אֲחִי־עָנֵר וְלֹא רָצְחוּ [1] —

השתמש בחִדוד. „אחי ענר" (כלומר: אשכול, ענבים) תמורת חדוד ערבי השגור בשירה הערבית. יש אשר הוא שמח בהמצאה, מעין פלפל לאֻמי שהכניס אל תוך השיר; פתאם, במקום שלא פללנו לַדָּבר, איזה זכרון מכתבי־הקֹדש מפתיע אותנו, למשל:

וְדִמִּיתִי מְיֻדָּעֵי עֲשָׂהאֵל —	וְהִנֵּה הֵם אֲחֵי פִּסְחֵי יְבוּסִים. [2]

חדודים מבריקים כאלה נמצאו במרבית שירי בן־גבירול, ולפרקים שִׁלב אותם גם אל תאורי הטבע:

וְשַׂחַק הָעֱטָה קַדְרוּת, וְסַהַר	כְּאִלּוּ מֵת וְהֶעָנָן קְבָרוֹ.
וּבָכוּ אַחֲרָיו עָבֵי שְׁחָקִים	בכוֹת רִבְבוֹת אֱדוֹם עַל בֶּן־בְּעוֹרוֹ. [3]

---

1) דוקס, שירי שלמה, עמוד 20.

2) שם, עמוד 39.

3) שם, עמוד 19. דוקס הדפיס: „רבבות ארם", ותקנתי „אדום" על־פי בראשית, ל"ו,

יִתְמַהְמְהוּ, כִּי יָגְעוּ מֵרוּץ מְעַט, וּכְשׁוּר אֲנָחָה תִרְדְּפֵם, – יִבְרָחוּ. [1]

בטור הראשון נמצאה הפרזה, שנחשבה לסלת של השירה בעיני הפיטנים הערבים, והטור השני מצַיֵר את דמעת הצער הבאה אחרי הדמעות. שתי התמונות בולטות מאד ועִם כל החריפות המזרחית שבהן הן מוסרות לנו רשם חזק של יגון המשורר.

ועוד פתיחה אחת:

נֶפֶשׁ אֲשֶׁר עָלוּ שְׁאוֹנֶיהָ – אָנָה תְּשַׁלַּח רַעֲיוֹנֶיהָ?
תֶּהֱמֶה וְתִדְמֶה כַּעֲלוֹת הָאֵשׁ, שֶׁיַּעֲלוּ תָמִיד עֲשָׁנֶיהָ.
הַאַתְּ כְּמוֹ גַּלְגַּל אֲשֶׁר יִסֹּב עַל הָאֲדָמָה וַהֲמוֹנֶיהָ –
אוֹ רַעֲיוֹנַיִךְ כְּמוֹ יַמִּים שֶׁהָטְבְּעוּ בָהֶם אֲדָנֶיהָ? [2]

הנה בשני הטורים האלה מתאר המשורר את סערת נפשו התמידית. התמונה השנית היא נאדרה מאד בצרוף הזה, הרשם הפלַסטי שלה חזק, כי המשל הזה מדַבר אל דמיון־הראִיה ואל דמיון־השמיעה כאחת, ומלבד זאת השכיל המשורר לבטא בו את העליה ואת הירידה בהלך־נפשו, את כל סערת נפשו בהתרוממותה ובשקיעתה, וסערה זו נמסרה לנו מבלי משים. בעוד אשר שני הטורים הראשונים נזרקו באֹפן סתמי, הנה שני הטורים הבאים אחריהם נִתנו, כנראה, בפי אוהבי המשורר, והם משמשים מַעבר אל תהלתו העצמית. בטורים האלה נמצא משל לגלגל הסובב על האדמה ועל כל המונה, וכמיך לו משל שני לימים, שעליהם הטבעו מוסדות הארץ. נפלאה היא סתימת הענין בשני המשלים האלה, שנתנו יחדו להִדרש לשני פנים. לכשנרצה נוכל לראות בהם בטוי חזק של סערת נפש המשורר – בהפרזה לקוחה על־פי צביונה (ואם גם לא כצורתה!) מהמסֹרת הערבית – שיש בה משאון הגלגל הגדול החוזר על העולם וגם מזעף ים אוקינוס, שהִשְׁתִּתָּה עליו תבל. אפס כי נִתנה לנו רשות לדרש את המשלים האלה במובן בטוי כֹּח נשמת המשורר, עשרה ועמקה הרב, שהיא נושאת בקרבה תבל כֻּלה וכאלו כוללתה יחד, ושבמעמקיה משתקף כל העולם. בסתימת הפרשה הזאת השכיל המחבר מאד להעביר אותנו מתחום רשם אחד – ציור הרָגזה הנפשית שאינה פוסקת – אל רשם שני – פרשת גֹדלת נפשו ומעלותיה הנפלאות, – וללמדנו את סמיכת הפרשיות האלה מבלי קפיצה יתרה, שיש בה מעין פגימה אמנותית. מַעבר כזה אינו הלכה רוֹחת בשירה הערבית, לעֻמת־זאת הבין בן־גבירול להשתמש בו כפעם בפעם. דוגמאות מעין אלה מעידות על התפישה המיֻחדה של המשורר בשאלות הצורה האמנותית, דרישת

1) דוקס, שירי שלמה, עמוד 20. גם באגרות שד"ל.
2) דוקס, שם, עמוד 10. תקנתי על־פי המשקל.

את נקֻדת הַגֹּבה הזה בצורתה הראויה לה – על־ידי הדרגת החלקים הסובבים אותה (כעין שרשרת אבני־חן ההולכות וגדולות משתי הקצוות עד הגיען אל האבן הראשה) – ורֻבם לא כֻּונו אליה את יתר החלקים וקלקלו את שווי־המשקל. סוד העליה והירידה הפנימית, זה עִקר השירה הדרמַטית, המצוי גם בשירה הלירית המערבית, נשאר זר למשוררים הערבים, וגם לרבי שלמה בן־גבירול. את נקֻדת־הַגֹּבה קבע על־הרֹב בתחלת השיר – ולפעמים בסופו. בשורה שלֵמה של שיריו אנו רואים, כי הפתיחה באמת כוללת את עִקר השיר ו„אידך – פֵּרושא״. הפתיחות של בן־גבירול זכו לשבח מיֻחד בפי רבי משה בן־עזרה, אולם גם רבי אברהם בן־עזרא שמר בזכרונו רבות מהן – ואם גם השתמש בהן לצרכים אחרים – ובלי ספק היו פתיחות אלה למופת לכל המשוררים העברים בספרד. ואמנם צדקו בדבר, כי בפתיחותיו השקיע בן־גבירול את מיטב כֹּח הבטוי האמנותי ואותן לֻטש בכשרון גדול. מכלל הפתיחות הנאות של המשורר יש לבחור אחדות, כדי לעמוד על כַּונתו האמנותית. הנה אחד משירי־הנֹּער, שכתב המשורר לכבוד רבו יקותיאל. תחלתו:

כּוֹכָב אֲשֶׁר דָּרַךְ בִּמְשְׁקוֹפֵנוּ, הֶחְשִׁיךְ בְּאוֹרוֹ כּוֹכְבֵי נִשְׁפֵּנוּ.

עָבַר כְּבֶרֶק בַּחֲלוֹם וַיֶּאֱהֹז הַלֵּב וְלֹא נָאְחַז לְעַפְעַפֵּינוּ. 1)

תֹּכן מֻרבה הכניס המשורר אל שתי התמונות האלה. הנתוח בודאי יַראה לנו, כי התמונה הראשונה היא מכלל התמונות הרהוטות בשירה הערבית. המשל שבה לכאורה הוא משל תדיר. הַגִּבּוּב שבתמונה השנית („עבר כברק בחלום״, גם כברק וגם כמו בחלום!) אולי חזק מן המדה, אולם סיום התמונה השנית הזאת הוא רום הפתיחה הזאת והוא מַשלים את כל הרשם. ואמנם הרשם של הופעתו הפתאֹמית של רבי יקותיאל, שעלה לפני המשורר וכרגע נעלם מעיניו – הוא עִקר השיר כֻּלו, ויתר טורי השיר, המספרים על מעלות איש־חסדו של המשורר, כאִלו הם גלומים למפרע בשני הטורים הראשונים. אִלו נשארו לנו רק שני הטורים האלה, הנה היתה בידינו אֶפִּיגרמה של בן־גבירול, שהיא בבחינת מועט המחזיק את המֻרבה, והפתרון היה מסור לרשותנו – אלא שהמשורר בחר לפרוט את הרשם הכללי הזה לחלקיו. ממילא שארית השיר מְשֻׁעבדה לפתיחה, שכבר על־ידה השיג המשורר את כַּונתו.

פתיחה שניה:

אוּלַי 2) דְּמָעוֹת בְּחֻרֵי נִדְּחוּ – הִשְׁקוּ לְחָיַי עַד אֲשֶׁר צָמֵחוּ.

1) ברודי, שיר השירים, עמוד 4.

2) החכם שד״ל תקן בשפתו: אֻגְלֵי דמעות. אך נאמנה עלינו עדות רבי משה בן־עזרה בספרו הערבי, המקַימת את הגִרסה „אוּלַי״ שנמצאה בכ״י השיר. בן־עזרה מלמדנו, שזה מלשון: „אולי נטתה מפני״ (במדבר, כג, לג), ר״ל: לוּלֵא. לפי זה הכַּונה, כנראה: לולא גֹרשו קֹדם הדמעות בחרי (בכֹּח, בזעף), כי־אז השקו את הלחיים בנחת עד אשר צמחו. עַכשו יגצו הדמעות מרוץ, ורק האנחה הפורצת מן הלב גורפת דמעה מן העין.

שהיו לעינים למשורר הזה ביצירתו, כי תולדות השירה הערבית בספרד לא נחקרו עדַין כהלכה, ועל־כן נשארה לנו צמיחת השירה של בן־גבירול מעַין פרשה סתומה, ואין בידינו לגזור מה חִדש המשורר הזה במלחמת הצורה השירית ומה קבל בירֻשה מן הקודמים. אולם באמת אין הדבר חשוב כל־כך, כי לא מקור החִדוש האמנותי כאן עִקר, אלא ההוצאה לפֹעל. לפי־כך רשות נתונה לנו לראות את שירתו כחטיבה בפני עצמה. דבר אחד מתגלה לנו אחרי העיון בשיריו: ברֻבם הגדול, לרבות גם שירי־העלומים הקלים והמלאים חן — קל להכיר, שלא כלאחר־יד נכתבו. עוד בילדותו לא היה בן־גבירול משורר־נער, מחַקה מופתים זרים בלבד. הוא היה בעל אישיות מיֻחדה, בעל צורה מֻבהקה, סגורה בתוכה וחזקה מכֹּח עצמה. נפשו סלדה מכל השפעה חיצונית, שנראתה בעיניו כהסגת גבול אישיותו. עולם הרגש שלו היה חזק מאד, וחוש השמירה העצמית — בכל הופעותיו — נשקף אלינו מכל שיריו ומן הפרטים המועטים שנודעו לנו, בדרך ודאי או בדרך השערה, ממאורעות חייו. אדם שכמותו, שבכל זעזוע קל של המסִבה הקשיב תרועת מלחמה והשיב עליו במלחמת תנופה — ואלו גם מלחמת־מגן היתה בעיניו — מן ההכרח הוא, שיהיה איש־מלחמה גם ביצירתו. על־דבר נפתוליו הגדולים עם הלשון העברית, כדי להציל ממנה דרכי־בטוי שיריים, כדי לחשֹף בה תכנים חדשים, כבר דֻבר בפרק הקודם. אולם לא רק בבטוי הלשוני בא המשורר בסערת מלחמה, כי־אם גם בכל הקף הצורה האמנותית: אפשר לראות את עקבות מלחמתו הקשה בסגנון המוֹסאיקה, מלחמת־יצירה לשם הכנסת תנועה אל הקפאון של הירֻשה, לשם החלשת נגודי הצבעים הבהירים והכנסת גונים חדשים. וכמו־כן השתדל בכל כֹּחותיו למצֹא לו קשרים בין התמונות, כדי להשיג שלֵמות הרשם. לא תמיד נִצח במלחמתו זו, יש אשר לִבבו אותו קסמי המַסֹרת, ומפני זה וִתר על כַּונתו, אולם בשירים רבים יש לראות מעין שחרור מסִים, והשירים האלה הם בלי־ספק ממיטב יצירתו. מלחמת הבטוי של בן־גבירול חשובה לנו בעִקר בשירת־החֹל שלו, כי לגבי זו היה אסור בכבלי המסֹרת הערבית הרבה יותר מבשירת־הקֹדש שלו.

כשנסתכל ברֹב השירים הערביים, נראה, שכמעט כל הטורים שבהם הם שקולים, ואין אף טור אחד שהוא עולה מצד הרעיון המִבטא בו על חבריו, עד שנחשֹב אותו לרום השיר. אם נפַזר את הענק — כל החוליות תשארנה, וכמעט לא נתן בידינו להוציא משפט, איזו מהן יקרה מחברותיה. המשוררים בעלי־הכשרון נסו להתגבר על המוֹנוטוֹניות הזאת על־ידי הכנסת נקֻדת־גֹבה אמנותית, אף שרבים השבו, כי הם פורצים פֶרץ בסגנון המוסאיקה. הן אם באמנות הפלַסטית, שפעֻלתה האסתטית תוקפת מיד את העין, המַקיפה את היצירה כֻלה בבחינת אחדות במקום, יתכן להכניס מרכז, שאליו שואפים כל החלקים, על אחת כמה וכמה שראוי היה להכניס את המניע הזה אל היצירה השירית, שאין פעֻלתה באה אלא בהדרגה זמנית ואין הרשֶם שלה נמסר בבת־אחת. אולם רק משוררים מעטים מן המעטים השכילו לבַטא

וצרופי השרטוטים הגיאומטריים עם חליפות־הצבעים נעשו להם הבטוי האמנותי הפלַסטי היחיד, הַמֻתר להם על־פי תורתם והשקפת עולמם. יש לחשֹב, כי היה למוסאיקה ערך גדול במלאכת הבניה של היהודים – לכל־הפחות בסוף הבית השני ואחריו, וכל הידיעות המסורות על־דבר בניני הזמן ההוא (ביחוד בניני הורדוס) והחפירות שנעשו בארץ־ישראל מקַימות את ההנחה הזאת. וכמו־כן נעשתה המוסאיקה לעקר האמנות של הערבים, זה עם־הַמדבר, שבילדותו לא היה לו כשרון לבטא תמונות אמנותיות בדרך הציור הפלסטי, וכשהגיע לעונת הבגרות נמנע מעשות את הדבר הזה מטעמים דתיים. שרטוטים גיאומטריים קצובים ומסֻדרים בכל מיני צרופים וחליפית־צבעים מסַמנים את צורת האמנות הערבית: בצפויי הבנינים, ברצפות, בארגים, ברקמות, בכל מיני הרפידים שכֻונו לרשם אסתטי. ומכיון שדרך האמנות הפלַסטית לקבוע את דרכי הבטוי של יתר סוגי האמנות, הנה נעשתה גם השירה הערבית לבת־קולה של הצורה המוסאית מימי קדם. הערבים קבעו לצבעים ולחליפותיהם הבהירות מקום חשוב במוסאיקה שלהם והקפידו גם על ישר השרטוטים הגיאומטריים, ורק על־ידי הכנסת אותיות הא"ב שלהם אל הבטוי האמנותי הפלַסטי השתדלו להשיג איזו תמורה ותנועה פנימית ורבוי־גונים. — מקום הצבעים תפשו במקצוע השירה המשָלים השיריים (התמונות הדמיוניות והמחשביות), וכשם שהצבע היה מְגֻבל בתחום השרטוט („השדה") שלו, ככה היתה התמונה קבועה בחלק השיר המתאים לה, בטור, וכמו שהאבנים או החוטים או הזגוגיות הצבועות ויתר הצעצועים שבאמנות הערבית הפלַסטית היו – עם כל שנויי הצבעים – דומים אלה לאלה בשרטוטיהם, ככה נעשו המשלים או התמונות שבטורי השיר – על־ידי הדפוס של המשקל השירי – דומים בדרך הבטוי החיצון, כלומר הבטוי הקולי. הגבול בין כל חלק וחלק („שדה") שבמוסאיקה הריהו מֻבהק מאד ומֻתנה בשנוי־הצבע החזק (חליפה בהירה בלי מעבר אטי) וגם בצעצועים הערביים (הארַבסקות) כל החלקים קבועים על־פי מדה חשבונית וקל למצֹא את הגבולים שביניהם. דבר זה השפיע בשירה על ההפסק החזק שבין טורי השיר באמצעות החרוז המצַלצל. אולם כמו שהאבנים ברצפה המוסאית כֻלן עולות – על־הרֹב – במדה אחת, ככה גם הטורים שבשיר באים במשקל אחד, והחרוז החותם אותם גם הוא א ח ד. זאת היא המסֹרת הדַלה של הסגנון הערבי, והיא אחת הסבות העִקריות לְרשם המונוטוני שלו. יש אשר השוו הערבים את שירתם ל„ענק" ולטורי פנינים; ההשוָאה הזאת היתה חביבה גם על בן־גבירול. נראה בעינינו, כי לא מצד היֹפי והזֹהר והעדנה בלבד נמשלו השירים לטורי פנינים, כי־אם גם מצד הקצב והמונוטוניות.

קשה היה המצע המסרתי מהשתרע למשוררים הערבים הותיקים בתקופה מאֻחרת. הם נִסו להלחם במסֹרת, להכניס תנועה כל־שהיא אל הסגנון המאֻבן, הם בקשו דרכים לבטוי מתאים יותר לרוחם. אולם גם הגבולים, שהגיעו אליהם פורצי־גדר אלה, נשארו צרים מאד. דברים אלה אמורים גם בשירת בן־גבירול. הנה אין אנו יודעים בברור את המופתים השיריים הערביים,

ד"ר י. נ. שמחוני

רבי שלמה בן־גבירול

ח *)

הצורה של שירת בן־גבירול – בבחינת שלמותה האמנותית – טֻשטשה קצת על־ידי הנתוח המיכני של הבטוי השירתי ליסודותיו הלשוניים והאמנותיים, שבא בפרק הקודם, וכמו־כן נפגמה גם דמות השירה האישית לרגלי הבאור התולדי (הגנטי), שהבליט את תנאי התהוות הבטוי בשירת בן־גבירול וחקר אחרי שרשיו בקרקע המסֹרת והירֻשה. בכדי למַלא הסרון זה, מן הראוי לפנות מן הפרטים אל הכלל, להבליט את סגנון בן־גבירול מתוך המסגרת שלו ולעמוד קצת על צורתו האמנותית בבחינת שלֵמות יצירתית, בטרם ידֻבר על מהות היצירה של בן־גבירול ועל מניעיה הפנימיים.

לכתחלה הצורה של שירת בן־גבירול בכללה כמו בפרטיה נמצאה בתחום השירה הערבית, וכל היצירה הערבית האמנותית נעוצה בסגנון המזרח המיֻחד, הנקרא בשם „מוסַאִיקה". חושבים, כי השם „מוסאיקה" הוא הצורה הצרפתית (והאנגלית) של המלה הרומאית „musivum" ששמושה תדיר ביותר באיטלקית המאחרת, לאמר: „דרך המוסות" (אלילות האמנות). רֹב החכמים משערים, כי הורתו ולֵדתו של סגנון זה היו בארצות המזרח בתקופה קדומה מאד, ובמשך מאות שנים השתכלל והתפתח ואחר־כך עבר גם אל ארצות המערב. הסגנון הזה בעִקרו מכֻון לנוי, לקשוט (אורנמנטיקה), ולא לציור תמונות, והוא שִמש ביחוד לפאר את כתלי הבנינים ואת רצפותיהם, וגם את שטוחי הכלים העשוים לנוי. המוסאיקה התפרסמה ביותר במלאכת הרצפה: צרופי אבנים קטנות עשויות במדה קבועה, על־פי סדר וקצב מסֻים, על־הרב אבני צבעונים בחליפה קבועה ומסדרת של הצבעים. הסגנון הזה התחבב גם בארצות המערב, ביחוד בביזנטיה. יש אשר המוסאיקה שִמשה בקרב עמי אירופה חֹמר ואמצעי לבטוי האמנותי, וכן מצאנו תמונות הרבה בעלי־חיים מצֹרפות מאבני צבעונים קטנות, אף כי הדבר מוטל בספק, אם זה מעיד על טעם אמנותי מפֻתח. לעֻמת־זאת הכריחו העמים, שפשט בקרבם אִסור התמונות והצלמים, להפוך אמצעי זה לתכלית אמנותית.

---

*) ראה „התקופה", ספר שנים־עשר.

קצת שנויים בספור ההיסטורי דברתי במקום אחר (בחקר ספר־ירמיה). בספור מעשה הפסח בימי יאשיה האריך [1] והטעים בעִקר עבודת הכהנים והלויים במקדש. זה עשה מחבר ספר־דה״י בכל מקום שנזדמן לו, או שהמציא ספורי מאורעות, כדי להטעים את היסוד הליגלי לסֵדר כהֻנה ולויה. כל המלכים הטובים מימי דוד ואילך הודו ביחשי כהֻנה ולויה וסִיְעוּ להחזיקם במקדש במחלקותיהם, „איש כפי עבודתו״. זהו סדר קדום מאד מימות עולם. — ספור מלחמת יאשיהו עם נכו מלך מצרים הוא בספר־דה״י (לה, כ—כד) יותר מפֹרט ויותר ברור ומכֻוָן לאמתותו ההיסטורית מבספר־מלכים ב (כג, כט—ל). בספר־דה״י נֶאמר עוד, כי קונן ירמיהו על יאשיהו, ודבריו כתובים „על הקינות״ (לה, כה). משמע מזה, כי בימיהם היו דברי קינה על יאשיהו, אשר יחסו אותם לירמיהו הנביא. אין מן הצֹרך לברר, כי אין אלה דברי־הקינה המצוּיִם לנו במגלת „איכה״.

---

1) מחבר ספר־דה״י כבר ראה את פרשת הפסח בספר־שמות, שנוסדה בשנה החמישית למלכות דריוש ב (לערך בשנת 420 או 419 לפני התאריך הנ׳), ואמר להרחיק סתירה, שמדבריה לדברי פרשת הפסח בספר־דברים. כאן (שמות, יב, ט) הוא אומר: „אל תאכלו ממנו נא ובשל מבֻשל במים, כי־אם צלי אש״, ובספר־דברים (טז, ז) נאמר: „ובשלת ואכלת״. פעל בשל בעברית מובנו הכשרת מאכל אם בבשול במים או בצלית אש. וכבר בררתי דעתי, כי הצווי: „לא תבשל גדי בחלב אמו״ מובנו: לא תצלה גדי בחלב אמו. אך בספר־דברים הוא אומר סתם: ובשלת, תבשל באיזה אפן שיהיה. ובספר־שמות הוא אומר: „כי אם צלי אש״, בשול בצליה. ובעל ספר־דה״י אומר לפרש את הדברים האלה: „ויבשלו את הפסח באש כמשפט, והקדשים בשלו בסירות ובדודים וכו׳״ (לה, יג). וכַונתו, כי המאמר „ובשלת ואכלת״ בספר־דברים אינו מכֻוָן לפסח, אלא לזבחי החג. ועל דרך זה אמרו לַיַשב סתירה אחרת בספרי בספר־שמות נצטוו, שיהי הפסח רק מן הכבשים או מי העזים, ובספר־דברים אמרו: „צאן ובקר״. ובספרי דרשו: צאן לפסח, ובקר לחגיגה.

ועשרו מפרט בהפלגה מרבה (לב, כז–כט). זהו סיום הספור.

שנות מלכות מנשה בן־חזקיה, זה שעל לדתו נבא ישעיה יעודים גדולים, היו ימי ירידה ושפלות מוסרית ליהודה. ירמיהו, אשר נבא בתחלת מלכות יאשיה, מסר לנו בנבואותיו הראשונות ציור מבעית ממלכות מנשה, אשר הרע לעשות ביהודה מכל מלכי בית־דוד, שהיו לפניו. הוא הנהיג בירושלים ובערי יהודה את עבודת צבא השמים, שלא נעקרה עד סוף ימי בית ראשון, ועוד בימי הנביא יחזקאל היתה נוהגת עבודה זרה זו במקדש בלשכה חשאית (הארכתי בזה בחקר ספר־יחזקאל). בספר־מלכים ב (כא, א–יט) מספרים המאורעות האלה בקצור, וציור זה הוא מרגיז גם בקצורו. „וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד, עד אשר מלא את ירושלם פה לפה" (כא, טז). „גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים, לא במחתרת מצאתים" ירמיה, ב, לד).

אבל כך דרכו של המדרש; הוא אוהב את ההפכים והנגודים. כשם שהוא מחפש ומוצא מומים מוסריים גם בצדיקי עולם, לקים מה שנאמר: „כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת, ז, כ), כך הוא מלמד זכות על רשעים ומוצא להם צד פיוסי. אסא, יהושפט, יואש, אמציה, עזיהו וחזקיהו לא זכו בעיניו ומצא עונם. אבל למנשה מצא זכות, כי חזר בסוף ימיו בתשובה. הוא מנשה, שעוד בימי יאשיהו בן־בנו נאמרו בגללו יעודי ענש ליהודה: „אם יעמד משה ושמואל לפני, אין נפשי אל העם הזה – שלח מעל פני ויצאו" (ירמיה, טו, א); „ונתתים לזועה לכל ממלכות הארץ בגלל מ נ ש ה ב ן־י ח ז ק י ה ו, מלך יהודה, על אשר עשה בירושלם" (שם, שם, ד). בספר־דה"י ב (לג, יא – יז) מספר, כי באו שרי הצבא למלך אשור „וילכדו את מנשה בחחים ויאסרהו בנחשתים ויוליכהו ב ב ל ה. וכהצר לו חלה את פני יהוה אלהיו ויכנע מאד מלפני אלהי אבתיו". ואחרי אשר התפלל ליהוה, נעתר לו, וישיבהו לירושלים ולמלכותו, „וידע מנשה, כי יהוה הוא האלהים". אז הסיר את אלהי הנכר מירושלים והחזיר את עבודת יהוה למקדש. – והנה כל הספור מגלות מנשה ב ב ל ה אינו היסטורי; כי בימי מלכות מנשה לא היתה בבל עוד תקיפה. ואמנם הוא אומר, כי שרי הצבא למלך אשור הוליכו את מנשה בבלה; אבל אחר מפלת סנחריב התמוטטה ממלכת אשור, ומלכות בבל עוד לא התגברה. מדרש זה נוסד על הבנה שטחית בנבואת יחזקאל (יט, א–ט): הוא המשיל את יהודה ללביאה, אשר אחד מגוריה הובא בחוחים ל מ צ ר י ם (יהואחז בן־יאשיה) והשני הובא גם־כן בסוגר ובחוחים אל מלך בבל (יהויכין בן־יהויקים). אותו המלך, שהובא בחוחים בבלה, נעשה לו מנשה. אך מנשה הלא מת בירושלים? הנה חזר בתשובה והתפלל אל יהוה „כהצר לו", וישיבהו יהוה לירושלים ולמלכותו. בתרגום היוני לספר־דה"י יסדו גם תפלת מנשה בנוסחה.

בספורי מאורעות של המלך י א ש י ה ו לא היה לבעל ספר־דה"י להוסיף ו ל ד ר ש הרבה, כי גם בספר־מלכים ב הפרקים האלה מדרש. על

עוד שבעת ימים אחרים (מה שעשו גם בימי שלמה, כשחנכו את המקדש). וזה עשה המלך בהסכם הלויים, „המשכילים שכל טוב ליהוה".

ומלך חסיד כחזקיהו ודאי שהיה מכבד את עבודת המקדש ומהנה לכהנים ולויים. העיד עליו מחבר ספר־דה"י, כי העמיד את הכהנים במהלקותם, איש כפי עבודתו, „ומנת המלך מן רכושו לְעֹלות – לעֹלות הבֹּקר והערב והעֹלות לשבתות ולחדשים ולמועדים, ככתוב בתורת יהוה" (לא, ב–ג). גם צוה לעם, כי יתנו „מנת הכהנים והלוים, למען יחזקו בתורת יהוה". ומובן, כי עשה העם כמצוַת המלך והביאו את המעשר „ערמות ערמות"; התחילו בחֹדש השלישי (תחלת ימי הקציר) וכלו בחֹדש השביעי (ימי האסיף). המלך „דרש" את הערמות, ועזריהו „הכהן הראש לבית צדוק" מסר לו החשבון, כי מרבה העם להביא, והברכה מצויה בתבואת האדמה (עַיֵן מלאכי, ג, י) – אכלו ושבעו והותירו. ויצו המלך ויכינו לִשְׁכות בבית יהוה, „ויביאו את התרומה והמעשר והקדשים באמונה" (שם, לא, יב). ומובן, כי הקפידו על יחשי כהנים ולויים, שלא יהיה „זר" בתוכם, ורשמו אותם על בתי אבותם „להתיחש". כל זה נעשה בימי חזקיהו ועל־פי צוויו. ולאחר שספר מחבר הספר את הדברים בפרטיהם, בסמנים וסמנים לסמנים, חזר לספור ההיסטורי, באמרו: „אחרי הדברים והאמת האלה..." ומה שהאריך במדרש־ההיסטוריה, קִצר בהיסטוריה עצמה, בספורי המאורעות של ימי המלחמה ומצור ירושלים. מסֻפר בספר־מלכים ב (יח, יג–טז), כי בארבע עשרה שנה למלך חזקיה עלה מלך אשור על ערי יהודה הבצורות ויתפשם. כי בתחלת מלכותו מרד חזקיה במלך אשור ולא עבָדו (שם, שם, ז). עכשו נבעת מלך יהודה והכניע את־עצמו לפני מלך אשור, וזה שָׂם עליו עֹנש שלש מאות ככר־כסף ושלשים ככר־זהב. כדי לתת את הכסף ואת הזהב לסנחריב „קִצץ חזקיה את דלתות היכל יהוה ואת האֹמנות (מזוזות הדלתות), ויתנם למלך אשור". בספר־דה"י מסֻפרים המאורעות באֹפן אחר. מלך אשור בא ביהודה „ויחן על ההרים הבצורות ויאמר לבקעם אליו" (לב, א) – אמר, אך לא בקען. חזקיה התבצר בירושלים ואִמץ את לבו ואת לב עמו, לבלי יתיראו מפני מלך אשור: „עמו זרוע בשר, ועמנו יהוה אלהינו לעזרנו" (שם, ח). ובספור מצור ירושלים קִצר המחבר הרבה. גם מאורעית חליו של חזקיה, ומה שבאו אליו מלאכי בבל, והמלך הראה להם את אוצרותיו, ותרעֹמת ישעיה על זה – הכל סִפר בקִצור. ענין מלאכי בבל החסיר, אלא רמז, כי „לא כגמול עליו השיב יחזקיהו, כי גבה לבו, ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלם. ויכנע יחזקיהו בגֹבה לבו, הוא וישבי ירושלם, ולא בא עליהם קצף יהוה בימי יחזקיהו" (שם, כה–כו). זהו מה שמסֻפר בספר־מלכים ב (כ, יט) ובספר־ישעיה (לט, ח), כי השיב חזקיה על יעודי ישעיהו: „טוב דבר יהוה אשר דברת... הלוֹא אם שלום ואמת (שלום שָׁלֵם) יהיה בימי".

לחזקיה היה מעתה, לפי הספור בספר־דה"י, „עֹשֶׁר וכבוד" [1],

---

1) זהו דבור חביב לו ושגור בפיו (דהי"א, כט, כח; ב, א, יא ויב; יז, ה; יח, א; לב, כז).

מימי השפטים, אשר שפטו את ישראל, וכל ימי מלכי ישראל ומלכי יהודה; כי אם בשמנה עשרה שנה למלך יאשיהו נעשה הפסח הזה ליהוה בירושלם" (כג, כב-כג). ואמנם מחבר ספר דה"י הרגיש בזה, שעדות זו סותרת לדבריו, על־כן שִׁנה את נוסחה ואמר: „ולא נעשה פסח כמהו בישראל מימי שמואל הנביא — וכל מלכי ישראל לא עשו כפסח אשר עשה יאשיהו..." (לה, יח). הדברים מְגוזמים קצת. אך בכל־אפן בולטת כַּונתו, כי כל מלכי ישראל לא עשו כפסח הזה; מכלל, שקצת מלכי יהודה קִימו מצוַת הפסח, ואנוס היה מחבר ספר דה"י לתקון־נוסח זה. שהרי בימיו מצאו את צווי הפסח כתוב בתורה, ואיך יאמינו, כי מימי השופטים לא עשו את הפסח? ומה עשו בימי שמואל הנביא ובימי דוד ושלמה? לפיכך הוא אומר, כי מימי שמואל לא קימו מלכי ישראל את מצוַת הפסח. וכבר בררתי במאמרי „כיצד נסדרה התורה" ובמאמרי „סדר מועדים", כי בימי יאשיהו תקנו, שלא יעשה כל אדם את הפסח במקומו, אלא יזבחוהו בירושלים (דברים, טז, ה–ו). ותחלה היה הפסח „זבח משפחה", שעשו בעריהם. ולפי־זה נכונה עדות ספר־מלכים, שלא נעשה כפסח הזה בירושלים מימי השופטים וכל מלכי ישראל ומלכי יהודה. ורק בדה"י (ל, א–כ) מסַפר, כי שלח המלך שליחים בכל ערי ישראל ויהודה, וגם כתב אגרות אל אפרים ומנשה, לבוא לירושלים לעשות את הפסח. ועוד נתן „סמן" לדבריו, כי בימי חזקיה עשו פסח שני, שלא הספיקו לעשותו בזמנו. גם סמן זה אינו מכריע כלום. זהו מדרך המדרש, להאריך בפרטים ו„לדַיק" בהם. מעין זה הוא גם ה„סמן", כי בהיות שליחי המלך עוברים „מעיר לעיר" בארץ אפרים ומנשה עד זבְלון „היו משחיקים עליהם ומלעִגים בם; אך אנשים מאָשר ומנשה ומזבלון נכנעו ויבאו לירושלם" (ל, י–יא). ועוד „סמן לסִמן", „כי מרבית העם — רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבלון 1) — לא הִטֶהרו, כי אכלו את הפסח בלא ככתוב; כי התפלל יחזקיהו עליהם לאמר: יהוה הטוב יכפר בעד כל לבבו הכין לדרוש האלהים, יהוה אלהי אבותיו, ולא כטהרת הקדש" (שם, יח–יט).

להלן (ל, כא–כז) נאמר, כי עשו את חג המצות שבעת ימים. דבר זה לא היה צריך להאמר: חג המצות היה חג קדוש מאד, ואותו קבלו מן עמי כנען. מנהג אכילת מַצות לא נתחור להם טעמו ודרשו בו לכמה פנים (שהוא „לחם עֹני", או שלא הספיק בצקם להחמיץ), שיהיה זֵכר ליציאת מצרים. עמי כנען, שנהגו מנהג זה, ומהם קבלו אותו שבטי ישראל, לא כִונו „זֵכר ליציאת מצרים". וכבר בררתי, כי מנהג אכילת מַצות בחֹדש האביב אינו מחַיב אִסור אכילת חמץ שבעת הימים, „ולא יֵרָאה ולא יִמָּצא" שאור בכל גבולם. אסור זה קבעו בדור אחר נחמיה, ולא היה מחבר ספר־דה"י צריך לספור זה. אבל הוא הוסיף עליו, כי בשנה ההיא היו עושים

1) כי מרבית העם, שעשו את הפסח בימי חזקיהו בשנה ההיא, לא הטהרו; ואלה שלא עשו ככתוב היו רֻבם מאפרים וכו'.

הרג פקח בן־רמליהו מיהודה ביום אחד מאה ועשרים אלף גבורי חיל. זולת זה שבו שביה גדולה, „מאתים אלף נשים, בנים ובנות... ויביאו את השלל לשמרון" (כח, ו–ח). אך בישראל נמצאו אז אנשים ישרי־לב, אשר היה הדבר רע בעיניהם וישיבו את השיבה ליהודה (שם, ט – טו). ספור המעשה הוא מדרש־אגדה, והמספָרים ודאי מְגזמים. בסוף הספור הוא אומר (שם, שם, כז): „ויקברֻהו בעיר בירושלם, כי לא הביאֻהו לקברי מלכי ישראל" (קרי: יהודה). זו ודאי בדותה, שהרי בספר־מלכים ב (טז, כ) נאמר בפֵרוש: „ויקבר עם אבֹתיו בעיר דוד".

המאורעות ביהודה בימי המלך חזקיהו בן־אחז מסֻפרים בארֻכה בספר ישעיה (לו – לט) ובספר־מלכים ב (יח, א–ח, יג, יז, כ–כא). המלך חזקיה היה חביב לבעלי מדרש־אגדה, כי מאורעות יהודה בימיו ומאורעות חייו נִתנו להִדרש, לתלות בהם ספורי־מעשה. עובדה היא, כי עוד בימיו התחילה השאיפה לבטל את הבמות ולרכז את עבודת יהוה בירושלים לבדה; חזקיה הסיר את הבמות ואת המזבחות בערי יהודה ויאמר לאנשי יהודה וירושלים: „לפני המזבח הזה תשתחוו בירושלם" (מל"ב, יח, כב; ישעיה, לו, ז). בימי מנשה בטלה שאיפה זו, וחזרה ונתחדשה בימי יאשיה ונקבעה בספר־דברים. ובימי בית שני, שהיו מקפידים כל־כך על קדֻשת בית־הבחירה ועל יחודו וקנאו לו כלפי מקדש השמרונים ומקדש אנשי יֵב במצרים, היה המלך חזקיהו חביב לכהנים הצדיקים, שומרי משמרת המקדש. לפיכך הרבו לדבר בשבחו והוסיפו הרבה על זה שמסֻפר בספר־מלכים ב ובספר ישעיה. אין ספק, כי אחר מות אביו היה המקדש צריך לריפורמה, לחדש בו את עבודת יהוה בצורתה הקדומה. שהרי לא בטלה בימי אחז, אלא זה עשה אותה סינקרטית: צרף לה מנהגי עבודת אלהים אחרים וביחוד אלהי ארם ואשור. ובטול הבמות בערי יהודה היה לעצמו דבר גדול בימיו. עם־כל־זה אין ספק, כי מה שמסֻפר בספר־דה"י בפרטים ופרטי־פרטים אינו אלא מדרש־אגדה. וכשהוא נותן בפי המלך דרוש ארֹך, וַאשר דרש באזני הכהנים והלויים הנאספים, במעל שמעלו בני הדורות הקודמים ביהוה: „ויהי קצף יהוה על יהודה וירושלם ויתנם לזועה, לשַמה ולשרקה, כאשר אַתם ראים בעיניכם" (כט, ח) – הרי שהיתה לפני מחבר הספר פרשה אחת מספר־דברים (כח, כה), שבימי חזקיהו לא נכתבה עוד, ודברי נבואה של ירמיהו, בן־דורו של יאשיהו (ירמיה, יט, ח; כה, יח). ואמנם אין זה מכריע, שהרי אפשר שיהיה המעשה עצמו אמת, והדברים המצאת המחבר, מה שהוא שכיח הרבה בספרי־היסטוריה קדומים. אבל מה שהוא מסַפר מעבודת הלויים (כט, יב–לו) ודאי שאינו היסטורי. בסדר הזה היתה עבודת הכהנים והלויים במקדש בימי בית שני, בסוף ימי מלכות פרס.

ובספור דה"י בענין הפסח, שעשו בימי חזקיה, אנו מוצאים ראיה ברורה, שאין לסמוך על מדרשי־אגדה אלה, לגבות מהם עדות היסטורית. בספר־מלכים ב לא נאמר, כי עשו את הפסח בימי חזקיה, אלא נאמר מפֹרש הפך זה בספורי מאורעות של יאשיה: „כי לא נעשה כפסח הזה

כשהוא אומר: „וינגע יהוה את המלך״, אין משמעות הדברים, כי ה ע נ י ש אותו – אלא יסורים הבאים על אדם הם מן השמים. בספר דברי־הימים נ ד ר ש המאורע הזה: אין יסורים בלי חטא, ולפיכך המציאו את עונו של עזריה, אשר נלקה בצרעת. – התלה מספר בשבחו של המלך (כו, ג–טו) ומסים את שבחו: „ויעש בירושלם חשבנות מחשבת חושב, להיות על המגדלים ועל הפנות לירוא (לירות) בחצים ובאבנים גדלות, ויצא שמו עד למרחוק, כי הפליא להעזר עזר, כי חזק״. אין בזה רשימה היסטורית קדומה, שנקבעה בספר דברי־הימים – אלא אפשר, שזהו ציור מצב חומת ירושלים בימיו של מחבר הספר. איך שיהיה, לאחר שהאריך בשבחו, בא לידי גנותו: „ובחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל ביהוה אלהיו ויבא אל היכל יהוה להקטיר על מזבח הקטרת״ (שם, שם, טז). נכנס אחריו עזריה הכהן, ועמו שמונים מחבריו „בני חיל״, והוכיח את המלך: „לא לך, עזיהו, להקטיר ליהוה, כי לכהנים בני אהרן, המקדשים להקטיר – צא מן המקדש, כי מעלת, ולא לך לכבוד מיהוה אלהים״. אך עזיהו לא שמע בקולו, אלא „זעף״ עם הכהנים: „ובזעפו עם הכהנים – והצרעת זרחה במצחו״ (שם, שם, יז–יט). כבר בררתי בכמה מקומות, כי מעשה זה בדותה הוא. בימי בית ראשון לא נהגו אסור ב„זר״, שיקרב אל המזבח, ולא נתיחסו הכהנים אחר אהרן, וגם אין יסוד לספור זה, כי נכנס עזיהו להקטיר במקדש.

מ י ו ת ם בן־עזיהו מספר בספר־מלכים ב (טו, לה) בקצור: „הוא בנה את שער בית יהוה העליון״. בספר דברי הימים הוסיף עוד כמה ענינים ממאורעות חייו של המלך הזה (כז, ג–ו): בנינים אשר בנה ומלחמות אשר נלחם. אין אנו יודעים לכון את הספור, כי גבר יותם על בני עמון, ואלה נתנו לו בשנה ההיא מאה ככר־כסף ועשרת אלפים כרים חטים ועשרת אלפים כרים שעורים; „זאת השיבו לו בני עמון [גם] (ו)בשנה השנית והשלשית״ (כז, ה).

בימי המלך א ח ז בן־יותם ארעו מעשים גדולים בישראל וביהודה. אז קשרו רצין מלך ארם ופקח בן־רמליהו מלך ישראל על אחז ועלו על ירושלים למלחמה, אלא כי „לא יכלו להלחם עליה״ – כלומר: לא עלה בידם לכבש את העיר. אבל המצב היה קשה מאד. מלכי ארם וישראל חשבו כבר מחשבות, לבטל מלכות בית־דוד בלכדם את ירושלים ולהמליך על שארית יהודה את בן־טבאל, וינע לבב אחז ולבב עמו „כנוע עצי יער מפני רוח״ (ישעיה, ז, א–ב, י). המאורעות האלה מספרים גם בספר־מלכים ב (טז, א–כ) בארכה. ושם נאמר עוד, כי סיע רצין מלך ארם לאדום, להלחם ביהודה, כי מימי המלך אמציה היו האדומים כפופים שוב ליהודה. „בעת ההיא השיב רצין מלך ארם את אילת לארם (קרי: ל א ד ם) וינשל את היהודים מאילות, ו א ד ו מ י ם באו אילת וישבו שם״ (מל״ב, טז-ו). לבסוף קבל אחז עליו את מרות תגלת פלאסר מלך אשור, וזה עלה על רצין מלך ארם ותפש את דמשק. החליף אחז שעבוד בשעבוד, כי מאז נשתעבד יהודה לממלכת אשור. בדברי הימים הוסיף עוד ספור המעשה, כי

ויהי שלש מאות אלף איש „בחור". ולא נמצא די ספוקו בחיל זה, אלא שכר עוד מאפרים מאַת אלף איש במאה ככר כסף. אך איש־אלהים בא אל המלך ואמר לו: „אַל יבוא עמך צבא ישראל, כי אין יהוה עם ישראל — כל בני אפרים". חס היה המלך על מאַת ככר כסף, שנתן כבר לגדוד ישראל, אלא כי פִיסוֹ הנביא: „יש ליהוה לתת לך הרבה מזה". אמציה הבדילם מחילו, „ויחר אפם מאד ביהודה וישובו למקומם בחרי אף" (כה, ה–י). — ואמציה נלחם אחרי־כן באדום ונצח אותו. לא הספיקו למחבר ספר דה"י עשרת אלפים אדומים, אשר הכה אמציה, כי בין ישראל ואדום שלטה תמיד איבה ושנאה עצומה. זה היה גם בימי בית־שני. מה שאי־אפשר היה לעשות לאדום במעשה, עשו לכל־הפחות בדבר שפתים, במעשה קולמוס. על־כן הוסיף בדה"י: „ועשרת אלפים חיים שבו (מלבד י' אלפים שנפלו במלחמה) בני יהודה ויביאום לראש הסלע וישליכום מראש הסלע — וכֻלם נבקעו" (שם, שם, יב). בספר־מלכים מסֻפר, כי תפש אמציה את סלע המלחמה ויקרא לו יקתאל — לא על־שום שהשליך מראש הסלע עשרת אלפים איש חיים, אלא לזֵכר המלחמה, שגבר יהודה. ובימים שנלחם אמציה באדום, פשטו, לפי עדות מדרש־אגדה, בני אפרים מן הגדוד, אשר השיב אמציה, בערי יהודה — „משמרן (קרי: מחברון) ועד בית חורון ויכו מהם שלשת אלפים ויבֹזו בִזה רבה" (שם, יג). הרי כאן הגורם למלחמת אמציה עם ישראל.

אך אין עֹנש בלי חטא. יודעים אנו, כי כשל אמציה במלחמה זו, ולבסוף קשרו עליו עבדיו וימיתוהו. וכל זה למה? בספר דברי־הימים דרשו, כי בשוב אמציה ממלחמתו עם אדום הביא עמו „אלהי בני שעיר"... „ולפניהם ישתחוה ולהם יקטר" (שם, יד) — ונביא בא והוכיח את המלך בשם יהוה: „למה דרשת את אלהי העם, אשר לא הצילו את עמם מידך"? ואמציה השיב בקשיות עֹרף: „הליועץ המלך נתנוך? חדל לך — למה יכוך"? עכשו נבא לו הנביא: „ידעתי, כי יעץ אלהים להשחיתך, כי עשית זאת ולא שמעת לעצתי" (שם, טו–טז). מה שבא עליו אחר־כך גרם לפי־זה החטא.

ואמנם לא מצאנו בכל המקרא, כי עבדו בני אדום אלוה אחר זולת יהוה, אשר יצא משעיר ובא מתימן — מה שבררתי כבר למעלה. ואין לשער, כי „אלהי שעיר" זה הוא אלהי החֹרי, יושבי הארץ מלפנים, ואותו הביא עמו אמציה בשובו ממלחמה עם אדום. שהרי לא מצאנו במקרא, כי היה באדום נֶעבד אותו האלוה הקדום. ועוד: מה משמעות הדברים „אשר לא הצילו את עמם מידך"? ואין ספק, כי אין כל הספור הזה אלא מדרש־אגדה, להסביר את המאורע התמוה, שבאה צרה זו על אמציה, אשר היה מלך ישר.

מאורעות חיי המלך עזריה (עֻזיהו) בן־אמציה מסֻפרים בספר־מלכים ב (טו, א–ז) בקצור. נאמר עליו, כי נגעוֹ יהוה בצרעת עד יום מותו „וישב בבית החפשית, ויותם בן־המלך [אשר היה] על הבית שפט את עם הארץ".

כ־תו ברית עוד לפני הקשר, וקבע כאן ספור המאורע מה שלקח מספר־מלכים ב (כג, טז־יז). אחר־כן הוא חוזר לענינו: „וישם יהוידע פקֻדת בית יהוה ביד הכהנים הלוים, אשר חלק דויד על בית יהוה להעלות עלות יהוה, ככתוב בתורת משה, בשמחה ובשיר על־ידי דויד, ויעמֵד השוערים על שערי בית יהוה, ולא יבוא טמא לכל דבר" (דהי"ב, כג, יח–יט).

בספר־מלכים ב (יב, ג) נאמר: „ויעש יהואש הישר בעיני יהוה כל ימיו, אשר הורהו יהוידע הכהן". מובן הדברים מחֻוָר: יהואש עשה כל ימיו הישר בעיני יהוה; הוא עשה את אשר הורהו יהוידע הכהן. אך בזמן מאֻחר סברו הדברים במובן אחר: יהואש עשה את הישר בעיני יהוה כל הימים, אשר הורהו יהוידע. משמע מזה, כי אחרי־כן לא עשה עוד הישר בעיני יהוה. וזה נראה להם גם מהאחרית הרעה של המלך, כי בסוף ימיו אמר חזאל מלך ארם לעלות על ירושלים, ורק בשחד מרֻבה העביר המלך את הסכנה מעירו. ויקשרו עליו עבדיו וימיתוהו. בכל הדברים האלה אין ענין תמוה. כשלכד חזאל את גת, שם פניו לירושלים. והמלך הומת בקשר־ארמון, כשם שהומתה אם אביו. גם אחרית אמציה בנו, המולך תחתיו, היתה כך. אבל בדה"י נדרש זה בארֻכה. אחרי מות יהוידע 1) „באו שרי יהודה וישתחוו למלך – אז שמע המלך אליהם" (כד, יז). אין מובן הדברים, כי עשו אותו שרי יהודה אלוה, כסברת הראשונים (עיֵן שמות רבה, פר' סה). זה לא היה מעולם בישראל, כי כבדו בן־אדם, מי שיהיה, כבוד אלהים. אך באו והחניפו לו ומשכוהו לעבודה־זרה, והמלך נענה להם. „ויעזבו את בית יהוה אלהי אבותיהם ויעבדו את האשרים ואת העצבים". כאשר הוכיח אותם זכריה בן־יהוידע על זה, רגמוהו באבנים „במצות המלך בחצר בית יהוה" (שם, שם, כא). במיתו אמר: „ירא יהוה וידרש". ולפי־זה מובנים המאורעות, שבאו על יואש „לתקופת השנה" (כד, כג–כה).

גם ספורי מאורעות של אמציה בן־יואש נדרשו בספר דה"י. בספר־מלכים ב (יד, ז) מסֻפר בקצור, כי נצח אמציה על אדום והכה עשרת אלפים איש בגי המלח. כבר ראינו למעלה, כי בימי יהורם בן־יהושפט פשע אדום מתחת יד יהודה, ועכשו חזר אמציה וגבר עליהם. אחר נצחון זה שלח אמציה ליואש בן־ירבעם מלך ישראל: „לכה ונתראה פנים", והיתה מלחמה בין אפרים ובין יהודה, וגבר אפרים (שם, שם, ח–טז). הגורם למלחמה זו אינו מפֹרש בספור המעשה. ונראה זה כרמות רוח מצד אמציה, כי „נשאו לבו". בכלל הדבר מחֻוָר. תמיד היו חכוכים בין אפרים ויהודה, ורק בימי מלכות בית־עמרי בישראל היה שלום ביניהם. איך שיהיה, בספר דה"י נאמר טעם למלחמה זו. כשאמר אמציה להלחם באדום, פקד את חילו,

1) לפי המשך הספור, היה זה בסוף ימי יואש, כשנתים לפני מותו. הוא מָלך ארבעים שנה. וכשנאמר בדה"י: כי היה יהוידע במותו בן מאה ושלשים שנה (כד, טו), הרי שהיה בשעת קברו על עתליה בן תשעים ושתים שנה!

את בית המלך במבואו הראשי ואת שער סור ואת השער אחר הרצים. חשב, כי יכנסו הקושרים לבית המלך להמית את עתליה; וכדי שלא יבוא אדם אחריהם להצילה, ישמרו שתי שלישיות של מחלקה זו את המבואות. זה מסר לשלישית הכרי והרצים „באי השבת", כלומר, זו שהיתה לה משמרת בשבוע זה. ושתי הידות, שאר הכרי והרצים „יוצאי השבת", שלא היתה להם משמרת עבודה בשבוע זה, „ישמרו את משמרת בית יהוה אל המלך" 1). כששמעה עתליה את קול ההמון, יצאה „אל העם בית יהוה" דרך מבוא המסך המיֻחד למלכי בית־דוד מבית המלך למקדש (מלכים־ב, טז, יח). את המבוא הזה לא שמרו, כי אי־אפשר היה להעמיד שם משמר בחשאי. אך יהוידע הכין הכל, שימיתו את עתליה בבואה דרך מבוא זה אל בית יהוה. קֶשר יהוידע ושרי המאות „לכרי ולרצים" על עתליה היה קשר־ארמון. לא העם עשהו, אלא חיל שומרי הארמון. יהוידע הכהן היה הכח המניע במאורע זה – ולאחר מעשה הסכים לו העם בירושלים, ויהוידע הכהן כרת להם ברית בין יהוה ובין המלך והעם, להיות לעם יהוה, ובין המלך והעם. אבל בזמן מאֻחר היה הדבר קשה בעיניהם: איך הרשה יהוידע „לכרי ולרצים" להכנס במקדש? הלא „הזר הקרב יומת". איך עמד יהואש בבית יהוה, „ויעמדו הרצים איש איש וכליו בידו מכתף הבית הימנית עד כתף הבית השמאלית למזבח ולבית על המלך סביב"? על־כן שִׁנה מחבר ספר דברי הימים את הספור ברֹב פרטיו. לא באו שרי המאות, איש ואנשיו, אלא חזרו בכל ערי יהודה ויאספו את הלויים – הם שומרי הבית הליגליים – ויבואו אל ירושלים. עמהם היו גם ראשי האבות לישראל, לא להכנס למקדש, אלא להיות באותה עצה, בהחזרת מלכות בית־דוד (כג, א–ב). ותחלה כרתו ברית בבית האלהים (בעזרת ישראל) עם המלך ואחר־כן סדר את הקשר על עתליה. ולא הכרי והרצים נכנסו למקדש ועמדו על המשמר – אלא הכהנים והלויים והשוערים (שם, שם, ד). ובפֵרוש הוא אומר: „וְאַל יבוא בית יהוה כי אם הכהנים והמשרתים ללוים (השוערים) – המה יבאו, כי קֹדש המה – וכל העם ישמרו את משמרת יהוה", יהיו זהירים לבלי הכנס למקדש. „והקיפו הלוים את המלך" (שם, שם, ו–ז). את הדברים קבע מחבר ספר דה"י בספורו מתוך מדרש־ההיסטוריה, מה שהיה מכֻוָּן למצב הענינים בימיו. אך לספור זה נשתרבבו עוד קצת מקראות (שם, שם, י–יא) מספורי המעשה בספר־מלכים ב, ואלה סותרים כל מה שנאמר למעלה. גם בזה אנו מכירים, כי לא בא ספר דברי הימים לידי גמר סדורו, אלא כי אסף המחבר וגבב את החֹמר הנדרש לעבודתו, והמסדר קבעו אחר־כן בלי הבחנה וזקוק בספר שלפנינו. גם להלן עלו בספור זה סתירות, ואין סדרו עולה יפה (כג, טז-כא). שכח המסדר, כי לפי הרצאתו

1) כך יש לדַיֵּק בדברי יהוידע: הוא חָלק את „הכרי והרצים" לשלש מחלקות, ומחלקת „באי השבת" גם־כן לשלש.

אגדה מספרים שונים וקבעם בספרו, ולסתירות בולטות מזה לזה לא שם לבו.

את המאורע הגדול, אשר אֵרע באפרים בימי אחזיהו – וזה גרם להמהפכה גם ביהודה – אבדן בית־עמרי, הזכיר בספר דברי־הימים רק כלאחר־יד, עד־כמה שהיה צריך לו בספורי המאורעות של מלכות בית־דוד. שהרי בהרצאה ההיסטורית מזמן חלֻקת אפרים ויהודה סלק את־עצמו בעִקר מאפרים, ולא דבר בו אלא במה שהתיחסו מאורעותיו למאורעות ביהודה. בקצור מסַפר בדה"י מות אחזיהו בן־יורם ואבדן זרע המלוכה על־ידי עתליהו אשת יורם, אֵם אחזיהו. אבל המאורע, שהיה לאחרי זה, הצלת יואש בן־אחזיהו והחזרת מלכות בית־דוד, ספר בארֻכּה ובהוספת מדרשי־אגדה. בספור זה המדרש פֵרוש והסברת הענינים, שבימי בית שני לא היו מובנים כהויתם. בספר־מלכים מסַפר המאורע הזה באפן, שהיה תמוה מאד לבני הדורות המאֻחרים ונראה סותר לדברי תורה. בספר־מלכים ב (יא, ב–ג) מסַפר, כי בשעה שאִבדה עתליהו את כל זרע המלוכה גנבה יהושבע בת המלך יורם את יהואש, בן־אחזיה, אותו ואת מינקתו, שהיו בחדר המטות בשעת מעשה, ותסתירהו בבית יהוה שש שנים. בספר דה"י ב (כב, יא–יב) מוסיף עוד, כי היתה יהושבע(ת) אשת יהוידע הכהן, מה שהוא קרוב לשמוע. אך בענין הסגרת הבן הקטן הוא מערבב את הדברים, כי היה נבוך בזה: איך הסתירו את בן המלך, והוא „זר", בבית יהוה? על־כן הוא אומר תחלה: „ותתן אתו ואת מינקתו בחדר המטות". לא הוציאה אותם משם, אלא נתנה אותם לשם. אבל אחר־כן נזכר המחבר, כי אי־אפשר לכַוֵן את כל הספור מהמלכת יואש, אם לא היה נחבא בבית אלהים, על־כן חסר ורשם: „ותסתירהו יהושבעת בת המלך יהורם, אשת יהוידע הכהן – כי היא היתה אחות אחזיהו – מפני עתליהו ולא המיתתהו; ויהי אתם בבית האלהים מתחבא..." נראה ברור, כי לפנינו הרכבת שני ספורים, שהרי למעלה כבר אמר, יהושבעת זו, שהצילה את בן המלך, מי היתה; אלא תחלה חשב, כי די לו „בחדר המטות", ואחרי כן הכיר, כי צריך הוא דוקא לבית האלהים. אך עודֶנו זהיר בדבריו ואומר: „ויהי אתם בבית האלהים מתחבא". נראה מדבריו, כי סמוך למקדש היתה דירת־קבע לכהן, וגם זו נקראה „בית האלהים"; אך לא במקדש עצמו היתה דירה זו, ועל־כן החביאו שם את יואש.

אֹפן המלכת יואש בשנת שבע למלכות עתליהו מסֻפר בספר־מלכים ב (יא, ד–כ) בבֵרור. יהוידע הכהן, שחפץ היה בהחזרת מלכות בית־דוד, כי במלכות עתליהו גברה עבודת הבעל (שם, שם, יח), שלח לקרא אליו, אל בית יְהוה, את שרי המאות „לכרי ולרצים" (בענין ה„כרי" עַיֵן אוה"ש לגזניוס־בוהל, מהדורה טז, ערך זה), „וַיַשבע אתם בבית יהוה וירא אתם את בן המלך". את הקשר על עתליהו סִדר לכל פרטיו. הוא חלק את הכרי והרצים לשלש מחלקות: השלישית מהם ישמרו את בית המלך, יקיפו את הבית, שבו ישבה עתליה. מַחלקה זו עַצמה חִלֵק גם כן לשָלש, לשמור

שאי־אפשר להעמיד עליהן ספור היסטורי. בכל־אפן אין הדברים בתפלת יהושפט (כ, ו–יב) היסטוריים. אלה הם דברי העם ביחוסו לשכני ישראל הרעים. יודעים אנו, כי כל ימי בית שני היו העמים האלה מצֵרים לישראל, ועוד בימי מלחמות החשמונאים היתה ידם עם אנשי סוריה. דברי תפלת יהושפט מצַירים לנו הלך־נפש העם בימים ההם: „הנה בני עמון ומואב והר שעיר, אשר לא נתתה לישראל לבוא בהם, בבאם מארץ מצרים, כי סרו מעליהם ולא השמידום; והנה הם גֹמלים עלינו לגרשנו מירֻשתך אשר הורשתנו" (דהי"ב, כ, י–יא). טענה זו לא שמענו בשום מקום אחר.

בימי יהושפט היה יהודה כפוף לאפרים. ובהיות יד אפרים תקיפה, בימי עמרי ואחאב בנו, הֵגן גם על יהודה. אחר מות אחאב התמוטטה גם ממלכת אפרים, ומאז סר צלה מעל יהודה. בימי יהורם בן־יהושפט פָּשע אדום מתחת יד יהודה; אז תפשע גם לבנה בעת ההיא (מל"ב, ח, כ–כב). ההיסטוריה המקראית תלתה מאורע זה בחטא יהורם, אשר עשה את הרע בעיני יהוה, והלא בת אחאב ואיזבל היתה לו לאשה (שם, שם, יח). בספר דברי־הימים דרש את הדברים האלה ותלה ביהורם חטאים גדולים. תחלה הוא אומר, כי הרג יהורם את אחיו, בני יהושפט (דהי"ב, כא, ד), ואין אנו יודעים, זה מנין לו? אחר־כן מעיד עליו: „גם הוא עשה במות בהרי (בערי) יהודה וַיֶזן את ישבי ירושלים וַיַּדח את יהודה" (שם, שם, יא). אבל הוא עצמו אומר למעלה (כ, לג) על יהושפט: „אך הבמות לא סרו, ועוד העם לא הכינו לבבם לאלהי אבֹתיהם". וזה היה בסוף ימי יהושפט. ועוד יסד מחבר הספר, או לקח זה מספר מדרש־אגדה זולתו, „מכתב מאליהו", אשר כתב ליהורם בן־יהושפט. בימי מלך יהודה זה עלה אליהו כבר בסערה השמימה, והמכתב – אִלו היה היסטורי – היה צריך להיות מאלישע. אך מובן, כי אינו אלא אגדה, ובסדר הזמנים לא דָק. לפי המִספר בספר דה"י נתקַימה נבואת אליהו „במכתבו" ליהורם, כי באו עליו הפלשתים „והערבים אשר על־יד כושים" (כאן ברור, כי הכַּוָנה לכושים המְדיָנים) „וישבו את כל הרכוש הנמצא לבית המלך וגם בניו ונשיו, ולא נשאר לו בן כי אם יהואחז [אחזיהו] קטֹן בניו" (שם, שם, יז). לבסוף מת המלך עצמו בתחלואים קשים כדבר אליהו. אחרי מותו המליכו „את אחזיהו בנו הקטן תחתיו, כי כל הראשֹנים הרג הגדוד הבא בערבים למחנה" (כב, א). כל הספור הזה לקח המחבר מאיזה ספר מדרש־אגדה ולא חש לסתירותיו לשאר ספורי ספרו. למעלה (כא, ה) הוא אומר: „בן שלשים ושתים שנה יהורם במלכו ושמונה שנים מָלך בירושלם", וזה מסכים למִספר בספר־מלכים ב (ח, יז). הרי שהיה יהורם במותו כבן ארבעים שנה. אחזיהו בנו היה בן כ"ב שנה במלכו (שם, שם, כו); בספר דה"י (כב, ב) נאמר: „בן ארבעים ושתים", וזו אמנם טעות הסופר, וצריך לנַסח: עשרים ושתים. בכל־אפן לא היה אחזיהו „קטֹן בניו" של יהורם. הוא הולידו בשנת י"ח לחייו – וכמה „בנים ראשונים" היו לו לפני לדת אחזיהו? וכבר בררתי, שכך היה דרכו של בעל ספר דברי־הימים, כי לקט וגבב ספורי־

תקון בתי־הספר בכל ערי יהודה. בשנת שלש למלכו שלח את שריו „ללַמד בערי יהודה״, והלויים סִיעוּ להם בזה: „וילַמדו ביהודה — ועמהם ספר תורת יהוה – ויסֹבו בכל ערי יהודה וילַמדו בעם״ (יז, ז–ט). ספור זה חשוב הוא לא במובנו ההיסטורי, אלא בציור המצב הרוחני בישראל בסוף ימי מלכות פרס. מחבר ספר דברי־הימים יִחס את המצב הרוחני בימיו לזמן קדום, לימי יהושפט, שהוא תִקן תלמוד תורה בכל ערי יהודה. אבל אין ספק, שזה היה נוהג בימים, שנוסד בהם ספר זה. והיו ממֻנים על בתי־הספר, משגיחים שחזרו על כל הערים לראות בתקונם. ונראה, כי בעקר היו הלויים ממנים על זה. ואפילו אם נסכים, כי צִיֵר מחַבר הספר את סדר הלמודים בעם, שהיה בימיו (בערך אמצע שנות המאה הרביעית לפני התאריך הנ׳), שבח גדול זה לישראל. – זולת בתי־הספר היו בערי ישראל שופטים, לשפוט את העם ולפַקח על צרכי העיר (יט, ה–יא). גם זה יִחס מחבר הספר ליהושפט (ויתכן, כי דרש את שמו). והנה אין ספק, כי זה תקנו בישראל עוד בזמן קדום, עוד קֹדם לימי יהושפט. ובספר דברים (טז, יח) נקבע הצווי, למנות שופטים ושוטרים בכל הערים, „ושפטו את העם משפט צדק״. אבל עם־כל־זה אין בספור זה אלא מדרש השם יהושפט. ואולם יקרים הדברים, אשר יִחס מחבר הספר ליהושפט בצוותו את השופטים: „ראו מה אתם עשים, כי לא לאדם תשפטו – כי ליהוה ועמכם [יהוה] בדבר משפט. ועתה יהי פחד יהוה עליכם, שמרו ועשו, כי אין עם יהוה אלהינו עַולה ומשא פנים ומִקח־שֹחד״ (יט, ו–ז).

בספר־מלכים א (כב, כו) נאמר: „ויתר דברי יהושפט וגבורתו אשר עשה ואשר נלחם...״ נראה, כי כֻוַן בזה רק למלחמת יהודה בסיוע אפרים בארם ובמואב. שתי המלחמות לא היו מֻצלחות. אמנם במלחמת ארם לא גבר מלך ארם, אפילו לאחר שנפל אחאב במלחמה; אך במלחמת מואב ידענו ממקור אחר, מכתֹבת מצבת מישע, כי נצח מואב. אמנם גם דברי הכתֹבת הזאת בהתפארות מֻרבה של מישע הם מֻגזמים. בספר דברי־הימים מֻספר בארֻכה על אותה מלחמה, שהיתה בימיו: „באו בני מואב ובני עמון, ועמהם מהעמונים 1), על יהושפט למלחמה״ (כ, א). לא נראה לי, שיהיה ספור־מאורע זה בכל פרטי נסים שבו היסטורי. נאמר כאן, כי גם האדומים נלחמו ביהודה בסיוע מואב ובני עמון והמעונים (כ, י וכג), ואנו יודעים ממקום אחר, כי בימי יהושפט היה אדום כפוף ליהודה (מל״א, כג, מח). ואמנם אפשר, כי אמרו „בני שעיר״ לסַיע למואב ובני עמון, כדי להסיר עֹל יהודה מעל צוארם 2). אך המעשה מֻספר בדה״י בגוזמאות ותמיהות,

---

1) התרגום היוָני גורס מהמעונים, שֵם אֻמה מבני קדם (עַיֵן להלן, כו, ז; דהי״א ד, מא), ונוסח זה ישר.

2) למעלה (כ, ב) הוא אומר: „בא עליך המון רב מעבר לים [לירדן] מארם״, ואפשר שיש לנסח: ומאדֹם.

מדרשי־אגדה כאלה נמצאים בספרי־מדרש מישראל ומערביאים, שאין להם שום יסוד היסטורי.

לכלל מלכי יהודה, החביבים לבעל ספר דברי הימים ביותר, שַׁיך יהושפט בן־אסא. על־מה היה חביב יותר מאסא אביו, אי־אפשר לכַוֵן. הפסיכולוגיה של מדרש־אגדה לא נחקרה עוד דֵי צרכה. יש שאנשים ומאורעות חביבים לבעלי־אגדה, והם דרשו בהם תלי־תלים של ספורים ותָלו בהם פרטים ופרטי־פרטים, מבלי שנדע לכַוֵן הסבה. על יהושפט אמרו, כי היה מקבל תוכחה. כשחזר ממלחמת רמות־גלעד, יצא יהוא בן־חנני החֹזה לקראתו והוכיחו: „הלרשע לַעזר ולשנאי יהוה תאהב? ובזאת עליך קֶצף מלפני יה:ה" (יט, ב) ולא קָצף יהושפט על הנביא המוכיח אותו, כשם שעשה אביו. וגם בהתחברו לאחזיהו מלך ישראל, לשלוח אניות לאופיר, נבא לו אליעזר בן דודוהו ממרשה: „בהתחברך עם אחזיהו פָּרץ יהוה את מעשיך" (כ, לז) — גם לזה שתק יהושפט. אפשר היה לשער, כי במדה זו נתחבב יהושפט לבעלי מדרשי־אגדה. אבל באמת אין זאת הסבה, אלא המסֻבב. מכיון שהיה חביב להם ודרשו בו לשבח, המציאו את ספורי התוכחה, שהיה יהושפט מקבל באהבה. בספר־מלכים לא מצאנו, כי הוכיחו אדם על „שעזר לרשע" במלחמת רמות־גלעד, או כי פרץ יהוה את מעשיו בהתחברו עם אחזיהו. ולא עוד, אלא שמאורע זה מסֻפר בספר־מלכים באֹפן אחר לגמרי. יהושפט שלח תחלה בלבדו אניות תרשיש לאופיר, להביא משם זהב — ונשברו האניות בעציון גבר. אז הציע אחזיהו לפניו, כי ישלחו עוד פעם אניות ביחד, „ולא אבה יהושפט" (מלכים־א, כב, מט–נ). מזה אנו רואים, כי היו תולים בו מדות טובות ומעשים טובים והאריכו בשבחו (דה"י ב, יז–כ) בחייו ואפילו אחר מותו (כב, ח–ט). „ויהי כהשפט יהוא עם בית אחאב וימצא את שרי יהודה ובני אחי אחזיהו (בספר מל"ב, י, יג, נאמר כי היו אחי אחזיהו ולא בני אחיו) משרתים לאחזיהו — ויהרגם; ויבקש את אחזיהו וילכדֻהו — והוא מתחבא בשמרון — ויביאֻהו אל יהוא וימיתֻהו ויקברֻהו, כי אמרו: בן יהושפט הוא, אשר דרש את יהוה בכל לבבו..." 1).

בימי יהושפט ואחאב היתה ממלכת יהודה כפופה לממלכת אפרים התקיפה ממנה. ולפיכך אין שום יסוד היסטורי לזה שמסֻפר בספר דברי־הימים (יז, ב): „ויתן (יהושפט) חיל בכל ערי יהודה הבצֻרות ויתן נציבים בארץ יהודה ובערי אפרים, אשר לכד אסא אביו". ליהושפט יַחסו

1) בסוף מקרא זה נמצאים הדברים: „ואין לבית אחזיהו לעצֹר כֹּח לממלכה", כאִלו הם דברי יהוא ואנשיו. לזה אין מובן. אבל הדברים שַׁיכים למה שאחריהם: „ואין לבית אחזיהו לעצר כח לממלכה — ועתליהו אֵם אחזהו ראתה כי מת בנה ותקם ותדבר את כל זרע הממלכה". בכמה מקומות של ספר דברי־הימים נראה ברור, שלא הספיק המחבר לסדר את ספרו ולעבד את החֹמר שבידו; והמסדר שקם אחריו לא עמד תמיד על כַּוֵנת דבריו וחבר ענינים נפרדים או הפריד מחֻברים.

המלחמה בשתי המחנות וַדאי מְגזם הוא. אחרי נצחון זה התעורר עזריה בן־עודד ויצא לקראת אסא וחילו השבים מן המלחמה ויאמר אליהם: „שמעוני אסא וכל יהודה ובנימן – יהוה עמכם בהיותכם עמו, ואם תדרשֻׁהו יִמָּצא לכם, ואם תעזבֻהו יעזֹב אתכם״ (טו, ב). ומחבר הספר, שדרכו היה להשתמש במדרשים בלי הבחנה, שכח מה שאמר למעלה, שבימי אביה לא עזבו את יהוה אלהי ישראל, ורושם על־פי מקור אחר בתמימות: „וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וללא כהן מורה וללא תורה״ (שם, שם, ג) „ובעתים ההם אין שלום ליוצא ולבא, כי מהומות רבות על כל יושבי הארצות״. ציור זה מסכים למצב הארץ – לא בימי אסא, אלא בימי ארתחשסתא השלישי (34–369 לפני התאריך הנ׳), שאז נוסד ספר דברי הימים. – אסא אסף „את כל יהודה ובנימן והגָּרים עמהם מאפרים ומנשה ומשמעון (ולא ידע, כי נבלע שמעון ביהודה, אלא נדמה לו, שהיה בשבטי ישראל), כי נפלו עליו מישראל לרֹב, בראתם כי יהוה אלהיו עמו״. ולא די למחבר הספר בזה, אלא הוא מוסיף עוד בהפלגה מְרֻבָּה: „ויבאו בברית לדרוש את יהוה אלהי אבותיהם בכל לבבם ובכל נפשם; וכל אשר לא ידרש ליהוה אלהי ישראל יומת – למן קטן ועד גדול, למאיש ועד אשה״ (טו, יב–יג).

בספר־מלכים א (טו, כג) נאמר על אסא, כי „לעת זקנתו חלה את רגליו״. גם מאורע זה דרשו בדה״י, כי קשה היה בעיני בני הדורות המְאחרים, שאדם צדיק כאסא נלקה ביסורים לעת זקנתו. אמרו עליו, שלא כשורה עשה לשַׁחד את מלך ארם ולבקש סיוע ממנו. אז בא אליו חנני הראה והוכיחהו על זה: „בהשענך על מלך ארם ולא נשענת על יהוה אלהיך, על־כן נמלט חיל מלך ארם מידך. הלא הכושים והלובים 1) היו לחיל לרֹב, לרכב ולפרשים להרבה מאד, ובהשענך על יהוה נתנם בידך״ (טז, ז–ח). המלך כָּעס על הראה ויתנהו בית המהפכת, ומאז היה נזוף לעם (שם, שם, י). חָלְיִ רגליו היה הענֹש שבא עליו, „וגם בחליו לא דרש את יהוה, כי ברפאים״ (שם, שם, יב), שהרי אִלּוּ דרש את יהוה, היה רופא אותו. מה שמְספר באֹפן קבורתו (טז, יד), אפשר שהיתה להם איזו מסֹרת היסטורית בזה; אבל גם

למבוא גדֹר עד למזרח הגיא לבקש מרעה לצאנם; וימצאו מרעה שָׁמן וטוב...״ והנה אם נמצא יסוד היסטורי בספור זה, כי נלחמו הכושיים, הם המדיָנים, ביהודה, שפשטו תחלה על ערי יהודה ולבסוף הכום היהודים, וַדאי שלא היה זה בימי אסא, אלא קרוב לימי מחבר ספר דה״י. והנה שערתי במקום אחר (במאמרי „כיצד נסדרה התורה״), כי פרשת מדיָנים בספר במדבר (כה, טז–יח; לא, א–מז) מכֻוֶּנת לאיזה מאורע היסטורי בסוף ימי מלכות פרס; לפי דעתי, בספור שלפנינו מקומו. והראיה, השלל הרב באדם ובבהמה, אשר חלקו אז — אף־על־פי שהמספרים מְגזמים בלי ספק.

1) „והלובים״ — זוהי הוספה מְאחרת מתוך טעות. כסבורים היו, כי בכושים של אתיופיה הוא מדַבר (עַיֵּן למעלה, יב, ג), וחברו להם גם את הלובים; אבל בספור־המעשה עצמו אין זֵכר ללובים.

אנו מוצאים בהרצאה הספורית. אביה מתפאר ומתהדר לפני ירבעם ואנשיו, כי לא עזבו בני יהודה את יהוה אלהי אבותם, „ואנחנו יהוה אלהינו לא עזבנהו" (יג, י). אבל כשמת אביה ומָלך אסא אחיו 1) תחתיו, היתה ארץ יהודה מלאה גלולים. בספר־מלכים א (טו, יא–יג) מספר מה שעשה אסא לבער את הגלולים מירושלים, „אשר עשו אבותיו" (שלמה ורחבעם). ובעל ספר דברי הימים עצמו מאריך בספור זה (יד, ב–ד; טו, טז): „ויסר את מזבחות הנכר והבמות וישבר את המצבות ויגַדע את האשרים (יד, ב; עַיֵן דברים, ז, ה) – ואיך יהיה זה אפשר, אם בימי אביה, שמלך לפניו, לא עזבו את יהוה ועבודת המקדש היתה כתקונה?

מלכות אסא חביבה לבעל ספר דברי־הימים, שהרי עשה את „הטוב והישר בעיני יהוה" (יד, א), על־כן הוא מאריך בספור מאורעות המלך הזה ודורש בהם. ציור חביב למחבר הספר הוא קבוץ כל ישראל לריפורמה דתית, מעין זה המסֻפר בחיי יאשיהו. גם לאסא יחס מעשה כזה. התעוררות זו באה בימי המלך בסבת מלחמה עצומה שהיתה עליו. בספר־מלכים א נאמר: „ויתר כל דברי אסא וכל גבורתו..." (טו, כג). מה היתה „גבורתו" לא פרט שם, אבל בספר דברי־הימים נוסד על זה מדרש ארֹך. לאסא היה „חיל נשֹא צנה ורֹמח", מיהודה לא פחות משלש מאות אלף, „ונשׂאי מגן ודרֹכי קשת", מבנימין – מאתים ושמונים אלף, „כל אלה גבורי חיל". אבל זרח הכושי עלה עליו למלחמה בחיל אלף אלפים, „ויבא עד מרֵשה". לעצמו אין הדבר יוצא מגדר הטבע, כי נִצח חיל קטן על חיל גדול. חמש מאות ושמונים אלף יכולים לנַצח על אלף אלפים, אבל כי נאסף חיל כזה בארץ יהודה ובימים ההם – זהו בגדר הנמנע. אפשר, כי נמצא איזה גרעין היסטורי בספור זה. הכושיים, כלומר המדיָנים, התנפלו על יהודה ויבואו עד מרשה. שם הכה אותם אסא מלך יהודה וירדפם עד גדֹר 2) וגם הכה את כל הערים סביבות גדֹר. אבל מספר אנשי

---

1) גם בספר־מלכים וגם בספר דה"י נאמר, כי היה אסא בן לאביה בן־רחבעם. אבל באביה הוא אומר: „ושֵם אמו מעכה בת־אבישלום" (טו, ב), וכזה הוא אומר גם באסא (שם, שם, י), וכזה נאמר גם להלן (שם, שם, יג): וגם את מעכה אמו וכו'. בדה"י עמד על זה ואמר לתקן. לפיכך נסח: „ושם אמו (של אביה) מיכיהו בת־אוריאל מן גבעה" (יג, ב). אבל גם שמָה ושֵם אביה ושֵם מקומה לא יַטעו אותנו. שהרי למעלה הוא אומר: „ואחריה לקח (רחבעם) את מעכה בת־אבשלום ותלד לו את אביה (יא, ב); ויעמֵד לָראש רחבעם (קרי: רחבעם לראש) את אביה בן־מעכה, לנגיד באחיו" (שם, שם, כב) — הרי שהוא אסא אחיו.

2) בנוסח המסורה: „וירדפם... עד לגרָר" (יד, יב); וכן להלן: „ויכו את כל הערים סביבות גרר" (שם, שם, יג). אך בתרגום היוָנים מנסח גדֹר; וזה נראה נוסח ישר, כי הכושיים האלה היו מבני קדם, וכוש ארץ מולדתם היא חלק ממִדין. הם פשטו על יהודה, וכשגבר אסא עליהם והבריחם, רדף אחריהם עד גדֹר. שם בזז את כל הערים מסביב: „וגם אהלי (במובן הערבי: אנשי) מקנה הכו וישבו צאן לרֹב וגמלים" (שם, שם, יד) גדֹר היה מפֻרסם בימיהם בתור מקום מרעה, שכן הוא אומר (דהי"א, ד, לט – מ): „וילכו

נאמר עליו, כי הלך „בכל חטאות אביו"; „ומלחמה היתה בין [אבים בן] רחבעם ובין ירבעם כל ימי חייו" (טו, ג–י). זה נדרש בספר דברי הימים בארכה. אבִיָה [1]) בן־רחבעם אסר את המלחמה על ירבעם בארבע מאות אלף איש „בחור", ולירבעם היו לא פחות משמונה מאות אלף איש „בחור גבור חיל". כשהיו המחנות עומדות זו מול זו, קם אבִיָה „מעל להר צמרַים אשר בהר אפרים" ודרש באזני ירבעם ובאזני ישראל דרשה ארֻכה, כי עשה ירבעם מה־שעשה במרד ומעל לא רק כלפי בית דוד, אלא גם כלפי יהוה אלהי ישראל, אשר נתן המלוכה על כל ישראל לדוד ולזרעו אחריו לעולם „ברית מלח". ולא רק במלכות בית־דוד הרימו יד, אלא גם במלכות שמים: „הלא הדחתם את כהני יהוה, את בני אהרן והלוים, ותעשו לכם כהנים כעמי הארצות; כל הבא למלא ידו בפר בן־בקר ואילִם שבעה [2]), והיה כֹהן ללא אלהים" (דה"י ב, יג, ט). והוא מצַיֵר את סדר העבודה במקדש ירושלים – כהנים בדוכנם ולויים במעמדם ועולת התמיד בבֹקר ובערב וקטֹרת הסמים ולחם הפנים וכו' וכו' (שם, י–יא). ובעוד אביה דורש את דבריו, „וירבעם הֵסב את המארב לבוא מאחריהם – ויהיו לפני יהודה, והמארב מאחריהם". במַצב זה של סכנה צעקו בני יהודה ליהוה „והכהנים מחצצרים בחצֹצרות" [3]). ואף־על־פי שהיו בני אפרים המרֻבים, כפלַים כבני יהודה, נִגפו ירבעם וחילו לפני אבִיָה וחילו ויפלו חללים מישראל חמש מאות אלף איש בחור. על־פי הספור הזה לא הלך אבִיָה „בחטאות אביו" אלא עשה הטוב והישר בעיני יהוה.

את ספור המלחמה בין ירבעם ובין אביה בן־רחבעם אפשר שמצא ב„מדרש הנביא עדו". מובן, כי ספור יפה כזה מצא חן בעיניו ואספו אל ספרו ולא הרגיש בסתירות בולטות מספור זה לשאר ספורי המאורעות בספרו. אביה אמר על אביו רחבעם, כי כשמרדו בו בני ישראל, „היה נער רך־לבב ולא התחזק לפניהם" (יג, ז), אך רחבעם היה בן ארבעים ואחת שנה במלכו (מלכים א, יד, כא; דבה"י ב, יב, ג). וסתירה גדולה מזו

---

1) בספר־מלכים נקרא אבִיָם ובספר דה"י נקרא אבִיָה. ואפשר לשער, כי החליף מחבר ספר דה"י את אבים בן־רחבעם באביה בן־ירבעם. אך נראה לי, כי אבים ואביה הֵינו הך, והשנוי הוא רק במבטא (וגם לירבעם וגם לרחבעם היה בן בשם אבים=אביה). כי ברשימות האשוריות בטאו כל השמות בהברת „יה" בסוף „ימה". והטעם לזה: השמות בהברת ...יה הם בה' דגושה, ובטויה שהיו מבטאים אותה ין או ים, ואנשי המזרח מבטאים את ההברה ים בסוף המלה (כשהיא מֻטעמת) ימה. מזה נמֹכך, כי השם מִרים בטאו מריה וגם מרימה (מרימה או מרימנה אשת הורדוס). ונראה, כי בני הגליל היו אומרים מריה וכן אביה, ובני יהודה היו אומרים מרימה. אבים=אבימה. עַיֵן עוד S. Daiches, The Jews in Babylonia in the Time of Ezra and Nehemiah (1910).

2) מנהג קרבן מלואים היה מתחלף מזמן לזמן (עַיֵן ויקרא, ו, יג–טז; ח, א–ב; ט, א–ב). בימי ספר דברי הימים היו נוהגים בפר בן־בקר ושבעה אילים.

3) מקרא הוא דורש: „וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצרר אתכם, והרעֹתם בחצצרֹת ונזכרתם לפני יהוה אלהיכם ונושעתם מאיביכם" (במדבר, י, ט).

זה כבוד לבית צדוק, כי הגיע באפן כזה לכהֻנה גדולה. זו היתה נחלתו מזמן „אהרן הכהן". וגם לא נראה למחבר הספר יפה, כי עמד מלך תקיף והחליף כֹּהן בכהן. מובן, כי החסיר את המסֻפר בספר מלכים מה שעשה המלך שלמה לעת זקנתו, כי „אהב נשים נכריות", ואלה הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים – כי בָנה שלמה (זה שבנה את המקדש בירושלים!) גם בָּמה לכמוש שקוץ מואב ולמֹלך שקוץ בני עמון. מבת פרעה מסֻפר בספר מלכים, כי בָנה לה שלמה בית (ולתכלית זו „בנה את המלוא") ועלתה מעיר דוד (א, ט, כד). אין כותב הספר מטעים כלל את העובדה הזאת, ואפשר שלא היה רושם אותה, אלמלא היה צריך לסופה, כי בנה שלמה את המלוא וסגר את פֶּרץ עיר דוד אביו. ועל בנין זה הפקיד את ירבעם בן־נבט. ויהי כי הצטַיֵן זה בעבודתו, הפקיד המלך בידו את „כל סבל בית יוסף"; לבסוף גבה לבו והרים יד במלך (יא, כז–כח). מה שמסֻפר בספר מלכים בפשיטות נעשה בספר דברי הימים זכות למלך שלמה. הוא הרחיק את בת־פרעה מעיר דוד, „כי אמר: לא תשב אשה לי בבית (קרי: בבתי עיר) דויד מלך־ישראל, כי קדש המה אשר באה אליהם ארון יהוה" (ח, יא). אך למה הרחיק דוקא את בת־פרעה מעיר דוד ולא שאר נשיו? נראה, כי תחלה היה כתוב כאן: לא תשב אשה נכריה לי בבתי עיר דוד; אבל זה היה ממעֵט את שבחו של שלמה, על־כן הבליע את הנכריה וקִיֵם רק: „לא תשב אשה לי..." גם מה שאֵרע לשלמה בסוף ימיו, כי מרדו בו בכמה מדינות מלכותו, העלים בספר דברי הימים, וגם הרמת ידו של ירבעם בן־נבט בשלמה, המסֻפר בספר מלכים, החסיר מחבר ספר דברי הימים מספורו. נוח היה לו, אִלו היה מעלימה כל־עִקר. אך למחוק עובדה זו מן ההיסטוריה הישראלית לא היה באפשר, על־כן הבליע אותה המחבר ברמז קצר: „ושאר דברי שלמה הראשנים והאחרונים הלא הם כתובים... ובחזות יעדי החזה על ירבעם בן־נבט" (ט, כט). אבל בספור מלכות רחבעם הוא מביא את המשא־ומתן בינו ובין זקני ישראל, וכאן הוא אומר על ירבעם, כי היה במצרים, „אשר ברח מפני שלמה המלך" (י, ב).

חלֻקת אפרים ויהודה ושאר המאורעות בימי רחבעם מסֻפרים בספר דברי הימים כבספר מלכים. אך כאן הוסיף, כי באו הכהנים והלויים אשר בכל ישראל „ויתיצבו" על רחבעם בירושלים. „כי עזבו הלוים את מגרשיהם ואחֻזתם וילכו ליהודה ולירושלם; כי הזניחם ירבעם ובניו מכַּהן ליהוה" (יא, יד). והנה גם המסֻפר בספר־מלכים א בפרט זה, כי עשה ירבעם כהנים „מקצות העם אשר לא היו מבני לוי" (יב, לא), הוא על־פי מה שנאמר בספר־דברים (השפעת ספר זה על ספר־מלכים בררתי בדברי על ספר־מלכים); אבל לא נאמר שם, כי באו הכהנים והלויים מכל ערי ישראל „והתיצבו" על רחבעם. ביאת הלויים מכל הערים לירושלים היתה בימי יאשיהו, כשאסרו את הבמות; ולא מכל ערי ישראל באו, אלא מערי יהודה.

על־דבר אבִיָם בן־רחבעם מסֻפר בספר־מלכים א (טו, א–ח) בקִצור.

כו, כב) – הוא אומר כאן בפרוש, כי נמצאים הדברים בספר מלכים, – „דברי חוזי" (לג, יט). אין לחשד במחבר ספר דברי הימים, כי בדה שמות ספרים היסטוריים ונבואיים, שלא היו כלל. קרוב, כי היו בימיו כמה ספרים, ספרי נבואה, ספרי היסטוריה וספרי מדרש־היסטוריה, קצתם נבלעו בספר־שמואל ב ובספר מלכים, ובימי בעל ספר דברי הימים היו עוד במציאות. גם ספרי מדרש נמצאו, הרחבת דברי היסטוריה ודברי נבואה. מחבר הספר השתמש בהם שמוש מרבה, ועוד הוסיף עליהם מה שדרש הוא עצמו בהרחבת ספורי המאורעות. אך הספרים האלה עצמם קצתם היו באמת רשומים של נביאים וחוזים בזמנים שונים. אבל בימים ההם צמחה וגדלה כבר הספרות הפסיבדו־אפיגרפית; היו כותבים דברים ומיחסים אותם אל שמות בני־אדם מפרסמים מדורות ראשונים. זה עלה לכמה דברי־נבואה, אשר תלו אותם בנביאים הראשונים, אשר היו בימי בית ראשון, וגם לדברי־היסטוריה ארע כזה. ומכיון שמצא מחבר ספר דברי הימים את הספרים כתובים ומנחים לפניו, שוב לא בחן אותם, מי אמרם וכתבם; וזולת זה הוסיף הוא עצמו הרבה משלו. וכבר בררתי בכמה מקומות, כי זה לא נחשב בימים ההם זיוף הספרים, אלא פרושם והרחבתם.

בספר דברי הימים ב עשה המחבר כבספר א: קצר והאריך כפי שהביאהו הצרך על־פי שיטתו ומטרתו. ספרו הוא בעקר הרצאה היסטורית של ממלכת יהודה, ובספר דברי הימים ב קבע את ספורי המאורעות מזמן מלכות שלמה עד חרבן בית ראשון. את מאורעות ממלכת אפרים סלק כלאחר־יד. הוא מביא מזה רק מה שצריך לענינו. לפיכך אינו דולג, כמחבר ספר מלכים, ממלכי יהודה למלכי אפרים ולהפך, אלא מספר עניני מלכי יהודה על־הסדר. מה שמרמז בספר מלכים, כי מלכות יהודה היתה ליגלית, ומלכות אפרים מרד ומעל, זה בטא בעל ספר דברי הימים בברור מרבה. זולת זה יש לו עוד כונה גלויה בהרצאה ההיסטורית: להרבות בשבח ולמעט בגנות. הוא מאריך בספורי המאורעות של המלכים הטובים ותולה בהם ענינים ותקנות מזמן מאוחר, כדי להגדיל מעלתם. מן הרעים מעלים עין או שמהפה עליהם בעדותו, כי חזרו בתשובה. ורק קצת פרטים יוצאים מן הכלל הזה: מה שהוא מספר בגנות המלך יואש בן־אחזיה ובגנות המלך עזיה שנצטרע. אבל גם בזה יש לו כונה: לפאר ולרומם מעלת המקדש ומעלת הכהנים „בני אהרן".

בספור מלכות שלמה הוא עושה מה שעשה בכפור מלכות דוד: מחסר כל מה שמספר בגנותו, או אפילו מה שנראה לו היותו גנאי לשלמה. כבר ראינו, כי החסיר את הכפור מאפן המלכת שלמה בחייו של דוד, כי היה משפט המלוכה לאדניה, ואחרי זה עזרו יואב ואביתר הכהן, ורק בעצת נתן הנביא וצדוק הכהן ובסיוע בת־שבע, אם שלמה, נסבה המלוכה לבן הצעיר. למחבר ספר דברי הימים נראה היותו שבח יותר לשלמה, כי לא היה אדם חולק על מלכותו. לפיכך לא היה צריך לספור הריגת יואב ושמעי בן־גרא יאדניה אחי שלמה. גם ענין גרוש אביתר מכהנה לא נראה לו נאה. אין

דברי דוד האחרונים. הוא מסר את הכסף והזהב ושאר חמר־הבנין ותבנית־הבית ותאיו לשלמה בנו במעמד השרים, אשר דרש באזניהם. אחר־כן ברך את כל קהל־ישראל. מצאנו, כי ברך יעקב את בניו לפני מותו, וגם משה איש־האלהים ברך לפני מותו את כל שבטי ישראל. מובן, שגם דוד המלך ברך את העם, כשהגיע יומו להפטר מן העולם. הברכה היתה בעקרה שבח והודיה ליהוה (ולפיכך הוא אומר בתחלתה: „ויברך דויד את יהוה לעיני כל הקהל”), אך לבסוף ברך את ישראל ואת שלמה בנו, כי יחון אותו יהוה בלב שלם, לקַיֵם תורתו (כט, י—יט). אחר־כן ברך גם העם את יהוה, וביום הִפרד דוד מן העם עשו משתה גדול „ויאכלו וישתו לפני יהוה ביום ההוא בשמחה גדולה וימליכו שנית לשלמה בן־דויד וימשחו ליהוה לנגיד ולצדוק לכהן” (כט, כב). כל שיטתו של בעל ספר דברי הימים נאמרת בדברים האלה. במעמד המלך דוד הזקן, אשר בחייו הכין הכל לבנין המקדש וסדר את מעמד הכהנים והלויים בו, ובמעמד כל העם משחו את שלמה ליהוה לנגיד ואת צדוק לכהן. מלכות בית דוד וכהֻנת בית צדוק – אלה חִבב כל־כך.

נראה, כי המחבר עצמו סדר את דברי הימים בשני ספרים. כי סוף ספורי מאורעותיו של דוד נראה כסיום ספר בפני עצמו: „ודברי דויד המלך הראשנים והאחרנים הנם כתובים על דברי שמואל הראֶה (זהו ספר־שמואל א שלפנינו, שכבר קראוהו „דברי שמואל הראה”) ועל דברי נתן הנביא ועל דברי גד החֹזה. עם כל מלכותו וגבורתו, והעתים אשר עברו עליו ועל ישראל ועל כל ממלכות הארצות”.

זהו סיום יפה לספר דברי הימים א. והנה ראינו, כי המחבר מזכיר מלבד „דברי שמואל הראה” עוד „דברי נתן הנביא” ו„דברי גד החזה”. נראה לי, כי אלה הם ספורי המאורעות של דוד בספר־שמואל ב שלפנינו. שהרי ברור הוא, כי „דברי שמואל הראה” מסַימים בספור מות שמואל (שמואל־א, כה, א). השאר יחסו לנתן הנביא, אשר חי בימי מלכות דוד עד סופה, לבד מן הפרשיות האחרונות שבספר־שמואל ב – אותן יחסו לגד החוזה, שנזכר בפרשת ענין שאול. ואין ספק, כי נכון יותר ליחס ספורים אלה לנתן הנביא ולגד החוזה מליחסם לשמואל, אשר מת קֹדם למות שאול.

ב. ספר דברי הימים ב

ספר דברי הימים ב הוא מדרש ספר מלכים. מחַבר הספר מזכיר „מדרש ספר המלכים” (כד, כז), ואפשר שספר דברי הימים ב הוא קצורו ובאו בו הוספות מספרי־מדרש אחרים. שהרי מזכיר הוא גם „מדרש הנביא עדו” (יג, כב), „דברי נתן הנביא”, „נבואת אחיה השילוני” ו„חזות יעדי החֹזה” (ט, כט), „דברי שמעיה הנביא” (יב, טו) „דברי יהוא בן־חנני” (כ, לד) – על ספר זה הוא אומר, כי נבלע בספר מלכים („אשר העלה על ספר מלכי ישראל”), „חזון ישעיהו בן־אמוץ” (לב, לב; עַיֵן גם

דברי הימים נדרש מאורע זה בארכה. ספור ממין זה, שבא לידו, היא דורש בו תלי־תלים של פרטים. „בראות דויד, כי ענהו יהוה בגרן ארנן היבוסי", אמר תכף: „זה הוא בית יהוה האלהים וזה מזבח לעלה לישראל" (כא, כח—לא; כב, א). אחרי המאורע הזה מסר דוד את המלוכה לשלמה בנו. גם בספר־מלכים א מספר, כי משחו את שלמה למלך בחיי דוד אביו. שם מספר המאורע יפה. בסוף ימיו, כאשר תש כחו, היו שריו וגדוליו מחלקים בדעותיהם בדבר ירשת המלוכה. יואב ואביתר הכהן „עזרו אחרי אדניה", כי היה זה הגדול באחים אחרי מות אמנון ואבשלום. אבל נתן הנביא וצדוק הכהן היו בעצה אחת עם בת־שבע, אם שלמה, להסב את המלוכה לבנה. בספר־מלכים מספרים פרטי המעשה באמת. ואף־על־פי שמכירים אנו נטיתו של מחבר הספר לשלמה, לא קלקל את הדברים ולא נטה מדרך האמת (וזוהי המעלה הגדולה של הספרים ההיסטוריים הראשונים במקרא). בספר דברי הימים אין רמז למעשה זה, שאפשר לקורא מבין לדרשו לצד אחר — אלא דוד היה זקן ושבע ימים (ולא חלוש ואינו יוצא מפתח ביתו, ואנשי ביתו מטים את לבו לרצונם) ומסר בחייו את המלוכה לשלמה בנו. כי היו על שלמה עוררין — אין מן הצרך לספר זה. ודוד לא היה חסר־כח לעת זקנתו. לאחר שסלק את־עצמו מעסקי המלוכה, היה פנוי להכנת בנין המקדש וסדר העבודה שבו. הכל הכין וסדר הוא: את החמר הדרוש לבנין ואת הבונים; כ"ד משמרות כהנה ולעמתן גם כ"ד משמרות לויה. זולתן גם משמרות השוערים. וגורלות הפילו בחלקת כ"ד משמרות כהנה ובכ"ד משמרות המשוררים וגם בעבודת השוערים (כג—כו). הכל היה ערוך ומסדר בסוף ימי דוד. והנה אין מן הצרך לברר, כי אין יסוד היסטורי בספור זה, ואפילו מסרת אגדה אין בו. זה המציא בעל ספר דברי הימים. אך אפשר ליחס להרצאה זו ערך היסטורי מצד אחר: הוא מציר את סדר עבודת הכהנים, המשוררים והשוערים שבימיו (לערך באמצע שנות המאה הרביעית לפני התאריך הנ'). אבל השמות, שהוא מקשקש בהם, חשודים בעיני. מה שהוא תולה בשם עובד־אדום, אשר בניו נעשים לו שוערים (כי בביתו עמד ארון האלהים קצת חדשים), מטיל חשד על הכל. נראה, כי משמרות הכהנים והלויים המשוררים ומשמרות השוערים היו בימיו; אך מה שהוא ממציא להם אילן־יחש — זהו ממין אילני־היחש אשר בתחלת ספרו. גדול היה כחו בנטיעות אלה. למתוח קו על כל השמות גם־כן אי־אפשר, שהרי קצת הם היסטוריים (אסף, ידותון, בני קרח). אבל מחבר הספר ערבב עובדות בבדותה. וכבר ראינו דרכו בענינים כאלה, ברשימות שאפשר לברר עדותו בהן. מה שהיה חסר, והוא היה צריך לו, השלים מדעתו. זולת זה נכשל גם בשטחיות מרבה. לפעמים שנה הדברים גם שלא לצרך. להבנת מעמד הכהנים והלויים בימי בית שני, בסוף זמן מלכות פרס, עלינו להשתמש בדבריו; אבל הם צריכים לזקוק וצרוף, להבחנה דיוקית.

בסוף ספורי מאורעות של המלך דוד מוסר לנו מחבר הספר את

אומר: „שאי מנחה ובאו לפניו" (טז, כט). אבל אותו הסיפר „הדיקן" בדברים כאלה נכשל באנכרוניסמוס גס, לתת בפי הלויים בימי דוד את התפלה: „...וקבצנו והצילנו מן הגוים" — כאלו היו מתפללים בימים ההם לקבוץ־גליות.

בספר־שמואל ב מספר, כי אחר שארע הדבר במות עזא, הסב דוד את ארון האלהים אל בית עובד־אדום הגתי. גם בדה״י מביא את הפרט הזה, אך לא השגיח על היותו גתי (יג, יג), אלא עשהו בן ידותון המשורר הלוי, ובני ידותון היו „לשער" (טז, מב), כלומר, מן השוערים (טו, יח; טז, לח). בזה הסביר הדבר הקשה, איך השכינו את הארון בבית עובד־אדום. את צדוק הכהן עשה בעל ספר דברי הימים לכהן ראש בבמה אשר בגבעון (טז, לט), ולא השגיח במה שמספר בספר־מלכים א (ב, כו–כז ולה), שרק בתחלת ימי מלכות שלמה נדחה אביתר מפני צדוק הכהן, שהיה בעצה אחת עם נתן הנביא, להעביר את המלוכה מאדניה ולתתה לשלמה. כל זה דרש מחבר הספר בספורים ההיסטוריים, כדי להמציא יסוד ליגלי לעבודת המקדש ולמעמדי כהנים ולויים שבימיו.

וכשם שהוא מוסיף על הספורים אשר מצא בספר־שמואל ב כך הוא מחסר הרבה — מה שנראה לו גנאי לדוד וביתו. את מאורע דוד ובת־שבע אינו מזכיר כלל. זה מובן. שהרי זהו גנאי לא רק לדוד עצמו, אלא גם לשלמה בנו, אשר ילדה לו בת־שבע. גם על מעשה אמנון ותמר ועל המאורע המבהיל במרידת אבשלום, אף־על־פי שזו אפיזודה חשובה מאד בחיי דוד, הוא עובר בשתיקה. לא מצא מחבר הספר כדאי, כי ידעו בני הדורות המאחרים מה שעבר בבית דוד. ואפילו מאורע שבע בן־בכרי לא הזכיר בדברי הימים. מלכות דוד היתה בודאי חביבה כל־כך בעם, שלא עלה על לב אדם לחלוק עליה ולהרים יד במלך. בבריתא לספר־שמואל ב מספר מעשה זר ותמוה (כבר בררתי, שלא היה ספור זה בטופס העקרי של ספר־שמואל ונקבע בו בזמן מאחר, כי מרמזה בו חשיבות המקום של בית־הבחירה). תחלת הספור: „ויסף אף יהוה לחרות בישראל ויסת את דוד". זה היה קשה בעיני מחבר ספר דברי הימים. להחסירו לא היה אפשר, כי הוא ענין גדול ובו תלה מדרש ארך בהכנת בנין המקדש על־ידי דוד חביבו. על־כן שנה קצת נוסח הדברים: „ויעמד שטן על ישראל ויסת את דויד..." (כא, א). השטן הסית את דוד לעברה, ועל זה קצף יהוה. זה נתן להשמע. בספר־שמואל ב נאמר רק בקצרה, כי בנה דוד מזבח בגרן ארונה היבוסי, אשר קנה, „ויעל עלות ושלמים ויעתר יהוה לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל" (כד, כה). אין כאן דבר וחצי־דבר מבנין המקדש. משום הכי לא אסף מחבר ספר־שמואל ב את הספור הזר הזה אל ספרו — אף כי נראה, שבטופס זה הוא קדום מאד. מסדר הספר עשה בחכמה ובהבחנה ולא גבב כל מיני ספורים שבאו לידו. ורק לאחר שדרשו במעשה זה, כי הוא יסוד המקדש בירושלים, אספוהו אל ספר־שמואל ב — שלא מדעת מסדרו. בספר

כאשר בררתי למעלה), וגם נאמר שם קרית יערים ולא גבעה — כי עִקר שֵם העיר קרית־בעל או בעלה הוא קרית יערים, ולפי־זה היה ביד מחבר הספר נוסח אחר בספר־שמואל ב. בכל־אפן הבין הוא את משמעות הדברים על אמתותם.

בספר־שמואל ב מסֻפר, כי מת עֻזא על אשר אחז בארון, „כי שמטו הבקר". כשהעלה דוד אחרי־כן את הארון מבית עובד־אדום הגִתי לא אֵרע עוד שום דבר רע. בספר דה"י חדש כאן סדר הלויים במעמדם ובשֵרותם במקדש (דה"י־א, ט, טז); דוד תקן, כי ישאו הלויים את הארון, „כי בם בחר יהוה לשאת את ארון האלהים ולשרתו עד־עולם" (טו, ב; עַיֵן דברים, י, ח). מאחר שנאמר זה בספר דברים, הרי הדבר מובן מאליו, כי היה כן בימי דוד. לא היה הספור חסר, אלא לִפְרט משא הארון על־ידי הלויים — וחסרון זה נמנה בספר דברי הימים. אך הוא לא אמר די בזה. מובן, כי במאורע גדול כהסעת הארון ממקום למקום נאספו הלויים למשמרותיהם על־פי יחש משפחותיהם, שהמציא מחבר הספר. בספר־שמואל ב מסֻפר, כי כשהעלו את הארון מבית אבינדב היו „דוד וכל בית ישראל משחקים לפני יהוה בכל עצי ברושים ובכִנֹרות ובנבלים ובתֻפים ובמנענעים ובמצלתים" (ו, ה), מבית עובד־אדום העלו את הארון „בתרועה ובקול שופר" (שם, שם, טו). ועל מאורע זה יסד הפיטן (תהלים, מז, ו): „עלה אלהים בתרועה, יהוה בקול שופר". ודוד היה „מפזז ומכרכר" לפני הארון. ברור הוא, כי לא היתה השמחה בפעם הזאת כבראשונה, כי היו יראים את הארון, לאחר שאֵרע הדבר הרע לעֻזא. בספר דברי־הימים עשו את השמחה העממית הזאת לסֵדר עבודה בשיר, באפן שהיה נהוג בימי בית שני. כלום „דוד וכל בית ישראל" היו „משַחקים" לפני יהוה? זוהי עבודתם של המשוררים במקדש. לפיכך צוה דוד את „שרי הלוִים", „להעמיד את אחיהם המשֹררים בכלי־שיר נבלים וכנֹרות ומצלתַים משמיעים[1] להרים־בקול לשמחה". וסדר מעמד המשוררים מצֻיר בפרטות ושמותם נזכרים (טו, יז—כד; טז, ד—ז). וגם נרשם השיר אשר שרו הלויים ביום ההוא לפני הארון (טז, ח—לו). שיר זה מלֻקט ומֻרכב ממזמורי תהלים (קה, א—טו; צו, א — עד אמצע פסוק יג; קז, א; קו, מז—מח) בקצת שנויים. והנה ידענו, כי בימים הראשונים לא היו מדַיקים בנוסחאות, ובהעתקות שונות של שירים היו הנוסחאות משֻנות. אך בקצת שנויים שלפנינו אנו רואים דיוק וזהירות. במזמור תהלים (צו, ו) נאמר: „הוד והדר לפניו, עֹז ותפארת במקדשו". זה שִנה בספר דברי הימים (כי בימי דוד לא היה המקדש) ונסח: „...עֹז וחֶדוה במקֹמו" (טז, כז). בתהלים (שם, ח) הוא אומר: „הבו ליהוה כבוד שמו, שאו מנחה ובאו לחצרותיו", ובדברי הימים הוא

1) בספר־שמואל ב נאמר „מנענעים", אך בימי ספר דה"י לא היו מנענעים במקדש ותִקן „משמיעים", שיהי זה תאַר למצלתים.

דוד (שם, ו, א–יב). והנה נאמר למעלה בפרוש, כי הרכיבו את הארון על עגלה חדשה, ועם־זה הוא אומר שם: „וישאהו מבית אבינדב...״. כי הובלת הארון בעגלה נקראה משא או יותר נכון הסעה. ולפיכך, כשהוא אומר להלן (שם, שם, יג): „ויהי כי צעדו נשאי ארון יהוה ששה צעדים...״ – אין המובן, כי נשאו את הארון בכתף, אלא אלה שֶׁלִּווּ את העגלה והסיעו אותה נקראים „נשאי ארון יהוה״. בספר דברי־הימים הוא דורש את הדברים. „וַיִּוָּעַץ דויד (המליצה „ויועץ...״ חביבה למחבר ספר זה; עַיֵּן דבה״י ב, י, ו וח; כ, כא; כה, יז; ל, כ; לב, ג) עם שרי האלפים והמאות לכל נגיד״ (יג, א); הציע להעלות את ארון יהוה לירושלים בקהל רב, ו„שרי האלפים והמאות לכל נגיד״ הסכימו וַדאי לזה. אז קבצו את כל ישראל „מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת״ ויעלו את הארון מִבַּעֲלָה מקרית יערים אשר ליהודה. השנוי העִקרי בשֵׁם המקום, אשר נמצא שָׁם ארון אלהים, הוא ענין חשוב וצריך לבֵרור. בספר־שמואל ב נאמר, כי הלך „דוד וכל העם אשר אתו מבעלי יהודה להעלות משם את ארון האלהים״. משם – מהיכן? עוד לא פֹרש כאן. בדברי הימים הוא אומר: „ויעל דויד וכל ישראל בַּעֲלָתָה אל קרית יערים...״ הלשון בספר דברי הימים מְחֻוָּר יותר. מסֻפר בספר־שמואל א (ו, כא; ז, א), כי לאחר שהחזירו הפלשתים את הארון העמידו אותו בקרית יערים „ויביאו אותו אל בית אבינדב בגבעה״. משמע מזה, כי גבעה זו (במקרא נמצאים כמה מקומות נקראים בשם גבעה) היא חלק מעיר קרית יערים. שם היתה גבעה, ועליה עמד מקדש קדום מְקדש לבַעלה (כי בת־זוגו של הבעל, העשתֹרת, נקראה גם „בעלה״ או „בעלת״, וכמה מקומות בארץ־ישראל היו מְקדשים לה; עַיֵּן יהושע, טו, ט; מלכים־א, ט, יח). קרית יערים נקראה תחלה בעלה (יהושע, שם) או קרית־בעל (שם, שם, ס) – משמע מזה, כי עבדו שם את הבעל וגם את הבעלה בת־זוגו. ויש אשר עבדו את שניהם ביחד, את ה„בעלים״, ולפיכך נקרא המקום הזה גם בעלי יהודה. ואל תתמה, כי העמידו את ארון האלהים, „אשר נקרא שם יהוה צבאות ישב הכרובים עליו״, במקדש של הבעלים או של בעלה – כי בימי דוד לא הבחינו עוד בין בעל ליהוה. הם עבדו את יהוה ואמרו, שזהו הבעל שלהם. ומצאנו, כי קרא דוד לאחד מבניו בשם בְּעֶלְיָדָע, ואחד מאנשי דוד נקרא בְּעַלְיָה=בעל הוא יהו. ולפי־זה היה הנוסח המקורי בספורנו: „וילך דוד וכל העם אשר אתו אל בעלי יהודה, להעלות משם את ארון האלהים״. ובזמן מאֻחר נתקשו בדבר ותקנו את הנוסח, כאלו יהיה שם בעלי יהודה במובן אנשי יהודה 1). ובספר דברי־הימים מה אומר: „ויעל דויד... בעלתה אל קרית יערים״. לפני מחבר הספר הזה היה הנוסח בעלה, לא „בעלי יהודה״ (והמובן הוא אחד,

---

1) עַיֵּן „מקרא כפשוטו״, ח״ב, עמ׳ 197, אשר נָגַע בדבר זה ולא הבינו על אמתותו. ועַיֵּן „אוצר השמות״, ערך בעלי יהודה.

ישראל״; מהם באו ה„ראשים״ מאתים, „כל אחיהם על פיהם״. הפרטים האלה חשובים, ועלינו להסתכל בהם, כי עוד נמצאים חוקרים העושים את ספר דברי הימים היסטוריה ומסתיעים ברשימותיו, כאלו הכל סלת מנפה.

בספורי מאורעות של מלכות דוד מאריך המחבר מאד ומרבה לדרש בהם. אך אין אלה דברי־אגדה, שהיו מסרת ביד העם, והוא עשה אותם היסטוריה — אלא אלה דברי־מדרש, מה שחדש המחבר מדעתו. אבל האמת נתנה להאמר, שאין המחבר מצלח בחדוש־מדרש שלו, וכמה ספורים יפים, שנקבעו בספר־שמואל ב, פנינים יקרות של הפיוט הספורי במקרא, מקלקל הוא באריכות דברים ובהוספת פרטים שלא לצרך, שאינם בגדר האפשר. לפעמים אין שום כונה בהרחבת הספורים, אלא הוא אוהב את האריכות ואת הפטפוט. ביחוד חביבות לו שיחות, שהוא שם בפי נושאי ענין ספורו. זה שגור בפי כל ספרי־היסטוריה הראשונים. מה שהיא לנו הסברת המאורעות והסתכלות פילוסופית של מאורעות ההיסטוריה, היו הראשונים מבטאים בדברים, שהם שמים בפי גבורי ספוריהם. אך בזה נבדל סופר בעל־כשרון מן סתם מחבר. בספרי־ההיסטוריה הראשונים שבמקרא, שמלבד ערכם ההיסטורי מצינים הם ביצירתם הספרותית, במעלת הפיוט האמתי, המעשים מרבים והשיחות מעטות. המזג הוא יפה, והשיחות הן קצרות, מועט המחזיק את המרבה; דברים מעטים, שבהם תכן רב. אבל בספר דברי־הימים המעשים מעטים והשיחות מרבות; ובאותן השיחות דברים שלא לצרך, הרחבה על־גבי הרחבה. הענינים מתמזגים ומתפשטים בידו, ואף המעשה נבלע באריכות דברים, ועלינו לזרוק קלפות אחר קלפות בטרם נבוא אל התוך.

עקר מדרשו של בעל ספר דברי־הימים הוא בעבודת המקדש. בכל־מקום שמזדמן לו — או שהוא מבקש מקום־הכשר — לדרש במעלת המקדש ושירות הכהנים והלויים בבית יהוה הוא מרחיב את הדברים ומאריך בהם. כונתו ליחס את סדר־העבודה שבימיו לימי דוד, כי הוא תקנו. יש התפתחות והתקדמות במקצוע זה. בתחלת ימי בית שני תלו את סדר העבודה במקדש־ירושלים ביחזקאל, שהוא יסדו; בדברי־הימים נתיחסו הדברים לדוד; בספר התורה נתיחסו למשה. כי מקדימים בקדש, ומה שהוא מקדם ביותר, הוא גם קדוש ביותר. בימי דוד העלו, לפי המספר, את הארון, „אשר נקרא שם 1) יהוה צבאות ישב הכרובים עליו״ (שמואל־ב, ו, ב). את הארון הרכיבו על עגלה חדשה, והבקר משכו בה. בדרך שמטו הבקר, ועזא שלח ידו להחזיק בארון וימת. זה היה קשה בעיני דוד ויט תחלה את הארון אל בית עובד־אדום הגתי. כשראה, כי היתה הברכה בבית עובד־אדום על הארון, שהיה נמצא בו, פקעה יראתו של דוד והביא את הארון אל עיר

1) מלת שם הכפלה בטעות — והתרגום היוני גורס: „אשר נקרא שם יהוה...״

שמואל ב. קצת פרטים הוסיף משלו, ואין אנו יודעים, אם היו לפניו מקורות אחרים, אשר בעל ספר־שמואל הרחיקם במתכּון (זה ברּרתּי ביחס ה„בריתא" לספר־שמואל ב (כב–כד). בדברי הימים מביא עוד רשימה אֲרֻכּה של „הבאים אל דויד לצקלג עוד עצור מפני שאול" (יב, א). אינו אומר אף ברמז כל־שהוא, מה ענין צקלג, שהיה דוד עצור בה „מפני שאול". זה העלים מפני כבודו של דוד. כי בשעה שנלחמו שאול ובניו מלחמת ארץ־המולדת (אף כי לא האמין שאול באחרית טובה של מלחמה זו) ומתו מות־גבורים בהר הגלבוע, או כדברי מחבר ספר דה"י „במעלו אשר מעל ביהוה", נמצא דוד במחנה פלשתים. ולא נלחם בחברתם עם ישראל, כי לא האמינו בו סרני פלשתים והרחיקוהו בכעס. להתנצלותו נאמין, כי חשב לעשות, מה שחשדו בו סרני פלשתים, להתרצות אל אדוניו „בראשי האנשים ההם". אבל עם־כל־זה מצא מחבר הספר יותר נאה לעבור על הכל בשתיקה. – רשימת האנשים „הבאים אל דויד לצקלג" יתכן שהיא היסטורית ביסודה; אך אין ספק, כי שלטה בה יד המחבר והרחיבה הרחבה מדרשית. זוהי למשל בדברי עמשי „ראש השלישים", אשר „לבשה אותו רוח" לאמר לדוד: „לך דויד ועמך בן־ישי – שלום, שלום לך ושלום לעֹזרך, כי עזרך אלהיך" (יב, יט). אינו מסתבר לנו, כי לנאום כזה היה עמשי צריך לרוח, שתהי „לובשת" אותו. – גם רשימת מספרי האנשים אשר באו אל דוד לחברון, להסב לו את מלכות שאול, אפשר שהיא היסטורית בעִקרה (יב, כג–מ; שמו"ב, ה, א–ג). אך ברי הוא, כי המספרים עצמם מְגזמים. בכלָּלם אנו מוצאים לערך שכ"ג אלף גבורים חלוצי צבא, עורכי מלחמה וכו' (שכ"ב וח' מאות אלף, לבד מבית צדוק הכהנים עשרים ושנים). אין אלה אנשים באים להסב לדוד את מלכות שאול – אלא חיל עצום ורב, שבו היה דוד יכול לכבש את העולם כֻּלו בימים ההם. ואלה האנשים היו בחברון שלשה ימים „אכלים ושותים". בהפלגת מִספרים לא הבחין מחבר ספר זה בין האפשר והנמנע, וכֹח־המדמה שלו לא ידע שעור וקצב. וגם בפרט־ים תמוהים המספרים האלה. הקפיד המחבר, שיהיו כל שבטי ישראל בהסכמה להסב את מלכות שאול אל דוד „כפי יהוה" (בספר־שמואל ב נאמר, כי באו „כל זקני ישראל"). משבט שמעון בא מספר רב מזה של יהודה. מבני הלוי באו ד' אלפים ושש מאות, וזולתם בא יהוידע „הנגיד לאהרן" ועמו שלשת אלפים ושבע מאות. אך גם משפחת כהֻנה גדולה לא נפקדה במעמד זה. בא „צדוק", „נער גבור חיל", ועמו שרים מבית אביו עשרים ושנים. מבני בנימין לא באו אלא ג' אלפים, כי „עד־הנה מרביתם שֹמרים משמרת בית שאול" – כלומר, מן האנשים, שבאו עכשו להסב את מלכות שאול לדוד, היו מרביתם עד־הנה שומרים משמרת בית שאול. כל־כך גדל כבוד דוד, שאף אלה, שהיו שומרים משמרת בית שאול, באו לחברון להמליכו. והנה ראינו, כי חשב ישראלים, כהנים ולויים, ומן הכהנים לא שכח למנות לעצמם משפחת כהֻנה גדולה. אך גם את ה„סופרים" לא שכח. שבט שלם בישראל, בני יששכר, היו „יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה

שיחסו בית חשמונאי את־עצמם אחרי יויריב (ספר־חשמונאים א, ב, א) הוא על־פי הרשימה בספר דברי הימים. זו אינה היסטורית, אבל נעשית היסטורית – כלומר, לאחר שנקבעה בספר דברי הימים התיחסו הכהנים בכ"ד משמרות אחריה. נראה, כי כ"ד משמרות כהֻנה היו תקנה, שתקנו בימי בית שני אחר דור עזרא ונחמיה, ובעל ספר דברי־הימים, שהמציא שלשלת־יוחסין ויסוד היסטורי לכל דבר שהיה בימיו בירושלים ובמקדש, המציא גם את שמות בתי־אבות. – כזה אנו מוצאים גם ברשימת בתי אבות הלויים. בספר נחמיה מונה את שמעיה בן חשוב בן עזריקם בן חשביה בן בוני (נחמיה, יא, טו). מזה עשה בדה"י (ט, יד): „שמעיה בן חשוב בן עזריקם בן חשביה מן בני מררי". בספר נחמיה הוא קורא בשם פקיד הלויים בימים ההם (יא, כב): עזי בן בני. בדה"י (ט, כ) הוא אומר: „ופינחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים – יהוה עמו" (זוהי הפעם הראשונה ברכת מתים בספרות הישראלית). גם בזה הולך בעל ספר דברי הימים לשיטתו – והקדים את סדר הכהנים והלויים שבזמנו עד ימי משה.

והנה לפנינו הרשימה בספר נחמיה, אשר קצת דבריה לקח בעל ספר דברי הימים אות באות, ואפשר לנו לבחון את דבריו. מזה נוכל להקיש על השאר — במקום שאי־אפשר להזים את עדותו. בקצת רשימות־יוחסין שהמציא מעלים המחבר את כונתו – וגם בהעלמה זו יש כונה גלויה. הוא המציא שלשלת־יוחסין לזרע שאול כמה דורות עד ימי בית שני (ח, לג–מ; ט, לט–מד), להודיעך שבחו של דוד, כי קיֵם את שבועתו ליונתן רֵעו ולא הכרית את זרעו אחריו (שמו"א כד, כב–כג). לפרט זה מה שמובן מאליו, אין זה כבוד לדוד; אבל כלאחר־יד הבליע את הדבר ברשימות־יוחסין, ולצרך זה המציא אילן־יחס לזרעו של יונתן בימי בית שני. את אילן־היחס של שאול וזרעו העמיד עוד פעם בסוף ספר־יוחסין, כי לזה סמך את החלק ההיסטורי, שתחלתו: „ופלשתים נלחמו בישראל". ספור מות־גבורים של שאול ובניו לקוח מספר־שמואל א בסופו (לא, א–יג). על הספור שקדם לזה, על אותה הטרגדיה ההיסטורית פולחת לב הקורא גם בדור אחרון, עבר מחבר הספר בשתיקה. לא היה כדאי לו לספר במעשי־גבורת שאול ומאורעות חייו, שמהם מזהרת אישיותו החביבה במדה מרבה, ויחסו של דוד למלך הראשון בישראל, מה שמביא לידי הרהור במעשי דוד, החביב כל־כך לבעל ספר דברי הימים, אלא סִים את ספורו בדברי גנות על שאול: וימת שאול במעלו אשר מעל ביהוה, על דבר יהוה, אשר לא שמר, וגם לשאול באוב לדרוש; ולא דרש ביהוה וימיתהו ויסב את המלוכה לדויד בן ישי (י, יג–יד). מה היינו יודעים משאול ומעשה תקפו וגבורתו, ומיונתן – מאותו העלם החביב, ומדוד ביחסו לשאול ויונתן וממאורעות חייו, טרם שהיה למלך, אלו היינו נזקקים רק להרצאה ההיסטורית בספר דברי הימים! מזה נוכל להקיש על השאר – בספורי מאורעות שאין לנו בהם עדות אחרת. – מחבר ספר דברי הימים ממשיך את הספור ההיסטורי במלכות דוד, מה שלקח ברֻבו מִסֵפר־

אפרים ומנשה..." (ט, א–ג). בזה נכיר את הרשימה של בתי אבות אחר דור עזרא ונחמיה, שנקבעה בספר נחמיה (יא, ג–כו). שם היא במקומה, ואין ספק, כי היא היסטורית. בימי נחמיה כרתו „אמנה" לקַים את דברי התורה (עַיֵן בחקר ספר נחמיה). ועל החתום ראשי בתי אבות. בידיהם נמסרה אז ההנהגה המדינית, כי היו בה שֻתפים ל„התרשתא". הכהן הגדול לא בא על החתום, כי היה אז נזוף על דין ודברים, שעברו בינו ובין נחמיה (עַיֵן שם). ראשי בתי אבות אלה היו לפי־זה „ראשי המדינה", ומובן שהיו מקפידים על יחוסם, ורשימת־היחש היתה מֻנַּחת, ערוכה ושמורה, בארכיון של המקדש בירושלים. בספר נחמיה הדברים מחֻוָּרים: „ואלה ראשי המדינה אשר ישבו בירושלם, ובערי יהודה ישבו איש באחֻזתו בעריהם – ישראל הכהנים והלוים והנתינים ובני עבדי שלמה (אלה לא מנה בספר דברי הימים, כי הקדים קביעת היחש למלכות שלמה). ובירושלם ישבו מבני יהודה ומבני בנימין..." (יא, ג–ד). „מן בני אפרים ומנשה" לא נאמר ברשימה ההיסטורית הזאת, שהרי מה ענין בני אפרים ומנשה בירושלים אחר דור עזרא ונחמיה? ברשימה הקבועה בספר נחמיה, שהיא מדֻיקת בהיותה היסטורית, הוא מונה שני בתי־אבות ליהודה עם סכום ארבע מאות ששים ושמונה „איש חיל", כלומר: אזרחים. משפחה אחת התיחשה אחר פרץ בן יהודה, ובראשה עמד עתיה בן עזיה, ואחרת התיחשה אחרי שילה, ובראשה עמד מעשיה בן ברוך. ברשימת ספר דברי הימים, שודאי שמשה לה זו שבספר נחמיה דוגמה, הוסף משלו עוד בית אב מבני זרח, כי לא היה נראה לו להוציא משפחת זרח מן הכלל. בראש משפחת פרץ העמיד את עותי (זהו עתיה שבספר נחמיה) בן עמיהוד (ולמעלה מזה שנה גם־כן אילן־היחש מאשר בספר נחמיה); בראש משפחת שילה העמיד את עשיה (זהו מעשיה בספר נחמיה) „הבכור"; ובראש משפחת זרח, שהוא הוא, העמיד את יעואל. ולאחר שהוסיף משפחה שלמה הוסיף עוד על מספר הנפשות לבני יהודה, אשר ישבו בירושלים: בסך־הכל שש מאות ותשעים. מבני בנימין ישבו בירושלים בימי נחמיה ואחר זמנו במספר תשע מאות עשרים ושמונה איש חיל. הם נמנו על בית־אב אחד, של סלוא בן משֻׁלם בן יועד. בני בנימין ישבו בעיר המשנה, ויואל בן זכרי פקיד עליהם, ויהודה בן הסנואה היה על עיר המשנה. בספר דברי הימים הוא מונה מבני בנימין תשע מאות וחמשים וששה. הם מתיחסים אחרי משפחת סלוא בן משֻׁלם בן הוֹדַוְיָה בן הַסְּנֻאָה. כך הוא מערבב את השמות. כיוצא בזה גם להלן. ברשימה שבספר נחמיה הוא מונה את שמות בתי אבות מן הכהנים, ובכללם גם „ידעיה בן יויריב [בן] יכין" (נחמיה, יא, י). מתוך איזו סבה חסרה ברשימה זו מלת „בן" בַּתָּוך. בספר דה"י עשה מזה: „ידעיה ויהויריב ויכין" (ט, י). בית־אב אחד היה לפי זה לשלשה. וגם רשימת כ"ד משמרות כהֻנה, שלפי עדות בעל ספר דברי הימים תקן דוד בימיו (כד, ז–יח), חשודה בעיני; כי גם כאן הוא מונה יויריב, ידעיה (א' וב') ויכין (כ"א). וכבר ראינו, איך בא לשלשה בתי־אבות הללו. ומה

האלה, שהיו ודאי למֹרַת־רוחו, היה כזה של הנביא זכריה בראשית ימי הפולמוס בין בית דוד ובין ישוע בן־יוצדק, כי יתפשרו „ועצת שלום תהיה בין שניהם" „וישב משׁל על כסאו והיה כֹהן על כסאו" (זכריה, ו, יג). והנה ראינו, כי בדור שאחר זכריה לא נתקַימו דבריו: סוף־סוף נדחה זרע דוד משלטון, בימי עזרא ונחמיה אין זֵכר למושל מבית דוד; אבל בזמן מאֻחר עמד נֵצר מזרע המלוכה כלפי הכהנים הצדוקים, אשר שלטו בזרוע, ונמשך אחריו העם וגם הצליח תחלה, אלא שלבסוף גברה עוד, פעם יד הכהנים, „הקצירו ימי עלומיו והעטו עליו בושה". רוח בעל ספר דברי־הימים לא היתה נוחה מהמאורעות האלה; ונראה, שגם מן הכהנים לא היו כֻלם מסכימים לשלטון בני צדוק בעלי־אגרופין, שהרי רק משפחת כהֻנה גדולה שֶאפה לשלטון המדיני.

בספר־יוחסין אנו מוצאים קצת רשימות היסטוריות, שאין אנו יודעים מה טיבן והמכֻוָן בהן. מכָלב בן־חצרון (נראה, כי זהו כָלב בן־יפֻנה האמור להלן; יחסי־משפחות עולים בספר דברי־הימים בערבוביה) מסֻפר, כי „הוליד את עזובה אשה (כלומר: את אשתו עזובה — היא ילדה לו) ואת יריעות וכו'", ותמת עזובה, ויקח לו כָלב את אפרת ותלד לו את חור". בו בזמן לקח גם אביו חצרון, והוא אז בן ששים שנה, אשה את בת מכיר אבי גלעד, וגם זו ילדה לו בנים. „ואחר מות חצרון בכלב אפרתה ואשת חצרון אבִיָה ותלד לו את אשחור" (ב, יח—כד). הדברים האחרונים הם סתומים. ונראה, כי רשימה היסטורית קדומה לפנינו, אשר נתקשה בה בעל ספר דברי־הימים ושִנה את נוסחה. חצרון וכָלב בנו לקחו בזמן אחד נשים. חצרון לקח את בת־מכיר, וכָלב לקח אחר מות אשתו עזובה את אפרת, ואחר מות חצרון בא כָלב אל אשת אביו, והיא יָלדה לו את אשחור וכו'. זה היה קשה בעיני מחבר הספר, שהרי לקיחת אשה האב היא אסור חמור בתורה; על־כן שִנה הדברים וקבע כאן המלה „אפרתה" שלא במקומה. לי נֹראה, כי רשימה זו אדומית היא. כבר בררתי במקום אחר, כי משפחת כָלב אדומית היתה משבט קנז (עַיֵן במאמרי „הבכורה בשבטי ישראל"). לאחר שנספחה על יהודה המציאו לה שלשלת־יחש לשבט זה. אבל הרשימה היא היסטורית, דוקא מתוך חדושה. באדום לא נהגו אִסור באשת האב אחר מותו. אִלו המציא מחבר הספר את הרשימה הזאת, לא היה בודה מלבו דבר תמוה, שבקשי שנה נוסחתו. נראה, כי היתה להם מסֹרת קדומה על־דבר קרבת־משפחה בין קצת משפחות כָלביות ומשפחות יהודיות ומשפחות גלעדיות. קִרבת־משפחה היו רגילים לבַטא באילן־יחש.

בסיום ספר־יוחסין שלפנינו נאמר: „וכל ישראל התיחשו והנם כתובים על ספר מלכי ישראל ויהודה — הגלו לבבל במעלם". כבר בררתי למעלה, שאין לדברים האלה מובן. וַדאי שלא היו רשימות יחשי־משפחות כתובות על ספר מלכי ישראל ויהודה והָגלו עִמם לבבל. אך להלן הוא אומר: „והיושבים הראשֹנים, אשר באֲחֻזתם בעריהם, ישראל הכהנים הלוים והנתינים; ובירושלם ישבו מן בני יהודה ומן בני בנימין ומן בני־

דבור סָתר את דבריו פעמים. תחלה הוא אומר, כי נִתנה בכורת ראובן „לבני יוסף", אבל „לא להתיחש לבכֹרה"; אחר־כן הוא אומר, כי יהודה גָבר באחיו, ולנגיד מִמֶנו (יעקב אביו), ולבסוף הוא אומר: „והבכֹרה ליוסף". אם־כן, איזו בכורה נתנה ליוסף? „להתיחש" לא נִתנה לו; לנגיד נמנה יהודה; ולפי־זה לא היתה בכורתו לא יחש ולא הנהגה (נגיד) — ומה היתה? בשאר הספרים ההיסטוריים לא נמצא ספור אגדה, כי לאחר שֶנִטלה הבכורה מראובן נִתנה ליוסף ולבניו. אבל אין ספק, שבדברים האלה יש כַּונה ופולמוס דברים כלפי בני שומרון; כי בכל ימי בית שני היתה תגרה תמידית בין בני יהודה ובין השומרונים. וגמגום הלשון בספר דברי הימים מוכיח, כי היה הקצף רב בירושלים על השומרונים, שיחסו לעצמם את יתרון הבכורה, וקטרגו על בני יהודה, שלקחו להם את הנגידות באלמות. בספר בראשית אנו מוצאים חוץ מברכת יעקב רשימה היסטורית סתומה קצת (כי במתכַּון העבירו עליה את הקולמוס לטשטש מובנה): „ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמֹרי בחרבי ובקשתי" (מח, כב). בטופס זה אין מובן מחֻוָר לדברים האלה. וַדאי כי היו כאן דברים מרֻבים, שבהם נסתַיעו השומרונים בימי בית שני לתבוע את יחש הבכורה. וכל הספור האמור למעלה (ברכת יעקב לבני יוסף) מוצאו מאפרים. בטופס ראשון נאמר בספור זה, כי את יוסף מנה יעקב לבכור. הוא היה „נזיר אחיו" (מט, כו). טופס זה היה עוד בימי חבור ספר דברי הימים ושנוהו בגמר סדור התורה בימי ידוע כֹּהן גדול. מחבר הספר הקפיד מאד על הזכות הליגלית של יהודה, של הכהנים והלויים, של ירושלים ושל המקדש. מתוך הקפדה זו טרח לבטל טענות השומרונים. אבל לא היו לו טענות מכריעות כנגדן, אלא הוא אומר, „כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממֶנו".

הגרעין ההיסטורי שבסדר־יוחסין זה הוא בשאיפת המחבר, לבסס את המצב שבימיו בזכיות היסטוריות. לפיכך יסד שלשלת־יוחסין מן המאֻחר אל המֻקדם. למלכות בית־דוד המציאו שלשלת־היחס עד יהודה בן יעקב. ולפי־זה, כשנאמר בברכת יעקב: „לא יסור שבט מיהודה ומחֹקק מבין רגליו" (בראשית, מט, י), הרי זה יעוד נצחי לבית־דוד. כיוצא בזה יסד שלשלת־יוחסין לבני לוי בכלל ולמשפחות כהֻנה בפרט, אשר אלה יִחס אחרי אהרן. במקום אחר (בחקר ספר תורת כהנים, המיַחס ליחזקאל) בררתי, כי יחס זה לא היה נודע לא בימי בית ראשון ולא בתחלת ימי בית שני, אפילו לא בימי עזרא ונחמיה. כַּונת מחבר הספר, להגדיל מעלת בית־דוד ומעלת הכהנים „בני אהרן", נראית לנו בהשקפה ראשונה תמוהה: שהרי יודעים אנו, כי בימי בית שני התאמצו הכֹּהנים בני צדוק לדחות את זרע דוד משלטון, ולבסוף הצליחו בזה. בתסיסה חריפה זו, שהיתה בין בני דוד ובין בני צדוק ונמשכה בלי־ספק זמן מרֻבה, אי־אפשר שהסכים מחבר הספר לשני הצדדים. אבל עובדה זו (ועל־כרחנו, כי נוסד ספר דברי הימים בימי התסיסה בין שתי המשפחות המיַחסות) מסתברת לנו בהשקפת המחבר, שהיה מחבב כל־כך את „הזכיות ההיסטוריות", את הליגליות. יחסו למאורעות

שעלינו להזהר מאד בקבלת עדותו – לבטל הכל, לדחות את כל דבריו – אין זה ממדת החקירה המדעית.

לתכלית ספורו ההיסטורי מנה מחבר הספר תחלה בקצור שמות עשרה דורות מאדם ועד נח (א, א–ג), בעשרה דורות מנח ועד אברהם האריך מעט (א, ד–כז). נראה, כי תחלה היה בדעתו לקצר, כשם שקצר במנין עשרה דורות מאדם ועד נח. תכף לתחלת פסוק ד אמר לסמוך שמות עשרה דורות מנח ועד אברהם (א, כד–כז). אבל נתחרט על זה והוסיף עוד קצת מפרשת הגוים שבספר שמות. משבא עד אברהם מנה בקצור את תולדות אברהם: יצחק וישמעאל (א, כח). כאן קבע תכף תולדות ישמעאל (א. כט–לא) ותולדות בני קטורה אשת אברהם (א, לב–לג). עכשו חזר ואמר, כי מבני אברהם יצחק, ויצחק הוליד את עשו וישראל (א, לד). לזה סמך תולדות עשו והמלכים אשר מלכו באדום (א, לה–נד). בקצור זה סלק את ההיסטוריה הקדומה, שספורה יפה כל־כך בספר בראשית. הרעיון הנעלה הבולט מספורי ספר בראשית, כי כל עמי הארץ בני אב אחד הם, ואל אחד בראם, נמחה ברשימת השמות בספר דברי הימים. גם יחס האחוה של אדום וישראל נשתקע כאן.

אבל מה שלא היה תחלה בספר בראשית, וגם בסדורו האחרון בא ממנו בספר זה רק מעט, מביא ספר דברי הימים באריכות: יחסי שבטי ישראל לתולדותם (דברי הימים א, ב–ט). מחבר הספר מעיד על מגלות־יוחסין אלה, כי הן היסטוריות, כתובות ומסודרות בספר: „וכל ישראל התיחשו והנם כתובים על ספר מלכי ישראל ויהודה — הגלו לבבל במעלם". ומובן הדברים, כי יחסי־המשפחות היו נמצאים כתובים בספר מלכי ישראל ויהודה, ואותו ספר־יחשם הביאו עמם לבבל ונתקים בידם. אפשר, כי באמת נתקימו קצת יחשי־משפחות לא ב„ספר מלכי ישראל ויהודה", אלא בכתבי משפחות מיחסות. אך על עדות בעל ספר דברי הימים אין לסמוך. הוא מגבב שמות בני־אדם, אנשים ונשים, ואין אנו יודעים מה טיבם. הדבר חשוד בעינינו כבר בזה, כי נמצאים ברשימותיו שמות זרים, שלא ידענו ממקום אחר. וכבר הראיתי במקום אחר (במאמר „הבכורה בשבטי ישראל") דוגמה נפלאה מהמצאת שמות בספר זה. בספר שופטים (י, א) מספר, כי „אחרי אבימלך קם להושיע את ישראל תולע בן פואה בן דודו איש יששכר, והוא ישב בשמיר בהר אפרים". בשטחיות ובקלות־הדעת, שאין דוגמתה, יסד לו מחבר הספר שמות חדשים ויחס תולדות ליששכר בן יעקב: ובני יששכר תולע ופואה ישיב ושמרון ארבעה (ז, א). מזה אנו למדים, איזה ערך היסטורי יכולים אנו ליחס לרשימות־יוחסין אלה. מקום רחב תופשים בספר דברי הימים יחסי שבט יהודה (ב, ב) ויחסי שבט לוי והכהנים (ה, כז–ו, סו). בתולדות שאר השבטים קצר. על ראובן הוא אימר, כי היה מלדה בכור ישראל, ו„בחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכרה: כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו (קרי: ממנו, וזהו לשון המשנה: ממנין) – והבכרה ליוסף" (ה, א–ב). תוך כדי

אנו הושדים, כי אין להם שום יסוד ממשי; לא במאורעות היסטוריים הם מדברים, אלא במאורעות של נִיָר.

למחבר ספר דברי הימים היו טנדנציות שונות: א) לפאר ולרומם מעלת בית דוד; ב) להגדיל מעלת המקדש בירושלים וסדר עבודת הכהנים והלויים; ג) להגדיל מעלת עם יהודה על עם אפרים. אלה הטנדנציות מתאחדות באמת כללית: מחבר ספר דברי הימים עושה את התיולוגיה היסטוריה. מה שהיה בימיו: עבודת המקדש, הכהנים בדוכנם והלויים במעמדם, סדר קרבנות, התורה והמצוות — כל זה הלא נקבע בירושלים וביהודה. לפי־זה הלא מאת יהוה היתה זאת, כי „יהודה גָבר באֶחיו". ולא מקרוב נקבע סדר זה, אלא כן היו נוהגים כל ימי בית ראשון. ומי תקנו? דוד מלך ישראל תקנו. נודע ומפֻרסם היה, כי בנה שלמה את הבית; להקדים זמן בנינו אי־אפשר היה. שהרי אלמלא כן, היה מקדימו עד זמן משה. אבל לכל־הפחות אפשר היה לְיַחֵס צווי הבנין והכנתו לדָוד. ולא רק את בנין הבית הכין דוד, אלא גם סדר עבודת הכהנים והלויים. מחבר ספר דברי הימים מצא בספרים ההיסטוריים הראשונים ספורים מורים ממש הפך עדותו. אותם הספורים החסיר מהרצאתו ההיסטורית, או כי שִׁנה אותם שנוי רב. וכדי לקַיֵם עדותו המציא ספורים חדשים, אשר יִסד על קצת רמזים בספורים הקודמים, או שהמציא אותם מתחלתם ועד סופם. בספרים ההיסטוריים הראשונים אנו מוצאים לפעמים, כי שלטה בהם יד המסַדר האחרון. הוא נתקשה בהם, שמצאם סותרים למצב הענינים בימיו, והעביר עליהם את הקולמוס, אבל זהיר היה מאד במעשהו זה. מתוך העברת־הקולמוס והכתב החדש אנו מכירים לרֹב את הכתב הישן. זהירות זו אין אנו מוצאים בספר דברי הימים. המאורעות ההיסטוריים היו כאן ממש הפקר. מחבר הספר עִקרם ממקומם, שִׁנה פניהם ותְכנם; סִפר ממש ההפך; המציא ענינים חדשים וסִפר אותם בוַדאיות גמורה, כאִלו הם מעשים שהיו. אותה יראת־הכבוד, שבה התיחס מסַדר הספרים ההיסטוריים הראשונים למציאות ההיסטורית, אין אנו מוצאים בספר דברי הימים. התיולוגיה היא לו עִקר, והמציאות ההיסטורית — טפל. זו באה רק לקַיֵם את התיולוגיה ולשַמשה. זולת זה אין לה זכות הקיום. מה היתה ההיסטוריה הישראלית מוסרת ומסַפרת לנו, אלו נתקַימה רק בספר דברי הימים, שהוא מתחיל את ספורו ממש „מאדם"! לא רק שהחסיר לנו כמה ספורי מאורעות מרֻבּי־הערך, אלא — מה שהוא קשה יותר — כמה מאורעות היו מסֻפרים ונמסרים לנו הפך אמתותם. לא עלה לסֵפר דברי הימים לדחות את שאר הספרים ההיסטוריים שבמקרא, ולפיכך בידינו לברר עדותו ולהזים אותה בכמה פרטים חשובים. מתוך הזמה זו אנו זהירים מאד גם בגבִית עדות מפיו, שאי־אפשר לנו להזימה. אבל מצד השני אין ספק, כי היו למחבר הספר הזה מקורות ורשומים היסטוריים, שלא נודעו לנו ממקום אחר. עד־כמה

מערכו הנבואי, מה היינו יודעים מן המאורעות ביהודה וירושלים מזמן שפשטו האשכנזים על ארץ־ישראל עד כבוש ירושלים, ומה שעבר על שארית יהודה אחר זה? הרי ברור, כי צריכים היינו להשלמת ההרצאה ההיסטורית והרחבתה – אלו היתה השלמה והרחבה זו היסטוריה ולא מדרש.

ספר דברי הימים הוא מדרש ההיסטוריה הישראלית מתחלתה ועד סוף ימי בית ראשון, ובמדרש זה בולטת כונה ברורה: מאורעות ההיסטוריה מקימים את המצוות האלהיות הכתובות בתורה; ההיסטוריה היא הבסיס הליגלי של התורה: הוא עשה את העבר קיום ההוה. כי מה שהיה בימי בית שני, בימים שעמד בהם מחבר הספר, היה כבר, לפי הרצאתו, בימי בית ראשון, ערוך ומסדר מתחלת הימים. בספר התורה (באותו ההקף שהיה לו בימיו) אנו מוצאים את מצוות יהוה. אבל הצוויים אינם ספוקים למחבר ספר דברי הימים. לפיכך עמד והמציא להם היסטוריה. לא די, כי נצטוו ישראל כן על־ידי משה; כן עשו מזמן קדום. לקים עדותו זאת דרש בספורי המאורעות ההיסטוריים והרחיב אותם. ברב המדרש הזה נכיר בסקירה ראשונה את כונתו, מה בא ללמדנו, ולאיזו תכלית המציא מחבר הספר את המדרש. יש אמנם בספר דברי הימים גם ענינים שלא לצרך. אלה הן גוזמאותיו המרבות. הוא מפליג בדברים, וביחוד במספרים אינו מבחין בין האפשר והנמנע. לפעמים נראה, כי לא ברר לעצמו משג המספרים האלה והקפם 1). בספורים, שעקרם הוא במספרים מגזמים כאלה,

---

1) גוזמאותיו במספרים הן לרב שלא לצרך; הוא פותח באלף אלפים ומסים באלף אלפים. להלן נראה, מה שאמר על דוד, כי הכין „בעניו" לבית המקדש שלשת אלפים ככר זהב. לזאת נדבו עוד השרים חמשת אלפים ככר זהב – בסך־הכל ארבעה ועשרים מיליון שקלי זהב! סכום עצום כזה נמצא בא"י בימי דוד. ולא נטעה להאמין, שכך האמינו בני דורו, והוא נמשך אחריהם, שהרי בתורת כהנים מנו את זהב התנופה, „כל הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקדש", תשע ועשרים ככר ושבע מאות ושלשים שקל. מספר כזה אפשר לקבל. – כיוצא בזה אתה מוצא במנין בני־ישראל ויהודה בימי דוד: אלף אלפים ומאה אלף מישראל וארבע מאות ושבעים אלף מיהודה – כלם איש שולף חרב! ולוי ובנימין לא פקדו בתוכם. בשמואל־ב (וכבר בררתי, שאין פרשיות אלה מגוף הספר) כבר הפליג הכותב למדי, כי מנה מספר כל ישראל ויהודה (וגם בנימין) אלף אלפים ושלש מאות, ובא בעל „דברי הימים" והוסיף עוד. חיל יהודה ובנימין בימי יהושפט היה, לפי עדות המחבר, לא פחות מן אלף אלפים ומאה ושמונים אלף איש „גבורי חיל"! במלחמה בין ירבעם ואביה אסף ירבעם שמונה מאות אלף איש בחור „גבורי מלחמה", ואביה אסף ארבע מאות אלף „גבורי חיל" – סך־הכל: אלף אלפים ושתי מאות אלף לוחמים! הדברים אשר שם המחבר בפי אביה הם מחסרי טעם, וכן אפן המלחמה ונצחון בני יהודה. ולבסוף הוא מספר לנו בפשטות, כי הכו בני יהודה בבני אפרים חמש מאות אלף איש! פזרנות עצומה כזו אין בשום ספר היסטורי של כתבי־הקדש. בחיל אלף אלפים יצא „זרח הכושי" להלחם באסא מלך יהודה, וזה יצא להגן על ארצו בחיל של חמש מאות ושמונים אלף איש, בסך־הכל נלחמו אלף אלפים וחמש מאות ושמונים אלף איש – היכן נלחמו אלה? איזה מקום הספיק לחיל עצום כזה?

ד"ר ש. בֶּרנפֶלד

מדרש היסטוריה

א. ספר דברי הימים א

בקבץ כתבי־הקדש אנו מוצאים ספר היסטורי מיֻחד במינו – הוא ספר דברי הימים. ספר זה אינו המשכת ההיסטוריה המקראית, כי־אם מדרשה והרחבתה. אתה מוצא בספרים ההיסטוריים הראשונים – התורה (כי גם ספר התורה הוא בעקרו ספר היסטורי, מה שכבר בררתי), יהושע, שופטים, שמואל ומלכים – המשכת הספור ההיסטורי מתקופה לתקופה, מתחלת בריאת העולם עד ימי גלות בבל; בספרי עזרא ונחמיה נמשכת ההרצאה ההיסטורית מימי שיבת הגולה עד סוף ימי מלכות פרס. ולפיכך, אם אתה מחסר ספר אחד מן הספרים האלה, תחסר לך טבעת אחת בשלשלת ההיסטוריה. לא כן ספר דברי הימים, הוא מקיף את התקופות ההיסטוריות מתחלת בריאת העולם עד סוף ימי בית ראשון, אותן התקופות אשר ההיסטוריה שלהן נמסרה בספרים ההיסטוריים הראשונים, אלא שהוא משלים אותה, דורש בה ומרחיבה. הוא ספר היסטורי שלם לעצמו, אלא שברב הענינים העקריים הוא מקצר מאד, ולעֻמת־זה הוא מאריך בענינים אשר יחסם ההיסטורי מוטל בספק.

בספרים ההיסטוריים הראשונים לא נמסרו לנו כל המאורעות בשלמות. ביחוד נראה זה בספר מלכים, שהוא מביא רק ראשי פרקים, ספורי המאורעות בקצור, ומראה על השאר הכתוב בספר דברי הימים למלכי ישראל ויהודה. את הקצור, שהיה כבר לחסרון מרֻבה, נראה ביותר בחלק האחרון של ספר־מלכים ב. סוף המאורעות המסֻפרים בו במדה מספקת הוא ספור אבדן בית אחאב. מכאן ואילך הוא מקצר מאד עד ספור המאורעות בימי המלך חזקיהו. זה הביא בארֻכה. מה שארע בימי המלכים מנשה ואמון הוא מסֻפר בקצרה. מאורע גדול היה בתחלת ימי מלכות יאשיה — מכת האשכנזים בארץ ישראל — ואותו אינו מזכיר אפילו ברמז כל־שהוא. הוא מאריך רק בספור מציאות „הספר" במקדש והברית שכרתו אז בני יהודה, ללכת בדרך תורת משה. מכאן ועד סוף ימי הבית מסֻפרים המאורעות בקצור מרֻבה. אלמלא היה לנו ספר ירמיה, שערכו ההיסטורי אינו פחות

מאמרים

עוד שניהם פונים ללכת איש לעברו, ומראה המקום ישתנה כלו ולעיני הרואים תגזם

במחזה האחרון

בקעה לפני נְוֵה טֶל מְשֻׁקעת בין הגבעות, מלאה אנשים מעם הארץ שמתאחדים בקבוצותיהם ועולים לתמונה אחת, שלמה ונהדרה, מקצתם יורדים ובאים ממרומי ההרים במשעול החוצה את שֶׁכֶן. וַלטר פירסט ושני הילדים עמו, שטופכר ומֶלכטל באים בראש ויתר העם הולכים אחריהם. כמעט יצא טֶל מן הבית וכל העם יריע לקראתו בשמחה.

כֻּלם

יְחִי טֶל גּוֹאֲלֵנוּ! כָּבוֹד וָעֹז לַמּוֹשִׁיעַ

עוד אלה אשר בשורות הראשונות חותרים לגשת אל טֶל ולחבקו, ...ה ר ו ד נ ץ ו ב ר ט ה באו גם הם שמה. הוא מברך את עם הארץ והיא מחבקת את הדויגה אז יתנו כלי־הזמר קולם מראשי ההרים. כתם הנגינה תצא ברטה ועמדה בתוך הקהל.

בּרטה

אַחַי, אַנְשֵׁי בְרִיתִי! הוֹאִילוּ נָא וּסְפָחוּנִי

אֶל קְהַלְכֶם. בְּאָשְׁרִי, כִּי רִאשׁוֹנָה אֲנִי אֲשֶׁר מָצָאתִי

מַחֲסֶה וּמָגֵן לִי בְּתוֹךְ אַרְצְכֶם, אֶרֶץ הַחֹפֶשׁ.

עַתָּה בְּיֶדְכֶם הָאַמִּיצָה אֶת־גּוֹרָלִי אַפְקִידָה –

הֲתִתְּנוּ מִשְׁפַּט אֶזְרָח וּמַחֲסֶה לַאֲשֶׁר כָּמוֹנִי?

עם הארץ

נָתֹן נִתֵּן! אֲחוֹתֵנוּ אָתְּ! בֹּאִי חֲסִי בְצִלֵּנוּ!

בּרטה

הֱיוּ בְרוּכִים! עַתָּה נִתְּקוּ הָעֲבוֹתִים מֵעַל יָדָיו

הִנֵּה יְמִינִי, לְעֵין כֹּל לָעוֹלָם הַזֶּה נְתַתִּיהָ,

לְבֶן שְׁוִיץ אִישׁ הַחֹפֶשׁ תִּהְיֶה בַּת שְׁוִיץ הַחָפְשִׁיָּה

רודנץ

גַּם אָנֹכִי הִנְנִי קוֹרֵא דְרוֹר עַתָּה לְכָל־עֲבָדַי

עוד כלי־הזמר נותנים קולם בשיר — והמסך יורד.

לִמְרוֹם פִּסְגוֹת גּוֹטְהַרְד, מְקוֹם יְאֹרֵי־עַד כִּבְדֵי מַיִם,
הַשּׁוֹתִים מִזְרְמֵי שְׁחָקִים לְבַדָּם, יִזְּלוּ שָׁמָּה.
אָז תִּפָּרֵד מֵאַדְמַת אַשְׁכְּנַז, וְהָלְכָה לְפָנֶיךָ
זִרְמַת אֵיתָן יְאֹר אַחֵר, וּבְשִׁישָּׁה לָרוּץ אֹרַח –
הוֹרֵד תּוֹרִידְךָ אִיטַלְיָה, הִיא הִיא הָאָרֶץ
אֲשֶׁר תִּמְצָא לְךָ בָּהּ אֶת־גְּאֻלָּתְךָ וּפְדוּת נַפְשֶׁךָ.

קול קרנות האלפים עולה

קוֹל שׁוֹפָרוֹת שָׁמַעְתִּי. לֵךְ מֵעָלָי!

הדויגה אצה לבוא

טֶל, אַיֶּכָּ,
הִנֵּה אָבִי בָא וַהֲמוֹן עָם מֵאַנְשֵׁי בְרִיתֵנוּ
עִמּוֹ, כֻּלָּם בִּתְרוּעָה וּבְמִצְהָלוֹת יָבֹאוּ.

פריצידה יליט פניו

אוֹי וַאֲבוֹי לִי, לֹא חֵלֶק לִי וְלֹא חָבֵל עִם אֵלֶּה

טל

לְכִי, אִשְׁתִּי, הַבְרִי אֶת־הָאִישׁ הַזֶּה וְיַחֲלֵף כֹּחַ.
גַּם הַעֲנֵק תַּעֲנִיקִי לוֹ לָרֹב. רְחוֹקָה הַדֶּרֶךְ
אֲשֶׁר יֵלֵךְ בָּהּ, וּבֵית מָלוֹן בְּכָל־הַדֶּרֶךְ אָיִן.
מַהֲרִי לֵכִי, הִנֵּה הֵם בָּאִים.

הדויגה

מִי הוּא?

טל

אַל תַּחְקֹרִי.

וְהָיָה בְּצֵאתוֹ וַהֲסִבּוֹת מִנֶּגְדּוֹ אֶת־עֵינַיִךְ
וְלֹא תִרְאֶינָה אֶת־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יִפֶן אֵלֶיהָ.

פריצידה מתרגש לגשת אל טֵל, אך הוא נותן לו אות בידו והולך לו.

טל

שְׁמָה

אֶל עֶבְרֵי פִּי שְׁאֹל תִּטֶּה הַדֶּרֶךְ עֲקַלְקַלּוֹתֶיהָ
וּצְלָבִים אֵין־מִסְפָּר צִיּוּנִים לָהּ. אֵלֶּה הֵמָּה
מַצֵּבוֹת לַנִּסְפִּים בַּשֶּׁלֶג מֵעוֹבְרֵי אֹרַח.

פריצידה

כָּל־בַּלְהוֹת תֵּבֵל וּבִעוּתֵי אֱלֹהִים – מָה אֵלֶּה
נֶגֶד מַדְוֵי נַפְשִׁי הַגְּדוֹלִים וּמְצוּקוֹתֶיהָ.

טל

עַל־יַד כָּל צְלָב וּצְלָב תַּעֲמֹד וְהִתְנַפַּלְתָּ אַרְצָה
וְזָעַק וְהֵילֵל מִנַּהֲמַת לֵב וּמִשֶּׁבֶר רוּחַ.
וִיהִי כְּעָבְרְךָ אֹרַח אֵידְךָ בְּשָׁלוֹם וּבְלִי פֶּגַע
וּבְמַפַּל קָדְקֳדָם לֹא יִקְבְּרוּךָ מְצוּקֵי קֶרַח –
וּפָגַעְתָּ בַּגֶּשֶׁר, מַעֲלֵה אֲבַק רְסִיסֵי מַיִם,
וִיהִי אִם אַחֲרֵי עָבְרְךָ שָׁלֵם יַעֲמֹד הַגֶּשֶׁר
וְלֹא יִתְמוֹטֵט תַּחַת כֹּבֶד פִּשְׁעֶךָ, וְחָתַרְתָּ
וּבָאתָ אֶל נִקְרַת צוּר. לֹא שְׁזָפַתָּה עֵין שֶׁמֶשׁ
וְלֹא קַו אוֹר לָהּ מֵעוֹלָם. בַּמְּחִלָּה הַהִיא תֵּלֵךְ,
וֶהֱבִיאַתְךָ אֶל עֵמֶק בְּרָכָה, יְפֵה נוֹף, מְשׂוֹשׂ עָיִן.
אַךְ עֲמֹד לֹא תַעֲמֹד בּוֹ, בְּחִפָּזוֹן תַּעַבְרֶנּוּ,
כִּי אַל לְךָ הִתְמַהְמֵהַּ בִּנְאוֹת שָׁלוֹם וָנַחַת.

פריצידה

אִי רוּדוֹלְף, אָבִי הַנֶּאְדָּר בִּגְאוֹן נֵזֶר!
כָּכָה יָנוּעַ נֶכְדְּךָ עַל אַדְמַת מַמְלַכְתֶּךָ!

טל

וְכָכָה תַּעֲלֶה הָלֹךְ וְעָלוֹת עַד אִם הִגַּעְתָּ

אָנָה תֹּאמַר פְּנוֹת? אֵיפֹה תִקְוָה לִמְצֹא מָנוֹחַ?

פריצידה

אוֹיָה לִי, הֲיָדַעְתִּי?

טל

שְׁמַע־נָא אֵת אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים

בְּלְבָבִי. קוּם לֵךְ לְךָ אַרְצָה אִיטַלְיָה וּבֹאתָ

בְּשַׁעֲרֵי עִיר הָאֱלֹהִים הַקְּדוֹשָׁה, עִיר כֶּתֶר. שָׁמָּה

לִפְנֵי הָאָב הַקָּדוֹשׁ הִתְנַפֵּל אַפַּיִם,

הִתְוַדֵּה עַל עֲוֹנְךָ לְפָנָיו וּפְדֵה נַפְשֶׁךָ.

פריצידה

וְלֹא יַסְגִּירֵנִי אֶל גּוֹאֲלֵי הַדָּם?

טל

יְהִי מָה, לֵכָה,

וֵאלֹהִים הַטּוֹב בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה.

פריצידה

אֵיכָכָה אֵלֵךְ

אֶל אֶרֶץ נֵכָר, וַאֲנִי לֹא אֵדַע אֶת־הַדֶּרֶךְ,

וְלֹא אֶמְצָא אֶת־לִבִּי לְהִלָּוֹת אֶל עוֹבְרֵי אֹרַח.

טל

אָנֹכִי אוֹרְךָ אֶת־הַדֶּרֶךְ, הַסְכֵּת וּשְׁמָעָה:

קוּם לֵךְ נֹכְחֲךָ, הָלֹךְ וְעָלֹה, לִקְרַאת רֵיס הַנַּחַל

הַשּׁוֹטֵף בִּמְרוּצָתוֹ, עַז וְנִמְהָר, מֵרֹאשׁ סָלַע...

פריצידה נבעת

הָהּ, אֵיכָה אֶרְאֶה אֶת־רֵיס וְהוּא עַד מַעֲלָלַי?

מִמְּסִלּוֹת הַמֶּלֶךְ רַגְלָי. גַּם מִנְּטוֹת אֶל אֹהֶל
וּמֵהִתְדַּפֵּק עַל דֶּלֶת וְשַׁעַר אֶשָּׁמֵרָה.
לַמִּדְבָּר פְּעָמַי אָשִׂים. שָׁם בִּישִׁימוֹן לֹא־דָרֶךְ
בֵּין הֶהָרִים, מִפְלֶצֶת וּזְוָעָה לְנַפְשִׁי, אֶתַע;
כִּי־יַשְׁקִיף אֵלַי צַלְמִי מִפֶּלֶג אֶתְנוֹדְדָה
וּמִפְּנֵי בִּרְאִי הַמַּיִם אָנֹכִי בּוֹרֵחַ.
הָהּ, חוּס־נָא, רַחֲמֵנִי־נָא, אִם בַּעַל נֶפֶשׁ אָתָּה.

מתנפל ארצה.

טל

קוּמָה־נָא, קוּמָה.

פריצידה

לֹא אָקוּמָה עַד אִם צִוִּיתָ
עֶזְרָתְךָ לִי.

טל

מָה אִישׁ כָּמוֹנִי כִּי יוֹשִׁיעֶךָ?
וְאוּלָם קוּמָה נָא. אִם גַּם שְׁאֹל חַטָּאתְךָ הֶעֱמִיקָה,
הֲלֹא אָדָם אָתָּה, וּבָשָׂר אָנֹכִי גַּם־אָנִי,
וְלֹא הֵפִיחַ טֶל נֶפֶשׁ אִישׁ מִיָּמָיו. גַּם עַתָּה
כָּל־אֲשֶׁר בְּכֹחִי לַעֲשׂוֹת אֶעֱשֶׂה.

פריצידה מתנער מעפר ותוקפו בידו

הוֹ, טַל, דִּלִּיתָנִי
מִמַּעֲמַקֵּי הַיֵּאוּשׁ.

טל

הֶרֶף יָדְךָ! כְּרֶגַע
לֵךְ מִזֶּה. פֹּה אֵין תִּקְוָה לְךָ מְצֹא מַחֲסֶה וָסֵתֶר.

פריצידה

הָהּ, אִם בְּכוֹת יָדַעְתָּ, כִּי־עַתָּה נוֹדָה לִי, נוֹדָה
וּבְכֵה גַם בְּכֵה לְגוֹרָלִי. אָכֵן אֵין מַר מִמֶּנּוּ!
הֵן נְסִיךְ אָנֹכִי – הֲלֹא הָיִיתִיו, גַּם חַיֵּי נֹעַם
נְכוֹנוּ לִי, אֶפֶס כִּי נִבְהָל בְּרוּחִי הָיִיתִי.
הַקִּנְאָה כָעַשׂ אֶת־לִבִּי קוֹסְסָה. רָאִיתִי
אֶת־דּוֹדִי רוּדוֹלְף, עוֹדֶנּוּ בַעֲלוּמָיו כָּמוֹנִי,
וְהִנֵּה הוּא נֶעְטָר הוֹד וּגְדֻלָּה וַיִּנְחַל אֶרֶץ,
וַאֲנִי, אִישׁ אֲשֶׁר כְּגִילוֹ, עֶבֶד רַךְ שָׁנֵי עוֹדֶנִּי
וְאֶקְטַן בְּעֵינָיו מִבּוֹא עַל נַחֲלָתִי עַד־עָתָּה.

טל

הָאֹבֵד! אֵין זֹאת כִּי אִם יָדֹעַ יְדָעֲךָ דוֹדֶךָ,
עַל־כֵּן הִתְמַהְמַהּ הַשְׁלִיטְךָ בְּאַרְצְךָ וּבְיוֹשְׁבֶיהָ.
גַּם אַתָּה, בְּכַעַס אֱוִיל וּמְשׁוּגַת פֶּתִי,
הִגַּדְתָּ הַיּוֹם כִּי רַק מֵחָכְמָה יָעַץ כָּכָה
וּבְפָעָלְךָ הַנּוֹרָא לְפָעֳלוֹ נָתַתָּ צֶדֶק.
אַיֵּם אֵפוֹא אַנְשֵׁי עֲצָתְךָ, אַחֶיךָ לָרֶצַח?

פריצידה

נָפוֹצוּ אֶל אֲשֶׁר זָרוּם רוּחוֹת הַנְּקָמָה שָׁמָּה.
אֲנִי לֹא רְאִיתִים מִיּוֹם הַמַּעֲשֶׂה הַהוּא וְעַד־עָתָּה.

טל

הֲתֵדַע כִּי תִרְדָּפְךָ חֲמַת מֶלֶךְ, כִּי עָצוּר אָתָּה
לָאוֹהֵב וְעָזוּב לַשּׂוֹנֵא?

פריצידה

עַל־כֵּן גַּם אָשִׁיבָה

לְיֶשַׁע אַחֶיךָ בְּנֵי עַמְּךָ בְּרְחֹק מֵהֶם יֵשַׁע?
אֲנִי – אֶת־יָדַי הַנְּקִיָּה הַשָּׁמַיְמָה אָרִימָה,
וְאַתָּה – אָרוּר אַתָּה וְאָרוּר פָּעֳלֶךָ. אָנֹכִי
קַנֹּא קִנֵּאתִי לְחֻקּוֹת הַקֹּדֶשׁ, בְּרִית הַטֶּבַע,
וְאַתָּה נָאַץ נִאַצְתָּם וַתִּבְזֵם. לֹא חֵלֶק
וְלֹא חֶבֶל לִי עִמְּךָ. אַתָּה רָצֹחַ רָצָחְתָּ,
וַאֲנִי – לַיְקָר לִי מִכָּל־יְקָר מָגֵן הָיִיתִי

פריצידה

הִתְהֶדְפֵנִי אֵפוֹא מֵעִמְּךָ, וּבְאֶפֶס נֹחַם,
אֶל מַחֲשַׁכֵּי הַיֵּאוּשׁ?

טל

אִם זָכַרְתִּי כִּי פִיךָ
הַמְדַבֵּר אֵלַי וְהִתְפַּלָּצְתִּי. בְּרַח מִזֶּה, נוּסָה!
גַּלְמוּד תַּעֲבֹר נְתִיבָתְךָ, נְתִיבַת מָגוֹר וָפַחַד,
וּנְוֵה צִדְקִי, מִשְׁכַּן תֹּם וְטֹהַר, אַל תְּטַמְּאֶנּוּ.

פריצידה פונה ללכת

מֵחַיִּים אֲשֶׁר כָּאֵלֶּה אֶבְחַר לְנַפְשִׁי הַמָּוֶת.

טל

וּבְכָל־זֹאת נִכְמְרוּ רַחֲמַי אֵלֶיךָ. אִי שָׁמַיִם!
עוּל יָמִים כָּמוֹהוּ, בֶּן־פֹּרָת, חֹטֶר יְקַר גֶּזַע,
נִין וָנֶכֶד לְרוּדוֹלְף, מַלְכִּי וַאֲדוֹנִי מִקֶּדֶם,
אֵיךְ יַעֲמֹד הַיּוֹם רוֹצֵחַ, גּוֹלֶה וּכְבַד פֶּשַׁע
לִפְנֵי מִפְתַּן אֹהֶל אִישׁ רָשׁ וּמִסְכֵּן כָּמוֹנִי,
אֹרֵשׂ כַּפָּיו בִּתְחִנָּה וְנַפְשׁוֹ לֶעָפָר שָׁחָה.

יליט פניו בכפיו.

אֵת דּוֹדְךָ וַאֲדוֹנְךָ הַמֶּלֶךְ.

יוהן פְּריצידה

עֲשֹׁק עֲשָׁקַנִי

וַיִּגְזֹל מֵעִמִּי נַחֲלָתִי.

טל

דּוֹדְךָ הָרַגְתָּ

וּמַלְכְּךָ! וְגַם לֹא רָגְזָה תַחְתֶּיךָ הָאָרֶץ?

וְגַם הַשֶּׁמֶשׁ עוֹד תִּזְרַח עָלֶיךָ?

פריצידה

טָל, שְׁמָעֵנִי

וְאַחַר תִּשְׁפֹּט...

טל

וּבְעוֹד כַּפֶּיךָ נְגֹאֲלוּ בְדַם נֶפֶשׁ,

בְּדַם אָב וָמֶלֶךְ, מָצָאתָ אֶת־לִבְּךָ וַתָּזֶד

דְּרֹךְ עַל סַף בֵּיתִי הַטָּהוֹר, שְׂאֵת עַיִן לְאִישׁ חֶסֶד

וּלְבַקֵּשׁ לְךָ בִּנְוֵה שָׁלוֹם מַחֲסֶה וּמָנוֹחַ?

פריצידה

אָמַרְתִּי פֹּה אֶמְצָא רַחֲמִים. גַּם אַתָּה כָמוֹנִי

מֵאוֹיִבְךָ נִקַּמְתָּ.

טל

הָאֹבֵד! הַעֲוֹן רֶצַח

מַרְדְּףָ אַחֲרֵי הַגְּדֻלָּה הָיָה יִהְיֶה בְעֵינֶיךָ

כַּעֲמֹד אִישׁ אָב עַל נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ בְּמִשְׁפָּט וּבִצְדָ־?!

הַלְּרָאשֵׁי יְלָדִים רַכִּים וִיקָרִים לְךָ סַכֹּתָ?

וְאִם גַּנּוֹתָ בְּנַפְשְׁךָ עַל כְּבוֹד נָוֶךָ? הֲיָצָאתָ

וַתְּבִיאֵנִי עַד־הֲלוֹם אֶל תַּחַת צֵל קוֹרָתְךָ.

טל מתבונן בו

לֹא נָזִיר אָתָּה? מִי אַתָּה אֵפוֹ?

הגזיר

טֶל, הֵן אַתָּה

הִכִּיתָ אֶת־רוֹדֶפְךָ, אֶת־הַנְּצִיב, גַּם אָנֹכִי

אֶת־אוֹיְבִי וּמְשַׂנְאִי, עוֹשֵׁק מִשְׁפָּטִי, הָרַגְתִּי,

וְהוּא הֵן גַּם אֶת־שְׁנֵינוּ כְּאֶחָד, כָּמוֹנִי כָּמוֹךָ,

אָיַב. עַתָּה הִצַּלְתִּי מִיָּדוֹ אֶת־הָאָרֶץ.

טל

הַאַתָּה הוּא זֶה? הָהּ שַׁעֲרוּרָה! סוּרוּ, סוּרוּ

מִזֶּה, יְלָדִים! גַּם אַתְּ, אִשְׁתִּי, סוּרִי, סוּרִי.

הָאֹבֵד! הַאַתָּה...

הדויגה

אֱלֹהִים! מִי הוּא?

טל

אַל נָא תִשְׁאָלִי.

מַהֲרִי צְאִי מִפֹּה. חָלִילָה לַיְלָדִים מִשְּׁמֹעַ

בְּדַבְּרִי עִמּוֹ. צְאִי מִן הַבָּיִת. הַרְחִיקִי לָכֶת,

כִּי לָמָּה תָצֵל קוֹרָה אַחַת עַל שְׁנֵיכֶם יָחַד.

הדויגה

אוֹי לִי, מָה הָיָה? בֹּאוּ, יְלָדִים, נֵצֵאָה.

היא והילדים יוצאים.

טל

אַתָּה אַתָּה הוּא נְסִיךְ אוֹסְטְרִיָּה! אַתָּה הֵמַתָּ

טל

וְגַם לֹא תֵרָאֶנָה עוֹד. אֶל מָקוֹם קָדוֹשׁ נְתַתִּיהָ
לְמִשְׁמֶרֶת עוֹלָם. לֹא תֵצֵא עוֹד עִמִּי לַצַּיִד.

הדויגה

הוֹ, טֶל, טֶל! נסוגה אחור וחולצת ידה

טל

מַה־לָּךְ כִּי נִבְעַתְּ, אִשְׁתִּי הַנֶּאֱהָבָה?

הדויגה

הִנֵּה שַׁבְתָּ אֵלַי וַאֲנִי לֹא אֵדַע... זֹאת יָדְךָ...
הַיָּד הַזֹּאת... הַאוּכַל חַבְּקֶנָּה? אִי שָׁמַיִם!

טל ברוח אמיץ ובלב נכון

הִיא גֹנֵן גּוֹנְנָה עֲלֵיכֶם וַתַּצֵּל אֶת־הָאָרֶץ,
נֶגֶד אֱלֹהִים וְאָדָם הַשָּׁמַיְמָה אֶשָּׂאֶנָּה!

הנזיר פורץ לגשת. טֶל רואהו.

מַה־לּוֹ פֹה?

הדויגה

יָצָא מִלִּבִּי וָאֶשְׁכָּחֵהוּ.
דַּבֵּר אַתָּה עִמּוֹ, וַאֲנִי – קִרְבָתוֹ תְבַעֲתֵנִי.

הנזיר מתקרב

הַאַתָּה הוּא טֶל, הַמַּכֶּה אֶת־נְצִיב הָאָרֶץ?

טל

אָנֹכִי הוּא. לֹא הֶעֱלַמְתִּי מֵאִישׁ וְלֹא אַעֲלִימָה.

הנזיר

אַתָּה הוּא טֶל? הָאָח, יַד אֱלֹהִים אֵפוֹא נָחַתְנִי

וילהלם רץ ויוצא גם הוא

הֶאָח, אָבִי

ולטר מבחוץ, מאחורי הבימה

וְהִנֵּה שׁוּב שַׁבְתָּ אֵלֵינוּ!

וילהלם מבחוץ

אָבִינוּ, אָהוּבֵנוּ

טל מבחוץ

עַתָּה שַׁבְתִּי אֲלֵיכֶם, יְלָדַי. אַךְ אִמְּכֶם אַיֶּהָ?

באים הביתה.

ולטר

הִנֵּה הִיא עוֹמֶדֶת נְטוּעָה בִּמְקוֹמָהּ בַּפֶּתַח,
רוֹעֶדֶת כֻּלָּהּ מִגִּיל וּמִיִּרְאָה גַּם־יָחַד.

טל

הֶדְוִיגָה, הֶדְוִיגָה! אֵם יְלָדַי! בָּרְכִי שֵׁם אֱלוֹהַּ!
ד רָשָׁע עָרִיץ לֹא תַפְרִיד בֵּינֵינוּ מֵעַתָּה.

הדויגה נופלת על צוארו

טֶל, מָה חָרְדָה נַפְשִׁי לָךְ!

טל

עַתָּה שִׁכְחִי עֹצֶב
וּרְוִי מָשׂוֹשׂ, כִּי הִנֵּה שָׁב אִישֵׁךְ אֵלָיִךְ.
הַנָּוֶה – נָוִי וּבְצֵל קוֹרָתִי חוֹסֶה אָנִי.

וילהלם

אָבִי, וְאַיֵּה הַקֶּשֶׁת? מַדּוּעַ לֹא אֶרְאֶנָּה?

חַי נַפְשִׁי אִם אֶגַּע בְּכָל־מְאוּם עַד אִם הִבְטַחְתִּנִי...

הדויגה

אַל תִּגַּע בִּי. אַל תִּקְרַב לָגֶשֶׁת, אִם מִשְׁמֹעַ

אֲמָרֶיךָ לֹא אוּכַל הַמְּנֵעַ.

הנזיר

בְּאֵשׁ הַחֶסֶד

תָּאִיר עַתָּה יַרְכְּתֵי בֵיתֵךְ, בְּנֶפֶשׁ יְלָדַיִךְ

הַיְקָרִים, זוּ אֲחַבְּקֵם...

מחזיק בילדים.

הדויגה

מַה־לְּךָ, הָאִישׁ? סוּרָה, סוּרָה,

אַל תִּגַּע בִּילָדַי! כִּי הִנֵּה לֹא נָזִיר אָתָּה!

לֹא וָלֹא! הַמְּעִיל הַזֶּה נְוֵה תָמִיד הוּא לַשָּׁקֶט,

וּבְמַרְאֵה פָּנֶיךָ אָתָּה לֹא יִנְוֶה הַשָּׁקֶט.

הנזיר

אמֻלָּל אָנֹכִי מִכָּל־הָאָדָם.

הדויגה

צָרַת נֶפֶשׁ

תָּעִיר הֲמוֹן לֵבָב, וּמֶבָּטְךָ אַתָּה יְחַתֵּנִי.

ולטר נתר ממקומו

אִמִּי, הִנֵּה אָבִי!

רץ ויוצא מן הבית.

הדויגה

אֵל אֱלֹהִים.

אומרת לצאת, רועדת ומתמהמהת.

אֵין זֶה כִּי בָא לִשְׁאֹל מַתָּת.

הדויגה

אָסְפֵהוּ הַבָּיְתָה

וְנָשִׁיבָה נַפְשׁוֹ. יֵדַע כִּי לִנְוֵה גִיל נָחָהוּ

אֱלֹהִים.

באה הביתה ושבה ובידה ספל.

וילהלם אל הנזיר

בֹּאָה, אִישׁ טוֹב, וְהֲשִׁיבָה אִמִּי נַפְשֶׁךָ.

ולטר

בֹּאָה וְהַחֲלַפְתָּ כֹּחַ וְאַחַר תֵּלֵךְ לְדַרְכֶּךָ.

הנזיר עיניו משוטטות הֵנה והֵנה בפחד ומראהו כנבוך

אֵיפֹה אָנִי? הַגִּידוּ, אֶל אֵיזֶה אֶרֶץ בָּאתִי?

ולטר

אֵין זֹאת כִּי אִם תָּעִיתָ עַד־הֲלוֹם, אִם לֹא יָדָעְתָּ;

עִם בְּרָגְלֶן אַתָּה, בִּגְלִיל אוּרִי, בְּאֵכָה גֵי־שָׁכֶן.

הנזיר אל הדויגה בשובה

הַלְבַדֵּךְ אַתְּ פֹּה? הַאֵין אִישֵׁךְ עִמָּךְ בַּבָּיִת?

הדויגה

אֲנִי מְצַפָּה עַתָּה לְבֹאוֹ. וְאוּלָם, אֲדוֹנִי, מָה אָתָּה?

לֹא טוֹב יְבַשֵּׂר מַרְאֵה פָּנֶיךָ וִירֵאָה אָנִי,

וּבְכָל־זֹאת – קַח וּשְׁתֵה, הֵן עָיֵף וְיָגֵעַ אָתָּה.

תגיש לו הספל.

הנזיר

יוֹ גַּם תִּתְעַטֵּף נַפְשִׁי בַּצָּמָא שֶׁבְּעָתָיִם,

מחזה שני

מבוא בית טֶל.

האח מבֹערת. בעד הפתח הפתוח יֵרָאה לעינים כל המרחק אשר מחוץ.

הֶדוִיגָה. וַלטר וִוילהלם.

הדויגה

הַיּוֹם יָבֹא אֲבִיכֶם. הָאָח, יְלָדַי, יַלְדֵי חֶמֶד,

הַי חַי הוּא, וְחָפְשִׁי הוּא, וְחָפְשִׁים גַּם אֲנַחְנוּ כֻלָּנוּ,

וַאֲבִיכֶם הוּא אֲשֶׁר הֵבִיא אֶת־הַגְּאֻלָּה לָאָרֶץ.

ולטר

וְגַם לִי חֵלֶק בָּהּ, אִמִּי. יִקָּרֵא נָא עָלֶיהָ

גַּם שְׁמִי. חֵץ אָבִי כִמְעַט חָלַף רֹאשִׁי וְאָנֹכִי

לֹא רָעַדְתִּי.

הדויגה

אָכֵן מַתָּן מִשְׁנֶה לִי נִתַּתָּ,

פַּעֲמַיִם יְלִדְתִּיךָ, פַּעֲמַיִם חִבְּלָה אִמֶּךָ.

אַךְ כָּל־זֶה עָבַר, וְעַתָּה שְׁנֵיכֶם לִי, שְׁנֵיכֶם יָחַד,

וְגַם אֲבִיכֶם גּוֹאַלְכֶם יָשׁוּב הַיּוֹם אֶל נָוֵהוּ.

נזיר נראה בפתח הבית.

וילהלם

רְאִי גַם רְאִי, אִמִּי. הִנֵּה נָזִיר עוֹמֵד בַּפָּתַח,

הִנֵּה אֶל הַשָּׁמַיִם הָהֵם, רְאוּ, יִשָּׂא עַתָּה
עַם דְּרוֹר, הֵסִיר מִסֵּבֶל שִׁכְמוֹ, קוֹל תּוֹדָה וְרִנָּה –
רַק אֲשֶׁר יִזְרַע אַהֲבָה הוּא יִקְצֹר רַחֲמִים וַחֲנִינָה.

הציר הולך משם.

שטופכר אל העם

וְטָל אֵיפֹה הוּא? הֲיִפָּקֵד בְּתוֹכֵנוּ מְקוֹם הַגֶּבֶר
אֲשֶׁר עֶשֶׂר יָדוֹת לוֹ עַל כֻּלָּנוּ בִּגְאֻלָּתֵנוּ?
הֵן הַגָּדוֹל וְהַקָּשֶׁה מִכֹּל בְּחֶלְקוֹ נָפָלוּ.
הָבָה נִנְהֲרָה־נָא כֻּלָּנוּ אֶל בֵּיתוֹ וְנָרִיעַ
שָׁם בְּקוֹל הָמוֹן חוֹגֵג: כָּבוֹד וָעֹז לַמּוֹשִׁיעַ!

הַבֵּן בַּמֶּה יִתְהַלֵּל? הֲקַיֵּם קִיֵּם בְּיָדֵנוּ
אִגֶּרֶת מִשְׁפְּטֵי חָפְשָׁתֵנוּ כַּאֲשֶׁר קִיְּמוּהָ
כָּל־הַמְּלָכִים שֶׁלְּפָנָיו? הֶעָשָׂה מִשְׁפַּט צֶדֶק
לָעָם? הֶעָמַד לִימִין עָשׁוּק? וּבַצַּר לָנוּ
וַנִּשְׁלַח אֵלָיו מַלְאָכֵינוּ – הַהִטָּה אֹזֶן
לְקוֹלָם? אַף לֹא אַחַת מֵאֵלֶּה עָשָׂה הַמֶּלֶךְ
עִמָּנוּ, וְלוּלֵא יָדֵנוּ אֲנַחְנוּ הִיא סְמָכַתְנוּ,
כִּי־עַתָּה צָרָתֵנוּ עַד־לִבּוֹ לֹא נָגָעָה.
הַהוּא לִבְרָכָה יִזָּכֵר? לֹא בְרָכָה וָחֶסֶד
זָרַע הָעֲמָקִים הָאֵלֶּה; וְהוּא בִּמְרוֹם שִׁבְתֵּהוּ
הֵן מָצְאָה יָדוֹ הֱיוֹת אָב לְגוֹיָיו; אַךְ בְּעֵינָיו טוֹבוּ
רַק קְרוֹבָיו הַסּוֹבְבִים הוֹדוֹ לִשְׁקֹד עַל טוֹבָתָם, –
לָכֵן יִבְכּוּ לוֹ הֵם וְהוֹרִידוּ עָלָיו דִּמְעָתָם.

ולטר פירסט

בְּמַפַּלְתּוֹ לֹא נִשְׂמַח, גַּם הָרָעוֹת זוּ גְמָלָנוּ
מִיּוֹם הַכְבִּידוֹ יָד עָלֵינוּ לֹא נִזְכְּרָה עַתָּה.
חָלִילָה לָנוּ מִזֹּאת! אֶפֶס לִנְקֹם דַּם מֶלֶךְ
לֹא הֵיטִיב עִמָּנוּ מִיָּמָיו, וּרְדֹף אֶת־אֵלֶּה
אֲשֶׁר מֵעוֹדָם לֹא הֵרֵעוּ גַּם לֹא שִׁחֲתוּ לָנוּ –
מַעֲשֶׂה אֲשֶׁר כָּזֶה לֹא יָדֵנוּ אֲנַחְנוּ תַעֲשֶׂנּוּ!
הָאַהֲבָה קָרְבַּן נְדָבָה הִיא, מַשְׂאַת לֵב וָנֶפֶשׁ,
מַשָּׂא כָל־יָד, חוֹב מֵאֹנֶס – הַמָּוֶת יִפְרָעֵנּוּ,
לֹא חָבַלְנוּ לוֹ מְאוּמָה, נְקִיִּים אֲנַחְנוּ מִמֶּנּוּ!

מלכטל

וּבְאַרְמוֹנָהּ כִּי־תֵבְךְּ הַמַּלְכָּה אַף תִּתְיַפֵּחַ
וּלְבָבָהּ בְּעָצְמַת מַכְאוֹבָהּ כִּי־יִזְעַק שָׁמָיְמָה –

קולות רבים

מַה־לָּהּ וְלָנוּ? וּמַה־לָּנוּ חֵלֶק בָּאֱלִישֶׁבַעַת?

ולטר פירסט קורא

„בְּכֹבֶד אֶבְלָהּ וְאַלְמְנוּתָהּ, בַּעֲטֹף נַפְשָׁהּ עָלֶיהָ
אֶל הִלָּקַח מֵעַל רֹאשָׁהּ בִּידֵי אַנְשֵׁי רֶצַח
אַלּוּף נְעוּרֶיהָ – עוֹד זָכֹר תִּזְכֹּר אַהֲבַת קֹדֶם
וֶאֱמוּנַת אֹמֶן אֲשֶׁר לִשְׁוֵיצִיָּה הַנֶּאֱהֶבֶת”.

מלכטל

בִּימֵי טוֹבָתָהּ לֹא זָכְרָה כָּל־אֵלֶּה.

רסלמן

הַחֲרִישָׁה,

הָבָה נִשְׁמְעָה־נָּא עַד־תֻּמָּם דִּבְרֵי הָאִגֶּרֶת.

ולטר פירסט קורא

„וּבְבִטְחָה בְּעַם הַנֶּאֱמָן, תִּשָּׂא אֵלָיו עֵינֶיהָ
כִּי זָעֹם יִזְעַם כְּדֵי רִשְׁעָתָם אַנְשֵׁי הָרֶצַח
לְבִלְתִּי תֵת מִקְלָט לָהֶם בְּכָל־גְּבוּלוֹ, וִיהִי לְהֶפֶךְ,
כִּי רָדֹף גַּם יִרְדְּפֵם בַּחֲמַת אַף וְשָׁקֹד בְּכָל־כֹּחַ
לְתָפְשָׂם בַּאֲשֶׁר הֵם וּלְהַסְגִּירָם אֶל שׁוֹפְטֵי צֶדֶק,
כִּי עַל־כֵּן יִזְכֹּר אֶת־כָּל־הָאַהֲבָה וְכָל־הַחֶסֶד
זוּ הִפְלִיא לוֹ בֵּית מַלְכוּת רוּדוֹלְף מֵאָז וְעַד־הֵנָּה”.

קולות רבים

כָּל־הָאַהֲבָה וְכָל־הַחֶסֶד!

שטופכר

הָאָב נְדִיב הָרוּחַ

אָכֵן עָשָׂה עִמָּנוּ חֶסֶד וּצְדָקָה, אֶפֶס

שטופכר

מַרְבִּית עַם הָאָרֶץ

יָט לִבָּם אַחֲרֵי הַגְּרַף נְגִיד לְקֶסְמְבֻּרְג.

ולטר פירסט

אַשְׁרֵינוּ

כִּי עָמַדְנוּ בֶאֱמוּנָתֵנוּ לַקֵּיסָר. עַתָּה

יֵשׁ לַצֶּדֶק תִּקְוָה.

שטופכר

הֵן יְבַקֵּשׁ לוֹ בֵּינֵינוּ

הַמּוֹשֵׁל הֶחָדָשׁ בַּעֲלֵי בְרִית אַמִּיצֵי רוּחַ

וּבְיַד אוֹסְטְרִיָּה אוֹיַבְתֵּנוּ לֹא יַסְגִּירֵנוּ.

התושבים מחבקים איש את רעהו.

פטרמן וציר המלך.

פטרמן

רָאשֵׁי הָעָם וְנִכְבַּדָּיו הִנֵּה הֵם בָּזֶה לְפָנֶיךָ!

רסלמן ואחרים

מָה הַדָּבָר, פֶּטֶרְמַן?

פטרמן

צִיר בָּא בִמְגִלַּת סֵפֶר.

כֻּלָּם לוַלטר פירסט

שָׂא פְּתַח וּקְרָא.

ולטר פירסט קורא

„לִשְׁלוֹמֵי אֱמוּנֵי עָם, שׁוֹכְנֵי אֶרֶץ

אוּרִי, שְׁוִיץ וְאֻנְטֶרְוַלְדֶן, תִּשְׁלַח מֵאֵת פָּנֶיהָ

הַמַּלְכָּה אֱלִישֶׁבַע בָּזֶה שָׁלוֹם רָב וָחֶסֶד".

לִפְקֹד בְּלִי רַחֲמִים עַל בֵּית הַמְרַצְּחִים דְּמֵי אָבִיהָ,

עַל עַבְדֵיהֶם וְעַל כָּל־זַרְעָם, עַל נִין וְעַל נֶכֶד,

גַּם אַבְנֵי טִירוֹתָם לֹא תְנַקֶּינָה בְיוֹם זָעַם.

מִשְׁפָּחוֹת מִשְׁפָּחוֹת, כַּצֹּאן תַּתִּיקֵם לַטֶּבַח
וְהוֹרִידָתַם — כָּכָה נִשְׁבְּעָה — אַחֲרֵי אָבִיהָ שְׁאֹלָה

וּבְנַחַל דָּמָם, כְּבְטַל אָבִיב, תִּטְבֹּל רַגְלֶיהָ.

מלכטל

הַגִּידָה, הֲיֵשׁ יוֹדֵעַ אָנָה הַמְרַצְּחִים נָסוּ?

שטופכר

אַחֲרֵי בַצְּעָם זְמָמָם הָרָע, וַיָּפוּצוּ כְרָגַע

וַיִּפָּרְדוּ בַחֲמִשָּׁה דְרָכִים אִישׁ מֵרֵעֵהוּ.

וּלְבִלְתִּי הִוָּעֵד עוֹד כָּל־יְמֵי חַיֵּיהֶם יָחַד.

אוֹמְרִים, הַנָּסִיךְ יוֹהַן יְשׁוֹטֵט בֶּהָרִים עַתָּה.

ולטר פירסט

פֹּעַל כַּפָּם לֹא הֵבִיא לָהֶם אֵפוֹא כָּל־פֶּרִי,

אֵין פְּרִי לַנְּקָמָה. מִחְיַת זְוָעָה הִיא לְבַעְלֶיהָ,

מִתְקָהּ — דָּם וָרֶצַח, וּבְאַחֲרִיתָהּ — מַפַּח נָפֶשׁ.

שטופכר

אָכֵן לְבַעְלֶיהָ לֹא תִשָּׂא פְּרִי חַטַּאת רָצַח,

אוּלָם אֲנַחְנוּ בְּנִקְיוֹן כַּפֵּינוּ פִּרְיָהּ נִבְצֹרָה

לִבְרָכָה לָנוּ וּלְיֵשַׁע רָב. סָר מַר הַפָּחַד!

רֹאשׁ צוֹרְרֵי הַחֹפֶשׁ נָפָל! עַתָּה — כָּכָה שָׁמַעְתִּי —

מִבֵּית הַבְּסְבְּרְג אֶל בַּיִת אַחֵר יִסֹּב הַנֵּזֶר,

כִּי בָא הָעָם עַל מִשְׁפָּטוֹ לִבְחֹר כְּרוּחוֹ מֶלֶךְ.

ולטר פירסט ואחרים

הֲשָׁמַעְתָּ בְּמִי נָתְנוּ עֵינָם?

קִרְיַת עוֹבְדֵי גִלּוּלִים, עִיר גְדוֹלָה, בַּת יְמֵי קֶדֶם,
אָז יִתְנַפֵּל עָלָיו הַנֶּסֶ וַיִּתְקַע הַמַּאֲכֶלֶת
בִּגְרוֹנוֹ. פַּלָּם הֵטִיל הַכִּידוֹן בּוֹ וַיִּדְקְרֵהוּ,
וְאֶשְׁנְבַּךְ מְחַץ רֹאשׁוֹ וַיְשַׁסְּעֵהוּ בֶחָרֶב.
מְחוֹלָל וּמְדֻקָּר צָנַח הַמֶּלֶךְ בְּדָמוֹ אָרְצָה
וַיִּפֹּל חָלָל בִּידֵי אָחִיו עַל אַדְמָתֵהוּ.
בְּעֵבֶר הַנַּחַל מִנֶּגֶד עָמְדָה עֲדַת הַמֶּלֶךְ
וַתֵּרֶא אֶת־כָּל־הַנַּעֲשֶׂה, אֶפֶס מֵי הַפֶּלֶג
הִפְרִידוּ בֵינָהּ וּבֵינוֹ, וּבְקֹצֶר יָדֶיהָ
לֹא יָכְלָה בִלְתִּי אִם פָּרֵשׂ כַּפַּיִם וְשַׁוֵּעַ.
אוּלָם שָׁם עַל־יַד דֶּרֶךְ אִשָּׁה זְקֵנָה יָשְׁבָה,
וּבְחֵיקָהּ נָפַח הַמֶּלֶךְ אֶת־נַפְשׁוֹ וַיָּמֹת.

מלכטל

הִנֵּה כִּי־כֵן הוּרַד אֶל יַרְכְּתֵי שְׁאוֹל זֶה הַגֶּבֶר
אֲשֶׁר הִרְחִיב כִּשְׁאוֹל נַפְשׁוֹ – וַיִּכְרֶה לְנַפְשׁוֹ קָבֶר.

שטופכר

אֵימָה נָפְלָה עַל כָּל־הָאָרֶץ, אֵימָה וָפַחַד.
נִסְגְּרוּ מְבוֹא כָל־הַמְּבוֹאוֹת בֶּהָרִים, אֵין פָּתַח,
עַם עַל גְּבוּלוֹ יִשְׁקֹד וּשְׁמָרוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה;
גַּם צִירִיךְ עִיר קְדוּמִים, שְׁעָרֶיהָ לֹא יָדְעוּ בְרִיחַ
זֶה שְׁלֹשִׁים שָׁנָה – סֹגֶרֶת וּמְסֻגֶּרֶת עַתָּה,
מִפַּחַד צָר וּמִתְנַקֵּם, פֶּן יַהֲרֹס אֵלֶיהָ;
כִּי הִנֵּה נֵעוֹרָה וַתֵּצֵא בְחֶרֶב נוֹקֶמֶת
מַלְכַּת אֻנְגַרְיָה, אַגְנֶס הָאֲיֻמָּה, בַּת הַמֶּלֶךְ,
וּבְשִׁכְחָהּ חֲנוֹת כְּאִשָּׁה, נַפְשָׁהּ בְּאֵלֶּה הֵבִיאָה

כִּי עָשָׂה מַעֲשֵׂה רֶצַח ?

שטופכר

הַחֲזֵק הֶחֱזִיק הַמֶּלֶךְ

בִּירֻשַּׁת הַנָּסִיךְ וַיִּמְנָעֶנָּה מִמֶּנּוּ.
וַיְהִי כִּי־נִגְּשׁוּ הַיּוֹרֵשׁ – וַיֹּאמֶר נַשְׁלֵהוּ
מִנַּחֲלָתוֹ לִצְמִיתוּת וְכַסֵּר פָּנָיו בְּמִצְנֶפֶת
בִּישׁוֹפִים. אִם כֹּה הַדָּבָר וְאִם כָּכָה, וְהָעָלֶם
לַעֲצַת אַלּוּפָיו וּמְתֵי סוֹדוֹ הִטָּה אֹזֶן,
הֲלֹא הֵם אֶשֶׁנְבַּךְ, טֶגֶרְפֶלְד, וַרְט וּפַלְם מֵרֵעֵהוּ,
וַיִּגְמֹר בִּלְבָבוֹ לֵאמֹר: אִם אֵין לִמְצֹא צֶדֶק
בִּמְקוֹם הַמִּשְׁפָּט – תּוֹשַׁע־נָא לוֹ אֵפוֹא יָדֵהוּ.

ולטר פירסט

אֲבָל הַגֶּד־נָא, אֵיכָכָה נַעֲשְׂתָה הַמְּזִמָּתָה?

שטופכר

רָכֹב רָכַב הַמֶּלֶךְ, יוֹרֵד מִשְׁטֵין בַּדָּנָה,
יָרֹד וְנָסַע נֹכְחוֹ רֵינְפֶלְדָה הָאַרְמוֹנָה,
בְּנָיו הַנְּסִיכִים הַנֵּס וְלֵיאוֹפוֹלְד עִמּוֹ וְחֶבֶל
רָאֵי פָנָיו מִשּׁוֹעֵי הָאָרֶץ וּמֵחֹרֶיהָ.
הֵם עִם נַחַל רֵיס וַיְהִי לָהֶם מַעֲבַר הַנַּחַל –
וְהַמְרַצְּחִים יָרְדוּ אָז בַּסְּפִינָה, וַיַּרְחִיקוּ
אֶת־הַמֶּלֶךְ מֵעַל רָאֵי פָנָיו בְּעָקְבָה, לְמַעַן
הַבְדִּילוֹ מֵעִמָּם. אַחֲרֵי־כֵן עָלָה הַמֶּלֶךְ
וַיִּרְכַּב בַּשָּׂדֶה מוּל הַבְּסְבֻּרְג, מִגְדַּל הַחֹסֶן,
טִירַת מְכוֹרָתוֹ וּמְקוֹר מוֹלַדְתּוֹ הַמְּהֻלָּלֶת,
בִּמְקוֹם נִקְבְּרָה שָׁם, לְפִי הַשְּׁמוּעָה, בְּתַחְתִּיּוֹת אֶרֶץ

שטופכר

מִמָּגוֹר רַב נֶחֱלַצְנוּ.

רסלמן

הַקֵּיסָר נִרְצַח נַפְשׁוֹ!

ולטר פירסט

אֵל רַחוּם וְחַנּוּן!

התושבים קופצים וסובבים על שטופכר.

נִרְצַח! הַקֵּיסָר! מָה אָמַרְתָּ?

הַקֵּיסָר?

מלכטל

לֹא יִתָּכֵן! אֵיזֶה הַדֶּרֶךְ בָּאָה

הַשְּׁמוּעָה?

שטופכר

אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר, בְּיַד מְרַצְּחִים חָרָשׁ

אֵצֶל בְּרוּק נָפַל הַמֶּלֶךְ אַלְבְּרֶכְט. אִישׁ נֶאֱמַן שְׂפָתַיִם,

יוֹהַנֶּס מִלֶּר, הֵבִיא הַשְּׁמוּעָה מִשַּׁפְהוֹזֶן.

ולטר פירסט

מִי הֵזִיד לַעֲשׂוֹת הַפֶּשַׁע הַכָּבֵד?

שטופכר

שֵׁם עוֹשֵׂהוּ

יַכְבִּידֶנּוּ שִׁבְעָתַיִם. הָאִישׁ הָרוֹצֵחַ

מַכֵּה הַמֶּלֶךְ בִּצְדִיָּה – הֲלֹא הוּא בֶּן אָחִיהוּ

הַנָּסִיךְ יוֹהַן.

מלכטל

מָה רָאָה הַנָּסִיךְ עַל־כָּכָה,

מלכטל

יָבאוּ יַעֲלוּ נָא אֵפוֹ צִבְאוֹתָיו עָלֵינוּ.

הֵן גָרֵש גֹּרַש כָּלָה הָאוֹיֵב אֲשֶׁר מִבַּיִת,

הַאִם בִּפְנֵי הָאוֹיֵב אֲשֶׁר מִחוּץ לֹא

רודי

הַמְבָאוֹת הַפְּרוּצִים בֶּהָרִים לֹא רַבִּים הֵמָּה,

אֲנַחְנוּ בִגְוִיוֹתֵינוּ סָתֹם נִסְתֹּם כֻּלָּמוֹ!

בומגרטן

בְּרִית מֶלַח, בְּרִית עוֹלָם נַפְשׁוֹת כֻּלָּנוּ קָשָׁרָה,

וּמָה הָאוֹיֵב וַהֲמוֹן צִבְאוֹתָיו כִּי יְבַעֲתוּנוּ!

רסלמן ושטופכר באים.

רסלמן עם בואו

אֵין זֶה כִּי אִם מִשְׁפַּט אֵל זוֹעֵם וּנְקַם שָׁמַיִם,

התושבים

מַה־דָּבָר נָפָל?

רסלמן

אֲהָהּ לַיָּמִים אֲשֶׁר הִגִּיעוּ!

ולטר פירסט

הַגִּידָה, מָה הַדָּבָר? רְאוּ, וְהִנֵּה פֹה גַּם־אָתָּה,

אֲדוֹנִי וָרְנֶר! מַה־בְּשׂוֹרָה בְּפִיכֶם? מַהֲרוּ הַגִּידוּ.

התושבים

מַה־דָּבָר קָרָה?

רסלמן

שִׁמְעוּ שֵׁמַע וְהִשְׁתּוֹמְמוּ!

זֶה הַיּוֹם – עַד זִקְנָה וְשֵׂיבָה הַיְלָדִים יִזְכְּרוּהוּ.

נערות באות, נושאות את המגבעת בראש המוט. העם ימלא את הבימה.

רודי

הִנֵּה הַמִּגְבַּעַת, זוּ עַל כְּבוֹדָהּ הִצְטַוֵּינוּ!

ולטר פירסט

אֱלֹהִים! נֶכְדִּי הֲלֹא עָמַד מוּל הַחֵץ תַּחְתֶּיהָ.

קולות רבים

שָׂרִיד אַל יְהִי לְמֶמְשֶׁלֶת זָדוֹן! אַבֵּד כָּל־זֵכֶר!

בָּאֵשׁ הַשְׁלִיכוּהָ!

ולטר פירסט

לֹא, כִּי לְמִשְׁמֶרֶת נִתְנֶנָּה.

הֵן כְּלִי שָׁרֵת הָיְתָה בְּיַד עָרִיצִים לְהַשְׁפִּילֵנוּ,

תְּהִי אֵפוֹא לָנוּ לְאוֹת חֹפֶשׁ וּגְאֻלָּה מֵעַתָּה.

התושבים, גברים, נשים וטף, אלה יושבים ואלה עומדים על־פני במות־העץ ההרוסות, ובונים יחד מסבה רבה ונהדרה, תבנית קשת.

מלכטל

אַחֵינוּ, אַנְשֵׁי בְּרִיתֵנוּ! רְאוּ הִנֵּה רַגְלֵינוּ

עוֹמְדוֹת עַתָּה עַל חָרְבוֹת עָרִיצִים וּלְבָבֵנוּ

תְּרוּעַת שִׂמְחָה וָעֹז. בָּא אֵפוֹ יוֹם קִוִּינוּהוּ,

וַאֲשֶׁר נָדַרְנוּ בְּרוּטְלִי – הִנֵּה זֶה קָם וַיֶּהִי!

ולטר פירסט

הִנֵּה זֶה הֵחֵל לָבֹא, אַךְ טֶרֶם בִּצַּעְנוּהוּ.

רוּחַ עֹז וְלֵב אֶחָד – נַחֲזִיקָה בְּאֵלֶּה, אַל נֵרֶךְ:

כִּי הִנֵּה הַקֵּיסָר, דְּעוּ לָכֶם, לֹא יִתְמַהְמֵהַּ

מִנְּקֹם נִקְמַת דַּם נְצִיבוֹ וּמֵהָשִׁיב לָאָרֶץ

אֶת־צִבְאוֹתָיו הַמְגֹרָשִׁים בְּיָד חֲזָקָה מִמֶּנָּה.

נִכְרְתָה בֵּינֵינוּ בְּרִית אֱלֹהִים, מוּצֶקֶת כַּסֶּלַע
לִפְנֵי כָּל־תְּמוּרוֹת עִתִּים עֲמֹד תַּעֲמֹד לָנֶצַח,
כִּי עַל־כֵּן נִצְרְפָה בָּאֵשׁ וַתְּאַמֵּץ שִׁבְעָתָיִם.

ולטר פירסט

וְאַיֵּה לַנְדֶּנְבֶּרְג?

מלכטל

מֵעֵבֶר לִבְרִינִיג הִנֵּהוּ.
לֹא פִשְׁעִי הוּא, כִּי הִתְמַלֵּט בְּאוֹר עֵינָיו הַגֶּבֶר
אֲשֶׁר עִוֵּר עֵינֵי אָבִי. אֲנִי הֵן דָּלֹק דָּלַקְתִּי
אַחֲרָיו, גַּם הִשַּׂגְתִּיו, גַּם הִפַּלְתִּיו אַרְצָה
לְרַגְלֵי אָבִי, וּכְבָר עוֹפְפָה עַל רֹאשׁוֹ הֶחָרֶב,
אֶפֶס כִּי שָׁאֹל שָׁאַל לוֹ נַפְשׁוֹ מַתַּת חֶסֶד
מֵעִם רַחֲמֵי הָעִוֵּר הַשָּׂב. אָז יִשָּׁבַע
לִבְלִי שׁוּב אֵלֵינוּ עַד־עוֹלָם. וַאֲנִי יָדַעְתִּי
כִּי הָקֵם יָקִים אֶת־הַשְּׁבוּעָה. הֵן אֶת־יָדֵנוּ
עַתָּה יָדָע.

ולטר פירסט

אַשְׁרֶיךָ, כִּי לֹא הִשְׁבַּתָּ טֹהַר
גְּבוּרָתְךָ וְלֹא נִגְאֲלָה בַּדָּם.

ילדים רצים ומכתות הבמות בידיהם

דְּרוֹר! דְּרוֹר וְחֹפֶשׁ!

שופר אורי יריע גבורות.

ולטר פירסט

— אָה, מָה רַב הַגִּיל! מַה־גָּדוֹל הַחַג בָּרְחוֹבוֹת!

בִּדְבַר הַנְּצִיב. שְׁמַע זֹאת רוּדֶנְץ וַיִּתַּר פֶּתַע
מִמְּקוֹמוֹ כְּמִשְׁתּוֹלֵל, כִּי הִנֵּה אָחַז הַלַּהַב
בְּכָל פִּנּוֹת הַמְּצוּדָה וַיִּלַּהֲטֶנָּה. קוֹרוֹתֶיהָ
פּוֹר הִתְפּוֹרָרוּ, עַמּוּדֶיהָ הָאֵיתָנִים מְסוּ,
וּמִתּוֹךְ הֶעָשָׁן עָלְתָה שַׁוְעַת הָאֹבְדָת...

ולטר פירסט

וַתִּנָּצֵל?

מלכטל

כֹּחַ לֵב עִם יָד מְהִירָה – אַךְ הֵמָּה:
יָכְלוּ הַצִּילָהּ הַפָּעַם. לוּ רַק אַלּוּף לָנוּ
וּמוֹשֵׁל הָיָה רוּדֶנְץ – כִּי־אָז יָקְרָה נַפְשֵׁנוּ
בְּעֵינֵי כֻּלָּנוּ מֵחָרֵף אוֹתָהּ עָלָיו. אֶפֶס
הֵן גַּם אִישׁ בְּרִית הוּא לָנוּ, וּבְרֶטָה מוֹדַעְתֵּנוּ
יְקָרָה בְּעֵינֵי הָעָם, עַל־כֵּן הִשְׁלַכְנוּ נַפְשֵׁנוּ
מִנֶּגֶד וַנִּתְנַפֵּל אֶל הָאֵשׁ.

ולטר פירסט

וַתִּנָּצֵל?

מלכטל

וַתִּנָּצֵל! רוּדֶנְץ וְאָנֹכִי, שְׁנֵינוּ גַּם־יַחַד
עַל כַּפַּיִם מִקֶּרֶב לַהֲבוֹת הָאֵשׁ נְשָׂאנוּהָ,
כִּמְעַט יָצָאנוּ – וַתִּתְפּוֹרַרְנָה מֵאַחֲרֵינוּ
כִּפּוֹת הַמִּגְדָּל וַתִּפֹּלְנָה בְּרַעַשׁ וּבְרָעַם.
עַתָּה כְּשׁוּב אֵלֶיהָ רוּחָהּ וַתִּפְקַח עֵינֶיהָ
וַתִּשָּׂאן הַשָּׁמַיְמָה – עַתָּה נָפַל פֶּתַע
הָאַלּוּף, כִּי נִפְעָם, עַל צַוָּארִי, וּבְאֵין אֹמֶר

ולטר פירסט

הַאַתָּה הוּא מֶלְכְטַל? הֲמוּבֵאת בְּשׂרַת דרוֹר בְּפִיךָ?
הַגִּידָה, הֲגֹרַשׁ כֻּלֹּה הָאוֹיֵב מִן הָאָרֶץ?

מלכטל

לֹא נִשְׁאֲרָה לוֹ בָהּ כַּף רָגֶל. צְהַל, אָבִי, וְרַנֵּה.
עַד אֲנַחְנוּ עוֹמְדִים וּמְדַבְּרִים פֹּה – וּבְאֶרֶץ שְׁוַיְץ
אֵין שֵׁבֶט נוֹגֵשׂ עוֹד. תַּמּוּ עָרִיצִים וְאֵינֵימוֹ.

ולטר פירסט

הָאֹת, סַפְּרָה־נָא, אֵיךְ יְכָלְתֶּם לִמְצוּדוֹת הַסָּלַע?

מלכטל

רוּדֶנְץ בִּגְבוּרַת רוּחוֹ, הוּא אֲשֶׁר עָלָה סַרְנֵנָה
וַיּוֹרֶד עֹז מִבְצָרָהּ. אָנֹכִי קִדַּמְתִּיו לַיְלָה
וָאֲבַקֵּעַ אֶל רוֹסְבֶּרְג. אַךְ שְׁמַע־נָא וְהִשְׁתּוֹמֵם
לַדָּבָר אֲשֶׁר נָפַל שָׁמָּה: כִּמְעַט כִּלִּינוּ
לְבַעֵר הַצָּר מִן הַמְּצוּדָה – וַנָּקָם עָלֶיהָ
זַנַּבִּיתָנָה בְּקוֹל עֱנוֹת. וַיְהִי בַּעֲלוֹת הַלַּהַב
וַיִּתְאַבְּכוּ תִימְרוֹת הֶעָשָׁן, וְהִנֵּה זֶה נַעַר
מִנַּעֲרֵי גֶסְלֶר, דִּטְהֶלֶם שְׁמוֹ, נִדְחַף לָבֹא שָׁמָּה
וְהוּא קוֹרֵא וּמְצַעֵק: אֲהָהּ, הַבְּרוּנֶקִית נִשְׂרָפֶת!

ולטר פירסט

אֵל אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט!

נשמע רעש במות־העץ במפל..

מלכטל

וְאַף אָמְנָם כִּדְבַר הַנַּעַר
כֵּן הָיָה. נִסְגַּר נִסְגְּרָה בַּמְּצוּדָה בִּמְקוֹם סֵתֶר

כָּל־בְּשׂרָה אֵלֵינוּ עַד־עַתָּה, אֵין אִישׁ יוֹדֵעַ
אֵיךְ נָפַל דָּבָר שָׁם. הַאֵין טוֹב כִּי נִתְמַהְמַהּ
עַד בֹּא רָץ וּמְבַשֵּׂר מִשָּׁם?

רודי

הִתְמַהְמֵהַּ לָמָּה?
הֶעָרִיץ הִנֵּה זֶה הוּמַת. זָרַח אוֹר הַחֹפֶשׁ!

הגודר

הַבִּיטוּ וּרְאוּ, הִנֵּה שָׁם לַפִּידֵי הַיֶּשַׁע
בֹּעֲרִים מִסָּבִיב עַל הֶהָרִים – הַאֵין דַּי בְּאֵלֶּה?

רודי

קוּמוּ וְנָקוּמָה, כֻּלָּנוּ כְּאִישׁ אֶחָד נָקוּמָה!
הִרְסוּ הַמַּדְרֵגוֹת! קַרְקְרוּ קִיר! עַד טְפָחוֹתֶיהָ
נַהֲרֹס הַמְּצוּדָה! אֶבֶן עַל אֶבֶן אַל תִּשָּׁאֵר.

הגודר

בֹּאוּ, הַנְּעָרִים! יָדֵנוּ הַמְּצוּדָה הֵקִימָה,
וְהִיא גַּם הָרֹס תֶּהֶרְסֶנָּה.

כֻּלָּם

עָרוּהָ, עָרוּהָ!

משתערים מכל עבר אל המצודה.

ולטר פירסט

הִנֵּה הִתְפָּרְצוּ לַעֲלוֹת וּלְעָצְרָם לֹא אוּכָלָה.

מֶלְכְטַל ובומגרטן באים.

מלכטל

מַה־זֹּאת? הַעוֹד מְצוּדַת אוּרִי עַל תִּלָּהּ עוֹמֶדֶת?
הֵן מִגְדַּל סַרְנֵן – תֵּל־שְׁמָמָה, וְרוֹסְבֶּרְג – עִיֵּי אֵפֶר.

הגודר

כָּל־הַמְּצוּדוֹת נִלְכְּדוּ.

רודי

וַאֲנַחְנוּ בְּנֵי אוּרִי, הֲנִרְאֶה בַעֲמֹד לְקָלוֹן לָנוּ
מִשְׂגַּב עָרִיצִים עַל אַדְמָתֵנוּ וְנִתְאַפָּקָה?
הֲנִהְיֶה אַחֲרוֹנִים לִקְרֹא דְרוֹר וּגְאֻלָּה לָאָרֶץ?

הגודר

הֲנִתֵּן תְּקוּמָה לַמְּצוּדָה, לְמוֹקֵשׁ לָנוּ כוֹנְנוּהָ
וּלְמוּעָקָה בְּמָתְנֵינוּ? עַד הַיְסוֹד בָּהּ עָרוּהָ!

כֻּלם

עָרוּ, עָרוּ, עָרוּ!

רודי

אֵי מַקְרִין אוּרִי?

המקרין אשר לאורי

הִנֵּנִי,
מַה־קָּרָאתָ לִי?

רודי

עַל ראשׁ הַמִּצְפֶּה עֲלֵה וְתָקַעְתָּ
בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּ רְחוֹקֵי הָרִים קוֹלֵהוּ
וְהֵד עֲמָקִים יַעֲנֶנּוּ, וְנִזְעֲקוּ אֵלֵינוּ וּבָאוּ
יוֹשְׁבֵי הָהָר כְּאִישׁ אֶחָד

המקרין אשר לאורי יוצא. וַלְטר פירסט בא.

ולטר פירסט

כַּתְּרוּ, אַחַי, כַּתֵּרוּ.
גַּם מֵאַנְטֶרְוַלְדֶן גַּם מִשְׁוִיץ עוֹד לֹא הִגִּיעָה

וִילְהֶלְם טֶל

חזיון בן חמש עלילות

לפרידריך שִׁלֶּר

תִּרגם מגרמנית בידי **ח. נ. ביאליק**

עלילה חמישית *)

מחזה ראשון

רחבה על־יד אלטורף.

בירכתים מימין מצודת אורי החדשה, ובמות העץ, מעלות ומורדות לַבונים, עודן במעמדן, כתבניתן במחזה השלישי לעלילה הראשונה. משמאל — רכסי הרים נראים ממרחק ומשואות דולקות בראשיהם. השחר עולה. קול צלצלי פעמונים בא מעברים.

רודי, רוּני, וֶרנִי, הגודר ועוד הרבה **מן התושבים, אנשים נשים וטף.**

רודי

הֲתִרְאוּ מַשּׂוּאוֹת עַל רָאשֵׁי הֶהָרִים תִּבְעַרְנָה?

הגודר

הֲתִשְׁמְעוּ קוֹל צִלְצְלֵי פַּעֲמוֹנִים מֵעֵבֶר לַיָּעַר?

רודי

גָּרֵשׁ גֹּרְשׁוּ הָאוֹיְבִים.

---

*) ראה „התקופה", ספר ט"ז.

תרגומים

– לא. אינני רוצה עוד לדעת סודותיך. עיפה נפשי.

ילד קטן נגש אלי:

– דודי, מה יש לך לתת לי?

– הה, ילדִי, אין לי עוד מה לתת לך. את כל עשרי בזבזתי. מלא הייתי וריקם אני שב ומאומה אין לי מכל עמלי.

זקן אחד הלך לאטו:

– זקן, זקן, לאן אתה הולך?

– אני הולך אל המנוחה.

– הוי, זקן, קחני נא אתך אל המנוחה! נלך־נא שנינו יחד.

– אינני יודעת. מאין אני באה. הלכתי לחפש את האהבה ומצאתי את התוגה.

הם עברו אחד אחד ואני נשארתי לבדי.

י

עיפתי מאד. כל גופי היה רצוץ ושבור.

נואשתי מכל. ידעתי, כי לעולם לא אמצא את אשר אני מחפש ולעולם לא אדע את אשר אינני יודע.

צהרים חמים היו. הים פסק נהימתו וינח. שקעתי במחשבות מרוח.

רגלי נשאוני אל גני.

עצי הגן עמדו עיפים. צפרים התחבאו. רוח לא נשב.

שכבתי על הדשא והבטתי בעיני העיפות אל השמים החורים.

נרדמתי. ואך פקחתי את עיני, באה התוגה ותגע בי בראשי אצבעותיה:

– בן־אדם, בן־אדם! הישנת?

– ישנתי.

– ולמה באת לעולם, לישון?

– אינני יודע, למה באתי לעולם.

– ולמה אתה חי, יודע אתה?

– לא.

– ולמה אתה מת, יודע אתה?

– לא.

– ומה נכון לך באפס?

– אינני יודע דבר.

לעגה לי התוגה:

– אינך יודע דבר, בן־אדם, והנך ישן!

יא

נערה יפה עברה על־פני.

רמזה לי הנערה בעיניה:

– צעירה אני ויפה. אהבני!

– לא אהבך, נערה יפה. מלכה היתה לי וגם אותה אינני אוהב עוד עיפה נפשי מאהבה.

נהם לי הים:

– רד אלי ואגלה לך את סודותי, שככה ערגת לדעתם.

ח

שאלתי את התוגה:
– מה הוא סוד החיים?
ספרה לי התוגה:
– לפני ימים רבים, רבים מאד, היה אך האפס. מעלה, מטה, ראשית ואחרית לא היו. היה אך האפס. עברו נצחים ולא ידעו. ופעם בְּחַל האפס בנפשו ויבקש לו ענין. אז ברא האפס את החיים ויאמר להם: הֱיוּ וְחיוּ, ובמלאת ימיכם, שוב תשובו אלי! ואלַי, התוגה, קרא האפס ויאמר לי: ואת, תוגה, הִלָּוִי אל החיים כֻּלם והיי להם לצל ואל תעזבים אף רגע, והיה כי ישכחו אותי ולא יֵדעו עוד, מאין באו, תלפפי את אותם ותזכירים את מקור־מחצבתם, ובאשרם ובאהבתם תטיפי את טפּותיך ותעיקי עליהם, עד אשר יבוא המות וישיבם אלי.
כה שִׂחֵק לו האפס. –
– ומה תעשי, תוגה, אחרי שוב החיים אל האפס?
– האפס יִשַׂחק ויברא לו חיים חדשים, ואני אלוה אותם.
חפצתי לשאל עוד את התוגה, אולם היא נחפזה ותאמר:
– אָצה אני לדרכי. שם מאחרי הסלעים אוהב מצַחק באהובתו – והיא הלכה לה.
אולם את סוד החיים עוד לא ידעתי כֻלו.

ט

בעד החלון נשקפתי.
לפָני עברו זקנים ונערים, נשים ועלמות. כל אחד נשא את צער בחֻבּו. בעינַי כל אחד ראיתי את התוגה.
לאן נוהרים האנשים? לאן הם הולכים
שאלתי זקן אחד:
– מאין אתה בא ולאן אתה הולך?
השיבני הזקן:
– אינני יודע, מאין אני בא, והולך אני לחַפש את המנוחה.
שאלתי נער אחד:
– מאין ולאן?
השיבני הנער:
– אינני יודע, מאין אני בא, והולך אני לחַפש את הסער.
שאלתי עלמה אחת:
– אי מזה באת ואנה תלכי?
השיבתני העלמה:

שעה אחר שעה עברה. הדרך אל קִצי קצרה עוד.
שאלתי את נפשי:
– נפשי, הרוצה את דבר?
נפשי לא רצתה מאומה.
עברתי על־יד נחל־מים. נערה יפה הלכה מעבר הנחל ובידה כד מים.
צחקה השמש בשתי מַחלפות הנערה היפה. צחקה הנערה בשתי עיניה היפות.
הרגשתי פתאם, כי עיף אני וצמא:
– נערה יפה, השקיני נא מִכַּדֵּךְ!
הנערה הטתה כדה וַתַּשקני.
צחקה הנערה. צחקה גם השמש.
נשקתי לנערה.
הנערה לא דברה דבר, רק צחקה.
שכחתי, כי הולך אני אל קִצי.
בדרכי אל קִצי אהבתי את הנערה היפה.

ז

גברו עלי געגועי ולא ידעתי, על מה אני מתגעגע.
העזתי פני כנגד השמש:
– שמש, הֲבָךְ הוא הדבר, שאני מתגעגע עליו?
השמש צחקה וענתה:
– לא בי הוא.
הלכתי אל הים:
– הַבְּךָ הוא הדבר, שאני מתגעגע עליו?
הים זעם ויען:
– איננו עמדי.
הלילה פרש כנפיו על העולם.
פרשתי ידי אל הלילה:
– אולי תחת כנפיך הוא הדבר, שעליו אני מתגעגע.
הלילה התכנס בדומיתו ולא עֲנָנִי.
אז באה אלי התוגה ותגע בי בקצה אצבעותיה:
– הוי, התוגה, אמרי־נא את לי, על מה אני מתגעגע.
התוגה שָׂמה עלי את כף ידה ותאמר:
– בן־אדם, כל ימי חייך אתה מתגעגע על הדבר שאיננו.

אני לא התעצבתי ולא שמחתי. חכיתי דומם.
ילד רץ ויעבור על־פָּני:
– ילד, ילד, אל־נא תרוץ! עמֹד!
– לא אוכל לעמוד: זמני ממני והלאה.
עבר זקן לאטו, נשען על משענתו:
– עמָד־נא, זקן, והִנָפש!
– לא אוכל: זמני הולך וכָלֶה.
הזמן נגע בי בקצה כנפו ואתחלחל.
רצתי אל הארמון ואכרע לפני המלכה:
– המלכה! הזמן עובר – אַל־נא יעבור הזמן ללא־עדנים.
המלכה נאנחה:
– הס! אל־נא תזכיר לי את שֵם אויבִי.

ה

המלכה קראה לי.
קטפתי פרח ואלך אל המלכה.
בדרך האזנתי לקול צעדי, שַׂמתי לבי אל דרכי, אולם לבי הקדימני, הוא כבר היה עם המלכה.
ידעתי, למה קראה לי המלכה: אל לבי תִלָחֵץ, אל עיני תביט ושפתינו תתלכדנה.
ואני והמלכה נשכח את העולם ומלואו.
ידעתי את זה ובלבי חשבתי על זה.
קול צעדים קלים העירני ממחשבותי. נשאתי עיני: אשה צעירה הולכת למולי, צעירה ויפה.
בלי־משים נמשך לבי אחרי האחרת. רגע שכחתי את המלכה.
את עיני לא הסירותי מהאחרת.
חמדתיה.
לקחתי את פרחִי וזרקתיו לה.
בבואי אל המלכה הייתי חִוֵר ורועד.
המלכה אמרה, שאני רועד מאהבה, אולם לבי ידע אחרת.

ו

הלכתי וצִלִי הולך אחרַי. ידעתי, כי הולך אני אל קִצי.
לא חשבתי כל מחשבה. לא התעצבתי ולא פחדתי. ידעתי, כי אני הולך אל אשר נטל עלי ללכת.

המלכה פרצה פתאם בבכי:
– הוי, מה־מאֻשרה אנכי!
– הגידי־נא לי, מלכה, מדוע־זה את בוכה, אם מאֻשרה את?

ג

הלילה ירד על הארץ.
הארמון הָשַׁךְ. שחורים היו חלונותיו הגדולים. לא חפצה המלכה בחשֶׁך ותצַו:
– יעלו נרות!
העבדים מהרו להעלות את הנרות במנורות הרבות. אור גדול מִלא את הארמון.
המלכה לא אמרה דַי:
– עוד נרות! עוד אור!
העבדים הוסיפו להעלות נרות. הארמון הואר כאור היום.
המלכה אמרה:
– די. עתה אור.
כל אשר בארמון היה ספוג אורה. הכל הזהיר. צללים נעלמו.
שאלה אותי המלכה:
– הַאור לך, ידידי? הרואה אתה צללים?
עניתי לה:
– אוי, מלכה, תחת כפות רגלַי רובצים שני צללים שחורים קטנים.

ד

החיים בארמון שטפו ופַכו לאטם.
יום דָמה ליום, לילה לאחיו.
בבֹקר היתה המלכה צוחקת וקול צחוקה מִלא את הארמון, ובערב היתה מתעצבת ועיניה בקשו אהבה. העבדים היו משתחוים דומם, המלצרים היו מגישים בלי־הֶגֶה את המאכלים ואת המשקאות. והמנגנים נִגנו את נגוניהם התמידיים.
לא שמעתי את מַשַק כנפי הזמן. גלגל החיים כאִלו עמד. דְמי פסק לזרום. פני המלכה חָורו.
יצאתי את הארמון ואלך העירה.
עמדתי ברחוב העיר והתבוננתי אל האנשים: הם הם כביום עזבי אותם.
גם פה לא שלט הזמן.

ל. חזן

מִסֵּפֶר הַצַּעַר

א

אל גני באה המלכה.

ראיתיה ולבי נתר ממקומו. ידעתי, כי מלכה היא ומלכה תהיה לי.

כרעתי על ברכי. המלכה הקימה אותי ותושט לי את ידה הקטנה והענגה לנשיקה.

עצי הגן היו עֲדים והשמש שלח לנו את ברכת־זהבו.

לא ידעתי נפשי. רק אהבתי ידעתי.

אמרתי: הארץ היא גן־עדן ושמחתי שמחת־עולם.

באה אלי התוגה ותאמר:

— בן־אדם, הֲמִפָּנַי תִּסָּתֵר? הנה אתה נושק את עיני המלכה ומוצץ בנשיקתך אותי, את התוגה, מעיניה. גור לְךָ מפָּני, בן־אדם!

ב

המנגנים ישבו בסֻכַּת־הגן וינגנו.

ערב חַמים היה. הסהר עמד ברקיע והכוכבים נוצצו. בגן השחירו צללי העצים.

קולות המנגינות התרוממו, התפשטו וצללו אט אט בתהום הלילה, כאגדות־קסם, כחלומות נעימים חולפים.

והלילה שתק. נרדמו הצפרים בגן והפרחים אספו עליהם. סודות נִשאו באויר ויעלמו גם הם בתהום הלילה.

המלכה ישבה בקצה הגן על ספסל בודד. דומם הקשיבה למנגינות ועיניה נטויות אל המרחק האפל.

אני עמדתי על־ידה, שמרתי על חלומותיה.

הקולות הנעימים הוסיפו להתנשא באויר. המלכה הורידה ראשה.

הקולות התלכדו לקול אחד, שירד ונקב את תהום הלילה ויחדור אל הלב וימַלאהו נעימות וצער אין־קץ.

ומשתפך נגון־הגמרא העצֵב והערֵב בחלל העולם הרְוה ריח־דם ואנקות בני־אדם, והוא הולך ונח על קברי החללים הפזורים לרגלי העיר ועל גלי־ההרס. ונדמה, כאלו הוא שוחק למשבתי בני־אדם עם מלחמותיהם ומשאלותיהם; כאלו דבר לא קרה: הנה קמה הפסקה קטנה בסוגית הגמרא, אשר התחיל הזקן לפני חדשים מספר, ועכשו הנהו גומר אותה, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

ונדמה, כאלו היהודי הזה הנהו חֵלק מן הנצח, שאינו שָׂם לב כלל אל מַהפכות עמים ומדינות. הוא עובר בשתיקה על סדרי בני־אדם חדשים ומזכיר, כי אין חָדש תחת השמש, כי גם זה יעבור ועולם כמנהגו נוהג; הוא מחבר את קצות העולם הישן עם החדש לחטיבה אחת.

ומנסר הנגון בבקעת העצמות שמסביב ונשמע הֵדו מתוך השממון כקול מבַשר על החיים החדשים, שיצמחו פה על קברות המתים...

עיניה ומגעגועים עזים לאח היחידי, שנלקח למלחמה ועקבותיו לא נודעים. ופה, בבטן האדמה הלחה והמרכשה, תחת גדר דחויה, שוכבים להם שלדי אנשים וצרורות אברים מעוכים ומדלדלים – מטרת הגעגועים הגדולים, הרחמים המרבים והדמעות הרותחות...

פתאם ועיני נתקלת בקרן־אור קלושה, המציצה מבין שרידי החרבות, אור רועד בתוך ההרס אשר מסביב. האין זה אור מתעה? והנה, כמדֻמה, גם קול אדם יִשָׁמע, קול עמום וחלש, הבא מבטן הלילה ומרחף על גלי השממון. אני הולך לקראת ניצוץ־האור והקול הולך הלֹך וקרֹב והוא עצֵב ככה וערֵב ככה, קול נגינה מונוטונית רְוַת־געגועים, קול המזדד את הלב בעצבון חרישי.

אך מה־זה? כמדֻמה, כי הקול כה ידוע לי וקרוב לי. הלא כן. הלא זה קול נגון הגמרא, אשר מלא לפנים, בהיות עוד העיָרות עומדות על תלן, את בתי־המדרש והישיבות. והנה הוא נשמע פה, כאלו היא בא מאיזה עולם אחר, ממרחקים נעלמים, והוא הולך ונבלע בדממת הלילה.

עצב נעים פורש על לבי. הקול מזכיר לי בית אבא, עולם ישן וחביב, עולם הילדות הטהורה.

אני מתקרב אל בנין ישן, הרוס למחצה, שמתוכו נשמע הקול, מביט דרך סדקיו ורואה לפני מחזה מוזר: בית־מדרש עתיק, שמכל רהיטיו נשארו בו רק ארון־הקֹדש הפתוח והריק וארון־ספרים גדול עם המון „שֵמות" וספרים קרועים, נעדרי־כריכה; על הרצפה מתגוללים שברי־כלים, בלויי־ספרים, רצועות של תפלין וחלקי מנורות־נחשת, מעֹרבים בטיט קירות, סיד ולבֵנים מנֻפצות. ועל גלי ההרס, לאור נר־חֵלב קלוש, יושב לו יהודי זקן בעל שֵׂיבה ולומד בגמרא, אשר נמצאה בוַדאי בין רגבי הסיד ועיי־המפֹּלת.

כפי הנראה, בא הֵנה מעירה סמוכה או כפר קרוב, ששם מצא לו מפלט בעת הרעמים, לפקוד את נוֵהו החָרב – ובעברו על־פני בית־המדרש, שבִלה בו את מיטב שנות־חייו, לא יכול לעבור עליו במנוחת־לב, לבלי הכנס לתוכו ולבלי השביע את נפשו בדף גמרא כמנהגו יום יום, בעמוד עוד בית־המדרש הזה על תלו ובהִלו בו עוד נר־אלהים. ונראה הוא, היהודי הזקן הזה, כיצור־פלא מאיזה עולם נסתר, הבא להזכיר לבני־אדם, כי לא פסו עוד החיים עלי־אדמות, כי נשאר עוד ניר לחברת האדם.

יושב הוא ומתנועע על־גבי הגמרא. הַזָקן הלבן מתפזר אנה ואנה, הרוח הומה מבין הסדקים ופרצי־הגג ומנשב על־פני הנר. והזקן מְכרח לכַסות בידיו על שלהבת הנר, שלא תכבה. ונראה, כאלו נלחם הוא, נר־החלב העומד לכבות, עם נר־אלהים הבוער בלב היהודי הזה; כאִלו שני עולמות נלחמים פה. העולם הישן של עַם עתיק־יומין עִם עולם־המשובה, שחוללו בני העמים החדשים

אני יוצא את פני העיר. האדמה זרועה כֻלה קברים. אל כל אשר העין מביטה – רק גלי־עפר מתרוממים ובהם תקועים צלבי־עץ מלבינים. מהם גלים רחבים, שתחתם מֻנחים עשרות או מאות אנשים, ומהם גלים קטנים, הטומנים בקרבם רק גופות בודדות. הצלבים שונים: מהם ישרים, שתי וערב, מהם כפולים ומהם פשיטי כלי־עץ בלי כל צלב וציון, קברי קתולים, פּרַווֹסלָוים, לוּטֶרָנים, יהודים ומושלמים. פה, בבטן האדמה, השלימו ביניהם סוף־סוף האויבים בחייהם; ד׳ אַמות של קרקע מספיקות לאלה, שבחייהם בקשו לחבק זרועות־עולם ולהדריך עמים וארצות תחת רגלם. פה הם נחים מעצבם ורגזם, מעמל חייהם ושאיפותיהם הגדולות. על הצלבים רשומים בפחם או בעפרון שמות הנופלים, שמות מְשֻנים, בני עמים שונים. וכל־כך מוזר הדבר, שֶטַטָרים, רוסים, פולנים, יהודים, ליטאים, אֶסטונים, מוֹלדַוים, גרמנים, צֶ׳כים, אונגרים ושאר מיני שבטים התקבצו ובאו הנה למצֹא את מנוחת־הנצח בעירה הפולנית הקטנה. על רבים מצלבי־העץ תלוים כובעים, שארג המצחות והשולים עודו לח מזֵעת הראש והמצח וממגע אצבעות, שעוד לפני ימים מספר היו חבושים לראשי בני־אדם חיים וכיום נעלמו הראשים בתוך איזו תעלומה נצחית ונשארו רק כובעיהם, כיתומים מתים. ונראה הוא, כל אותו המון הצלבים חבושי־הכובעים, כמחנה מפלצות, שהעמדו בבקעת העצמות לשמור, לבל יקרב הנה מי־שהוא מעולם זר, עולם החיים, להפריע את דממת־המות השופכת פה את ממשלתה. גם הכובעים הם בני מינים שונים: מכֻדנים ושטוחים, גבוהים ונמוכים, של שרי־צבא וחַילים פשוטים, בעלי צבעים שונים וגזרות שונות, על־פי מיני המחנות שלקחו חלק בקרבות; מהם שלמים ומהם נקובים ככברה ממטר הכדורים שעבר בהם, שהראש צנח מת לארץ והוא נשאר. על צלב אחד תלוי כובע מכֻדן, שחֻדוֹ נתקע בתוך נקב של כובע שטוח – מעשה ידי איזה שד מתלוצץ, שֶסִמל בזה את קרב־הבֵינים של גרמני ורוסי. עוד מֻרגש פה ריח העפר התחוח, אשר אך זה אתמול נחפר. המות נעשה פה כה מובן ופשוט, צורה רגילה ופשוטה של עֵבר־ההויה השני – החיים...

שם במרחקים, באיזו עירה קטנה שעל גדות הרֵינוס או הוולגה, שוכבת לה עכשו בחדר אפל אשה באה בימים ושנתה נודדת מעיניה. היא מתהפכת מצד אל צד, מבטה תועה באֹפל, המטה מתחתיה שורקת וחורקת ובִלבּ צורבת מחשבה: מה שלום בני, שהלך למלחמה, שזה חדש ימים לא נתקבל ממנו שום מכתב? שם על גדות השפרֶה או הדנֶפר יורדת עלמה ממטתה ומתבוננת, לאור הלבנה המציצה אל חלון חדרה, אותה הלבנה השטה פה על־פני גיא־ההרֵגה, – היא מתבוננת אל פני התמונה הקטנה, העומדת על השלחן משֻבצה במסגרת יפה ועטופה פרחים חיים, בולעת את תוי־הפנים הנעימים ואת הבעת העינים הצוחקות של ארוסה הנמצא בשדה־הקרב, ואחר־כן היא מאמצת את התמונה אל לבה, מגישה אותה אל פיה ואוצלת עליה עתרת נשיקות לוהטות; שם, באיזו עיר הומיה בדרום־אשכנז או בכפר קטן בערבות סִבּיריה, נמס הכר למראשותי אחות רחמניה מדמעות־

לה ערך אסטרטֶגי גדול. נחתך גורל הקרָב העצום על־דבר חלק גדול מאדמת פולין, וכל אחד מן הצדדים הביא את מבחר צבאותיו לקָרבן, בכדי לנחול את הנצחון. מספר הנופלים במלחמה הזאת עלה לעשרות אלפים. האדמה היתה זרועה גופות מתים למכביר, מימי הנהר האדימו מדם והפגרים צפו על גליהם מחנות מחנות. לאלפים נפחו את נפשם על רשת חוטי־הברזל הדוקרים, שהעבירו בתוכם זרמי חשמל, והאנשים נשארו תלוים ואחוזים בסבך קוצי החוטים ההדים, מפרפרים ביסורי גסיסה, כשהם מעפילים לעבור עליהם. חלל העולם היה רוה נאקת הגוססים והפצועים וכל העיר היתה לחָרבה.

חצות הלילה של ראשית סתו. לבנה ברה שטה במרומי השמים ושופכת את אורה הכחלחל־ירקרק על־פני חרבות העיר. אני יורד מעל העגלה ועושה את דרכי רגלי בתוך השבילים, שבהם היו לפנים רחובות וסימטות. שַמה ושאיה על כל שעל. גלים נצים ועיי־מפלות, תלי־עפר וערמות אבנים, לבנים, סיד, טיט ומיני כלי־בית שונים. כל הבתים שרופים באש, רק פה ושם נראות עוד ארֻבות־עשן מפֻחמות, המזדקרות מתוך החרבות. הלבנה זורעת עליהן את אורה החִורור והן נראות כשלדי מתים, שעלו מקבריהם ותועים בין החרבות בחצות הלילה לבקש את אבדן חייהם. האויר עודנו רָוה אותו ריח־המלחמה המיֻחד, ריח ממֻזג מהבל דם חם, מחמֹץ־עשן ופיח, מאבק־שרפה חריף וממֹלח ומרקבון פגרים ואברי גוף נובלים; עוד עומדת באויר אותה היבבה הנוראה של אלפי הנפצעים והגוססים ברגעי־חייהם האחרונים והֵד אותה היבבה תועה פה ונשמע מתוך המית הרוח המילל בין חורי הארֻבות ופרצי הכתלים, כתאניה דקה וממֻשכה, שנקרשה בתוך תלי־השממון. יחד עם העלמת חמימות חיי־המשפחה של יושבי־הבתים ואור המנורות הזרוע על־פני שלחנות דשנים, נעלמו ונתערבבו גם תחומי הבתים וגבולות הרחובות. גורל אחד לכֻלם. לא נכר ארמון לפני סֻכת־נצרים. בין החרבות נשאר עומד שלד של איזה מגדל גבוה ומשני צדדיו יוצאות שתי כנפים כשתי כפות־ידים פרושות על־פני השממה, והיה זה כאליל־המלחמה, מפלצת המות, הַמֹלֶך, שלכבודו הָקרבו חיי אלפי נעורים אל פיות התותחים והוא עומד עתה בגאון נצחונו, מברך על הדם, רוצה את הקרבנות ומושל לבדו בבקעת המות.

בין תלי־העפר וגלי־ההרס מתגוללים עוד פה ושם פגרי אנשים יחד עם נבלות סוסים, שמחנות הצבא בהחפזם לא הספיקו לקברם או לקחתם אתם והם נשארו פה לדראון, כי גם עופות השמים הרחיקו את קניהם מפה מקול רעמי המלחמה ולא עטו אל הפגרים. רק לפעמים נראה צל כלב שוטה, הרץ בין הפגרים ומכַרסם בשִניו את עצמות החללים, ונשמעה יללת חתול כיללת תינוק מתחטא בחיק אמו, ואל הקולות האלה נטפלת רִנת־תאניה של אשה משֻגעה, המזכירה את הנגון של תפלת „נעילה״, והיא צועדת על ההרבות ויוצאת במחול ערֻמה ויחֵפה לאור־הלבנה ושערות ראשה מתבדרות באויר — הנפש היחידה, המזכירה את חיי בני־אדם, ששטפו פה במשך דורות.

והמשלכים בבורות ובשיחין. הנה נתקבצו ובאו הנה ראשים, ראשים כרותים וראשים מדלדלים תלוים על הערף, הנה שאר האברים: ידים, רגלים, מלתעות שנים, קרבים נשפכים, וכל אלה צפים בתוך נחל־דם יחד עם סוסים, שורים ובהמה רבה. שני עולמות הם: עולם הדם והיין. שם, בחזית, מרטשים אנשים לאלפים וגופיהם שותתים דם, בכדי לתת את היכלת לכם פה לזולל ולסבא יין. כסף היא דורשת, כסף בעד דם. חה־חה־חה!... הנה תכף תנתן הפקדה להשתער עליכם ברמחים וכידונים וכלכם תסתובבו פה רגע באויר, ואחר תפלו מתבוססים בדמכם. חה־חה־חה!... מה־נהדר יהיה המחזה!...

ובדברו השתער מלא־קומתו באגרופים קמוצים על אחד הראיים הלטושים ונפץ אותו לרסיסים.

צעקה רבה התפרצה מפיות הנאספים. חלפה הסקרנות מעל העינים, סרה בת־הצחוק האוילית מעל השפתים וההבעה הטפשית מעל הפנים השמנים ומקומן לקחו חמה וזעף על האיש, שבא להשבית את שמחתם ולשפוך את הקתון על פניהם. בעל־הבית בא במרוצה עם חברת משרתיו ועושי־דבריו: סקנדל! שערוריה! להשליכו החוצה! למסרו בידי הפוליציה!

ושעה ארכה היה האולם כמרקחה.

כשנתפכח הלמן משכרונו ופקח את עיניו, ראה את בגדיו והם מלכלכים ומטנפים באבק ורפש, מאפו וממצחו נוזל דם, בראשו כאב עצום, בפיו טעם לפגם, והוא מובל בידי שוטרים מזינים בתוך הרחובות הדוממים והאפלים למחצה של הכרך הנרדם...

ג

בין החרבות

אני עובר בעגלה בצדי דרכים ובשבילים עקלקלים ובא אל עיר־ההרגה פ., אשר על גדות נהר אורז'יץ. דרך־המלך ומסלות־הברזל נשחתו בימי הקרבות הנוראים, שהתחוללו פה לפני זמן קצר בין שני האויבים האדירים, הגרמנים והרוסים. כשלשה חדשים עמדו פה שני המחנות מערכה מול מערכה, משני עברי הנהר, העובר ליד העיר, וזרעו על סביבם הרג ואבדון; כששה חדשים רעמו פה אלפי כלי־תותח, מכונות־יריה, רובים ושאר מיני כלי־זין; האויר רעד מאלפי רעמים, אבני בליסטראות, פצצות ורמונים, שהשלכו מכל העברים מסביב וגם ממרומי השמים מתוך האוירונים. האדמה נאנקה מכבד המחנות וכל הכבודה אשר לרגלם. פה, בעיר הזאת, שהיה

בהראותם אולם לפנים מאולם עם כל הכבודה אשר פה. על הבימה יושבת מקהלת מנגנים ומנגנות ומשמיעה זמירות צוענויות. פעם בפעם עולה עליה אשה, לבושה שמלה קצרה עד לברכים, ומדקלמת קופלטים שנונים בדברים שבינו לבינה, המכסים טפח ומגלים טפחים... הוא נכנס מביש במעיל־החילים הבלוי שלו, משליך מבטים תמהים לכל צד, לבסוף מוצא לו כסא פנוי בפנת האולם ויושב עליו.

ראשו עליו סחרחר. כל אשר מסביב נראה לו כמו מבעד לערפל קל. מוחו אינו קולט מה שעיניו רואות. הנה אנשים יושבים להם בהרחבת־דעת משנה כל־כך; כל אחד חושב את־עצמו ליצור נכבד בעולם, שהכל לא נברא אלא לשמשו; הוא מקפיד על כל רבב שעל בגדו ועל כל תנועה מתנועות אבריו. הנה ערך כה גדול לאדם פה; ושם, בחזית המלחמה, האנשים נהפכו לחיות רעות, כבר סר מעליהם צלם אלהים, טורפים ונטרפים, מתנפלים בשאגת־פרא על טרפם ונופלים בעצמם פגרים — ומותר האדם מן הבהמה אין...

המלצרית נגשת אליו ושואלת לחפצו.

— כוס יין חריף, —דובבות שפתיו. ומתפלא הוא על המלים הללו, שיצאו מפיו כה ברורות.

היא עקמה מעט את שפתיה, השליכה עליו ועל בגדיו מבט מלא חשד, הניעה בראשה תנועה של השתוממות, וכרגע נעלמה לבין יתר השלחנות והכסאות.

כעבור שעה ארכה הגשה לו כוס־יין. הוא לגם לגימה מלא פיו, ועם כל לגימה חש, כי גופו נעשה כה קל ונוח, כאלו היה מרחף באויר. חם לוהט עבר בבשרו וגרויים נעימים פעפעו בדמו. הוא הרגיש בקרבו אוצר גדול של הרגשות וצרך כביר להריק את האוצר הזה לפני הקהל הזה, שיצלצל באזניו כאלפי פעמונים מבלי תת לו מנוחה.

ופה קרה דבר נפלא:

הוא צוה למלצרית להגיש לו עוד כוס־יין אחת. היא מאנה ודרשה ממנו במפגיע לשלם מקדם את מחיר הכוסות הראשונות. ואז תקף אותו כעס נמרץ, דמו רתח בקרבו, חושיו נתבלבלו ופיו הצליף עתרת מלים עזות וקשות, מלאות זעף וקצף, בלוית שאגות נוראות, כיוצאות מפי משגע.

וכרגע והמסבים אל השלחנות, הזוגות המתעלסים, הנשים הבודדות, יחד עם מקהלות המזמרים והמשרתים והמלצריות עזבו את מקומם ומהרו לאותה פנה, נדחקו ונצטפפו אחד ליד השני, אחד על־גבי השני, כפקעת־גופים גדולה, בעינים סקרניות, בשחוק קל על השפתים השמנות, בהבעת פנים טפשים, ואזניהם קשובות לקולות הנוראים המנסרים בחלל האולם:

— חה־חה־חה!... כסף היא דורשת, כסף בעד יין. לא, לא יין הוא זה, אלא דם, דם אדם מבעבע, דם הלב והמוח, דם האברים הכרותים

כי העולם התעטף בצעיף־אלמנות ובוכה על השכול והאבדון ועל המתענים ביסורי שאול, טעות גדולה ומרה. לא, שני עולמות הם זה אצל זה. ובאותה שעה, ששם השמים מכֻסים בעננֵי דם ודמע והאדמה נרפשת ממוחות ממֻזמזים ודלוחים, השמים פה זרועים כוכבי־נֹגה ויין אדם ומפעפע נשפך על האדמה; בשעה ששם בני־אדם שוכבים בחפירות לחות בחשֵׁכה כצפרדעים בתוך בצות והמות מרחף מעל לראשם – שוכבים להם פה האנשים סרוחים על ערשותם ומתענגים על רב טוב. נורא ומוזר כאחד!

ומדוע־זה, נתקעה שאלה מרה במוחו, נפל הגורל דוקא על אלה אשר שם לשאת את יסורי־השאול, בעוד אשר אלה פה מוצצים את כוס־החיים עד־תֻמה? הלא גם אלה אשר שם לא חטאו ולא פשעו במאומה, שיהיו נדונים למיתה; הלא רק מקרה הוא הדבר. על־פי מקרה הובלו אלה לטביחה כעגלים, ואלה – להנאת החיים ותענוגיהם; על־פי מקרה נתחלקו האנשים לשני מחנות: מחנה הנדונים לעלות לגרדום ותוֹ־המות על מצחם, ומחנה השלֵוים והשבֵעים, השוכבים להם חבוקים בזרועות אהובותיהם על מצעות רכים ומבֻשמים.

ורק על־פי מקרה נמצא גם הוא שם ולא פה. ולמה נפל עליו הגורל להיות דוקא בין האמללים? במה הוא גרוע מאלה פה? זוכר הוא, כי היו לו הרבה דרכים להחלץ מן הנשלחים אל החזית והיו לו הרבה אמתלאות ותואנות להשתמט מסכנת המות, כמו שעשו רבים מחבריו. אבל הוא חשב את זה לחטא נורא, להיות נָס מן המערכה בשעה שאחרים הולכים לשפוך את דמם.

והוא מתהלך פה כאבל בין השמחים. הוא מרגיש את־עצמו כל־כך עלוב ודך בתוך קהל החוגגים והשמחים. כֻלם מתרחקים ממנו, לבל יטנף אותם במלבושיו המגֹאלים. בנות־החן אינן מזַכּות אותו במבט־עינן היפה ובבת־צחוקן המעֻדנה. כן. הוא בן המחנה הראשון, שאין לו רשות לבוא הנה, לקהל־חוגגים זה.

הוא עובר על־פני בית אחד, ששערו מואר באור־חשמל מזהיר, שלט גדול מכריז באותיות גדולות ובולטות: קפֶה־שַנטַן „אֶלדוֹרַדה". ועשרות אנשים נוהרים לשם. גם הוא נגרר אחר ההמון ונכנס.

האולם הגדול והנהדר היה מלא שלחנות קטנים, מכֻסים במפות לבנות, ואליהם מסֻבים אנשים ונשים, אוכלים ושותים ומיטיבים את לבם. האור הגדול השופע מעשרות המנורות וכל אותו הגֹהַץ המבהיק אשר מסביב מסמא את העינים. אל שלחנות אחדים יושבות נשים צעירות בודדות, מקֻשטות ומפֻקסות, מגבעות גבוהות חבושות לראשיהן, והן משליכות מבטים עזים לכל עֵבר ועיניהן מבריקות ויורות זיקים. ראָיי־הזכוכית הלטושים, שקצותיהם זורקים ניצוצות־אֵש מלאי שפעת צבעים, אוחזים את העינים

משתמנות ומבהיקות. הוא ישב שומם, מבלי הבין מה שלפניו: האמנם עודנו מתקים אותו העולם, שהיה לפני המלחמה, בלי שנוי כל־שהוא? האמנם נשאר הכל כמו שהיה בלי תמורה?

הוא ירד מעל המרכבה. האור הבהיר של עשרות מנורות־האלקטרון, טפוף אלפי רגלים על־פני רצפת בית־הנתיבות החלקלקה, שאון נשיקות, חבוקים וגפופים של הנפגשים, גרוד הכסאות דרך חרות וחצפה, צלצול הכוסות והמזלגות של המזנון, ההבל החם והערב של המאכלים והמשקאות, הרחבת־הדעת של הסועדים וכל אותו השאון המעודד והתאוני של בית־נתיבות – כל אלה הכו את לבו בתמהון. הוא יצא את בית־הנתיבות וסער החיים גרף אותו והדהימו מבלי דעת את נפשו: המוני אנשים ונשים מטילים וממלאים את המדרכות, אור־אלקטרון שפוך על כל, אור רך וכחלחל מלטף ומרגיע, טרמים מצלצלים, כרכרות דוהרות, אבטומובילים צורחים, מתפתלים כנחשים לארך הרחובות ובהם פקידי־צבא עם נשים צעירות, חבושות מטפחות שחורות לראשן, שקצותיהן מתבדרות באויר; אותיות־חשמל מתבלטות ושוקעות, מזדקרות ודועכות בתוך שלטי־הרקלמות שעל־פני הקינמטוגרפים; פקידים לבושים אפדות־עור שחורות ומבהיקות הולכים שלובי־זרוע עם אחיות־רחמניות, שצלב אדם תפור על חלצותיהן כנגד הלב; טלאות־חן צועדות זקופות ומחיכות לתוך עיני העוברים. גן־העיר מלא מטילים ועל הספסלים יושבים זוגות, עלם ועלמה, איש ואשה, מתעלסים באהבים, מתלחשים ונושקים בלי התבושש. חלונות־הראוה של בתי־מסחר־התכשיטים מזהירים באש־פלדות ובזיקי אור כחלחל־ירקרק מן המרגליות וכלי־הכסף והזהב; מחלונות בתי־האכל נשקפים נקניקים שמנים ולחמניות רעננות ורכות, בקבוקי יין אדם ושאר מיני מטעמים. אל שלחנות־השיש של בתי־הקהוה יושבים מאות אנשים, ריח קהוה נעים נודף משם בלוית קולות כנור ופסנתר. האם איננו חולם חלום?...

הוא מתהלך ברחובות העיר. כבר שכח את משלחתו, שלשמה בא הנה. הוא גרר את רגליו העיפות וגופו הכבד, מבלי דעת מה אתו. עיניו כאבו משפעת האור, אזניו כבדו מרעש החיים וראשו עליו כגלגל. רק לאט לאט התחילה מהבהבת באיזה תא נסתר במוחו אותה ההכרה שלפני המלחמה ועיניו נפקחו פתאם לראות את הנעשה סביבו. וההכרה הזאת גזלה את מנוחת נפשו, מנוחת המות והאפטיה, שהיתה שפוכה עליו, ופרשה על לבו עצב נורא. ומעט מעט עבר העצב והיה לקובלנה והתמרמרות עזה: האמנם כל אלה, הממלאים עכשו את הכרך, אינם מרגישים את הנוראות וענויי־הגיהנום שאין דוגמתם אשר בשדה־הקרב? האמנם אין לבם מכה אותם על אטמם את אזניהם משמוע את קול יללות הנפצעים והגוססים אשר שם? והאמנם אינם נחנקים בכוס יינם ובשמן נקניקיהם בשומם אל לב, כי שם, לא הרחק מכאן, בוקע שמים חלחול הגרונות של רבבות האנשים הנוטים למות?...

ובכן, טעות היתה בידו בחשבו, כי פסקו החיים עם התחלת המלחמה;

דבר רגיל ומובן כשריקת הרוח בלילות. להפך, אם עבר יום מבלי שמוע את מנגינת המות, היו אזניו מצלצלות לקול הדממה העמֻקה כאלפי פעמונים רועשים, ואיזה פחד טמיר היה גנוז בדממה הזאת. הוא נהפך לחֵלק קטן של המכונה הגדולה והנוראה הנקראת „מלחמה", כרובה אשר בידו או כמעדר, אשר בו הוא חופר את אדמת החפירות; חוליה קטנה בתוך שלשלת ברזל ודם, ההולכת ונמשכת על־פני ארצות רבות ומדינות רחוקות, ובאיזו שעה מן השעות תתקלקל גם החוליה הזאת, כמו שהתקלקלו כבר רבות כמוה. ואף פעם לא עלה לפניו זֵכר החיים שאחר המלחמה, כמו שלא עלה על דעתו זֵכר החיים שלאחר המות... הוא התיחס לחיים בשויון־נפש גמור.

להפך, לאחר קרָב ארֹך, בשעה שרבים מן ההולכים על־ידו נפלו חללים אחד אחד והמות שת קצירו בכל אשר מצא, הִבהבה רגע במוחו ההכרה, כי הוא עודנו חי, ולא רגש של שמחה מלא אז את לבו, אלא איזה רגש מסתורי עמֹק: מה לו, לַמָות, שפָסח עליו? איך זה אפשר, שהוא עודנו חי? והוא ראה אז את־עצמו במצב משֻנה, מצב של איזה יציר פלאי, התלוי בין החיים והמות...

פעם קרה מקרה מוזר: פלֻגתו, שנחלה מפלה גדולה ושנשארו ממנה רק אנשים בודדים, קבלה פקֻדה להִסוג אל מאחורי החזית, לנוח מעט ולבַלות שם זמן־מה, עד שתתמלא פגימתה בחַילים חדשים. ולא שמחה עוררה בקרבו הפקֻדה הזאת, אלא תמהון גדול, תמהון הבא מתוך שנוי פתאֹמי באֹפן־חיים רגיל. ועוֹד באותו היום יצא הוא עם שארית הפלֵטה, אודים מֻצלים מאש, מתוך החפירות ונסוגו אחור, בפעם הראשונה לא מתוך ריצה ובהלה בשעה שהאויב רודף ושולח את חִצי המות, אלא מתוך הליכה אטית ובוטחת – אל מקום חֲנַיַת־צבא באיזה כפר נדח וחָרֵב למחצה.

וזרות גוררת זרות. כעבור זמן־מה, לאחר נוחו מעט, נקרא למפַקד־הגדוד ונשלח בדבַר ענין צבאי אל הכרך הסמוך.

עוד בנסעו במסלת־הברזל היה נדהם למראה עיניו. הוא ראה פתאם לפניו עולם חדש ונפלא. היה לפנות־ערב. אור־חשמל קלוש עטף את הקרון עם הנוסעים במעטה רך. הוא ישב על אחד הספסלים בבגדיו הבלוּיִם ובגופו המזֹהם, ולפניו ולצדדיו ישבו אנשים מפֻטמים, לבושי־הדר, בעלי לחָיים אדֻמות ומלאות, עלמות עֲנֻגות ונשים צעירות מעֻטפות אטון רך ומשי ומפטפטות בחן עם צעירים היושבים לצדן. שלוַת־נפש שפוכה על כֹּל. הבחורים מכבדים את העלמות בטבלאות־שוקולדה כרוכות במעטפות אדֻמות ועליהן אותיות מֻזהבות בולטות. ריח־בשָׂמים עדין נדף באויר. נושא שיחתם היה: מיני רכילות על פלמוני ואלמוני, המחזה החדש בתיאטרון הגדול, המזַמר האיטלקי המפֻרסם, שהשמיע אתמול את זמירותיו באולם־הקונצרטים. נוסעים אחדים הוציאו מתוך צקלוניהם לחמניות לבָנות וטריות, משוחות בחמאה ומכֻסות בפרוּסות גבינה שוַיצית, לועסים להנאתם ושפתותיהם

הסביבה נסו על־נפשם ובתיהם היו לשרפת־אש ולאודים עשנים. לא נשמע גם קול קריאת התרנגול ויללת החתול, רק כלבים שוטים היו עוטים אל הפגרים, מריחים ומחטטים, מגרמים עצמות ושולחים לשון אדמת מדם.

נדמה, קץ העולם בא. כלו החיים ואפסו בני־אדם. נמחו כל הזכרונות, תמו לעד, ונשאר רק שדה־הקרב על בלהותיו. היו בעולם, באיזה זמן מן הזמנים, מיני בני־אדם עוסקים וטורחים, אוכלים ושותים, נושאים נשים ומולידים בנים, עוסקים בישובו של עולם, גרים בבתים וישנים במטות תחת שמיכות רכות, מתענגים ומטילים בחוצות; היו לפנים ערים וכרכים, גנים ופרדסים, ובהם מתרוצצים אנשים לבושי הדר, בעלי קומה זקופה ועינים מאירות, אבל כיום אין זכר למו. הם ספו תמו ומכל שאונם והמונם נשארו רק חרבות בתים, שדות מלאים חריצים ושיחין, בורות וחפירות מקפים הוטי־ברזל דוקרים, בני־אדם הורגים ונהרגים, שירת מכונות־המות בלוית יללות הפצועים ונאקות המפרפרים והגוססים, ריח דמן וגללי אדם ובהמה, הבל־דם ואדי־פגרים מחניקים.

אברהם הלמן, חיל צעיר, שנלקח למלחמה מיום הראשון להתפרצותה, נמצא בשדה־הקרב למול פני המלחמה החזקה זה חדשים תמימים. בימים הראשונים עוד שועה נפשו לחיים; האינסטינקט של הקיום התקומם בו בכל עז. נפשו היתה חרדה ועיניו קמו בחוריהן מבלהות המות, בראותו את החללים והפצועים, שאבריהם שותתים דם. הוא הרבה עוד להרהר בקרוביו ובני־משפחתו; חלם עוד על שובו הביתה ועל החיים, אשר מעבר לגבול המלחמה. הוא הרבה לכתוב מכתבים אל אבותיו ואל חבריו, לתאר להם באריכות את מקרי המלחמה ואת כל אשר עובר עליו. אך מעט מעט נתקו אחד אחד כל הזוטים המקשרים אותו אל החיים, נשרפו כל הגשרים המחברים אותו אל העבר. הוא המעיט מיום ליום לכתוב את מכתביו ולהרהר את הרהוריו. הוא לא הוסיף עוד לקוות לעתיד, עד אשר לבסוף נכנס כלו אל תוך ספירת המלחמה, זכר עברו טשטש וערפל עליו, עד אשר חדל כליל. לבו התקשה ויהי לאבן. מראות הזועה של הקרבות, פגרי האנשים ונאקות המתבוססים בדמם לא הרעידו עוד את מיתרי לבבו. הוא נכנע לגורלו, התפשר עם המות. הוא ידע, כי החיים נתונים לו עכשו רק לשעה ולרגע ובאחד הרגעים האלה יפול גם הוא בנופלים ויהיה כלא־היה.

יש שהיה הולך ימים על ימים מהלך מאות פרסאות בתוך טיט מזהם, מבלי אכול דבר ומבלי תת שנה לעיניו. כתנתו לעורו בלויה ושחורה כשחור אדמת החפירות. מראה פניו כדונג ויבשים הם כגויל. רגליו צבות וכבדות. ובכל־זאת היה יכול לגרור אותן יום ולילה בלי־הפוגות ובלי הרגיש כל לאות. ורק כשנתנה הפקדה „להנפש!”, היה נופל על האדמה ושוקע כרגע בשנה עמקה וכבדה, ונדמה היה לו אז, כי לולא היו מעוררים אותו, היה יכול לישון עד־עולם. שריקות הכדורים ויללות הנפצעים היו בעיניו

טיסה חזקה של אוירון ממעל לַבַּית ושוב קולות־רעם אדירים. מעט מעט נתחַוֵּר הדבר: האוירון זורק פצצות על־פני העיר. הנשים צעקו בקול לסגור את החלונות. אמיצי־הלב שבין הגברים מהרו לסגרם. ובעוד כֻּלם עומדים נבוכים וחרֵדים — והנה כבה פתאֹם אור המנורות. מבלי משים נסבו מבטי כֻלם לעֵבר פני החלונות. אבל גם משם לא יִגָּנב אף זיק־אור אחד. ברור היה, כי בכל העיר כבה האור לרגלי התנפלות אוירוני האויב. הנשים מהרו כל אחת אל בן־זוגה לחסות בצלו ולהִסתר מפני הסכנה. ובאפן אינסטינקטיבי התחמקו הזוגות של ירכתי האולם ליד הקירות ונפלו באין־אונים לתוך דרגשי־הקטיפה הצרים שבזויות. אל השלחן העומד בתוך המרחב החפשי של האולם לא נשאר אף אחד. האורחים וכל אשר באולם נבלעו בתוך האפל כגוש שחור אחד. אין דובר דבר ואין פוצה פה. עם כל רעם של פצצה נלחצו בעֹז גויות הנשים הרועדות אל חזה הגברים. מעט מעט חדלו הקולות, אבל הנשים עוד רעדו מתחת לארג שמלותיהן האוריריות כפרפרים.

גם לוטה נלחצה אל חזה בן־זוגה ורעדה כֻלה, כצפור נפחדת זו, בתוך ידיו החובקות. הוא הרגיש את נשימת־אפה הלוהטת והריחנית ואת הלמות־לבה החזקה. היא נלחצה אליו בגופה העדין. מוחו נתערפל משכרון. כל הֶסוס לא היה עוד בלבו. הוא השקיע את פיו לתוך גומות לחייה הרעננות והמתוקות ונשק לה נשיקה אחת ארֻכה, ארֻכה...

ב

שְׁנֵי עוֹלָמוֹת

המלחמה היתה בעצם רתיחתה. יומם ולילה רעמו כלי־התותח, מכונות־היריה ויתר כלי־המשחית כמנגינה אימה של אבדון ותפתה. עדי עשן וערפל כסו את פני השמים. בבורות ובשיחין, במחפרות ועל־פני השדות התגוללו פגרי בני־אדם וסוסים, שלדי עצמות ואברים כרותים ויהיו לבָרות לעורבים ולשאר עופות טורפים. שורות שורות זנקו המחנות לקראת מטר הכדורים, שביבי הפצצות ורמוני־היד, וכעמרים מאחרי החרמש כרעו לטבח. השורות הצפופות נעשו נבובות וריקות ואחריהן באו מחנות חדשים, שמלאו את מקום החסרים. עשרות אלפי איש ישבו להם מכֻוָּצים בתוך החפירות הלחות, המלאות שלוליות של מים וטיט, קבורים חיים בתוך האדמה, דוממים ומחרישים, נכנעים לגורלם, מלאך־המות מתהלך ביניהם וקוצר על־ימין ועל־שמאל, ויסורים אין־שעור וענויים אין־ערוך נחנקים בתוך מעבה האדמה לקול תרועות קני־הרובה ושריקות אבני־הבליסטראות. לפרקים היו מגיחים ממאורותיהם, מתפזרים על־פני השדה עם הכידונים בידיהם נגד האויב הבא לקראתם, ושבים אחרי־כן בכידונים מאֻדָּמים בדם קרוש ונוצץ. כל יושבי

עגומה עברה על שפתיהן ובמבט עיניהן דלקה משאלה לא־ברורה. ימבלי משים התרוממו זוגות אחדים ממקומם ויצאו במחול, מתחלה ברגלים כושלות ובתנועות יגעות, אבל מעט מעט חלף הרפיון וזוגות המרקדים היו נשאים על־פני הרצפה החלקלקה כמרחפים באויר. הידים מהֻדקות, כתף נוגעת בכתף, וזרם כביר תוסס באברים. האפלולית באולם מתגברת ובתוכה נשפכים לחשי־סודות ורמזי־אהבה, הנאמרים בחטיפה, אגב־רקוד, על אזני בנות־החן. הפנים מתלהבים, העינים מבריקות, צלילי מנגינות הפסנתר חודרים עמק ללב וכל האולם מסתובב סבוב רועש ופראי. הזוגות העיפים מרב המחולות פורשים לצדדים ושוקעים לתוך דרגשי הקטיפה הרכה שבזויות האולם, וחבוקים ומהֻדקים, עיפים ובלי־אונים, צונחים ראשים בעלי תסרקות גבוהות ומבֻשמות על כתפי גברים, וגופים חמימים, רכים וריחניים, לתוך זרועות מהֻדקות וידים מחַפשות באפל. גם ארנולד ולוטה בין המחוללים. הוא משתמש בהזדמנות זו ושופך את רחשי לבו באזני בת־גילו, מבלי שום מחסום לפיו. הֻתרה הרצועה, היין מפעפע באברים והפה ממלל רברבין. ופלא: אותם הדבורים, שהיו ככה קשים לו להוציאם עד־עכשו במו־פיו ולהעבירם על דל שפתיו, שוטפים להם עכשו כה קלים ופשוטים. הוא צולל בים האשֶר. מי ידמה לו ומי ישוה לו. הוא מרגיש, כי צָד את לבה לאהבה; היא כֻלה ברשותו. שפתיו נמשכות, כִּבְלִי משים, אל גומות־החן שבלחייה ואל שפתותיה השושניות, אבל איזה הִסוס קל עולה עוד בלב, לנסיון האחרון הזה. הוא מבליג על יקוד אהבתו, מתחזק בכל כֹחו, כשלבו הולם כהלמות פטישים. ופתאם – הֻדלקו מנורות־האלקטרון, שהפיצו אור נעים על־פני האולם והבליטו את יפיו והדרו. העפעפים כאבו רגע מן האור הפתאֹמי, הזוגות המחוללים והזוגות השוקעים בתוך דרגשי־הקטיפה, שהאור מצא אותם באמצע סתרי־אהבתם, נשארו תחתם נדהמים, כאלו נשפך עליהם קלוח מים קרים. אבל עד־מהרה העמידו פנים שלֵוים, כאלו דבר לא קרה, והתחילו לקחת חלק בשיחות המתהלכות והשוטפות.

המלצרים הגישו מאכלים חדשים. נשמע שוב צלצול כוסות, מזיגת יין, פצוח אגוזים ושקדים, דבור שוטף מתוך פיות מלאים מאכלי־טעם. רק פני בנות־החן היו מבֻישים קצת ועיניהן מורדות ארצה, מחמת הסודות ורמזי־הלחש, שנתגלו להן בעת המחולות... אחד האורחים הוציא אותן מתוך המֵצר בהחלו לשיר בבריטון חזק איזו אַריה מאֹפירה ידועה. אחריו שָרה אשה איזה רוֹמנס עָרב. הנאספים מחאו כף. קמה המֻלה רועשת ונעימה. לב הקרואים היה טוב עליהם. הנשף עולה יפה.

ופתאם...

– טרַח... רַח... טַח...!!!

המנורות והשמשות הזדעזעו, הבקבוקים צלצלו על השלחן, הכוסות האחוזות בידי השותים נפלו ארצה והיין נשפך על־פני המפה הלבנה והרצפה החלקלקה. הנשים הוציאו קול צעקה נוראה. פני הגברים הלבינו כסיד. באולם הֻשלכה דממת־מות. ופתאם נשמעה, דרך החלונות הפתוחים,

כוסות הזכוכית והמתכת, המשמיעה צלצול רתמי כצלילי טפות נשפכות לתוך חבית. הראשים הלומי־יין, השפתים שמנות ואדֻמות, העינים נוצצות בברק מיֻחד, הדבורים שוטפים בקלות והם מלאים ברק ניבים נאים, פקחות לטושה והלצות קולעות אל המטרה. מדברים מעט רכילות ולשון־הרע על חשבון אחרים, על מקרי היום ועל עניני המשפחה של פלוני ואלמוני. בין המסִבים יושב גם ארנולד ליד בת־זוגו, נרגע כֻלו, שקוע בים העדנה, הרכות והלטיפה החמה אשר מסביב, שואף את צלה של אהובתו וטובל את נשמתו בצחצחות העדן של עיניה הכחֻלות והמתוקות.

החמימות בחדר גדלה. פותחים את החלונות, הפונים אל הרחוב, וזרם אויר מתפרץ אל תוך האולם. זוגות אחדים קמו ממקומם, נגשו אל החלונות לשאף אויר צח. לעיניהם נגלתה פַּנורמה נהדרה של מרחביה, שבה מזדקרים שפועי גגות־בתים, ארֻבות־עשן ענקיות, מגדלים גוטיים וכפות רומַניות של בתי־התפלה השונים, וכל אלה מֻזהבים בזהב קרני־השמש האחרונות. בקצה האֹפק הרחוק רוקדות באויר אִשים קטנות, מזדקרות לשונות־אש כחזיזים, משתלהבות ודועכות, והֵדים עמומים ועבים באים ממרחקים, כהֵדי רעמים מתגלגלים. פתאם נזכרו, כי אלה הן יריות כלי־התותח משדה־המלחמה, הנמצא לא הרחק מן העיר. פתאם נשמעה צריחת אבטומוביל, הרץ ממרחק ובא ומתיַצב לפני בנין בית־המלון ליד דלת הבָאה של בית־החולים הצבאי. הוא בא במהירות הברק, כשהוא כֻלו מאֻבק ומעֻפר, נושם בכבדות וצורח באֵדי־קיטור של בֶנזינה, ועל כרסו מצֻיר צלב אָדֹם גדול. דלת האבטומוביל נפתחה במהירות ושני סַניטָרים ירדו מעליו והוציאו מתוכו, על אלנקה, איש־צבא חִור־פנים כמת, חבוש בתחבשות לבנות, שפה ושם הן ספוגות דם, נעלמו בתוך פתח בית־החולים וכעבור רגעים מספר שבו עם האלנקה הריקה, נכנסו לתוך האבטומוביל, סגרו את דלתו, הרַכב סובב בגלגל, האבטומוביל נע ממקומו ברעש ובענני־קיטור ונעלם בתוך רחובות הכרך. אך כעבור רגעים מספר והנה בא שני, וגם הוא פלט מתוכו איש־צבא ואחריו שלישי, רביעי וחמישי, שפלטו מקרבם גם אנשי־צבא פשוטים וגם אופיצרים וגם ראשי־צבא...

קמה דממה קלה. המציאות באה וטפחה על הפנים. קרירות עברה בעצמות. הפנים נתארכו והעינים הביטו מבט מֻמשך לתוך נקֻדה אחת. השאון באולם נדם. בלב כל אחד רֶעדה איזו נימה נסתרת. אך כל זה היה רק רגע. אחד הנאספים פתח בהלצה על חשבון המלחמה, השני ענה גם הוא את חלקו, ובא השלישי והתערב ביניהם. השיחה נעשתה שוב שוטפת כבתחלה. בין־כך ירד היום. בזוִיות החדר שרה אפלולית. אחת הנשים נגשה אל הפסנתר, העומד בפנת האולם, העבירה עליו את אצבעותיה הקלילות ובתוך האולם השתפך מטר צלילים ערֵבים ונוגים. בלב כל אחד התחיל תוסס פתאם איזה רגש סנטימנטַלי גנוז, שבקש לו מוצא. גזו החֻלין שבסעֻדה ואת מקומם לקחו געגועים כמוסים, שֶטֻפחו במסתרים, במעמקי הלב. בנות־החן התרפקו על בני־זוגן התרפקות עיפה ונעימה, עֲוִיה מתוקה־

מרעים, משתי־שמחה, נשפי־חשק וכיוצא באלה: הפרוזדורים הארכים והאפלוליים למחצה, שהיו מוארים באורות אלקטרון קלושים, שוקקו מהמוני אדם צועדים על המרבדים הרכים, הפרושים על הרצפה והמדרגות. פעמוני הטליפונים צלצלו בכל עבר בלי־הרף: המרימה התרוממה וירדה חליפות עם קהל רב וכבודה רבה: עולם קטן התכנס לתוך כתלי הבנין המצק הזה, שעמד בכל־זאת קר וקופא בכבד משאו, מבלי תת לאיש מן החוץ להציץ מה שנעשה בתוכו על עשרות חדריו, תאיו ואולמיו. עם התחלת המלחמה קם רק שנוי קטן: מטעם השלטון דה־מה כל הקומה הראשונה ונועדה לבית־חולים צבאי.

בשתי שעות אחר הזוג לבוא למשתה־השמחה. השמש כבר החלה להתקרב לצד מערב. אבק החוצות התעבה ביותר לרגלי המוני הכרכרות, המובילות את נוסעיהן אל גני־הטיול ושדרות־העצים אשר מחוץ לעיר. מגדלי הארמנות ובתי־התפלה בערו עוד באש, בשעה שבתוך בתי־החומה כבר השתרר צל נעים. השעון הגדול, התקוע בחומת בין־המלון, לנכח המבוא, הראה את השעה השמינית. אבל מאחר שגם אורחים רבים אחרים, שנסעו בכרכרות או בטרמים, אחרו אף הם לבוא לרגלי אותה הסבה, החלה הסעדה זה לא־כבר.

המשתה היה ערוך בטוב טעם וחן. השלחן הגדול, שעמד באמצע האולם לכל ארכו, היה מלא מאכלי־תאוה שונים, מיני מאפה, בקבוקי יין ישן, כוסות מבריקות, טסים מלאים פרות־הנגב, ממתקים ומיני סכריות ושוקולדיות יחד עם פרחים חיים וגבעולי צמחים בעלי צבעים שונים. ריח המאכלים התערב עם ריח הפרחים וריחות הבשמים והתמרוקים של הנשים למזיגה אחת. בפנות האולם עמדו דרגשים קטנים, נועדים לישיבת „זוגות", מרפדי קטיפה אדמה ולמראשותיהם עמדו תמרים תקועים בתוך דליי־עץ ענקיים, שהיו מאהילים עליהם כחפות ענפים ירקים. מעל התקרה השתלשלו וירדו מנורות־ברונזה, שהתיזו ניצוצות זהב ואש בהשתפך עליהן קרני השמש השוקעת, והן התחרו עם הפנינים, הברילינטים ושאר אבני־החן של הנשים, עם זיקי האש השחורה או הכחלה של עיניהן, עם צבעי שמלותיהן הרכות, האורירוית והשקופות, ועם שחור הפרקים המתוחים של הגברים הצעירים.

המסבים אל השלחן ישבו בנעימות רבה, כששחוק־החן אינו סר מעל שפתותיהם, איש ואשה, איש ואשה, כל אחת חוסה בצל הקולר שלה, היושב נכון לעזור לה בכל רגע ברב או במעט, לשרתה בכל מיני שרות, כאלו אין לו בעולמו דבר אלא לעמוד לפניה כעבד לפני גברתו ולהנעים לה את השעות הללו שהיא יושבת בחברתו. הפה ממלל מחמאות, העינים סוקרות בסקירות ערמומיות, המשתמעות להרבה אנפין, כף־היד הימנית, מלאה כל מיני מתיקה, מושטה לעבר פניה בבקשה שתואיל לטעום מעט, וכל זה מלוה בצחוק מצלצל, מעשה קצת, המתפרץ פעם בפעם מפיות הנשים. נשמעה הוצאת הפקקים מתוך בקבוקי היין, מזיגת המשקה לתוך

בעֹמק הפנה האפלולית של קטיפת־השחור, כחולמת בהקיץ, לקולות הלמות פרסות הסוסים הרִתמיות ותעופת העדנה של האופנים הקלים. אך פתאם — והנה חדלה הדפיקה הנעימה והרתמית של פרסות הסוסים על רצפת אבני הרחוב. הוא הציץ החוצה ולעיניו נראתה שורת עגלות־הצבא, החוסמת את הדרך; והמוני המרכבות והכרכרות ושלשלת הטרַמים, מבלי מוצא מן הַמֵּצר. כמקיץ מחלום הביט סביבו בעינים אחוזות קורי־הזיה, הוציא מתוך כיס בגדו את שעון־הזהב שלו והנה כבר הגיעה השעה הששית, השעה המיֻעדה לפתיחת המשתה. הוא נתמלא חמה עזה, קם ממושבו, ירד מעל המרכבה, צָעד על רצפת הרחוב שנים־שלשה צעדים, מבלי מצֹא לו מקום־מנוחה. הוא רטן בפיו, באותו הפה, שלפני רגע זרמו מתוכו המוני מלים מתוקות מלאות רגשי־אהבה כבירים, ופלט קללות נמרצות לתוך אויר העולם. הוא חשב מחשבה לעזוב את המרכבה וללכת רגלי; אבל בהשליכו את מבטו לפנים ולאחור, ראה כי נתון הוא כבתוך פקעת חוטים סבוכים. הוא העמיד רגל אחת על שלב המרכבה ואת השניה על אדמת הרחוב ובמצב כזה עמד שעה אֲרֻכּה מלא רֹגז אין אונים. לרגעים הביט על שעונו ועיניו חשכו לראות כי העת חולפת במהירות ושהוא כבר אחר את מועד פתיחת המשתה. הנה השלך השליך את כל יהבו על הנשף הזה; לאחר נפתולי־אהבה במשך ימים רבים ללא הצלחה עלה בידו סוף־סוף לקנות מעט את לבה; הוא מרגיש, כי בימים האחרונים היא הולכת ונמשכת אחריו, והוא קוה, כי היום, בעת המשתה, יעלה בידו להגיע למרום גְדֻלתו ולקחת את לבה, והנה — מפריע שלא פלל לו כלל!... הוא עומד ומביט אל החַילים, היושבים להם במנוחה מְאֻבּנת על עגלותיהם, מְלכלכים מרפש ואבק, אַפַּטיה שפוכה עליהם וצל המות נשקף מעיניהם, ולבו מתמלא זעם. הנה הם הם, המביאים נעימה זרה לתוך חלום חייו, דיסהרמוניה לתוך נגינת האשר, טון עָמור ודלוּח לתוך הקטיפה הרכה של עיני־השקד אשר לילדתו.

בית־המלון „אימְפֶּרִיַל" היה בנין ענקי נהדר בן שש קומות מלא מאות חלונות. הבנין עמד איתן בכבדו ומשאו ובברק השלט הגדול, התלוי למעלה ומכסה את רֹחב כל החזית ומכריז באותיות־זהב בולטות על עֹשר החיים ושפעת התנועה אשר בקרבו. חדריו ותאיו הרבים הכילו בקרבם המון רב ומְגֻוָן מכל ארץ רוסיה הגדולה והרחבה וגם מארצות אחרות; ערב־רב של פרצופים ומיני בריות מְשֻנות. כל תא ותא היה מסתיר בקרבו מאורעות ומקרי־חיים שונים ומיני בני־אדם עם מאַוייהם המְרֻבים: סוחרים רוסים מכל המינים, הדתות, השבטים והגזעים של ארץ זו, פקידי־צבא גבוהים ונמוכים, להקת משחקים נודדים, סטודנטים, סופרים, קורספונדנטים משדה־המלחמה, זונות, תַּיָרים, קבלנים, הולכי־בטל, המון נקֹד וטלוא. בין התאים האלה היו גם אולמים אחדים, רחבי־ידים, שהיוּ נועדים לסעודות־

טס־כסף נוצץ, מתהלך ליד קירות הבתים על המדרכה ונעלם בדלת חנות לקונפֶקציה של נשים. עלם ועלמה הולכים צפופים וכף־ידה הקטנה והעֲנֻגה מהֻדקת בתוך ידו הוא. מי־הסודה שבכוסות־הזכוכית, המושמות בתוך ספלי־כסף אצל עגלות־היד שעל פרשת דרכים, מפעפעים ומעלים אבעבועות פורחות ואֲדים תוססים. עלמות עדינות מְחֻטבות הדר, העומדות בתוך דלתות־הזכוכית הגדולות של החֲנֻיות, מתחרות עם פסלי הנשים העשוים חֹמר והֻבּבות הגדולות, העומדים לראוָה בתוך חלונות בתי־המסחר לתלבשות נשים.

בפנת אחד הרחובות המפֻלשים וההומים מאדם רב נזדקרו ונתעכבו בעצם מרוצתן שפעת כרכרות, מרכבות, אבטובוסים, אבטומובילים, אופַנַּים ושורה אֲרֻכּה כנחש עקלתון של טרַמים וגם המוני אנשים אצים ורצים, הולכים לרגלי עסקיהם וסתם סקרנים. החיים עמדו בעצם זרמם, מבלי לפנות ימינה או שמאלה. זה לזה שואלים, זה לזה תמהים. ופתאם נודע הדבר: ברחוב הארֹך, החוצה זה את זה, עוברת שורה אֲרֻכּה של עגלות־צבא בעלות־אופַנַּים מלאות ארגזי־כדורים, חציר לבהמות ושאר תשמישי צבא בשביל המחנה הנלחם לא הרחק מן הקריה. שעת מלחמה בעולם והאויב כבר עומד ליד הדרכים המובילים לשערי הבירה. בעצלתים מתנהלת שורת עגלות־הצבא, מאֻבקות ומלֻכלכות, בחריקת גלגליהן היבשה והצורמת, בדפיקת פרסות סוסיהן המסֻמרות, סוסי סיביריה הקטנים והעבים, בעלי זנבות קצרים, שפקעות שערות עֲבֻתּות ברגליהם, ליד פרקי העצמות. ועל העגלות ערב־רב של חַילים, ילידי ערבות רוסיה הגדולות, בני קלמיקים, קירגיזים, בורַיטים, טַטַרים, מולדבים ואוקראינים, לבושים בגדים קרועים ומטֻלאים, בעלי פנים עיפים ומרֻגזים ועינים חרֵבות ועשֵשות. הרכבים, מנהלי הטרַמים, השופֵרים, הרוכבים על האופַנַּים והנוסעים בכרכרות, רוגנים בלבם על החַילים המתנהלים לאטם, החוסמים עליהם את הדרך ומפריעים אותם במהלכם. העינים סוקרות למרחוק, לקצה השורה, לראות, אם היא הולכת וקרֵבה לקִצה; ובראותן, כי אין קֵצה לעגלות ואין סוף לחַילים, הן מתמלאות רֹגז והפה רוטן ונוהם.

בין שפעת המרכבות, שנדחקה ועמדה בלי זוע ממקומה, היתה מרכבה אחת מהֻדרה בעלי אופני גומי רך, חבושה לשני סוסים אבירים, ובה איש ואשה, צעירים לימים, ארנולד ולוֹטָה, לבושים הדר, מבֻשָׂמים, הלומי תאוה עצורה כאנשים עבָרם יין. הם נסעו עתה לסעֻדת־מרעים, שנערכה באחד האולמים של בית־המלון הנהדר „אימפֶרַיַל". היא ישבה מכֻוָּצה בפנת המרכבה הרחבה, נרעשה והוזה, קצות כתפיה רועדות ואשכלות שדיה מתרוממים, פניה נתונים בתוך צרור פרחים שבידה, והוא, שכור־חשק, פניו מפנים אליה, עיניו קודחות באש תאוה, נשימת אפו לוהטת ופיו מציף אותה המוני פרָזות מחמאות ושפע דברים רכים וממֻזגים בתוגת־אהבה. הוא לא ראה דבר ולא שמע דבר, אלא כלו היה שקוע בתוך עיני־התכלת המאירות והמתוקות אשר לבת־זוגו ואל הנפש האהובה, העדינה, המבֻשָׂמה והאַורירית, הנשקפת בחטוב אבריה הענֻגים מתוך האטון הדק והקל, היושבת

יקיר וַרשַבסקי

בִּימֵי אַנְדְרוֹלוֹמוּסְיָה

א

הַנְּשִׁיקָה

יום־קיץ מזהיר מאד בעולם׳ מעל חֲדי המגדלים ומדרוני הכפות של בתי־התפלה השונים וגגותיהם המצֻפּים מתכת מבריקה נִתזו רבבות ניצוצות־אש ואבק־זהב, שהתערבו עם עמודי אבק־הזהרורים, שהתרוממו מאדמת הרחובות השוקקים מהמוני אדם רב׳ נצנצו באויר העולם זכוכיות השמשות בהפתחן לנֹכח זהרי השמש, שֵיש כתלי הארמונות, צבעי עשת האבטומובילים, ברק־השחור של המרכבות הדוהרות, צבעוני הסוככים שבידי הנשים הצעירות, עתרת הגְוָנים של אבני־החן, תכשיטי הכסף והזהב שבחלונות־הרַאֲוָה ולהבי הפרחים בידי המוכרות בצדי הרחובות. הקריה היתה מלאה רעש ותשואות משפעת המטַילים, ההולכים לְתֻמם ולרגלי מסחרם, מצריחות האבטומובילים, מצלצול הטרַמים, מחצוצרות הפרשים של מכַבי־האֵש ומכל שאונו והמונו של מיליון האוכלוסים׳ הממלא את חומות הקריה, רחובותיה ושְוָקיה עד אפס מקום.

השלטים הגדולים והמֻזהבים של בתי־המלון המרֻבים, בתי־הקהוה המפֹארים, בתי־הקינו והתיאטרונים ושאר מקומות החשק והתענוגים משכו ברשתם את העוברים ושבים וקראו להנאת החיים׳ האותיות הגדולות׳ הבולטות והמזהירות׳ הכריזו על סער החשק ותסיסת הדם באברים׳ מתוך בתי־הקהוה, השרוים באפלולית נעימה, עולה ריח הקהוה החריפה והנעימה כאחד עם ריחות הבשֶם של הנשים העדינות וקרירת השיש הלֹבן של השלחנות הקטנים׳ עיני עלמות־החן, המטופפות על המדרכות, בחֲלצותיהן השקופות ובתנועות אבריהן הגמישות׳ בוערות בברק לוהט וקודח. ריח גוזרי־העץ, המשֻבצים בתוך רצפת הרחובות והמרֻבצים בקלוחי מים, עולה באף ומגָרה את עורקי הנחירים לעטישה׳ נערות צעירות׳ מתוקות ורעננות, עם ספרים ומחברות תחת בית־שחיָן, בפטפוטי מלים צוהלות ובתנועות־חן, נחפזות ומטילות ברחוב׳ מלצר בית־קהוה גלוי־ראש ולבוש סינר לבן, נושא בידו כוס־טה אדֻמה על

וזכות – וקומתו הוא כבדה, מעֻגלת, מגֻשמת, ופניו רחבים, שעירים, קשים, והעינים עכורות וחבויות תחת זכוכית עבה, זוממת. הה, הזכוכית הזאת! הכל, כל־בו, היה נתון כל ימיו תחתיה. כל העולם דָמַם וקֻפָּא מבעד לה, הכל התכַוץ וקָטַן בה ללא תנועה, ללא אור, ללא חיים. והנה היום הזה נשלחה יד רכה, ובתנועת־חסד קלה אָחזה בזכוכית להסירה – – – אך בִנגֹעַ בו קצֵה רעיון זה נפלה עליו פתאם חרדה גדולה, כחרדה אשר לפתתו אז בעמדו עֵרֹם ואובֵד בתוך מי הנהר הַנָעים. ומאֵימת־נפש חשֵכה התחיל לחַפש בידיו הפרושות את הנער הקטן, את תלמידו, את מצילו, את נחומ׳קי– אך מעל לברכיו הזקופות ומסביב היה רק חלל רֵיק ואטום.

תל־אביב, תרפ״ב.

פַּן מיֶנקינסקי גמר, ווילדר ראה עתה באמת בפני ידידו עֶלם זקוף, צח ותמים, ואהבתו אותו גברה בלבו. כֻּלו נתון תחת רשֶׁם הספור, ועוד יותר תחת רשֶׁם החדר המקֻדש, נשאר בבית הכהן ולא הלך משם עד שעת מנחה. הם התהלכו מתונות אחוזי־ידים בשדרות־הגן הארֻכּות, בין המנזר והבית, שוחחו בנעימות ובטהרה על ענינים הקרובים ללבם ומוחם, ובכל פעם כשהגיעו לנקֻדת־חִלוק חִיֵך אחד מהם, הכהן או וילדר, ואמר רכות: „טוב, יהי כדבריך, הרי בעצם יכול אני להסכים לך בכל־לב". בשעת הסעֻדה בצהרים שתו יין לבן וקל, והיו ממלאים זה לזה את הכוסות, ומשיקים אותן בכל פעם במשובת תינוקות. אחרי הצהרים ישבו בסֻכּה משׂרגת־חבלבלים וקראו בתהלים עברית ולטינית לסֵרוגין, ואף פרקים קדמונים אלה באו בהם כיין ישן ומִלאום רגשות־עֶדְנָה נפלאים. אך ברדת השמש כאלו לקתה נשמתו של וילדר, אי־מנוחה תקפה כל ישותו והוא התחיל מבקש מידידו, כי יתנהו לשוב הביתה. קומתו כמו נכפפה ועיניו כמו עממו תחת זכוכית־המשקפים העבה. הכהן, להפך, רם־קומה ואורירי כֻּלו, לקָחוֹ תחת זרועו ולִוָהו עד חצי הדרך. שם בֵּרכו ושָׁב לביתו בהדרת־שקט.

•

מרגע שנפרד מן הכהן רץ וילדר בדרכו הביתה כנרדף ולא הביט מאחריו. וכשבא אל בית שֶׁנטל, היה נפעם ונרגש. הוא לא מצא לו מקום. שעה קלה ישב בגן, רגע עמד ליד הגדר, אחר־כך במרפסת הפתוחה, אך מנוחה לא מצא לנפשו. על הזמנת המבשלת, שילך אל השלחן הערוך, ענה מתוך פִּזור, שאינו חש את־עצמו בטוב. אך בזה עוד הֵרע לעצמו, כי היא הקיפתהו בשאלות שונות, ובקשה להכין לו כוס טה חם עם לימון, סגֻלה לזֵעה. וכשהדליקו את המנורות, לא יכול עוד להִשאר בבית. וכן התחמק אל חדרו, התפשט מהר וישב במטתו.

מתוך עצבות מוצצת בלי־רחמים בא בתוך החשכה לידֵי חשבון כל עולמו – בפעם הראשונה בחייו. כדמעות חמות נבעו המחשבות מעמֹק נשמתו הדְוָה, נבעו בשפע, ברֹך ובנעימות. הוא ראה את חייו ואת חיי ידידו הכהן, ויקטור מיֶנקינסקי, כשני שטחים גדולים: של הַלָּה בהיר־שקוף, ושֶׁלוֹ אפל־אטום. הַלָּה חי לשֵׁם איזה דבר גדול, נאצל, אשה־רעיון. היה תלוי תמיד איזה מָאוֹר, שהבהיק על חייו, שנתן להם טעם, תכלית, שפתח להם דרך אל השמים, אל הנצח, שנתן בנפשו שַׁלוה קלה וחמימה. גם הוא, ברוך וילדר, לא חסר את השלוה, אך שלותו היתה אכזרית, אפורה, קרה. כי בעצמו לא היתה לו מימיו נגיעה נפשית לשום אדם, לשום בריה. הלה חִיֵך תמיד, נע ופרח בשמש, והוא שכן כפטריה חמֻצה זו לרגלי האילן בצל ובטחב. כן, רק מאלה, מן הצל והטחב, ינק כל ימיו. וככל אשר הִרבה לחשב, שָׁבוּ שני השטחים כפעם בפעם ורבצו לעיניו – זה מאיר וזה מאפיל. אחרי־כן ראה בעיני־רוחו את קומתו של הלה והיא זקופה, רכה, חֲנוּנָה, ופניו ענֻגים, חלקים, טובים, ועיניו גלויות

ואמרתי לה, שיש לי היום הלויה של חוֹבה ואני מֻכרח ללכת שמה. היא הרשתה וגם נתנה לי כסף לקנות זֵר, כי בכל מה שנוגע למות היתה נוחה וותרנית. וכן הלכתי אל ההלויה. נכנסתי אל הבית המזהיר, פתוח כל הדלתות, וראיתיה בפעם האחרונה, כשהיא נחה על שֻלחן־המתים המקֻשט פרחים ואריגים יקרים, הנחתי את הזֵר לרגליה, כרעתי על ברכַּי ונשקתי את שולי הרדיד הלבן, שהיה יורד מן השֻלחן עד לארץ. בצאתי פגשתי את אמה על המעלות בשמלת־משי שחורה ומרשרשת וכֻלה כצער שלבש צורה ומהלך. היא עכבתני רגע, לחצה ידי והודתה לי על בואי ועל הזֵר, אחרי־כן אמרה לי, שבִּתה מתה בלילה פתאם, איש לא ידע, וכשבאו החדרה מצאוה מתה ועל פניה בת־צחוק, אותה בת־צחוק המרחפת על פניה עד־עתה. אחרי־כן היתה ההלויה. היה קהל־אנשים רב. ארבעה עלמים לבושי־שחורים מקרובי המנוחה נשאו איזה זמן את הארון. אחרי־כן שמוהו במרכבת־הקבורה הנוצצת. בדרך ובבית־הקברות כאִלו לא הרגיש בי אדם. אחרי הקבורה פרשתי מן הקהל ויצאתי לשדות. שם תעיתי עד הערב, ובשובי עם־חשֵכה הביתה היתה החלטתי בשֵלָה: להיות לכהן. חשבתי קֹדם להיות לנזיר, אך הרגשתי, כי לא אוכל לעזוב את החברה והפעֻלה. יָראתי גם את המעשה הקיצוני, שיכול להביא לידי משבר ברוח. אך גם להשאר בן־חורין בתוך חיי־החֹל, החיים הסוערים, המפַתים, המַסִיחים, המביאים יום־יום לידֵי נסיונות, לא יכֹלתי, וכן החלטתי להיות לכהן, משרה הנותנת לאדם להיות עזוב לנפשו ויחד עם־זה יש בה מן הפעֻלה הטובה והשקֵטה, העלולה לשמוֹר באדם את שווי־המשקל הרוחני. ואולי אמרה נפשי למצֹא ספוק נעלם בטפול האבהי במוֹעֲדי המשפחה: נשואים, לֵדה וברית־אמונה. מי יודע. בקִצור, החלטתי להקדיש כל ימי עלי־אדמות לתקון מחשבותי ומדותי, למען אהיה ראוי לה, לַיחידה, בבוא היום האחרון, אשר בו אשוב אליה להתאחד אתה בנצח, בעולם שכֻלו שָלוה וטוב.

דודתי כבר היתה בזמן ההוא רפת רוח ורצון, וכשהודעתי לה את החלטתי, הסכימה לי, ואז נסעתי לקרַקוב ושם גמרתי את חֹק למודי במחלקת התיאולוגיה. לא הצטַינתי בלמודי, כי לא היה עוד בשביל מה להצטַיֵן. העולם הזה לא עִנְיְנַני הרבה, ולי לעצמי, או נכון מזה, לה, להֶלנה, היוזה נחוצה הצטַינות אחרת, אחרת לגמרי. הקדשתי את ימי לקריאה בספרים טובים, להסתכלות בעולם־יה, באנשים ובטבע. מוֹרַי ופַטְרוֹנַי הרגישו בי כעין שויון־נפש לעניני הכהֻנה, בכל־אפן חֹסר התלהבות ואפילו שאיפה, ועל־כן החליטו לשלחני לכפר הנדח הזה. ואני לא הצטערתי על כך. לא בקשתי העלאה והם לא זכרוני להעלותני לכהֻנה גבוהה מזו. ונוח לי בזו. אתה, ידידי בנדיקטוס, ידעת. – הנה אמרתי לך קֹדם, אגב וכמו בצחוק, כי חש אני בעצמי, שאני הולך ונעשה צעיר יותר. לא דבר־לצון הוא. בנפשי הוא אמת לאמִתה. ואין כל פלא: הן הולך אני לקראת כלתי אשר בנצח, כל יום אליה יקָרבני, ובעת התחיה השמימית אמצאנה בגילה הפורח, וגם אנכי אשליך את לבושי זה ושַבתי אל גילי, אשר בו עזָבתני. האח, היום הגדול והמבֹרך!

הפעם הראשונה נהגה בעצמה חֵרות כזו בפני אמה — והביעה את שמחתה על שבאתי לבקרה. יש לה — אמרה — לדבר אתי על ענינים חשובים. ושוב נִצת הַשֵד התמים בעיניה. וכשיצאה אמה, אָחזה את שתי ידי בידיה, הסתכלה בעיני ואמרה לי: „יקירי, עלינו להיות רצינים. מיד כשאקום מחָליי — חָשָה אני, שבקרוב אבריא — נצטרך, יקירי, לחשב ברצינות על עתידנו. נו, נצטרך רק להגיד לאבא, והוא כבר יסדר הכל. הוא הלא כל־כך מעשִי, כל־כך מעשי. אבל מֻכרח אתה להבטיחני, יקירי, שאחרי־כן, מבין אתה, אחרי־כן, תסע אתי לסקנדינַויה. צפונה, צפונה, הרחק בנוֹרוֶגיה. הלא ידעת, שזה היה חלום כל חיי. הה, הפיורדים! יומם ולילה אני רואה אותם, בגַוַן־פלדה קר, בברק זר, אך מושך, הם נוהרים לעיני־רוחי. יודע אתה? — והיא שַחה אלי עד שפָּניה החמים כמעט נגעו בפָּני: — אני הכינותי לך תשורה יפה, זה חצי שנה אני עוסקת בה; תגש שמה, אל הַשִדָה, ותפתח את המגֵרה השלישית, תרים קצת את הלבָנים, בתוך נְיָר כָּחֹל תמצאֶנה. תביאנה הנה, אֵלַי, כך״. ותְאַר לך, הוצאתי משם חֲזִית־קטיפה יקרה, רקומה רקמת־צבעים ענֻגה, כטעמה, כרוחה. הגשתי את המתנה אל פי ונשקתיה. היא היתה מאֻשרה. אז ישבתי שנית על־ידה ופטפטנו, פטפטנו. לא ראיתי בה כל סמני התאמצות, כל סמני חֻלשה. בכל פעם היתה תופשת בשתי ידי, לוחצת אותן בכל כחה וחוזרת על שאלתה: ובכן, אתה מבטיחני? ואני, כמובן, הבטחתיה, כי מה לא הייתי מבטיחה אז? גם את חיי! אחרי שתים או שלש שעות נפרדתי ממנה והלכתי לביתי מלא אשר. על מחלתה לא חשבתי עוד, כי־אם על החלמתה. —

ובלַילה האחרון, לפני שכבי לישון, כרעתי ליד מטתי והתפללתי לאלהים ברגש, שימהר לשלוח לה רפואה שלמה, אחר־כך שכבתי וישנתי במנוחה ובלב קל, ובבֹקר קמתי ולא ידעתי מאומה. עכשו נדמה לי, שמתחת לסף־הכָּרתי היתה אז איזו חרָדה, אבל היא היתה כל־כך רחוקה, שלא חשתי בה, והכָּרתי היתה, זכורני, צלולה ושלֵוה לגמרי. וכן עשיתי בבית עד השעה העשירית. רוח־חג היתה שורה עלי, כי יום ראשון היה היום, והייתי כבר בן־חורין מן הלמודים. בעֶשר לבשתי שנית בגדי־החג ויצאתי לרחוב. והנה בקרן הרחוב הראשי, על הלוח הגדול, לְפָנַי מודעת־אֵבל. כל העולם נִצת לעינַי באש שחורה: שמָה, שם־הקסם הֶלֶנָה, היה באמצע המודעה. עמדתי ועיני ינקו את המלים החיות, המפרכסות, הנושכות: „עורך־הדין יוזף פֶּטֶרְשִיצְקִי ואשתו מודיעים בזה לקרוביהם, ידידיהם ומכריהם בצער עמֹק, כי בתם היחידה והאהובה הֶ לֶ נָ ה נרדמה הלילה, אחרי מחלה קצרה, תרדמת־עולמים. ההלויה תהיה מחר בשעה 10 לפני הצהרַים מבית המתאבלים וכו׳״.

כְּיַיִן כבד באו המלים בגופי, במוחי. ברגלים כבֵדות וכואבות שבתי הביתה, נכנסתי אל חדרי ונעלתי את הדלת.ּ וכן לבוש בגדֵי השחורים ישבתי על מטתי ולא זזתי משם עד למחרת הבֹקר. דודתי, שמצאה, בשובה מן התפלה, את דלת חדרי נעולה, חשבה, כנראה, שאינני בבית. בבֹקר התנערתי מקפאוני, התרחצתי וישרתי את בגדי, אחרי־כן נכנסתי אל דודתי הזקנה

להאזין לה ימים ולילות, ובלכתי ממנה, בהפרדי מידה העדינה, ובנשקי קצות אצבעותיה הקרירות, הייתי כְּלִי נגינת־עדן. ובכל־זאת לא מנעני שכרון זה מלהגות בלמודי. להפך, ביתר עֹז והתמדה התמסרתי לספָרַי. כאִלו קבלו למוּדַי רק מעתה את טעמם האמִתי. היה לשם־מה ללמוד, ללמוד ולעבוד עד כדי מסירות־נפש. —

אם חשבה היא על עתידנו, לא ידעתי. מעולם לא רמזה לי דבר על זה. ואני לא העזתי להביאהּ לידֵי כל דבור או הבעה, שלא באו לה מתוך חֵרות גמורה. הקסם היה לי בזה, שראיתיה, שחפצתי לראותה, בת־חורין לחלוטין, מעין מלכה ושלטת על גורל־חיי. אל תצחק, כנויים אלה, הנראים כל־כך נדושים ומשֻׁמָּשים, יש להם יסוד עמֹק בנפש. פעם בשבתנו בתיאטרון (הוריה הרשו לה הפעם ללכת אתי), באולם היתה אפלולית, ורק על הבימה קסמו באור חיי־הפלאות, נשענה בראשה הנהדר על כתפי, באֹפן ששערותיה נגעו בלחיי, אז לא יכולתי עוד למשל ברוחי ונגעתי בשפתי על לֶחְיָהּ. זאת היתה הפעם הראשונה והיחידה שנשקתי לה בהיותה בריאה.

כאן הפסיק רגע וחוט של צער רטט על פניו.

— כן, בהיותה בריאה. ואולם היא נשאה בלבה את זרע־המות, ואיש לא ידע. גם היא לא ידעה. ירחים רבים טמון היה בחֻבה, עד כי פרץ ויפרח בכל הוד־מוראו. עֲנֻגה היתה, רכה, רפה, אך איש לא פקפק בבריאותה. הוריה, אשר אהבוה יותר מנפשם, לא חשדו במאומה ולא שאלו ברופאים. אך בלבה ישב האכזר. הדבר נתגלה במקרה. פעם חלתה מחלה קלה, עוברת, הצטַננות, ונקרא רופא, וזה אחרי אשר בדָקהּ מצא, כי חולה היא במחלה אחרת, הרבה יותר אנושה — במחלת הלב. ובבואי פעם לבית הוריה לשאֹל לשלומה, מצאתים עצובים ומדֻכאים: הם הודיעוני, כי בתם חולה, אך מיד הרגיעוני ואמרו, כי בקרוב תקום מחָלְיָהּ. אחר־כך נודע לי, כי כל רופאי־העיר היו אצלה, וכֻלם אמרו נואש לחייה. פגם נתגלה בקיר־לבה והוא הלך וגדל בחפזון־שטן. אני בעצמי לא האמנתי, כי יש סכנה לחייה. לא ר צ י ת י להאמין, על־כן גם לא י כ ו ל ת י להאמין ושוקט הייתי, כל־כך שוקט, שהמשכתי את למודי שקרבו אל קצם, ורק בין־הערבַּים הייתי עובר ושב ליד ביתה ומסתכל ארֻכּות בחלון חדרה אשר בקומה השניה.

וימים אחדים לפני מותה — ביום שהצלחתי בבחינת הבגרות — קבלתי ממנה במעטפה גליון וָרֹד, בקצהו פרח מצֻיר בעצם ידה, וכתובה עליו הזמנה, שאבוא לבַקרהּ. הוריה הרשוה להזמינני. בבגדי־החג, שלבשתי לכבוד הבחינה, מהרתי אליה; וכשבאתי, קבלתני אמה — אביה היה בלשכתו — בחביבות רבה. אחרי־כן הכניסתני אל חדר־משכבה של בתה החולה. היא ישבה במטתה הלבנה, שנראתה לי קטנה כשל תינוקת, וקבלה את פני במחיאות כפיה הקטנות והיקרות. הדבר הזה נָגַע כל־כך עד לבי, עד שבקשי עצרתי בעד הדמעות, שנדחקו לעלות אל עיני. גחנתי ונשקתי את ידה, שהושיטה לי פתאם בתנועת גברת רצינה. אחר־כך החליקה על ראשי —

לחשב על המקצוע, שאבחר לי לעתידי. בהשפעת הספרים הפוזיטיביים, שנזדמנו לידי במקרה בזמן ההוא, החלטתי להיות לרופא. שמא היה בזה גם צורך פנימי סתום: להפיג במלאכת־צדקה זו, במציאות בין אנשים חולים ובריאים, המקיפים אותם באהבה ורחמים, את בדידותי ודלותי הנפשית אני. אם כה ואם כה, התחלתי להתכונן עוד בהיותי בגימנסיה למקצוע זה. התמכרתי כלי למדעי־הטבע, ביחוד לתורת הצומח והחימיה, קראתי ספרים, שהיו בלי־ספק נעלים אפילו מהבנת מורי בזמן ההוא, ואז כאלו שכחתי את יתמותי והרגשתי, אם לא אשר, אך התרוממות־רוח גדולה. לא היה לי עוד צורך באנשים, הספרים היו לי עולם רחב ועשיר. ובעת ההיא, הייתי אז בראשית המחלקה השמינית, הכרתי את הֶלֶנה.

פַּן מיֶנקינסקי הפסיק. קם במתינות, אחז ביד ידידו והובילו אל החדר הסמוך, סלק את הוילון, פתח את הדלת והכניסו. החדר היה ריק מרהיטים, רק צלב שחור ותמונה אחת מגֻדלת על הקיר שמנגד, תמונת זוג צעיר בלבוש־כְּלוּלוֹת, ועל שלחן קטן, כעין מזבח, עמדה בתוך מסגרת־שֵׁן, נשענת קצת, ולפניה צרור־פרחים רענן ושני נרות דולקים – תמונת נערה לבושה בטעם הדור הישן, חֲלָקַת־התסרֹקת והדוקת־הגִזרה, בעלת פנים דקים ועינים גדולות, והתמונה כֻלה מצהיבה מישֶׁן.

– זוהי, – אמר הכהן. – ראֵה, היום הבאתיך אל מקדָשי פנימה.

רגעים מספר עמדו שניהם דומם לפני המראה. הכהן עמד ישר ופניו זורחים בתֹם־נעורים, וברוך וילדר כפוף קצת, עיניו מעֻלפות אֵד תחת הזכוכית העבה, ושפתיו נפוחות כשפתי ילד זועף. וכששבו משם וישבו המשיך הכהן:

– בת עורך־דין היתה, בת יחידה, ענֻגת־גֵו וזַכַּת־עינים. הכרתיה בחֹרף על־פני הקרח. היא מעדה וכמעט נפלה ואני תפשתיה. זה היה הכל. מאז היינו נפגשים יום־יום, עד אשר נקשרנו לבלי־הִפָּרֵד. אני לא ראיתי בה את האשה, כי־אם יצור מעולם אחר. בחֹרף, בְּבֹאָהּ הלבן אשר על צוארה, בקומתה הדקה, בשערותיה הזהֻבות ועיניה הכחֻלות, היתה בעינַי סמל הטֹהַר הנאצל; ובקיץ, בגמישות גֵוה, בנעליה הקטנות וברגליה החטובות, היתה בעינַי סמל הרֹך והעניגות, שיכולים להתחלל במגע. היא ידעה את האֵמון והמסירות בלי כל תנאים וגבול. ראה ראתה בי את האדם הבודד, החרוץ וכבַד־הראש, ובקשה להשען עלי, ומכיון שנשענה עלי פעם, לא יכלה עוד לתאר לה הֱוָיָה, שאין אני משַמש לה יסוד. היא גמרה אז את הליצֵיאוֹן לבָנות, וכל עסקה היה לקרא ספרים ולנגן בבית על הפסנתר. הוריה לא ידעו מאומה מיחסנו, ואני הייתי בא לביתם רק לעתים רחוקות, כי רגש בַּיְשנוּתנו לא נתננו לעורר עלינו שׂימַת־לבם המיֻחדה. אף כי הם היו אנשים ישרים וחביבים עד־מאד. אין צֹרך להוסיף, כי דודתי גם היא לא ידעה כלום. זו גם לא התענינה בכל אשר לי. כל יחסנו הצטמצם בפגישות בחוץ, בשיחות קלות על דברים של מה־בכך, אלא שבשבילי היה כל התֹכן בקולה בלבד. זך קולה ונגינתו עוד חיים באזני כבימים ההם. לא הייתי נלאה

לתת לי – אַהבה. בעצם היתה אשה לא־רעה, אף גם לא הציקה לי בחנוך ובמוסר, כטבע דודות זקנות. אלא שהיתה לי זרה, זרה בכל הליכותיה. תאוָה אחת משֻׁנה היתה לה בחייה: משחק הַלּוֹטֶרְיָה. היו לה שני בתי־חומה גדולים בפוזן, וגם סכום־כסף הגון מֻשלש בבנק, יְרֻשה מבעלה, ואת פֵּרות כל אלה היתה מוציאה, מקצת לצרכי הבית, והרֹב – על הלוטריה. יום־יום היו באים אצלה אכרים זקנים, חברים למשחק, טפוסים משֻׁנים, נסגרים בחדר, ושם היו מתלחשים בסודיות רבה, מסַפרים זה לזה חלומות, מצרפים צרופים, מוציאים פסוקים מן התנ"ך והברית החדשה והופכים אותם למִסְפָּרים – וכל־זה רק בכדי שיהי להם מה „להעמיד" השבוע. לא אחת היתה מביאה לְפָני איזה חשבון, לחבור או לחלוק, ואף־על־פי שאני ידעתי היטב לְמָה זה משַׁמש, היתה מערימה בכל־זאת לאמר לי, שזה חשבון החנוָני או הכובסת וכו'. אחרי־כן התחילה לעַנותני, שאסַפּר לה מחלומותי. וכשאמרתי לה פעמַים ושלש, שאיני חולם כלום, התחילה להציקני, שאני מֻכרח לחלום. אז הייתי אנוס לבדות לה מלבי כל מיני חלומות ובלבד שתָּנַח לי.

את השעות הנעימות ביותר בִּליתי בבית־הספר. הלמודים משכוני והייתי פטור שם מן הבדידות האוכלת שבבית. אף כי גם בבית־הספר כאִלו מִנה לי הגורל להיות עזוב לנפשי. איני יודע, אם אני הייתי החַיָּב בדבר או חֲברַי, עובדה היא, שלא נקשרתי בקשרי רֵעות עם שום ילד מילדי בית־הספר. לא היו בינינו כל סכסוכים, הם גם לא רדפוני, אבל הם לא נמשכו אלי. אולי רוח הבית, שבו גרתי, טָבע עלי את חותָמו לדחות את חברַי מעלי. עכשו, כשאני מתעמק בנפש ילדותי, נדמה לי לא אחת, שאז היתה בי זִקנה יתרה, ולהפך עתה מרגיש אני בעצמי נֹעַר, ההולך וגָבֵר משנה לשנה. הנה כי כן, ידידי בנדיקטוס היקר, סדרי הטבע נשתנו בי. – לא ספרתי לך כל זה אלא לתת לך מֻשָּׂג, כמה דל הייתי בנעורי מעִקרי הטעם שבחיי האדם: מן האהבה והרֵעות. וככל אשר גדלתי ודודתי זְקנה, הלך מַצָּבִי הלֹך ורע. היא נעשתה לי יותר ויותר רחוקה וזרה, עד שלאחרונה התחלתי גם לפחד מפניה. פרצופה קמֵט בצורה מבעיתה, ידיה הגרומות רעדו וראשה היה מתנועע תמיד בתנועות „לאו". ה„לאו" הנצחי הזה מִלאני זְועה. חַשתי בו מעין סמל לכל עתידי, נדמה לי, שעל כל מה שאבקש בחיי אקבל את התשובה „לאו". וזה נסך עלי רוח כבדה וקודרת. הפסדֶיה התמידים ורדיפתה הנצחית אחרי הזכִיָה האחרונה, הגדולה, הגואלת, הביאוה גם לידי כילות ושמירת כל פרוטה לתכלית חייה העִקרית. בגדַי לא היו שלמים עוד ובכלל נִכרה בי עזובה. את כל עולמי העברתי אפוא אל הספרים. הייתי קורא תמיד, בבית, בחוץ וגם בבית־הספר, קורא הכל, בלי בֵרֵרה, בלי שיטה. אך גם את שעורי הייתי מכין בדיקנות מרְבה. כל זה הרחיקני עוד יותר מחברַי. הם ראו בי מעתה שַׁאֲפָן ותולעת־ספרים – טפוס שנוא מאז על התלמידים. בקצור, הלכתי לי כן בנתיב־הבדידות, עד אשר הגעתי למחלקות העליונות שבגימנסיה. ואז התחלתי, כדרך התלמידים,

כבר עַר, אך וַרְדות הַשֵּׁנָה עוד חפפה עליו. העשן הדק היה מתמר מעל גגות־התבן. הטל עוד נוצץ על העצים והירק. נשי האכרים טפלו בחצרות, והאכרים עוד רתמו את הסוסים. כשהגיע אל המנזר, מצא את שער־הברזל הגבוה סגור. הציץ מבעד לשבכה ולא ראה את הכהן בגן. הוא כבר חשב לשוב, בכל־זאת נִסה לנקש באבן קטנה בשער, והמשרתת הזקנה באה מיד.

– אה, זה הפַּן, – אמרה.

– כן, אנכי. אפשר כבר לראות את מעלת הכהן?

– תכף אשאל.

אחרי רגעים אחדים שָׁבה בזריזות ומפתח גדול בידה ופתחה לפניו את השער. וילדר עבר היום בשביל־החול, שהיה רגיל בו, ברגש מחֻדש. כשעבר על הכלב הרובץ, דפק ופתח את דלת החדר, ראה את הכהן יושב בכֻרסה, לבוש הכַּפְתָּן השחור, פניו תפושים בכפות ידיו והם רחוצי־דמע. אף פעם לא ראהו בכך. בתנועה טבעית בקש וילדר לשוב על עקביו.

– הכנס, ידידי, הכנס, – הזמינו הכהן בקול ספוג־דמע.

וילדר נכנס ויעמוד נבוך. הוא לא ידע מה לעשות בעצמו: אם להגיד דבר, לשֶׁבת או לעמוד. הכהן רמז לו על הכסא הסמוך. וילדר ישב. הוא התבַּיש בפני עצמו, וכבר התחרט על שהקדים כל־כך לבוא אל ידידו מבלי להודיעו קֹדם. הכהן, שהיה רגיל בו יום יום, היה עתה כזר בעיניו וכרחוק ממנו – נוצר בלבו מעין אותו היחס, שהיה לו בילדותו אל פקידי־השלטון הנכרים.

– באמת חכיתי, כי תבקרני היום, – אמר הכהן, – דוקא ה י ו ם. טוב, שאדוניך נסעו, תבַלה את הבֹּקר בביתי. רצונך, תאכל אתי גם בצהרים. הרי תאכל מִפִּתִּי, כל־כך אדוק אינך.

וילדר מלמל איזה מלים. לבסוף שאל, אם יוכל להשיג אצלו את ספר ה„ודויים” של אוגוסטינוס הקדוש במקורו.

– כן, ודאי, – ענה הכהן רכות, – אבל קֹדם רוצה אני להשמיעך וִדּוּיִי אני. רצונך לשמוע? יַדְוִיסְיָה, הגישי לנו קָקָאוֹ!

וכשהגישה הזקנה את שני ספלי הקקאו הריחני, אסף הכהן את שולי כַּפְתָּנוֹ השחור לבין ברכיו והתחיל בקולו הצלול והערֵב:

– היום, יום ט׳ בחדש יולי, יום־זכרון קדוש הוא לי. ביום הזה, לפני עשרים ושמונה שנה, הוֹבַלתי לקברות את הנפש האהובה, הנפש היהידה שהיתה לי בעולם הזה – את הֶלֶנָה שלי. עוד מעט ואַראך את תמונתה היקרה אשר שם בחדר (הוא הצביע על דלת מֻכסה בוִילון ארֹך). בהיותי ילד בן־חמש מתו עלי אבי ואמי חֹדש אחד, ולא נשאר לי מהם כלום, זולת תמונתם מיום־חֻפתם, אף היא שם בחדר. זכרונותי המעטים מהם נטשטשו אף הם ברבות הימים, מאין איש אשר יחַדשם בי. אז אספתני לביתה דודתי, אשה אלמנה לא־צעירה, ודָאגה לכל מחסורי. ואמנם לא חסרתי בביתה דבר, כי אשה אמידה היתה וחשוכת־בנים, וכל אשר בקשתי – אני לא הרבה בקשתי – נתנה לי. רק דבר אחד לא נתנה לי, לא יָכלה

בחיקה. היא היתה גרושה חשוכת־בנים ואספה כאן נדוניה בשביל „זווג שני".

— מה זה? כמדמה, שעכשו לא ה„עונה" שלהם: הרי כבר חצי הקיץ, — פתחה המבשלת כמדברת בפני עצמה.

וילדר לא פנה ושתק.

— כפרה יהיו. שמעתם צריחות? ה„אהבה" תקפתם.

וילדר שתק.

המבשלת ישבה זמן־מה שותקת גם היא. אחרי־כן קמה, נכנסה אל המטבח ויצאה תכף וגזירי־עץ אחדים בידה והתחילה לזרקם בכח ובקללות למקום, שמשם הגיעו הקולות.

כשהחתולים ברחו ונשתררה שוב דממה, והמבשלת ישבה כספינכס בסנרה הלבן על המדרגה, נתבלבלו חושיו של וילדר. תקפו איזה רגש מוזר של אי־מנוחה. הוא נגש עד פאת הגן, עמד שם רגעים מספר ונדמה לו שנרגע, אך בשובו, ובראותו את המבשלת יושבת לה כן בהרחבה, גברה שנית אי־המנוחה בלבו. נדמה לו פתאם, שֶקר לו, הוא רעד קצת. אך להכנס אל חדרו לא יכול. מה הוא מבקש פה בחוץ?

המבשלת הכניסה ידה לתוך כיס סנרה, הוציאה דבר־מה והתחילה מפצחתו בזה אחר זה בפיה. את פצוח הזרעונים ופליטת הקלפה שמעה אזנו ברור. וזה גֵרה אותו והציקו עוד יותר. הוא משש את מצחו מתחת לכפה: זֵעה קרה כסתו.

— אולי רוצה הוא, רבי, מעט זרעונים? — שאלה המבשלת פתאם.

— או, לא, לא! — ענה וילדר שמח, כמי שמצא לו עֹגן־הצלה. — עלי עוד ללמוד הערב. שלום, לילה טוב, שלום.

וראה, עתה, לאחר שפנתה אליו ישר, היה לו כבר קל להכנס החדרה ולסגור את התריסים.

*

בבקר השכים וילדר קום. היה מעין רגש של חג ביקיצה זו. השמש מלאה את החדר אור לבן, רענן. אין איש בבית. אין לפניו לא תלמידים ולא למודים. חפשי היא. מימי ילדותו לא היה לו רגש כזה. אחרי שכבו מעט חֲדל־הרהורים, התחיל לחשב מה יעשה היום. והנה עלה בדעתו ללכת תכף אחרי פת־שחרית אל ידידו הכהן. אף פעם לא ראהו בשעה מֻקדמת כזו. הלז אמר לו, שדרכו להשכים ולהתהלך בגן־המנזר הגדול. זה ימים אחדים לא ראהו, ובטוח היה, שהלה יקבלנו בשמחה. הוא יבלה שם כל הבקר ואולי ישאר עד לארֻחת הצהרים. ההתקרבות תהיה שלמה. הרעיון הזה מצא כל־כך חן בעיניו, שקפץ מעל המטה בזריזות לא שכיחה אצלו. התלבש מהר, רחץ פניו במים צוננים, הניח תפלין והתפלל תפלה חטופה, ונכנס ישר אל חדר־האכל. ארוחתו כבר היתה מוכנה על השלחן. והוא מהר לאכול ויצא אל בית הכהן. בצעדים מאֻששים עבר בכפר, שאמנם היה

הזקנה, שחי אִתה יותר מחמשים שנה. ואתמול הוא בא אלי לבקש ממני, שאכריז על נשואיו עם בת ראש־הכפר, בתולה יפה בת שבע־עשרה. אמנם עשיר גדול הוא ובניו כֻּלם נשואים. כך הם בני־כפרנו התמימים.

וילדר נזכר, כי גם בעיָרתם עשה פעם יהודי זקן כדבר הזה ונשא בתולה, אבל בת רוכל עני, ולא בת ראש־הקהל. והוא זכר עתה בדיוק את מראה הזקן בעמדו תחת החֻפה ושָם בידים רועדות את טבעת־הקדושין הלבנה על אצבע הנערה המושטה.

ווילדר חִיֵּךְ ולא ידע.

*

אחיה של הגברת שֶנטל, שישב באחֻזה לא רחוק מן הכפר, השיא את בתו הבכירה, וכל משפחת שֶנטל, מלבד הבן שבפונדק, נסעו אל החתֻנה. הם הציעו לוילדר, שיסע עמהם, אך הוא סֵרֵב: נוח לו יותר להִשאר יחידי בבית. קשה עליו הרעש. הגברת מרים צותה את המבשלת להכין לו ארוחותיו מן המוכן בבית, כי מחרתַים בצהרים אמרו לשוב הביתה. אחרי־כן נסעו לעת־ערב.

וילדר נשאר לבדו. הוא קרא מעט בספרים. אחרי־כן, אחרי הארוחה ביחידות, יצא מעט החוצה. היה ערב־קיץ פושר. הלבנה עמדה כמו מתחת לצעיף דק. הוא התהלך מעט בגן בין ערוגות הפרחים והירקות הכהים. אחרי־כן עמד ליד הגדר והסתכל בדרך, שנחה לה אפורה במורַד הכפר. המגרש שלפני הבית היה ריק ודומם. רק בקצותיו נחו צללים, ופה ושם הלבינה פסת־נְיָר או נוצצה מְכִתַּת כלי שבור. בתי הכפר בשני צדי הדרך במורָד היו רְבַם אפלים, ורק בבודדים נצנץ אור רפה, שרעד בפני אור־הלבנה. נשמעו קולות מבית־המרזח הרחוק, נשמעו ונאלמו חליפות עם נשיבת הרוח. הצפרדעים צלצלו בבצה ממְשֻכות כפעמונים אטומים. „סִמָן לגֶשם" — נזכר וילדר בדברי מי־שהוא, ולא זָכר מפי מי ומתי שמע את הדברים האלה. הוא הוסיף לעמוד ולהסתכל. הדומיה והמנוחה האלה מצאו חן בעיניו, הן הצטרפו לרגש־הבדידות, הבלתי־מְפֹּר עדַין, שבלבו, ונסכו עליו הלך־נפש חריף, שלא חש כמוהו מימיו. הוא לחץ את פניו הרחבים בין שני פסיסי־הגדר והסתכל־הסתכל בלב כבד. והנה אי־מזה קפץ חתול ואחריו עוד אחד. התחילה נהימה דומה ליִלָלה, אחרי־כן זחילה והחלקה על־פני קִלחי הירקות בערוגה, ושוב נהימה וצריחה משְנה. רַעד עבר בדמו של וילדר. מה הם רוצים? והוא עמד ולא זע. החתול המיליל נטמן באיזה מקום ומשם היה שולח פעם בפעם את נהימותיו הקורעות־לב, והשני עלה על הגדר, פסע שפי על ראשי הפסיסים וְהֵיליל אף הוא בכאב, בצער, בכלות־נפש. וילדר עמד והקשיב ברטט.

והנה יצאה מן הבית המבשלת. הסתכלה רגע כה וכה. צלצלה במפתחות בחשיבות, קראה פעמים אחדות: פִּסְט! וכשראתה, שהחתולים אינם שומעים לה, ישבה על המדרגה, פשקה את ברכיה והניחה את ידיה

– הם אינם יכולים להשיג, איך יכולה להיות ידידות בין כהן נוצרי ובין יהודי. ואין פלא! זה מאות בשנים מסַפּרים להם בדָיות על אכילת דם, על שֵׁדים ועוד, שֶׁבּושה לאדם משכיל להעלות על השפתים – כאן ראה וילדר שהכהן נתאדם – ובעִקר הרי הם אנשים תמימים, המאמינים לכל דבר. אבל חוששני – הוסיף שוב בחיוך – שבתמימותם זו ילשינו עלי אצל הַקַּנוֹניקן שבעיר...

– כלום אלה הרותינים שונאים אותך? – שאל וילדר, כאִלו נודע לו זה עתה דבר חדש לגמרי.

– לא, שנא לא ישנאוני. אבל חפצים הם במפלתי. הרי קָתולי אני וחשוב בעיניהם ככלב. והכהן שלהם חותר תחתי, מפני שאיני מתנגד לזה, שבני שתי העדות יתחתנו אלה עם אלה. גם מן הַקַּנוניקן כבר קבלתי נזיפה על כך, אבל בענינים אלה איני יכול להתערב בשום אפן. חובת־הלב קודמת, לדעתי, לחובת־הדת. כן, הכהן שלהם הוא איש נכבד ורצוי לעדתו, גם אשתו ובניו אנשים ישרים וחרוצים, אך ריח הכרוב לא התנדף מהם, ואת זה איני יכול לסבול. אף־על־פי שבדרך־כלל איני „שונא בריות", כפי שיכולת להכירני, פַּן וילדר. מה?

וילדר חִיֵּך ולא ידע.

עברה ילדה קטנה, מעדת הפולנים, לבושה מטפחת־צבעונין קשורה בעניבה גדולה על חָזֶהָ, ופניה קצת מלֻכלכים במיץ תותים אדֻמים. היא הִדקה את עניבת מטפחתה, הֶחוותה קִדה נאה, נגשה, תפשה ביד הכהן ונשקַתּה. הכהן לטף בידו את ראשה, והיא הלכה לה זקופה ומתונה כבוגרת.

– הילדות הללו! – אמר הכהן עוד במצב־רוחו הקל – דוקא כאן בכפר הן ממהרות להתבגר. הטבע גלוי לפניהן, בַּכֹּל הן מסתכלות וכך הן מתבגרות. פעם אחת ספרה לי ילדה כזאת בשעת הודוי, כי היא רואה תמיד בחלומה כלבים רוכבים זה על זה. היא יודעת, שזה חלום רע, מכֹער, ולכן היא מבקשת, כי יִסָּלַח לה, ולא תוסיף עוד לראות חלומות רעים, מכֹערים כאלה.

וילדר הקשיב לשיחות אלה באזן פקוחה, והן היו פה בחוץ, בין הגנים ובתי־האכרים הלבנים, הנמוכים והעטופים ירֹק, עם גדרות־העץ הפרוצות קצת, במקום תרנגולים מדַדים, כלבים, חתולים וחזירים, כל־כך טבעיות בעיניו. הוא בעצמו נזכר ברגשות כיוצא באלה מימי ילדותו. כן, מימי ילדותו, כשהיה יושב שעות תמימות על סף ה„חדר" של אביו ומסתכל לתוך חצרו של הגוי השכן.

וילדר חִיֵּך שוב ולא ידע.

עבר אכר זקן, תלתלים לבנים לו, טופף במגפיו הצרים והמשוחים בעטרן, לבוש כתֹנת רקומה ומקטרת קצרה בזָוית פיו. הוא השתַּחוה וגִלה את ראשו הַשָּׂב. עיניו הציצו בערמומיות מתחת לַגַּבּוֹת העבֻתּות.

– רואה אתה ישיש זה? – אמר הכהן. – לפני שבוע מתה עליו אשתו

האב לא היה אז בבית – שיוַתּר להם מחר על השעור ויתן אותם לנסוע אל הכפר הסמוך, לראות במכונת־הקצירה החדשה; רצונו, יכיל גם הוא לנסוע אתם.

וילדר כמו התעורר מִשִׁכחה וענה בכֹבד־ראש של קפֵדה:

– לא, לא, צריך ללמוד, אסור לו לאדם להַפנות את לבו לבַטָלה!

ואף־על־פי־כן נסע למחרת הבֹקר עם תלמידיו לראות את מכונת־הקצירה.

*

בעברם פעם שניהם ברחוב־האכרים הארֹך, הכהן גוחן קצת לצדו מתוך שיחה, תפס וילדר, כי יושבי הכפר, ואפילו הילדים, מביטים בהם בבת־צחוק של לגלוג. הדבר היה תמוה בעיניו, והוא החליט בלבו לשאל פעם את ידידו, מה פֵשר המבטים האלה. ואולם עתה היו תפושים בשיחה עמֻקה על האשר האמתי. הנושא הזה עִניֵן בזמן האחרון את הכהן ביותר, ובכל פעם היה מגלגל עליו את השיחה. וילדר באמת לא חשב על דבר זה מעודו. מימיו לא נתן דעתו לחשֹב, כי יש אנשים מאֻשרים ולא־מאֻשרים. הוא ידע אמנם מתוך הספרים, ביחוד מן התנ"ך והאגדה, כי יש אנשים סובלים ואנשים הוללים, וחבּתו היתה נתונה תמיד לסובלים; אבל על האשר, על רגש פנימי ועצמי זה, שבמדה שהאדם מתמסר לו במחשבה הוא נעשה שליט על כל מהותו, על כל טעם חייו, – על הרגש הזה לא חשב, ולא ידע כלל את מציאותו. הוא גם לא הרגיש צֹרך באשר. מה שַיך אשר? הוא היה כל ימיו בריא, וידע מה רצה. אביו היה מלַמד בלי חכמות, מאמין באלהים ובצדיק, זועם על התלמידים ומתפּיס, ואמו טְרחה, התפללה בימות־החֹל ב„קרבן מנחה" שלה, ובשַבּתות קראה ב„מנורת המאור", אהבה את תלמידי החכמים, וקִללה קללות נמרצות את הגוים; וכשמת אביו, קרעה אמנם שמַים בבכית, אבל מיד הצדיקה על־עצמה אֶת הדין. מה שַיך אשר? האם היו הם מאֻשרים? האם היו אֻמללים? האם חשבו על ענין זה?

הכהן דבר על האשר שבוִתּור. הוא יצא מתוך ההנחה, שהאשר הוא רגש ה ק ל ו ת, שאין למעלה ממנה. כל הנאה שבחיים, על־פי חֹק־ההשתַּווּת, מטילה חובה על האדם; נהנֵיתָ – ובכן שַלֵמת בעד ההנאה או עליך לשלם בעדה, וכל חוב מעיק, משא הוא התובע את פריקתו. יוצא, שההנאה אינה יכולה להביא אשר. לא כן הַוִּתּור, שהוא משחרר אותך מן החובה; אתה משַלם תשלום של חסד, מתוך בחירה חפשית, אתה מרבה לשלם לִפנים משורת הדין, גזֵרה שמא נעלם ממך איזה חוב ישן ונשכח, ובכן מתהַוָּה בך קַלות נוחה, יפה וערֵבה, הנעשית בהתגברה להנאה צרופה, נאצלת – לאשר.

וילדר לא תפס היטב את נמוקי הכהן. מבטי האכרים משכו שוב את עיניו ופזרו את הקשבתו. פּן מיֶנקינסקי הרגיש פתאם, כי ידידו שָׂם לבו לאלה, הפסיק את שיחתו ופנה אליו בחיוכו הטוב:

– נו, והמדעים? – שאל וילדר וכִרסם בשִׁניו את צִפרני אצבעותיו. דבר־מה התמוטט בו.

– המדעים? – התעורר פִּתְאֹם מינקינסקי, ועיניו הוצתו. – המדעים גם הם אינם אלא צורות מְשַׁמְּשׁוֹת לאידיאלים ההם. כי מה היא תכליתם האחרונה, תכלית התכליות, של המדעים, אם לא להכיר מצד אחד, כי כל העֹשֶׁר, היֹפי, הסוד, כל נושאי חמדתנו וגאותנו, אינם אלא עפר ואפר, רק מוצק, נוזל וגז; ומן הצד השני, כי הכל, הכֹּל הוא חשוב וגדול ונפלא, במדה שאין לאדם תפיסה בו? והתוצאה ההגיונית, ההכרחית, היא, שהאדם הריהו עֶבד ומֶלך כאחד: עבד לרעיון־הבריאה הגדול, שאין בידו להשפיע עליו ולא־כלום, ומֶלך על נפשו בעל בחירה חפשית לעשות את הטוב או, חלילה, את הרע. המדע, הידיעה, מוביל את האדם דרך העבדות החמרית אל החֵרות הנפשית, המוסרית. ולא לחנם אנו רואים, שכל גאוני־המדע האמתיים הגיעו בסוף הקירתם לידי הערצת המוסר, הם הגיעו פשוט אל התּוֹך.

שיחות הכהן האלה, שנאמרו בזמן האחרון, בסגנון חותך ובחֹם שקט, פעלו על נפש וילדר, ואף־על־פי שהרגיש בהן דבר־מה מכאיב ומזעזע, חמד אותן, והן גֵרו אותו גרוי רחוק וטמיר. פעם בשעת הטפה רעיונית כזאת חָש, כמו מלקחַים אוחזים במוחו ומושכים בכֹח להרימו, להרחיבו, וזה הוציאו משִׁקטו. ואולם הכהן עצמו נעשה בזמן האחרון יותר שקוף, יותר רוחִי.

בכלל בא שנוי נִכּר בהליכותיו של וילדר וגם בראִיתו. בשקט הכפר, בכבּינת האנשים היחידים, שבא אתם במגע, ובהשפעת השיחות החותכות של הכהן נוער בו לאט־לאט איזה יחס אל עולם־המציאות. במחיצה של הפורמלי כאלו נקוע קרע. פתאם התחיל להרגיש בהבדל שבין בני שֶׁנטל ובנותיו ובין המשרתת הזרה והעבד הגוי הקטן העוזר על־ידה. בעברו ברחוב היה מתבונן לאכרים ומבדיל בין הלבושים יפה ובין הלבושים בגדים קרועים, בין ההולכים מתוּגים ובקומה ישְׁרה, שפניהם מביעים בטחון ושבע, ובין העוברים מהר ומבטם רע ונבעת ורעב. הסתכלותו כאִלו נפקחה זה עתה.

וכשהגיע שוב הקיץ היה נֹהֵג לצאת לפעמים לטַיֵל עם תלמידיו, לא רק בשדות, כי־אם גם בכפר. לפנות ערב בשדה היה מתבונן בזעזועי הקמה, במסע העננים ובעשן הדק השואף מארֻבות הבתים למרומים. ולא עוד, אלא שהתחיל לשאֹל את תלמידיו פעם בפעם לשם צמח זה או תבואה זו. התלמידים הרגישו בשנוי הזה בקצת תמהון, אך הסתגלו גם לזה מהר, כנפש הילדים, והיו עונים לרבּם על שאלותיו למקטעים ובקֹצר־רוח, גם זה כנפש הילדים. על־ידי כך נפגם קצת יחס־הכבוד אל רבּם, בהרגישם שהם מתרועעים אתו והוא קרוב לחוגם, לעולמם, וכן הרשו לעצמם גם לצחוק בקול על איזו שאלה תמימה מפי וילדר; ולבסוף התחילו גם לדבר ביניהם ובפניו בשפת־רמזים אירונית על ידיעותיו בטבע וחקלאות. אך דבריהם לא הקניטו אותו כלל, להפך, היה בהם מַשהו מן המהַנה, ויום אחד גם הצטחק. ובאותו יום, בפעם הראשונה מאז בא לכפר, הציע לפניו התלמיד הגדול –

– ועתה הַגידה, מי משנינו צדק?

פני הכהן קבלו הבעה רצינית יותר, רגעים אחדים שתק, אחר־כך התחיל בטון חוגג:

– הוי, ידידי בֶּנֶדיקטוס (הוא תרגם את שֵׁם ידידו לטינית, ולשמחת לבו מצא, ששמוֹ מתאים עם שֵׁם שפינוזה, ומאז היה קורא לו כך), שאלה קשה שאלתָּני. מן הצד הפורמלי, אם לא נביא בחשבון את החובה, יתכן להגיד, כי הצדק אתך. אתה לא עשית כל רע בעמדך ובחשבך את מחשבותיך (והרי אין מצֻוים על המחשבות!) בקשר עם המאורע, שארע לעיניך. אתה רק שכחת, או יותר נכון, לא שַׂמתָּ לב, שהעצם הנופל הוא בריה אנושית חיה, ושיש לך איזה יחס של קִרבה אל העצם הזה. במלים פשוטות: המכאובים, האימה והפרכוסים של בתך לא עצרו כֹּח לקרוע את ארג מחשבתך המדעית; ואולם מן הצד הָאֶתִּי, מצד החובה, שהגדרתה היא: רגש הצֹרך הַמֻּחלט לפעול בכל עת ובכל מקום ככל אשר ידרש המוסר האֹבּיֶקטיבי, מבלי התחַשב עם הנטיות המקריות של הרצון העצמי, זאת אומרת, שחובת האדם השלילית היא להתנגד לרע בכל עת ובכל מקום, והחיובית – לבוא לעזרת רעהו, אפילו רעהו סתם, להקל את מכאוביו ולהגביר את רחמי עצמו הטבעיים על־ידי הכרת המוסרי שברחמים, מצד זה בודאי ובודאי שחָטאת, ואשתך צָדקה בהתמרמרותה, ושמתוך צערה לא יכלה למשל בלשונה וזרקה בך מרה. הוי, ידידי פַּן וילדר! – המשיך הכהן, נשען באצבעותיו על שולי השלחן וזקוף־קומה כמו בשעת הַטָּפה מעל הבימה – נפשנו הולכת שבי אחרי מחשבותינו הַמֻּפשטות, שיש בהן בלי שום ספק מן היֹפי והאצילות, ואם תרצה – אפילו מן האלהיות, אנחנו משתעשעים בשאלות מדע ודת ובפתרונן, בעוד שלעינינו מפרפרות נפשות רעינו, קרובים ורחוקים, אדם ובהמה, צמח ורמש, בשמחה ויגון, באֹשֶר ויאוש, צוהלות ונענות, חיות וגוועות, ואנחנו בל נראה, בל נחוש, בל נדע...

ובדברו כן רָפו פניו מאד ובעיניו התמימות רָעדה לחלוחית של דמע. דברי הכהן האלה, וביחוד הבעת פניו, עשו על וילדר רשֶׁם לא־יִמָּחה, ומאז היא חושב תכופות על אשתו מתוך רגש נֹחם ורֹך הולך וגָבֵר. החֵרוף „גולם” לא בלבד שלא השפילה בעיניו, להפך, עוד הוסיף לה מעין הוד שבכח ובצדק.

ובפעם אחרת, בשעת שיחה על הבדל הדתות, אמר הכהן:

– האידיאלים הכלולים בדתות, האידיאות הנושאות את הדתות ומשַׁמשות אותן, שוים בעִקר בכֻלן. רק הצורות המעשיות של האידיאלים שונות לפי הרוחני של כל עם, לפי „אלהי האֻמה”, כפי שקורא לזה קרוכמַל שלכם; ואולם באחרית הימים, ברור לי הדבר כצהרים, יִפָּרדו האידיאלים לגמרי מן הצורות הדתיות, כתוך המשליך את קלִפּתו בהתבשלו, ואז לא יהיה עוד כל הבדל בין הדתות, לא, כי גם הדתות עצמן לא תהיינה, לא יהיה צֹרך בהן, ואז תבוא המזיגה הנפלאה, הנצחון האחרון של האידיאלים המוסריים הצרופים, אשר לא יֵעָכרו עוד לנצח.

להשתכר בכפר ולשלוח להן, אז יוכלו לבנות בית חדש גדול במקום הקטן והרעוע, נהנה וילדר ביחוד מן הבשורה, שהוא יוכל לשבת עוד שנים אחדות בכפר; ולבו נמלא ביחס לאשתו רגש־תודה חם עד לידי רֹך.

הילד כבר גדל, והיה מתרוצץ ברחובות לבוש „ארבע כנפות" גדול עם ציציות מְלכלכות; והילדה, תינוקת צחקנית שמֵנה עם גומות־חן בלחָיים, כשהחזיק אותה על זרועותיו, היתה חותרת תמיד בידיה הקטנות לאה"ז במשקפיו ולמְשכם, ובכל פעם שעלה בידה לתפש בזכוכית או בקֶרס־האֹזן היה וילדר מזדעזע. קרס־הברזל העמיק לחתוך חריצים בשרש־אפו ובצדעיו, חריצים כחלחלים־מאֲדמים, שהיו לפעמים נדלקים ומלַפלפים, אך להסיר את משקפיו לא נועז. הפחד, שנתקע בלבו בעת הרחיצה בכפר, לא סר ממנו.

והנה יום אחד אחרי סעֻדת הצהרים יצאה אשתו אל בית־המזיגה שבאגף השני והפקידה אותו להשגיח על הילדה, המשחקת על הרצפה. זו זחלה לה על רצפת־הקרשים המלכלכה, זנב־כתנתה תקוע לה בסדק שבגַבּה ואחוריה השמֵנים מוּרידים־מכחילים מקֹר, והוא עמד נשען אל החלון והִרצה לעצמו במוחו פרק של איזה ספר עִיוני. בינתים הגיעה הילדה בזחילתה עד כסא, אחזה בו בידיה האמיצות, ואחרי נסיונות אחדים קמה ועל פניה הרחבים שפוכה בת־צחוק של אֹשֶר. אך היא לא אמרה די בזה, כי־אם התחילה לטפס על מסגרות־הכסא, טפסה, טפסה ופתאם – רפו ידיה ונפלה אחורנית וקדקדה הכה בחזקה ברצפה. היא הרימה תכף קול צריחה; אך וילדר, תחת לגשת ולהרימה, עמד על עמדו והסתכל בתנועותיה בעינים תפושות־מחשבה: הוא חשב במקרה על „חֻקי הנפילה" ובאפן ברור חזר בו המשפט: „הדרך שיפול בו הגוף בזמנים שונים יתערך כערכי מרֻבעי הזמנים". ועתה, כשהילדה פרפרה בידיה ורגליה, ופניה נעשו אדֻמים וכחֻלים מגעִיָה, עמד הוא והביט על כל זה בהתענינות, אך בלי השתתפות הלב — כעל נִסָיון בפיסיקה. אך אשתו, ששמעה באגף השני את צעקות הילדה, באה מבהלת, ובראותה את בעלה עומד בלי תנועה, צָעקה אליו שלא בקולה:

– מה אתה עומד, גולם? – וחטפה את הילדה ולחצה אותה אל לבה ברחמים מהולים בכעס. וילדר פסע פסיעה ובפני מעֲנה פנה אל אשתו:

– לא, שֵינדיל, גולם אינני, האמיני לי, אני רק חשבתי על חֻקי הנפילה ומסִבַּת התגברות מהירות־התנועה.

כששמעה האשה את הדברים האלה יוצאים מפי בעלה, פרצה בצעקה של מטֹרפת: „אנשים, הוא השתגע!" וברחה מן החדר.

וכששב וילדר לקוסטין, ושניהם, הוא והכהן, ישבו ביום גשם דק וקר בבית הכהן על שתי כוסות טה בחלב מַהֲבילות, התעורר פתאם וילדר מתוך השתיקה, שנשתררה אחרי השיחה המדעית, ואמר לַכֹּהן, שלא בקולו הרגיל:

– יש לי לספר לידידי הכהן דבר־מה.

הכהן הגביה את גבותיו ופניו קבלו הבעת תמהון. ואז ספר וילדר לַכֹּהן בגרון יָבֵש מהתרגשות את המאורע שארעהו בביתו עם הילדה; וכשֶסִים הוסיף:

לראות בדרך העולה אל המנזר, אם אין הכֹּהן בא. הוא היה גם מוכן לרוץ שמה, אל הוולגטה. אך בצאתו נשא בלי־משים עיניו השמימה, ונתגלה לו מראה, אשר כמוהו לא ראה מימיו: מעל לאדמה, הירקה והרוססת מרעננות מזהירה, עמדו, לא הרחק זו מזו, שתי קשתות־צבעים נפלאות, אחת גדולה מחברתה, מתנשאות מקצה האפק עד חצי השמים, נָחוֹת על מצע עננים אפלים־מכסיפים, טעוני רְוָיָה וָרֹךְ, למול השמש הקורנת, וממלאות את האויר איזה קסם רך וחי. כן, הוא לא ראה מימיו מראה כזה, בכל־אֹפן לא עשה עליו מימיו רשֶׁם מראה כזה או גם מעין זה. הוא ראה עתה בפעם הראשונה בחייו את ההוד שבטבע בעיניו ממש, בעיניו קצרות־הראות והנתונות תחת הזכוכית העבה והכּבדה — ויתפלץ. כל מהותו הבוטחת כאִלו התמוטטה, הוא הרגיש בחוש, כי דבר־מה נשמט מתחת לנשמתו, והיא מַתחילה לנוע ולהִקָּלע בחלל ריק עד לידי טשטוש. היה איזה כאֵב מוצץ בלב והדמיון האפל־החכלילי עטף הכּל. מה זהז מה זהז שִׁוַּע בו קול ממעמקים, וכל נשמתו רעדה ונעה, כמו לפני לֶדֶת רעיון, כמו לפני יציאה מספירה נמוכה אל ספירה גבוהה ממנה. והנה פתאם, כמו מן הצד, בְּקעה ויצאה מבריקה באור קשקשי־כסף, כמין נְחַש־קסם קטן, המלה הלטינית fortitudine וכל הקסם נגוז באחת: הכל נח לארץ, הכל שב להיות קרקעי, הלב הלם קצובות, והנשמה ישבה איתן. הוא זכר את התרגום הלטיני למלה „בכּושרות״! הוא נשא שנית עיניו השמימה, הקשתות היו חִורות והוא ראה איך הן הולכות הלֹך וחָוֹר; האויר היה רגיל, ועל הארץ רצו לרגליו שלוליות דלוחות, והרפש השחיר על־פני כל הדרך. הוא שב לחדרו, כמי שנצל מגזר־דין קשה, לקח את התנ״ך והתחיל קורא בקול את התרגום הלטיני לפרק ס״ח בתהלים, והיה הולך וקורא בלי מכשול: qui educit vinctos in fortitudine, ובמלה fortitudine הרים קולו בנצחון.

*

כל חדש תשרי היה ברוך וילדר אצל חותנתו, אשתו ושני ילדיו; כי בינתים נולדה לו עוד בת, והיא היתה עתה כבת שנה ורבע. עסקי בית־המזיגה הצליחו במדה מרֻבּה, כי אשתו וחותנתו עבדו בכשרון רב, והיה אִתָּן גם מלצר אדמוני, הדיוט למחצה, אך מסור ובעל־אברים, וכל השכורים היו מפחדים ממנו אימת־מות. בבואו הביאתו אשתו בסוד העסק, הכניסה לו את פנקס־החובות הגדול, והראתה לו, כפופה על השלחן ועפרון בידה, כמה חַיָּבים לה הערלים. הסכום היה גדול באמת, סכום בעל ארבע סְפָרוֹת. מלבד זה חשכה עוד איזה סכום במזֻמנים שמור על קרקע ארגז־הלבנים. היא ספרה לו הכל בחיוך רציני וברגש־מסירות המיֻחד לאשה, שלא ראתה את בעלה זמן רב. הוא נענע בראשו, כמרֻצה, אך באמת לא עִנְיְנוֹ כל זה. „טוב, טוב״ מלמל, — אך לבו היה רחוק ממנה ומעסקיה, וכֻלו נתון לספריו ולַכֹּהן, שנשאר בכפרו האהוב. וכשאמרה לו לבסוף, שאם העסק יתנהל כך בלי מכשול עוד שנים אחדות, כלומר, שהן תעסוקנה בבית והוא יוסיף

לטיני. הם לא היו נִלְאִים לחזור על פרקים ודפים שלמים בשפה הזרה במשך שעות. וילדר לקח לו לספר־למוד את הוולגטה, שנתן לו הכהן, והכהן בחר לו את „הברית החדשה" בתרגום עברי, שהיתה מצויה בין ספריו עוד מימי הסמינריון. ולאט לאט נוצרה ביניהם מעין קנאת־לומדים, ולא אחת אֵרע, ששניהם היו יושבים יחד ופוסקים את פסוקם בשתי הלשונות בקול רם, ויהי הדבר כדוּאֶט מוזר.

והיחסים עם הכהן הגבירו את פעֻלתם על וילדר, עד כי הרגישו בה גם בבית שֶׁנטל. ביחוד העסיק השנוי הזה את נחומ'קי, שלא פסק מלעקוב בהסתכלותו את רבו. הוא נעשה יותר רך ונוח, קולו קבל גון יותר לבבי, אף־על־פי שהוטל בו גם מעין פגם, וצרידותו נתגברה. התלמידים נהנו בעִקר מן הַשִּׁנוי הזה, כי רגש־חובתם ביחד אליו כמו רָפָה על־ידי כך והיו עזובים יותר לנפשם. אך הליכותיו התדירות עם הכהן היו גם קצת חשודות בעיניהם, אף גם היו לשיחה בבית. פעם, שלא בפניו, אמר ר' ישעיה שֶׁנטל: מי יודע, מי יחזיר את מי למוטב: הכהן את המלמד או המלמד את הכהן? אבל הגברת מרים התערבה ואמרה בתלונה, שאין צֹרך ללגלג, שניהם אנשים נחמדים, והם מתרועעים רק מִפני שהם בודדים בכפר.

במכתביו לאשתו היה מזכיו לעתים קרובות את התרועעותו עם הכהן, והיה מרבה לספר לה בשבחו; ואף־על־פי שהיא כתבה לו מתחלה פעמים אחדות בלגלוג וברגז, שאינה יודעת, למה הוא מבלבל לה את המוח בשטֻיות שלו, ומה לו ולאיזה „גַלָּח", ואחר־כך היתה עוברת לגמרי בשתיקה על ענין זה, לא פסק הוא בכל־זאת להודיע לה בכל מכתב חדש על־דבר הטיולים והלמודים שלהם, ושעוד מעט ויוכל לקרא כל ספר לַטיני בלי עזרת מִלון.

פעם ביום־קיץ היה סער וגשם סוחף. וילדר ישב לבדו אחרי סעֻדת־הצהרים בחדר־הילדים, ברכת המזון הטוב בכל רמ"ח אבריו, והוא חוזר על פרקי תהלים בתרגום לטיני. הוולגטה לא היתה תחת ידו, כי הכהן לְקָחהּ אתמול לביתו לצֹרך עִיון. הוא נִסה לחזור מתוך הזכרון, והנה הפלא ופלא! הכל הולך ומִתַּרגם בעל־פה בלי כל מכשול. אך כשהגיע לפסוק „מוֹצִיא אֲסִירִים בַּכּוֹשָׁרוֹת אַךְ סוֹרְרִים שָׁכְנוּ צְחִיחָה", עמד במלה „בכושרות" ולא מצא את תרגומה. הוא אִמץ את זכרונו, אבל לשוא. המלה התחמקה לחדרי־הזכרון ואין להעלותה. צורתה כמו רחפה לעיניו, אך בשום אֹפן אי־אפשר היה לתפשה. הוא נִסה לאמר את כל הפרק מתחלתו מהר ובנשימה אחת, פעם ופעמַים, בכדי להערים כך לזכרון, אבל גם זה לא הועיל. אז נפלה עליו מרה שחורה, וכמעט נבהל. הוא התחיל מהַלך בחדר אילך ואילך, נגש בכל פעם אל המקור הפתוח ומעַיֵּן במלה, כאִלו אמר לדלות מתוכה את צורת המלה הלטינית, אך גם זה גרם לו רק מפח־נפש.

ובחוץ לא פסק הגשם. הרעמים רעמו והברקים ברקו. החדר האפיל וִקדר, החלונות זרמו, וענפי העצים שרקו מאחריהם. ופתאם נכלא הגשם, השמש זרחה והאירה את החדר. וילדר חש אי־מנוחה גדולה בלבו ויצא

הזעומה ועל חֵרות המחשבה, וברוך וילדר היה מֻכרח לבסוף להגיד לעצמו, כי ה„גוֹי" הזה מכלכל את דבריו בהגיון וידיעה, ויחד עם־זה הוא מביע כל דבר בקלות ובפשטות, כאִלו לא היה בזה כלום מן החדוש. וזה מצא חן בעיניו. כל ימיו היה משתוקק לבעל־שיחה כזה. רֹב מכיריו היהודים היו או עזי־פנים ערומים, שבִטלו אותו ואת השכלתו, או בורים, שפנו אליו תמיד בשאלות.

וכשהגיד לו הכהן בשעת פרידתם, שהם יכולים להיות לעֵזר זה לזה בבדידות הכפר, בחתרם אל הדעת והכרת האמת הנאצלת, שהוא יכול להיות לו לעֵזר במה שהוא קנה לו בלמודיו, בעניני לשון ומדע, ווִילדר יהיה לו לעֵזר בהשתלמות בלשון העברית — הוא למד מעט בסמינריון וגם מעצמו — וגם בעניני „פילוסופיה דתית" — את השם הזה שמע וילדר בפעם הראשונה בחייו — שמח וילדר, ובלב פועם אמר לו, שהוא נכון לבַקר את הכהן גם בביתו.

— או, זה יהיה לי כבוד גדול! — ענה פַּן מִיֶנקינסקי ולחץ את יד ברוך וילדר לחיצה חמה וממֻשכה.

*

יום־יום היה ברוך וילדר מזדַמן עם הכהן. הטיולים יחד ברדת היום נעשו יותר תכופים ויותר ארֻכּים. בקיץ היו מטַילים בשדות, ומגיעים לפעמים עד חורשת־הארנים הקרובה, ויושבים שם שעה ארֻכּה בצל עץ ריחָני על מצע המחטים היבשים, ובחֹרף היו יושבים בבית שֶנטל ועוד יותר בבית הכהן. היתה לַכֹּהן משרתת זקנה, פולניה קפדנית, אך זריזה ומסורה, והיא הסכינה עד־מהרה עם וילדר, והיתה מכבדת אותו בשִקויים ומעדנים בחִבּה, כמו את אדוניה. הטיולים והשיחות האלה פעלו על וילדר פעֻלה נכרת: הוא נעשה יותר עֵר ומפֻזר, בכל מהותו באה כעין מתיחות ואי־מנוחה, ובֵית שֶנטל לבדו, בלי מציאות הכהן, לא הספיק לו עוד.

בבית הכהן היה דבר אחד, שהִנָה את וילדר הנאה מרֻבּה, והוא: הספרים המכֹרכים יפה, שעמדו מסֻדרים בארון־הזכוכית אשר לו. מתוך הספרים האלה, ספרי מדע, מוסר ופילוסופיה בגרמנית ולַטינית, היה הכהן מקריא לוילדר, מתרגם ומטעים לו את המקומות הקשים. תחת זאת היה וילדר קורא לפני הכהן ב„מורה נבוכי הזמן", ב„חובת הלבבות" וב„פחד יצחק", ומתרגם לו פסוק כצורתו לגרמנית שלו. הכהן היה מיטיב לבאר לו את החשבונות הקשים ב„גלילות הארץ" ו„המנוחה והתנועה", בשרטוטים וצרופים על הנְיָר, וזה היה מעמיק להאיר את שאלות המוסר והפילוסופיה. וכן היו מתקרבים והולכים, עד שהכהן התחיל מלַמד את וילדר את הלשון הלטינית, ווִילדר את הכהן — עברית. הלמוד ההדדי הזה אִמץ ביניהם את הקשר, עד כי דבקו לבלי הִפָּרד.

למוד שתי הלשונות העתיקות הללו כמו תפש אתם בקסמים, וכל העולם נצטיר מעתה בדמיונם, אצל זה בתרגום עברי ואצל זה בתרגום

והציע את־עצמו ללמד את בני איש־עמיתו, שהיו קרובים ללבו גם בלא כן. שֶנטל הסכים תכף בחפץ־לב, כי הדבר היה לו לכבוד, וגם אֵמונו בכהן ידידו היה כל־כך גדול, שלא היה חושש אפילו לשלוח את ילדיו יום־יום לשעה או לשעתים לחצר־המנזר. אבל הכהן, שהרגיש כנראה בעצמו בזרות שבדבר, הציע את־עצמו לבוא יום־יום לבית ר׳ ישעיה ללמדם שם. שֶנטל הודה בקִדה ובתשואות־חן, והכהן התחיל לבוא יום־יום לבית היהודי.

וכן נפגשו השנַים: המלמד ברוך וִילדר והכהן הקתולי וִיקטור מִיֶנקינסקי.

ברוך וילדר שָׂם לבו עוד קֹדם לכהן בא־הבית, שמצא חן בעיניו בנֹעם הליכותיו, בשקט מדִבּרו וביחסו הטוב ליהודים; אבל לא מצא לו הזדמנות וגם לא הֵעֵז לדבר אליו, כי פולנית ידע רק מעט מאד, ומלבד זה נשמר בו מילדותו זֵכר הכּמר הפולני מעירתו, ששם היה נחשב בעיני היהודים כשונא־ישראל טמא, האורב להרע להם. ואמנם ההוא היה גוי מפטם ואדְם־עֹרף כקַצב. — גם הכהן מִיֶנקינסקי שאל לא פעם את בני־בית שֶנטל על ה„מורה" שלהם, והם ספרו לו בשבחו, אך לידי הכֵּרות לא הגיע הדבר. בלבו של ברוך וילדר היה תמיד, בשעה שראה את הכהן בבית, מעין אי־מנוחה וסקרנות ילדותית להכנס בשיחה דוקא עם זה הזר והגבוה, שיש בו מריח החוץ והאסור, אך המרחק היה גדול.

ואולם עתה, כיון שהכהן התחיל לבוא יום־יום אל הבית, היתה ההכֵּרות הכרחית. וכך היה: יום אחד הקדים הכּהן לבוא, ומצא את הגברת שֶנטל עם בנותיה יושבות במרפסת ווִילדר יושב ליד החלון הפתוח, כדרכו. השתחוָה הכהן על הסף השתחויה עמֻקה, שאל אם אינו מפריע, אחר־כך נגש ונשק את יד הגברת מרים, הושיט ידו לשתי הבנות, ולבסוף נגש גם אל וילדר, ובתתו לו את ידו הציג את־עצמו בבת־צחוק ישָׁרה:

— סגן־הכהן מִיֶנקינסקי. בקשתי להכיר את אדוני זה־כבר.

ברוך וילדר התאדם, קם מכסאו, ובהחזיקו את ספרו, כשאצבעו תקועה בין דפיו, השתחוה גם הוא ומלמל:

— טוב מאד, טוב מאד... גם אני... יֵשב האדון הכהן! — והראה במבוכה על כסאו.

אהרי השעור, בשעת הפרידה, שאל אותו הכהן, אם הוא חפשי עתה, ואם כן, היש ברצונו ללכת אתו מעט. וילדר לא ידע את נפשו, אך הסכים. כשיצאו וסגרו אחריהם את דלת הגן, אמר לו הכהן, שאם קשה עליו הדבור הפולני, נכון הוא לדבר אתו גרמנית: הוא עצמו נולד בפוזן ונתחנך ברֻבּו על השפה הגרמנית. וילדר הודה לו, ובזה אמנם הוקל לו קצת, כי בגרמנית לא היה עוד חסר־ניב כל־כך. שפתו היתה אמנם ספרותית־עתיקה, מליצית קצת, בסגנון תרגום־התנ"ך מימי ההשכלה, אך בקצת קשי ובקצת עֵזר מן הז׳רגון יכול היה לבַטא כמעט את כל רעיונותיו. הכהן נהל את השיחה בחכמה והכניס בה גם את וילדר יותר ויותר. וכך דבּרו על ערך המדע וההשכלה, על תכלית האדם והחיים, על הקנאות

בחָזקה, בכל כֹּחותיו, בגוף שֶׁנָּגע בו. היה זה נחומ׳קי, הנער הקטן, שבעברו עליו נָגע בו.

– מה לך, רבי? – שאל הלה נבעת עד־מות.

– הוציאני נא, הוציאני נא! – חזר וילדר בקול מת, בשפתים כחֻלות ובהרגשה של עִוֵּר.

הנער התעודד וחשב, כי רבו מתעלף, וקרא לאחיו. אלה מהרו לבוא, הוציאו את רבם והושיבוהו על הדשא.

– מה לו? מה היה לו? – הקיפוהו בשאלות.

– לא־כלום. תנו לי את בגדַי, – ענה וילדר וְחִוָּרוֹן־מות על פניו.

הם הגישו לו את הבגדים, והוא חטפם וּמִשֵּׁש בהם באצבעות מפרפרות, עד שמצא את כיס מעילו, הוציא את המשקפים והרכיבם על אפו – וּמִיַּד שב העולם להיות מה־שהיה.

מאז שוב לא נסע להתרחץ, והיה נזהר, שלא לפסוע פסיעה בלי המשקפים; אך המאורע ההוא חרת בנפשו חריתה עמֻקה. שווי־המשקל אשר לנפשו כמו נזדעזע.

*

בשנה השלישית לשבתו בכפר פָּטַר ר׳ ישעיה שֶׁנטל, מפני נגיעה קלה בבתו הצעירה, את מורה בית־הספר הכפרי מבוא אל ביתו, ומסר את ילדיו לַכֹּהן הקתולי, שילמדם קצת לשון ומדעים. הכהן הזה היה טפוס יחיד במינו. רֹב תושבי קוּסְטִין היו אכרים רותינים, אוניאַטים, והיה להם כֹּהן ובית־תפלה משלהם, אך מימים קדמונים נשתמרה שם גם עדת־פולנים קתולית קטנה, שהיתה הולכת וּמִדלדלת על־ידי נשואי־תערֹבת עם בני הרֹב, ולה מנזר קטן וכֹהן, או יותר נכון, סגן־כֹּהן מיֻחד. לכֹּהן הזה לא היתה עבודה מרֻבה, כי צאן־מרעיתו היו מעטות, כשני מנינים בסך־הכל, ובהיותו רַוק, כדרך הכהנים הקתוליים, היתה ריקנות ביתו הקטן בחצר המנזר, ובקרבת בית־הקברות, גורמת לו שעמום ועצבות. הוא כבר היה כבן חמשים, גבוה ורזה, ואצטליתו השחורה והפרופה כֻלה, עם כובע־הקטיפה הַמְּאֹרך, עוד הוסיפו על גָבהוֹ ורזון־גופו. מפני פניו המגֻלחים והבעתו התמימה והַצַּחה עשה רשֶׁם של בן עשרים או עשרים וחמש, רק ששערות־ראשו הגזוזות היו לבנות ברֻבן, ואולם זה עוד הוסיף על צעירות פניו לוית חן ונעימות. מטבעו היה איש נוח, מתון וחפשי בדעות, ולכן היה מתרועע בחבה יתרה עם ר׳ ישעיה שֶׁנטל, שהיה אמנם מכֻבד על כל אנשי הכפר. שֶׁקט הבית ונקיונו, וכן גם רֹך נמוסיהם של בני־הבית, משכו את לבו, והיה מתענג לבוא שמה לשיחה על כוס טֵה ומגדנות עם ר׳ ישעיה עצמו, או עם אשתו והילדים. הוא היה יושב אז בקיץ על הספסל תחת עץ־הערמון רחב־הנוף, לפני שֻׁלחן־העץ המחֻבר אל הקרקע, ושיחתו הנעימה מפַכה בטון רך ולבבי בתוך רשת הצל והאור, הרועדת על כל דמותו השחורה והעֲנֻגה.

כשספר לו שֶׁנְטֶל את אשר קרהו עם מורה־הכפר, הצטער הכֹּהן מאד,

הרועדת בקמטיה. הנערים התרוממו והביטו וצהלו משמחה, ישבו והתרוממו שוב, וגם פנו שלא כדרכם אל רבם בקול מאֻשר:

– עוד מעט ונהיה במים. רבנו יודע לשחות?

– לא, – ענה וילדר, – רק בילדותי התרחצתי בנהר.

– אין דבר, – התערב הגדול ודבר לאחוריו, – הנהר איננו עָמֹק. במקום העָמֹק ביותר מגיעים המים קצת למעלה מן הטבור.

את וילדר תקף עתה איזה רגש לא־נוח. הוא היה בוחר לשבת עכשו במרפסת על אחד מספריו, ואפילו על העָמֹק ביותר.

על הדשא שעל שפת הנהר התפשטו שלשת הנערים וקפצו לתוך המים, ותכף התחילו בקריאות משובה ובשכשוך עליז. הם טבלו וקפצו וזרקו מים זה על זה. הקטן, שרעד קצת מן הַצִּנָּה, שאב מלא־חפניו מים, סִנְנם דרך אצבעותיו והסתכל בהם. וילדר ישב על הדשא ורגליו נוגעות כמעט במים, והתפשט במתינות. תחלה הסיר את מעילו, קִפְּלוֹ והניחוֹ בזהירות על־ידו, אחר־כך חלץ את נעליו ופשט את מכנסיו, אחרי ישיבה של רגעים אחדים פִּתח את תחתוניו והוציא מתוכם את רגליו השעירות, אחר־כך קם על ברכיו ומשך בשתי ידיו את כתנתו למעלה להסירה מעל ראשו. כשהיה כבר עָרֹם לגמרי ישב שנית והתבונן שעה ארֻכּה בגופו הַשָּׂעִיר והַשָּׁמֵן, בחָזו הרחב, בבטנו וברגליו. והכל נראה לו עתה זר ומוזר. הוא לא זכר, מתי ראה את גופו. בבית־המרחץ היה תמיד כל־כך מטֻשטש מן ההבל, שלא היה רואה כלום; אבל פה, במרחב, מה־משֻׁנה היתה כל עתרת־הבשר הזאת...

אך הנערים הרוחצים לא נתנו לו לַהֲזוֹת הרבה, וצעקו מתוך המים:

– רבנו, ימהר להכנס, המים כמחֻממים! יֵרָא נא, כמה צלולים הם! הוא רואה? יבוא!

הוא נענע להם בראשו המגֻלה והגזוז כֻּלו, מלבד הפֵּאות; אחר־כך הרים את כנף מעילו, הסיר בזהירות את משקפיו, והכניסם לתוך הכיס, ובעצמו צנח בעינים עצומות, כמו שהיה עושה בילדותו, לתוך הנהר וצָעַד צעד אחד במים. ופתאם עמד. בנפשו קמה מבוכה גדולה. הוא פקח את עיניו וראה את־עצמו עומד בתוך יסוד רך וחמים ונָע האופף את חצי גופו, והוא אינו רואה כלום מסביבו. לא, גם את גופו אינו רואה ראיה ברורה. הוא הרים את ידו ומִשֵּׁשׁ את פניו: המשקפים אינם. חרדתו גדלה. הנערים שכשכו והמו במרחק־מה במים, אבל הוא לא ראם. גם את גדות הנהר לא ראה. הוא לא חש כל קרקע תחת רגליו. כעין ערפל אפור פרוש על תהום רועד מסביבו, והשטח שלפניו, שהוא נתון בו, עולה ויורד, פעם הוא מתנשא לכסותו ופעם הוא נפער לרגליו לבלעהו. הוא נִסה בחרדתו להִפָּנות, אך גופו לא נשמע לו, וגם לפתַתהו אימה חשֵׁכה לצעוד צעד. הוא פרש את ידיו וגשש סביבו נואש; אך כשנגעו אצבעותיו במים, כלתה נשמתו. אז עמד, הזדקף ישר בידים פרושות והקשיב: קולות הנערים המתרחצים נדמו לו רחוקים מאד, והיה בהם משהו זר, מעין לעג לא־טוב לנִתעה ומפרפר בסכנה. הוא חפץ לקרא לעזרה, אבל גרונו שתק. ופתאם נלפת כֻּלו ואחז

על ענייני־למודיות שונים, על ההבדל שבין האדם והטבע, על הרוח והחמר, על גוים ואלהים. ובשעה זו היה מרגיש את־עצמו, לא בלי רגש הנאה, מעין הרנ"ק, שהיה נוהג – לפי מה שקרא באחד הספרים – לטַיל עם תלמידיו הגדולים, חכמי דורו, בסביבות ז'ולקוב עיר־מושבו, המלאות קסמי־טבע. אבל כל השיחות הללו לא היו נוגעות עד נפשו, הוא שָׂח רק מה שידע בלי חֹם, בלי השתתפות, בלי רטט־יצירה. ולכן היו גם התלמידים מקשיבים לדבריו רק מתוך חובה, והיו שמחים להפרד ממנו לריצה ושעשועים בשדה ובחצר.

על אשתו ויַלדו לא היה מדַבר, כי בכלל לא דִבר על כל מה שֶׁשַׁיך לו, לא על מה שהיה ולא על מה שיהיה. בכלל היה עושה את הרשֶׁם של אדם המשולָל כל זכרונות ושאיפות, – שאינו נותן כל חשיבות לא לעָבר ולא לעתיד. העָבר יש לו רק ערך היסטורי, עד־כמה שהוא נכנס בגדר המדע במסגרת ידיעותיו, והעתיד – רק במדה שהוא נוגע בשאלות של יִעוּד היסטורי או פילוסופי, לפי הספרים הידועים לו. הוא היה מקבל את מכתבי אשתו בדיוק, קורא בהם בעִיון ומשיב עליהם, כשהם פרושים לפניו, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, אך לא יותר.

לפעמים, בשבת או בחג, היתה הגברת שֶׁנטל פונה אליו באִמרה מעין זאת:

– ר' ברוך בוַדאי מרגיש בחסרון משפחתו?

אך הוא היה עונה בכֹבד־ראש:

– איה"ש לראש־השנה אסע הביתה. הם כותבים, ששלום להם.

ואז התחרטה האשה הטובה בלבה על ששאלתו.

*

יום אחד בקיץ, בשנה השנית לשֶׁבת ברוך בכפר, החליטו בני שֶׁנטל, יחד עם הבן הגדול ששהה אז בבית, לנסוע בכִרכרה אל הנהר הסמוך להתרחץ. מובן, שהזמינו גם את רַבּם. הגברת מרים הכינה להם אכל ולבנים בסל, לכל אחד לבד, וכן גם בשביל המלמד. אחר־כך העלוהו על הכרכרה, הרתומה לסוס אחד, שני התלמידים הקטנים ישבו מימינו ומשמאלו, ונסעו. וילדר לא נסע זה כמה חדשים, מאז שב מביתו אחרי החג, וגם לא התרחץ בנהר תחת כפת השמים אלא בימי ילדותו. ועל־כן היה לו עתה בשעת נסיעה רגש משְׁנה. הוא התגדנד וקפץ על מושבו, לָחוץ בין שני תלמידיו, ונהנה מן הרוח המשַׂחק בפניו השעירים. השמש חַממה והשדות הזהירו בירק וזהב, ובמרחק, באפק, הכחילה חומת היער. הבן הגדול נהג בסוס, וכיון שהיה זה סוס מיֻזן וזריז, לא היה צֹרך לנופף עליו בשוט, וזה היה אמנם תחוב בטבעת שבדֹפן, והסוס שָׁטף בעצמו בדרך הישרה. להקות צפרים נִעְֹאו מעל לראשי הנוסעים, ואי־מזה הגיעה צהלת־סוסים חותכת, והסוס ענה גם הוא אגב־ריצה בקול תאוֻני־נואש.

אחרי נסיעה כזאת במשך חצי־שעה הכסיפה מרחוק רצועת־הנהר

זאת ממתניו ולמטה היה עלוב: הרגלים דקות בערך לגוף, כפות הרגלים שטוחות ומרחיבות את הנעלים שאינן משֹרכות כהוגן, המכנסים רבובים ושחוקים מאחור; משל לאריה שהפך את פניו בסוגר. ונחומ׳קי פחד והצטער.

וכך היה סדר־יומו של ברוך וילדר: למשכים היה עובר על השעור, שעליו להורות את תלמידיו, שכן היה מקבל בידו עוד מבית־המדרש, שלא להגיד דבר שאינו בטוח בו בטחון גמור. אחר־כך היה עומד בטליתו ובתפליו ומתפלל תפלה ארֻכּה ומפֹרשת, כמוֹנה מעות, מתבונן לכל מלה ושוקל אותה ואת פֵרושה. ויש גם שהיה מפסיק במלה ונגש לעַיֵן ב„אוצר השרשים״. אחרי חליצת התפלין מן היד הקצרה והשְעירה היה נקרא על־ידי המשרתת לחדר־האכילה, לאכול פת־שחרית יחד עם תלמידיו בנחת ובנעימות. אך כשהגיעה השעה הקבועה, היה נוטל את ידיו ומברך, והתלמידים אתו, ויחד היו נכנסים לחדר־הילדים, שֶשִמש גם חדר־תורה. והלמוד גם הוא היה מתנהל בנחת, מתוך התבוננות, מסירות וסבלנות. אם הפסוק או ההלכה לא היו מתבארים יפה בפֵרוש ראשון, היה חוזר ומפרשֵם ומטעימם פעם ופעמַים, עד שהתלמידים היו עונים: כן, רבנו, הדבר מחֻוַר כבר כל־צרכו. הוא היה יושב בראש השלחן, מֵסב נשען קצת בהרחבה, כפתו על ראשו ומטפחתו על הספר הפתוח, כמנהג תלמידי־חכמים, פניו מאירים, קולו שקול ותנועותיו מדודות. את הנערים היה מלמד גמרא עם רש״י ותוספות, תנ״ך עם „באור״ ותרגום אשכנזי, קצת דקדוק על־פי „תלמוד לשון עברי״ וכתיבה עברית מתוך האגרון „מבטח עֹז״, ואת הנערות לִמד רק קריאה וכתיבה עברית. כל עבודתו בהוראה היתה נמשכת ארבע שעות לפני הצהרים, ושאר שעות־היום היה פנוי לעצמו. ושעות אלה היה מבַלה בהגהת עבודות התלמידים, בקריאה ובעִיון.

מצוּיִם היו תמיד על שֻלחנו שני מִגדלות ספרים חיצונים, ממה שהביא אתו מביתו וממה שמצא בין ספרי שֶנְטֶל, ובהם היה הוגה רֹב זמנו. בין הספרים האלה היו: „מורה נבוכי הזמן״ ו„ספר הברית״, „המניחה והתנועה״ ו„גלילות הארץ״, „חקר אלה״ ו„מעשה טוביה״, „ספר העבור״ ו„התורה והפילוסופיה״ ליש״ר; ובגרמנית: „בקֹרת התבונה הצרופה״ בהוצאת רִיגה, וחֵלק בודד מן ההיסטוריה של וֶלטר, „ירושלים״ של מנדלסון ואיזה ספרי־למוד ישנים. כל הספרים הללו בתור פרפראות לתלמוד וספרי היראים, שהיו מצוים במִכפר רֹב בארון בעל־הבית, ספקו לברוך וילדר מזון רוחני די והותר, והעסיקו אותו עד שלא הרגיש בישיבת הכפר.

על־הרב היה יושב במרפסת־הזכוכית, שהיתה משֹרגת גפן־בר, נשען בזרועו על סף החלון הפתוח ומשקפיו כבושים בספר. בני־הבית היו עוברים בהשאי, שלא להפריעו, והגברת מִרְיָם עם הבנות, שהיו יושבות, ככלות עבודות הבית, לתקן לבנים או לסרוג פוזמקאות, היו עושות עבודתן בשקט ונִדַברות בלחש עצור, שלא להפריע את ה„רבי״. רק לפעמים היה יוצא עם תלמידיו לעת־ערב לטַיֵל בשבילֵי השדות העוממים, ואז היה דומה למין עוף כבד ומשנה, שיצא מכלובו. בדרך־הטיול היה משוחח עם תלמידיו

שֶנטל בעצמו היה אדם חפשי בדעות, או יותר נכון, בהליכותיו, אך נשתמרה בו חִבה עמֻקה למנהגי ישראל ולספרותו העתיקה, ולכן לא היה מחזיק בביתו „מורה", כנהוג אצל בעלי־האחֻזות הנאורים שבסביבה, כי־אם מלמד משכיל. גם את הבנות היה מלַמד תורה ולשון־קֹדש, ושפת המדינה וקצת מדעים היו לומדים מפי מורה־הכפר הגוי, ואחר־כך גם מפי הכֹּהן, כמו שיסַפר להלן.

כשהגיע ברוך וִילדר לבֵית שֶנטל וראה את כל מנהגיו וסדריו היה כחולם. מִשָׂג כזה על בית עברי לא היה לו מימיו. אבל הוא קִבל עד־מהרה גם את החדוש הזה כידיעה נוספת על ידיעותיו וחדל להשתומם. הארוחות הנאות והמנֻמסות ליד הַשֻלחן הארֹך והערוך בכלי כסף וזכוכית יפים הְנוהו הנאה רְוָיָה. ריח המרק הצלול בצהרים היה פחות חריף מבבית, אבל גם פחות מגָרה את ה„חֹמר"; בבֹקר היו החמאה והגבינה מבהיקות לבנות־כתמתמות בצלחות הנקיות, על הקהוה היה צָף רֹבד של קרום לבן ורך, הביצים בתוך הגביעים הקטנים נהיו למאכל־אצילים, והחַלה הלבנה השביעה במעוט. לא עברו ימים מועטים וגם פניו של ברוך וילדר קבלו הבעת אותו שבע לבן־וָרֹד ואציל, שהיה אָפְיָני לכל הבית.

מתחלה, בימים הראשונים, כשראו התלמידים את פניו העגֻלים של רַבם, את מסגרת־זקנו הצהֻבה ואת המשקפים העבים שעל עיניו השוקטות, ושמעו את קולו הצרוד במקצת והבלתי־משתנה, היה מבַדח אותם, ביחוד מפני הנגוד שהיה בינו ובין המלמד הקודֵם, שהיה גבוה, כחוש־לחָיַים וזלדקן. הם גם התלוצצו פעמים אחדות על־חשבונו ביניהם לבין עצמם, אך עד־מהרה פעלו עליהם רצינותו ויֹשֶר־דבורו, עד שלא עלתה עוד על דעתם למצֹא בו צד מצחיק. וכן קבלו את מרותו באהבה, והיו ממלאים את דרישותיו בתלמוד ובדרך־ארץ ומזדרזים לשמשו מתוך כבוד ומסירות של חובה. גם בעלת־הבית, הגברת מרים, שהיתה אשה נכונה וטובת־לב, נסתה פעמים אחדות לפנות אליו בשעת הארוחה במִלֵי־בדיחות זהירות, אבל כששמעה מפיו פעם ופעמַים תשובות של כֹּבד־ראש, חדלה מזה, והיתה ממעטת שיחה אתו, אף־על־פי שבלבה לא היתה ביחס אליו כל טינה; להפך, היא רחשה לו כבוד רך ואִמָהִי הגובל ברחמים.

רק נָחום'קי, בן־הזקונים הרך והחולם, היה עוקבו בהסתכלות חדה. מרגע בואו לא חדל להעסיק את עיניו. הוא היה לו כחידה מוזרה במראהו וברצינותו. הוא לא הבין אותו כלל, ומשום־כך לא יכול להשתחרר מהשפעתו והיה נמשך אליו בכֹח טמיר, אך גם בקצת מורא. כשה„רבי" היה יושב מאחרי השלחן, פניו העגֻלים מֻורידים מתוך מסגרת־זקנו הצהֻבה, מצחו הרחב מלבין מתחת לכפת־המשי הקטנה, ועיניו נשקפות תמימות ונוגות מבעד לזכוכית העבה, היה מעורר בו רגש של כבוד והערצה. ואולם כמה היתה מתמעטת דמותו, כשקם ועבר בחדר מלֹא־קומתו! אז נעשה כמעט מגֻחך. ממתניו ולמעלה היה רחב, מוצק, כמעט עָגֹל, הצואר קצר והראש יושב איתן על הכתפים הישרות, אפילו הלבוש היה הולם וחשוב; לעֻמת

בשעת הברית, אבל העסק במצוות התלויות בה השכיחו את העקר והכל היה שוב פשוט ומחוּר כל־צרכו. ורק כשמת חותנו משבץ, ואשתו אמרה לו, שעליו להכנס אל העסק, פקח את עיניו לרוָחה ולא ידע מה להשיב לה.

– כן, הרי אתה כעת הגבר היחידי בבית.

– אבל מה עלי לעשות? – שאל כמעט בבכי.

– לקנות יי״ש ולמכרו ברֶוח! – ענתה אשתו באכזריות.

הוא נשתתק: כן, היא צָדקה, בלי שום ספק. אבל לאחר שעסק במלאכה זו בלי הצלחה משך חצי שנה, נמלך באשתו, שנתגלה בה בינתים כשרון־מעשה וטוב־טעם במדה מרֻבּה, והֻחלט ביניהם, שהיא ואמה האלמנה תהיינה עוסקות במסחר היין, והוא יקבל עליו משרת מלמד באחד הכפרים ל„זמנים״, את הכסף ישלח והיה להרחיב את העסק, ולחגים יבוא הביתה, כנהוג בישראל. הדבר הזה שִׂמַח אותו מאד, כי היה לגמרי לפי רוחו, ביחוד אחרי נסיונותיו הקשים בשנה האחרונה. עכשו יוכל להסתלק לגמרי מן הדאגות ולהתמכר כֻּלו ללִמוד, למוד בנחת ובמתינות, לא לשֵם שאיפה כל־שהיא, כי־אם לשם הנאה ושלוַת־הנפש.

וכן הגיע ברוך וִילדר לכפר קוסטין, לבית המוכסן וסוחר־היערות ר׳ ישעיה שֶנְטַל.

*

ר׳ ישעיה שֶנטל היה אמנם מחזיק את הפונדק הגדול בכפר ועל זה היה עִקר פרנסתו, אבל מכיון שעסק גם במסחר עצים, היה רואה את־עצמו כסוחר־יערות בלבד, וכך היה נדפס באותיות נאות על כרטיסי־הבִקור שהיו מצוּים תמיד בתִיקו, שזה נאה ומכֻבד יותר. ומשום־כך לא היה גם בבית־הפונדק, שאגפו האחד היה מֻקצה לדירה, כי־אם בנה לו על גבעה קטנה בתוך הכפר בית־שׂדה יפה, בית־עצים נחמד צבוע כֶּתֶם, עם מרפסת־זכוכית גדולה, מֻקף גדר־פְּסִיסִים ירֻקה וערוגות פרחים וירקות. סמוך לבית מאחוריו כבר השתרעו רחבי השדות, ומלפניו ומשני צדדיו היה מרֻחק משאר בתי־הכפר רחוק אצילי. לפי מעמדו החמרי היה שֶנטל יכול לגור בעיר הסמוכה, אלא שהוא בחר לשבת בכפר, מפני שראה בזה לעצמו הצטַינות מיֻחדה: פה בכפר היה הוא וביתו יחידים ומבני־העליה, בעוד שבעיר היה נִדון להבלע בצִלם של אחרים גדולים ממנו. גם השקט והאַוְריריות היו כבר לחֵלק מנשמתו ולא יכול לוַתּר עליהם.

ביתו של יהודי נאה זה היה מטֻפל בבנים ובנות, גדולים וקטנים, אך השלוָה לא הֻפרעה על־ידיהם. שנַים, בן ובת, היו עסוקים בפונדק, והבת היתה באה הביתה רק ללון, שנַים היו נוסעים חליפות אל היערות לזמנים ארֻכּים, והנשארים, שתי בנות ושני בנים – האחד בן־זקונים מפֻנק, רך וחולם – היו לומדים בבית מפי המלמד שעות אחדות ביום, ושאר הזמן היו עוסקים בבית, משַׂחקים או מטַילים בשדות, ברגל או ברכיבה. ר׳ ישעיה

התבדחו וצחקו, ויוסי פתח לפניו את ארונו המלא ספרים מכרכים בגבי־עור אדמים, ואמר לו לבחור. הספר הראשון שנזדמן לידו היה „תולדות הרמבמ״ן״ מאת ר׳ יצחק אייכל. „טוב, – אמר ברוך לאחר שעיֵן בעיניו קצרות־הראות בשער המְצהר, – מתי עלי להשיבו?״ – „בעוד שבוע, ואז תקבל ספר אחר״. ברוך תחבו מפי־הצוֹרון אל מתחת לאדרתו, שהעלתה בחדר רסיסים רועדים, והלך לו.

מאז בא ברוך בסוד ספרות־ההשכלה, ביחוד זו שמתקופת „המאספים״, כמו „ניר דויד״, „דברי שלום ואמת״, „יין לבנון״ וגם איזה מספרי התנ״ך עם ה„באור״. היה בספרי־חֹל אלה איזה חִדוש מושך ומגרה עד כדי נעימות. הוא לא ידע בעצמו מה הדבר המצַין אותם, אלא שעל־ידיהם נעורו בו יחוסים יותר חמים גם אל כמה וכמה ספרים קדושים, שעד־עתה קרא בהם מבלי לטעום בהם טעם מיֻחד, כגון „שמונה פרקים״, „פחד יצחק״, ופֵרוש ה„מלבי״ם״. הוא לא הִפנה את לבו מן ה„גמרא״ בשביל הספרים החדשים, אלא שגם הם נצטרפו לאותו אוצר־הדפים המזין את נפשו ומעשירה לאט, אבל בבטחה. וכן היה יונק בלא־יודעים משני צנורות, והשִקוי התמזג בו והִרוָהו ללא שכרון וללא עכירת הדמיון.

וכך היה שונה וקורא כאחד, עד שהרגישו הבחורים בדבר בבית־המדרש וספרו לאביו. זה ספר לאשתו ושניהם קראו לשכנם השו״ב, שהיה חשוב יהודי מנֻסה ובעל־בינות, ויחד טכסו עצה מה לעשות. וכעבור חדשים אחדים השיאוהו לבתו היחידה והאדמונית של המוזג האמיד. הארוסים והנשואים נעשו כל־כך פתאֹם, שברוך מצא את־עצמו בֹקר אחד שוכב במטה מלאה מצע חדש, לבן ונקי, וליד הכֹתל שכנגדו, במטה כזו ממש, שוכבת שֵינדיל בת המוזג, זו שהכיר אותה רק מתוך ראיה חטופה ברחוב; וכשראה עתה את קדקדה הגזוז מציץ מתחת לשביסה הצחור, השתומם ולא ידע היכן הוא. אך כשהפכה את פניה וחככה עיניה כנגדו, זכר את הנעשה ולא תָמה עוד. בעצם לא אִכפת לו כל הענין: ברוחו לא בא כל שנוי, וגם חֵרותו לא נִטלה ממנו, כי גם עתה היה יושב רֹב היום בבית־המדרש, והוא שָׂבֵע ומכֻבד יותר משהיה. וגם העיון בספרי ההשכלה נעשה יותר חפשי, כי בערבים בבית היה יושב וקורא בהם באין מפריע; אשתו נמצאה בבית־המזיגה שבאגף השני, או יושבת לעֻמתו ועוסקת בדממה באיזו מלאכת־יד, – וחותנו, לא רק שלא מִחה בידו, אלא שהיה בא, גוחן ומחליק בזקָנו האָדֹם על דפי הספרים ומקשקש בלשונו: מצ... מצ... הפלא ופלא!

במדה שהיה מתמיד על הספרים נעשה חסר־הסתכלות בחיים, והתמדה זו הנחילתו מלבד שומן הגוף גם משקפים, שזכוכיתם עבה כעבִי אצבע קטנה, אך ביחס לחיים לא הועילו גם המשקפים: הם נעו ורגשו כמו מעֵבר למחיצה שקופה ועבה, מבלי שימצא הוא לנחוץ להרים עיניו ולהביט חוצה.

כשאביו מת אחרי מחלה קצרה, אֲחָזוֹ מעין תמהון לַנַּעֲשֶׂה משך ימים אחדים, אך השתקעותו בספר „איוב״ השכיחתו שוב הכל, והוא היה נתון כֻלו לפֵרוש הפסוקים הקשים. וכן התנודד רוחו קצת גם כשנולד לו בן־זכר

כּבד־ראשו הכּבגר. השאלות במקומות הקשים את פי הבהור החריף, או את הלמדן הזקן, נתנו לו ספוק, כי התשובות המסבירות באו בנפשו ונקבעו שם לבלי הִשָּׁכח עוד. וגם בבית נשתנה היחס להפליא: הוא לא היה עוד מסתפח אל הארוחה. נראה היה מעתה, כאִלו כל עִקר הארוחה לא באה אלא בשבילו. האב נהג בו חשיבות, ולא הִזהִירו עוד על עניני ברכה ומנהג כקדם, והאֵם חִלקה לו את הטובה שבמנות, ועוד הוסיפה תמיד משהו מקערתה. מזמן לזמן נתבקש על־ידי אביו לחזור עם אחד ה„ראשים המטֻמטמים" שבחדר על ה„שעור", וכאן נתגלו בו מדת סבלנות וכשרון הסברה הרבה יותר ממה שהיה לאביו, ומשום־כך התיחס אליו זה באבָק קנאה. ברוך הנער הרגיש בדבר, וטוב לו.

את דרכו בתלמוד כבש לו עד־מהרה: הוא הסתלק מן הפלפול והיה מסתפק בבקיאות. אך גם אחרי זו לא היה להוט הרבה. כל הלכה חדשה, כל מֵמרה שנתוספה לו, היתה אמנם כמֻנַחת בקֻפסה, אך לא הביאה בלבו יוהרה של תלמיד־חכם, וגם לא הגבירה בו את הצמאון להוסיף דעת, כדרך הלמדנים; אף־על־פי שהיה שקדן ומתרחק מן הבטלה. הוא למד כאדם הלומד מתוך חובה, או מתוך הכרה שאין טוב מזה, או שאין כלל מה לעשות אחרת. חבריו לא הבינו לרוחו, והיו מלגלגים עליו בלי בטחון: „מלאך צונן" ו„למד־וָו", אבל לקנטרו או לרדפו לא יָכלו, ראשית, מפני ענוָתו הישרה, שהיה כובש ידיעתו ולא היה מוציא מפיו דבר שלא ידעו על בֻּריו; והשנית, מפני הרצינות שהיתה שורה בכל מהותו. חבריו לא שמעו הלצה מפיו, וכשספר מי מהם דבר־לצנות והיה מצטרף לפעמים כ„עמודו" גם הוא לצחוק הבחורים, לא ידע בעצם על־מה צחק והיה תמה על עצמו ושב לתלמודו בהתעוררות מחדשת. היתה בו גם מדה הגונה של טוב־לב וותרנות, אך טוב־לבו לא הגיע אף פעם לידֵי התרגשות או התפרצות של רחמים, לכל־היותר לידי מִלוי־חובה — אם הרגיש בצרת חברו. כי על־פי־רֹב לא היה מרגיש מאליו במה שנעשה בסמוך לו, אלא אם־כן באו והעירוהו על כך. וותרנותו היתה רק בדברים קטני־ערך, כי לדברים גדולים לא הגיע מימיו.

וכך היה ברוך יושב בבית־המדרש והופך בתלמוד ובספרי־יראים כחמש שנים, עד שנזדמן ביום־חֹרף לבן ונוצץ, ליד הגָדר הסומרת מכפור שלפני בית־הרופא, עם יוסי בן סוחר־האריגין העשיר, בחור מֻפלא ברזון־גופו, בלבן־פניו וברֹך־עיניו. זה עִכּבו ואמר לו, שהוא יכול לסור אליו ולקבל לקריאה ספרי־השכלה. ברוך לא חשב הרבה בדבר, אך בשובו למחרת מבית־המדרש ובעברו על בית העשיר, פתח כמבלי־משים את דלת־הזכוכית הקופאת, ונכנס לתוך עמוד־ההבל שפרץ לקראתו. הבחור הובילו דרך אולם ארֹך ורב־חלונות, דרך חצר ומטבח חמִים ורוֵה־ריחות, עד שהכניסו לתוך חדר קטן נקי ואפלולי. שם ישב על ספה שחורה חברו, זה שפרש לפני שנה מבית־המדרש ונתפקר, ועל־ידו, כמעט נוגעת בו, ישבה בת ראש־הקהל היפה והעליזה, שאֲרָתו של יוסי. הם עשו עצמם כאִלו אינם מרגישים בו,

אָשֵׁר בַּרַשׁ

מֵחַיֵּי בָּרוּךְ וִילְדֶר

מתוך ה„חדר" שְׁפַל־התקרה, הטחוב והאפל, שהזיעו בו בקיץ ובחורף כעשרים תלמיד לפני אביו המלמד, מלבד אמו ואחיותיו, שהיו מצויות שם רב הימים מסביב לכירים ולתנור, בא ברוך בן שתים־העשרה לבית־המדרש ללמוד בפני עצמו, לפי שה„כתה העליונה" לא היתה מספיקה לו עוד. מאז הרגיש את־עצמו יהודי עומד ברשות עצמו לכל דבר. ידע ידע, כי בעוד שנה יְבָרך עליו אביו „ברוך שפטרני" והעֳנשים יִכָּתבו בספר על חשבונו, אבל לא אכפת לו הדבר. הוא היה נכון לקבל גם מעכשו את כל אחריות מעשיו. אין דבר: ה„קצור" וספרי היראים כבר הורוהו את הדרך ילך בה.

עוד בהיותו ילד בית אביו, מסתפח לארוחת תפוחי־האדמה, המליח והצנון, ול„כתות" השונות בזו אחר זו, נִכּרו בו אותות אישיות סגורה וכְבדת־תנועה, אך בעלת־רצון וחסרת־דאגה. אחת היא, אם היה מצרף את קולו הכבד לשבעת הקולות העליזים של כתתו בשעת החזרה על פרשת השבוע הישרה, אם היה מיַשב ביחידות את הסוגיה הסבוכה, או אם היה יושב בצהרים על סף החצר ומסתכל בפרה המקֹרחה, המנמנמת בעמידה רפה על תלולית־הזבל החומה; בשעת קריאת־התורה הנגינית בבית־הכנסת, או בשעה שאמו בעלת־הגרמים שפכה, כש„הילדים" הלכו לפנות־ערב הביתה, את כל חמַת עָניה על ראש אביו העלוב, שישב בראש השלחן עיף ומטֻשטש ורביעית דמו פורחת בלחייו הרזות – תמיד היו פניו רחבים, רצינים ויש־ים־ישרים: הכל צפוי והרשות נתונה, ואסור לשאל מה לפנים ומה לאחור.

בבית־המדרש מצא לו עולם טוב מזה שבבית. לא היתה שם לא צְוָחה ולא קפדנות, אף לא מרירות ורגז. אפשר היה לשֶבת מאחרי ה„עמוד", צמוד אל הגמרא הגדולה, וללמוד בנגון או גם בחשאי, כרצונו. היתה בלבו הרגשת עַצמוּתו, שיש לה חשיבות בזה שהיא עוסקת בתורה, בדבר טוב ומועיל ונעלה מכל ספק. היתה גם הנאה צנועה, אבל חריפה, כשנמצא פתרון לקושיה חמורה, ואפילו כשהענין היה פשוט ושָׂשׂ לרוץ ישר ובלי מעצורים, כבדרך המלך. הבחורים האחרים, אלה שהיו בעיניו תמיד גדולים ממנו, שהתנודדו על עמודיהם בקולי קולות, אך מזמן לזמן השתובבו והתלקטו לשיחות חֻלין ולֵצנות, מִלאו את לבו מעין גאוה על התמדתו ועל

אבל הלה לא האמין והיה בטוח בהשערתו.

– אֱמָר־נא את האמת. הלא אין לך להתבַּיש בה. היא נערה יפה.

– אין לי שום אחות!

רגעי דממה.

– קר!... – קרא הפליט והסיט את־עצמו ממקומו. – אני מֻכרח לְטול אצלך כנף־מחצלת.

– במטותא.

– מה שמך?

– וְלַדֶק.

– כך, וְלַדֶק חביב, אחותך שם, ואנו כאן, בקֹר, באפל...

וידו נגעה ולא נגעה בלחי הנער החלָקה, הרעננה, הצוננת.

– אין לי שום אחות! – ענה ולַדק בשלישית, בכעס כמעט, ורצה להתרחק משכֵנו, אבל הקֹר הנורא הכריחו להִשָאר במקומו ולסבול את האהבה.

גוש־הגֹעל, שהציק לו, לַפָּליט, תחת לבו כל העת, מיום נפילתו הראשונה עם זוסיה, נִטל עכשו כמו בְיד ושָב ורפא לו. כאִלו חזר פתאם לימי נערותו, לימי בית־הספר... באשמֹרת־הבֹּקר נרדם, ומתוך שנתו פלט קריאה אל חלל הכֶלא:

– מִישַא, מִישַא!...

התחילה פרשת הדוקומֶנטים. בפרצוף זועף זה, מסְמַר־השפם, נכרת היתה כל הסולידַריות החשאית עִם הבולשת הרוסית. למרות כל האיבה הלְאֻמית מדור דור.

– יתלבש־נא פַּן וילך עמי!

באיזו חדוָה־לאֵיד, באיזו מזמת־שטן הם נכנסים למקומות אלה, חודרים לִפְנַי ולִפנים ואוהבים להוציא את האיש מאחורי הפרגוד, ברגע העִקרי דוקא. בְּרַם עם כל השנאה והכעס הנך הוגה אז אליו, אל „רֵיביזור" זה, גם מעין רחשי־הערצה חביִים על זו הזדישות והזעפנות כלפי הנערות המעֻרטלות למחצה שמסביב, כאִלו עומד הוא למעלה־למעלה מתאוות שפלות אלה.

בחוץ עמד שוטר הרגליס ישו ברפש, והשלג הנופל סִמא את העינים. עוברים ושבים הִבהבו לאור הפַּנָסים, ולשום איש מהם לא אִכפת!...

„הימינה, השמאילה!" פִּקד השוטר, עד ששער ענקי נפתח לפניהם ובלָעָם.

כאן נמסר לרשות אחרת. פשפשו בכל כיסיו ונטלו ממנו את השעון, את האולר, את הארנק עם הגולדן היחידי...

– אל מספר 5!

והדלת ננעלה מאחריו.

בעד החלון השבור נשב הרוח וטִלטל את השלהבת הזעירה, העֵירָמה של העששית התלויה במרומי הקיר. הוא עלה על האצטבה המשְׁפעת, זקף את צַוּרון אדרתו, הצטנף ושכב בלי־נוע וזרועו תחת ראשו. במחצלת המזוהמת, שמשַמשת כאן שמיכה, מֵאן להתכסות. והלילה עוד גדול!

הנה הכה אורלוגין אֵי־בזה בקריה אחת־עשרה. טוב, לפָחות, ששעה זו מאחריך כבר, אבל הנה מכה אורלוגין אחר בנעימה אחרת שוב... אחת־עשרה! רגעים נגררים בכבדות, ואורלוגין שלישי מכה שוב – – אחת־עשרה! וכך עם כל שעה ושעה.

צעדים במסדרון. צעדי שני אנשים הולכים וקרֵבים. הלום, הלום. גיל זה מלפף את הלב: הדלת נפתחת. נ פ ת ח ת!... נפתחה הדלת, אבל שבה וננעלה תכף – אסיר חדש הֻכנס.

דבר־מה פִּלח את האפלה הנפשית... זה היה נער שחרחר כבן חמש־עשרה, שדמות־דיוקנו הבהיקה מן העלטה דומָה מאד לזו של... מַנקה. אֲחִ י הָ!... – נִצנץ רעיון – אותו הנער „הגנב", שעליו סחה לו זוסיה.

זה תעה קצת אילך ואילך, שָרק בשפתיו מֵילודיה שגורה, שָרק יפה. שריקת־נערים עגמומית זו, ששומרת בתוכה מה מִיַתמותו של הגבר הקדמון ביערות־קדומים... וכחָש את־עצמו כאן כמו בתוך ביתו, עלה על האצטבה והתכנס תחת המחצלת, שכנִכר, כבר נִסה בה.

– על מה? – שאל הפליט.

– על לא־דבר.

– היש לך אָחות מַנקה?

– אין לי שום אחות!

שורות שורית יותר מדַי, נהפך לאיש אחר, קמטי־הצחוק שבפרצופו נתפשטו, והוא לא ידע חַנוֹת ואמר:

– איני יכול יותר!...

ושערות־שֵיבה נראו בזקָנו בפעם הראשונה... באותו יום, יום קר ביותר, תעה הפליט בעיר ובקש עבודה. עבר על־פני בית־חומה עומד בבנְיָתו, נכנס לשֵם והשתכר לחצי היום, לשאת לבֵנים. בערב קבל את משׂכּרתו, גולדן חדש עם פרצופו של פרַנץ יוסף. ולא הלך אל „בַּכחוּס", לשַלם את חובותיו, כדי לבַצר את הקרֶדיט בשביל הימים הבאים, אלא אץ ישר אל הגַיא, אל הבית נומר 7.

נפל השלג הראשון, ומדרון־הטרשים שמנגד הלבין באפלת הערב. לא לחנם היה הקֹר ביום צובט כל־כך. אבל באותו בית היה עכשו חם. הנערות ישבו בשורה מפרכסות – לאור העששית. ממולן ישבו שני אולַנים אדְמי־מכנסים והתלוצצו. זוסיה קפצה ממקומה ואמרה למָשכו אחריה כבפעם הראשונה, אבל הוא שאל אותה:

– היכן מַנקה?

פני הזונה המכֹערה רעמו קצת, והיא התאפקה וענתה:

– היא הלכה עם „אורח". תכָּנס תכף.

כָּאַב הלב, והוא הוסיף לדבר עמה ושאל:

– וַדאי לא רבים הימים שזו כאן?

– כן, זה לא־כבר שהיא ברחה מביתה. לפני ימים אחדים היתה אִמה פה ובכתה. אֵם אמללה! שני ילדים לה, נערה זו ונער צעיר ממנה. הנערה זונה והנער גַנב!...

ותצחק.

ברגע זה יצא איש לבוש מהחדר השני, ומבלי הביט ימין ושמאל, כונן פעמיו אל הפתח. אחריו יצאה מַנקה בשמלה מרֻקמת זהב, ורצי־כסף בצמתה העבה. היא היתה פה הַ„מַדוֹנָה".

– הנה ה„רוסיאן" – נגשה אל הפליט – סֶרווּס!

– אליך באתי הפעם, – הבליע זה את קולו הרוטט בהמֻלת האנשים, שנתרבו משלגים מרגע לרגע וישבו על־גבי הארגזים המקֻמרים.

בלכתו אחריה אל החדר השני, חש בגַבּו את דִגדוג המבטים, מבטי הקנאה. – הכניסתהו לאחורי פרגודה ואמרה:

– התפַשט ושכב. אני אבוא תכף.

הוא עשה כדבריה. שכב אפרקדן וצִפּה...

מחדר־האורחים הגיע לאזניו עֵרב־קולות, נבול־פה, צחוק, הברת הרמוניקה... שמע את דלת החוץ בהִפָּתחה ובהִסָּגרה; אורחים יוצאים ואורחים נכנסים. אבל הנה נפתחת הדלת והֻשלך הס; ורק קול־דברים אחד נשמע, קול מיֻחד, קול במפגיע... לבו, לב האמיגרַנט חֲסַר־התעודות, נִבָּא לו לא־טובות. „רֵיביזוֹר!"...

– וכאן מִי? – קרב הקול, והבַּלש נכנס גם הלום.

ג. שופמַן

אוֹרוֹת בָּאֹפֶל

הוא ישב על אחד הסלָעים השחומים, הבולטים ממדרון־טרשים זה, התחמם בשמש־סתָו אחרונה ופניו לַגָיא. לַגַיא האָפל והטחוב, השרוי בצל על בתיו הקטנים והמסֹאָבים; עשן עלה מאחת הארֻבּות. מאחריו רעשה חורשת־ההר, ועָלֶה נִשָׂא הֵנה בִיעָף, עָלֶה שותת דם ככרבֹלת־תרנגול אחרי קְרָב ארֹך... הוא מִשש בכיסו את הכתר היחידי, קם וירד במרוצה בנתיב הצר – לִשָׁם.

לְהִכָּנס או לא, להכּנס או לא?... אבל כמו יד נעלמה הדפתהו אל תוך אחד הפרוזדוֹרים, התחרט תֵּכף, וסֻמָא מבּושה (הפעם הראשונה היתה זו) נפל שם בידי זוֹסיה הבָּלה, שחטפתהו מעל המפתן וסחפתהו אל החדר השני, לאחורי פרגודה.

ורק אחר־כך נפקחו עיניו... ואז ראה את מַנקה השחרחֹרת, הרעננה, בת־השבע־עשרה, שזה לא־כבר נפלה לכאן. היא אכלה תפוח וחִיְכה לעֻמתו. בקלסתר פניה הזכירה לו את חברו בבית־הספר, את הנער היפה מִישַׁא, שהוא אֲהֵבוֹ בחשאי, מה שגרם לו אז את התרשלותו בלמודיו ונפילותיו בבחינות. היא, מַנקה, יכולה היתה להעביר מתחת לבו את גוש־הגֹעל, שהציק לו עכשו, אבל הכתר היחידי כבר נִתַּן לזוסיה.

הוא שָׂם עין במספר הבית, מספר 7, הלך מכאן ושב לחיות את חיי הפליטים תכף לאחר המנוסה, חיי רעב, חֹסר־מחר ושכרון־דרור. הבולשת המקומית, הבולשת הפולנית, עינה רעה אמנם ב„ניהיליסטים״ הללו, מחֻסרי ה„פספוֹרטים״, אבל הנֹער, הנֹער הוא שהמתיק את הכל. מבט טוב אחד של נערה ברחוב, של נערה מבנות הארץ, מכיל בתוכו זכות התאחזות באדמת־נכר זו הרבה יותר מכל ההרשאות של פקידי השלטון.

קשתה אך המלחמה ברעב. בעל הריסטורַן „בַּכְּחוס״, לץ ומוקיון קצת, אוהב היה לדגדג את אורחיו בְּקַש מאחורי אזניהם ולהעמיד אחר־כך פנים תמימים כאינו יודע כלום; וכשהדבר עלה לו, נהרו פניו מעֹצר צחוק ואשר. באותה שעה לא הקפיד, כשהאחד אמר לו אמירה בהולה: „אני אשַׁלם מחר״, ורשם את החוב בגֶתר על־גבי המזוזה. אבל כשהמספרים נערמו שם

אחיו החדרה ויבט הילד בו ובאחיו, ויסב פניו מהם וישלח ידיו אל אמו ויבך.

כלו זכרונות תרצה.

בחדרי בלילות בעשות אישי את מלאכתו ואירא פן אפריע אותו ממעשהו ואשב בדד ואכתוב את זכרונותי. יש אשר אמרתי: על־מה כתבתי זכרונותי, מה החדשות אשר ראיתיז וָאמַר: על אשר פשוטות קורות חיי ואמצא מרגוע בכתבי ואכתוב ככל הכתוב בספר הזה.

תם

לעקביה. ואתפלל לילה ויום, כי יתן לי אלהים בת, ודאגה לכל מחסוריו אחרי מותי.

ואבי שב מויסבדן. את עסקיו עזב, אפס כי שתים שלש שעות ביום עשה עם האיש אשר קנה בית־מסחרו, כי באפס מעשה מחתת גבר. ובלילה בא אלינו, רק בליל־גשמים לא יבוא, כי אסרו עליו הרופאים לצאת החוצה ביום־גשם. ובבואו יביא עמו תפוחי־זהב או בקבוק יין או ספר מארון ספריו מנחה לאישי. אז יספר לנו חדשות היום, כי קורא עתונות אבי. פעמים ישאל את אישי לעבודתו. נבוך הוא בדברו עמו.

ויש אשר יספר אבי על הערים הגדולות אשר ראה בנסעו למסעיו, ועקביה שומע כבן־כפר. הזה הסטודנט, אשר בא מוינא ויספר לאמי ולאבותיה מפלאות עיר־הבירה? מה־שמחתי כי שיח להם.

שיחתם הזכירתני שיחות איוב ורעיו. לא יגונה, כי צורתה הזכירתני שיחות איוב ורעיו. איש איש דבר את דבריו, וככלותו לדבר פתח רעהו את פיהו וידבר. ואנכי על המשמר, פן תפרוץ חלילה מלחמת דברים ביניהם.

והילד אשר בקרבי יגדל מיום ליום. כל היום הוא שיחתי. כתנות תפרתי לילדי וערש קניתי לו. גם המילדת תבוא פעם בפעם לראות את שלומי. כל היום הוא שיחתי. כמעט אם אני!

צנת ליל תקיף נאות תבל. ואנחנו יושבים בחדרנו, ובחדרנו חם ואור. עקביה הניח את עבודתו ויבוא אלי ויחבקני. וישר שיר־ערש. ופתאום צנחה עננה על פניו וידום. לא שאלתי על־מה העננה הזאת, ואשמח כי בא אבי הביתה.

ואבי הוציא נעלי־בד ומצנפת אדמה מנחה לילד. חן חן, סבא! פעיתי כילד.

ישבנו אל השלחן ונאכל ארוחת הערב. גם אבי הואיל לאכול מפרי ידי היום. ונדבר על הילד אשר יולד. רגע הבטתי בפני אבי ורגע בפני אישי. ראיתי את שני הגברים ויהי עם לבי לבכות, לבכות בחיק אמי. העשתה זאת ענגת אישי או רוח היא באשה! אבי ואישי האירו לי פניהם, באהבתם ובחמלתם נדמו זה לזה. שבעים פנים לרע ופרצוף אחד לאהבה!

אז זכרתי את בן אחי גוטליב, בבוא גוטליב לבית אחיו ואשת אחיו יושבת עם בנה ויקחהו גוטליב על זרועותיו וירקוד. והנה בא

ביתי לקח את לבי. קטן הוא, יפה הוא, חן חדש עם ישן. אמנם לא שונה הוא מכל בתי האכרים, אפס רוח אחרת עמו. ובבואנו הביתה והנה עציץ־פרחים ועוגה חדשה נתנו ריחם, אשר הביאה מינטשי מתנה ליום בואנו. החדרים יפים וטובים, נכר כי ידי אשה חכָמה עשו שם וַתיַפֶּינה אותם. גם חדר המשרתת נבנה. ומשרתת אין לשרת את הבית. אבי שלח לנו את קילא ושלחתיה. ונבוא לאכול בביתו עד אשר נמצא נערה משרתת. בצהרים אנחנו באים ובערב אנחנו שבים.

ובאסרו־חג נסע אבי לארץ אשכנז, לגמור את עסקיו עם בעלי־בריתו, וגם לדרוש שם ברופאים. ויעבור את גלילות הרינוס וישב בעיר וִיסבַּדן, היא ויסבַּדן היושבת על מעינות חמים, כי שם שלחוהו הרופאים. אז תבוא קילא אל ביתנו. כאם היתה לנו.

אחרי־כן נמצאה לנו נערה משרתת, וקילא שבה ביתה אבי. רק שתים שלש שעות ביום באה הנערה, כי לא באה כל היום. אז אמרתי: איכה אשא לבדי טרחת הבית. ואולם אחרי רואי ראיתי כי טוב משרתת לשָעות ממשרתת לכל היום, כי אחרי כלותה את מעשיה הלכה, ואין מפריע אותי מלדבר עם אישי כאשר יהיה אתי הרוח.

החרף בא. ובביתנו עצים ותפוחי־אדמה. אישי כתב את ספרו לקורות היהודים בעירנו, ואני בשלתי מאכלים טובים ועֲרבים. ואחר האכל יצאנו לשוח, אז קראנו בספרים.

ומרת גוטליב תפרה סינר ותתן לי. וירא עקביה את הסינר הגדול ויהתל בי ויקראני „בעלת הבית". ואני שמחתי כי בעלת־בית אני.

אבל לא כל העתים שוות!

נפשי החלה לקוץ בבשול. ואמרח חמאה על הלחם ואתן לאישי לילה. ואם לא בשלה המשרתת ארוחת הצהרים לא אכלנו דבר מבֻשל. כי גם עשות סעודה עראית כָבדה עלי מאד.

ובאחד בשבת לא באה המשרתת ואשב בחדר בעלי, כי רק תנור אחד הסקנו ביום ההוא. אז הייתי כאבן ללא תנועה. ידעתי כי לא יעבוד אישי כי עמו אנכי בחדר, בכל־זאת לא קמתי ולא יצאתי ולא מַשתי ממקומי, כי לא יכולתי לקום. בחדרו פשטתי את בגדַי, ואותו צויתי לסַדרם. וארעד מפחד, פן יגש אלי, כי בושתי מאד.

ומרת גוטליב אמרה: יעברו נא שלשת הירחים הראשונים ושַבת לאיתנך. ואני לא ידעתי שָלֵו, אֵיד אישי הממני. אכן להיות רַוָק נולד, ולמה שדדתי מנוחתו. ואבקש את נפשי למות, כי מוקש הייתי

הסיקי נא את התנור, – אמר עקביה אל האשה, – אם אפפה השמש חמתה, ימתק אור התנור שבעתים.

ועקביה אמר אלי: היום נשיב למרת גוטליב על מכתבה. ומה נשיב? שאלתי. מה נשיב? קרא בעלי ויאמר: אלמד אותך הכמת ההגיון וידעת מה להשיב.

אדרבה!

ויאמר: מכתב כתבה מרת גוטליב כי מצאה לנו דירה, ואנחנו לא השתוממנו למכתב, אות כי דירה דרושה לנו, והדירה אשר אמרה נאה היא, והאשה אשת טעם, גם ידידתנו היא, כי על־כן יש להשען על דבריה. על־כן אמרתי, על־כן אכתוב לה, כי טובה הדירה ההיא בעינינו.

חכי נא רגע, אמר עקביה, כי קול דפיקות בדלת שמעתי. הנה בעלת הבית באה להסיק את התנור. ויאמר: בואי!

והאשה הביאה עצים ותערוך אש, ונקח עמה דברים. ותספר לנו האשה, כי בכפר נולדה, גם אבותיה, גם אבות אבותיה נולדו פה. לעולם לא תעזוב כפר מושבה, פה נולדה, פה גדלה ופה תמות. צפון לבה מדעת, איכה יעזבו אנשים מישבים עיר מולדתם ולמרחקי תבל ידודון, ידודון. בית לך, הכבד ושב בביתך. ואמרת מצא חן בעיני גן חברי. מדוע לא תטע לך גן כזה? למה יהיה אויר שכונתך רע והאויר בשכונת רעך טוב?

בעלי שחק בדברה ויאמר: צדקו דבריך, בעלת הבית, אכן כבר אמרו החכמים: לולא הטפשים לא היה העולם קים! ובצאתה אמר: כמה נכונים דבריה.

הגשם חדל, אך האדמה לא יבשה עוד. בחדרנו בערה האש בתנור, ונשב בחדר ונחם. אשרי הבית אשר אור לו בחרף, ומה־יקר חסדו ביום צנה בקיץ.

ואישי אמר אלי: מרב טובה כמעט שכחנו את דבר הדירה. אך שמעי עצתי והגידי אם ישרה בעיניך. ואמר: דבר, כי שומעת אנכי. ויאמר:

כנוה־שאננים ביתי וגן־ירקות יעטרהו, השקט ושלום סביבו ואוירו כשדה ה׳. ואם מעט הוא, נבנה חדר חדש והיה לנו למעון.

טובה עצתך, אישי, קראתי. אכן אין כבית הזה מעון שלום וברכה.

ונכתוב מכתב־תודה למינטשי גוטליב חלף עמלה וחסדה, ולאבי הודעתי דבר הבית והחלטתנו.

ולא רצה אבי את מעשינו. בכל־זאת לא כפה עלינו עצתו וישכלל את הבית וגם חדר חדש בנה.

עבר חדש ואנחנו שבנו.

במכסה החם, עד פי התכסיתי ועצמתי את עיני. אמרתי: היום ההוא עוד ירחק ועתה אישן וה׳ הטוב בעיניו יעשה!

את אשר קרה אותי אחרי־כן לא אדע עוד, כי ימים רבים שכבתי על ערש־דוַי, אין כֹּח ואין דעת ואין בינה ואין עקביה ואין מכתב מעקביה. אחר פקחתי את עיני ואראה את עקביה יושב על הכסא ופניו מאירים את החדר. צחקתי צחוק־מבוכה וגם הוא צחק, והצחוק צחוק איש טוב.

ברגע ההוא בא אבי החדרה ויקרא: מְהֻלל שם השם! ויגש אלי וישקני על מצחי. פשטתי את זרועותי ואחבקהו ואשקהו וָאֹמַר: אבי היקר, אבי היקר, ואבי הניא אותי מלדבר עוד. הרגעי, משוש גילי, קרא אבי בשחוק ובדמעות: הרגעי, תרצה, חכי ימים אחדים ואחר תדברי ככל העולה על רוחך.

אחר הצהרים בא הרופא הזקן, ראני ויחלק את לחיי ויאמר: בת־חיל! ולאבי אמר הרופא: אכן התעודדה בתך הפעם, ועתה גם כל סמי־מרפא לא יזיקו לה.

וקילא קראה מעל מפתן החדר:
יהי שם ה׳ מבֹרך!
עבר חֹרף, כלתה מחלתי ואנכי נושעתי.

בערב שבת „נחמו״ חגֹתי חג נשואי. כעשרה אנשים נקראו אל החֻפה. כי פאֵר לא בקשנו ושאון עליזים הלאנו. רק עשרה אנשים באו וכל העיר המתה, כי לא נעשתה חֻתנה פשוטה כזאת בעירנו עד היום ההוא.

ואחר השבת עזבנו את עירנו וַנסע לנוַה־קיץ.

בכפר, בבית אשה אלמנה ישבנו. האשה עשתה לנו את ארוחותינו, את ארוחת הערב ואת ארוחת הבֹּקר, ובצהרים אכלנו בבית החולב.

שלש פעמים בשבוע בא מכתב מאבי, וגם אני הרביתי לכתוב. כל מקום אשר מצאתי כרטיס מצֻיָר שלחתי לאבי. עקביה לא כתב, בלתי פריסת שלום. אכן נואנסה חדשה היתה בברכתו תמיד.

ומכתב בא ממינטשי גוטליב, כי מצאה לנו דירה נאה. ותרשום על הגליון את צורת הבית ואת חדריו. ותשאל מענה, לדעת אם תשכור את המעון למען נמצא בית בשובנו.

שני ימים עברו ואנחנו לא ענינו אותה דבר. ויהי ביום השלישי בהיות הבֹּקר, ויהי קולות וברקים וגשם חזק מאד. לאור החלון הכהה ישבנו, נבטנו החוצה וצנה מסאֻבת הקיפה את גויותינו. בעלת הבית באה פתאום, דפקה בדלת, ומקול המון הגשם דפיקותיה לא שמענו. ותשאל אותנו אם תסיק את התנור. ביום־קיץ! קראתי משתאה ואשחק.

השתוממתי כי גם מינטשי גם אבי דברו בעקיפין. בכל־זאת לא פגה שמחתי.

עודני תפוסה במחשבותי ומרת גוטליב אמרה:

תפקיד משֻנה תפקידי, ידידתי: תפקיד דודה רעה. אבל מה אעשה, חשבתי כי שגיונות נערה צעירה שגיונותיך. אבל...

ומינטשי לא גמרה את דבריה ואני לא שאלתי לפשר המלה „אבל".

כחצי שעה עוד ישבה מינטשי עמי ובלכתה נשקה לי על מצחי. מעין נואנסה חדשה הרגשתי בנשיקה הזאת. חבקתי את מרת גוטליב בזרועותי.
הוי שובבה! – קראה מינטשי – הפכת שערותי, הרפי ממני ואתַקנן. – ותקח את הראי הקטן ותשחק שחוק גדול.

למה־זה צחקת, מרת גוטליב? – שאלתי כנעלבה. ותתן לי את הראי. ואראה כי כל הראי מלא חריצים, כי חרתי בכסף החי את השם עקביה מזל, פעמים אין־מספר.

שבוע ימים עבר ומזל לא בא לראות את שלומי. רגע קצפתי עליו כי מוג־לב הוא, כי יָרא הוא את אבי, פן יראהו אבי ורע בעיניו; ורגע פחדתי כי חָלה גם הוא. לא שאלתי את אבי ולא חפצתי לדבר בזה. ואזכור את אגדת בת־הרוזן, אשר הלכה אחרי עיניה ותאהב בן־בלי־שם מדַלת העם ואביה כִּהה בה, אמר: היה לא תהיה. ותחלה הנערה עד־מות, ויראו הרופאים כי נֻחלתה העדינה ויאמרו: נַחלה מַכתה, אין כהה לשִברה, כי חולת־אהבה היא. אז יבוא אביה אל מְאהבה והתחנן לו כי יקח את בתו לאשה. כה שכבתי על מטתי ומחזות שונים הדיחוני. ומדֵי תסוב הדלת על צירה שאלתי: „מי בא שם?" – לבי נהפך עלי וקולי כקול אמי בחלותה את חליה.

ויהי היום ואבי אמר אלי: הנה הגיד לי הרופא כי שַבת לאיתנך. וְאמַר: כעת מחר אצא החוצה. ויאמר: מחר? ויקמט את מצחו. חכי נא עוד שנים שלשה ימים ואחר תצאי, כי מי יודע אם לא יזיק לך האויר חלילה. בעוד שלשה ימים דרך אחרת לנו, שבי פה עד יום זכרון פטירת אמך, אז נלכה יחד לפקוד את קברה. גם את מר מזל תמצאי שם. – ויפן אבי ללכת.

נדהמתי לשמועה הזאת ולבי בי השתומם. מאין ידע אבי כי מזל יבוא שם? האם נפגשו? ואם נפגשו, הלא בשלום נתפרדו ומדוע לא יבוא עקביה לראות את שלומי? ומה יהיה אז?... הייתי נרגשת מאד ושִנַי נקשו זו בזו עד כי פחדתי כי אֶחלה שנית. ומדוע לא יענה עקביה על מכתבי? צעקתי.

ופתאום נדם לבי בקרבי, לא חשבתי ולא הרהרתי, כסיתי את בשרי

היום רד ומינטשי גוטליב באה. שמעתי, אמרה, כי חולה את ואבוא לראות את שלומך.

ידעתי כי אבי שלָחה, ואסתיר מחשבותי וָאֹמַר:

הצטננתי ועתה בריאה אני!

ופתאום לקחתי את ידה ובעיניה הבטתי וָאֹמַר:

למה תחרישי, מרת גוטליב?

הן בלי־הרף דברנו! — ענתה.

אמנם בלי־הרף דברנו ואת העיקר לא הזכרנו.

את העיקר? — קראה מינטשי ותתפלא.

ופתאום אמרה ותרגז:

התאמרי כי לברך אותך ברכת מזל טוב באתי הֵנה?

ואשים את ימיני על לבי ואת שמאלי שטחתי אליה ואקרא:

מדוע תעצרי את ברכתך ולא תברכיני במזל טוב?

ומינטשי קמטה את מצחה ודבריה בנחת השמיעה:

הלא ידעת, תרצה, כי יקר לי מזל מאד, ואולם את צעירה לימים והוא כבן ארבעים. ואף כי צעירה את, לא צפון משכל לבך לדעת, כי בעוד שנים אחדות ועקביה זקן ואת צעירה ורעננה. הוא כעץ ייבש וחן עלומיך יגדל.

שסעתי את דבריה ואקרא:

ידעתי מה בפיה! אני חובתי אעשה!

חובתי?! חובה?! — קראה מרת גוטליב בתמהון.

חובת אשה נאמנה האוהבת את בעלה! — עניתי ואת דְבָרי האחרונים הדגשתי.

ומרת גוטליב החרישה רגע, ואחר פתחה מרת גוטליב את פיה ותאמר:

מתי אתם נפגשים?

לקחתי את שעוני וָאֹמַר:

אם לא בא עוד מכתבי אליו יחַכה לי עתה ביער!

ביער לא יחכה לך, כי בטח הצטנן גם הוא. מי יודע אם אינו שוכב על המטה. אכן כמעשה ילדים קטנים עשיתם, כמעט לא האמנתי בשמעי.

נבהלתי לדבריה ואקרא:

האם חולה הוא?

איך אדע אם חולה הוא? — אמרה מינטשי. — חשבתי כי חולה הוא, כי אחרת אי־אפשר. הלא כילדים התנהגתם, בשמלת־קיץ יצאת ביום־חֹרף היערה.

לא! — קראתי — כי שמלת־אביב ביום־אביב לבשתי!

חלילה לי, אמרה מינטשי, חלילה לי לפגוע בכבודך, כי אמרתי כי שמלת־קיץ לבשת ביום־חֹרף.

וגם אני, כאילו אך „מָתי" העיקר, עניתי:

לא אזכור באיזו שעה היה הדבר, או אולי... חכה נא רגע, אמנם הבטתי בשעון, אבל שכחתי את השעה.

הנשמע כזאת? – אמר אבי במבוכה וישחק: אינה יודעת מתי היה הדבר.

גם אני שחקתי. ופתאום תקף אותי השעול ואתנודד ודקירה עזה דקרה את חזי.

הרגעי נא, תרצה, אמר אבי בקול דאגה, לעת־עתה שכבי על מטתך, ואחר נדַבר את דברינו. ויפן ללכת.

אבי, קראתי אחריו, הַבטיחני, כי לא תדבר את מזל עד אשר אֹמַר אליך דַבֵּר – ודברת!

מה לעשות! – קרא אבי ויצא את הבית.

ובצאתו לקחתי עט ודיו ונייר ואכתוב: „ידיד נפשי, לא אוכל לבוא היום אל היער, כי צנה אחזתני. בעוד ימים אחדים אבוא אליך. לעת־עתה, הֱיֵה שלום ומבֹרך! אני שוכבת על המטה, ואני שמחה כי אהגה בך כל היום באין מפריע". שמתי את המכתב במעטפה, ואצו את קילא לשלוח את המכתב.

למי כתבת את המכתב הזה? – שאלה קילא בחשד – אל המורה!

קראי את האדריסה ותדעי! – אמרתי בקצף ובלעג, כי אין קילא יודעת קרוא וכתוב.

צפורי, גדיי, פנינתי, אל נא בקצפך! חשבתי כי זקן האיש, ואת צעירה ורעננה, ילדה, עתיקת שָׁדַים, לולא ההורמטיס (מחלת הריאומטיזם חלתה קילא) כי עתה על כפים נשאתיך, אבל חשבתי את דרכך, ובכלל: למה כל הגברים?

טוב, טוב, טוב! – קראתי בצחוק – אבל מהרי ושלחי את המכתב, כי לא עת לחכות.

הן לא שתית עוד תה, הבה ואביאה לך מים חמים ותרחצי את ידיך ותשתי חמין.

בהביאה את המים שכבתי. ואותו הרגש הנעים, בהרגיש איש עצמו אחוז־צנה והצנה כמעט רפתה, והכסתות מחממות את כל הגוף והאברים הַלֵּאים כמו נתאחדו עם המצע – הרגשתי הפעם. ראשי היה חם, אפס כי נעים החֹם, גם עיני קדחו, בערו בחוריהן, בכל־זאת לבי היה טוב עלי, גם מחשבותי נעמו.

הנה נתת את המים להתקרר, קראה קילא, ואני כבר הבאתי לך חמין. כל זאת מרֹב מחשבותיך ומהרהורי לבך.

שהקתי. והעיפות הנעימה רבתה. עוד הספקתי לקרוא את המלה „המכתב!" ושֵׁנה נעימה צנחה על עיני.

ומה־זה באה אלי פתאום בחלום הלילה. נפלאים דרכי החלום ונתיבותיו מי ידע.

לקול רגלי אבי הקיצותי ואראה כי עצוב הוא. עיניו הטובות והאדמות הביטו עלי באהבה ובדאגה. בושתי כי אין סדרים בחדרי, שמלתי החדשה מֻנַחת על הרצפה ופוזמקאותי מפֻזרים. רגע שכחתי כי אבי הוא, ורק זאת ידעתי כי איש בחדרי, גבר. עצמתי את עיני מבושה, והנה קול אבי מדבר אל קילא (אשר עמדה על הסף): „היא ישֵׁנה!"

מבוכתי סרה ואקרא:

בֹּקר טוב, אבא!

לא ישנת, קרא אבי, ואני אמרתי ישֵׁנה את – מה שלומך, בתי?

שלום לי, – עניתי, ואנסה לתת קול צלול לדבָרי, אך השעול שָׂם לאפס חפצי. – הצטננתי מעט, אך כבר עברה ההצטננות, והנה אני קמה.

ברוך השם! אבל איעצך כי לא תרדי היום מן המטה.

לא, כי ארד! – קראתי כמתעקשת, דמיתי כי לא יאבה אבי לתתי ללכת אל חתני.

הרגֵש הרגשתי כי עלי להתנפל על צוארי אבי, אולי יסלח לי, כי עשיתי דבר לא־כן. אבי הטוב, אבי הטוב, – צעק לבי בקרבי, אבל אני חזקתי את קולי ואקרא:

אבא, אמש נתארשתי!

אבי הביט בי, חפצתי להוריד את עיני, בכל־זאת חזקתי את לבי ואקרא:

אבא, האם לא שמעת?

אבי חשב כי מחֹם קדחתי דברתי וישתוק, ויבט עלי בדאגה וברחמים, ואל קילא לָחש אבי דבר אשר לא שמעתי. ויגש אל החלון לראות אם סגור הוא.

אם לא עכשו – אימתי? אבל איך אבָרר לו את הדבר הזה. ואתחזק ואשב על המטה וָאֹמַר אל אבי:

אמנם אחוזת־צנה הייתי, אבל כבר רפתה הצנה. שב נא אל המטה, כי דבר לי אליך. גם קילא תבוא, סודות אין עמי.

ועיני אבי כמו יצאו מחוריהן והדאגה כמעט כסתה את אורן.

אמש נפגשתי עם מזל ונדַבּר את דברינו. מה לך, אבי?

ילדה רעה את! – קראה קילא נבהלה.

הסי, קילא! – קראתי. ובכן, אבי, הגדתי לו את כל לבי. אך למה אַרבּת דברים הפעם, ארש נתארשתי לו.

הנשמע כזאת? – צעקה קילא ותפרוש ידיה כנואשת.

הסי, קילא! – קרא אבי ורוח אחרת היתה בו. וכמו להבליג על מורש לבבו שאל: מתי היה הדבר הזה?

טוב! — הוצאתי את שעוני ואשאל:
באיזו שעה?
באיזו שעה? — בשש שעות!
שחותי לַשָּׁעון פי ואֶשק את המספר ההוא.
וחֹם השעון אשר היה תלוי על לבי עָרב לי מאד.

שַׁבתי הביתה וכל גופי רועד. בלכתי בדרך רחפו עצמותי מקֹר וְאָמַר אבוא הביתה ויחלוף. והנה באתי הביתה ולא עבר, כי הלך וגדל. מאסתי מאכול לחמי, ולועי העיק מאד. קילא בשלה לי תה, ותשם לימון וצוקר בתֵּה ואשת. ואשכב על המטה ואתכס ולא יחם לי.

הקיצותי ובגרוני מועקה. הדלקתי נר ואכבהו, כי פרצה שלהבתו האדֻמה ותכאב לעיני. עשן הפתילה וידי הקרה הרבו את רגשותי אי־נֹעם. השעון דפק ואני נבהלתי, דמיתי כי אחרתי לבוא היערה למועד אשר אמר מזל. מניתי מספר השעות ואתפלל לה׳ כי ישַׁנה עתים ויעצור את המועד. שלש, ארבע, חמש! הה, עתה כי עת לקום שנתי תעצרני. מדוע לא ישנתי עד־עתה, ועתה אבוא אל מזל ולֵיל־נדודים בעיני. ארדה נא ואסירה את עקבות שנתי. אבל איככה ארחץ ואני הצטננתי. מששתי את קרנות המטה וארד.

קֹר נורא אחזני, לא מצאתי את מקומי. הנה פה הדלת, או אין זאת כי־אם דלת הארון. איפה הגפרורים ואיה החלון? מדוע הסתירה קילא את החלון בוילאות? הן אפול וארוצץ גֻּלְגָּלתי בשלחן ובתנור; לעזאזל, היכן המנורה? דבר לא אמצא הפעם, אולי חָשך מאור עיני ואני עִורת! — ועתה כי אפסה כל תקוה להנשא לאיש, יקחני מזל לאשה וכאשר יוליך איש את העִור יוליכני. הה, מה־זאת עשיתי, כי באתי עליו בדברים! — ברוך השם כי מצאתי את המטה, תודה לאל חסדי.

שכבתי על המטה ואתכס ולי נדמה כי עודני הולכת, כמה וכמה שעות אני הולכת. לאן? והנה זקנה אחת עומדת בדרך, מחכה כי אשאל אותה לדרך. הלא זאת היא הזקנה אשר ראיתי לפני חדש, בצאתי ביום בהיר אל מחוץ לעיר. והזקנה פתחה את פיה ותאמר: הנה היא! כמעט לא הכרתיך, האם לא בת לאה את? הלא בת לאה את! אמרה הזקנה בהריחה טבק, ומרֹב דבריה לא נתנה לי לענות דבר. ואנע לה בראשי כי בת לאה אני. ותוסף הזקנה ותאמר: הלא אמרתי כי בת לאה את, ואת עברת עלי כאילו אין דבר. הנה כי כן לא ידעו הטלאים הרכים את מקום המרעה שם רעו את אמותיהם. ותפטם את חטמה שנית ותאמר: הלא מחלב שָׁדַי הינקתי את אמך.

ידעתי כי חולמת אני ובחלומי השתוממתי. אחת, כי ידעתי כי אמי ינקה משדי אמה, ומה־זה דברה הזקנה כי מינקת אמי היא; ושנית, הלא ימים רבים לא ראיתי את הזקנה, ולא חשבתי עליה ולא עלתה על לבי,

ואביט בפניו וְאֹמַר:

לא אלך אל ביתי!

מזל שתק. ואני לא ידעתי אנה אני באה. רבו הדברים בלבי ואירא פן יעזבני מזל ולא הגדתי לו עוד דבר. בינתים יצאנו את העיר ונבוא היערה:

וכל שיח היער כמעט צמח, וכל רָאשי עלי הלבנות לבלבו ושמש חדשה תזרח על היער. ויאמר מזל: הנה בא האביב. וירא מזל את פָּני וידע מזל כי הכעיסני בדברו, ויעבֵר ידו על ראשו ויאנח.

ישבתי על גזע־עץ ומזל נבוך ומרדף אמרים, וירא את שמלתי שמלת־האביב ויאמר.

עוד לח העץ!

ידעתי כי לח העץ, ושמלתי כי קלה. בכל־זאת לא קמתי ואתענג על הרגש האי־נעים הזה אשר הרגשתי בשבתי. ומזל חִוֵּר, עיניו כמו כבו, רק על שפתיו טס צחוק מְשֻׁנֶה. חשבתי כי ישאלני: „הנרפאה ידך מנשיכת הכלב?" הרגש האי־נעים גבר.

ופתאום חשתי אשר אשר לא ידעתי עד־הנה, חֹם נפלא חמם את לבי, דומם החלקתי את שמלתי הרכה. נדמה לי, כי האיש אשר אני יושב עמו ביער בראשית האביב כבר הגיד לי את כל לבו. ואתמה בשמעי אותו מְדַבֵּר:

את קולך שמעתי בלילה. האמנם היית לפני חלוני?

לפני חלונך לא הייתי, אמרתי, אמנם על משכבי בלילה קראתיך. כל הימים אני הוגה בך. את עקבותיך חפשתי בבית־החיים, על קבר אמי. בקיץ העָבר הנחתי פרחים בדרך, ואתה עברת ואת פרחי לא הריחותָ.

ואני אומר לך, אמר מזל. כי הרגש הזה עבוֹר יעבור. עודך צעירה ואיש אחר לא לקח עוד את לבך, על־כן הגית בי. ראית את הבחורים והמה ריקים, ותראי אותי ולא השתעממת בחברתי ותאמרי זה הוא. אבל מה נעשה במצאך את האיש אשר יקח את לבך באמת. הנה הגיעו הימים שמנוחתי יקרה לי מכֹּל. חשבי דרכך, תרצה, וראי כי טוב כי נִפָּרד בעוד מועד.

אחזתי בגזע־העץ ובכי עצור פָּרץ מלבי

ומזל הניח ידו על ראשי ויאמר:

נהיה נא ידידים טובים!

ואשא את קולי ואקרא:

ידידים! מה־שנאתי את הרומנטיקה הזאת!

ויפרוש מזל את ידו החמה, ואני שחותי את פי על ידו ונשקתיה. וינח מזל את ראשו על כתפי וַיִּשָּׁקֵה.

השמש שקעה ואנחנו שַׁבנו הביתה. וצנת האביב אשר פי־שנים בכֹחה אחרי יום־שמש נִחתה בעצמותי.

ומזל אמר: עוד נקח דברים.

מתי?

מתי? חזר מזל על דבָרי, כאילו לא הבין פֵּרוש המלה. מתי? —:

מחר לפנות־ערב ביער.

השלג. ובבואי אל הנהר והנה הוא שומם, הקרח נמס כמעט ורגבי הקרח לרבץ עורבים. משתי דקירות בחזי, הרופא נתן לי סמי מרפא, ויאסור עלי לעמול בלמודים. חותמת אני את למודי בשנה הזאת – אמרתי לו. אם כן, אמר הרופא, אם כן תזכי להורות הוראות בגויים אחר שנה. ואני בעבור לכתי עם התלמידות בחרף ההוא להחליק על הקרח כמעט אהבתי את הסמינריון. בטל דבר – בטלה אהבה.

בעת ההיא טהרו את הבית לחג הפסח. ואקח את הספרים הישנים מתוך הארון לשטוח אותם באויר. וכל ספר אשר כריכתו הָשחתה אמרתי אביאה אל הכורך. אז מצאתי בארון את המזרח, שהיה בבית אבי אמי, ואשים אותו עם הספרים בילקוט, להביאהו אל הזגג, כי נשברה הזגוגית וזהב המסגרת שף, וחוט הַשָּׁני אשר קשרה אמי עליה השלום, כדי לתלות אותו על הקיר, נקרע.

כמעט שהלכתי ותבֹא התופרת את שמלתי החדשה, שמלת־האביב. ואלבש את השמלה ההיא ולא פשטתיה עוד. ואשים את כובעי לראשי ואלך אל הכורך ואל הזגג.

אני בבית הכורך ומזל בא, וירא את הספרים אשר הבאתי וישלח ידו אל המזרח, אשר היה לוטה בנייר, וישאל: ומה הספר הזה?

ואסיר את הנייר וָאֹמַר:

חכה נא, אדוני!

ואקח את החוט אשר קשרתי אותו לאות על ידי, אחרי פגוש מזל אותי עם הכלב, ואקשור את החוט על המזרח ואתלה אותו על הקיר. ויבט מזל וישתאה.

ואקרא מעל המזרח:

אשרי איש שלא ישכחך!

ומזל הוריד לארץ ראשו.

נתאדמתי ועיני מלאו דמעה. רגע חפצתי לצעוק: אתה הבאת עלי את החרפה הזאת! ורגע חפצתי להתרפס לפניו. בכל־זאת לא סר טעמי ואדע כי אין להתמהמה עוד בבית הכורך, כי־אם לצאת מהרה.

ואצא והנה מזל לימיני. אז התפרצתי בצחוק ואֵבְךְ קול גדול. הנה נא ידעת, אדוני! – קראתי. גרוני נִחר וכמעט בושתי מפני קולי. ויקח מזל את ידי וינחמני. וידו הקרה רעדה כקולו.

ויפן כה וכה ויאמר:

עוד מעט ויִראונו.

ולבי ידע את כל אשר נעשה ואמחה את דמעותי ואת שערותי היטבתי. בכל־זאת לא שב אפי. יִראו! – אמרתי – אחת היא לי!

רגעים אחדים הלכנו וגבוא עד לפני רחוב ביתי, ומזל אמר:

הנה בית אביה!

ימי־הסתיו האחרונים היו על הארץ ודודתי שבה הביתה. דרך השדות שבתי מבית־הנתיבות. נמוגו שריקות המסע ותפוחי־האדמה הוצאו והשדות החשופים הבהיקו תחת שמש צהבה והדמדמניות נשאו עין. זכרתי את אגדת הדמדמניות ולא ידעתי נפשי.

על בית אכר עברתי, שם קניתי פרות בקיץ ויתן לי אגדת אסטרים. לקחתי את פרחי הסתיו ואלך. ויהי בצאתי ואראה כי קרובה אני לבית מזל, ואמר אלכה נא ואברכה אותו בבואו, כי מאז בואו לא ראיתיו.

מזל לא היה בביתו, והמשרתת הזקנה ישבה על כבש הבית ותחכה לבואו. מפני נכדה, מפני קפירמילך, עזבה את בית אדוניה ותלך לגור בכפר, ועתה בהביאה את תבואת הסתיו הצעירה סרה לראות את שלומו. ותעצור אותי הזקנה ותספר לי דברים טובים על מזל אדוניה ועל שתיקתו, כי מדת השתיקה היתה בעיניה כמדה עליונה. במושגיה הפשוטים הללה את מזל ואיי שמחתי לשמוע. פזרתי את האסטרים על מפתן ביתו ואשוב.

אחרי ימים אחדים קבלנו מתנות מדודתי. גם את קילא זכרה ותשלח לה שמלה חדשה. אבי ראה ויאמר: מתנות שלחה, ואולם במות אמך לא באה הנה ולא השגיחה עליך! עתה ידעתי על מה התאונן אבי.

עבר סתיו. לבנונית כהה תכסה את עין הרקיע ואדי עשן ירוצו אנה ואנה. דלף טורד כל היום וגגות הבתים יבריקו. העלים הקמלים האחרונים נכפפים תחת נטפי הגשם, ועגמימות נאלחה כובשת את העולם. נשיאים ורוח וגשם וקר.

ונטפי הגשם התקררו ויקפאו, וכמחט בבשר יכאיבו. בבית הסיקו את התנור ועל אדני החלונות הניחה קילא חציר גגות. התנור בוער כל היום וקילא החלה לבשל מאכלי חרף לארוחת הבקר.

והשלג החל לרדת. הדרכים התכסו שלג ופעמוני עגלות־החרף צלצלו ויצהילו. ובצאתי מן הסמינריון והנה נושאות הנערות על שכמיהן נעלי־ברזל, הולכות להחליק על הנהר. גם אותי פתו ואפת. קניתי לי נעלי־ברזל ואחליק עמהן.

השלג רבץ על־פני האדמה הקפואה וחוטבי־עצים בקעו עצים ברחוב, וריח האויר הטהור בלול בריח נסרת ועצים מבקעים. הקר הולך וגדל והשלג חורק תחת רגלי כל עובר. ואני רצתי עם נערות לגמא נהר עם נעלינו.

טובים היו הימים האלה אשר החלקתי על הקרח. גופי הוסיף כח ועיני כמו הגדילו, נתערטל המבט מענני תוגתו ולכל בשרי היה מרפא. אבלתי לתאבון, ובשבתי על הספר לא הרגשתי את גופי. פעמים, בשובי הביתה וקילא עומדת כפופה, נגשתי אליה בלאט וארים אותה פתאום. לשוא צעקה קילא, בנעלי־הברזל צלצלתי, והקולות החרישו את קולה.

אפס כי לא ארכו הימים האלה. שמש לא זרחה, בכל־זאת נמס

כצעדים אחדים ממנו והלאה עמד הבית הגדול. שאון ילדים בחדריו וקול אשה לא חדל. השמש שקעה ותאדם את ראשי העצים ורוח קרה נשבה פתאום. יום חם היה! אמרה מינטשי חרש, הקיץ עובר! הוי, שאת לא אוכל את הקולות האלה! ותנח את ידה על ראשה. מיום בואם הנה שבת קול צפור בגן.

הכלב נבח שנית ומינטשי פעתה אליו בפיה: מה אתך, מעות? ותאמר אלי: השמת לבך, תרצה, כי בבוא נושא־המכתבים ינבח הכלב? כלב אין בביתנו, עניתי, ומכתבים אין כותב אלי.

ומינטשי לא שעתה אלי ואל דברי ותאמר: כאשר נסעה גיסתי מזה ותודיעני את שובה, לא בא המכתב בעתו, כי ימים רבים התגולל מאחורי הגדר ועל המעטפה כתב נושא־המכתבים: „מחמת הכלב לא הבאתי את המכתב הביתה!" מעות! חכמי! בוא הנה! — קראה מינטשי לכלב ותחלק את עורו עוד.

דמדומי הערב העטו אותנו ובחלונות זרח אור. נלכה נא הביתה, תרצה, עת להכין ארוחת־הערב. ובלכתה אמרה: וגם מזל ישוב בקרוב! ותחבקני.

באנו הביתה. פועלי בית־החרשת באו לברך את אדוניהם בערב, כי לא באו ביום בבוא כל האורחים. מינטשי ערכה לפניהם שלחן. כטוב לב הפועלים ביין שרו שירים, והפועל אשר יצא מבית־האסורים היטיב את לבנו בספורים אשר שמע מפי האסירים. גוטליב חכך את ראש הטמו כדרכו. — הבטתי בפני מינטשי ופניה מלאים עז ומרץ, לא נכר יגונה.

עברו ימי החג ושמי הסתיו נחו על־פני העיר. אבי היה טרוד בעסקיו ולא בא בצהרים אל הלחם הביתה. בימים ההם הראיתי לדעת את הסתיו ואת יפיו. מראה היער החום ועלי־נחשתו בצרו פני תבל.

למודי הסמינריון החלו שנית ויעמיקו. בשנה ההיא הובילו אותנו המורים לבתי־הספר, למען נסות כחנו בהוראה. אני לא הוספתי כשרון, אכן עשיתי ככל אשר צויתי.

מר מזל שב העירה. שמעתי כי בא בדברים עם חוקרי קדמוניות והנהו אוסף חמר לתולדות היהודים בעירנו. חופר הוא בבתי הקברות ומגלה עתיקות מני עפר. כנראה, מלאה העבודה הזאת את כל לבו, כי קרא אותו המנהל לשרת שנית בסמינריון, כי זכר קפירמילך כבר נשכח, ולא בא לקול הקריאה.

בעת ההיא באה אחות אבי הלום, כי נכבדות דברו לבתה פה, ותבוא לראות את העלם. זאת דודתי לא היתה כאבי, כי ערה היתה, חיים אהבה. אבל אבי לא הראה לה אות אהבה. שמח אני, בתי, אמר אלי אבי, כי מצאה דודתך חן בעיניך, אמנם אשה טובה היא, חן ונעם בכל תהלוכותיה, ואולם אין נפשי אליה. אולי בגללך כל תלונותי עליה. — וידום.

ואבי אמר אלי: הנה לנדא הזקן דבר אתי על־אודות בנו, כי נפשו קשורה בנפשך, ועתה הגידי לי ואשיב אותו דבר. וירא אבי כי נבוכה אני ויאמר: עוד יש עת לדבר בזה, הן לא עמד העלם לצבא, ואת – את צעירה לימים.

ימים אחדים עברו ולנדא החל לכתוב אלי שנית. ומכתביו — מכתבי מליצה וחזון על ישראל וארצו. מני כפר שרשו ועבודת האדמה ידע מנעוריו, בכל־זאת לא חדלה הארץ לתת לו חלום וחזון.

לאט לאט חדלו מכתביו ויבוא לעתים ברגל העירה. עֻנה בדרך כֹּחו, לבל יצלח לעבודת המלך. ויסובב בשוָקים וברחובות עם ה„מסתגפים" לילה. אֶזכרה נגינתם בלילות ונפשי תלבש חרדות. זכרתי את דודי, אחי אמי, אשר נפח נפשו בצבא. וָאמַר: לוּא יאֻשר לנדא על־יָדי, כי עתה הייתי לו לאשה.

ויהי היום ואבוא להפקיד כסף בבית־הדאַר, כי כסף אצרתי לי בבית־הדאַר. ואפגוש את לנדא שם. כמעט שעברתי עליו ויראני ויגש אלי. מה פניו! עיניו העמיקו, לחָייו שֻפו וריח בגדיו כריח הטבק הקר. במסתרים בכתה נפשי מפני מראהו.

שבתי הביתה ואקח ספר, כי אמרתי אלמד ואפיגה את צערי. וילחץ הכאב את גרוני ולא יכולתי ללמוד. ואפתח ספר התהלים ואקרא בקול, אולי יתעשת האלהים ולא יאבד העלם הזה.

ובבית גוטליב בנו הבונים ויעשו את האגף השמאלי מעון לאחיו, אשר בא לשֶבת עמו, כי שֻתָּף היה בבית־החרשת. ויעשו חג חֲנֻכת הבית, כי לא עשה גוטליב חג חֲנֻכת הבית עד היום ההוא, כי רק עתה נבנה הבית כאשר היה עם לבבו.

גוטליב נהפך לאיש אחר. גם את זקָנו שִנה. ראיתי את האחים ואצחק, כי זכרתי את דבר מינטשי בבואה בית אביהם בפעם הראשונה.

לעת האכל בצהרים הוציא גוטליב מכתב ויאמר אל אשתו: כמעט שכחתי כי מכתב בא היום. ממי? שאלה מינטשי. ויאמר: מוינא! ותשאל: היש אתו חדשות? ויאמר: אין כל חדש, כי־אם ברכה לחנֻכת הבית. גם מצב אמו לא הוטב ולא הורע.

ידעתי כי במזל דברו, כי שמעתי אומרים חלתה אמו וילך אל אמו וִינאה. ואזכור יום שִבתי בביתו ויהי לי כזכרון ברכה מעולם אחר.

אחרי האכל יצאה עמי מינטשי לגן. בשבתה עם גיסתה לא מצאה נֹפש ועתה זכרה ימים מקדם. „מִעְוּת!" קראה פתאום, וכלב קטן קפץ לקראתה. כמעט נבהלתי. ומינטשי החליקה את ראשו באהבה ותאמר: מִעוּת, מְעוּת, מְעֻוּת בני! אף כי כלבים שנֵאתי העברתי את ידי על עורו ואחליקהו. הכלב הביט בי מתוך חשד, ואחר נבח נביחות רצון. חבקתי את מינטשי הבודדה, ומינטשי נשקה לי.

את אבי וְאָמַר: היבוא הנה? ויאמר: איכה אדע את הדבר? אולם מענה פיך יפיק ממני רצון, כי מחשבותיך לא צפנת.

הורדתי לארץ ראשי. אלהים, אתה ידעת את לבי!

אל הוברי שמים לא נלך, אמר אבי בלעג, ואת החוזים בכוכבים לא נשאל אם תמצאי חתן. — ולא יסף אבי לדבר בזה עוד.

ויהי ביום הראשון בערב ויבוא אבי הביתה ואיש עמו. ויצו אבי לשפות חמין ולהדליק את המנורה הגדולה, גם ראה בתנור אם חם הוא; וישבו לפני השלחן וידברו. והאיש לא הסיר את עיניו ממני, ואשוב אל חדרי לעשות את מלאכתי.

אני עם עבודתי ועגלת־חֹרף עמדה לפני החלון, ותבוא אלי קילא ותאמר: אורחים באו, לכי אל האולם. וְאָמַר: לא אלך, כי רבה העבודה אשר עמי היום. וקילא לא הרפתה ממני ותאמר: אדמה, כי ליל־שמחה הוא, כי צוה אביך ללבב לביבות. אם כן, אמרתי, אם כן אעשה עמך את הארוחה. לא, אמרה קילא, כי אל האולם תלכי. האיש אשר בא עתה עלם יפה־עינים הוא.

הגם גוטסקינד שמו? — שאלתי את קילא בלעג.

מי?

גוטֶסקינד! האמנם שכחת את האיש ואת שיחו?

נפלא זכרונך! — ענתה קילא ותלך.

עת האכל הגיעה ואבוא אל האולם ואשתומם, כי נהפך העלם לאיש אחר. גם נבוך לא היה כבראשונה. וכובעו, כובע עזים שחורות — לְוית־חן ללחייו האדֻמות.

ואחרי כן בא לנדא שנית. בעגלת־חֹרף בא ואדרת־זאבים לבש. וריחו כריח יער בחֹרף. כמעט ישב ויקם, כי לסור אל צורפי הנחשת בא, ויט אלינו, אולי אסע לשוח. ויתן לי אבי את אדרתו אדרת־שער, ונסע.

על נתיבות שלג דהרנו לאור הירח. ויפזו רגלי הסוסים ברָן יחד פעמוניהם. ישבתי לימין העלם ואביט בעד עור החיה, והאדרת העטתני ואת פי, ולא יכולתי דבר.

ולנדא עמד לפני בית הצורף וירד, ויוציאני מן העגלה ונבוא הביתה. שם מזגו לנו שרף לִבנה ויצלו תפוחים לכבודנו. ולנדא צוה את הצורף לבוא מחר אל הכפר, להיטיב את היורות בבית משרפות היין. כנגיד ומצַוה דבר וכל אנשי הבית מקשיבים לקולו. הבטתי בפני לנדא ואשתומם: הזה העלם, אשר כאנקת לב בודד מכתביו?

בשובי לא גלמתי באדרתי פי, כי הסכנתי עם הקֹר. בכל־זאת לא דברנו דבר, כי הקיפה הדממה את לבי. גם לנדא החריש, רק לרגעים הוציא קול; כנראה, דִּבר אל הסוסים.

שַׁבתּי הביתה ונפשי מלאה. כאיש אשר שתה לשכרה נעו מעגלותי בדרך. הלבנה שפכה אורה ועל נתיבותי נגה אור.

ובלכתי שַׁתִּי עצות בנפשי. אמרתי: אם אספרה לאבי, כי בבית מזל הייתי, פן ישמע ורע בעיניו. ואם לא אספר, והקימותי קיר מבדיל ביני ובין אבי, כי צפונות אתי. על־כן אמרתי: אגיד; גם כי יכעס, הלא יִראה כי נאמנה רוחי עמו ולא אכַסה ממנו דבר.

ויהי בבואי ויבוא גם הרופא, כי שמע כי חלה אבי, ואשים מחסום לפי ולא דברתי דבר, כי איככה אספרה בפני זר. ולא התחרטתי בלבי. אדרבה, „סודי" הצהיל את רוחי וכעין ענג גופני הרגשתי כל הימים.

שלֵוה הייתי בביתי. בסוד עלמות לא באתי ואגרות שלומים לא כתבתי. ויהי היום ונושא המכתבים הביא לי מכתב. והמכתב מכתב עברי, אשר כתב לי עלם בודד בכפר. „וכתועה בליל שואה לכוכבי אל ירים עיניו, אמר עם הספר, כן נשאתי מכתבי אליך הפעם, עלמה עדינה, שוחרת תושיה!"

עוד המכתב בידי ומורי סגל בא אל השעור. וָאֹמַר אליו: מכתב עברי קבלתי. ויאמר: ידעתי. ויספר לי המורה את כל דבר העלם כי תלמידו הוא, בן חוכר הכפר.

עברו שמונה ימים ואת המכתב שכחתי. ואלך אל הסמינריון והנה אשה ובחור נצבים שם. ויהי כראותי את הבחור ואדע כי כותב המכתב הוא. ואגיד לאבי וישחק. ויאמר: בני כפרים! וָאֹמַר בלבי: על־מה עשה העלם ככה לי, מה הראיון המשׁנה הזה.

ופתאום ראיתי את העלם בחזון, ואראה את מבוכתו ואת אדם פניו, ויצר לי כי לא עניתי לו, פן חכה וַיֵּעלב. ואדור נדר וָאֹמַר: מחר אכתוב לו. אמנם לא ידעתי מה. – וגופי נדם במתק הַשֵׁנה. זאת הַשֵׁנה המתוקה, עת ישליו עורקינו והנפש במדת ההשתוות.

אבל גם ביום השני וביום השלישי לא עניתי לעלם, וכבר אמרתי לא אענה עוד, ויהי בהכִיני את שעורי והעט בידי, משכתי לתְמי בעט והנה מענה לעלם. רק שורות אחדות כתבתי.

קראתי את מכתבי וָאֹמַר: לא אל המענה הזאת התפלל. גם הנייר לא השביעני רצון. בכל־זאת שלחתי את המכתב, כי ידעתי כי מכתב אחר לא אכתוב עוד. אז אמרתי: לא אוסיף לכתוב אליו מכתבים, כי אין נפשי לכתוב מכתבים. ויהי מימים ומכתב מן העלם לא בא, ויצר לי, כי מנע ממני לבוא בכתובים. ואולם לאט לאט שכחתי את העלם ואת מכתבו. ומכתבי אשר כתבתי – חובה היא ועשיתיה.

ויהי היום ואבי אמר אלי: התזכרי את האשה ואת העלם? וָאֹמַר: זכרתי. ויאמר: הנה בא אלי אבי העלם וידבר אתי על־אודות בנו. הלא תביני לָמָּה ירמזון מליו! המשפחה — משפחה טובה והעלם משכיל. ואשאל

הוא זה? ויאמרו לה: זקנך! ותשתאה לו. ותקרא: ומה התלתלים היורדים על לחייו והספר אשר הוא קורא בו? ויאמרו: תלמוד ילמד ואת פאותיו יסלסל. ויספרו לה את מעשה הזקן. מני אז התהלכה כצל, גם בלילה לא שכב לבה, כי חלמה חלומות. פעם יֵראה אליה זקנהָ, יקחה על זרועותיו והיא החליקה את זקנו, ופעם ראתה את זקנתה וסדור התפלות בידיה ותלַמד אותה הזקנה את האותיות הקדושות, ובקומה משנתה כתבה את האותיות על הלוח, ויהי הדבר לנס, כי לא ראתה מעודה ועד היום ההוא ספר עברי. וניצוץ אדני ללהב יצא ויהי לשלהבתיה בלבה, והיה בראותה איש חדש ואמרה לו: הגידה נא לי דבר מתורת ישראל — ולא ידע.

ובבית אביה פקיד צעיר והוא יהודי, ותאמר אליו: הורני תורת ה׳. ויאמר: אהה, כי לא ידעתי! עודם מדברים ושליח הרב בא לקנות את החמץ, ויאמר לה הפקיד: דברי נא אתו, כי יהודי חרד הוא. ותדבר אליו ככל הדברים האלה. ויאמר לה האיש: תבוא נא גברתי לביתי היום וְתָחֹג עמנו את חג הפסח ושם נדַבר. ותבוא בית האיש לילה ותסב עמו ועם אנשי הבית וילך לבה אחרי אלהי ישראל ובמצוותיו חפצה מאד.

והפקיד ההוא, הוא אבי עליו השלום. תורה ומצוות לא למד, אך לב טהור ברא לו האלהים ותדבק בו אמי ושניהם דבקו בדת אל.

אחר נשואיהם נסעו לוינא, כי אמרו: שם לא יכירנו איש. בנפשו הביא לחמו, ולא לקחו מכל אשר לאביה דבר. לאט לאט הסכינה אמי עם מעמדה החדש. ותשכח את ימי נעוריה, ואבי עָבד פי־שנים ויחשוך את נפשו מטובה, למען אלמד בבתי־הספר הטובים ולמען אגיע אל מרומי החברה על־ידי החכמה והמדע, כי לא ינחיל לי הון ביום מותו, ויהי בעיניו כאילו גרשני מנחלתו, כי לולא נִשאה אמי לו, כי עתה כבן אצילים הייתי. ואמי לא בקשה חשבונות הרבה. כאשר תאהב אם את בנה אָהבה אותי כל הימים.

היום רד מאד ומזל כלה לספר ויאמר:

סלחי, גברתי, כי הרביתי דברים היום!

וָאֹמַר:

למה תאמר סלחי, ואתה היטבת עמי. ובזאת אדע כי לא תשנאני עקב אשר גלית לפני את מערכי לבך, אם לא תמנע את דבריך עוד.

ומזל העביר את ידו על עיניו ויאמר:

חלילה לי לשנוא אותך. אדרבה, שמחתי כי מצאתי אזן קשבת לדבר על אמי היום, כי רבו געגועי עליה. ואם מעט לך וספרתי כהנה וכהנה.

ומזל ספר לי על־דבר בואו הנה, אפס את אמי ואת אביה לא הזכיר. ויספר לי מכל עמלו, כי את אשר החלה אמו לעשות בשובה אל אלהי ישראל נכסֹף נכסף לכַלות, כי שב אל עמו. והם לא הבינו לרוחו. כזר התהלך ביניהם — קרבוהו, ובהיותו כאחד מהם חָלק לבם ממנו.

עץ בתנור ואנכי חשתי לעזרתו. ובהחישי שטחתי את כפי ותפול תמונה מן השלחן. וארים את התמונה והנה תמונת אשה היא. ומבטה כמבט הנשים השאננות אשר לא חסר להן כל־מאומד, ואולם על מצחה תלין דאגה, כי לא תבטח באָשרה.

תמונת אמי היא! – אמר מזל ויעמידה. – אחת היא תמונתה, כי לא נצטלמה מימי נעוריה, כי־אם פעם אחת בנעוריה נצטלמה. שנים רבות עברו מני אז, ופניה אינם עוד, בכל־זאת מדי זכרי את אמי בצלם התמונה הזאת אֶחזה פניה תמיד, כאילו חלף הזמן ללא־דבר וחליפות הימים כלא היו.

אם החדר ושקטו היו עליו ויפתח את פיו, או אני היושבת לפניו בגשף כערב יום? – ומזל דבר ארֻכּות ויספר לי מכל המוצאות את אמו העדינה:

אמי ממשפחת בודין באך, וכל משפחת בודין באך מומרים. זקנה רבי ישראל עשיר היה מכל בני המדינה, לו בית משרפות יין, ושדות וכפרים אין קץ. הוא תמך בימינו תלמידי חכמים ויבן בתי מדרשות לתורה. ובספרים, אשר נדפסו בימים ההם, יתנוסס שמו לתהלה, כי הזיל כסף וזהב והגדיל תורה.

הוא במיטב שנותיו והנה יצאה הגזרה כי אסור לישראל לקנות קרקעות. ואיש מישראל אשר לו אחֻזת שדה והיתה אחֻזתו למלך. ויהי בהודע לו דבר הגזֵרה ההיא, ויקם ויסע אל עיר־הבירה, וישתדל לפני המלך והשרים להעביר את רֹע הגזֵרה, וכל עמלו היה לריק. אז בא בית הכֹּמר וימר את דתו וישב אל ביתו ואל נחלתו.

וזה יסַפר:

בבואו הביתה ואשתו מתפללת תפלת „עלינו" ויאמר לה: הנה המירותי את דתי, מהרי קחי את הילדים ולכו אל הכֹּמר. ותרק שלש פעמים ותאמר „שלא עשני כגויי הארצות", ותשק לסדור ותקם היא וכל בניה וימירו את דתם.

ויהי בעת ההיא ותלד בן וימל האיש את בנו, כי שמרו מצות ה', רק לעיני הגוים גלו גיותם. ויעלו מעלה מעלה, גם כבוד אצילים נתַּן להם. אפס הדור הנולד לא זכרו את אלהי עושיהם ובהעצר הגזֵרה לא שבו אליו. אינם יראים את ה' ואינם עושים כתורה וכמצוה, מלבד ערב פסח אשר יבוא שליח מטעם הרב ומכרו לו את חמצם, כי לולא זאת לא ישתו בני ישראל את „יי"שם", כדין חמץ שעבר עליו הפסח.

ואמי נכדת הבן הצעיר. את חֻקי הקתולים לָמדה, וכל עמל הכֹּמר היה לריק. יארכו הימים ולא תמלא האזן משמוע את כל ענותה, עד אשר רִחם ה' עליה ותמצא מרגוע בצלו. כי גם לבית־נזירות מסרוה בידי מורות קשות והיא לא רצתה את דרכיהן ותהגה בסתום ובנעלם ממנה.

בעת ההיא מצאה את תמונת זקנה, ותארו כתֹאַר רב. ותשאל: מי

גוטסקינד השדכן לא יבוא עוד בספר הזה, אמנם את שמו אזכיר פעם, דרך־אגב.

עברו ארבעה ימים לפגישתי עם מזל ואני לא הלכתי לבית־הספר. ואירא פן יראה אבי ודאג לי. שַׁתִּי עצות בנפשי מתי אבוא לבית־הספר: אם אבוא לבית־הספר ומזל בבית־הספר ואבוש, ואם ביום אשר אין מזל בבית־הספר וארעד לקול רגליו. ועתה אלכה ואבוא אחר אשר החל למודו ויראני פתאום. ואלך אל הסמינריון והנה החל השעור ואיש אחר קורא.

ואשאל את אחת התלמידות: מדוע לא בא מזל היום? ותאמר: גם תמול גם שלשום לא בא מזל אל הסמינריון, ומי יודע אם יבוא עוד. וָאֹמַר לה: חידות לי דבריך! ותען אותי העלמה: יד אשה באמצע! ואחרד. ותספר לי הנערה, כי עזב מזל את בית־הספר על דבר קֶפירמילך המורה, כי כסף יקבל קֶפירמילך מאת זקנתו, והיא משרתת בבית מזל. ותשם את הכסף במעטפה אשר לקחה מסל המכתבים אשר לאדוניה. ויהי כי פתח קפירמילך את המעטפה והנה מכתב במעטפה אשר כתבה תלמידת הסמינריון למזל. ואבי הנערה נושה כסף בקפירמילך, ויאמר קפירמילך אל האיש: מחוק את חובי ואתנה לך מכתב בתך, אשר כתבה למאהבה למזל! וישמע מזל ויצא מן הסמינריון, פן ירע למוסד בגללו.

שַׁבְתִּי הביתה ואשמח כי לא יורה מזל בסמינריון, ולא אמרתי בלבי: נשבר מטה לחמו! אכן מעתה לא אראהו כפעם בפעם, אך גם בוש לא אבוש מפניו כי ראיתיו. ונפשי בחלה פתאום בבית־הספר. אז ישבתי בבית ואעזור לקילא בכל מלאכת עבודה. זכרתי את המורות הזקנות ואתחלחל: האקפח את חיי על ספרים אשר לא ידעתי והייתי כאחת מהנה. ומדי הגותי בזה שכחתי את עבודתי ואעזוב גם את עבודת הבית. חפֹץ חפצתי לצאת החוצה, לשאוף רוח, להניד רגל. ואקום ואלבש את אדרתי ואצא מן הבית.

בדרך סרתי לבית גוטליב. ומינטשי חרדה לבואי ותשם שתי ידי בידיה ותחמם אותן באהבה, ותבט בעיני לדעת, אם יש אתי חדשות. – אין כל הָדש! – אמרתי – אין כל חדש, מרת גוטליב, יצאתי לשוח ואט אליכם. אז פשטה אותי את אדרתי ותושב אותי על־יד התנור. ואחר שתותי כוס תה קמתי והלכתי, כי שמעתי כי שר הַמִּסים יבוא אל הלחם ואירא פן אפריע את גוטליב מלדבר את דבריו עמו.

הגשם היה על הארץ ואנכי ישבתי בבית. כל היום קראתי בספרים, וכאשר קצרה נפשי בעמל הספרים ישבתי עם קילא במטבח בעשות קילא את מלאכתה ואעזור לה. מוֹרשי לבבי שלו, לא ידעתי רע.

בשמונה שעות בלילה שב אבי הביתה. דומם חלץ את נעליו וישם נעלי־לבד ברגליו. מַשַׁק צעדיו השקטים כמו הזכירני את דממת הבית.

השלחן היה ערוך בבואו, ובבואו ישבנו ונאכל. ואחר שב אבי אל ספרי־חשבונותיו ואני ישבתי לצדו עד עשר שעות. אז יקום אבי ויאמר:

שמנים! ושפתותיו תטופנה שומן. וְאָמַר לו: חכה נא, אדוני, רגע ואביא לך מַפִּית וקנחת את ידיך. ויאמר: לא, כי פרוסת עוגה תני! היש לך עוגה שאיננה טעונה נטילת ידים? יש ויש! עניתי, תיכף אביא עוגות! ויאמר: אל־נא תמהרי, את העוגה תביאי יחד עם המנה השניה. הלא תתני לי עוד מנה אחת? בודאי! ויאמר: ידעתי כי נתֹן תתני, אך הן לא תדעי עוד מי אני? אין דבר, ענה האיש רכות, גוֹטֶסקינד אני. כנראה, יאחר אביך לבוא היום.

ראיתי בשעון וְאָמַר: השעה שש ורבע, ואבי לא יבוא לפני שבע שעות וחצי. ויאמר: אין דבר, עשי את עבודתך. למה תפריעי אותך ממעשיך. ואנכי אחכה לבואו. ואקח לי ספר. ויאמר אלי האיש: מה זה בידך? וְאָמַר: תורת הגיאומטריה! ויאחז בספר ויאמר: גימטריה! נחמד ונעים. התדעי לפרוט על הפסנתר? לא? מדוע לא למדוך לפרוט על הפסנתר? הנה אנכי בא מבית הרוקח ויאמר אלי הרוקח: לא אקח אשה אשר איננה יודעת לנגן על הפסנתר. ראֵה, גוטֶסקינד, אמר, הנה אנכי הולך לגור בעיר קטנה, כי לא אוכל לקנות בית־מרקחת בעיר גדולה. אמנם לא הגדתי לך, כי לא הרוקח הוא, כי־אם סגן הרוקחים. אבל אין דבר, סגן־רוקח כרוקח. ואמרת: הלא בית־מרקחת אין לו – אין דבר, אשה יקח ומנדוניָתה בית־מרקחת יקנה. ובכן, גוטֶסקינד, אמר הרוקח אלי, הנה אנכי הולך לגור בעיר קטנה, ואם לא תנגן אשתי על הפסנתר, הלא תשתעמם! אכן, חכמת הנגינה חכמה נפלאה, זולת אשר תתענגי לנענע את המכושים לחכמה תֵחשב זאת! אבל הנה קרבה השעה השביעית ואם אמרתי אלך, הלא בטח יבוא אביך בקרוב. וגוטֶסקינד פזר את שערות זקנו באצבעותיו ויאמר: הן צריך היה אביך להרגיש, כי איש־שלומו חוכה לו. אכן לא ידע האדם איפה טובתו צפויה. הנה דופק השעון: שתים, שלש, ארבע, חמש, שש, שֶ–בע! עַד השעון כי אמת בפי.

מנוחתי סרה וגוטסקינד הוסיף ויאמר:

הנה לא ידעת מי אני, וגם את שמי לא שמעת בלתי היום. ואני – בטרם נוצרת ידעתיך, ועל־יָדִי היתה אמך לאשה לאביך.

עוד הוא מדבר וקילא באה ונערוך את השלחן.

האף גם תורת הנהגת־הבית ידעת? – קרא גוטסקינד כמשתומם. – ואת אמרת כי שוב ישוב אביך בקרוב. אם כן נחכה, חַכה נחכה לו! – אמר, כאילו פתאום היתה החלטתו לחכות.

השעה השמינית קרבה ואבי שב. וגוטסקינד אמר לאבי: הזכרנו את שמך ובאת. הנה השעון דופק. עַד השעון כי נכונים דברי. וירזום בעיניו לאבי ויאמר: למענך שְלחתי הֵנה, והנה הראני האלקים גם את בתך. –

בלילה ההוא חלמתי, כי נתן אותי אבי לאשה לנשיא ראש אינדיאנים. וכל בשרי כתֹבת קעקע, כפיות בנשיקתם. ואישי יושב על שן סלע ממולי, וסורק את זקנו בשבע רגלים מרגלי הדאה. ואתמה. כי ידעתי כי גוטלים האינדיאנים את שערם, וכל ראש קרחה וכל זקן גדועה. –

כמעט יצאה נפשו בדברו.

וְאָמַר לו:

יקשור נא לי את המטפחת על הפצע.

ויאחז מזל בידי וכל עצמותי רחפו מפחד.

עודו מחזיק בידי ואסיר את המטפחת, ואקפוץ מלא קומתי ואצחק צחוק גדול

אין דבר, אדוני! לא כלב ולא פצע.

נדהם למשמע אזניו עמד מזל ולא ידע עוד היצעק או יצחק.

וכעבור רגע צחק גם הוא צחוק גדול ועליז.

ואחרי־כן אמר מזל אלי:

הוי ילדה רעה, מה הבעת אותי.

ובדברו לִוה אותי עד ביתי וילך לו.

וטרם הפרדו מעלי הביט בעיני, ואכיר כי יודע הוא את מחשבותי.

וְאֹמַר בלבי: אתה יודע כי ידעתי כי יודע אתה צפונות. בכל־זאת אכיר לך תודה אם לא תזכירני את אשר ידעת.

כל הלילה התהפכתי על משכבי. שַׂמתי ידי למו פי ואת סימני המטפחת בחנתי. נִחמתי כי לא קראתי את מזל הביתה. לוא בא עמי מזל, כי עתה ישבנו בחדר ולא ידעתי תעתועים.

קמתי בבֹקר ואלך קודרת בחמת רוחי. פעם שכבתי על המטה ופעם על מרבדי השתטחתי ורוח תעתועים תעתעתני.

רק לעת ערב שבה אלי מנוחתי. כאנשים גֶרוּזיים המנמנמים כל היום ובערב יתעוררו. ובזכרי כל אשר עשיתי אמש ואקום ואקח חוט אָדֹם ואקשר אותו לאות על ידי.

הימים ימי חנֻכּה והאוזות נשחטו. ויהי היום וקילא הלכה אל הרב לשאול שאלה ואיש בא־בימים בא החדרה. וישאל אותי האיש ויאמר: מתי יבוא אביך הביתה? לא כל העתים שוות! עניתי. יש אשר יבוא בשמונה שעות, ויש אשר יבוא בשבע שעות וחצי. ויאמר: אכן הקדמתי לבוא, כי חמש שעות וחצי עתה. כן, חמש שעות וחצי! עניתי. ויאמר: אין דבר, הן לעסק טוב באתי, ואם הקדמתי טוב. ואשים כסא לפניו לשבת. ויאמר: למה זה אשב, תני לי מעט מים ואצוק לי כוס תה. ויאמר: מים שאל, תה נתנה לו! וישפוך מן הכוס על ידיו ויקרא: נו, נו, מזרח? ואַראה את האיש את צד המזרח. ויסב פניו אל הקיר ויאמר: בבית זקנך היו שאלות כאלה למותר, כי מזרח היה תלוי על הקיר. ויעמוד ויתפלל.

הוא מתפלל ואקח שנים שלשה דלדולי־שומן גדולים ואשים אותם בקערה על השלחן. והאיש כלה להתפלל ויאכל וישת ויאמר: שמנים, יקירתי,

אני כבת שש־עשרה וחק למודי בבית־הספר כלה. ויהי כי הקיפו ימי הלמודים וישלחני אבי לבית מדרש המורות.

אמנם כשרון מורה ומחנכת לא חלק לי האלהים, אבל גם ענין אחר לא לקח את לבי עוד. אז חשבתי כי עתידות כל איש ומעלליו על־פי אחרים נחתכים, ובצלם דמות רצונם נעשה האדם. וְאָמַר: טוב הדבר. קרובי ומיֻדעי השתוממו. איכה יעשה למלמדת מינץ את בתו!

יש דבר עמל ובקרבו ישית תקוה. ידענו כי לא כמורות הנוצריות העבריות, כי נדחות הנה לכפר נדח וגויים ערלי לב יציקו להן באשר עבריות הנה. ושכר הלמוד – אך נסעת הכפרה ואיננו, כבר אכלוהו הוצאות הדרך. בכל־זאת רב מספר העבריות בבית־הספר.

והסמינריון מוסד פרטי, ומזל אז מורה. ופעם בשנה יסע המנהל עם התלמידות לעיר־הפלך למען תבָּחנה בלמודיהן. על־כן רבתה היגיעה שבעתים, כי כלִמה כסתה את פני הנערה בשובה מן הבחינות ותעודה טובה אין בידיה. כי רבו הוצאות הדרך, גם שִׂמלה חדשה עשתה לה. והיה הנערה השבה מן הבחינות וכשלה, ואמרה אליה שכנתה או צרתה: שמלה חדשה לך! לא ראיתיה בלתי היום. ואמרה: לא חדשה היא. ואמרה: אמנם את השמלה הזאת תפרת בנסעך אל הבחינות. מה התעודה אשר קבלת? ואם לא לבשה את השמלה החדשה, ואמרו לה: אַי שמלתך החדשה אשר לבשת ביום מסה בסמינריון? והזכירו לה את חרפת תעודתה. על־כן למדו הנערות בלי הרף, ואם לא קלט המוח ושננו בעל־פה, ומה שלא יעשה השכל – יעשה הזכרון.

בבואי לסמינריון השתוממתי כי לא הראני מזל שום אות וחבה, ואני אמרתי הכר יכירני לטובה, הלא מיֻדעה אני לו. ימים רבים לא כליתי את לבי מן הרגש הזה. בלמדי הקשבתי פי־שנים, לא ידעתי שעמום.

בימים ההם אהבתי לטייל יחידה. כמעט גמרתי את שעורי יצאתי לשוח בשדה. כי מצאתי חברה לא ברכתיה, וכי ברכה אותי עניתי בשפה רפה, פן תלַוה אותי ואני חפצתי ללכת לבדי. והימים ימי חרף.

ויהי הערב ואני מטיילת והנה כלב גדול נובח, ואחר הכלב קול רגלי איש, ואכיר כי מזל הוא. ואקשר את מטפחתי על ידי ואשלח אותה לפניו ואברכהו.

ויעמוד מזל וישאל:

מה לך, מרת מינץ?

וָאמַר:

הכלב!

ומזל נבעת מאד וישאל:

הנשך אותך הכלב?

ואען: נשכני הכלב!

ויאמר:

הראיני את ידך!

בדרך הגשר הלכנו הביתה, כי אמר אבי: נעמוד נא על המים, כי שבענו אבק. כוכבי לילה הציצו מן הגלים אל מול כוכבי השמים. הירח יצא מבין מפלשי עב וקול דממה דקה עלה מן המים. ממרום שלח אלהים שקט. לעולם לא אשכח ליל זה.

באנו הביתה ונר החיים רעד לקראתנו. קראתי את שמע ואישן עד בקר.

ובבֹקר הקיצותי לקול אבי ונלך אל הרנה ואל התפלה.

השמים עטו צעיף לבן, כאשר יעטה הרקיע בסתיו. העצים השליכו לארץ עלים אדמדמים, וזקנות עמדו בחוץ לאסוף אותם הביתה. מבתי האכרים אשר מסביב עלה עשן העלים היבשים אשר בערו בתנוריהם. ואנשים עטופים בבגדי לבן נעו ברחובות קריה.

באנו לבית־הכנסת ונתפלל. ובין שחרית למוסף ובין מוסף למנחה נפגשנו בחצר בית־הכנסת. ומדי דברו שאל שאלני אם כייד עלי הצום. מה־גבוהה הייתי מקול אבי.

בחג כמעט לא ראיתי את אבי. בבית־ספר פולני למדתי וחפשה לא נתנה לנו בימי חגינו. ובשובי מבית־הספר בצהרים ישב אבי עם שכנים רבים בַּסֻּכּה וָאֹכַל את לחמי לבדי מאין מקום לנשים בַּסֻּכָּה.

אבל ימות החֹרף כמו כפרו את פני.

בערב בערב אכלנו ארוחת הערב כאחד ועל שלחן אחד, ולאור מנורה אחת עשינו את מלאכתנו. בעד הגֻלה הלבנה שלחה עלינו המנורה חסדי אורה וצללי ראשינו היו לאחד. אני הכינותי את שעורי ואבי סדר את חשבונותיו.

בתשע שעות תביא קילא שלש כוסות תה, שתי כוסות לאבי וכוס אחת לי. אז ימיש מחשוב חשבונות ועטו בכוס ימיר. את הכוס האחת ישתה חם ובכוס האחת ישים צוקר וישתה קר. ואחר נשוב איש לעבודתו.

ובעשר שעות יקום אבי, יחליק שערותי ויאמר:

ועתה שכבי נא, תרצה!

מה אהבתי וא"ו החבור, תמיד שמחתי עליה. כאילו כל אשר אמר אלי אבי המשך מהרהורי לבו הוא. לאמר: בלבו דבר עמי תחלה ועתה פה אל פה. אז אמרתי לאבי: אם לא תשכב, לא אשכב גם אני; אשבה נא עמך עד אשר תשכב. ואבי לא שעה לדברי ואשכב.

ובקומי ישב על עבודתו וספרי חשבונותיו מלאים את השלחן. האם השכים או כל הלילה לא שכב? לא שאלתי ולא ידעתי. בלילה בלילה אמרתי ארדה נא ואדבר על לבו, אולי ינוח. אני טרם ארד ושנתי היתה עלי.

ידעתי כי רצה אבי לעזוב את עסקיו, על־כן יעבוד שבעָתים. סדרים יעשה בחשבונותיו. מה יעשה אחרי־כן לא שאלתי.

הסב הילד פניו מהם, ויבך בכי גדול, וישלח ידיו הקטנות אל אמו, ולא נח מזעפו, עד כי לקחתו אמו על זרועותיה ויסתר פניו בחיקה.

שַׁבתי אל ביתי ואל בית־הספר. —

גם מורה עברי מצא לי אבי, הלא הוא סגל אשר למדתי אצלו ימים רבים. שלש פעמים בשבוע למדתי עברית, יום מקרא, יום דקדוק ויום כתיבה. כי לא אהב המורה סגל לקפוץ מענין לענין, על־כן שלש את הלמוד. במסירת נפש ובפטוס למד, ויבאר לי את הכתובים באר היטב וגם מדרשי חז״ל לא מנע ממני. בספר לא למדנו הרבה, כי עברו השעות בפרושים ובדרשות. ויספר לי דברים רבים וטובים אשר לא מצאתי בספרים. אף היה משתדל להחיות שפתנו בפי, והיה כי אמרתי דבר ואמר לי: אמרי נא את הדבר הזה עברית! סגנונו כשפת המליצים, ואם נפל לתוך פיו פסוק מעין דבריו ושמח, כי נביא דבר והוא הלא ידע עברית! מכל ימי הלמוד אהבתי ביחוד את יום הכתיבה. אז ישב במנוחה, שמאלו תחת לראשו ועיניו עצומות. חרש חרש קרא מתוך לבו ובספר לא ראה. כנגן המנגן באישון לילה ואפלה ולבו מלא על גדותיו, לא יביט בתוי זמרה, רק אשר ישים אלקים בלבו ינגן, כן האיש הזה.

שכר למוד שלם לו אבי שלשה ריינוש כסף לחדש. כאשר צרתי לו את הכסף במעטפה ואתנה לו בסתר, ויפתח את המעטפה לעיני ויספור את הכסף, ויאמר: אין אני רופא אשר יתנו את שכרו בסתר, כי פועל אני ובשכר מלאכתי לא אבוש.

ואבי עבד בלי הרף. גם בלילה לא נח. בשכבי ישב לאור המנורה, יש אשר בבקר מצאתי את המנורה דולקת לפניו, כי הטרידוהו חשבונותיו ישכח לכַבותה.

את שם אמי לא נשא עוד על שפתיו.

בערב יום־הכפורים קנה אבי שני נרות, את הנר האחד, נר החיים, הדליק בבית, ואת הנר האחד, נר הנשמה, הביא בית־הכנסת. ובקחתו את נר הנשמה להביאו לבית־הכנסת ואני הולכת עמו ויאמר: אל נא תשכחי, כי יום הזכרת־נשמות מחר!

קולו רעד בדברו.

שחותי ואשק את ידו.

ונבוא לבית־הכנסת.

בעד אשנבי נשקפתי וארא באנשים איש מברך את רעהו ומרעהו יבקש סליחה. וארא את אבי עומד לפני איש שאינו עוטה טלית, ואכיר כי מזל הוא, וַתִּכַה מדמעה עיני.

החזן שָר כל־נדרי ושירתו גברה מרגע לרגע. הנרות התלקחו והבית מלא אור. האנשים געו בין הנרות ופניהם עטופים. מה אהבתי קְדֻשת היום! —

דומם שַבנו הביתה ואין דובר דבר. כוכבי השקט ברקיע, ונרות החיים בבתים האירו את דרכנו.

ואבי עמל בכל עת להסב את השיחה עליה. ויש אשר אמר: „אנחנו האלמנים האמללים". מה־מוזרים היו דבריו, כאילו מתו כל הנשים על בעליהן וכל איש אלמן הוא.

ומר גוטליב נסע למסעיו אל אחיו, כי אמר גוטליב אולי יספח אחיו למלאכת ידו, כי עשיר הוא ויגדיל את בית־החרשת. ומינטשי, אשר בחלה לדבר על עסקי בעלה, הגידה לי הפעם יותר מאשר הפצה. ותדבר כל הלילה. ופתאום כמו בקשה למחות מלבי את כל אשר דברה, גמרה את שיחתה באפיזודה מבדחת מימי נעוריה, בבואה בפעם הראשונה בית חמיה. ויברך אותה חתנה וילך, ותתעצב מינטשי מאד, כי היתה ברכתו כמצות אנשים מלֻמדה. עודה עצובה, ויבוא שנית ויבקש לנשק לה, ותסוג אחור כי נעלבה. והיא לא ידעה כי אחיו הוא אשר בא בראשונה ופניו כפני חתנה.

ימי החֹפש לִקצם קרבו ואבי אמר אלי: שבי פה עד יום השלישי בערב, וביום השלישי בערב אבוא הנה ונשוב יחד הביתה.

עודנו מדבר והשעול אחז אותו.

ותיצק לו מינטשי כוס מים וישת.

ותשאל מינטשי את אבי ותאמר:

הצנה אחזתך?

ויאמר אבי:

אמנם חשבתי למשוך ידי מעסקי!

עוד אנו משתאים לו ולדבריו ויאמר:

לולא בתי, כי עתה נערתי כפי ממסחרי.

מה־משֻנה תשובה זו! הישליך אדם עסקיו כי צנה קלה אחזתו!

אכן לוא הראינו לו פנים דואגות, כי־אז חשב גם הוא כי חולה הוא.

אבל מרת גוטליב הקדימה רפואה למכה ותאמר:

ומה יעשה, ישב ויכתוב ספרים?

כֻלנו שחקנו. הוא, הסוחר, איש־המעשה, ישב ויכתוב ספרים!

שריקת הרַכבת נשמעה.

בעוד עשרה רגעים יבוא בעלי! – אמרה מרת גוטליב ותדום.

שיחתנו נפסקה, כֻלנו כמו פתאום חכינו לבואו.

מר גוטליב בא. מינטשי הביטה בו בלי הרף ועיניה בחנו את אישה.

וגוטליב הכך ראש חטמו וישחק, כאיש אשר יתעתד לבדח את שומעיו. ויספר לנו ממסעיו ומבית אחיו.

הוא בבית אחיו ואשת אחיו יושבת עם בנה. ויקח את הילד על זרועותיו ויפזז ויכרכר עמו. ויתפלאו גם שניהם, כי הלך הילד אחריו, והוא לא ידע אותו מתמול שלשום. הוא משתעשע עם הילד ואחיו בא. ויבט הילד בו ובאחיו, ועיניו תעו בלי הרף מזה אל זה, מביט ומשתאה. ופתאום

ומר מינץ, אשר שכר את הַסֻּכָּה, עשיר הוא. מסחרו פָּרַץ בארץ ואותו הוכיח אֲבִי לאה ללאה. ואני מורה עני, מה חדל אני.

ואני בבואי מעיר־הבירה קרבוני. אהה, בשפתם קרבוני ולבם רחוק ממני. ההו מה־זרו דרכי אחי!

·

בלַמדי את לאה לשון וספר, לִמדתיה לשוננו הקדושה. מה־שמחו אבותיה כי לשון הקדש לָמדה. ועתה צרה עין אביה בתורתה, וירחיקני. הוי, אדוני, בתך תורתי לא תשכח, כי שירי היא קוראת. אותי עזבה, ואת תורתי תשמור.

יצאתי העירה ואראה את אֲבִי לאה, ואט מן הדרך. וירץ אחרי וישיגני ויאמר:

למה־זה ברחת ואני חפץ לדבר אתך.

לבי פָּעם בחזקה. ידעתי כי אין דברים בפיו להרגיעני ובכל־זאת עמדתי לשמוע, כי אבי לאה הוא ועליה ישים דברו.

ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויאמר:

בתי חולנית היא, מחלת אחיה מחלתה.

שתקתי ולא עניתי דבר.

וַיוסף האיש לדבר כבראשונה ויאמר:

היא לא נולדה לעמל, ויגיעת בשר — מות לה! ואם לא אמצא לה מנוח ומתה על פָּני.

והאיש כמו נבהל פתאום מדבריו וירם את קולו, מַהר בדברו:

ומינץ עשיר הוא ובידו נתן ה' להחלימה, כי על־כן נתתיה לו, הוא ישלח אותה למעינות־הרפואה וכל חפציה ימַלא.

הה, אדוני! מחלה אחרת בלב בתך תקנן, שכל מעינות־הרפואה לא ירפאוה. ואנכי אמרתי רפא ארפאנה, ואתה הרחקתַני בזרוע.

ובלכתי מעם האיש הסירותי את הטבעת אשר נתנה לי לאה, כי מאֹרָשה היא לאיש אחר. וצנת פתאום חלפה על אצבעי.

כלו זכרונות עקביה מזל.

שתים שלש פעמים בשבוע בא אבי לבית גוטליב. וארוחת ערב אכל עמנו בגן.

אפלת עדנים תכסה שֻׁלחן וכליו, ולאור הגחליליות אכלנו את לחמנו. גם המאורות האדֻמים אשר לנתיבות הברזל האירו לנו את הנשף, כי לא רחוקה מסלת־הברזל מבית גוטליב.

רק לעתים רחוקות הֻזכר שֵׁם אמי. ובהזכיר מרת גוטליב את אמי לא נכר כי שֵׁם מתה בפיה. זאת הכעיסתני תמרורים, ואולם כאשר הסכנתי עם דבריה ראיתי כי מחכמה עשתה.

ואני? – אחת שאלתי, אותה אבקש, לכתי בדרך ה׳ כל ימי חיי.

מה זה דרך ה׳?

אדם מהלך בדרך וכחו כלה. ברכיו כשלו ולשונו בצמא נָשתה. שבע יפול וקם ולמחוז־חפצו לא הגיע. עוד רב הדרך, רבו התעתועים! והאיש אומר בלבו: אולי תעיתי מן הדרך, לא זה הדרך! וַיט מן הדרך אשר הלך בה בראשונה. ויהי כי נטה מן הדרך ההיא וירא אור נוצץ מרחוק. אמנם לא ידע עוד אם זה הדרך, אבל מי יאמר כי לא טוב עשה האיש כי שכל רגליו, הלך בדרך אחרת.

את פני הבחורים השיבותי – ובכל־זאת אני מורה „השכלה". כי תם הכסף באמתחתי ובמה אחַיה את נפשי! כגנב אשר מצא כסף בדרך וישיבהו לבעליו, ואחר גָנב את צרור הכסף מכיסו כי גַנָב הוא ובגנֵבות יחַיה נפשו, כן אנכי היום.

אני מלמד את לאה ואת מינטשי רעותה ומורה לבני העשירים. רעי ילעיגו עלי במכתביהם ואבי בוכה כי עזבתי את האוניברסיטה. עבר קיץ, כלו ימי החֹפש ואני לא שבתי הביתה

מה־נאוה סֻכתי בחג הַסֻכות. על ענפים בתוכה תלינו פנסים אדֻמים, ומכל כלי־הבית היפים הבאנו אל הַסֻכה.

ויהי כתלות לאה את המזרח ותפול הטבעת אשר במזרח ולא יכלה עוד לתלות את המזרח על הקיר. ותקח את הטבעת ותשם אותה על אצבעי ובחוט השני אשר למחלפות ראשה קשרה את המזרח אל הקיר ותקרא:

אשרי איש שלא ישכחך!

ואני קראתי אחריה:

ובן־אדם יתאמץ בך.

ופתאום נתאדמנו שנינו וכל רוחנו נתקה. אביה ואמה הביטו ופניהם נהרו מגיל. ובשבתם אתי בַסֻכה קראו אותי „בעל הבית" והמה כאורחים נחשבו בעיניהם. שבע ביום באה לאה אל הַסֻכה, פעם תביא אכל ופעם תפנה את הכלים. ואנחנו הודינו לאלהים, כי האמיר אותנו לאהבה.

מה־נאוה סֻכתי בחג הַסֻכות!

ועתה סֻכת החג מלאה פולים ועדשים, כי סוחר קטניות שכר אותה לשים בה סחורתו.

עזבתי את ביתי, נטשתי את סֻכתי ואשכור לי חדר מחוץ לעיר. בית אכרים ביתי.

דירתי קטנה ושלֵוה ואשה זקנה משרתת לפָני. את ארוחתי תבַשל ואת לבָני תכַבס. שלום ומנוחה סביבי ואין שלום בלבבי.

והאשה בשלה לי את ארוחתי ואני למדתי את בתם לשון וספר.

ואני יושב בבית האנשים הטובים האלה. חדר מיוחד פּנו לי, הלא הוא סֻכּת־החג הבנויה כחדר. גם תנור קטן יש בַּסֻּכּה. כעת יאמר לתנור, כלי אין חפץ בו, אבל הנה באים ימי החֹרף ובאוּרוֹ נתחמם.

ואני יושב בחדר, בעליה, ורואה את כל העיר. הנה השוק הגדול אשר שם תשבנה הנשים וירקות בסליהן. את הרקובים תמכורנה ואת הטובים תאצורנה עד אשר ירקבו גם הם. והבאר עומדת בַּתָּוֶךְ. שני צנורותיה זונקים מים ובנות הארץ תשאבנה מים.

ואיש יהודי יגש אל אחת הנערות לשתות מים מדליה. יהודי! – צעקתי מחדר עליתי – יהודי, מה לך לשתות מים שאובים, הלא כל הבאר לפניך, באר מים חיים!

ולא ישמע היהודי את קולי. הלא הוא יכרע על הארץ ואני מרומים אשכן.

קול חדש מתהלך בבית: קול אשה צעירה.

ואקפל את מעילי תחת הזגוגית ואראה את בבואתי וארד החדרה.

ולאה הציגה אותי לפני רעותה, לפני מינטשי.

ואקוד לפניה ואברכֶהָ. ואשמח כי לא נודע כי למענה ירדתי.

ובשובי לחדרי הייתי הוזה, שוגה ברעיוני כל היום והגות לבי תעתועים.

וכך הייתי הוזה:

היא, מינטשי, איננה יושבת בעיר ההיא, כי בעיר־הבירה היא יושבת. ובעיר־הבירה ראתה את כל כבודי בקראי את שירי בקהל וירוממוני. ותשב לבית אמה ותספר לה אמה כי איש התגורר בחדרה. מה שֵׁם האיש? – עקביה מזל! ויפג לבה כי לא זכתה להכירני. ותבוא הנה לשאול ממני אויטוגרַם.

אלי! מה ראו עיני.

ואני קורא בספרי ישרים, אולי אכַבה את גחלת היצר בלבבי. אולם את גחלתו לא כביתי ואתענג על משלי המוסר. ואהבת את ה׳ אלהיך, בשני יצריך דרשו חז"ל. מי יתן!

מה־ישמחו בי חובשי בית־המדרש. „ללמוד" השכלה יבקשו, ומי כמוני מורה.

היום באו אלי שנים בחורים. תחת הגמרא למדו ספרים חיצונים, ובעמדם לפָני, החל האחד לקרא שיר אשכנזי. עוד זה מזַמר וזה קרא. כל עמי נאנחים, מבקשים השכלה.

לפני שלחן ה׳ וישתאו לי, כי באתי אל בית־המדרש, ויחלו לשאול לבתי הלמודיות, וחזון מרחקים האיר את עיניהם. ואצא מן הבית ואפן היערה.

ואבוא אל היער הירוק והנוגה ועֶצב יה לפפני. ואפול על פָּני ארצה ואשכב על הדשא אשר לרגלי האלונים וחסד ה׳ לא מש מקרב לבי.

ופתאום נזכרתי, כי קרוא אני אל לחם הצהרים, ואקום ואשוב הביתה.

וילונו עלי כל אנשי הבית ויאמרו אלי כל אנשי הבית: חכינו לך כשעה וחצי ולא באת ונאמר שכחנו האורח ונאכל בלעדיך. וָאֹמַר: באתי אל היער וגם נחמד הוא. אפס כי גדול היער הזה ואחר עד־עתה. ועתה אלכה לי לדרכי.

ותשא האשה עיניה ותאמר:

לא תלך כי אם אכלת.

ותעש לי עוגת ביצים.

ובעל־הבית אמר אלי:

הנה חזן עובר היום לפני התיבה והנה הוא מתפלל היום בבית־הכנסת. אֱכֹל דבר ואחר תלך אתי לבית־הכנסת. הן המטה אשר עשו לך אמש עודה עומדת, שכב־נא גם הלילה הזה ובבֹקר תשים לדרך פעמיך.

לא מנגן אנכי ולא יודע נגן. דלה ידיעתי בחכמת המוזיקה וגם מבין אינני. ואם משכוני לבית־האופירה ישבתי בסוד משחקים ואָמנה מספר החלונות, ועתה אמרתי אל בעל־הבית: טוב הדבר! אלך עמך!

לא אתאר את נגינת החזן ואשר היה בלבי לא אספר. הדבר אשר עשיתי בשובי עם האיש אותו אספר.

שַבתי עם האיש ונבוא לביתו. ונאכל לביבות בכותח ונצא החוצה ונשב על כרכוב הבית. ובשבתי אמרתי אל לבי:

הן חפצתי לעבור את הארץ לארכה ולרחבה ועתה אם אשב פה עוד יום ולא ישפיקו ימי החֹפש.

ולבי גם הוא אמר:

אכן לראות את הארץ טוב מאד, ולשבת פה טוב שבעְתים.

ואני בריא ורענן הייתי והמושג „מנוחה" זר היה לי בימים ההם כיתר המושגים שנקנים לו לאדם בטרם ידע מה להם ולו.

הה, עברו חלפו הימים האלה ומנוחתי חלפה עמהם!

ויהי בבקֹר ואשאל את אנשי הבית: הגידו נא לי, היש בביתכם חדר למעני לכל ימי החֹפש?

ויביאו אותי לסֻכת־החג, הבנויה כחדר, ויאמרו:

שֵב כאַוּת נפשך!

אכן יש בתי־מלון בעיר. אך מי יודע אם תמצא מרגוע באחד מהמה. הלא העיר פה קטנה, ואורחים נכבדים לא יבואו הנה, על־כן בתי־המלון פשוטים, ואיש אשר לא הסכין עמהם לא ימצא מנוח.

והאיש רמז בעיניו אל אשתו ויאמר:

בחוץ לא ילין גר, דלתי לאורח אפתח!

הנערה הביאה נר ותדלק את הנר על השלחן, כי כלה השמן במנורה. ונשב עוד יחד כשעה אחת. הם לא נלאו לשמוע מפלאות עיר־המלך. ולי מה־יקרו ארחות חייהם. ואחר הציעו לי מטה בפנת הבית.

ישנתי ומנוחתי ערבה לי.

ואשמע קול רגלי איש ואיקץ. בעל הבית עמד על מטתי, טליתו ותפליו תחת זרועו וברכת הבקר בפיו. ואקרא:

אהה, אדוני, אתה הולך להתפלל ואנכי שוכב בחיק העצלות! וישחק האיש ויאמר:

כבר התפללתי. זה שובי מבית־הכנסת.

ואבוש.

ויאמר: הרגע נא, בני; אם ערבה שנתך – שְׁכַב, בטרם יבואו הימים אשר אין בהם שֵׁנה. אך אם אינך ישן, קומה ונאכל ארוחת הבקר.

ואחרי אכלי הוצאתי כסף שלומים.

ויהי כראות האשה ובתה כי הוצאתי כסף לשלם את הארוחה ויכלמו. והאיש אמר בשחוק עלי פיהו:

כן ארחות כל בן־כרך, כי לא ידעו כי כבוד לאיש עשות חסד והכנסת אורחים מצוָה!

ואודה להם, כי אספו אותי אל ביתם כל הלילה ההוא וכל הבקר, וְאָמַר להם: ברוכים אתם לה׳ על חסדכם – ואפן ללכת.

וישאל אותי האיש ויאמר:

אנה תלך?

ללכת בעיר לארכה ולרחבה, עניתי, כי על־כן באתי הנה.

ויאמר:

לך לשלום, רק שוב תשוב אלינו לאכול עמנו בצהרים.

וָאֹמַר: קטֹנתי מכל החסד הזה!

ואלך העירה.

ואבוא אל בית־הכנסת ושם סדור כתוב במי־זהב על קלף צבי, ואולם הזהב לא נכר עוד, כי עשן הנשרפים על קדשת־השם פחם את העלים וישחירם. ואבוא אל בית־המדרש, והשמש הטילה חם גדול בבית־המדרש. וחובשי בית־המדרש התפשטו את מעיליהם להקל מעליהם וישבו

וכהתמי את תפלתי הללתי את המזרח כי נפלא הוא. וכנגה השמש השוקעת בזרחה על המזרח עם דמדומי ערב, אפס קצהו האירה וכלו לא האירה, כן היו דברי הפעם, כי לא אמרתי, כי־אם מקצת שבחו.

והאשה ערכה את השלחן ותקרא גם אותי אל הלחם. ויושם לפנינו לאכול ונאכל.

האכל לא רב, רק קמח חטי תירס על חלב, ובכל־זאת ארכה הסעודה, כי ספר לי האיש את כל המוצאות אותם, כי עשיר היה בימי קדם ועם פריצים עשה מסחרים, כספו נתן בעבור תבואות שדיהם, כן עשו מימים ימימה. אך לא לעולם חסן! כי שִקר פריץ בבריתו, כסף לקח ותבואה לא נתן. ויהי ריב בינו ובין הפריץ ימים רבים, ויתר יגיעו אכלו הוצאות המשפט והשופטים. אמנם, מתן שחד עון פלילי הוא, וגם שופט עממי אסור לשַחד, כי גם הגויים מצֻוים על הדינים, – ואך מתנות נתן לבל יטו משפט.

יִכלו הימים, אמר האיש, ולא אכַלה לספר את כל המוצאות אותי בימים ההם. גם עלילות דברים שָם עלי איש־חרמי ובני בכורי נלקח לעבודת הצבא, אף כי מום בו, לא יֵרָצה לעבודת המלך. והפריץ, זה שְדָדַני, נגיד ומצַוה בצבא, ותנחת עליו ידו הקשה, וימת.

מה יתאונן אדם חי, על הפסד הקנינים המְדמים, ברוך השם, כי גם עתה לא הסיר עינו ממנו. ואם הון ועשֶר לא נתן לו אלהים שנית, ברוך אדני יום יום כי לא יחסר לנו מזון. אך מדי זכרי את יסורי בני אבחר מות מחיים.

אנשי הבית מחו דמעותיהם והאשה שאלה את אישה:

לוּא חי היום, כי עתה בן כמה הוא?

ויאמר אליה: כדבר אחת הנשים תדברי. אל תתני תִפלה לאלקים. ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבֹרך! מה־נמלצו אמרי המלבי"ם ז"ל על הפסוק ויגז את ראשו, על אבדן הקנינים, כי על מת אסור.

לוּא השכלנו לעשות לנו תמונת פני בננו! – אמרה האשה.

תמונה! תמונה! גער בה האיש ורחמיו קרנו על שפתיו. מה תתן ומה תוסיף לך תמונתו. – הביטי אל בתך תחיה ותראי את תמונתו. – כצלמו וכדמותו! להבדיל בין החיים והמתים.

הנפט אשר במנורה כמעט כלה ואנכי קמתי מעל השלחן ואשאל:

הגידו נא לי, איה בית־מלון בעיר, כי לא אוכל לשים לדרך פעמי לילה.

אז נדברו האיש והאשה ויאמרו:

ברחוב העיר, ואראה אשה עומדת בחלון, ובחלון העמידה קערה דחן לאור השמש. ואקוד לפניה וָאֹמַר:

הלא הצפרים תאכלנה את כל עמלך, ונשאו את הדחן אשר לך!

אני טרם אכַלה והנה נערה נשקפת בעד החלון ותבֵּט בפני ותשחק לדברי. כמעט הייתי נבוך.

ולבל תדע הנערה מה נבוך אנכי אמרתי אליה:

השקיני נא מעט מים.

ותוצֵא לי כוס מים בעד החלון.

ותאמר האשה אל הנערה:

למה זה לא קראת את האיש הביתה וינוח, הלא גר הוא בעיר נכריה. ותאמר:

סורה, אדוני, סורה אלינו.

ואסור אליהן ואבוא הביתה.

והבית בית אנשים אמידים ואיש במיטב שנותיו ישב על הגמרא. כנראה, נרדם בלמודו וייקץ. ויתן לי שלום וישאל אותי ויאמר: מי אתה ומה לך פה בעירנו? ואשיב לו שלום וָאֹמַר לו: סטודֶנט אנכי ואת הארץ באתי לראות בימי החֹפש.

ויהי כאשר שמעו את דברי ויתפלאו.

ויאמר האיש אל הנערה:

הראית כי משכילים ממרחק יבואו לראות את עירנו, ואת תבקשי לעזוב אותנו ואת העיר, אל תבקשי.

שמעה הנערה ותחרש, ואביה אמר אלי: אכן, חכמת הרפואה תלמד, להיות לדוקטור. וָאֹמַר אליו: לא, אדוני, כי תורת הפילוסופיה אלמד.

והאיש השתאה לדברי, ויאמר: ואנכי אמרתי בלבי, פילוסופיה לא ילמדו בבתי־ספר, כי האיש אשר שָׂם מעיָניו בספרי המחַקרים וקנה לו שלמות בפילוסופיה, הוא הפילוסוף!

היום רד והאיש אמר אל הנערה: בתי, תני לי את האבנט ואתפלל מנחה. אל תבושי כי אתפלל מנחה. וָאֹמַר אליו: גם אני אתפלל. ויאמר: הגישי לי סדור. ותמהר ותבֵא את הסדור.

ויקח את הסדור ויפתחהו, להורות לי את אשר יתפללו.

וָאֹמַר לו: אל נא, אדוני, התפלה שגורה בפי.

והאיש השתאה לי, כי ידעתי את התפלה בעל־פה.

ובקיר־המזרח מזרח מעשה רקמה, ואקרא את הכתוב במזרח:

אשרי איש שלא ישכחך ובן אדם יתאמץ בך

כי דורשיך לעולם לא יכשלו

ולא יכלמו לנצח כל החוסים בך.

אז אמרתי, אדוד עמהן ביערות, ואדדה כל שנותי במר נפשי, אולי ירוח לי ואשכח את יגוני.

אבל את הנשים האלה לא הלכתי ואל היערות לא ברחתי ואשכב שוממה כל היום. הנה ידידתנו החביבה תקוב חור ברקיע, אמר מר גוטליב בשחוק בראותו אותי מביטה השמימה כל היום, ואני שחקתי עמו מכאב לב.

כתועבה הייתי לנפשי, בושתי ולא ידעתי מה, יש אשר רחמתי על אבי ויש אשר כעסתי עליו בלבי. גם במזל חרה אפי. – זכרתי את ילק־הבית בהכותו בקירות ביתנו בראשית האביב, והמות לא הפחידני עוד.

יש אשר אמרתי בלבי: מדוע הרגיזתני מינטשי בזכרונות ימי קדם? „אב ואם איש ואשה המה; איש ואשה בשר אחד". ולמה אהגה בצפונותיהם מטרם ילדתי? ובכל־זאת צמאה נפשי לדעת עוד. לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי.

אכן, אמרתי בלבי, אכן מינטשי יודעת את כל המוצאות אותם, והיא תגיד לי את משפט הדבר. אבל איכה אפצה פה ואשאל. הן בהיותי חושבת את הרעיון הזה יאדימו פני, אף כי בדברי.

ואני אמרתי נואש, לא אדע עוד. ויהי היום וגוטליב נסע למסעיו, ותקרא אותי מינטשי לישון עמה בחדרה. ויהי בהיותנו בחדר ותחל מינטשי לדבר שנית באמי ובמזל. ואשר לא קויתי הגד לי.

עוד צעיר לימים היה מזל בבואו הנה. מוינא יצא לראות את מושב בני־ישראל בערי המדינה, ויבוא גם הלום. לראות את העיר בא, ומאז בואו לא עזבה, זה שבע־עשרה שנה.

דומם דברה מינטשי, ורוח קרה עלה מן המליט. זאת הקרירות בגעת מצחי במצבת אמי עליה השלום.

ומינטשי שטחה שמאלה על מצחה ותאמר׳

מה אספר לך עוד?

ותעצום עיניה כבחלום חזיון לילה.

ופתאום התעוררה מינטשי ותוצא ספר זכרון, כספר אשר לנערות המשכילות בדור העבר, ותאמר: קראי! אלה הדברים אשר העתקתי מכתבי מזל ככל אשר כתב בימים ההם.

ואקח את הספר אשר העתיקה מרת גוטליב ואשים אותו בנרתיקי. כי לא קראתי בחדר מינטשי בלילה, כי לא יכלה מינטשי לישון לאור הנר. ובבקר קראתי ככל הכתוב בספר הזה:

אהבתי את ערי המדינה בקיץ. נדמו חוצות קריה, עיר על יושביה, עציץ ופרחים יביטו חוצה ואין רואה אותם. בניה נחבאו, באו בבתים מפני שמש, ואני מתהלך לבדי בארץ שלום.

אני תלמיד האוניברסיטה וה׳ נחני אל אחת הערים. ויהי בעמדי

הבקר אור ואור חדש האיר אל חלוני. צפרים שרו ברום עולם ושמש־ברכה בכנפיהן.

קפצתי מעל משכבי ואצא אל הבאר וארחץ את פני במים חיים. ופרטשי קראה אותי אל הלחם.

ובית גוטליב לא ידע שמחה. ומשפט גוטליב את אשתו כל מאכל אשר בשלה ואמר: מה המאכל הלז אשר אני אוכל? קש? כי לא בשלה מאכלים חריפים, כי בַשָׂם הוא ואת חזיש ריחו שמרה.

גם פרטשי בת אחות גוטליב המתה לא היתה לברכה בבית. כל אשר עשתה לא הפיק רצון מבעלת־הבית, כי אספה שלומה מאת הנערה הזאת, את החסד ואת הרחמים. כי ריב היה בין מינטשי ובין אם הנערה ותפקוד עון אם על בת. וגם גוטליב התאנף בה, פן יאמרו על בת־אחותו יחפה.

מעטים היו הבאים אל בית גוטליב. מר גוטליב קבל את בעלי בריתו בלשכת בית־החרשת ומינטשי לא התרועעה את נשי העיר. ובזאת דמתה לאמי עליה השלום. כשני האוסטריים אשר נפגשו מחוץ לעיר ויאמר איש אל אחיו: אנה פניך מועדות? ויאמר: הנני הולך היערה, כי להתבודד חפצתי, ויאמר לו אחיו: הנה גם אני אהבתי להתבודד, נלכה נא יחד, — כן היו גם שתיהן.

הנה כי כן הייתי עם מרת גוטליב באין אנשים אחרים אתה.

ומרת גוטליב אשה חרוצה. ותעבוד בבית ובגן ולא נודע כי עסוקה היא. גם כי עמדה באמצע העבודה, נדמה כי נעשתה העבודה ותבוא לראות את המלאכה. שבע ביום שחרתיה ולא הרגשתי כי מפריעה אני אותה ממעשיה.

בימים ההם זכרנו את אמי עליה השלום ובימים ההם ספרה לי מינטשי, כי אהֹב אהב מזל את אמי עליה השלום, וגם נפש אמי דבקה בו ולא נתנהּ אביה לו, כי הוכיח את בתו לאבי לאשה.

על משכבי בלילות שאלתי בלבי: לוא נשאה אמי למזל, כי עתה מה היה? — ומה הייתי אני? ידעתי כי מחשבות־שוא הן, ובכל־זאת לא עזבתי אותן. ובהאֻלם הרטט אשר בא עם הרהורי, אמרתי: עָול נעשה למזל! ויהי בעיני כגבור טרגי, אשר מתה עליו אשתו, והיא איננה אשתו.

והימים ימי קיץ.

תחת אלון ולבנה שכבתי כל היום ואביט בתכלת השמים. ויש אשר באתי לבית־החרשת ואשיח את אוספות העשבים. מה־תיטבנה הנשים האלה להתבונן בטבע ולהכיר כל יצורי שדי. כצפרי השדה תחיינה את נפשותיהן ורוחן בל תמוט ביום רע.

ויהי כאשר ראתה אותנו מינטשי ותרץ לקראתנו, ותביאנו אל הגן ותאמר: ברוכים הבאים! ופרטשי באה לקולה ותבֵא שתי קערות, ותתן לנו מינטשי מן הדובדבניות אשר לקטה.

היום רפה לערוב וגוטליב בא מן מעשהו מן בית־החרשת, ופרטשי ערכה שֻלחן בגן.

והלילה ליל־תכלת עטף אותנו בנֹעם חמימותו. הירח עמד ברקיע ושחקים מלאו כוכבים. כחליל זך רננה כנף־רננים את מיטב שיריה ושריקות מסע־הברזל נשמעו מן התַחנה.

כלינו לאכול וגוטליב אמר אל אבי:

התעַשן?

בחשֶך? – שאלתי משתאה.

מדוע לא יעַשן בחשֶך? – אמר גוטליב.

קראתי בספר, עניתי, כי תאוַת כל מעַשן לראות את האש ואת עתר ענן הקטֹרת. על־כן לא יקטרו העִורים, כי לא יוכלו העִורים לראות את האש ואת העשן, כי עורים הם.

הטרם תדעי כי חכמת ספריך הבל? – אמר מר גוטליב בשחוק. – הן בחשֶך למדתי לעַשן! על משכבי בלילות, בנפול תרדמה על אבי, הצתי סיגריטה ואעשן. כי יראתי מפניו לעשן יומם ואעשן לילה. פרטשי, הביאי את הסיגריטות ואת הסיגרות, גם את הגפרורים ואת המאפֵרת אל תשכחי

מרת גוטליב אמרה לאבי:

אם אישי מעשן היום, סימן טוב הוא.

מר גוטליב עשה את־עצמו כאילו לא שמע מאומה.

אבל את אשר קראתי אני אותו אספר, – אמר מר גוטליב. – לפנים, איש כי יקטר ותלו מקטרתו על חטמו, כי אמרו מות בטבַקי, ותיסר הממשלה את האנשים אשר נתנו מהלכים לטבַקי בארץ. ועתה, ידידתי, נתנו פועל מפועלי בית־החרשת שלי בבית־הסֹהר בהביאו טבַקי מארץ אחרת, כי מֻנפּול הוא הטבַקי לממשלה.

אכן גוטליב רגן על מעשי הממשלה תמיד.

בלילה ההוא לא אֵחר אבי לשֶבת אתנו. אך כִּלה לעשן את הסיגריטה, אשר נתן לו גוטליב, קם ללכת, כי אמר אבי: תלמד־נא תרצֶה לשבת עמכם בלעדי.

ומרת גוטליב הביאה אותי אל חדר קטן ונחמד ותשק אותי על מצחי ותברכני ותלך.

ובחֶדר מטת־ברזל ושֻלחן וארון וראי. ואשכב על המטה על־יד החלון הפתוח. ובנשיב רוח בין העצים ואני שוכבת אצל החלון ואהיה כאיש שוכב על ערסל בגן.

ויהי בעת ההיא ותקרא אותי מרת גוטליב לבַלות את שארית ימי החֹפש בביתה. ויאמר אבי: לכי! וָאֹמַר: איכה אלך לבדי? ויאמר לי אבי: הנה ימים באים אשר אין בהם עבודה, ואבוא גם אנכי לראותך שם.

וקילא עמדה לפני הראי ותמח את האבק. ויהי כשמעה את דברי אבי ותקרוץ בעיניה. ויהי כראותי את פניה ואת עֲויותיה בראי ואצחק בקרבִי. וירא אבי את פני והנם שמחים, ויאמר: אכן ידעתי כי תשמעי בקולי. וילך.

כצאת אבי את הבית אמרתי אל קילא:

אכן מוזרה היית, קילא, בעַותך את פניך בראי.

ותתעבר קילא בי.

וָאֹמַר לה:

מה לך, קילא?

ותען בחמת רוחהּ:

האם טחו עיניך מֵראות?

ואקרא:

קילא, אלקים עמך, הגידי ואל תחרישי, אל נא תעַני את נפשי בחידות וברמזים.

ותמח פיה בזעם ותאמר:

אם לא תדעי לך, יונתי, ראי נא את אביך והביטי אל מראהו. כצל יהלוך על הארץ, לא נשאר עליו בלתי אם עורו על גויתו. בקנחי את נעליו חשבתי: איפה אסף את הרפש הזה? וָאֹמַר: עפר קברים הוא. וכאשר דמיתי כן הוא, כי אדמת בית־הקברות הוא, כי שבע ביום יפקוד את קברה, גם עקבותיו הכרתי שם.

אז ידעתי את מחשבת קילא ואת רמיזותיה בראי הבנתי, כי אמרה קילא, אם אלך לבית גוטליב והלך אבי שם פעם בפעם ולא יוסיף עוד לרדת אל הקברים.

ואקח חליפות שמלות ואתן אותן במלתחה ואת הַמַּגהץ מִלאתי גחלים להחליק שתים שלש חלצות בבואי בית גוטליב.

וממחרת היום ההוא שלח אבי את מלתחתי עם הנער חמשרת ונאכל יחדו בצהרים ונקם ונלך.

ובית גוטליב בקצה העיר, בדרך העולה לבית הנתיבות, אפס בינו ובין שאר בתי העיר עוד כברת־ארץ גדולה. והבית בית־חרשת לתמרוקים, וחדרים טובים וגדולים שם באין יושב. כי בבנות גוטליב את בית־החרשת אמר, יצא נא לתמרוקַי שֵׁם בארץ, אם ישפיק הבית לכל הפועלים אשר יעשו עמי.

ונעבור את העיר ונבוא בית גוטליב.

ומינטשי באה מן הגן, כי לקטה דובדבניות.

בימים ההם החִלותי לקרוא יהושע, שופטים, ובימים ההם מצאתי ספר מספרי אמי עליה השלום. ואקרא שתים דלתות בספר, כי אמרתי אהגה את המלים אשר קראה אמי עליה השלום. ואשתומם כי הבינותי. אז החִלותי קרוא ספרים.

ומדי קראי הספורים ראיתי כי ידועים הם לי. וכאשר יהיה את הילד אשר שמע את אמו פועה ומצפצפת והשיג לבו פתאום, כי זה שמו, כן היה עמי בקראי את הספרים.

מי החפש באו ובית־הספר חדל. ואני ישבתי בבית והיטבתי את שמלותי אשר לבשתי לפני שנת אבלי, כי לא היו עוד כמדתי.

ויהי בעת ההיא ואבי יושב בבית ויבוא אלינו הרופא. וישמח לקראתו, כי עם רופאים התהלך כל ימי חיי אמי עליה השלום.

ויאמר הרופא אל אבי:

הנכם יושבים בבית והקיץ קיץ.

ובדברו לקח את ימיני ויבדוק את הדֹפק.

וָאָרח את ריח בגדיו, וְריח בגדיו כריח אמי בחליה.

ויאמר הרופא אלי:

מה־גדלת! עוד חדשים אחדים ולא יֵאָמר לך „את". וישאל: כמה ימי שני חייך?

וָאֹמַר אל הרופא:

ימי שני חיי ארבע־עשרה שנה.

וירא את הבגדים ויאמר:

גם מלאכת התפירה ידעת?

יהללך זר ולא פיך! — עניתי

והרופא החליק את שפמו בשתי אצבעותיו ויצחק:

בת־חיל! ואת חפצת כי יהללוך!

ויפן הרופא אל אבי ויאמר:

פניה כפני אמה!

וַיַסב אבי פניו אלי ויראני.

וקילא באה מן המטבח ותבֵא מים ומרקחת. מה רב החֹם! אמר הרופא ויפתח חלון.

הרחובות שוקטים באין עובר ושב, שיחתנו שחה כאשר תשח שיחה בשקט.

והרופא שתה כוס מים וישם קערה על המרקחת ויכַסה, ויאמר:

רב לכם שֶבת בעיר, פְּנוּ לכם למעון קיץ!

ואבי הניע ראשו לאות, כי יעשה כדבר הרופא.

אבל מנענוע ראשו נכּר כי לבו בל עמו.

ואבי מצא לי מורה כלבבו, ויביאהו הביתה. ויצו על המורה כי ילמדני דקדוק, כי כמרבית העם ראה אבי סמל העברית בדקדוק.

ויהי המורה לומד אתי תלמוד לשון עברי, את הכללים ואת שמוש הטעמים ואת הפירוש יתרון לאדם, ולא נותר בי כל רוח.

מלבד דקדוק למדני מלמד־תינוקות חומש ותפלה. כי נתן לי אבי את המורה לדקדוק אשר לא תדענה הבנות, ואת המלמד – למען יורני כל אשר יודעות הנה.

ובא המלמד יום יום וקילא הביאה לו כוס תה ועוגת־שמן. ואם עין הרע שלטה בה, ובאה אל המלמד ולחש לה. ובדברו האירה בת־צחוקו בזקנו כבראי.

מערכי הדקדוק היו עלי לטרח. שפת אשכנז לא ידעתי עוד ופירוש המלות בעדינגונגס־בוכשטאבען, שפראך־ווערקצייגע לא הבינותי. כמו עגור צפצפתי שמות לא־ידעתי. פעם קרא המורה: לריק יגעתי, לתהו והבל כחי כליתי, ופעם רצה המורה את דברי, כי מלה במלה חזרתי על דבריו. אז אמרתי לשכלי גש הלאה, ולזכרון קראתי עזרני.

ויהי היום ויבוא המורה להורות והמלמד אז בבית. ויחכה עד בוש, כי יעזוב המלמד את הבית, ולא הלך המלמד.

הם יושבים וקילא באה מן המטבח, ותאמר אל המלמד: חלום חלמתי ורוחי חבלה. וישאל אותה: מה ראית, קילא? ותאמר: אשכנזי קטן ראיתי ומצנפת אדומה בראשו. ויאמר: מה עשה האשכנזי הלז? ותאמר: גהק ופהק, ומאז קמתי אתעטש. ויאמר המלמד אליה: עמדי ואלחש לך לחש ונשא רוח את האשכנזי אל ארץ ציה ולא תתעטשי עוד. ויקם ויעצום את עיניו, וירק שלש פעמים אל מול פני המורה, וילחש לה.

הוא טרם כלה והמורה קם בחמתו ויצעק:

און ותרמית! העיני הנשים התמימות תנקר!

והמלמד קרא אחריו:

אפיקורס, על מנהגי ישראל תלגלג!

המורה רגז ושחק ויפן וילך בחמה.

מן היום ההוא והלאה, כמו ישמור המלמד את צעדי המורה, בטרם יבוא אלי המורה – וילמד.

אז חדל המורה לבוא.

ויחל המלמד וילמדני סדרה לשבוע. כי לא למדנו כל הסדרה, כי־אם בחדול המורה לבוא למדנו כל הסדרה. אזכרה נגינתו הערבה, כי נסכה עלי רוח חן ותחנונים.

והימים ימי קיץ. ילק־הזהב יעוף והמיתו תגדל סביבנו. יפרוש כנפיו הדקות ובטנו האדמדמת כזהב תזהיר לאור היום. ויש אשר נשמע בחדר קול דופק בלאט, בהכות ילק־הבית בפיו ובעץ וירף לבי פן אמות, כי קול מבשר מות הקול הזה.

ויהי בהיותנו בדרך ואחשוב: מה זאת עשיתי, כי תפרתי לי שמלה חדשה? וה׳ הוגה רוחי ואעמוד.

וישאלני אבי: למה עמדת? וָאֹמַר: חָשֹׁב חשבתי למה זה לבשתי שמלת־חגי.

אין דבר, אמר אבי, נלכה.

פשטתי את נעלי־היד ואשמח בעטוף רוח קרה את ידי. ונצא את העיר.

אנחנו יוצאים את העיר ויפן אבי וילך אל בית מזל.

ויהי בבואנו בית מזל ויחרד מזל לקראתנו, ויסר אבי את כובעו ויאמר:

חפשתי את כל חפציה!

ואבי החריש וישאף רוח.

אחרי־כן פתח אבי את פיהו ויאמר:

שוא יגעתי. בקשתי ולא מצאתי.

וירא אבי כי לא הבין מזל דבריו, ויאמר:

אמרתי אוציא שיריך בספר, ואבקש בכל ארונותיה ואין.

מזל רעד. כתפיו נעו ולא ענה דבר.

ואבי פוסח על שתי רגליו אחת הנה ואחת הנה, ויפשוט ידו וישאל:

הלא יש אתך העתקה?

ויאמר מזל: אין!

וישמע אבי ויבהל.

ויאמר מזל:

הלא למענה כתבתי את שירי, כי על־כן לא העתקתים לי.

וישם אבי כפו על ראשו ויאנח. ומזל אחז בקרנות השלחן ויאמר:

והיא מתה!

מתה! — ענה אבי וידום.

היום רד מאד והמשרתת באה ותדלק את המנורה.

ויאמר אבי: שלום! — ונצא.

אנחנו יוצאים ומזל כבה את המנורה.

כימים ההם החלו הלמודים בבית־הספר ואשקוד על למודי כל היום.

בנשף בערב בא אבי מן מעשהו מן החנות ונאכל ארוחת הערב.

דומם ישבנו אל האכל ואין דובר דבר.

ויהי בלילות־האביב ההם ואנו יושבים אל השלחן ויאמר:

תרצָה, מה תעשי?

וָאֹמַר: את שעורי אכינה.

ויאמר: ועברית שכחת?

וָאֹמַר: לא שכחתי.

ויאמר: אמצא לך מורה ולמדת עברית.

כבר ראיתי. אכן, זה דרכי מאז, כי אראה דבר וחשבתי כבר ראיתיו. גם כתמי הדמעות לא זרו לי.

אבי קרא את דברי השירה עד תֻּמם ולא הגיד דבר, כי מליו נעצרו בפיו. וישם את כובעו בראשו ונלך.

ונפן ונרד העירה ונבוא הביתה בהעלות קילא את המנורה.

אני הכינותי את שעורי, ואבי קרא את נוסח המצבה.

אז יעשה המחוקק את תבנית המצבה כאשר צוה אבי את המחוקק, ויכתוב על גליונות גדולים את נוסח המצבה, אשר כתב עקביה מזל. ואני ואבי עומדים מזה ומזה לבחור כתב למצבה. לא היו אותיות אשר ישרו בעיניו.

ובביתנו עמד ארון ספרים. ויהי היום ואבי בוחן את הגליונות, לא יכול למצוא אותיות יפות. וַיוצֵא אבי ספר ותאורנה עיניו. וַיוסף ראות עוד בספרים

בימים ההם סככה תוגת רחמים על מעון ביתנו. ובימים ההם כמעט שכח אבי את אמי, כאשר חפש אותיות למצבה. כעוף יעוף ולא ייעף, לאסוף עשבים לקנו, כן לא יעף אבי.

ויבוא המחוקק וירא את הספרים ואת האותיות, וימצאו אותיות למצבה. והימים ימי ראשית האביב.

ויעש המחוקק את מלאכתו בחוץ. ויך באבן, ואותיות נאספו שם לחרוזים, כאשר תפינה הדבורים באבנים ונאספו רעותיהן לקול.

ויעש המחוקק את המצבה, אבן שַׁיש עשה את המצבה, וישם צבע שחור באותיות. כן עשה באותיות המצבה. ואת הכותרת צפה זהב. ותכל כל עבודת המצבה וליום הפקודה עמדה המצבה על קברה.

אז עלה אבי ואנשים עמו אל בית־הקברות להתפלל תפלת הקדיש. וינח אבי את ראשו על האבן וידו אוחזת ביד מזל.

ומאז באנו אל בית־הקברות להקים את המצבה, הלכנו כל יום אני ואבי אל קברה. בלתי ימי הפסח, כי לא יַרדו בחג על הקברים.

ויהי בימים ההם בחול־המועד פסח ויאמר אלי אבי:

נלכה נא לשוח!

ואלבש את שמלת־חגי ואבוא אל אבי.

ויאמר אבי:

שמלה חדשה לך!

וָאֹמַר: בגדי־מועד לבשתי. ונלך.

אבי שב אל עבודתו, ובשובו מן מעשהו מן החנות אכל בדממה לחמו. ואני אמרתי ביגוני שָׁכֹח שכחני אבי; נשכחתי כי חיה אני.

בימים ההם חדל אבי לומר קדיש, ויבוא אלי אבי ויאמר אלי:

נלכה נא ונקים מצבה לאמנו.

ואשים את כובעי לראשי ונעלי־יד בידי וָאֹמַר: הנני, אבי.

ואבי השתאה לי, כאילו לא ראה בלתי היום, כי אֵבל לבושי.

ויפתח את הדלת ונצא את הבית.

אנחנו הולכים ואבי עמד ויאמר:

הקדים האביב לבוא!

ובדברו העביר אבי את ידו על מצחו ויאמר:

לולא אֵחר לפני שנה, כי עתה עודנה חיה. ויאנח.

ונלך ונסב את העיר וישם אבי את זרועו בזרועי ויאמר:

עתה נלכה שמה!

ונבוא עד קצה העיר.

והנה אשה זקנה חופרת בגן. ויברך אבי את האשה ויאמר לה:

הגידי נא לנו, אשה טובה, היש בזה מר מזל?

ותנח האשה את הקרדום אשר חפרה בו ותשתחוה לאבי ותאמר:

כן, אדוני, מר מזל בבית.

ויאחז אבי בידי ויאמר:

לכי, בתי, בואי החדרה.

איש כבן חמש ושלשים פתח לנו את דלת החדר.

והחדר היה קטן ויפה ונייר על־פני השלחן ורוח עצב מרחפת על פני האיש.

ויאמר אבי:

הנני בא אליך, אם יש את נפשך כתוב את נוסח המצבה.

והאיש כמו הכיר פתאום מי האנשים אשר באו אליו ויתאדם. ויכס את הכתבים ויתן לנו שלום, ואת לחיי החליק ויאמר: גדלת מאד!

ראיתי את האיש ואזכור את אמי.

אכן תנועת ידו דמתה לתנועת ידה.

ואבי עמד לפני האיש. על רגליהם עמדו, איש מול אחיו.

ויאמר אבי אליו:

מי ידע אפוא כי תעזוב א ו ת נ ו לאה.

ופני האיש אורו, כי זכר אותו אבי כאח לצרתו. והוא לא ידע כי דבריו יסֹבו עלי.

ויסר את המפה ויוציא גליון ויתנהו לאבי.

ויקח אבי את הגליון ויקרא, ודמעותיו כסו את הדמעות אשר על הגליון.

ראיתי את הגליון ואת האותיות ואתמה, כי גליון כזה ואותיות כאלה

ואמי שאפה רוח ותאמר אליו:

קום לך אל חדר־האכל ואכלת ארוחת הערב.

ויאמר: האמיני לי כי לא אוכל לאכול.

ותפצר בו מאד וילך אל חדר־האכל. ויאכל לחם־דמעה וישב.

ותתחזק אמי ותשב על המטה ותקח את ידו שנית ותשלח את ה„אחות" הביתה ועל אבי צותה לאמר: לא תבואו! ותקטן את אור המנורה ותשכב.

ויאמר אבי אל אמי:

לוא יכולתי לישון, כי עתה הלכתי, ועתה כי הסיר אלהים את שנתי, אשבה נא על ידך, כי תדרשיני ועמדתי עליך. ואם לא – אדע אפוא כי שלום לך.

ולא שמעה אמי אל דברי אבי וילך אבי אל חדרו וישכב.

לילות רבים לא ראה שֵנה, וכמעט שכב אבי הפעם ויישן.

גם אני שכבתי ואישנה. ופתאום הקיצותי, הייתי נבהלה.

קפצתי מעל מטתי לראות שלום אמי.

וארא והנה היא שוכבת על משכבה בשלום, אך אהה, נשימת אפה לא נשמעה עוד.

ואעיר את אבי. ויצעק צעקה גדולה ומרה:

למה!

ואמי שכבה בשלום על משכבה, כי השיבה רוחה אל האלקים. אמי השיבה רוחה ובערב שבת בין־השמשות לקברות הובלה

בערב שבת מתה אמי; כאשה צדקנית מתה.

כל שבעת ימי האֵבל ישב אבי ודמם.

הדום רגלי אמי הָעֳמַד לפניו, עליו ספר איוב והלכות אבלות. אבי לא קרא בספרים. דלפה נפשו מתוגה ומפני יגונו התכסה דמעה. אנשים אשר לא ראיתי מעודי באו לנחמנו. עד ימי אבלי לא ידעתי מה רבים האנשים בעיר. המנחמים רמזו לאבי לעשות את המצבה, ואבי החריש, לא ענה אותם דבר.

ביום השלישי בא מר גוטליב ויאמר:

הנה הבאתי את נוסח המצבה.

וגוטליב הוציא את הנוסח, וירא כל העם וישתוממו, כי שֵם אמי חתום בראשי החרוזים ושנת מותה בכל שורה. ויחל לדבר את אבי על־דבר האבן, ואבי לא שת לבו לדבריו.

ככה עברו ימי האבל...

ימי אבל אמי עברו ושנת האבלות כמעט חלפה. יגון קודר רבץ עלינו ולא מש כל השנה ההיא.

הם כתובים. ובראותי את אמי קוראת, אמרתי אל לבי כי לא תזנח לעולם את הכתבים. חוט המפתח אשר על צוארי אמי קשר אותה אל התיבה ואל הכתבים.

אבל כנטות היום לקחה את צרור כתביה ותכרוך עליהם את החוט אשר על צוארה ועל המפתח ותְּשַׁקם ותשלך אותם ואת המפתח אל התנור.

וארֻבת־העשן היתה סתומה ומסֻתמת. רק גחלת אחת הבהבה בתנור. הגחלת לחכה את הנייר הדק, הכתבים בערו באש והבית מלא עשן. קילא חרדה החדרה לפתוח את החלון, ואמי הניאה אותה. הכתבים בערו והבית מלא עשן ואמי ישבה על־יד התיבה ותשאף את עתר עשן הכתבים עד ערב.

בלילה ההוא באה מינטשי גוטליב לבקר את אמי. היא מינטשי רעותה אשר לָמדה את אמי בנעוריהן יחד אצל עקביה מזל.

מרת גוטליב ישבה על מטת אמי. כשתים שלש שעות ישבה.

מינטשי! — אמרה אמי — זאת הפעם האחרונה אשר אראה את פניך!

מינטשי גוטליב מחתה בסתר דמעותיה ותאמר:

לאה! חזקי, עוד תשובי לאיתנך כבראשונה לראות חיים.

אמי שתקה ושחוק נוגה שעשע על שפתותיה הקודחות.

ופתאום לקחה אמי את ימין מינטשי בימינה ותאמר:

לכי אל ביתך, מינטשי, והכיני כל צרכי השבת, ומחר אחר הצהרים תרדי ללַוות אותי לבית עולמי.

והלילה ליל החמישי בשבת, אור ליום ו׳ ערב שבת.

מרת גוטליב לפפה את ימין אמי בכפה, פרשה אצבעותיה ותאמר:

לאה!

ובכי עצור שָׁם מעצור לדבריה, ולא קמה בנו רוח.

אבי בא מן מעשהו מן החנות וישב לפני המטה.

אמי נשקה לו ושפתיה הנוגות רחפו על פניו כצל.

מרת גוטליב קמה ותתעטף ותלך.

אמי ירדה מעל מטתה וקילא הציעה את המטה. כנפי השמלה תלבנת השיקו בחלל החדר האפל למחצה.

אמי שבה אל מטתה ואבי השקה אותה סמי מרפא ותשת. ותקח את ידו האחת ותשיתה על לבה ותאמר:

תודה!

כנטפי הדמעה כן נטפו נטפי הסמים על ידו.

לשלומה, אמרו: לאלקים הישועה! כלומר: אפסה כל תקוה, צרי למחלתה אין. ואמי ידעה זאת, לא נאנחה ולא התאוננה ולא הורידה דמעה. דומם שכבה על משכבה וכחה ברח כצל.

אכן, ימים באו והתקוה שעשעה את לבנו. רמה נפשנו בה׳, כי חיה תחיה. החרף חלף הלך לו וימי האביב נראו בארץ. אמי כמו שכחה מכאובה. עין בעין ראינו כי רפתה מחלתה. גם הרופאים נחמו אותנו ויאמרו כי יש תקוה. יקרבו נא ימי האביב ואור השמש יחיה את עצמותיה. —

הפסח עמד אחר כתלנו.

קילא הכינה את כל צרכי החג. וגם אמי שָׂמה לבה לבל יחסר דבר. כבעלת־בית היתה צופיה הליכות ביתה. גם שמלה חדשה עשתה לה.

ימים אחדים לפני החג ירדה מעל מטתה. אל הראי נצבה אמי ותלבש שמלתה החדשה. צללי גוה הבהיקו מתוך האספקלריה המאירה ואור החיים האיר פניה. לבי עלץ בקרבי. מה־יפו פניה בשמלה ההיא.

אכן לא נכרה השמלה החדשה לפני שמלתה הישנה, כי שתיהן לבנות היו, וגם השמלה אשר פשטה כחדשה היתה, כי שכבה אמי כל החרף, לא לבשה בגד. ולא אדע במה ראיתי אות ותקוה. אולי משמרת האביב *) אשר שָׂמה על לבה הפריחה ריח תקוה.

גם ריח סמי הרפואה חלף עבר ומתק ריח חדש הרוָה את כל ביתנו. תמרוקים רבים ידעתי, וריח כזה לא מצאתי. אמנם, שנית הריחותי את הריח הזה: בחלום, בחזיון לילה. מאין בא? הן אמי לא משכה את בשרה בתמרוקי הנשים. —

אמי ירדה מעל מטתה ותשב על יד החלון.

על יד החלון עמד שלחן קטן ובשלחן היתה תיבה. התיבה היתה סגורה על מסגר ומפתח התיבה היה תלוי על צוארי אמי. דומם פתחה אמי את התיבה וצרור כתבים הוציאה. ותקרא בהם כל היום. עד הערב קראה אמי. הדלת נפתחה פעמים ושלש והיא לא שאלה „מי בא?״ גם כי דברתי אליה לא ענתה.

פעמים אחדות הזכירוה כי תשתה סמי רפואותיה, ובקחתה את כף הסמים גמעה אותם בבת אחת. לא עותה פניה, ולא אמרה דבר, כאילו נִטלה מרירותם. ואחר שתותה שבה אל כתביה.

והכתבים כתובים כתיבה תמה על נייר דק, ושורות קצרות וארֻכּות

---

*) משמרת האביב מין פרח.

בִּדְמִי יָמֶיהָ

מאת **ש"י עגנון**

בדמי ימיה מתה אמי. כבת שלשים שנה ושנה היתה אמי במותה. מעט ורעים היו ימי שני חייה. כל היום ישבה בבית ומן הבית לא יצאה. רעותיה ושכנותיה לא באו לבקרה וגם אבי לא הקדיש את קרואיו. דומם עמד ביתנו ביגונו, דלתיו לזר לא נפתחו.

על מטתה שכבה אמי ודבריה היו מעטים. ובדברה, כמו נפרשו כנפים זכות ויובילוני אל היכל הברכה. מה אהבתי את קולה. פעמים הרבה פתחתי את הדלת למען תשאל „מי בא?" ילדות היתה בי.

לעתים ירדה מעל משכבה ותשב בחלון. היא ישבה בחלון ובגדיה היו לבנים. בכל עת היו בגדיה לבנים. פעם אחת בא דוד אבי לעירנו ויבוא לראות את שלומה, וידבר אליה כדבר איש אל אחות רחמניה. כי בגדיה הוליכוהו שולל ולא ידע אפוא, כי היא החולה. שגה ברואה.

מחלתה מחלת הלב דכאה לארץ חייה. מדי קיץ בקיץ שלחוה הרופאים למעינות הישועה, וכמעט שהלכה שבה, כי אמרה, כי אין לה מנוח מפני געגועיה. ושוב ישבה בחלון או שכבה על מטתה.

אבי התחיל ממעט במשא ומתן. גם לארץ אשכנז, אשר היה נוסע מדי שנה בשנה לבוא בדברים עם בעלי בריתו, כי סוהר קטניות אבי, לא נסע הפעם. בימים ההם ובעת ההיא שכח ארחות עולם. ובשובו לעת־ערב הביתה ישב על־יד אמי... שמאלו תחת לראשו וימינו בימינה. יש אשר תשח לידו פיה ותשקהו.

בחרף, בשנת מות אמי, דמם ביתנו שבעתים. אמי לא ירדה מעל מטתה, רק בעשות קילא את המטה. על פתחנו הניחו מרבד, למען ספוג המרבד קול כל צעד. ריח סמי מרפא היה נודף בכל חדרינו. והאויר החם אשר בחדרים הֵשרה עלינו כבדות נוגה כל היום.

הרופאים לא סרו מביתנו. גם מבלי קרוא באו. ואיש כי שאל אותם

עם בני נרנוף באולמים הגדולים... והגיעה לאזניו רננת קולות הנשף אשר בביתו – – ונמשכה עוד הדרך... אלברט הקטן... הנער... הספינה בים – – וקולות פסנתר רנים ורועדים בצהלה – – –

כשפקח את עיניו ראה את אור המנורה הדולקת ואשתו ובתו עומדות על־יד השלחן ומסתכלות בו...

חוג׳ה דאוד ישב רגע ארך דומם ותוהה ולא חש ולא הקשיב אל אשר דברו באזניו... הוא ישן בדרכו אשר עבר בה... הוא ישן – וחלם חלומות רבים, אשר נמשכו ועברו בפזיזות מטרפה... ככה עברו כל ימיו כחלום ארך וסבוך... מה־נפתלה וארכה הדרך... אין הוא רוצה, אין הוא יכול להמשיך דרך כזו – חסל... הוא אינו יודע לפתור דבר... אינו יודע עד־מה מן החשבון – חסל...

– שָׂרינה, וידה! – קרא לבתו ולאשתו.

הללו באו שתיהן מבהלות קצת.

– הנה... הערב חשבתי הרבה, – פתח חוג׳ה דאוד כמוסר מודעה חשובה, – חפצתי לדבר הרבה... שתדעו... הדה... גם עמו, עם אלברט, חפצתי לדבר – אבל אין דבר... אני – נגמר... עוד לא תשמעו, הדה, ממני; לא יהיו דברים וריבות... זה ביתי... ואת אשתי... ואת בתי... כך רצו מן השמים... אין איש יודע... הדה... אין יודע נכונה...

וכשחש חוג׳ה דאוד, כי לא יוכל לדבר ולא תעלה בלשונו להגיד את אשר בלבו, „להספיד את המת", כמו שהרגיש בכל הויתו – נשתתק...

ואחרי רגע בקש את מטפחתו לשומה בין עיניו...

אשתו ובתו נחפזו תמהות להביא כוס מים קרים...

דמשק, תר״ף.

חסל... הוא לא יוכל לעשות זאת לנכדיו... לאלברט, לאָדל... הוא לא יבאיש את שמם ואת חייהם... לא, נגזר הדין ונחתם... בשביל זה היה רוצה לברר להם, להודיע, לעשות דבר שיהי גלוי, שיהי מפרסם, כי חרץ משפטו על עצמו – וחסל...

אלא... מה רצה לדעת פשר הדברים הללו! מי הוא הגוזר ככה? הוא, „מי שאמר והיה העולם”? לא יתכן. מכשלה כזו, סבור הוא, לא תצא מתחת כסא כבודו... הוא, המרחם על כל בריותיו, מי שכתוב בו: „ורחמיו על כל מעשיו”, לא יעשה עַולה כזו לבן־אדם... איך?... איך אפשר כי יברא אלהים אדם ויתן לו לב חושק ונפש אוהבת – וימנע ממנו את ענין החיים... החיים עצמם, שהוא נתנם?... יש דברים בגו... הוא אינו יודע חכמה... קצרה בינתו מהשיג... אולי יודעי־ספר, חכמים, צדיקים, או אפיקורסים וכופרים יודעים דבר... שמא... שמא כל חייו שעברו ברֹב תכונה ובמעללים גדולים – שמא כל זה טעות אחת היא... טעות גדולה מעִקרא... האפשר? ולית דִין ולית דַיָן? האין עין רואה ואזן שומעת ובוחן כליות ולב?

חוג'ה דאוד פקח את עיניו, שהיו עצומות כל הזמן, ומבטו ננעץ בחשכת בין־השמשות שבחדר... חשֵכה... הוא אינו יודע דבר... קצרה דעתו מהבין... כבחשכה זו, שבה הוא נמצא עתה, ככה גשש כל חייו... מי הצדיק ומי הרשע? ואולי הכל הבל־הבלים, כמו שאמר קהלת... מה אמר קהלת? הוא אינו מבין, מה כתוב שם. אולי צריך היה להשיג מן האסור, לחטא ולטַמא את נפשו? הרי אין השורה ישרה בחייו, אין השורה ישרה; הרי... הרי מה שֶמֻתר לכל העולם נאסר עליו – ומה שאסור לכל העולם אפשר מֻתר לו?... וַדאי מֻתר לו... האפשרי הדבר? כן... ממה־נפשך... ממה־נפשך: או, אַל יִתֵן לב לאדם, או, אם נתן – לא ראוי שֶיִשָרף לב זה... אלא מאין? כי יִתֵן לב פותה לאדם והוא יעמול וייגע לחנקו ולהמיתו? למה? ומה טעם לזה? והרי רשעים יש וחוטאים, הנהנים בחייהם מִכֹל... הנה בני נרנוף, חבריו לפנים, עד־היום רגליהם טובלות בזהב ובעשֶר ובכל טוב ולא יניחו ידם מכל דבר – וטוב להם... והוא – מה־שמר נפשו מחטא! אבל מה? מה הוא מהרהר? כלום אינו יודע, שיש דין ומשפט בעולם הבא?... לא כל החשבונות נגמרים פה – היה אומר ח' חיים ששון. והנה ח חיים ששון למה נענש ביסורי גיהנום בעולם הזה? האפשר, שכאן נגמר הכל? – –

וכשעלה על לבו זכרון ח' חיים ששון ובני נרנוף שֻתפיו, נמשך לבו בלי כַוָנה אל ימים רחוקים ועָבר מענין לענין והיה כמטַפס בדרך ארֻכה מסלע אל סלע; נים ולא־נים ישב, שקוע בתוך עצמו, ורעיוניו הרחיקו ללכת עד ימי ילדותו... אז ראה את דאוד הנער ההולך אל המיסיון... ואחר־כך את חנותו הגדולה והחשֵכה אשר ברחוב־היהודים – ועוד בדרכו על־יד קבר „רחל אמנו”, ופסח משם על ראשי גגות וכִפות מִשְפעות, ראה את ביתו אשר בעיר הישנה, את חיה שרה ולֵיזֶר יַנקל – והיה כשומע בקול גערות אמו הזועמת... ואז ישב בדרכו על־יד ח' חיים ששון בחנותו ועל־יד שער בית־האסורים – ופגש בדרכו הלאה את חוג'ה דאוד, המתהלך

הֵי... הֵי... – השתעל חוג'ה דאוד ונשען על גבו בספה, כשכפות רגליו מֻנחות עליה וארכובותיו זקופות למול פניו.

מה הוא רוצה עתה? לא־כלום. עתה הוא כ ו א ב... צר לו מאד... צר עד כדי דמעות... חש הוא עלבון... למה שתק? אדרבה, הוא היה צריך ל ה ו ד י ע, למצער, את הסכמתו, את הכנעתו... שֶׁיֵּדעו... לכל־הפחות, שידעו... הם צריכים להבין, עד־מה מרה הסכמתו זו... עתה – למה הוא דומה? דומה הוא למת, שבא לקבורות בלי הספד... זהו העלבון... עלבון, שחשים קרובי המת... גם הוא... גם הוא קרוב לאותו חוג'ה דאוד... לחוג'ה דאוד, ששאף והִתאַוה שלשים שנה לחיות חיי־אדם... עתה – מת אותו האיש ולא הֻסְפַּד ואיש לא ידע את מכאובי מותו ואת פרשת חייו... כן, זהו המשל...

... ודאי... למה השתיקה? הכחוטא יֵחָשֵׁב, שנמצא בחטאו, כי ישתקו האנשים לבלתי הכלימו? על זה יֵצר לו, יֵצר לו עד־מות... לא, כי צדיק הוא! צדיק הוא מכל באֵי עולם – למה יִקָּבֵר הכל בשתיקה? הם צריכים לדעת, שלבו עליו דַוי, שבעל יסורים הוא... יסורים, אשר לא ידע איש כמותם...

... אבל למה... למה באו עליו יסורים כאלה? למה נענש במדת־דין קשה כזו? על־שום־מה המכאובים האלה? ההיה איש מימות עולם, מאז ועד־עתה, אשר ידמה לו? מי מן צדיקי עולם או מן הרשעים הגמורים, אשר נִסה במכאוביו – מימות אברהם אבינו ועד־עתה? מי נלחם שנים רבות כל חייו, בעד רצונו לחיות ככל אדם את חייו – ולא עלתה בידו?... מי נאבק כל ימי חייו עם יצר הרע – וַיוכל לו? מי נצחו כ מ ו ה ו? מי?...

ודמדומי־הערב היו כרועדים וגוססים על ראשי גגות אדמדמים ועל פסגות הגבעות המעֻלפות ערפל אפור־כהה; דרך חלונות המרפסת באו נשיבות־רוח קלות ורפות, כאִלו היו טעונות ונושאות את משא היום, ההולך נחשל ושוקע בְרֹב עמל ויגיעה...

חוג'ה דאוד קם לרגע ממקומו, הדליק את סיגרתו, הוריד משום־מה את וילוני החלונות שמצד הספה – ואפלולית נוחה ורצויה היתה בחדר־המרפסת; הוא שב וישב על מקומו ישיבה של קבע וכֹבד־ראש...

– כך... כך... – פלטו שפתיו בדממת המרפסת ולא יסף...

ושמא, בכל־זאת, טועה הוא? שמא... שמא מתחַיב בנפשו הוא, בקברו את מאוַייו?.. למה ינתק את החבל בידיו וישליך את הדלי אל תהומות?... מי יאמר, שזוהי הדרך הישרה, שעליו לָבֹר אותה? מי גזר עליו כזאת? בן חמשים ושלש הוא כיום, אך כֹּחותיו אתו, כֹּחות גבר מלא עֹז־חיים ורצון־חיים – אולי טועה הוא עתה – ועתיד יהיה לתעות עוד ולאבד בדרכים יגעות שנים רבות?

ורטט חלחלה עבר בבשרו של חוג'ה דאוד:

לא. לא... לא ישוב אל הדרך הנלוזה – דברי השטן הם אלה... כמה פעמים נסה ונכשל... לא, אסור לו לזוז מהחלטתו – לא ישוב לשגיונותיו...

וְירדה על הנשארים בשובם הביתה מן התַחנה, אשר לִוו את „הבנים" לדרכם, הרגשה מעיקה: רשלנות ועיפות וכאֵב מַמְאִיר וּמַשְמִים של פרידה...

וְכָבְדָה מועקה זו ביותר בלב חוג'ה דאוד: הוא, דומה לו, נשאר פצוע יותר מכֻלם... היום, בשובו מתַחנת הרַכבת, היה כנבוך: כעין צפיה חרישית בלתי־נתפסת וכליון־נפש לא־נודע המו בקרבו ויהי כנלחם כל היום ונאבק עם הפִזור, ששרר בכל מחשבותיו — עד כי אֻלץ למהר ולסגור את חנותו מבעוד יום.

מרֹב עיפות של הנשפים האחרונים יָשנוּ כֻלם, מיד אחרי ארוחת־הערב, בשעה מֻקדמת. ואולם גם ביום השני לֹא שקט חוג'ה דאוד. סגר את החנות בשעה השלישית אחר הצהרים ובא אל ביתו. בבית לא היה איש. הוא ידע ושִער את הדבר לפני בואו: הם הלכו אל החגיגה הגדולה, שנערכה בהר הצופים, להנחת אבן־הפנה לאוניברסיטה העברית, כפי אשר קרא במודעות הגדולות; הם ישובו וַדאי בשעה מאֻחרת. גם כל הכוהרים ברחוב סגרו והלכו – אך חוג'ה דאוד חש בכל חושיו לֵאות גדולה וצֹרך רב לנוח.

הוא לבש את חלוק־הבית שלו וישב ישיבת־מסֻבים על מרפסת־הגן, הַמֻקפה חלונות משני עברֶיה.

דממה ושקט שררו בבית וּמסביב לו. קרני־שמש מבהיקות נחו עוד על מרבית צלעות ההרים והגבעות, שהלכו הלֹך והרחק, עד אשר התעטפו בקצות האֹפק שַלמת־תכלת שקופה וזכה ורבת־הוד.

... זו היא אותה המחשבה, אותה המחשבה, שֶקִננה בחשאי בלבו, לפני בוא אלברט ובשעת בואו, אותה המחשבה היא, ההומיה בקרבו, כמכאוב נסתר, ומושלת על רוחו והגיגו זה שני ימים... אותה התקוה, שנשא חרש בלבו – אשר אמר למצֹא שעה קלה, רגעים אחדים, לדבר עם בנו, לדבר אתו בגלוי ובקצור על ה„ענין", לאמר לו כך... פשוט: „ועתה, בני, הֲשִנִיתָ את דעתך? האם גם עתה רע בעיניך, אם אֹמַר לעשות את רצוני?" תקוה זו נשארה קבורה בלבו, לא דִבר אתו דבר, אף לא רמז קל...

אמת: מחשבה זו הלכה הלֹך והמוג בקרבו, הלֹך ורפֹה, במדה שעברו הימים מעת בואם... הוא לא י כו ל לדבר... וגם הסכים מרצונו לכך... הוא ראה, כי אי־אפשרי הדבר... היא, מראיה שלה, של אדל, ודבריה הנעימים לא נתנו... הנכדים הקטנים גם הם מנעו... גם מנגינות הפסנתר... איך היה אפשר?...

... ולמה יֵצר עתה ללבו ככה? על מה הוא דוֹאב אפוא? עתה – הן אמר לעצמו כזאת – כשהוא סב לנכדים, בן המשים ושלש כיום – כשהוא אבי מיסטר אלברט – היעשה זאת עתה? חסל... הן כך גמר בלבו ועבר ובטל רצונו מן העולם... נִבלע ואיננו... נגמרה המלחמה, מלחמת שלשים שנה, מיום נשאו אשה – והוא... הוא נפל מְנֻצָח, חלל... טוב, נגמר... ומה הוא רוצה עתה? מה נשאר עתה? — —

איזו מחלה?...״ ואל המיה פנתה בחלקת־לשון נמוסית: „הוא צריך לשים לבו ל„מַמַא״ ביותר...״ היא, שלא ידעה על־דבר חיי זה הבית כלום, הגידה בתמימות ובבת־צחוק על שפתיה: „הבריות יאשימו רק אותו... רק בו יתלו את האשם – כך נוהג העולם לשפוט – וכי לא כן?״

וחוג׳ה דאוד משיב בפשטות רבה: „מי אומר לה דבר ומי מוחה בידה? תאכל ותשתה ותחי לה כמלכה... וכי מה?... היא... הדה... דואגת ומצטערת לרב...״ אז עבר מבט קטוע והולף בין האם והבת – והזקנה ענתה:

– כן... האהובה... זקנה איננה, בת ארבעים ושמונה היא... אך געגועי הבנים וכליון־הנפש של חמש שנות־המלחמה שָׂמוּ אותותם אותות... כלום דבר קטן הוא לחיות כל השנים הללו רחוק מן הבנים היקרים?... וביחוד בשנות־המלחמה, שהיתה הנשמה יוצאת ותלויה מנגד?... מלתא זוטרתא היא זאת?...

ואלברט הביע את דעתו, כי כך היא מדת־נשים. הנה גם „פַּפַּא״ דאג וַדאי לבנים כל אותן השנים, אך הוא, הגבר, יודע להבליג על צערו וחוץ משערות לבנות, שנזרקו בו, לא נזדקן כלל.. אותו אבא, כמו שהיה, רק שֶׁשָּׁמַן קצת יותר...

והוא, האב, ענה את חלקו: „הגבר דרכו בכך להאריך עד שיזדקן; אף כי הוא למעלה מעט מחמשים – חש הוא את־עצמו כמאז... לולא הקטנים האלה, הנכדים, כי־אז לא הרגיש כלל, שהוא כבר זקן... סב לנכדים... הוי! סוף־סוף חלפו השנים – והוא כלא־יודע...״

ובערבים ישבו כל בני־המשפחה ישיבה מלאה חדוָה במרפסת על כוס קהוה ועם סיגרה, לאחר ששבו הבנים מטיולם בסביבות ירושלים.

אלברט האריך שיחתו לרב עם אחותו שרינה – הוא חבב אותה ושאל לכל מעשיה ולמודיה. וגם הביע את שמחתו, לתמהון האב, על למדה בבית־הספר העברי וידעה את „שפתנו״ היטב, עד כי הוא, אלברט, מקנא בה.

באותם הימים קנה אלברט מתנה לאחותו: פסנתר יקר ונאה – „אצלם״ אין בת הגונה, אשר לא תפריט על פסנתר – והבטיח לתת לה להוצאות הדרושות ללמוד זה. ואז נשמעו מן הסלון, בשעות שאחרי ארוחת־הערב, צלילי הפסנתר, גדולים, רמים, מלאי עז והדר, כשהם יוצאים מידיה הלמודות של אדל האהובה... והגיעו הקולות האלה, החדשים והזרים בבית הזה, לאזני בעליו, כאלו הביאו הבנים היקרים לכאן בשורת אשר רב וברכת חיים לימים טובים מכאן ולהבא... ויש בהתהלך וידה ואמה כה וכה במסדרון ובחדרים האחרים והקולות הנפלאים שוטפים ועוברים מסביב – ונדמה להן, כאלו נשאו ונעתקו למשכנות עליזים ושאננים אשר בעולם אחר, רחוק – –

*

ככה עברה שורת הימים, ימי ששה שבועות, כיום טוב ארך אחד.

כתלי הבית הזה, אשר היה סגור על שערו כדומם ואָבל תמיד, לקולות החיים והצהלה של בני־הבית וביחוד לקולות הנכדים הקטנים. צלילי השפה האנגלית נִשְׂאוּ באוירה של האחֻזה וצחוק שובב ועליז נשתבר בין משוכות הגן מכל פנה וצד – כאִלו החליפה האחֻזה את פניה ואת טעמה והגיעו לה ימים חדשים מנֻופים רחוקים...

וחוג׳ה דאוד עצמו הרגיש גם הוא את הימים הנעימים והטובים, בראותו את כלתו, בעלת־הקומה המלאה והעדינה, כשהיא עוברת ושבה מחדר לחדר או כשהיא מטַילת בגן לארכּו ולרחבו בלוית בניה הקטנים; נדמה לו, כאלו היא מנלאה את הבית בחֵן הליכותיה, בנֹעם פניה הצחים, במבטי עיניה השחורות והגדולות; הוא שמר בשׂום־לב את דבריה ויהי כעומד נכון למלא כל הגה פיה – למען „תרגיש את־עצמה בטוב ובנעימים כמו בביתה שָׁ ם... „שתקח „פלֵזיר" (נעַם) ו„גוסטוֹ" (חֵפץ) כמו במעוֹנהּ..."

הוא התאמץ בְּכל לְהֵרָאות פנים מסבירות ולְהֵרָאות כאדם אירופי; הוא השמיע את דבריו בנחת ונזהר לבלתי הרים קולו ביותר, כדרכו תמיד; ואלברט היה כעומד על המשמר ובא תמיד לעזרתו, בדברו את דבריו לפני האורחים, אף הִצדיק תמיד את דבריו... אלא שלפעמים ראה אלברט בהִנָּעץ מבטו של אביו בה, באָדל, מבט ארֹך ומעמיק, ויהי כאִלו הוצתו עיניו בשביב אש זרה... אז בקש תמיד להחליף ולפזר את זה הרשֶׁם בכל הבא לידו ושָׂם עצמו כלא־רואה ולא־מרגיש...

ביותר גדלה חבתו של חוג׳ה דאוד לנכדים הקטנים, שהיו יפים וחמודים, וחותָם פני ההורים טבוע עליהם ביתר נֹעַם; הוא הִרבה להעניק להם צעצועים ומגדנות, שנתקבלו בלשון אלמת, בתרגום של „פַּפָּא" או „מַמָּא" ובמסירת „טֶנְקיו" גרַציוֹזי מפיהם.

והסבה והחָמות היו נתונות בכל לבן ל„אלברט האהוב". כשנשארו לפעמים, בימים הראשונים, כל בני־הבית סמוכים לשֻׁלחן בחדר־האֹכל הנאה, פטורים מן האורחים הבאים וההולכים – היה אלברט אוהב לשֶׁבת בין אמו וסבתו, ואשתו והילדים בקרבתן. הסבה קבלה פעמים רבות בזרועות פתוחות את „הלוֹר (לורד) האמֵריקַנוֹ" וכסתה את פניו בנשיקותיה ובלטופי ידיה. „הַלֵּדִי, אדל היקרה, – אמרה אל נכדה בבדיחה – תַּרשה, שסבתא תשק לך..." ואל אדל פנתה: „הרי הוא אותו אלברט החביב כבִהיותו בחור, הוא לא גָבַהּ – קומת אמו לו, פניו מָלאו, אך מכיון שהוא מגלח את הזקן וגם את השפם – הרי היא רואה בו את אלברט שלה, הקטן והיפה; עתה נכונה היא – כך אמרה וחָזרה רבות – למות במנוחה... ברוך הוא, שֶׁזִּכָּה אותה בכך... היא בת שבעים וחמש ומעלה... די לה..."

ומכאן, מחשבון שנותיה של הסבה, היו נכנסים לפרשת השנים והעָבר של כל המשפחה...

היא, אדל, הביעה לפעמים את תמהונה בספרדית, שידעה במקצת, על חמותה, שפניה רזים ורעים כל־כך, גם שערותיה הלבינו ורבות מִשִּׁניה נשרו: – „הן, לפי־הנראה, איננה זקנה עוד כלל. הסובלת היא, החולה היא

ובזמן הזה, אחרי המלחמה, התחילו בנים חוזרים לחיק הוריהם, אלה שהיו פליטי הצבא הטורקי, מגֹרשים, או אלה שבמקרה הֻרחקו מבית־אבותם, ובא גם לַזַר לירושלים לראות את הוריו: הוא השתקע בקאירו בתור פקיד בבית־מסחר ומצא שם את מחית־חייו במדה מספקת; הוא שהה בירושלים כחֹדש ימים ושב למקומו.

ובבית נשאו הנשים את נפשן, והשמיעו בדרך־אגב ובזהירות רבה את דבריהן „לפניו" — לראות את אלברט ואת אשתו ואת הנכדים בירושלים. וגם מיֻדעיו המכֻבדים של חוג'ה דאוד שאלוהו בסקרנות: „מה את מַסיו אלברט...? ומתי יֵרָאו פניו אצלנו?"

ואז הביע פעם חוג'ה דאוד את חפצו, כאלו גם הוא רוצה בכך. אלא שהדבר נדחה על־ידו מ„פוסטה" ל„פוסטה" — ואת פקפוקיו לא הזכיר בבית כלל... וכאשר כתב סוף־סוף לאלברט על־דבר זה, באה תשובה, כי הם „שואפים" זה כבר לכך. אמנם קשה לו הדבר מאד מפאת עסקיו — אבל הוא יסַדר את הענינים בשנה זו, ובאמצע הקיץ הבא מקַוה הוא בהחלט למלא את שאיפתו, לבוא „להתראות" לחֹדש ימים.

חוג'ה דאוד התכונן ברָב־ענין בראשית הקיץ ההוא לקבלת פני בנו ומשפחתו. הדירה כֻלה חֻדְשָׁה את פניה: הכל נצבע מחָדש; רהיטים יקרים, מטות חדשות, גדולות וקטנות, נקנו במחיר גדול; רהיטים לנוי, שלא נראו מעולם בבית זה, מלאו את כל החדרים, גם גַנן הובא להתקין את הגן ולְיַפותו כראוי וכיָאות לאורחים היקרים והחשובים. דומה היה חוג'ה דאוד בזמן הכנותיו אלה לפקיד זה, המתאמץ לעשות כל אשר ביכלתו באפן נאה, למען הפיק רְצון מושלו ולקנות את לבו לחפצו...

בשעות ההכנה הרַבה הביעה לפעמים וידה את דבריה לפני הקרובים, שנמצאו לפעמים בבית: האם ימצא חן „בעיניהם" ביתנו זה וכל אשר לנו — „הם", שרגילים באותן הדירות, באותם הרהיטים ובתענוגים אשר שם?

יהסבה ענתה אמריה: הן לא בשביל הדירה והרהיטים יבואו אלינו, אלא בשבילנו, ואנו — הננו כאשר הִננו.

והאב הגיד את דברו, לפי־דרכו, בקול רם ובלשון־גבוהות: וַדאי... מה? מה אַת חושבת? שיהיה לו זמן להתבונן ולחַשב בדברים כאלה? תמיד... יהיו... הדה, אנשים רבים... אלה הולכים ואלה באים... תמיד... יבואו לראותו, לשמוע מה שיסַפר... ואלא מאי?...

*

וכשהגיעו האורחים המקֻוים — בשלהי יוני — נחה ושכנה רוח טובה וקלה באחזה הנאה כל אותו חֹדש ימים. אנשים רבים באו, אמנם, רק בשלשה־ארבעה ימים הראשונים; אך במשך השבועות המעטים האחרים המו

– כן... טוב שילך ח' חיים אל „הַוַּעַד האמריקני". הם צריכים לעזור...
– אל וַעַד... מִיָּמַי לא הלכתי... אתה יודע – הוא יודע... זוכר...
– כן, ח' חיים, רק וַעַד יכול לעזור... איש פרטי – אין אפשרות... העולם – נורא עתה... מי יודע, מה יהיה עוד?
– אִי משום הָא... יש לי להבטיח לך... להבטיח לכבודו... כי השנה – חסל. זה ברור... גם לישראל תהיה גְאֻלה – זה ברור... כן אוכל לאמר...

חוג'ה דאוד הטיל בו מבט של לעג מְסֻתָּר – כעל פִּסֵּחַ, המנתר ברגלו האחת ואומר: רְאו, מה־ישרה הליכתי...
– אפשר... מי־יתן והיה! – ענה.

ואז פתח שנית את פנקסו הגדול והשקיע בו את מבטו רגעים אֲרֻכּים...

ח' חיים התנועע כה וכה במקומו; וכשהרים חוג'ה דאוד את עיניו קצת, כפף ח' חיים את ראשו, הניח ידו על רקתו – לאות שלום – ויצא מן החנות בשתיקה...

נדמה היה לחוג'ה דאוד בכל הרגעים שעמד ח' חיים על־ידו, כאִלו משא כבד מעיק על גבו, ובצאתו חש כאדם הפורק עֹל מעליו...

מאז לא הוסיף חוג'ה דאוד לראות את ח' חיים עוד.

כא

כחצי שנה אחרי כְבֹש האנגלים את ארץ־ישראל הגיעו מכתבים מאלברט משיקַגו.

במכתב הראשון היה כשואל ומתוַדע על מצב הבית והעִקר – על הנמצאים בו... אחרי תשובת האב הגיע מכתב ארֹך, שבו הוא מפַיֵּס את אביו ומבקש סליחה ממנו על כל העָבר – שבודאי „כבר נמחה ועבר"... ואז הודיע אלברט גם ממצבו וממעשיו: במשך זמן המלחמה עשה עשר רב, ביחוד בשתי השנים האחרונות.

אז הגיעה גם חבילה גדולה של פוטוגרַפיות שונות: תמונת מעון־הקיץ המפאר שלו, תמונת גברת־הבית, אָדֵל, כשהיא בבַית, בשוק, תמונות הבנים (סַלוַדור, בן חמש, רז'ונה בת ארבע) כשהם מטַילים עם ההורים בגן, כשהם נוסעים ב„אוטו" שלהם, תמונות משעת המרחצאות, בתלבֹשֶׁת הקבועה לכך, בחדר־הרחצה המרֻוָּח שבמעונו וכו'.

בביתו של חוג'ה דאוד הגיעו אז שעות טובות, שבהן החליפו כֹּח במקצת שלש הנפשות, האם, הבת והנכדה; חוג'ה דאוד הִרבה לדבר עליו, על אלברט, ונִכּרו כעין געגועים וחבה מדבריו „עליהם" – על הבנים והנכדים... והמכתבים שהגיעו החיו גם הם את וידה ואת אמה בבשורותיהם הטובות.

אשר חי בה שנים רבות וארֻכות... כעבור ימים לא־רבים הֻגד לחוג׳ה דאוד, כי ראו את האיש חולה בביתו ועיניו שחרו מסביב, פניו צבו ובשפתו התחתונה אָחזה עֲוִית מוזרה.

חוג׳ה דאוד חשב באותם הימים, כי מן הראוי היה לעזור לאיש הזה, שכֵנו מכבר – אך מיד התקוממו כל עשתונותיו בקרבו: עזרה קטנה הן לא תספיק לו, ומה הוא כי יקח עליו משא משפחה שלמה וגדולה, היפרנס אותם, את כֻּלם – ועד־מתי? מי יודע, כמה תארך המלחמה – אפשר עוד שנים רבות... והאם רק זה הוא הנופל – כמה יש עוד כמוהו? מה תועלת לעזור לאחד? והלא לכֻלם אין איש אשר יוכל לעזור ולדאג להם... בזמן הזה אין אדם אפיטרופוס על אדם... מי יודע, לָמָה צפוי האפיטרופוס עצמו? ועד שהוא הולך ומהרהר בדבר שכנו, והנה נודע לו, כי הוא כבר מת.

וכאשר נמשכו הימים וקרני הישועה לא נראו עוד בארץ, חָזְקָה דעתו של חוג׳ה דאוד עוד יותר בו: המלחמה תארך עוד שנים רבות ועליו להיות זהיר בכל מהלכיו יותר מקדם...

ובבֹקר אחד, בהתחלת ימי החֹרף, ראה חוג׳ה דאוד בחנותו, בהרימו את עיניו מפנקסו, איש בעל זקן קצר, לבן ברֻבּו, והוא לבוש מעיל ארֹך לא־נקי, עומד לפניו כעמידת עני בפתח, על שפתיו בת־צחוק קלה וידו שלוחה אליו לשלום. הוא משך את ידו אחורנית ושאלו:

– מי אתה?

– אני, הֵי... אינך מכירני... חיים ששון... ידידך מאז...

– ח׳ חיים — אלהים, אלהים... מה „המצב" הזה? ואיה הזקן והפאות? כיצד – ח׳ חיים, הוא ח׳ חיים?...

— כן... שם... בבית־האסורים גזזו... הכל... ימח שמם... „חוץ מן הפָּנים"...

— מתי יצא ח׳ חיים?

— זה חדשים... כשמונה חדשים... כשהיה „נצחון וַרשה" של ה„אלימַני", נתנו „מחילה" לאסירים... לי כבר עבר זמני – אך המשיכו... ישבתי שבע־עשרה שנה, בעוונות, במקום חמש־עשרה...

– ולמה אינם רואים את ח׳ חיים — הוא עובד? איפה?

– בביתי... יושב אני בבית... מתבַּיש אני לצאת... בני, בן יחיד, בצבא הוא – איני יודע איהו... מכרתי מהבית... הכל... עתה אזל הכל... ואשתי... ובתי עלמה גדולה כבר...

חוג׳ה דאוד האריך מבטו עליו... מה־נחרב האיש! איזה הֶרס! היכן נעלם אותו החן, שנשמע בדברו... ואותן העינים הטובות, מה־נכנעות ותוהות הן! מה־נורא המראה! הנה גורל אדם.

– ומה עושה ח׳ חיים עתה?

– הנה... חפצתי לנסות לעבוד מעט.. הייתי רוצה... אם אמצא... איזה סכום כסף... לעבוד מעט...

שָׂרינה – תשובתה מוכנה תמיד בפיה בבטול גמור לדבריו:

– הלא אני אומרת לך, מה אתה יודע? מה אתה מבין? מה למדת אתה בימיך? מוטב לך לשתוק. כשאתה מדַבֵּר, דומה אתה... אתה יודע, מה שאני אומרת תמיד: לאדם שלא ראה ים ואומר, שאין ים בעולם... אם אתה לא ראית, אין זו ראיה עוד, שאין ים... אתה מבין?

ובשעות רגזו של חוג׳ה דאוד על אשתו – קמה היא לרב והביטה ישר, בעינים חדות ופקחות, בפני אביה. „אתה – השמיעה בקנטור – הַכֹּלם מעט; זכֹר, מי אתה – מי שהיה מוכר ביצים – ואתה עוד מבזה את אמי? התבַיש, אתה אינך כדאי למשפחת אמי – השמעת?...״

בשעות כאלה היה חוג׳ה דאוד מחויר ונושם תכופות, מבלי יכֹלת לשפוך את חמתו. פעם ופעמַים בקש להכותה – ונשמטה מבין ידיו; ואחרי שעות הרֹגז – כך נוהגת היא תמיד – שבה היא, אוכלת ושותה וסחה עם אמה וגם אינה מביטה עליו... זו לקחה שבעה מונים בחֻצפתה מאלברט.

בזמן המלחמה שכח את בניו; הוא לא דאג למכתב, שלא נתקבל מהם כל אותן השנים; נוח היה לו בכך: „אם חיים הם – אמר לפעמים – מוטב. ואם לא, מה יש בידי לפעול? ככה אמר גם דוד המלך״...

וחֻצפתה וקנטוריה של שָׂרינה גרמו, שישכיה את הבנים יותר מלבו... אלה, שקרוביהם היו בחוץ־לארץ, דאגו להם ודרשו על־ידי הקונסול האמריקני לשלום הנמצאים מעֵבר לים; ואולם הוא לא הלך אף פעם אל הקונסול, ונמוקו עמו: אם ב נ י ם הם, הם צריכים לכתוב ולהודיע מאשר אִתם; ואם הם אינם כותבים, למה יחרד הוא וידאג להם?... ובלבו חִשב את הקץ, קץ המלחמה. הוא מנה וספר את הימים וצִפה לקץ; רק תִּתַּם המלחמה – מיד יסַדר הוא את חייו...

ובשעת רָגזו עם אשתו או עם בתו נִחם את־עצמו בחשבו על קץ המלחמה... קטנה זו, שָׂרינה, תשלח לשונה החצופה במדה שהיא רוצה – הוא לא יתעצב אל לבו ולא ישמור את דבריה – עליו להיות „רחב־לב״; בזמן הזה – אל יפריע דבר את בריאותו... אין לו לתת לדָבר, כי יגע בנפשו נגיעה יתרה – לא רק לאשר בביתו, כי־אם גם לכל אשר אפשר לפגש בחוץ, לכל אשר תראה העין בימים האכזרים האלה...

וחוג׳ה דאוד שמר על רצונו זה – בכל דעתו את מספר הכושלים, היורדים והאובדים באותם הימים. למול חנותו היה שֻלחני זעיר, בעל משפחה גדולה. בשנה הראשונה והשניה של המלחמה החזיק עוד מעמד, בשנה השלישית היה כמתאבק עם המחסור; מַקֻפות־סיוע לא הספיק האיש להחיות את נפשו ואת נפש בני־ביתו הרבים – ואז נראתה לעיני חוג׳ה דאוד מלחמתו של זה עם המות: בראשית השנה הרביעית פתח את החנות ועשה גרָשים אחדים ליום; פניו היו חִורים ומבהילים ברזונם. כעבוֹר זמן־מה, לאחר שמכר במשך חדשים אחדים את כל אשר לו בבית, אזלו כל אמצעיו ונסגרה חנותו לגמרי. אז ראה והביט חוג׳ה דאוד בעבוֹר האיש לפעמים, נכנע ועלוב, על־יד חנותו הסגורה, משפיל את עיניו כנכלם, לבלי הביט זאל עבר חנותו,

יגרשו ויַגלו למרחַקים? אמנם, הוא אינו חשוד בשום עָוֹן בפני הממשלה, אבל כספו הוא מקור לכל חשד בעיני ממשלה כזו — והוא ידוע לעשיר. מה יהיה, אם תגזור ממשלת־זדון זו, מחר או מחרתים, גזרת גלות על יהודי ירושלים והיא, הממשלה, תקח לה לעין־השמש את הון האנשים ואת רכושם? — והפחד הזה שָׂם את חוג׳ה דאוד בעיניו כאחד העניים החסרים כל, כאחד מאלה המסתובבים בשוָקים ופניהם נפוחי־כפן וצהֻבי־רעב — אולי גם הוא צפוי לגורלם... מי יַעֲרוֹב? וכשהלך בחוצות ירושלים ועל־פניו עברו הנשים האלמנות, או נשי־חַיָּלים עלובות, בְּהִסָּחֵב רגלן הכושלת בכֹחות אחרונים ותְו חרפת־הרעב במבט עיניהן התועות, או כשעבר לדרכו יום יום מביתו העירה, בֹּקר וערב, וראה על צדי־דרכים את הילדים העזובים, יתומי אב ואם, שחורי־פנים ומזוהמים ושפתותיהם צנומות וחִוורות מרעב — כשראה את כל אלה — לא נכמרו רחמיו ביותר עליהם, לא את צערם חש, כי־אם את פחדו וצערו הוא וַיִּירָא מאד...

הנשים, אֵם הבנים והסבה, נמקו בצערן בתוך הבית הגדור מסביב — מאין כל ידיעה מן הבנים זה שלש שנים ויותר; חרש נזלו הדמעות, לעתים תכופות, מעיניהן — ושבועות שלמים עברו ואיש לא בא ולא קרב אל הבית. הקרובים, שבאו גם בימים כתקונם לעתים רחוקוֹת, לא נראו זה זמן רב. הם, הקרובים, היו מן הירודים הרבים ונמנעו מהֵרָאות בקלקולם ובדלדולם לפני כילַי ושבֵע כחוג׳ה דאוד; ואליהֶן, אל וידה ואמה, לא באו, לבל יגרמו להן צער, מאין ביכלתן להעניק מה לקרוביהן הנצרכים: המפתחות של כל המזון והצידה היו שמורים בידי אדון־הבית שמירה מעֻלָּה.

רק בתו שָׂרינה, שהיתה אז כבת ארבע־עשרה, זו הקטנה, היתה עומדת כמגן לאמה ולזקנתה. היא היתה נערה נאה ובעלת־חן, ומיום שעָמדה קצת על דעתה יצאה מתחת ידו של האב: היא לא צִיתה לו ולא נתנה ערך לְמַה שיצא מפיו. היא לבדה עזבה את בית־הספר של ה„אליַנס" ועברה בעצמה, בהיותה בת שתים־עשרה, לבית־הספר העברי.

האב רגז תמיד עליה ולעג לדבריה: בריה משֻׁנה זו — מהיכן יצאה? „פרַנסֵיס ואנגלֵיז", לשונות „פרַנקאס" — אינה לומדת בחשק, כל הגיגה היא העברית. מה כֹּחה של זו העברית? היכן מצינו? מה תתן ומה תוסיף לשון־הקֹדש? הרי הוא יודע לשון־הקֹדש, יודע — והנחשב הוא אפוא ל...הדה, לאדם „אֵברוֹפיו"?...

ובבואו לפנות־ערב, בימי המלחמה הנוגים והכבדים, ובראותו את שָׂרינה מהלכת בגן ולומדת פרקי ירמיה בעל־פה, היה קובל וטוען בהתול:

— חַיַּיִךְ, הציונים משֻׁגעים הם: מה הם נותנים לך, לילדה, ללמוד קינות ירמיה — ובעל־פה? דוקא בעל־פה? האומרים הם לעשות בנות לרבנים להם?... משמע: דעתם של הציונים נטרפה עליהם — כמו שאני אומר תמיד... כל מחשבותיהם של אלה, בכלל, שטות הן... הרי רואים הם מה תוצאות כל „הדבורים" שלהם: גרושים מיפו ומתל־אביב שלהם... כל הרעות בשלהם באות... ועוד מבַלים זמנם — בירמיהו הנביא...

(פקח) גדול בַיָם, בים הוא שטן, הוא הראשון בין הממלכות – אך ביבשה אינו שוה פרוטה... ביבשה תש כחו כנקבה... ונקיטנן – ביבשה הטורקי הוא הראשון. „על חרבך תחיה" – ישמעאל!... והרי הגרמנים הללו עוזרים להם – כאן החשבון הוא אחר...

וכשהחלו באים וגוברים ימי־החרדה הגדולים על ירושלים: גזרות קשות, גֵרושים, תְלִיות ותעלולי־עֹשֶׁק של ממשלה גוססת; כשעיני רבים רבים כָּלוּ על פת־לחם, ובגד לגוף ונעל לרגל אזל מרֹב האנשים, והיה כאִלו הָלכו אימים רוחות רעות בחוצות ירושלים ואפפו את האדם יגון, פחד ומבוכת־נפש – בימים ההם היה חוג'ה דאוד אחד מאותם האנשים המעטים, שבימות המלחמה שִחקה להם השעה ביותר: הוא היה שקוע בכל חושיו בעניני חלפנות, בעסקי נירות־ערך טורקיים, והגה וחשב על „מַרקוס" (מַרקים) ו„קרוֹנֶס" – ועצמו רוָחיו וגדלו מאד.

ובאותם הימים אשר חשבו בני־אדם והגו רק על רוטל קמח וצלוחית שמן ועיני האנשים הביטו ברעת־לב באב־משפחה, אשר זכה להכניס אל פתח ביתו סאת חטים וקב „בורגול"; באותם הלילות האפלים, כשישבו אנשים מסֻבים לשֻלחן מואר בפתילת־שמן כהה ודועכת וסחו בקנאה על שבעים ומאֻשרים, הצוברים בר לחדשים – עלו על שֻלחנו של חוג'ה דאוד יום יום תרנגולות מפֻטמות ונתחי בשר שָמֵן. הוא לבדו אכל, השיורים נותרו לאשתו, לחמותו ולבתו שָׂרינה. הוא הלך והשמין, אבריו מלאו ועגלו – ובני־הבית שבעו מרורים: כל גזרה וכל טקסה ומס, שחלו ביום בשוק ונגעו גם בחוג'ה דאוד, העֱלו בלילה על שֻלחן הבית וְהֻסְפְּדו בפיו לאזני בני־הבית בתאורים שחורים מֻגזמים ומפחידים... אמנם רבות רבות נתבע ונתן חוג'ה דאוד לממשלה — אך כל־זה היה כאַין לעֻמת הרְוָחים העצומים, שעשה יום יום ואשר על־אודותם לא ספר בבית כלום.

אל כל העֹני והמחסור, אשר עצמו מיום ליום בעיר, לא שת חוג'ה דאוד לבו. רק בדבר אחד הגה לפעמים קרובות: בַּמָוֶת. מה רבים ההולכים מדי שבוע בשבוע... העיר מתרוקנת... ונוראים ואכזרים היו הרגעים, כאשר עלה על לבו פחד המות – מותו הוא... ולכן — הַרבה לדאג לנפשו ולטַפל בבריאותו, הַרְבֵּה לשמור בר ומזון, כאומר להדוף בכל־עֹז את הרעה מביתו. בביתו לא יֻרגש מה ממצוקות המלחמה ופגעיה; המחסור, הדאגה, אלה שערי המחלות, לא יֵרָאו בביתו ולא יסורו אליו כלל. הוא לא יתן, כי יסור גם צל המות אליו. כבן ארבעים וחמש הוא היום — ורצונו לחיות... עוד לא חי עד היום, עוד לא טָעם טַעם־חיים... נורא הדבר ל ח ש ב, כי ילך מכאן ריקם... לא יִתָּכן הדבר... ואולם פחד עמֹק וטמיר אחז בו ולא הִרפה כל הימים ההם.

ורב הפחד גם מפני זו הממשלה המשתוללת במבוכתה, המחדשת את גזרותיה שבע ביום, ואשר תקצַר דעת אדם לנַחֵש, מה עוד שמור בקרב מזמותיה. חוג'ה דאוד הוציא מארונו את כל הזהב, אלפים רבים, וטמן אותו בקרקע. אך מה יהיה, אם יתבעו ממנו את ביתו, את אחֻזתו, ואותו

שפסקה עתה תנועת „תן לי ואתן לך" – היה חוג'ה דאוד כתְמֵהַ... אמת אפוא מה שאומרות הבריות... אך, לבלתי יֵרָאה כחסר־הבנה בדרכי מסחר והלכות־עולם לפני המנהל והפקידים הראשיים, היה כמלגלג וכמתבדח: „הרי זה ענין... – חַיֶּךָ – בַּנק כשר ונכבד אומר גלוי ובלי בושה: איני רוצה לשַלם!... תי... הי... „אכלה ומחתה פיה..." ממש..."

– לא, דאוד, – ענה המנהל. – לא רק הבנק אומר ככה... כי־אם רשות לכל אדם לאמר כך... ורבים האומרים לבנק כזאת – ואין הבנק פוצה פה...

– אבל אני... הַקֻפה שלי שאני... הַקֻפה שלי... הדה... נשארה ריקה...

– לחוג'ה דאוד, אנו יודעים, אין הדבר אמנם למכשול גדול כל־כך... בודאי יש לו עוד בפִנות שלו איזה עשרות אלפים... ולכשתִתַּם המלחמה הכל יהיה ברור ושריר.

– במהרה בימינו, אמן – ענה חוג'ה דאוד ונסתלק מן הבנק תפוש הרהורים כבדים.

מכאן הרגיש חוג'ה דאוד, כי המלחמה הזאת – זעם גדול בה... ונשתתקו ונרדמו כל תקוותיו, אשר נרקמו בחדוַת־נפש ובמשא־לב עמֹק לפני שבוע ימים...

ובבית ידעו שתי הנשים והבת שְׁרינה ברֹב מכאובים וצער את דבר ה„אסון" אשר קרה לו עם הבנק – ודברו ברטט כל אותם הימים וצעדו חרש על ראשי אצבעות, כשישב „הוא" בחדר־האכל בודד וקודר...

כשהכריזה טורקיה את המלחמה על ממשלות־ההסכמה, החל חוג'ה דאוד לשאף רוח לרְוָחה. עד־כה היה נזון מידיעות אשר בעתון עברי ירושלמי ומשמועות שבעל־פה, שהבינן לא באֹפן מספיק; אך עתה היתה דעתו על כל הענין ברורה מאד:

המלחמה לא תארך כי־אם חֹדש או שְׁנַיִם... הוא הרי יודע את כֹּחו של ה„אנגליז" בקאירו: על גגו של קסרקטין גבוה עומדים, לשתי רוחות העיר, שני תותחים – ופיהם פעוּר כפי שאול... רק שני תותחים... ואם תאבו ושמעתם – מוטב, ואם לא – כאן תהיה קבורתכם... חייכם, כך הוא... וגם פה, עוד מעט ויעמדו על הר גבוה, קרוב לירושלים, שני תותחים – כמו שמה... רק שנַים – ובא לציון גואל!

וכאשר אחרו קצת הימים ועברו חדשים רבים והאנגלי לא הופיע, באר חוג'ה דאוד, מתוך הבחנה במצב, כי האנגלי בונה מסלת־ברזל. הוא אינו כאלה הטורקים היחפים... בשביל הצבא שלו דרושה רַכֶּבֶת... הצבא שלו הם בני „סֶניוֹרִיס" (אדונים)... הוא יבנה בראשונה מסלה, ואחרי־כן – בתֻפים ובמחולות יבואו... כך הוא.

ואולם כשעברה גם השנה השניה ועוד קיץ היה וחֹרף – והישועה לא באה – התיאש חוג'ה דאוד מן האנגלי והשמיע לפעמים דברים נראים: הנצחון של האנגלי ספק־ספקא הוא... רחוקה התקוה: האנגלי הוא „שָׁטֶר"

אז בערה חמתו של חוג׳ה דאוד ימים אחדים; הוא חשד בכל קרוב ומידע מצד אשתו, שהוא אשר הודיע לבנו את הענין, וענה את אשתו על־דבר קרוביה הרעים; ופעמים שער, שֶׁלַּזֵר, המתעב, הוא אשר כתב לאחיו את הכל. ורעים מכל דברי המכתב היו הדברים האחרונים שבו; ימים רבים רטן קולו של חוג׳ה דאוד ממקומו אשר בחדר־האכל: „היסטוריַס״ — אמר — יכתוב עלי... „היסטוריַס״ על אביו... כפוי־טובה... לשם זה גדלתיו ולמדתי אותו, הדה, לשון ועט... למען יכתוב „היסטוריַס״ על אביו...״ — מי יתן והיה הוא, חוג׳ה דאוד, יכול לכתוב את „ההיסטוריה״ שלו, את היסורים שלו, כי־אז דמעה כל עין לשמע הדברים...

מכתבו של אלברט היה ללב חוג׳ה דאוד כשמן למדורה. קשים מנשא נעשו החיים לכל בני־הבית, ולזר הכרח לנסוע לקאירו בידים ריקות — ורק להמלט מפני אביו.

אולם כעבור חדשים אחדים הרגיש חוג׳ה דאוד את־עצמו שוב חפשי לנפשו. אחרי פקפוקים רבים שב והזכיר לפעמים לאשתו, כי בקיץ, אם ירצה ה׳, יסע לקאירו; וכשישוב, ישכור או יקנה את הבית אשר לזלמן האשכנזי (בית, הרחוק מביתו רגעים אחדים)... הכל ישאר במקומו... היא תחיה לה כמלכה... תאמין לו... תחכה ותראה...

בראשית הקיץ נדחתה קצת נסיעתו, וכאשר סדר את עניניו והחליט לנסוע בחדש אב, פרצה פתאם המלחמה העולמית בערב תשעה באב — ונשאה תקותו של חוג׳ה דאוד וחלפה כענן־בקר...

פ

הימים הראשונים, אשר הביאו את בשורת המלחמה וחנקו בבת־אחת את מהלך העסקים ותנועת המסחר, לא היו מובנים די־הצרך לחוג׳ה דאוד. הוא לא תפס בברור, למה גדולה כל־כך ה„מכה״ של המלחמה הזאת אשר ב„אברופה״, עד כדי שתזיק לכל העולם. ובראשונה חשב עוד לצאת בכל־זאת למסעו...

ולולא היה מקרה רע, רע מאד, שנתקל בו חוג׳ה דאוד ימים אחדים לפני המלחמה, אולי לא היו רשמיה של המלחמה ופגעיה פועלים במדה רבה ועמקה כל־כך על נפשו ועל מחשבותיו: ימים אחדים לפני הכרזת המלחמה, כשרצה חוג׳ה דאוד לנסוע לקאירו, מסר לבנק אחד אשר בירושלים שלשים אלף לירה להעבירם לקאירו, לכשיצטרך, ליסוד ענין־שתפות גדול. וכשקפא פתאם, בן־יום, דפק התנועה במסחר, והנסיעה עלתה בקשי רב, וגם שמע חוג׳ה דאוד מכל פה, כי גדולה המכשלה אשר תבוא — הלך לבנק והודיע בלשון פשוטה, שרצונו לקחת בחזרה את סכום הכסף, שמסר לפני ימים אחדים...

כשסרב המנהל למלא את דבריו בתקף חק ה„מורטוריון״ והסביר לו,

את דמן ולשד עצמותיהן! אמלל אני, הנמצא במרחקים, ולא אוכל, לדאבוני וליגון־לבי, לבוא לעזרתן – אהה, יד הגורל המשתוללת באדם!

האמנם היה הדבר, כאשר כתבו לי, שבחמתך נשאת בידיך את סבתי, האשה הזקנה, ואִימתָ עליה להשליכה אל תוך הבּור? ככה הנך משתולל כ„בַּרבַּר" (פרא) בביתך? האם לא יבשו ידיך, בנַסותך להפחיד אשה זקנה וטובה כסבתי? וַדאי צדקו מאד דבריה, אשר השמיעה באזניך, אם חרה לך עד־כה.

מה־נורא הדבר! חרפה תכסה את פני, אשר הגעת לידֵי כך, שבאו בשעה ההיא שכנים רחוקים, מרב המהומה, וקמו עליך להכותך, וגם אחי, לַזר, החלש והאמלל, הרים ידו עליך – האם לא תכבש פניך בקרקע? האם תוכל עוד לצאת בין הבריות, אחרי אשר בנך הִכָּךָ לעיני העולם? לַזר המסכֵּן! מתאר אני לי את המכות של ידו הרועדת, אשר הוריד עליך– מי יודע, כמה כאבו כל עצביו בקרבו, אם הגיע, שה תמים זה, עד לידי מדרגה זו!

ואני מה־מאד רציתי לטוס באוירון אל אמי ואהובַי, לקחתָם אלי, כאשר היתה מחשבתי תמיד – אך יד החיים נפלה עלי בכבדות. נהרס מעמדי עד־היסוד. בית־המסחר, שהייתי קשור אליו בעשרות אלפים דולרים, בא עד־מַשבר ולא הצלתי מכספי אלא שלשה אחוזים למאה – מה־מר לקבל בשעה זו ידיעות כאלה מאב עשיר ובעל־נכסים ורב־הון!

ארורה השעה, אשר הכירה אמי אותך – טִירַן!

שם אצלך הולכים ונערמים האלפים ועינך צרה בִּמְעַט, אשר לקח בנך ממך. בכל מכתב תזכירני את חובי, חוב של בן, המנסה להלחם בכל משברי החיים, למען הַציל את הנשמות הטובעות במימיך הזדונים – –

ואני פה בחדשים אלה רואות עיני את כל מרירות החיים. בעת לדת אשתי לא היתה יכלת בידי להביא משרתת אל שני חדרַי הקטנים בהוטל, אשר אני גָר בו, אחרי שִבתִּי זה כשנתַים בדירה כזו, שאתה, העשיר, לא זכית גם לראות כמותה. משרת ומשרתת עמדו תמיד נכונים לשֵרותי. ועתה, בשבוע הַלֵּדה, הייתי בא בכל ערב, אחרי יום עמל ועבודה למצא את צרכי יומי, ושוטף את הכֵּלים ומבַשל ומגיש מעט מרק לאשתי – כל זה בא עלי ואני נושא את כאֵבי בין שִני ולא כתבתי לך דבר ולא בקשתי ממך מאומה, כי ידעתי את לבך הקשה ואת ידך הקשורת והאכזריה – אבל לקבל ידיעות כאלה – אויה, זאת לא פללתי.

אני סוגר את מכתבי בלב מלא איבה וחֵמה עליך; אני משליך יהבִי על האלהים ומקוה, שיבוא יום ואשַלם לך כגמולך. ועד אז, אם אקבל עוד ידיעות כאלה, ידֹע אדע מה לעשות: בכל עתוני העולם אודיע את הדבר, „בהיסטוריה אשליך את הכל" *) ואשים את שמך לנאצה ולקללה בכל העולם.– –

החותם בכאב ובכלמה

אלברס.

---

*) בספור אתאר, אכתוב את הכל.

חוג׳ה דאוד – שבועות אחדים הרגיש את־עצמו בטוב... שמחה חרישית קננה בלבו... שמח הוא שמחה כפולה בשמחת בנו, כאִלו היא גם שמחתו... כן... כך הוא חש... הוא, בנו, הרי מצא את שלו... רעיה יקרת־המציאות... הכי גם עתה יעמוד לו כצָר?... הוא יכתוב לו ויאמר לו: כעת, בני, הרי אתה מצאת את אשרך... אתה מצאת מַהר... בלי צער... בן עשרים וארבע מצאת את מזלך הטוב; ואני – הריני בן ארבעים וחמש כיום... אינך מרגיש את צערי – אהה? ככה יכתוב לו... והוא גם לא יוכל להתנגד עתה: הוא נקשר עם אשה... מהז כלום יכול הוא להפריע ממרחקים?... והוא גם יבטיח לו, לאלברט, כי לא יתן לה, לאמו, את כל צרכיה... כמלכה תחיה... לבדה בדירה הגדולה... והוא ישכּור לו בית אחר קטן בקרוב־מקום לביתו... כך יהיה, בעזרת ה׳...

אבל חוג׳ה דאוד ידע, כי עוד מֻקדמת השעה... צריך לחכות מעט... וצריך לחכות, עד שישלח אלברט את יתר הכסף – עוד שלשת אלפים דולר, לפי חשבונו...

ואולם כחדשים אחרי החתֻנה בא עוד מכתב קטן מאלברט – ולא יסף.

וארכה השתיקה חדשים רבים; לעתים רחוקות הגיעו מכתבים יבשים וקצרים ולא היה בהם גם זֵכר לעניני העָבר ול„הבטחותיו”.

עברה שנה שלמה וחוג׳ה דאוד לא קבל מכתב מבנו. רוחו כבדה עליו ביותר; הוא רואה, שבנו רִמה אותו: שלח לו לגֶם אחד לסתּום את פיו – וחדל. ואולם לא רק ענין הכסף הוא המציק לו... לא זה העִקר...

שעמום גדול תקף את חוג׳ה דאוד בזמן הזה – ו„המרה השחורה” בקרתהו תכופות כמו בימים שעברו. צר לו המקום בביתו, ריקים וטפלים עברו הימים, ללא־נחת וללא־טעם בחייו... ורגז מאד חוג׳ה דאוד בקרבו בעלות על לבו המחשבה, כי הוא סובל ודואב ככה, בשעה שבנו – זה שעמד לו למכשול – נָח לו שם בחיק אשתו בנעימים... האפשר לשאת עֹול כזה? והימים הולכים ועוברים, והוא כאִלו נעוץ ותקוע במקום אחד – עד־מתי יחכה? למה ישב, כאִלו הוא אסור באזקים?

ובִגבור עליו קְשִי־רוחו – רבו הענויים בביתו מחמת כיליותו וגברו המִדנים והסכסוכים. ביחוד רעה עינו של חוג׳ה דאוד בלַזַר בנו, היושב בטל „כפשפש בצווארו”, וצרה עינו על הלחם אשר יאכל בנו השנוא על שֻלחנו – ועברה מרירותו גם על יתר בני־הבית, על בתו ועל הזקֵנה חותנתו, אשר מחמת זקנתה יִסרה אותו באמרים קשים על הליכותיו ורעותיו.

ובימים האלה הגיע מכתב זה מאלברט:

שיקַגו, 21 ספטמבר 1913.

לְאָב האכזר באנשים!

הגיעוני עד קצוי תבל זו ידיעות מרות וממוגגות־לב על־דבר התנהגותך בבית עם אמי החביבה. מפי זרים שמעתי את הדברים, שנפלו כמטילי־ברזל על לבי!

אהה! על שתי הנשמות העלובות, אמי וסבתי, אשר נפלו בידך לְמֹץ

הבנין – להרגיש את נעימותו בקרבו... ככה אהב את ביתו ימים רבים... וצרף אז חוג׳ה דאוד, בשעות דומיה ושלוָה כאלה, את צרופי חשבונותיו, חשבונות חייו, וחלם וארג את תקוותיו ומאויו להבא – וחכה, בעִקר, למכתבי אלברט מאמריקה...

יט

כעבור שלש שָׁנים לנסיעתו נתקבל מכתב מאלברט משיקַגו. והמכתב צורה חדשה לו – מפירמה אחרת. בתוך המכתב היה שטר־המהאה של אלף דולר לאביו על החשבון... נכון היה לשלוח עוד, אלא שעתה יש לו הוצאות רבות וגדולות: הוא התארש עם צעירה, שמוֹצָאָהּ מפריז (אביה הוא בעל „קונדיטורה״ גדולה בשיקַגו) – ומכין הוא, אלברט, בימים אלה כל צרכי־הבית כראוי. עם אותו מכתב נתקבלו תמונות מיום־ארושיהם. היא, הכלה, גם לפי התמונה – הריהי יפה והדורה למאד. חוג׳ה דאוד הִרבה והעמיק להסתכל בתמונה שלה; הוא ישב והוכיח לאשתו פעמים רבות את טעמו והבנתו בפני הכלה – אֶדֶל... רשמי פנים כאלה... כל קו וקו אומר חן, נֹעם ומתיקות... הממזר ידע מה שבחר... איש כמוהו יודע, מהי סחורה מְשֻׁבּחה...״ ולכל קרוב הורה באצבע על התמונה: „הַביטו, איזה אף, איזה מבט־עינים... חָזֶה כזה... גוף... כָּלה... כָּלה – אין בה מום... כָּלה צחה וחמודה...״

כשבאו לבקר ביום־שבת, קרובים וידידים, לרגלי ארושי אלברט – עברה התמונה של המארשים מיד ליד בין כל היושבים בסלון – וחוג׳ה דאוד השמיע את הערותיו או שבחיו על־אודות אלברט ובחירתו; וכששאל מי־שהוא: בת מי היא? ענה חוג׳ה דאוד, ראשית כל, שהיא מפריז, ואחר־כך באר, שאביה הוא „קונדיטור״, כלומר בעל בית־חרשת גדול, כמו באותן הארצות, של דברי־מתיקה... „אין זה סתם, הדה, סתם מוכר־סכריות, כמו אצלנו – לא ולא. בעבודה כזו שָׁם עושים עסקים כמו סוחרים גדולים אצלנו – הכל שם כך... קונדיטור – חמשים איש עובדים אצלו בחנות... ושָׁם עסק כזה הוא גדול ונכבד... שם – ענין אחר... זאת היא אמריקה...״

ומקץ שלשה חדשים הגיע, יחד עם מכתב גדול, נִיָר עבה כקלף – הזמנת־נשואים באנגלית:

אֶדֶל לימאנו אלבֶּרטו הדר

באו בברית הנשואים.

שיקַגו, הוטל פלובר נו׳ 69. 3 אפריל 1911.

בשבת של אותו שבוע ערך חוג׳ה דאוד „שבת חִתּנה״: סעדה ומשתה; הֻזמנו קרובי המשפחה, בית הדוד שמעון, מיֻדעים ושכנים. ופיטנים הגונים נתנו קולם בשיר בשעת הסעֻדה. חוג׳ה דאוד השקה בחזקה ובאין־הפוגות את הקרואים ורבות רבות נִשָּׂא הקול בשאון: „לחיי החתן והכלה, בסִמן טוב – יַלְּה!״ וארכה השמחה עד שעה מאֻחרת בלילה.

לאחֻזתו): עד גִבְעוֹת בית־לחם תשיג העין את המרחב, ומשם ישתרע „עד פאתי מואב״ – חֵיךְ – עד פאתי מואב... לא יֵאָמֵן הדבר, כי יהיה, הדה, כזה, כלומר, „רחבות־לב״ כזו לבית בן שתי קומות... ויביטו נא אל מְצֻקוֹת הבנין: אין זה מאותם הבנינים של היום, הבנוים עפר ועצים... כֹּבד ועָצמה לאבנים, הקירות חצי מֶטר עָבְיָם... הנה – חצי מֶטר ממש – „אבנים שלמות תִּבְנֶה״... ככתוב – הא־הא...

ואיש כי הביע את דעתו: בית כזה במחיר זָל כזה... פלא... אבל שמא היסוד... היסוד אינו איתן כל־כך –

אז ירים קולו חוג'ה דאוד בהתול: בנין כזה... בנין כזה – ויסוד רעוע! והאם הוא, חוג'ה דאוד, האם היה שולח ידו לקניה בטרם יביא בַּנאי מְמֻחֶה, אמן מְפֻרסם? מה?... הוא הביא קֹדם לַכֹּל את טומא בֶּדֶר (בנאי ידוע לַמֵדִי) והלה בדק וחקר – ואמר – מה אמר? כי היסוד בנוי על סלעים, הדה, על סלעים עֲמֻקים שבבטן האדמה... יסוד, אומרים לו? הרי זהו בנין־ברזל, ברזל מֻצָק... והבּוֹר – כאן ממש מעשה להפליא: הַגיעו בעצמכם, הבּוֹר תחת הבית הוא – מסביב. שנה גשומה באה... ובכן תאמר: סכנה. מלא הבּוֹר – מה תעשה? אבל כאן (אומר חוג'ה דאוד ומאריך בנגון), כשנמלא הבּוֹר עד לפני זרת מ„פיו״ -- המים מתחילים זורמים ויוצאים אל הגן... אל הגן נשפכים ויוצאים מחוץ אל העֵמק למטה... – והודו לו השומעים, כי נכונים וצודקים כל דבריו.

וימים רבים צהלה רוחו של חוג'ה דאוד בינו לבין עצמו והוא חש באחֻזתו עֹנג של קנין ממין חדש... כך לא שמח בְּרְוָחיו מעולם – אף כי הגיעו בסוף השנה ליותר ממחיר הבית הזה – האחֻזה כאִלו ממלאת את הלב... תופסת מקום... ורבות רבות התהלך במסדרון דירתו ועבר מחדר לחדר – סתם לשֵם הליכה, לשֵם כניסה ויציאה... כמה נוח, נעים, נקי וצח זה המסדרון על קירותיו ועל חדריו השוקטים והנאים – תאוָה לעינים... מה־חֲלָקָה הרגל בעלותה באלה המדרגות הרחבות והנמוכות, מה־תנהר העין בשלחה מבט רחוק אל אלה הגיאיות, העמקים והגבעות וההרים הרחוקים! מה־קרוב כל זה ללב!... והוא לא ידע כזאת לפנים... פלא הוא הדבר... כי יהיה לבנין־אבנים ולמראה־הרים כֹּח כזה... להשקיט... להשקיט מעט את הלב...

ואחרי חדשי מספר ידע חוג'ה דאוד כל אבן ואבן וכל פרט קטן אשר לבנין, ידע את הבליטה שבאבנים רבות וגם מספר האבנים של איזה נדבכים – הוא ספרן לפעמים דרך טיולו והלוכו יחידי בעת ערבים מסביב לבית בגן. ויש שהיה עומד, פעם מפני הבית אשר לרחוב ופעם מן הצד, לארכו של הבית, מעביר את מַחֲרְזָתוֹ בין אצבעותיו וסוקר את הבנין המתנשא על אבניו האדמדמות־כהות, המקֻשט בחלונותיו הנעימים, המתאימים ברחבם ובארכם לכל הבנין, ועד מסגרת־הגג היפה, הצבועה לבנבן־אפור – והיה הבנין הנשא בשלוָה בעת ערבים כבריה בעלת־חיים, צנועה, נעימה וחמודה. ובשעה כזו תש חוג'ה דאוד כעין רצון בלבו לגשת ולחבק את

מר לוי התימני. הוא היה נמנע מלכת אל יודעי־גורל: למה ישפיל עצמו ויֵראו פצעיו גם לעיני אחרים וישמע עליהם דברים גם מפי אחרים — נמנע היה מלכת, אף כי לרֹב להטה בלבו התשוקה לדעת: היִתַמו חייו כך, בצורה זו, או שמור לו עוד בחייו, לזמן־מה, טעם־חיים עם „בת־זוג" אחרת... אך הוא לֹא הלך לחקור... מפחד ומחשש לא הלך...

עתה — לְשֵם שאלה סתם ילך: הייטב לו בקנותו את האחֻזה אם יֵרַע יותר? — רק זה... ואולי בין כה וכה ישמע עוד דבר־מה לשאלת־נפשו מאז...

חוג'ה דאוד בעצמו קרא את התשובה על שאלתו, מִספר־הגורלות הכתוב באותיות אשוריות על קלף, תשובה המוכנה לפי חשבון האותיות:

בִּדְבָרְךָ מִשְׁאֲלוֹת־לֵב רַבּוֹת כְּאַחַת מְחֻבָּרוֹת,

בְּלֵב אֶחָד צְצוֹת — אַךְ רֻבָּן לְטוֹבָה נִפְתָּרוֹת.

טוֹבָה נַחֲלָתְךָ הַנְּתוּנָה לְךָ מִגּוֹזֵר נַעֲלָמוֹת

וְעֵינֶיךָ תִּרְאֶינָה בְּשִׂמְחַת־אָדָם עֲלֵי־אֲדָמוֹת.

אַךְ אַל תֶּהְגֶּה בְּתַּעֲנוּגוֹת וְאַל תִּפֶן לְקוֹלָם —

ואמר המושל:

שְׁאוֹל לֵב־אָדָם — לֹא יֵדַע שָׂבְעָה לְעוֹלָם.

כזאת קרא חוג'ה דאוד בשפתיו ודרש וחזר ודרש במלים האמורות בספר: „נחלתך הנתונה לך" — כתיב ממש... „שמחת אדם עלֵי־אדמות" — ומו היא שמחת אדם?... מה היא?... אבל... למה „אָמר": „אל תהגה בתענוגים"... לָמָה מכֻוָּנים הדברים?...

ואחרי כל הפקפוקים — קמה והיתה לו האחֻזה.

אז קנה חוג'ה דאוד גם רהיטים חדשים, כדרך הבריות ולפי הראוי לבית כזה. וארכו הדברים לסִדור ולחלֻקה של החדרים (לסַלון, חדר־אכל, חדר־מטות, חדר לשְרינה, חדר לזקנה, וזכה סוף־סוף, אחרי דברי־עֹקץ מעליבים, גם לַזַר לחדר האחרון הקטן).

ונקשר נקשר חוג'ה דאוד אל אחֻזתו, אחרי גורוֹ בה שבועות מִספר, כאשר יִקָשר איש אל נשמה נאהבה. שעות ארֻכות, בעת ערבים ובימי שבתות, היה מתהלך יחידי ומסתכל בעין בוחנת אל טִיבה וחשיבותה של הדירה. ויש שקרא בדרך־הלוכו לשְרינה בתו או לאשתו להראות להן בהנאה את כל יתרונותיה ומַנְעַמֶיהָ. וכאשר באו מבַקרים, ידידים או קרובים, בימי־שבת בשבועות הראשונים, היה חוג'ה דאוד מַרבה לסַפר ולדַבר בשבחה וביָפְיָה של האחֻזה: נוחה היא, נעימה היא. הבית — הדיוטה העליונה רק עשר מדרגות לה; אך מה רב, הדה, המַראה ה„מְפַתֵּחַ" את העין ביפיוֹ, הנשקף אל הדרום ואל המזרח, כאלו גבוה הבית עשרים אמה — יביטו נא ויסתכלו (והוא התהלך עם מבקריו והראש ביד נטויה על כל הסגלות אשר

במקצת, כמציצות בחשאי ובהסתר – כנשי ה„חרים” אשר גרו בבית זה שנים רבות – אל הרחוב הראשי ההומה ביחוד בעת ערבים.

האחֻזה נִתְּנָה למכירה במקח נמוך וקטן מכפי שָׁויה. מחירהּ הנכון היה מגיע עד שמונים אלף פרַנק והֻצעה לחוג׳ה דאוד בפחות מחמשים אלף. הסרסור היה יהודי, סוחר עשיר, שירד מנכסיו; אך לא קרה לו לאדם זה בכל ימי עסקיו, שיתענה בטענות ובמענות ובפקפוקי דברים, שבע ביום, בכל זמן המשא־והמתן, כמו הפעם. ואמנם גם חוג׳ה דאוד עצמו הרגיש בדבר זה, כי גם הוא לא זכר אשר חסרה לו מעודו יכֹלת־החלטה כמו הפעם בקנית האחֻזה. לא חסרו שעות קשות של דברי ריב ונאצה וגם דמעות מעיניה של וידה ואמה בזמן יסורי הקניה. המחיר הַזָּל, טיב האחֻזה וכל נעימותיה משכו ממש את הלב – אך למחרתו פקפק שוב חוג׳ה דאוד בדבר והיה כמתחרט בהחלט; לסרסור אמר, כי לא כדאית הקניה: בידיו, בעסקים – טען – יביאו חמשים אלף הפרַנק אחוזים רבים יותר... הסרסור הורה: בית הוא בית, קרן בטוחה, נכסים דלא־נַידי. אין בזה משום סכנת כליון ואבוד... הרי האלָפים – לא יבוא ולא יהיה – „היום הם כאן, ומחר – הארגז יתרוקן”; „עשיר” יִקָּרא מי שיש לו חצי הונו בקרקעות ובבנינים; הוא, חוג׳ה דאוד, עשיר „בשֵׁם” יִקָּרא ולא „בפֹעל”. וחוג׳ה דאוד הוכיח, כי הוא – לא כך אתו. הוא שונה מאחרים. „הם” אינם יודעים את „סוד הַזָּהוב”; הַזָּהוב לו, לחוג׳ה דאוד, ידַבּר... הוא מבין את סוד שיח הזהוב... הרי עד־כאן לא קנה קרקעות אלא באיזה אלפים לירות... ורבו הוכוחים והנמוקים משני הצדדים.

אך חוג׳ה דאוד, חוץ מכל אשר טען לפני אחרים, הנה לעצמו וגם לאזני אשתו השמיע לפעמים טענות אחרות, אחרות... הוא בסתר־לבו שְׁמְעָן וידע מכאובן... לבו לא נתן לו לקנות: לָמָּה ולמי האחֻזה?... מה ההנאה והנעימות אשר לאחֻזה בשבילו... לאיש כמוהו?... לאחֻזה הוא זקוק? מי יַהֲנֶה באמת ממנה? כיצד יכול הוא לֵהָנות ממנה? והאם הוא יקנה בידיו אחֻזה ויקבע את גורלו בידו?... יקנה אחֻזה ויוסיף לתקוע יתד איתן בחייו אלה... כאלו הסכים והשלים עם הכֹּל... מה לו ולאחֻזה?... נראה לו כוַדאי, כי גדֹל יגדלו מכאוביו וירחבו כגֹדֶל האחֻזה הרחבה והריקה... לַבֶּטַח יתלבטו הרהוריו, עת יציקו לו יסוריו, בין כתלי הבית, ושעות קשות ורעות תהיינה נכונות לו... כן, את זה הוא רואה, רק את זה...

ולמה הפקפוקים? למה התהִיָּה הזאת? „יחתוך דברו” פעם וידחה את הסרסור – ולא יוסיף!... אך הנה... הנה בימים אלה מבטיח אלברט... אפשר יש לקוות, כי בקרוב ישלח לקחת אותם... אולי... אולי תבוא סוף־סוף השעה המקֻוָּה... תבוא אחרי שנים ארֻכּות... וינתן לו מרגוע בחייו? אפשר הזדמנות מצֻיָּנה זו, האחֻזה, סמן ורמז היא להתחלה... להתחלה חדשה בחייו... אפשר רמז יש כאן... או אולי אינה אלא שוב הצלחה שלה... והפעם באה בצורת אחֻזה... הסרסור מזכיר תמיד את מזלה של וידה... גם הוא מזכיר...

וכאשר כלתה נפשו בענויי פקפוקיו אלה, הלך חוג׳ה דאוד עצמו אל

באנו עתה להודות לאל על טובו... יהי רצון, שיקשר להבא את לב האב לבנו!... באי, באי, נדליק נרות...

וידה הקשיבה רגע לדברי אמה ותהי כמקיצה מחלום קשה: כן, היא באה להודות לאל – והיא שכחה את חפצה זה... מה־נסתרות דרכי אל... ככה יזעמו עליה מן השמים... גם את תפלתה ידחו מפיה... ורגליה הקימוה ביום זה לבוא ולראות בעיניה כשהוא מובל לקבורות... האם חטאה פעם בפיה והרהרה אחרי מעשיו של „אב עליון"? היא רק בכתה לנפשה, על בן־ציון הטוב בכתה... ועל עצמה... האם לחטא יחשב, כי יבכה האדם על חייו, אשר יעברו ברעה וביגון? – –

היא הרימה את ראשה, ועיניה אדמו מאד וצבו מרב בכיה.

היא נגשה והדליקה נר לשלם את נדרה. ונר שני הדליקה – לנשמתו, לנשמת בן־ציון... ודמעותיה לא פסקו מעיניה...

ואמה שתקה בראותה, כי כבד מאד לב בתה עליה – ולא ידעה מה; הן שבו לאטן בדרך המיגעת, העולה לשער יפו – ולא הוסיפה לדבר, עד אשר הגיעו למקום העגלות ונסעו בחברת נשים מכרות הביתה.

במכתביו הראשונים של אלברט היה חוג'ה דאוד מלא תקוה וחדוה על הצלחתו ופקחנותו של אלברט. עוד במכתב הראשון נראתה ההתחלה הטובה: המכתב הגיע בניר גדול ועבה, מקשט ב„פירמה" גדולה ונאה, של „בית המסחר לקומיסיון ותווך וכו' של אלברטו הדר". חוג'ה דאוד נהנה הנאה מרבה כשקראו לפניו באנגלית את ה„פירמה" של בנו וגם, אחר־כך, את פרשת עסקיו עם בתי־מסחר גדולים ואת מהלכיו עם בעלי־כסף ואנשי־הון – והיו הוכחות שנכונים הדברים; וגדלה שמחתו בעקר על ההבטחות, שהבטיח לו פעמים אחדות, כי נכון הוא להביא בקרוב את המשפחה וגם „לשלם" לאביו את כל אשר לקח ממנו – רק שהוא, אביו, „ייטיב לעת־עתה את חייו" בבית. חוג'ה דאוד שמע וחכה...

ובימים ההם נזדמנה לחוג'ה דאוד קנית „האחזה" הטובה, אשר יגור בה כעת.

האחזה נמצאת בקצה רחוב־יפו הארך, והיא נבדלת ומרחקת קצת משכונות היהודים אשר שם. האחזה שיכת היתה לערבי עשיר והיא אינה גדולה ביותר: רק שתי דיוטות לה; למול שער־העץ הגדול אשר ליד הרחוב הראשי, במרחק אמות אחדות, עולים בעשר מדרגות רחבות קצת אל מסדרון לא־רחב; מכל צד נמצאים שלשה חדרים בינוניים; אל הדיוטה התחתונה נכנסים מהצד השמאלי; בדיוטה זו יש ארבעה חדרים גדולים, אך נמוכים, ומחסן לצרכי צידה ומזון. מן הצד הפנימי לבית משתרע גן, חלקת־אדמה גדולה, גדורה מסביב בגדר גבוהה; בגן רק עצים אחדים צעירים ומסביב, סמוך לגדר ממש, ביחוד לצד הרחוב, גדלים שיחי פרחים נאים – ליליות הדורות וגבוהות זוקפות, לצד שושנות מלאות ומשבחות, את ראשיהן

„פרנקוס"... איך, הדה, איך תדבר... והוא דבר אתם... ספר לי הכל – הדה – האל יקל את דרכו...

אז נדרו נדר האם והבת לרדת בקרוב לכֹּתל המערבי, „להדליק" ולהודות לאל על הנס.

בסוף אותו שבוע, בערב ראש־חֹדש, קמו האם והבת והלכו לכֹּתל המערבי למַלא את מוצא פיהן.

בֹּקר־קיץ מלא־נהרה היה. לבה של וידה היה טוב עליה בלכתה לאִטה על־יד אמה בדרך רדתן העירה. נוחה היתה לה ההרגשה, כי הנה יש יום, אשר מעטים כמוהו ידעה בחייה, שתוכל להודות לאל על היטיבו אִתה.

ובִעָבְרָן ברחובות החשֻכים שבעיר הישנה על־יד חצרות היהודים הגובלות את רֹבַע־העיר של הערבים – נגרר לדרכו המון־אנשים לא־קטן, ההולך אחרי „לויה".

ונעכר השקט, שנח באותן שעות־הבֹּקר בלב וידה, למראה ה„לויה"...

היא שאלה אשה זקנה, שנדה בשפתיה ל„הולך", בעברה לאטה אחרי הלויה, שהתרחקה קצת:

– מי הנפטר, יהודיה טובה?

– בעוונות... בן־ציון כהן... היהודי הטוב... הכותב לנו... זהו... ההכרת אותו? יהודי כשר וטהור...

עיניה של וידה חשכו לרגע והיא כאִלו קפאה תחתיה.

אמה הוסיפה: בן־ציון כהן? אותו יהודי טוב? ברוך, שנוח לו בכך. עדַין כבחור נחשב – ספק אם השלים את ה„ארבעים". מה־טובה היתה חברתו ומה־נעים היה אותו הקול – עליו השלום – את זוכרת, וידה, אצל נרנוף? באותם הנשפים? ברוך, שנוח לו בכך...

וכשראתה אמה את פני בתה העגומות ואת דמעותיה הנגרות מעיניה, חשבה, כי נרגשת היא, כדרכה תמיד, לשֵׁמע כל רעה וצרה גם של זרים– ותשַׁדל אותה בדברי כבושים ונחמה.

אך וידה החישה את צעדיה – וכשבאה אל הכֹּתל, השקיעה את ראשה בין האבנים הדוממות והקודרות. פה ירדו דמעותיה באין־מעצור ובאין־רואה... שעה ארֻכּה היה ראשה הכפוף והעטוף בצעיף נתון בחָלל שבין שתי אבנים – שם בכתה אותו... את האהוב מרחוק... את בן־ציון, שידע לה אהבה טהורה ותמה בכל עת הפָגשו אִתה. ואולי גם ברגעי גסיסתו זכר אותה... אותה, אשר מֵאנה לבחור בו... אשר גם גרמה וַדאי לקִצור ימיו... אבל הוא, בן־ציון הטוב, ודאי סלח לה... הוא סלח לה... אך היא החוטאת... האשֵׁמה... וצערה האִלם, אשר אכל את קרביה בכל עת שעלה זכרו בלבה, יגדל בה עתה כשהוא איננו עוד... הכאב הזה יאכל וילחך מעתה את לבה תמיד...

ואמה פצרה בה: חדלי, חביבה, דַי, נשמתי, אל תַּרבי דמעה – התפללי לאֵל, שיהי אתו בדרכו... ויתן לו חן וחסד והצלחה במעשיו... והוא, הבן החביב, הוא לא ישכח אותך אף לרגע... אל תרבי דמעה... הלא

עיני האב היו תקועות בפי בנו, המדַבּר בקול רועד וחודר; לרגעים העיף מבטו לצדדים, בין שפתיו נדחקה בכל־רגע התחלה של הברה — ונהדפה מיד אחור מתֹּקף דברי בנו. הוא הרגיש והכיר ברור את היאוש הגלוי שבעיני בנו וחרד לדבריו, אשר פרפרו על גבול החיים והמות...

— אני רוצה... רק תֵּן...

— הן או לאו? פַּפַּא! — פָּרַץ קול חד ועז מעֹמק לבּוֹ של אלברט ופניו ועיניו אדמו במדה עצומה.

אז נקרשה דמעה בעיני האב ורעדה שפתו... נעורו רחמי אב... עלה הרהור במוחו — כי אתו, את אלברט, הַצדק — כל הצדק: הוא ראה את־עצמו קטן ואין־אונים לפני בנו השולט בהליכות־עולם ובלשונות־עמים ורבּה יכלתו ממנו... במה יזכה להטות כאן את הדין אליו?

— טוב, אלברט, אני מסכים. אתה לבדך לי בעולם... אתה בני... אתה... — והוא כפף עצמו ונשק לבנו במצחו: — אני... אני... מסכן... מר־לב... מה, תדה, מה לי בחיי — הֱיֵה אתה, הדה, הֱיֵה אתה... בני...

אז נשק גם הבן לאביו.

— סַפֵּר לי עתה — אמר האב בהִשָּׁעֲנוֹ על המעקה — איה כל הכסף?

— אין זמן, פַּפַּא — עוד מעט ויאמרו לך לרדת... הִמחֵיתי על שמי (אלברטו הדּר אֶקְרֵא עתה) סכום חמש מאות לירה — ומאה לקחתי אתי.

— הרבה לקחת... למה לך כל־כך הרבה?

— לא, פַּפַּא, גם לא אחד למאה מכספך. הבט: אִלו היה כל כספך רק מאה לירה, לא היית נותן לבנך, בנסעו ממך, לירה אחת? גם עתה לקחתי ככה, פחות מאחת למאה. כן, זה נכון, אבא — צריך שתתרגל לחשב בלב רחב...

— וניָרות? בנירות לא נגעת?

— לא, אבא, לא להזיק חשבתי. לדאג לעצמי ולאמי, לדאג להבא — זה רציתי. מהבטחתי זו, להביא את כֻּלם אלי, לא אזוז. אני אעמוד בכל יכָלתּי להביאם אלי לא יאָחר משנה אחת — אתה תראה...

הם הלכו משוחחים והתקרבו אל בין הנוסעים. נגש פקיד ושאל כרטיס — חוג'ה דאוד מִהר לרדת מן האניה. אלברט ירד אתו עד הסירה — הם חבקו ונשקו זה לזה מתוך פיוס ושלום.

כישב חוג'ה דאוד אל ביתו, השתוממו כל בני־הבית, אשר נתחבטו בתוך יסורי צפיה ומגור של אותם שבעת הימים, למראה עיניהם אשר ראו אותו שוקט ושָׁלֵו.

— איך? לא קבלת את הטלגרמות שלי? אינך יודע? — גמגמה אשתו נבוכה וחרדה.

— כן, קבלתי... ראיתיו באניה... הממזר — יצא... יצא וידו על העליונה... מה לעשות לו? שם... האניה... בין שמים ומים... כֻּלם „אנגלִיזִס”..

לשלוח טלגרמה לחוג׳ה דאוד והודיעו לו את כל הדבר וגם את שם האניה, אשר בה יוצא אלברט לדרכו. כי יָרְאָה וידה וחרדה מאד מפני הימים הרעים, אשר נכונו לה מבעלה.

אלברט בחר לנסוע באניה דרך בירות. שם היתה צריכה האניה לחכות יום ולילה, והאב הספיק להשיג את האניה בו ביום שעמדה להפליג לדרכה. הוא לא ירד העירה; מאניתו, אשר באה מפורט סעיד, שאל לאניה האנגלית ההולכת לאמריקה ועלה בה לחַפש את בנו.

אלברט, לבוש הדר, ישב לו על כסא של בד, רגלו האחת על השניה, ועיניו תהו כנבוכות ועברו מראשי הבניָנים שעל־יד החוף אל פסגות־הלבנון הזקופות, משם – הלאה ועוד הלאה... כמו בחלום קמה לפניו תמונת אביו, כשראשו פונה אילך ואילך... הוא נזדקף ממקומו כנדחף בעָצמת כֹּח נאדרי וסתום, כעין שאגת־מכאוב פרצה מגרונו פתאם – וקפאה. ועד שהרגיש בנוח יד אביו על זרועו – צנח חִוֵר ויָרֹק על הקרקע.

הבהילו את רופא־האניה בחפזון.

אחרי רבע שעה, כשוב לאלברט הכרתו, בקש ללכת אל תָאו במחלקת הראשונה. הוא פנה אל העומדים עליו, כובעו בידו האחת ובשניה נשען ביד אביו, ויאמר באנגלית צחה:

– אנא, גֶ׳נטלמֶנים, תסלחו לי בטובכם על אי־הנעימות שגרמתי לכם – דברים לי אל אבי, ענינים משפחתיים – עלי לסדרם מיד, סליחה מכם...

All right, right! – ענו האנשים והחלו מסתלקים הצדה.

אלברט ואביו התרחקו אל קצה האניה.

– פַּפַּא! – פתח אלברט במבט חודר ובקול תקיף־החלטה. – לא תארך עמדתנו פה כי־אם שני רגעים – שִׂימה לב היטב: רק שני רגעים! לקחתי שש מאות נפוליון – פתחתי את הארגז וסגרתי. (אביו חבט בידו על מצחו – על השבר הגדול). אם תסכים ותסלח לי ותשלחני בברכה ובשלום – הנה מה־טוב. שְׁמַע: בנך אני. צעיר אני. החיים לפָני. העתיד לי הוא. אני אדע לגמול לך – חַיב אנכי לך הרבה – כל ידיעותי. זאת לא אשכח לך לעולם. יש לשונות בפי ועֵט בידי – אני אסע לאמריקה, את אמי אני צריך לקחת אלי ואת כֻּלם – עשֵׂה מה שתרצה אחר־כך... בידים ריקות לא אוכל לעשות דבר. בנך אני. אמֹר, כי הלוית לי את הכסף – עד הפרוטה האחרונה אשַׁלם לך – אני נשבע לך ומבטיחך – עוד השנה אקוה לקחת את אמי ואת אחי – אחר־כך אשַׁלם לך. זהו... זכֹר, כי בנך אני – מה אין הורים עושים בשביל בניהם? בנך אני – ואין בנים רבים כמוני... זהו... ובכן... אם תסכים – מוטב, פַּפַּא. ואם לא – הנה פה... עוד רגע ואני בין הגלים האלה. – לא! לא אתֻנך לדַבר, לזוז. אמֹר! אינִי רוצה עוד לחיות – אינִי יכול עוד לחיות כך! אני לא אשוב אתך הביתה – אֱמֹר! אם תפתח את פיך לדַבר – לא יועיל לך – אני קופץ המימה! כספך בין כך ובין כך לא ישוב לך, כשאהיה אני בתהום הזה. אֱמֹר!

– דַי... דאוד, דַי... הוא קל־דעת... אמר מה שאמר. אני אדבר אתו... אני אסַדר את הענין... אראה... לֵךְ עתה לישון...

אז שתק חוג'ה דאוד ונכנס לחדרו.

בבֹקר השכם לִוְתה אותו אשתו בדמעות בעיניה, כשעלה אל העגלה למסעו...

יח

עברו כשלש שנים.

ימים רבים, עמוסי רָגְזה ומהומה, נאבק חוג'ה דאוד עם אלברט בנו ועם נפשו הוא, בְּשֶׁל חפצו לתור לו מנוח בחייו – ועוד היום הוא עומד ותוהה בדרך הנלוזה...

עתה שוכן חוג'ה דאוד ב„אחֻזתו" החמודה, אשר קנה לפני זמן קצר, מתוך חשבונות לב ונפש רבים, ומחַכּה וצופה בכליון־רוח למכתבי אלברט מאמריקה, הבאים לעתים רחוקות ואשר מפיהם יבקש הוא וכל בני־ביתו חוטי תקוה, למען רַקֵּם את דבַר עתידם.

אז, בימים שעברו, לא עלה בכֹחו של חוג'ה דאוד לחתוך את גורלו; וידה אשתו הספימה לרצונו, גם „התורה נתנה לו" – אחרי וְתורה של אשתו, אבל אלברט לא נתן, אלברט לא אבה. איתן וגלוי עמד: „באשר תהיה ה י א – שם אהרגנה! וראֹה נראה, מי היא אשר תנַסה לשַחק בנפשה..." ויצא הענין והיה לשיחה ולרִנון בפי הבריות, ואלברט היה המנַצח...

אז נטשה מלחמה ארֻכּה, מלחמת נקמה וענויים, בין האב והבן. והגיעו לבית ימים זועמים; שערוריות, מהומות, גם התערבות המשטרה – היו מקרים נפוצים בבית חוג'ה דאוד.

הבן בקש לבסוף לעזוב את המערכה ולברוח לנפשו, אך אביו מֵאן לתת לו את הוצאותיו. וכאשר הסכים לכך, אחרי רֹב שאון וסער, בתקותו להשתחרר על־ידי־כך מעינו הנוקמת, ונתן לו סכום־כסף גדול – נכזבה גם תקוה זו: אלברט לא הצליח במסעו. נעשה נסיון שני ושלישי – פעם לקאירו, פעם לפריז וללונדון – אך אלברט אֻלַּץ לשוב נכלם אל בית־אביו. ויארכו הימים.

בזמן ההוא נסע פעם חוג'ה דאוד למסעיו למצרים. את מפתחות חנותו וארגזו לקח אתו. אך אלברט, עוד בהיותו אביו בעיר, הכין לו מפתחות אחרים; ויומַים אחרי נסיעת אביו פתח את ההנות ואת הארגז ולקח למסעו לאמריקה סכום־כסף גדול.

ביום השלישי לנסיעת אביו, בבֹקר, נסע הוא ליָפוֹ – ופניו לאמריקה. הוא לא נפרד גם מאמו.

כשנודע למחרת היום כל הענין לוידה, וכי שלח ידו גם בארגז הכסף, נחפזה מתוך בכי ומבוכת־נפש אל סוחרים מְקֹרבים לבעלה והם מהרו

וכששבה רוחו אליו קצת, אמר, כלועג, לבנו: „אתה אל תכעס, מסיו... היא לא תהיה פה, כי־אם בבית אחר... אמך מסכימה... היא מסכימה... ומה אתה, ממזר, מה אתה בא באקדוחים?...

– בבית אחר... בביתה אמיתנה.

– היא תהיה במצרים... בקאירו... לא פה...

– אסע שמה – וארצחנה. היה בטוח!

והוא קם בחמתו, פתח את הדלת והלך מן הבית.

חוג'ה דאוד ישב על הספה נרעש ומרטן את קללותיו, שהיה רגיל לשלוח על ראש בני־ביתו פעם לזה ופעם לזה: „תמסנה עצמותיו בבחרותו", „ירקב בשרו בעורו", „ילווהו בחשכת לילה לקבורות", „ימח וידח שמו מארץ החיים – אמן ואמן"; כאם – כבניה... בני הרשע והכעור... עיניהם תחשכנה, כאשר יחשיכו את אור עיני – ילה אמן ואמן!"

אלברט, תפארתו וגאותו של חוג'ה דאוד בימי נעוריו, זה ה„פרנקיטו מפריז", בנו הפקח ו„השטר" (המחכם) – היה לו, מעת היותו ל„בחור" צעיר, למדריך מנוחה ולמרבה רגז וצרה כל הימים.

לבחור זה, בן שבע־עשרה השנים, אשר קבל חנוך לונטיני, אמנם בצורה אירופית, ואשר הספיק להציץ על ה„חיים" מתוך קריאה ברומנים צרפתיים – לאלברט זה היו משגים וערכים משנים וזרים על הכל – למרת רוח אביו, שחשב את־עצמו ל„מבין" ו„יודע".

אולם עד־כה היו סכסוכי הדברים על ענינים קלים, אף שגם הם מררו את חיי האב והבית.

אך עתה הנה הגיעה ועלתה חצפתו למעלה־ראש.

– אקדוח... אקדוחים הוא מוציא... – הוסיף האב לרטן בקולו בשבתו עוד בספה. – ימח וידח שמו... אני אראה לו... לממשלה אמסרנו כשאשוב... לבית־האסורים – תרקבנה שם עצמותיו – בני המקלל... אויה לי... אויה לי!...

וברגזו ובחמתו העלה בפיו והשמיע לאזני הנשים בקול קובל את כל הצער, שגורם לו אלברט בזדון־לבו:

– עלה על האשי... בני יעלה על ראשי... אויה לי ואוי לחיי... כאשר אמר תמיד – הדה... כאשר אמר ה„מסיו": „אל תעשה כך"... „אל תדבר כך"... „כך לא יפה לך ללבש", „כך אין עושים"... הדה – שתקתי. הוא – מסיו... תכלינה שנותיו במהרה... פעם יאמר: „אני מתביש ללכת א־ך". מה? מה יש? הדה... הוא רואה, שהאנשים לועגים לי... הוא רואה; היום – אני מדבר בקול רם, מחר – איני יודע להתנהג „אַ לַא פרַנקה"... זה כך... וזה כך... בא איש לבית – הוא נעלם... מה יש? „הדבור שלי לא טוב"... אני האשם: שתקתי לו ולעגתי לו כל הזמן... ועתה עלה... עלתה עזותו כעשן... ימח וידח... עתה הוא בא לצוות ולמנוע... למנוע אותי... אוי לי ואוי לי ואוי לי!

אז יצאה אשתו ואמרה בקול מרגיע:

ואז חָורו פניה הלֹך וחָוֹר, עד כי נתרוקנו מדם...
– מה? – אמר בקול שקט. – למה? את בוכה... כך... לו יכולתי אני לבכות...
מעיניה נשרו דמעות תכופות.
– אל תבכי... טוב... זה אשר – הדה – אשר הכריחני לדבר אתך.. טוב... עשי כרצונך...
– זאת תאמר לעשות לי, דאוד? את זאת?... זה יהיה הסוף? אחרי הכל...
ודמעותיה חָנקו את קולה והיא כפפה ראשה בין ידיה, כשהיא נשענת על השלחן.
– אם תְּגָרשי, אמרתי... אם אַתְּ תְּגָרשי...
אחרי רגע ארך הרימה את ראשה, כמו מתוך החלטה:
– עתה ידעתי... טוב... תִּשָּׂא... רק אל תבֵא אותה לי פה בבית.. קח את מי שתרצה... אבל – בבית אחר... פה – זאת לא תעשה לי... דַּי שעברו כל חיי בשחור ובמרירות – רק זאת אל תעשה לי... אם „תתן לך" התורה – אני לא אתנגד... יהי אלהים עמך... ואני – האל יַראה לי את חסדו... יעשה הטוב בעיניו...
– טוב – אל תבכי... עשי קהוה, והביאי...
אחרי שעה קלה, כשבא אלברט – היה תמֵה למראה־עיניו: אביו ואמו יושבים על־יד השלחן ולפניהם כוסות־הקהוה הריקות. הוא שאל, כבדרך־אגב, אם היה מי־שהוא בבית; וכשענו לו, שלא היה איש, היה הדבר לפלא בעיניו.
הוא ישב, אכל, ושיחה קלה חלפה בינו ובין הוריו על ענינים רגילים, והוא תמה עוד יותר בראותו ובשמעו את אביו ואת דבריו הנוחים. אחרי־כן שכבו לישון.
כשפצר אחרי זה אלברט באמו להגיד לו את דבַר עצבונה כל הימים, מאז ראה באותו לילה את אביו ואת אמו מסֻבּים לְיַד השלחן, וכשנודעו לו כל פרטי הדבר – קמה בינו ובין אביו סערת מהומה, כמעט בכל לילה.
במוצאי שבת לאחר חדש ימים, כשהתכונן חוג'ה דאוד לנסיעה לקאירו, שמטרתה היתה כמעט ברורה לכל בני־הבית: להביא אתו את בחירתו החדשה – אז, בשעה שהאב עמד כפוף ועסוק בילקוטי־המסע שלו – פָּרץ אלברט, שבא מן השוק, אל תוך הבית בעינים מלאות זעם וקרא פתאם בקול:
– הנה אני אומר לך... תדע לך ברור... תדע – אם תשא, אם תביא אשה זרה – אני א ה ר ו ג אותה... אני אירה בה! תדע לך!
ובדַבּרו הוציא מכיסו את אקדוחו והראה אותו לאביו.
הלה, שהיה פחדן ומוג־לב מטבעו, צעד אחורנית וצעק:
– אה? מה, ממזר, בן הכִּעור, מה? תהרוג? אתה תהרוג?
– כן. אני אהרוג...

הפצע, כְּמִשְׁחָה רכה, המשקיטה קצת את הכאב: היתה תקוה, שמחר או מחרתים יגיע היום, תבוֹא השעה, שימלט ממנה. תקח את גִטה ואת כתבתה ותלך־לה – והוא ישאף רוח לרְוָחה. אך עתה מה־כבדים חיים ללא תקוה! אבדה התוחלת, נסתם הגולל, אין מנוס...

וכשתפסו את חוג'ה דאוד הרהוריו אלה בכל יום, נדמה היה לו, כאִלו חוט של מחשבה אחת מתחיל מתפתל בתוך מוחו ההומה, הלך והַדֵק, הָלֹךְ וְסָחֹט את לשַד המוח. וקצר הוא חוט זה, אך חד ומכאיב: „להפטר ממנה בגט – אין תקומה. אָיִן. זה נחתם ונגזר... להִשאר ככה – אוי, מה רע ומר, מה ריקים חייו ותפֵלים"... והמו דמיו בקרבו וגעשו בסתר.

ואז, בְּרבות הימים, האיר באפלת מחשבתו של חוג'ה דאוד שביב אור־תקוה דועך ולא־דועך: אולי תשאר היא, ישאר מזלה אתו... והוא יקח אחרת, יבנה בית אחר... אבל... „בית־דין" לא יתן... לא יתן לו... רק אם היא תַרשה, אם היא תַרשה... אפשר...

וכאשר גברו הרהורי־תסיסה וצער חנוק אלה והיו לחרדה בקרבו, כרגיל, בשעות שובו בערב מחנותו – נסה להביא מזור לְחָלְיוֹ בעצם ידיו הוא.

פעם, באחד הערבים בקיץ, אלברט לא היה בבית, הזקנה הלכה אל אחת מקרובותיה, ושָׂרינה ולַזַר אכלו וְישנו. הוא ישב בחדר־האכל החיצון דומם וקודר כדרכו. פתאם קרא בקול שקט:

– וידה! ראי, בֹּאִי הֵנה.

היא באה וקרבה אל יד השלחן.

– שבי פֹה – אמר והישיר את הכסא שעל־ידו, למען תשב.

היא ישבה, הביטה אל פניו והיתה כמחַכה ותמהה.

הוא התנועע במקומו והעביר ידו על מצחו ועל פניו – וישב נשען קצת בידו על־יד הספה.

– ראי, הנה... אֶרצה לדבּר אתך... אני... הדה – לבדי, לבדי. הנה – מה יהיה הסוף? מה? אמרי לי את בעצמך... אשמע... את רוצה, שאמות כך? מֵרֹב – מרֹב כאֶב־לב? שלא אראה כלום... כלום... אני... אויה לי, מה פשעי ומה חטאתי?... את טובה... אני יודע... אה? כי מה אני רוצה ממך?

בעת דברו התכופף קצת לצִדה, כמו למען הסביר לה היטב את דבריו, והביט בה בעינים בוחנות ומפיקות עצבת.

והיא ברֹב תמהונה החליפה את ישיבתה פעם ופעמַים ומבין שפתיה יצאו המלים:

– מה? איזה דבר? מה רצונך? – ולא יכלה להוסיף, כי הוא המשיך את דבריו במקְטעים; וכאשר שתק והדליק את הסיגרה שבידו, אמרה:

– אֱמֹר, מה חפצך – אני לא אמלא לך?...

– ראי, אני בתחִנה אלַיִך... אל תראי – הדה, אל תראי רע בזה... אני חושב לשאת... „שַׂמתי בדעתי"... תתני לי אַתְּ רשות... אה? אם תתני לי רשות... אם רצונך... על זה חשבתי לדבּר אתך...

– תחי וידה! תחי וידה לעולמי־עד! כל הארגז שלה... שלה הוא. באמת שלה... ומה תאמרו אתם? וכי לא כך? אני אמרתי: גט... הי... הי... הדה... גט... והארגז – עָף... עָף... אוי לי ואוי לנפשי!...

וקרא בנגון את הפסוק:

„רבות מחשבות בלב איש, ועצת ה׳ היא תקום... היא תקום...״

ואז יצא וחטף את אשתו לרַקד רקוד, אשר לא הסכינו רגליו מעולם, והסתובב בחדר והתנודד ברקודו וקרא בעֹז למנגנים:

– הבו שיר! הבו! – –

ואחר־כך קם שנית ואל המנגנים פנה:

– יה איזלם! (אתם אישים) עֱנוּ, ענו במקהלה: „שקר החן והבל היפי; שקר החן והבל היפי!״ – והסתובב בחדר, רוקד וּמנפנף בידיו.

וכשצנח על הספה, מחה את זעתו מעל פניו ופלט ישר כלפי הנאספים:

– וְכָה... אין גט... אין צרה, ואין... הדה. תמיד – יחד... יחד... עד יום־המיתה – בעזרת רבון העולמים, אמן ואמן!

ואחרי שעה קלה קם שוב, בשלישית וברביעית, לקח את אלברט בידו האחת ואת שָׂרינה בשניה, וגם לַזַר זכה בשעה זו להיות נִשָּׂא בין שניהם – ורקד את שלשתם בחדר:

– אה – בנים? אין אתם אוהבים „פַּפָּא״ כמו „מַמָּא״? אהז עֱנוּ, עתה – חלס! (חסל). חה־חה־חה!...

ופנה בקול למנגנים:

– הבו שיר, יה ולאד (ילדים) אתם – העצלנים! הבו שיר לילָדִין

ושוב עלו קולות זמר וצהלה עד שעה מאֻחרת בלילה.

יז

ימים רבים עלה הדבר בידי חוג׳ה דאוד לאזור את כֹּחותיו ולהסיח את דעתו מטרדת לבו, אשר היתה כמכַרסמת תמיד בסתר בסתר. ושָׁמֹר שָׁמַר את אשר קבל על נפשו בינו לבין עצמו: להשקיט את הלב. הוא גם הרחיק ללכת: הגיעו ימים, שהשכיח את אשתו מלבו, נִתק אותה ממחשבותיו וגם לא דבר אליה מטוב ועד רע שבועות תמימים. הוא דִמה, כי יעלה קרום ויִסְכר זה הפצע שבלב, יִגָּלד – וישקוט. אך לאחר זמן, מקץ חדשים רבים, נוכח, שאמנם עלה קרום על הפצע ונסתם – אבל נסתם על הרקב והמֻגלה... לא נשמעו עוד בביתו, כבימים עברו, קולות־משטמה ודברי־ענויים, לא נשפכו דמעות וקללות בין כתלי הבית – דממה היתה, אך דממה רוחשת נכאים ותוגה, דממה שארכה זה כ ש נ ת י ם ימים... מתחת לאותו קרום דק שֶׁעָלָה חִלחל המכאוב ועמקו דקירותיו של המקום הטפוח... עצמי העִנויים המסֻתרים והעמקים, כאשר לא היו כן מעולם... מעולם לא לִהט המכאוב כן... אז, לפנים, היתה כעין תרופה בידו, תחבשת־סם מרגיעה את

של חוג׳ה דאוד ורגיל היה לשבת לפעמים בחנותו ישיבת רֵעים.

הוא נכנס בפנים מאירות וקרא אליו: „קום, חוג׳ה דאוד, יש תקוה... אני מבטיח לך... בכבודי...״

ולאט לאט, לבלי תהלמהו הבשורה, הודיע לו בסוף, כי הוא **בעצמו** מצא את הארגז.

וזה היה הדבר:

הקומנדנט הזקן של הפרשים – לא מעניני משרתו היה הדבר, ולא עליו לעסוק בענין כזה; אך כאשר עברו ימים אחדים ולא נודע ולא נגלה אף רמז מן הגנבה, ובהיותו מכּיר ומיֻדע לחוג׳ה דאוד – התענין בעצמו בדבר; הוא הלך אל ראש המשטרה וספר לו, כי זוכר הוא מימי ילדותו, זה כחמשים שנה, כשהיה אביו של הקומַנדַנט מכַהן במשרַת ראש המשטרה, קרה פעם כמקרה הזה, ממש כענין הזה: נגנב מאחד הסוחרים המושלמים ברחוב ה„בטרק״ (קרוב לרחוב־הסוחרים) ארגז־ברזל בליל־גשם כזה, שהיה אותו ליל־שבת. זוכר הוא, שאז ספרו בביתו, כי הגנבים היו מערבי כפר סילוַאן (השלח). הם נשאו את הארון עד לחומה אשר על־יד שער־האשפות ומשם השליכוהו מלמעלה למטה, למען קַצר את הדרך ולסחבו אחר־כך אל הכפר. אך אז לא הספיקו להוציא את זממם לפֹעל, כי האיר היום בינתים – והארגז נמצא מוטל באמצע הדרך, רחוק כעשׂרה רגעים מן החומה.

עתה, חושב הוא, שמא נשנה הדבר – אחרי חמשים שנה. בקשו בפנקסאות ישנים במשטרה – ולא נמצא דבר. אך ראש המשטרה מסר לרשותו פלֻגת שוטרים – והלכו לחקוֹר ולדרש בין תושבי הכפר וגם לחפוֹר בסביבות המקום.

ואמנם באותו יום חמישי גִלו החופרים, כעשרים אמה רחוק מן החומה, בְקֶרֶן דרומית־מזרחית, את הארגז, שהיה טמון בעבִי חצי־אמה בקרקע.

והיה הדבר לפלא גדול ולשיחה בפי כל.

בה בשעה שהיה הקומנדנט בביתו של חוג׳ה דאוד הובא הארגז אל בית־המשפט. חוג׳ה דאוד וכל בני־ביתו מהרו והלכו שמה. בלילה, במעמד המוחצריף ושרי המשטרה, נפתח הארון ונמצאו כל הכספים והנירות בשלמותם, כאשר נרשמו מפנקסו של חוג׳ה דאוד. –

הגנבים היו משפחה שלמה: אב ושני בנים וארבעה חברים. האב והבנים היו חַיָבים לחוג׳ה דאוד כמאתים לירה. בראשית החֹרף גבה מהם על־ידי הממשלה את חובו, אחרי אשר חכה להם כשנתים ממועד הפרעון. הוא האיץ בהם במדה קשה, בחשבו לנסוע בקרוב. הללו היו מֻכרחים להוציא למכירה חלקת השדה שעל־יד ביתם, למען שַלם את חובתם – ושמרו את אֵיבתם לו.

באותו שבוע סִדר נשף־שמחה בבית חוג׳ה דאוד לכל המשפחה, לידידים ולמקֹרבים.

בשעה מאחרת, כששתה חוג׳ה דאוד בשמחתו יותר מן המדה, רעם קולו לפני הנאספים והמזמנים:

מתוך הפנקס רשמו מספר מטבעות זהב וכסף במְזמנים — מטבעות שונות לעשרות אלפים.

נירות־ערך צרפתים, אנגלים, איטלקים וכו׳ במספר קבוע לכל מין ומין.
חבילות של שטרות, קבלות, חוזים, במספר מדיק.

„קושַנים״ ותעודות של קרקעות בסכום איזה אלפים לירות טורקיות.
תכשיטי זהב, אבנים יקרות וכו׳ — עשרים ושתים „חתיכות״ במספר.

אז חשבו רבים ומצאו, כי עשרו של חוג׳ה דאוד מגיע למעלה ממיליון פרנק — וַדאי לא פחות מזה.

למחרתו, ביום הראשון, פקדו במשך כל היום את חוג׳ה דאוד אנשים רבים, סוחרים מכֻבדים, שלא היו מעולם בביתו; כי חוג׳ה דאוד שכב במטתו כל אותו יום־שבת ויום־המחרת: תשו כחותיו ולא היתה לו יכלת לעמוד על רגליו. הם נחמוהו ועודדוהו, כי וַדאי יִגָלה הענין — אי־אפשר, שדבר כזה ישאר סתום ונעלם.

וכאשר עבר גם היום הראשון ועקבות הגנבים לא נודעו — כאִלו פקעה סבלנותו של חוג׳ה דאוד ותקפו אותו מכאובי שגעון. הוא ישב שעות ארֻכּות על הרצפה באמצע הסַלון, קרא לאשתו ולבני־ביתו — ויהי מקונן ומעורר בכי ואֵבל, כמי שמתו מוטל לפניו; הוא הרים קולו, קול צורח, ושָר לפני הבריות ב„נגון איוב״:

„ערֹם יצאתי מבטן אמי וערֹם אשוב שמה.
ה׳ נתן — וה׳ לקח, לקח... לקח...
יהי שם ה׳ מבֹרך!״

ואמנם חָטא חוג׳ה דאוד בשפתיו ודבר קשות על גורלו ועל מעשי ה׳ — וגם אמנם לא היה חוג׳ה דאוד ערֹם לגמרי כדברי איוב: עוד היו בביתו סכומי כסף, אף כי לא גדולים, וגם בעסקיו במצרים היו שקועים כספים לא מעטים; אך לפני הבריות קונן כאיוב...

מצד הרָשות באו פעמים אחדות והודיעו לו, כי לא ינוחו ולא ישקטו עד אשר יגַלו את עקבות הגנבים.

וביום השני הלכו הנשים, האם והבת, בעינים דומעות, אל מר לוי התימני; הלה הרגיע אותן וגם הבטיח להן, כי הונו כֻלו כמו־שהוא לא נגעה בו יד זר, כֻלו שמור ובטוח. עקבות הגנבים יִגָלו. כה דבר האיש.

וחוג׳ה דאוד, מובן, הִרבה לנדור נדרים למעשי חסד וצדקה, סכומים גדולים וכבירים...

וקול חרישי היה מכֻרסם בלבו בלי־הרף בכל אותם הימים: אין זאת כי־אם יד אלהים אשר היתה בו בעבור מחשבותיו הרעות, אשר אמר לגרש את אשתו ולהרוס את ביתו. והוא נָדר בסתר־לבו, מבלי הוציא מפיו דבר, כי מתחרט הוא חרטה גמורה על כל אשר חשב לעשות...

עברו רֹב ימות השבוע ועקבות הגנבים טרם יֻוָדעו.

ביום החמישי לפנות־ערב הופיע בביתו של חוג׳ה דאוד קומַנדַנט הז׳נדרמַריה של הפרשים, ערבי זקן מבני ירושלים, שהיה מכירו הטוב

במכֹּלת; והשניה – של חוג'ה דאוד חַדַד הַשְׁלַחני. בחנות הראשונה נמצאה תבת־הברזל הקטנה של הכסף במקומה, אך מחנותו של חוג'ה דאוד נלקח ארגז־הברזל הגדול, למרות כבדו העצום. החנֻיות נפתחו ונסגרו במפתחות, כרגיל, על־ידי הגנבים.

ונהרו ההולכים ושבים, כנופיות כנופיות, אל מקום החנֻיות, הרחוקות מרחוב־היהודים כרבע־שעה.

ומובן היה לכל שומע המקרה המפליא הזה, אשר ילקח ארגז־ברזל רב־משקל כזה ממרכז העיר, ברחוב־הסוחרים, ואיש לא ישמע ולא יראה: כי רק עתה, בבֹּקר, זרחה שמש חמימה ומאירה והשמים הזהירו בתכלתם העמֻקה, כאִלו הֵריקו כל אוצרות מימיהם פעם אחת, למען נוח ימים רבים; ואולם הלילה היה ליל סגריר ואפלה, אחד מאותם לילות־החֹרף הארץ־ישראלים, שנדמה, כאִלו נבקעו אֲרֻבות השמים, וזרמי מים עזים נתכו בהמֻלה ובלי־הפסק במשך כל הלילה; רוחות־זעף קרות השתוללו בחזקה, וערפל כבד, שהאפיל גם על אור הפנסים הכהים, נח על „העולם" עד עלות השחר.

שלשת השומרים המוגרבים, משלשת הרחובות הקרובים, נתפסו מיד ונאסרו. השנים הודו, כי שעה לפני חצות לילה אֻלצו ללכת אל ביתם מפני הקֹר והרטיבות; השומר השלישי ישן שנה מתוקה ב„ארון־חדרו" על־יד הכירים.

כשבא היוָני לפתֹּוח את חנותו באותו בֹּקר, ראה כעין מהפכה בחנות, אף כי תבת־הכסף היתה במקומה סגורה ושלמה. כשיצא החוצה כמשתומם, ראה והנה על־יד דלת החנות של חוג'ה דאוד שכֻנו מוט־ברזל אחד של הדלת תלוי ורק אחד נעול במנעול. הוא מהר והודיע את הדבר למשטרה. זו פתחה בעצמה את החנות ומצאה, כי ארון־הברזל איננו. נמצא, כי בטעות נפתחה בחשֶׁך חנותו של היוָני – כַּוָּנת הגנבים היתה לחנותו של חוג'ה דאוד.

בקרבת החנֻיות נאספו המוני אדם; והמשטרה כתבה ורשמה את הפרוטוקולים.

חוג'ה דאוד, שדר מחוץ לעיר (ובהיות שנעשה הדבר ביום שבת), לא ידע מכל הנעשה. ורק בשעה שעמדו השוטרים וכתבו פרטים שונים מפי היוָני ומפי אחרים – נראה חוג'ה דאוד חדד נחפז ובא, והוא בלי צִורון ועניבה, עטוף מעיל־הבית השחור שלו, פניו חִורים מאד ועיניו מביטות במבוכה ותמהון – הוא חצה לו דרך בין האנשים והעיף עין על החנות, ובטפחו בשתי ידיו על ראשו פלט קול־צריחה – וצנח מתעלף.

הוא הובא אל בית־החולים אשר ברֹבע־היהודים. אחרי שעה בערך, כששבה אליו הכרתו, נרשמו שם הפרוטוקולים. לא היה צֹרך רב לחוג'ה דאוד לדבר ולספר. מביתו הובא פנקס לא־גדול – שם היתה רשימה מוכנה ומסֻדרה, אשר ערך בימים האחרונים, בסַדרו את עניניו לנסיעתו בקרוב למצרים.

טוב? לו היתה לו אשה כזו, שבשובו מן החנות היתה נגשת אליו בעדנת גופה ובפניה הנעימים ושואלת אותו לשלומו ולעסקיו – ודאי שהיה יושב עתה בפנה זו על־ידה ומתרפק עליה ומחבקה ונָח בחיקה. אז... אז היו חיים אחרים... אז היה הסַלון הזה מקֻשט בכל מיני רהיטים וחפָצים מרהיבי־עין... ואור רב וצהלה ושְאון חברת־ידידים היו ממלאים תמיד את הבית הזה... „הם" טוענים לפניו ומקנטרים אותו, שביתו ריק ואין בו כֹל, אין בו גם מה שיש בבית אדם בינוני – כאִלו באמת היה צר־עין מעודו... הן היא בידיה הפכה לבבו: כי מה טעם למַלא את הבית רהיטים וחפָצים יפים, כשהנשמה חסֵרה בו? ולו נפלה בגורלו אשה כלבבו, כי־אז היתה יכֹלת בידו לתתה כנסיכה בביתו... כמה „אוצרות", תכשיטי זהב ופנינים ומיני עדיים יקרים אחרים מוטלים להם, שְנים על שְנים, בארגז־הברזל שלו! בנפול מבטו עליהם נראה לו, כאִלו רומזים הם בדומיה על חייו הריקים: „למי אנו שמורים כאן? ומה טעם לגניזתנו פה?..." ומה־נעים היה לראות את כל העשֶר הזה בצוארי אשה ועל חָזֶהָ!... כשעומדת „היא" לפניו, בימי חג וימים טובים, בקומתה הקטנה, מקֻשטה במעט אשר לה בבית, כאומרת למצֹא חן בעיניו – מה־תרגז נפשו בקרבו! אז ימאס בה עוד יותר: כאִלו אומרת היא להתחרות עם תמונת ה א ש ה, שהוא נושא בקרבו משכבר... כאִלו באה היא לקַנטר...

דמיו של חוג׳ה דאוד רתחו בקרבו בהִגָררו אחרי הרהוריו – הוא הביט בשעונו, ראה את השעה המאֻחרה וחש את־עצמו עיף ורצוץ, כאיש הבא מטלטולי דרך ארֻכּה...

הוא קם ממקומו ופשט את בגדיו לאטו ועלה על מטתו.

למחרתו, כשירד העירה, הלך בלוית מיֻדעו, „חכם ערבי", אל אב־בית־דין והודיע לו את רצונו המֻחלט – לתת גט לאשתו. ביום חמישי באותו שבוע נקראה אשתו אל בית הדִין (לכבודו של חוג׳ה דאוד ישב „בית־דין" בביתו של ה„אב־בית־דין"). אחרי טענות קצרות, שנאמרו מצד אשתו בבכי ובמכאוב עלבון, סדר ענין ה„כּתֻבּה" והֻחלט, שמיד בשבוע הבא, ביום השני, תבוא לקבל את הגט כהלכה.

אך הענין נדחה, משבוע לשבוע, ועבר כחֹדש ימים – במסבת הגשמים והשלגים הרבים, שירדו במדה רבה בימות־החֹרף ההם.

טז

ביום־שבת אחד, באותו חֹרף, אחרי תפלת שחרית, נשמעה ברחוב־היהודים שבעיר העתיקה חדשה נִפלאה: אמש בלילה, בליל שבת, נפתחו על־ידי גנבים שתי חנֻיות ברחוב־הסוחרים, אחת של „היוָני", סוחר גדול

הוא אומר לעשות? ההגיעה השעה לנתק את כבלי־הברזל, שעקדתהו בהם אשה זו לכל ימיו? או אולי יעזבהו גורלו לנפשו ויאבד בחייו בתהו לא־דרך? הרע המעשה, אשר הוא אומר לעשות? אבל מה רע בזה? מה חֵטְא, כי יעזוב איש את אשתו אשר שָׂנֵא ואשר עִנָּה כל ימיו בגללה? מה רֶשַׁע, אם יבקש אדם לטעום טעם חיים אחרי שְׂבָעוֹ תמרורים שנים רבות ורעות?

מַה־יְּקָרָה עֵצָה בשעה זו! מה־שאפה נפשו לרֵעַ קרוב, שייעץ אותו במבוכתו. כאן, בפנתו זו הבודדה, מרגיש הוא ומכיר הכרה מכאיבה ומעליבה, מה־בודד הוא בעולמו. הן תמיד חש ביַתמותו וביחידותו, אך עתה מעמיק בו רגש זה עד כדי דמעות... אין לו נפש אחת קרובה, אינו יודע טעם קרבת־משפחה, אדם משׁנה הוא בגורלו: מלא עשֶׁר ועסקים — ובודד וגלמוד ועזוב מכֹּל... לו היתה אמו אתו בשעות אלה! היא אשר אסרה אותו בעז־ידה לפני שמונה־עשרה שנה — אולי היתה מרחמת עתה על בנה והיתה מתירה את הקשר הקשה יהישן במלה אחת מפיה... לו היתה אתו, כי עתה היה נופל על ברכיו לפניה והיה בוכה בתחִנה, כי תחוס על בנה ותציל אותו: יַמא, יַמא׳ עזיזה (יקרה), עוצי לי, מה אעשה? יַמא, לא דַיֵּךְ שמונה־עשרה שוה מרות כלייִנה? למה עשית לבנך היחיד, יַמא? מה השגיאה אשר עשית?... למה נתת לי עשֶׁר תחת אשה, כסף במקום אהבה? הגידי, יַמא, האֵלך עתה בדרך חדשה? הטוב בעיניך? אַה?

— יַמא, יַמא חביבתי! — הרעים קולו העז בדממת הלילה.

ואחר נשתתק הקול לשעה ארֻכּה.

ראשו של חוג׳ה דאוד נכפף על חזהו, כאלו עיף מֵהרהר את הרהוריו: מה תועלנה לו אנחותיו ומה יוסיפו לו הרהוריו; יום רדף יום ושנה חלפה על שנה, ובמדה שעברו הימים רחב ועמק החלל שבלבו — והרי הגיע לימים, שֶׂשַּׂערות זקנו מלבּינות ושַׂערות ראשו נושרות, נושרות בהמון...

בזכרונו צפים ועולים מאליהם כל ה„נסיונות”, אשר נִסה בדרך חייו: נסיון ח׳ חיים ששון, אשר מסר עצמו בדומיה גם לצום, לצדקה ול„טהרה”, ואחר־כך — ימי נרנוף הארֻכּים והמלאים שאון... הן היו ימים שבקש לָכֹף ראש, לקבל עליו את הדין, והכריח את־עצמו לשַׁנות את רוחו, וגם עורר בעצמו את רחמיו על אשתו ועל חותנתו, וגם על ילדיו — מה הבריות הללו אשמות? מה חטאו, כי נכונו להם בשֶׁלו חיי צער ומרירות? ואז גם נסה להראות בפֹעל את מהפכת רוחו והביא מדי פעם בפעם דבר־מה, חתיכת בַּד יפה או תכשיט יקר, מתנה לאשתו. היו גם ימים, שתעה והלך והתרחק אל קצה אחר וקִוָּה להגיע אל ה„סוף” על־ידי ענויים ועלבונות, אשר הכביר „עליה”, עד כי תקוץ ותלך־לה — אך מה העלה בידו? הריהו עומד כיום עלוב ונכלם באותו מקום, שעמד בו ביום שהכיר אותה... אין הוא רשע... אין הוא זֵד... לא. מי יכול לצַוות ללב לאהוב? אין האדם רשע, אם אינו יכול לאהוב. כלום הוא רשע? למי הֵרַע מעודו? לו היתה לו אשה, שהיה יכול לראות את פניה בלי־זעוָה — האם לא היה הוא הבעל היותר

לפניו עמד טרַסקל ועליו בקבוק־שכר קטן, כוס קטנה ושתי קעריות־זיתים ומיני „סַלַטה".

אשתו יצאה בדומיה מן ההדר וסגרה את הדלת אחריה, ואחרי רגע הִשִׂיגוּה הקולות היוצאים משם עזים וכבדים:

– אח, יַמא, יַמא חביבתי!

ובהשתק הַקול ובהשתרר הדומיה בחדר – נדמה לבני הבית, שֶׁבַּת־קול שאינה פוסקת חוזרת וקוראת בין כתלי הבית את קול האנחות הכבדות הללו בשעות הראשונות שבלילה. לאזני חוג'ה דאוד עצמו הגיעו הקולות הללו, שהתפרצו מחזהו שלא בכַוָּנה, כבנות־קול של רוחות נסתרות, רעות, המלַוות אותו בכל ימי חייו והנותנות בשעות אלה את אותותיהן בקול...

חוג'ה דאוד האריך לשבת במקומו יותר מכפי הרגלו: נראה, כי טרוד הוא הלילה בכל חושיו בחשבון טרחני וארֹך ועמֵל לגמור את ה„סך הכל" שלו: מעת שבא ממסעו האחרון בקאירו חשב בנפשו לשים קץ בקרוב „לטְצוּת חייו", להביא את הקץ למצוקת נפשו. הוא חשב לסגור ולחתום פה את כל עסקיו, לתת גט לאשתו ולעבור לקאירו ולהשתקע שם.

בבית נשמעו רמזים מחשבונותיו אלה של חוג'ה דאוד בשוחחו עם אלברט: בלילות, כשישב זה עם אביו לארוחת הערב, הגיד לו אביו, שאחרי הפסח יקחהו לקאירו – אותו לבדו; שם יגורו, בעיר היפה, ושם יגמור אחרי שנתים את בית־הספר ויתחיל לעבוד בבנק גדול. אלברט לא נתן אֵמון רב לדברי אביו אלה.

אחרי זמן קצר בִּשרוֹ אביו, כי עוד לפני הפסח יהיה הדבר.

– אנחנו לבדנו נסע – אֵיך?... ואמא? וגרַנד־מַמא וכֻלם? – שאל אלברט.

– הם ישארו פה; שם... שם תהיה אמא אחרת יותר טובה – אה?

– בקאירו אני רוצה, אבא, אתה יודע... אבל בלי אִמא, לבדנו – איך אפשר? אני לבדי לא אלך שם...

– על־כרחך תלך, בן הכעורה!

כך השמיע אבא את דבריו – ולא הוסיף.

והאֵם והבת נחפזו בימים ההם אל מר לוי התימני, „פותח־גורל" מפרסם – ושם נודע להן הכל בבֵרור... מר לוי ראה, כי אמנם חושב חוג'ה דאוד להעתיק את מושבו מכאן. יש מטרוניתה אחת, המושכת אותו... מרחוק, מעבר לים... („ודאי בקאירו" – מבינות הנשים) – אבל לא יקום דבר... מחשבותיו שלו, של חוג'ה דאוד, כעשן תנדופנה – כך מקוה הוא לפי „הפתיחה" (של הגורל).

שתי הנשים שבו בעינים דומעות וברֹב צער אל ביתן, ואֵם הבנים, וידה, חכתה באותם הימים בלב חרד לגורלה, כנאשם המחכה לגזר־דינו..

ובראות בני־הבית, כי לא ירד „הוא" אל החנות ביום בהיר זה ועסק בסדור ניָרות ובמנין כספים, נפעמה רוחם ויהיו כמחרישים...

חוג'ה דאוד בקש בשעה מאחרת בלילה למַלא לו שוב את מנגל־האש, כי עצמו עשתונותיו והמו בלילה הזה: הייטב לו אחרי המעשה, אשר

חדר. אחרי שפשט את בגדיו בחדר החיצון, נראתה קומתו החסֻנה והאפלה עוברת דומם מחדר לחדר, כשהוא לבוש מעיל־הצמר הארֹך והשחור שלו, והוא נכנס אל הַ„סלון” וישב שם שעות ארֻכּוֹת, על־הרב בחשֵכה.

מדי פעם בפעם נפסקה הדומיה הכבדה שבחלל החדרים לקול גניחותיו וקריאותיו, אשר המו ורעדו באויר:

– אַח, יַמא, יַמא! (אמא, אמא!).

הבנים שכבו לישון על־הרב בשעה מקדמת. אשתו וזמה צעדו בלאט והסתובבו כצללים בחדרים החיצונים; מדי פעם בפעם הטו אזן אל עבר הסלון, אם לא נשמע קול קריאתו: „הבו מנורה!” או „הַגישו אש במנגל!”

ככה ישבו על־יד הכירים, בחוץ, שתי הבריות, כפופות ומכֻוָצות, ועסקו במלאכת־ידן או בעבודת־הבית וחרדו בכל פעם לקול היוצא מן הַסלון כנדחק ועולה ממעמקים:

– אַח, אַח, יַמא, יַמא!

ברור היה, באותם הימים, לשתי הבריות העלובות, ששם, בַּסלון הבודד, מתרקמת לילה לילה מעין רִקמה כבדה ורבת־מארה.

ביום אחד בסוף טבת לא ירד חוג'ה דאוד אל החנות, אף כי מזג האויר היה טוב; השמים היו טהורים כביום־קיץ. הוא ישב בַּסלון על־יד הארון ועסק במַגְּנִית כספים ובחבילות ניָרות. כל היום לא יצא כמעט את החדר. החשיך היום וירד הלילה – והוא ישב טרוד בַּסלון; וקול אנחותיו נשמע מזמן לזמן, כיוצא מתוך חזה מסֻגר:

– אח, יַמא חביבתי!

אחרי שעה ארֻכה בערב נשמע קול גבוה ותקיף:

– אַלבֶּר! אַלבֶּר!

אלברט מִהר אל אבא בפנים.

– שיביאו מנורה! – השמיע קול פקֻדתו.

מיד הביאה אשתו מנורה לא־גדולה אל הַסלון. הואר המקום באור קלוש, ונראה חדר לא־גדול, נקי מאד, בלי רהיטים רבים; משני צדי החדר עמדו שתי סַפות זו מול זו והן רפודות סדין לבן; מצד אחד – מטת־ברזל גבוהה, מכֻסה כִילה; שִשה כסאות עמדו בשורה ישרה מול הפתח; בפנה – שִׂדָה; על הרצפה פרושות שתי מחצלות־קנים צרות ויפות, מלאכת־מצרים, שהביאן חוג'ה דאוד באחת מנסיעותיו הראשונות. על הכתלים לא היו שום תמונות וקשוטים – זה היה החדר, הנקרא „סלון” בבית חוג'ה דאוד העשיר.

כשהעמידה אשתו את המנורה על הַשִׂדה (שאבן־השיש שעליה שבורה לחתיכות אחדות, לצד הזוית, משכבר הימים), נראה חוג'ה דאוד יושב מסֻבה בפנת הספה, כשגופו הארֹך מֻנח שרוע עליה, והוארו פניו ברבם: פנים מארֻכים, קודרים, מֻקפים זָקָן צפוף ושחור; מבטי עיניו, שכרגיל היו עֵרים וחודרים, נראו עתה עיפים ועמוסי דאגה ועצבת.

נשמעו קולות גדולים, מפחידים... אמרו לו, ששם יושב „השם יתברך" על כסאו. איש לא נכנס שם. כֻּלם עמדו בחוץ. והנה שני „חכמים" גבוהים, לבושים לבנים, לקחו אותו והביאוהו קרוב למסך...

נשמע קול חזק מבפנים: „אלברט בן חוג׳ה דאוד חדד".

— כן... כן... — נשמע קול אחר עבה ושוקט, — הוא ילד טוב מאד... הוא יהיה בגן־עדן עם זקניו מחברון... ויוכל לשאל שאלה אחת — ותֵעָשֶׂה לו.

— שְׁאַל — אמרו לו החכמים הלבנים.

הוא נבהל בראשונה... ואחר אמר מהר: „שאבא שלי יאהב את אמא הרבה..."

אז שמע את הקול החזק אומר: „זה לא יעשו מן השמים... הכל בידי שמים — חוץ מיראת שמים" — כך אמר הקול, כמו שאומרת תמיד הַסָּבָה...

אז חשב מהר... מהר... ויצא מפיו... ש... שיעשו את אבא לעני — אבל רק לשבוע... רק לשבוע... וְיֵדַע... ואם ישוב לאהוב את אמא — ישיבו לו את כל הכסף והלירות... ואם לא... יִשָּׁאֵר עני... כמו קֹדם...

ומיד נשמע הקול העָבֶה: „יהי כן, כן יְהִי!" — ופקח את עיניו והנה חלום... והוא מְסַפֵּר לו עתה, למען ידע... כך יצא מפיו...

אך אביו, אשר שמע בתחלה את דבריו בענין והצטחק לרגעים, סטר לו סטירה קלה על לחיו ואמר לו ברגז: תִּקָּבֵר בתחתית האדמה... סָבתך לִמדה אותך לחלום כך? הַכָּלֶם, „בן־מַמזר", ,וצא מִפָּנִי, „אַנְגְּטָגִ׳י" (ערום).

אך אלברט טען בצאתו את החדר:

— בחיי התורה — ראיתי אני הכל כך...

וימים רבים תהה אז אלברט וקוה לפתרון החלום, למה לא בא? ואמא וסבתא נחמוהו באמרן, כי לא טוב יהיה, אם יֵעָשֶׂה אבא לעני: הלא אז גם הם יסבלו ויתעַנו — לכן, ודאי עברה הגזרה מן השמים...

וכשגדל אלברט ויהי לנער, היה הגיגו תמיד בתֹּם לב ובאמונה, כי כשיגדל, עוד שנתים או שלש, יסע לפריז וישלח לקחת את אמא ואת בני הבית — ויעזבו אותו, את אבא, לבדו...

טו

כשׁשב חוג׳ה דאוד מאחת מנסיעותיו במצרים, באמצע החרף, ראו בני־ביתו, שגברה בו מדת ה„מרה שחורה" שלו עד למאד. רבו גניזותיו ואנחותיו בהתבודדו ב„סַלון" בלילות ועֹצֶם השעמום בכל הליכותיו.

היו הימים ימי סגריר, והוא הקדים לבוא בכל ערב מן החנות ונכנס שותק וקודר אל ביתו. דירתו היתה בת ארבעה חדרים, חדר בתוך

את ה„גרַנד מַמַא" (הסָבה) ואת לַזַר השנוא, ולהכּנס אליו בעינים דומעות לאכול יחד אתו.

והיו ימים, אשר הִרבה לחקור בדבר ולפצור באמו, שתבאר לו את סבּת דרכו הרעה של אבּא.

הסָבה ספרה לו פעמים רבות „ספורים"; ופעם אחת, אחרי יום תמרורים ומכות, ספרה לו, לפי הפצרתו, כי אבּא היה לפנים איש טוב ועני, ומכר תרנגולים ברחוב־היהודים בעיר העתיקה. (הוא בקש תמיד להראות לו את החנות – ופעם, כשהיה אבּא במסעו, הלך אלברט עם הסָבה העירה והביט והתבונן רגעים ארֻכּים אל החנות, שהראתה לו). מיום שלקח את אמא – סִפרה הסָבה – הלך אבּא הלֹך ועלֹה, עד כי היה לעשיר „בן פורת יוסף"; אך על־ידי העשֶר הלך לבּו של אבּא וסר מאחרי אמא; הוא רוצה לעזוב אותה, אך יָרא הוא, שמא תקח אמא את ההצלחה אִתּה – על־כן הוא זועם ונוקם...

רק פעם אחת דִברה ככה הזקנה – בצערה.

ובאותם הימים, – אלברט היה אז בן אחת־עשרה, – ספר פעם לאבּא, כשישב אתו לבדו בחדר־האֹכל, חלום אשר חלם בליל־שבת. הוא הקדים והגיד לאביו, כי צריך הוא, האב, לשמוע את החלום, הוא צריך מאד... למען ידע... צריך הוא לדעת את הדבר:

הוא, אלברט, חלם שֶמֵת, הוא עצמו מת, והיה מוטל שרוע על הרצפה בחדר החיצון למול הפתח; אך פלא... הוא שמע את הצעקות, את הבכי, שמע והבין את כל הדברים, אך לא ענה דבר... עתה הוא מתפלא מאד: איך שומעים המתים את הכל... הלא זה דבר נורא... לשמוע את הכל – ולשתוק... ואולי רק כשחולמים שמתים – רק אז שומעים... – הוא לא ר א ה דבר, כי־אם ש מ ע; והוא, האב, צעק ובכה: חביבי, „עזיזי" (יקירי) אלברט! כמה כסף הוצאתי בשבילך... כמה הוצאות למורים... שתהיה כּמֶלֶ... למה מהרת למות... אלברט חביב, עזיז... וַי לי... וַי לי... – כך שמע וזוכר הוא את כל דבריו...

ו„מַמַא" צעקה וטפחה בראשה: הבּן החביב והחכם, „נחָמת אמו", „תקותה היחידה", איך עזבת אותי והלכת, אלברט, אלברט!"

ה„גרַנד־מַמַא" קוננה: חביבי, „אוהב אמו", איך עזבת את מַמַא?. מי יעמוד על־ידה... מי ינחמנה „בדִבּור מתוק וטוב" – כמוך... מי ימחה את דמעותיה, כאשר עשית אתה תמיד – האהוב...

וגם הדודות והבּנות בכו בכי רב.

כך היה... והנה, אינו יודע כיצד..: ואינו זוכר, אם רחצוהו ואם קברוהו... אינו זוכר זאת... אך הביאוהו לעולם הבא... בשמים או בארץ – גם זה אינו יודע... והיה חדר גדול מאד מאד – כמו הסַלון הגדול של בית־הספר – ואור חזק היה... והרבה מלאכים קטנים עפו כה וכה כל הזמן כל הזמן... עפו למעלה אצל התקרה הגבוהה, ו„חכמים" לבושים לבנים' יצאו ונכנסו. בקצה האולם, בפנים, היה מסך־משי לבן מבריק – משם

ומבטי עיניה לוו אותו באהבה וברחמים בשעת עלותו בעגלה לדרכו, כאלו זכרה לו בשעה זו את הרגעים המעטים, הספורים, אשר ראתה בטוב בחייה אתו עד־כה...

אך כעבור אימת־הנסיעות ממנו, לאחר שהתרגל פעמים רבות בטלטולי־דרכים והרפתקאות־נסיעה – הלכו ורפו, הלכו וכהו קוי־אורה אלה וחזרו הימים הרגילים; ולהפך, במשך הימים נוסף עליהם עוד עקץ מכאיב ומעליב: הוא השתמש בנסיעות, בכדי להתרחק מן הבית ולהתמהמה בדרכו ככל שיכול. ורק חבתו והתקשרותו לאלברט האהוב לו היו מעכבות אותו מהתמהמה עוד יותר.

אלברט היה נער בן ארבע־עשרה. רק הוא היה ההביב לאב בבית. לזר (אלעזו׳ – השם הצרפתי הכנס לבית על־ידי אלברט, הלומד בביה״ס של ה„אליאנס״, בחשבו, כי תעמוד לאחיו זכות השם הצרפתי במקצת לפני אבא) היה כמאז נזוף ועלוב. הוא לא זכה אף פעם לשבת על־יד אביו או לשמוע מלה טובה מפיו, ואביו לא הביא לו אף פעם חליפה ממצרים, כמו שהיה מביא לעתים קרובות לאלברט האהוב. בהיות האב בבית, היה לזר, על־פי הרב, פרוש לקרן זוית, כנושא מתוך הכנעה ועלבון את גורלו הכבד, ישמע בכל הזדמנות את הקללות וכנויי־הבוז יוצאים מפי האב: „מין הכעור״, „בן השנואה״, „בעל הפנים המפחמים״, שמע – והחריש, ומבטו העלוב והמדכא לא היה כמבטו של ילד, אשר השתובב ביום במגרש עם חבריו ושעתה כועס אבא עליו, אלא מבט של נאשם, היודע ומכיר באשמתו הגלויה, הלא היא: פניו, השנואים מאד מאד על אבא...

הוא בן־תשע עתה ולומד בחדר; גם ה„חכם״ אומר, שהוא „קשה לתפוס״ ומטמטם קצת... ומשום־זה מוסיף עוד האב לשפוך את לעגו ואת חמתו עליו תמיד.

אך חמדת האב בבית הוא אלברט, הדומה ביפיו אליו; קטנוני הוא כמדת אמו, אך נעים, מלא חן, פקח ובעל־כשרונות; חוץ מבית־הספר טען עליו אביו למודים רבים בבית על־ידי מורים פרטיים, שפטמוהו צרפתית, אנגלית וערבית – אלברט צריך להיות „כמל״ (שלם), הוא ינקר עיני כל „אֵלה״ (אֵלה – העשירים המכבדים היודעים לשונות זרות, אשר חוג׳ה דאוד היה זקוק להם לפעמים וקנא בהם תמיד בלבו ובזה אותם בפיו). לפי דברי חוג׳ה דאוד, כבר עתה עולה אלברט על כל חבריו בני „אֵלה״; הוא יודע הכל; כשמדבר אלברט „פרנסיס״, דומה הוא ממש ל„פרנקיטו (אירופאי קטן) מפריז״. פרנקיטו מפריז – זה היה משא־נפשו של חוג׳ה דאוד...

ואלברט נשא גם הוא את זרות־רוח אביו ואת תהפוכותיו, וידע מעודו, מיום הכירו את־עצמו, את ידו הקשה של אביו יחד עם יתר בני־הבית. פעמים רבות עמד והגן על אמו בזרועותיו הקטנות, עת ירדו מהלמות האב הזועם על גב אמו הכפופה: הוא נדחק אז וחבק בקול בכי ותחנונים את אמו: „די, פפא... די... הכה אותי, פפא... הוי... הוי, פפא... די!״

ונאלץ היה לרב, על־פי פקודתו של האב, לעזוב מיד את אמו העלובה,

גם את יתר היורשים הרבים. הבית הגדול נִשכּר לבית־יתומים לנוצרים. חצי הגן הגדול, אשר משמאל לבית, נמכר למנזר אוסטרי ונבנה בו בית נאה לקונסול האוסטרי. אחדים מן האחים נסעו בעניניהם ונתישבו ביפו ובקַאירו.

אחרי עמל רב ומשא־ומתן אָרֹך נפרד חוג׳ה דאוד ויצא בשלום מתוך החברותא ומתוך העסק – ועתה נדמו הימים ההם בביתו כרחוקים מאד.

עוד משנולדה שָׂרִינה, באותם הימים, החלה רוח זרה ומשֻׁנה לפקוד לעתים את חוג׳ה דאוד, ולא נהה ולא הלך אחרי הנשפים והשמחות כמאז. דומם ונוגה היה לרֹב. הוא לא הרעים ולא רגז על אשתו, כדרכו לפנים, כי־אם ישב לבדו ושתק שעה ארֻכּה ויהי כאדם שהכּה מַכַּת עלבון קשה...

את הילדה חִבֵּב במקצת. בשובו בערב מן החנות לְקָחָהּ לרגעים אליו והתעסק בה; וכשבאו לפעמים קרובי וידה – כמעט המבקרים היחידים בביתו – רגיל היה להשמיע לפניהם את יחסו לַיַּלדה: הוא נְטָלָהּ וּנְשָׂאָהּ בכף־ידו הגדולה, כשהחלה צועדת ומפטפטת, ואמר כמתבדח לפני היושבים ולפני האם:

– „זאת הקטנה היא מַלְעוּנֶה (מקֻללה) בוַדאי... מְקֻללה... למה באת (פָּנָה אל הקטנה בפניה) לאסור את ידי אביך? אַתְּ... אַתְּ בת הכעורה... הגידי ואשמע – אה?...״

כי היה חוג׳ה דאוד בעיניו כאדם החבוש בבית־האסורים שנים ארֻכּות והמחכה מיום ליום לשחרורו, ופתאם – עקדוהו בשלשלאות בבדות והובל למאסר קשה מן הראשון...

אך הנה שוב הגיעו ימי טרדות לחוג׳ה דאוד, שהשכיחו ממנו מעט את עצבונו: הוא היה נוסע בימים ההם, בעניני חליפת כספים, פעם בכל שנים־שלשה חדשים למצרים. עסקיו אלה היו מְיֻחדים – לפי שיטתו הידועה רק לו. מכיון שלא ידע לכתֹּב בשום שפת־מסחר ואת סודותיו ואת דרכיו לא רצה, כמובן, לגלות לאיש – סִדר באפן כזה את עסקיו, שהוא עצמו היה נוסע פעמים אחדות לשֵׁם עניניו. ובביתו ידעו, כי אחרי כל נסיעה יעלו רְוָחיו למאות לירות רבות.

בזמן זה, זמן הנסיעות, נשבו בבית חוג׳ה דאוד רוחות אחרות. דומה היה, כי מכאן תציץ ותצמח קרן־אורה לביתו: הוא, אשר מעודו, עם היותו עתה קרוב לארבעים, לא „עלה על־פני ים״ – היתה הנסיעה בעיניו למהפכה רבה ומפחידה; בפעמים הראשונות עמד באימה גדולה לפני הנסיעה בים, ביחוד בימות־החֹרף. אז היה יוצא בלב רועד ובדברי־שלום מביתו, ובלבו קִננו אמונה ובטחון, שתפלת אשתו ותפלת אמה הזקנה תעמודנה לו בשעות צרה; בשעה שיצא מפתח הבית לנסיעתו רגילה היתה אשתו להחזיק בשתי ידיה במזוזה ולאמר לו: – „הפֹּךְ פניך (בסגֻלה לחזרה בשלום), יַבַּא (אבא) הביבי, הנה תפלתי כאן, בכל לילה ולילה, תשיג אותך בדרך. בשעה טובה ומְצלחת, „דַּרְכֵּי חלב ודבש״, האל ישמור את צעדיך״.

י. בורלא

אִשְׁתּוֹ הַשְּׂנוּאָה

רומן

יד *)

עברו כשנתים ימים.

חוג'ה דאוד עזב מכבר את ביתו אשר בשכונה הרחוקה וגר עתה במרכזו של רחוב־יפו הראשי. בביתו יֶשנה נפש חדשה – בתו שָׂרִינָה הקטנה, בת שלש שנים, אשר נולדה בעצם ימות ה„חברות" עם בני נַרנוף, באותם הימים שטופי סער מאוויי־חיים, אשר באו והציפו את ביתו ואת חייו של חוג'ה דאוד ברֹב ענין וברֹב שאון...

עתה חלפו כליל הימים ההם. נפרדה החבילה – ואיש לעברו נפוצו. מכל ימי ה„חברות", מכל הַשתפות בעסקים ובמסחר, לא נשאר עתה שום סמן בביתו של חוג'ה דאוד; ואולם בארגז־הברזל שלו, בחנותו, נשארו אחרי החלֻקה, והפֵּרוּד רְוָחים חדשים באיזה אלפים נפוליוני זהב.

הזקן נַרנוף נפגע בדלקת־הרֵאה, שאמנם נרפא ממנה, אך נשאר במצב של חֻלשה ימים רבים, וכעבור שנה חלה שנית את חליו, אשר מת בו. אז נתחלקה הירֻשה הגדולה בסכסוכים ובדברי־משפט אצל הקונסול הרוסי בין היורשים מכל המינים. אז נגלו עניני תלונה ורגון גם בין האחים ובין חוג'ה דאוד. וחללו של בית נרנוף הגדול והמרֻוָּח היה מלא באותם הימים שאון של דברי קטטה ורְגזה וטענות ומענות בלי־הרף. דומה היה, שהזקן, כל־זמן שהתהלך בין החיים, היה כסֶכֶר מְצק, אשר עצר ברֹב־אונים בעד זרם־מים, חזק ונרפש, שהיה מסֻתּר ומחלחל מתחת קרקע הבית הגדול, ובמותו – נפל הַסֶּכֶר וחדרו המים אל כל הפנות. האחים הגדולים הוסיפו ללכת בדרך משוֹשם והסתבכו מדי יום ביום בעניני מסחר נפסדים ובעניני נשים זרות, ערביות ונוצריות. בזבוז וחיי־הפקרות משכו אחריהם

---

*) ראֵה „התקופה", ספר ט"ז.

בִּלְבָבוֹ יִרְאָה וּבִטָּחוֹן גַּם־יָחַד. וַיַּעֲמֹד אַבְרָם וַיִּרְעַד לִפְנֵי יְקוּם־אֱלֹהִים הַגָּדוֹל וְהַנִּפְלָא וְעֵינָיו נָהֲרוּ מִגִּיל הָאוֹר וְהַחַיִּים וּמֵאַהֲבָה בָּרָה וּתְמִימָה לַיּוֹצֵר הַנַּעֲלֶה, אֲשֶׁר יָצַר אֶת כָּל הַפְּלָאוֹת הָאֵלֶּה. וּמְאוֹרוֹת הַשָּׁמַיִם לוֹהֲטִים וּמְהַבְהֲבִים עַל רֹאשׁוֹ וְרוֹמְזִים בְּרָכָה וְתִקְוָה לוֹ, כָּל־אֶחָד מִמְּקוֹמוֹ וְכֻלָּם יַחַד, בְּרָכָה עֶלְיוֹנָה וְתִקְוָה עֶלְיוֹנָה. וּפִתְאֹם יָדַע אַבְרָם וְכָל שֶׁמֶץ תְּפוּנָה לֹא הָיְתָה עוֹד בּוֹ, כִּי לֹא יֶאֱסֹף אֵל אֶת חַסְדּוֹ מֵעִמּוֹ, אַחֲרֵי בָּחֲרוֹ בוֹ לַעֲמֹד לְפָנָיו, וְנָתֹן יִתֵּן לוֹ זֶרַע נֶאֱמָן, אֲשֶׁר יִשָּׂא אַחֲרָיו אֶת שֵׁם אֱלֹהִים וְאֶת דִּגְלוֹ עַד הָעוֹלָם. וּבְהַקִּיף עֵינָיו אֶת כּוֹכְבֵי־הַשָּׁמַיִם הַנּוֹצְצִים, אֶת כּוֹכְבֵי־הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר אֵין חֵקֶר וְאֵין מִסְפָּר לָמוֹ, חָרְדָה נַפְשׁוֹ וְצָהֲלָה בוֹ לִקְרַאת הַקּוֹל הַחֲרִישִׁי וְרַב־הַתַּעֲלוּמָה, קוֹל־אֱלֹהִים, הַמְדַבֵּר אֵלָיו מִלְּבָבוֹ:

כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ

וּבְאַחַד הַלֵּילוֹת וְהוּא נִרְדָּם עָיֵף וּמְרֻגָּז, אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת כְּדָרְלָעֹמֶר וְאֶת הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ – וַתָּבֹא הָרוּחַ הָרָעָה. וַתִּרְבַּץ עַל לוּחַ־לְבָבוֹ וַתָּעֶק עָלָיו בְּכֹבֶד מַשָּׂא גָּדוֹל, הָעֵק וְלָאט בְּקוֹל חָנוּק: „הוֹי, אַבְרָם! עַד־מָתַי תַּשְׁלֶה אֶת נַפְשְׁךָ בַּשָּׁוְא?! עֲרִירִי אַתָּה וַעֲרִירִי תָּמוּת. הִנֵּה שַׁבְתָּ מִן הַמַּעֲרָכָה: חִצִּים עָפוּ עָבְרוּ עַל רֹאשְׁךָ וּכְפֶשַׂע הָיָה בֵּינְךָ וּבֵין הַמָּוֶת. מָחָר תִּפֹּל וְלֹא תָקוּם עוֹד – וּבֶן־מֶשֶׁק בֵּיתְךָ הוּא יִירָשֶׁךָ“. וְצִפָּרְנֵי הַמִּפְלֶצֶת הַשְּׁחוֹרָה נִגְרְרוּ נִדְחֲקוּ אֶל צַוָּארֵי הַהוֹזֶה לָשִׂים מַחֲנָק לוֹ.

וַיִּתְנַעֵר אַבְרָם וַיַּשְׁלֵךְ אֶת הַמִּפְלֶצֶת מֵעָלָיו וַיֵּשֶׁב עַל מִשְׁכָּבוֹ מַשְׁמִים וּלְבָבוֹ הוֹלֵם פּוֹ כְּהֹלֶם־פָּעַם. וַאֲפֵלָה סְגוּרָה בָּאֹהֶל וְהַחֹם כָּבֵד. וַיָּקָם אַבְרָם, וְהוּא כְּמוֹ נִדְחָף וְנִשָּׂא בְּכֹחַ נֶעְלָם, וַיֵּצֵא הַחוּצָה.

שְׁמֵי־הַתְּכֵלֶת הַכֵּהִים אֲשֶׁר לַלַּיְלָה הִשְׁתָּרְעוּ בִּגְאוֹן מֶרְחַקֵּיהֶם וּבְכָל צִבְאוֹת מְאוֹרוֹתֵיהֶם. רִבְבוֹת אַלְפֵי הַכּוֹכָבִים זֹרוּ עֲלֵיהֶם כְּאַבְנֵי־הַחָצָץ בֶּהָרִים. דְּמָמָה רַבָּה, דִּמְמַת־קֹדֶשׁ! הָאֳהָלִים נָמִים בַּחֹשֶׁךְ וְעֵץ לֹא יָזוּעַ וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמְּרוֹמִים.

אַבְרָם עָמַד נִדְהָם וַיִּשְׁאַף בְּכָל בַּדֵּי־עוֹרוֹ אֶת רוּחַ־הַלַּיְלָה הַטּוֹב וְאֶת זָהֳרֵי הַשְּׁחָקִים. אַחַר צָעַד צַעֲדֵי־מִסְפָּר בְּמַעֲלֵה הַשָּׂדֶה הָעוֹמֵם וַיַּעֲמֹד יְחִידִי וְעֵר־לֵבָב לִפְנֵי הַשָּׁמַיִם הַגְּדוֹלִים וְכָל מְאוֹרוֹת אֱלֹהִים.

וְשַׁלְוַת הַשָּׁמַיִם הַנִּשְׂגָּבָה יָרְדָה כַּטַּל עַל נֶפֶשׁ אַבְרָם וּמַרְאֵה צִבְאוֹת הַכּוֹכָבִים, הַנָּעִים לָבֶטַח בְּמַעְגְּלֵי־נְצָחִים, עוֹרֵר

ט

כּוֹכְבֵי הַשָּׁמָיִם

וְאַבְרָם הָלַךְ בְּשֵׁם אֱלֹהָיו וַיִּגְדַּל וַיַּעַשׂ חַיִל רַב מְאֹד וַיְהִי לוֹ צֹאן וּבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת וּגְמַלִּים וַחֲמוֹרִים. וּכְרֹב לְעָשְׁרוֹ כֵּן רַבָּה צִדְקָתוֹ וַיְהִי טוֹב וּמֵיטִיב לַכֹּל, עוֹשֶׂה חֶסֶד וְשׁוֹמֵר אֱמוּנִים וְיָדוֹ פְתוּחָה לְכָל עוֹבֵר־אֹרַח. וַיְהִי שְׁמוֹ לִתְהִלָּה וְלִבְרָכָה בְּפִי כֹל, וְאוּלָם הוּא הִגְדִּיל בְּכָל דְּרָכָיו וּמַעֲשָׂיו רַק אֶת שֵׁם אֱלֹהָיו.

וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם עֲקָרָה, לֹא הָיָה לָהּ וָלָד. וַיִּתְעַצֵּב אַבְרָם אֶל לִבּוֹ מְאֹד וַיֹּאמַר: מַה־בֶּצַע בְּכָל עֲמָלִי וּמַה־יִּתְרוֹן בְּכָל חַיַּי וְזֶרַע לֹא נָתַתָּ לִּי אֲשֶׁר יִירָשֵׁנִי?!

וְאַבְרָם שָׁמַע לְקוֹל אֱלֹהִים הַדּוֹבֵר אֵלָיו וַיַּעֲזֹב אֶת אַרְצוֹ וְאֶת מוֹלַדְתּוֹ וַיֵּלֶךְ וַיָּבֹא אַרְצָה כְּנַעַן, אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים: לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת. וַיַּאֲמֵן אַבְרָם בִּדְבַר אֱלֹהִים וְלֹא חָשַׁב וְלֹא חָקַר עוֹד, וַיִּשְׂמַח עַל הָאָרֶץ הַחֲדָשָׁה וְעַל הַמַּעֲשֶׂה הָרַב אֲשֶׁר לְפָנָיו וַיְבָרֶךְ אֶת אֱלֹהִים עַל טוּבוֹ וְעַל חַסְדּוֹ יוֹם יוֹם וְעַל הַגְּדוֹלוֹת אֲשֶׁר הִבְטִיחַ לוֹ וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו.

וְאוּלָם אָרְכוּ הַיָּמִים וְאַבְרָם רָאָה פִּתְאֹם וְהִנֵּה פָּשְׂתָה הַשֵּׂיבָה בְּשַׂעֲרוֹת זְקָנוֹ וּמִצְעַד רַגְלוֹ אֵינֶנּוּ עוֹד כִּתְמוֹל שִׁלְשׁוֹם. וַיִּתְמַהּ לְבָבוֹ וְנַפְשׁוֹ כָבְדָה עָלָיו. וְרוּחַ רָעָה בָּאָה וַתְּבַעֲתֵהוּ בַּחֲלוֹמוֹת־תֹּהוּ עַל מִשְׁכָּבוֹ וְהוּא נֶאֱבַק עִמָּהּ וַיְגָרְשָׁהּ מֵעַל פָּנָיו וְלֹא יָכֹל לְגָרְשָׁהּ תָּמִיד.

אַךְ פִּתְאֹם נִתַּז גַּל מַיִם הַכַּעַס וְהַמְּרוֹרִים, הַהוֹמֶה בְנַפְשׁוֹ, וַיְצַף אֶת־לִבּוֹ וּפָנָיו שָׁבוּ וַיּוּעָמוּ.

– „לְכִבְשַׁן־הָאֵשׁ!" – נָהַם בְּקוֹל נִחָר וְעָמוּס כְּקוֹל־הַדֹּב.

חִישׁ־מַהֵר הִקִּיפוּ עַבְדֵי־הַמֶּלֶךְ אֶת אַבְרָם וַיֹּאחֲזוּ בוֹ וַיִּפְנוּ לָצֵאת עִמּוֹ.

– „עִמְדוּ!" – קָרָא הַמֶּלֶךְ וְקוֹל אַחֵר לוֹ. הָעֲבָדִים עָמְדוּ כְּאִישׁ אֶחָד. מְלֹא־רֶגַע הִבִּיט נִמְרֹד אֶל פְּנֵי הָעֶלֶם הַמְּלֵאִים נֹגַהּ כְּקֹדֶם וַיֹּאמַר: „מַה־בֶּצַע כִּי תָמוּת וַאֲמִתְּךָ תֵּרֵד עִמְּךָ שְׁאוֹלָה?! שׁוּב מִדְּבָרֶיךָ וְחָיִיתָ!"

וַיַּעַן אַבְרָם: „אֵיכָכָה אֶתְכַּחֵשׁ לְנַפְשִׁי וְחָטָאתִי לֵאלֹהַי?! אַף הִנֵּה יָצְאָה הָאֱמֶת מִפִּי וּמָצְאָה תִמְצָא אֶת דַּרְכָּהּ אֶל בְּנֵי־הָאָדָם גַּם בִּלְעָדַי. וְעוֹד יֶתֶר עַל־כֵּן, כִּי תָרִים אֶת קוֹלָהּ וְתִצְעַק מִלַּהֲבוֹת הַכִּבְשָׁן, אֲשֶׁר תֹּאכַלְנָה אֶת בְּשָׂרִי, וְלֹא תִדֹּם עַד־הָעוֹלָם!"

עוֹד רֶגַע הִתְבּוֹנֵן נִמְרֹד בְּעֵינֵי הָעֶלֶם וְאַחַר קָרָא: „שַׁלְּחוּהוּ לַחָפְשִׁי!" וּלְמַעַן כַּפֵּר אֶת פְּנֵי הַשָּׂרִים אֲשֶׁר קָפְאוּ מִתְּמָהוֹן, וְאוּלַי גַּם לְמַעַן הַשְׁבִּיחַ קוֹל־סֵתֶר בִּלְבָבוֹ, הוֹסִיף: „יְחִיֶה־לוֹ וְיָבֹא בַשָּׁנִים וְיוֹכִיחוּ הַחַיִּים מְשׁוּגָתוֹ עַל־פָּנָיו וְהָיָה זֶה עָנְשׁוֹ".

וַיִּשְׁתַּחוּ אַבְרָם לַמֶּלֶךְ וַיֵּצֵא וּלְבָבוֹ מִזְמוֹר־תּוֹדָה לֵאלֹהִים.

– „וּמִי הֵם אֱלֹהֶיךָ?"

– „רַק אֵל אֶחָד לִי, אֵל קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְאֵין אֵל זוּלָתוֹ".

– „אַיֵּהוּ?"

– „בַּכֹּל הוּא, בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, וְאֵין מָקוֹם, בּוֹ אֵינֶנּוּ".

– „הַרָאִיתָ אוֹתוֹ?"

– „לֹא רְאִיתִיו, כִּי לֹא יֵרָאֶה".

– „וְאֵיכָכָה תֵדַע, כִּי יֶשְׁנוֹ?"

וַיַּעַן אַבְרָם בְּחֹם־לֵבָב: „כִּי הַרְגֵּשׁ אַרְגִּישֶׁנּוּ בְּכָל נַפְשִׁי וּמְאֹדִי, וּבַאֲשֶׁר אֵפֶן, יִתֵּן אוֹתוֹתָיו לִי".

וַיִּשְׁתּוֹמֵם נִמְרֹד אֶל הַדְּבָרִים וַיִּדֹּם. וּתְנוּעָה חֲרִישִׁית עָבְרָה בֵּין הַשָּׂרִים הָעוֹמְדִים עַל הַמֶּלֶךְ וַיַּבִּיטוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ בְּתִמָּהוֹן לֵאמֹר: הֲלֹא כִמְשֻׁגָּע יְדַבֵּר זֶה הָעֶלֶם! וְכֹהֵן־הָרֹאשׁ יָצָא מִבֵּין הַשָּׂרִים וַיִּגַּשׁ וַיִּשְׁתַּחוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמַר: „אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ! הִנֵּה שָׁמְעוּ אָזְנֶיךָ אֶת דִּבְרֵי הַשָּׁוְא וְהַתִּהְלָה מִפִּי הָעֶלֶם הַזֶּה, הַבֵּן הַסּוֹרֵר לְאָבִיו. עַתָּה הוֹצֵא אֶת מִשְׁפָּטְךָ וּנְקֹם אֶת נִקְמַת שֵׁם הָאֵלִים אֲשֶׁר חִלֵּל".

וְאוּלָם הָעֶלֶם הַזֶּה לָקַח אֶת לֵב נִמְרֹד בְּמַרְאֵהוּ יְכֹעוֹ דְּבָרָיו, אֲשֶׁר נֶאֶמְרוּ בְּלֵב נָכוֹן וּבָטוּחַ בַּאֲמִתּוֹ. וַיֵּאוֹרוּ פְּנֵי נִמְרֹד וַיְהִי לוֹ כְּאִלּוּ שָׁב וְנִגְלָה לוֹ אֶחָד מִמַּעְיְנֵי נְעוּרָיו אֲשֶׁר גָּזוּ וַיֵּשְׁתְּ מִן הַמַּיִם הַחַיִּים וְהַקָּרִים וַיְשׁוֹבֵב אֶת נַפְשׁוֹ הַנִּלְאָה מֵרֹב הַחֹנֶף וְהַמִּרְמָה, אֲשֶׁר סָבִיב שָׁתוּ עָלָיו הָאֲנָשִׁים כָּל הַיָּמִים, הָאֲנָשִׁים הַקְּטַנִּים וְהָרָפִים, אֲשֶׁר בָּז לָהֶם בִּלְבָבוֹ.

לִפְנֵי נִמְרֹד לְמִשְׁפָּט, הוּא נִמְרֹד גִּבּוֹר־הַצַּיִד הַנּוֹדָע וְהוּא הַמּוֹלֵךְ בְּבָבֶל וּבַאֲרָצוֹת הַשְּׁכֵנוֹת לָהּ.

וְנִמְרֹד זָקֵן וּשְׂבַע־יָמִים וְהוּא יוֹשֵׁב בֵּין שָׂרָיו וַעֲבָדָיו עַל כִּסֵּא־מַלְכוּתוֹ הַגָּדוֹל וְרַעֲמַת־רֹאשׁוֹ הַלְּבָנָה מְפֻזֶּרֶת כִּלְאַחֲרֵי הַסָּעַר. גַּבּוֹת־עֵינָיו הַסְּבוּכוֹת צְפוּפוֹת בְּזַעַם וּמִתַּחַת לְעַפְעַפָּיו הַכְּבֵדִים, הַנָּעִים בַּלָּט כַּאֲחוּזֵי־שֵׁנָה, נִצַּת וְכָבָה רֹגֶז מְרִירִי. נִרְאָה נִרְאֶה, כְּמוֹ הַרְחֵק מִזֶּה תּוֹעֶה רוּחוֹ, בֵּין הָרִים וָשֶׁמֶשׁ וּמַרְאוֹת־עֲלוּמִים, וְהוּא מִתְעוֹרֵר לִרְגָעִים וְנִפְגָּע בְּכַבְלֵי־שְׁנוֹתָיו הַקָּשִׁים, הַמְּעִיקִים עָלָיו. וַיְהִי דִמְיוֹנוֹ כְּאַרְיֵה זָקֵן וְעָיֵף, הָרוֹבֵץ בְּפִנַּת־מְאוּרָתוֹ וְחָשׁ אֶת כֹּחוֹתָיו הַהוֹלְכִים וְכָלִים, חוֹגֵר שְׁאֵרִית גְּבוּרָתוֹ וְנוֹהֵם, מָלֵא זַעַף וָמֶרִי, לִקְרַאת הָאוֹיֵב הַנֶּעְלָם, הַבָּא עָלָיו לְהַשְׁמִידוֹ.

וַיִּשָּׂא נִמְרֹד אֶת עֵינָיו וַיַּרְא אֶת אַבְרָם וְהוּא עוֹמֵד לְפָנָיו בְּקוֹמָה יְשָׁרָה וְהַמְּנוּחָה וְהַבִּטָּחוֹן עַל פָּנָיו. רְגָעִים אֲחָדִים הִרְוָה עֵינָיו בְּאוֹר פְּנֵי הָעֶלֶם הַטְּהוֹרִים וְאַחַר אָמַר: „הַאֱמֶת הַדָּבָר, כִּי שִׁבַּרְתָּ אֶת פִּסְלֵי־הָאֱלִים בְּבֵית אָבִיךָ?“

וַיַּעַן אַבְרָם: „אֱמֶת הַדָּבָר; הַפְּסִלִים עֵץ וָאֶבֶן הֵם, מַעֲשֵׂה־יְדֵי־אָדָם, וְאֵיךְ יִשְׁתַּחֲוֶה אָדָם לִיצוּר־כַּפָּיו?“

וַיּוֹסֶף הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמַר: „גַּם חַלֵּל חִלַּלְתָּ אֶת כְּבוֹד אֱלֵי־הַזֹּהַר הַנַּעֲלִים אֲשֶׁר בַּמְּרוֹמִים וְאַף אֶת הַשֶּׁמֶשׁ הַנַּעֲרָץ, רֹאשׁ־הָאֵלִים, לֹא תְכַבֵּד עוֹד?“

וַיַּעַן אַבְרָם: „לֹא חִלַּלְתִּי אֶת כְּבוֹד הַשֶּׁמֶשׁ וְאֶת כְּבוֹד יֶתֶר צְבָא־הַשָּׁמַיִם בְּאָמְרִי: אַךְ בְּרוּאֵי־אֱלֹהִים הֵם כָּמוֹנִי וְלֹא אֱלֹהִים“.

אֱלֹהִים, אָחֲזָה בַשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ וְגַם הַשֶּׁמֶשׁ הַלּוֹהֵט עוֹלֶה בְלֵב הַמּוֹקֵד. וְשִׁכָּרוֹן־פֶּלֶא רַב, אֲשֶׁר לֹא יָדַע כָּמוֹהוּ מֵעוֹדוֹ, תָּקַף אֶת לִבּוֹ וְהוּא פָּרַשׂ זְרוֹעוֹתָיו אֶל פְּנֵי מְרוֹמִים וַיִּקְרָא: „הִנֵּה הִקְרַבְתִּי לְךָ אֶת כָּל הָעוֹלָם, אֱלֹהִים, קַח־נָא גַם אֶת נַפְשִׁי לְקָרְבָּן!"

וְאַבְרָם כִּסָּה אֶת פָּנָיו בְּכַפָּיו וַיִּקָּשֵׁב בַּלָּט וְהִנֵּה אָחֲזָה הָאֵשׁ גַּם בּוֹ וְהִיא אוֹפֶפֶת, אוֹכֶלֶת אֶת נַפְשׁוֹ בִתְשׁוּקָה.

אַךְ הִנֵּה שָׁבוּ הַלֶּהָבוֹת וְנָסוֹגוּ וְדָעֲכוּ לְאִטָּן. וַיִּפְקַח אַבְרָם אֶת עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה עוֹלָם חָדָשׁ, מְטֹהָר וּמְקֻדָּשׁ בְּאֵשׁ־אֱלֹהִים, עוֹמֵד לְפָנָיו וְגַם נַפְשׁוֹ בְקִרְבּוֹ, טְבוּלַת־אֵשׁ, נוֹהֶרֶת כֻּלָּהּ בְּאוֹר חָדָשׁ. וַיִּתְמַהּ אַבְרָם תִּמָּהוֹן גָּדוֹל וּלְבָבוֹ עָלַץ בּוֹ, כְּמוֹ זֶה־עַתָּה נִתְּנוּ לוֹ הַחַיִּים הַיָּפִים מַתְּנַת־חֶסֶד מִידֵי אֱלֹהִים.

ט

אַבְרָם לִפְנֵי נִמְרֹד

וְאַבְרָם שָׁב אֶל בֵּית־אָבִיו וַיְשַׁבֵּר אֶת הַפְּסָלִים אֲשֶׁר בּוֹ וַתִּבְעַר חֲמַת אָבִיו עָלָיו עַד לְהַשְׁחִית וַיְגָרְשֵׁהוּ מִבֵּיתוֹ. וַיֵּלֶךְ אַבְרָם וַיָּבֹא אֶל־בֵּין הָעָם וּבְשׂוֹרַת הָאֵל הַיָּחִיד וְהַמְיֻחָד בְּפִיו, וַיִּלְעֲגוּ לוֹ כָּל הַשּׁוֹמְעִים אוֹתוֹ וְיֵשׁ אֲשֶׁר הִתְקַצְּפוּ עָלָיו קֶצֶף גָּדוֹל וַיְחָרְפוּהוּ וַיִּקְרְאוּ לוֹ בְשֵׁם בֶּן־בְּלִי־אֵל וּמְחַלֵּל־כָּל־קֹדֶשׁ. וְהַדָּבָר נוֹדַע לַכֹּהֲנִים וַיִּשְׁלְחוּ מַלְאָכִים חֶרֶשׁ לְתָפְשׂוֹ וַיְבִיאוּהוּ

וְהִנֵּה הֵם קְבוּעִים בְּמַעְגְּלֵיהֶם וְשׁוֹמְרִים אֶת מוֹעֲדֵי־חָקָּם וַיֹּאמַר
אֶל נַפְשׁוֹ: אֵין זֹאת כִּי יֵשׁ עֶלְיוֹן גַּם עַל אֵלֶּה! וַיִּירָא זְמַן
רַב לַהֲגוֹת בַּמַּחֲשָׁבָה הַזֹּאת, וְאוּלָם פְּסִילֵי אָבִיו כְּבָר הָיוּ לוֹ
לְזָרָא וְדִבְרֵי אָבִיו לֹא מָשְׁכוּ אֶת לִבּוֹ עוֹד. וְיֵשׁ אֲשֶׁר שָׁאַל
שְׁאֵלָה אֲשֶׁר לְשִׁמְעָהּ סָמְרוּ שַׂעֲרוֹת תֶּרַח עַל רֹאשׁוֹ. וַיַּרְא
אַבְרָם, כִּי חָרֹה יֶחֱרֶה לְאָבִיו, וַיִּדֹּם וְלֹא הוֹסִיף עוֹד לְדַבֵּר
בָּאֵלֶּה. וַיִּתְהַלֵּךְ בּוֹדֵד בְּמַחְשְׁבוֹתָיו וְאִלֵּם בְּסְפֵקוֹת־נַפְשׁוֹ וְרוּחוֹ
כָּבְדָה עָלָיו. וּבְבֹקֶר יוֹם אֶחָד הִשְׁכִּים לָקוּם וַיַּעֲזֹב אֶת בֵּית־
אָבִיו וְאֶת עִיר־מְגוּרֵי־אָבִיו וַיֵּלֶךְ לְבַקֵּשׁ אֶת אֱלֹהִים.

בְּכָל הֶהָרִים וְהָעֲמָקִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹת אוּר־כַּשְׂדִּים נָדַד
וְאֶת כָּל פִּסְגָּה וְאֶת כָּל מֶרְחָק שָׁאַל וַיָּלֶן לַיְלָה תַּחַת כִּפַּת־
הַשָּׁמַיִם וְעֵינָיו דּוֹרְשׁוֹת אֶל הַכּוֹכָבִים. עַל גְּדוֹת הַנָּהָר הַגָּדוֹל
יָשַׁב וְהִתְבּוֹנֵן אֶל שֶׁטֶף־הַפְּלָאִי לַגַּלִּים וְאַחֲרֵי שְׁאוֹן־הַתַּעֲלוּמָה
אֲשֶׁר בְּיַעֲרוֹת־הַקְּדוּמִים הָלַךְ וְחִידָתוֹ לֹא נִפְתְּרָה לוֹ. וַיִּתְעַנֶּה
אַבְרָם בְּצִמְאוֹן־נַפְשׁוֹ וַיֵּבְךְּ וַיִּתְלַבֵּט אַרְצָה וַיְהִי כְּצִפּוֹר אֲשֶׁר
נִלְכְּדָה בִכְלוּב וְאֵין מוֹצָא לָהּ.

וְהִנֵּה יוֹם וְאַבְרָם יוֹשֵׁב בְּפִנַּת־שָׂדֶה אֶל־מוּל הַשֶּׁמֶשׁ
הָעוֹמֵד לִשְׁקֹעַ, רֹאשׁוֹ שָׁקוּעַ אֶל בִּרְכָּיו וְכַפּוֹת־יָדָיו עַל פָּנָיו.
עָיֵף עָיְפוּ רַגְלָיו מִתְּעוּת וְרוּחוֹ נוֹאָשָׁה. פִּתְאֹם הִבְרִיק בָּרָק
אַדִּיר עַל נַפְשׁוֹ וַיֶּחֱרַד וַיִּקְפֹּץ מִמְּקוֹמוֹ וְקוֹל הָרַעַם הוֹמֶה
בְּאָזְנָיו: אֵל נַעֲלֶה, יָחִיד וּמְיֻחָד, אֲשֶׁר לֹא יֵרָא לָעָיִן!

וַיַּעֲמֹד אַבְרָם נִדְהָם תַּחְתָּיו וַיַּבֵּט לְפָנָיו וְלֹא רָאָה דָבָר.
וּפִתְאֹם רָאָה וְהִנֵּה הִכָּה הַבָּרָק אֶת הָעוֹלָם וְאֵשׁ גְּדוֹלָה, אֵשׁ־

„אֵין זֹאת כִּי רְצוֹן הַשָּׁמַיִם הוּא, אֲשֶׁר בִּדְרָכִים רַבִּים וְשׁוֹנִים יַעֲלוּ אֲלֵיהֶם".

וַיִּתְמְהוּ הַתַּלְמִידִים עַל הַדְּבָרִים וַיַּבִּיטוּ אֶל פְּנֵי הַמּוֹרֶה וְהִנֵּה זֹהַר רַךְ וְשַׁאֲנָן, כַּאֲשֶׁר לֹא רָאוּ זֶה יָמִים רַבִּים, מְשַׂחֵק עֲלֵיהֶם. וַיַּעַמְדוּ וַיַּחֲרִישׁוּ וְלֹא יָדְעוּ פֵּשֶׁר דָּבָר.

ח

הַקָּרְבָּן הַגָּדוֹל

וְאַבְרָם אָהַב אֶת הַשֶּׁמֶשׁ וְאֶת הַכּוֹכָבִים וְאֶת כָּל הַמַּרְאוֹת הַגְּדוֹלִים וְהַקְּטַנִּים אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ וַיַּעַבְדֵם וַיִּהְיוּ לוֹ לֵאלֹהִים. צְלָלִים כִּי יָבוֹאוּ, רוּחַ כִּי יַעֲבֹר, וְעָמַד הַנַּעַר וְהִבִּיט וְהֶאֱזִין וְנַפְשׁוֹ חֲרֵדָה בוֹ וְהוֹמִיָּה. וַיִּקְדַּשׁ בְּעֵינָיו כָּל עֵץ וְכָל גֶּבַע רַעֲנָן וּבְשַׁלְהֲבוֹת־הָאֵשׁ רָאָה עֶצֶם הָאֱלֹהִים. וַיִּשְׂמַח בּוֹ תֶּרַח אָבִיו וַיֹּאמֶר בִּלְבָבוֹ: אַךְ זֶה יִגְדַּל עֶבֶד נֶאֱמָן לֵאלֹהָי! וַיּוֹרֵהוּ אֶת תּוֹרַת־הָאֱלִילִים אֲשֶׁר לוֹ וְאֶת מְלֶאכֶת־הַפְּסִילִים מְלַאכְתּוֹ לִמְּדָהוּ לִהְיוֹתוֹ לְעֵזֶר לוֹ בְּחַיָּיו וּלְיוֹרֵשׁ נֶאֱמָן אַחֲרֵי מוֹתוֹ.

וְאוּלָם עוֹד הַנַּעַר לוֹקֵחַ תּוֹרָה מִפִּי אָבִיו, וְעֵינָיו נִפְקְחוּ לִרְאוֹת אֶת כָּל קְלוֹן הָאֵלִים אֲשֶׁר מִסָּבִיב וְאֶת כָּל קֹצֶר־יָדָם וַיֹּאמַר: לֹא, לֹא אֵלֶּה אֱלֹהִים! רַק אֶת מְאוֹרוֹת הַשָּׁמַיִם הֶעֱרִיץ עוֹד בִּלְבָבוֹ וְעַל כֻּלָּם אֶת הַשֶּׁמֶשׁ הַמַּזְהִיר, הַשַּׁלִּיט בְּמַעַרְכוֹת הַיְקוּם וְהַנּוֹתֵן אוֹר וְחַיִּים וּתְנוּבָה לָאָרֶץ. וְאוּלָם גַּם אוֹתָם רָאָה

וַיֹּאמְרוּ: נִתְּנָה רֹאשׁ וְנָשׁוּבָה קֵדְמָה! וַאֲחֵרִים אָמְרוּ: נֵלְכָה צָפוֹנָה, נֶגְבָּה, מַעֲרָבָה! וַיֵּלְכוּ וַיָּפוּצוּ לְכָל רוּחוֹת הַשָּׁמָיִם.

וְהָאָמָן הַזָּקֵן שָׁכַב חוֹלֶה בְּבֵיתוֹ הַקָּטֹן אֲשֶׁר מִמּוּל הַמִּגְדָּל וְלֹא יָדַע דָּבָר מִכָּל הַנַּעֲשֶׂה. כִּי נִמְנְעוּ הַתַּלְמִידִים מֵהָבִיא אֵלָיו אֶת הַשְּׁמוּעוֹת הָרָעוֹת, פֶּן יְבֻלַּע לוֹ. עַל־יַד הַחַלּוֹן שָׁכַב וַיַּבֵּט אֶל הַתְּנוּעָה אֲשֶׁר עַל הַמִּגְדָּל וְלִבּוֹ הָמָה בוֹ וְהָגָה אֵימָה וַיְהִי כְּאִישׁ הַמַּסְתִּיר חֵטְא בִּלְבָבוֹ וְהוּא יוֹדֵעַ, כִּי בְעוֹד יָמִים יִגָּלֶה סוֹדוֹ. וַחֲלוֹמוֹת רָעִים בִּעֲתוּהוּ בְּהָקִיץ וּבִשְׁנַת וַיַּרְאוּהוּ אֶת הָעָם מַר־הַנֶּפֶשׁ, הַסּוֹעֵר אֵלָיו כַּיָּם מִכָּל עֲבָרִים, מִתְגָּעֵשׁ וְזוֹרֵק גַּלֵּי־קֶצֶף לְעֻמָּתוֹ, מִתְרַעֵם וְקוֹבֵל: לָמָּה הִשְׁלֵיתָ אֶת נַפְשֵׁנוּ בַּשָּׁקֶר?! – וּפַעַם אַחַת הִתְעוֹרֵר מֵחֲלוֹם כָּזֶה וַיִּשָּׂא אֶת עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה שָׁבְתָה הַתְּנוּעָה עַל הַמִּגְדָּל וּקְבוּצַת תַּלְמִידִים, וְהֵם קוֹדְרִים וּשְׁחוֹחֵי־רֹאשׁ, הוֹלֶכֶת וּקְרֵבָה אֶל בֵּיתוֹ. וַיֶּחֱרַד הַזָּקֵן וַיֵּשֶׁב עַל יְצוּעָיו וַיִּקְרָא אֲלֵיהֶם: „הֶחָדְלוּ לִבְנוֹת אֶת הַמִּגְדָּל?" וְלֹא מָצָא אִישׁ אוֹן בְּנַפְשׁוֹ לְהָשִׁיב לוֹ. וְאוּלָם לָאַחֲרוֹנָה הִתְחַזֵּק הַגָּדוֹל בָּהֶם וַיַּעַן: „אָמְנָם כֵּן, חָדְלוּ לִבְנוֹת אֶת הַמִּגְדָּל". וְאַחֲרֵי־כֵן הוֹסִיף: „חָלַק לֵב הָעָם וְנִפְלְגָה לְשׁוֹנָם וַיַּעַזְבוּ אֶת מְלֶאכֶת־הַקֹּדֶשׁ וַיֵּלְכוּ וַיָּפוּצוּ לְכָל רוּחוֹת הַשָּׁמָיִם".

וְתַלְמִיד שֵׁנִי, וְהוּא מָלֵא רוּחַ־קִנְאָה, אָמַר בַּחֲמַת־זַעַם: „אֵלֶּה הֵם בְּנֵי־הָאָדָם! פְּלַגּוֹת פְּלַגּוֹת יֵלְכוּ וּלְכָל הָעֲבָרִים יָנוּעוּ תַּחַת לְהִתְאַחֵד כֻּלָּם יַחַד וּלְהַבְקִיעַ אֶת הַדֶּרֶךְ הָאַחַת הָעוֹלָה שָׁמָיְמָה".

וַיִּשְׁאַף הַזָּקֵן רוּחַ וַיִּצְנַח לְאַט עַל מִשְׁכָּבוֹ וַיֹּאמֶר בִּמְנוּחָה:

לְהֵרָגֵן בַּסֵּתֶר. אָכֵן כָּל־עוֹד הִתְהַלֵּךְ אִישׁ־הַפְּלָאוֹת בֵּין הָעָם וְכָל־עוֹד נִשְׁמְעוּ מִדִּבְרוֹתָיו הַנַּעֲלִים יוֹצְאִים מִפִּיו לֹא נוֹעַז אִישׁ לָשֵׂאת קוֹל־תְּלוּנָה בָּרָמָה. כִּי הָיָה הָאִישׁ כְּסֵמֶל הַתְּבוּנָה וְהַקְּדֻשָּׁה בְּעֵינֵי כָּל הָעָם וַיִּירְאוּ אוֹתוֹ כִּירֹא אֶת אֱלֹהִים וַיִּמְצְאוּ נִחוּמִים לְנַפְשָׁם בְּבִטְחוֹנָם בּוֹ. אַךְ הִנֵּה הָלַךְ וְנִבְנָה הַמַּעְגָּל הַשְּׁבִיעִי אֲשֶׁר לַמִּגְדָּל וּפְנֵי אִישׁ־הָאֱלֹהִים לֹא הָיוּ עוֹד אִתָּם וְתַלְמִידָיו לֹא עָצְרוּ כֹחַ לְהַחֲזִיק בָּם, וַיָּחֶל הָעָם לְהִתְאוֹנֵן וְלַחֲשֹׁב חִשְׁבּוֹנוֹת, אִישׁ לְפִי שִׂכְלוֹ. וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו: לָמָּה־זֶה נִבְחַר הַמָּקוֹם הַזֶּה לִבְנוֹת עָלָיו אֶת הַמִּגְדָּל וְהוּא טַבּוּר הָאָרֶץ, וְהַשָּׁמַיִם גְּבֹהִים וּרְחוֹקִים בּוֹ מִבְּכָל הַמְּקוֹמוֹת? הַאִם לֹא טוֹב הָיָה לָלֶכֶת אֶל קְצֵה הָאָרֶץ, לִמְקוֹם מוֹרַד הַשָּׁמַיִם, וּלְהָקִים שָׁם אֶת הַבִּנְיָן אוֹ לַעֲלוֹת בַּסֻּלָּם אֶל מְעוֹן הָאֵלִים? אַחַר הֵחֵלּוּ לָדִין עַל הָעֵבֶר אֲשֶׁר שָׁם יִיטַב לַעֲלוֹת הַשָּׁמַיְמָה. אֵלֶּה אָמְרוּ: הַמִּזְרָח, כִּי שָׁם מוֹצָא הַשֶּׁמֶשׁ וְשַׁעַר הַשָּׁמַיִם, וְאֵלֶּה אָמְרוּ: הַמַּעֲרָב, כִּי גַּם שָׁם שַׁעַר הַשָּׁמַיִם וּמְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ. וַאֲחֵרִים אָמְרוּ: לֹא מִזְרָח וְלֹא מַעֲרָב, פֶּן יִשְׂרְפֵנוּ הַשֶּׁמֶשׁ בְּלַהֲבוֹ, כִּי־אִם הַצָּפוֹן, אֲשֶׁר שָׁם הֶהָרִים. וְעוֹד אֲחֵרִים אָמְרוּ: לֹא, כִּי הַדָּרוֹם! וַיִּפָּלְגוּ כֵן וַיִּתְאַמְּצוּ לְהוֹכִיחַ אִישׁ אֶת אֲמִתּוֹ וַיִּסְתַּבְּכוּ בְּרֶשֶׁת מַחְשְׁבֹתָם עַד אֲשֶׁר לֹא הֵבִין אִישׁ אֶת שְׂפַת רֵעֵהוּ. וַתִּרְפֶּינָה יְדֵי עוֹשֵׂי־הַמְּלָאכָה וְגַם יֶתֶר הָעָם נִרְפָּה מֵהָבִיא אֶת מִנְחָתוֹ לָעוֹבְדִים. וַיָּחֵלּוּ הָעוֹבְדִים לְהִשָּׁמֵט וַיָּבֹאוּ אֶל אֲחֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ: תְּנוּ לָנוּ לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה! וְלֹא נָתְנוּ אֵלֶּה לָהֶם נַחֲלָה בְּקִרְבָּם, כִּי נֶחְלְקָה הָאָרֶץ. וַיָּקוּמוּ הָאֲנָשִׁים

וַיַּרְא וְהִנֵּה הַשָּׁמַיִם גְּבֹהִים־גְּבֹהִים וְרַק דַּל וּמִצְעָר הוּא הַמִּגְדָּל לְעֻמָּתוֹ, וְאִם גַּם יִגְדַּל כָּמוֹהוּ וְכָמוֹהוּ, לֹא יַגִּיעַ עָדֵיהֶם. בְּעֵינַיִם נִדְהָמוֹת הִבִּיט הָאִישׁ אֶל הַתְּכֵלֶת הַשְּׁלֵוָה מִלְמַעְלָה וּלְבָבוֹ כִּמְעַט עָמַד מִדְּפֹק. אַךְ הִנֵּה בָּאוּ הַתַּלְמִידִים וְהָעָם הָעוֹבֵד וַיָּחֵל לָבוֹא וַיִּתְאוֹשֵׁשׁ הָאִישׁ וַיַּעֲמֵד פָּנִים וַיָּחֶל לְדַבֵּר בְּעָז־יָתֶר עַל הַמַּטָּרָה הַגְּדוֹלָה וְעַל הַבִּטָּחוֹן הָרַב וְאֹרֶךְ־הָרוּחַ, אֲשֶׁר יְלַוּוּ אֶת הָאָדָם הַמַּשְׂכִּיל בְּדַרְכּוֹ אֶל הַמַּטָּרָה. וּבְדַבְּרוֹ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּהְיוּ לְתַנְחוּמִים מְעַט גַּם לְנַפְשׁוֹ. וְאוּלָם מִן הַיּוֹם הַהוּא לֹא יָדַע עוֹד מְנוּחָה שְׁלֵמָה. גַּם יָרֵא, פֶּן יָבֹא הַשֶּׁפֶק בְּלֵב אֲחֵרִים וְהִשְׁבִּית אֶת תִּקְווֹתָיו כָּלִיל וְהֶעֱטָה עָלָיו חֶרְפַּת־עוֹלָם. עַל־כֵּן הוֹסִיף לְדַבֵּר וּלְהַטִּיף אֶל הַתַּלְמִידִים וְאֶל הָעָם הַשְׁכֵּם וְהַטֵּף וְחַזֵּק בִּלְבָבָם אֶת הָאֱמוּנָה בַּמַּטָּרָה הַגְּדוֹלָה וּמִלָּתוֹ כְּאֵשׁ אוֹכֶלֶת עַל־שְׂפָתָיו וְעֵינָיו כְּלַפִּידִים קוֹדְחִים בְּתוֹךְ חִוְּרַת פָּנָיו. וַיִּתְאַמֵּץ לְהַם אֶת הַקּוֹל הַנֶּעְלָם הַלּוֹחֵשׁ בּוֹ וּכְכָל אֲשֶׁר רָפְתָה אֱמוּנָתוֹ כֵּן חָזְקוּ דְּבָרָיו וְכֵן עָצְמוּ שַׁלְהֲבוֹת קִנְאָתוֹ. עַד אֲשֶׁר כָּרַע נָפַל תַּחַת סֵבֶל מַשָּׂאוֹ הַכָּבֵד. הַמַּעְגָּל הָרְבִיעִי וְהַחֲמִשִׁי בְּנוּ וְהוּא רָאָה, כִּי רְחוֹקָה רְחוֹקָה הַמַּטָּרָה מִמֶּנּוּ. וְעוֹד יִתְרָה: יֵשׁ אֲשֶׁר דִּמָּה לִרְאוֹת, כִּי כַּאֲשֶׁר יַעֲלֶה בַּמִּגְדָּל וְהָלְכוּ הַשָּׁמַיִם וְהִתְרַחֲקוּ מִמֶּנּוּ. אַף זֹאת רָאָה, כִּי עוֹד מְעַט וּבָא הַגְּבוּל לַמִּגְדָּל, בַּאֲשֶׁר הוּא הוֹלֵךְ הָלֹךְ וְצַר מִלְמַעְלָה וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מָקוֹם לִבְנוֹת עָלָיו. וַיִּשָּׁבֵר רוּחַ הָאִישׁ בְּקִרְבּוֹ וַיִּזְקַן וַיֶּחֱלֶה מִכְּאֵב־לֵב וַיִּפֹּל לְמִשְׁכָּב.

וּבֵין כֹּה וָכֹה וְהָעָם עָיֵף מֵעֲמַל הַשָּׁנִים הָרַבּוֹת וְהַהֵל

וְהָאֵלִים, לִרְאוֹת וְלִלְמֹד שָׁם אֶת מַעֲשֵׂיהֶם. וּדְבָרָיו מָצְאוּ מְסִלּוֹת בְּלֵב הָעָם וְרַבִּים הָיוּ הַמִּתְנַדְּבִים לַעֲבוֹדַת־הַקֹּדֶשׁ וְהוּא הַמְנַצֵּחַ עַל הַמְּלָאכָה.

עַל כִּכַּר רַחֲבַת־יָדַיִם נִטָּה הַקָּו וּבָהּ הֻנְּחוּ הַיְסוֹדוֹת לַבִּנְיָן הָאַדִּיר. שְׁנֵים עָשָׂר אֶלֶף אִישׁ עָשׂוּ וְהִסִּיעוּ אֶת הַלְּבֵנִים אֶת הַחֵמָר וּשְׁמֹנָה עָשָׂר אֶלֶף אִישׁ עָסְקוּ בַּבִּנְיָן. וְלֹא כָבְדָה הַמְּלָאכָה עַל הָאֲנָשִׁים וַתְּהִי לָהֶם כֶּחָג, כִּי יָדַע אִישׁ־הַפְּלָאוֹת לְרוֹמֵם אֶת הַלְּבָבוֹת בְּאִמְרֵי־פִיו וּלְקַדֵּשׁ אֶת הֶעָמָל וְעַל־יָדוֹ עָזְרוּ הַרְבֵּה תַלְמִידִים, אֲשֶׁר סָבְבוּ וְנָשְׂאוּ אֶת דְּבָרָיו בְּתוֹךְ הָעָם הָעוֹבֵד. אַף הָיְתָה הַבִּקְעָה עֲשִׁירָה מְאֹד וְנוֹתֶנֶת פִּרְיָהּ לְמַכְבִּיר וּבְחֵפֶץ־לֵב תָּמַךְ שְׁאָר הָעָם בְּעוֹשֵׂי מְלֶאכֶת־הַקֹּדֶשׁ וְהֵבִיאוּ לָהֶם מִחְיַת־חֻקָּם. וּלְמִקֵּץ חָמֵשׁ שָׁנִים וַיִּשְׁלַם הַמַּעְגָּל הַתַּחְתִּי אֲשֶׁר לַמִּגְדָּל.

אָז נִבְנָה הַמַּעְגָּל הַשֵּׁנִי וְעָלָיו הַשְּׁלִישִׁי. מַעְגָּל מִתּוֹךְ מַעְגָּל הִתְנַשֵּׂא הַמִּגְדָּל לְעֹז וּלְתִפְאֶרֶת, כַּאֲשֶׁר לֹא הָיָה עוֹד כָּמוֹהוּ עַל אָרֶץ. לֵב הָאָמָן הַגָּדוֹל רָחַב וְגָאָה עִם כָּל טֶפַח וָטֶפַח אֲשֶׁר נוֹסַף לַבִּנְיָן. הִנֵּה הוֹלֵךְ הַמִּגְדָּל וְגָדֵל לְעֵינָיו וְהַמַּטָּרָה הוֹלֶכֶת וְקָרֵבָה. אָמְנָם רַבָּה עוֹד הַמְּלָאכָה וְעָבֹר יַעַבְרוּ הַיָּמִים וְהַשָּׁנִים וּמִי יוֹדֵעַ, אִם יַגִּיעַ לְקִצָּהּ. וַתְּהִי זֹאת תְּפִלָּתוֹ, כִּי יִזְכֶּה, בְּטֶרֶם יָמוּת, לִנְגֹּעַ בְּכַף־יָדוֹ בִּירִיעַת הַתְּכֵלֶת אֲשֶׁר לַמָּרוֹם וּלְהָצִיץ רֶגַע בְּעֵינֵי־בָשָׂר אֶל הַנַּעֲשֶׂה מֵעֵבֶר לָהּ.

וְאוּלָם לְמִן הַמַּעְגָּל הָרְבִיעִי הֵחֵל הַשֶּׁפֶק לְהִתְגַּנֵּב אֶל לִבּוֹ. בֹּקֶר־אָבִיב הָיָה וְהוּא הִשְׁכִּים עִם הָנֵץ הַשַּׁחַר וַיַּעַל עַל הַחוֹמָה

דָּם רַב אָבַד מִמֶּנָּה וְכֹחוֹתֶיהָ הָלְכוּ וְרָפוּ, הָלְכוּ וְקָרְבוּ אֶל קִצָּם.

וַיֵּצֶר לְנִמְרֹד מְאֹד וּלְבָבוֹ הָמָה בוֹ בְּרֹאשׁ מוּרָד יָשַׁב עַל־יַד הַחַיָּה הָרַכָּה וְהַפְּצוּעָה וְלֹא יָדַע עֵצָה. פִּתְאֹם הִתְעוֹרֵר. אֲנָקָה גְדוֹלָה פָּרְצָה מִלֵּב הָאַיָּלָה וְהִיא הִזְדַּעְזְעָה כֻלָּהּ, הִתְמַתְּחָה וּפִרְפְּרָה בִדְמָמָה. נִמְרֹד הֵנִיחַ אֶת כַּף־יָדוֹ עַל צַוָּארָהּ וַיָּרֶם אֶת עֵינָיו אֶל פְּנֵי הַשֶּׁמֶשׁ כְּפוֹנֶה לְעֶזְרָה. אִישׁ לֹא הָיָה בְכָל הַמֶּרְחָב הַגָּדוֹל מִסָּבִיב. וְאִישׁ זוּלָתִי הַשֶּׁמֶשׁ לֹא רָאָה אֶת אֵגֶל־הַדִּמְעָה הַחַם, הַנּוֹצֵץ בְּעֵין הַגִּבּוֹר הֶעָרִיץ.

ז

מִגְדַּל בָּבֶל

בֵּין הָרוֹעִים שְׁזוּפֵי־הַפָּנִים, אֲשֶׁר נָסְעוּ מִקֶּדֶם וַיִּמְצְאוּ בִקְעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיֵּשְׁבוּ בָהּ, הָיָה אִישׁ אֶחָד, אֲשֶׁר נִפְלָה מִכָּל אֶחָיו בְּמַרְאֵהוּ וּבְגֹבַהּ קוֹמָתוֹ. גָּדוֹל וְזָקוּף הָיָה כַּתֹּמֶר וּפָנָיו חִוְרִים וַעֲדִינִים מְאֹד וְעֵינָיו חוֹלְמוֹת וְצוֹפוֹת לְמֵרָחוֹק וּכְמוֹ מֵעַל לְרָאשֵׁי בְנֵי־הָאָדָם. וְקֶסֶם הָיָה בְּפִי הָאִישׁ לִמְשֹׁךְ אֶת לֵב כָּל הַשּׁוֹמֵעַ אוֹתוֹ. הוּא הָיָה מְדַבֵּר עַל אוֹתוֹת הַשָּׁמַיִם וְעַל מְאוֹרוֹתָם, עַל הֶעָבִים וְעַל הַצְּלָלִים וְעַל הָרוּחוֹת הַהוֹמוֹת, וַיֵּדַע לְסַפֵּר עַל מוֹצְאֵיהֶם וְעַל דַּרְכֵיהֶם וּלְנַחֵשׁ עֲתִידוֹת עַל־פִּיהֶם. אַף הוּא הָיָה הָאִישׁ, אֲשֶׁר הָרָה וְהָגָה בְלִבּוֹ אֶת הָרַעְיוֹן לִבְנוֹת מִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם, בּוֹ יַעֲלוּ בְנֵי־הָאָדָם אֶל מְעוֹנוֹת הַכּוֹכָבִים

נִמְרֹד נִגְלָה נָמֵר עַז וּלְהוּט־חֵמָה וְהוּא רָץ וְדוֹלֵק אַחֲרֵי הָאַיָּלָה. וַיְקַפֵּץ נִמְרֹד מִמְּקוֹמוֹ וַיָּחָשׁ וַיַּחֲסֹם אֶת הַדֶּרֶךְ בִּפְנֵי הָרוֹדֵף וְהָאַלָּה בִּימִינוֹ. הַנָּמֵר נִתַּר רֶגַע, נָבוֹךְ וַיָּרֶץ הֵנָּה וַהֲלֹם בְּנַהֲמַת־זַעַם, וְאַחַר עָצַר וַיִּזַּנֵק פִּתְאֹם בְּכֹחַ רַב עַל נִמְרֹד לְטָרְפוֹ נֶפֶשׁ. וְאוּלָם נִמְרֹד קִדְּמָהוּ בְּאַלָּה וַיְנַפֵּץ אֶת גֻּלְגָּלְתּוֹ וְהוּא נָפַל בִּנְאָקָה קְצָרָה מֵת לָאָרֶץ.

אָז הֶעֱמִיס נִמְרֹד אֶת גְּוִיַּת הַנָּמֵר עַל שִׁכְמוֹ וַיּוֹסֶף לַעֲלוֹת בָּרָמָה וְעֵינָיו מְבַקְּשׁוֹת אֶת הָאַיָּלָה וְאֵינֶנָּה. אֲבָל לֹא הִרְחִיק לָלֶכֶת וַיִּמְצָאֶנָּה מֵאַחֲרֵי אַחַד הַסְּלָעִים וְהִיא עוֹמֶדֶת עַל שָׁלֹשׁ רַגְלַיִם, דָּמָהּ שׁוֹתֵת לָאָרֶץ וְעֵינֶיהָ גְּדוֹלוֹת וְנִפְחָדוֹת. אֵין זֹאת כִּי מָעֲדוּ קַרְסֻלֶּיהָ בְּקָפְצָהּ עַל־פְּנֵי הַסֶּלַע, רַגְלָהּ נִשְׁבְּרָה אַף נִפְצְעָה קָשֶׁה בְּצַלְעָהּ, וּבְשָׁמְעָהּ אֶת פַּעֲמֵי הָאִישׁ וַתִּתְחַזֵּק לָקוּם וְלַעֲמֹד וְלֹא יָכְלָה לָזוּז מִמְּקוֹמָהּ. וַיַּשְׁלֵךְ נִמְרֹד אֶת מַשָּׂאוֹ מֵעָלָיו וַיִּגַּשׁ וַיִּקַּח אֶת הָאַיָּלָה וַיְשִׂימֶנָּה עַל כַּר־הַיָּרֶק הַמְשֻׁפָּע לִפְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ. וַעֲלֵי־עֵשֶׂב וַאֲגֻדּוֹת־דְּשָׁאִים קָטַף וּבְכָרְעוֹ לִפְנֵי הַחַיָּה הָאֻמְלָלָה אָסַף וּמָחָה אֶת דָּמָהּ מֵעָלֶיהָ וַיִּתְאַמֵּץ לַעֲצֹר בְּעַד שִׁטְפוֹ וְלִסְתֹּם אֶת פִּי הַפֶּצַע הָרָחָב אֲשֶׁר בְּצַלְעָהּ. הָאַיָּלָה נֶאֶנְקָה הֶרֶשׁ וַתַּבֵּט אֵלָיו בְּעֵינֶיהָ הַחוּמוֹת וְהַיָּפוֹת וְהֵן מְלֵאוֹת תּוּגָה וְתוֹדָה.

וַיֵּחַם לֵב נִמְרֹד לְמַרְאֵה הָעֵינַיִם הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר הָיוּ לוֹ כְּעֵינֵי נַעֲרָה אֲשֶׁר חָלְפָה בְּאַחַד הַיָּמִים עַל־פָּנָיו וְהוּא לֹא זָכַר מָתַי הָיָה הַדָּבָר. וַיִּתְאַו תַּאֲוָה גְדוֹלָה לְהַצִּיל שֵׁנִית אֶת הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת כַּאֲשֶׁר הִצִּילָהּ אַחַת מִשִּׁנֵּי הַנָּמֵר. וְאוּלָם פֶּצַע הָאַיָּלָה הָיָה עָמֹק מְאֹד,

בְּרַגְלָיו, לוּלֵא אַחַד הָעוֹבְרִים אֲשֶׁר שָׁמַע אֶת צַעֲקַת הַנַּעַר הַמֻּכֶּה וַיְמַהֵר וַיַּצִּילֵהוּ מִיָּדוֹ. אֹלֶם וְחִוֵּר כַּבַּרְזֶל הַמְלֻבָּן עָמַד נִמְרֹד וְעֵינָיו צָבוּת מִדָּם.

וְהַנַּעַר הָלַךְ וְגָדַל כָּאֶרֶז וְכֹחוֹ וְעֹז־רוּחוֹ גָּדְלוּ עִמּוֹ. וְעוֹד מְעַט וְלֹא הָיָה אִישׁ בְּכָל יוֹשְׁבֵי הָעֵמֶק אֲשֶׁר עָמַד בְּפָנָיו. וַיִּירָאוּהוּ הָאֲנָשִׁים וַיִּשְׁטוּ מֵעָלָיו וַיִּתְחַמְּקוּ מִפְּגֹעַ בּוֹ. וְיֵשׁ אֲשֶׁר בָּאוּ בְעָרְמָה לְפָנָיו וַיַּעְתִּירוּ עָלָיו דִּבְרֵי חֹנֶף וְכָזָב לְמַעַן הָפִיק רָצוֹן מִמֶּנּוּ. וַיִּבֶז לָהֶם נִמְרֹד בִּלְבָבוֹ וַיֵּלֶךְ לָנוּעַ בַּיְּעָרוֹת הַגְּדוֹלִים וּבֶהָרִים מִסָּבִיב, לְבַקֵּשׁ שָׁם אֶת עִקְּבוֹת הַחַיּוֹת הָרָעוֹת, הַחֲזָקוֹת וְאַמִּיצוֹת־הַלֵּב כָּמוֹהוּ, וּלְהִלָּחֵם אִתָּן פָּנִים אֶל־פָּנִים. אֲזוֹר־עוֹר לְמָתְנָיו וְאַלָּה כְבֵדָה עַל שִׁכְמוֹ, הָיָה יוֹצֵא כִּכְפִיר־אֲרָיוֹת לַטֶּרֶף, מֵרִיחַ מֵרָחוֹק אֶת קִרְבַת הַחַיָּה וּמַקְשִׁיב, בְּהַדְבִּיקוֹ אָזְנוֹ לָאָרֶץ, אֶת פַּעֲמֵי רַגְלֶיהָ. וּכְגֹדֶל הַסַּכָּנָה כֵּן גָּדַל מְשׂוֹשׂ־תַּאֲוָתוֹ. בְּשַׁאֲגַת־אֵימָה הָיָה מִשְׁתָּעֵר עַל הָאוֹיֵב הֶעָצוּם וּמַכְרִיעוֹ תַּחְתָּיו. וְיֵשׁ אֲשֶׁר הִשְׁלִיךְ אֶת בּוּל־הָעֵץ מִמֶּנּוּ וַיֵּאָבֵק אֶת חַיַּת־הַטֶּרֶף בְּיָדַיִם רֵיקוֹת, אַף שָׁלַח אֶת שִׁנָּיו הַחַדּוֹת בָּהּ כְּחַיָּה רָעָה.

וַיְהִי הַיּוֹם וְנִמְרֹד עוֹלֶה בְּרָמַת־הָר צוֹמַחַת שִׂיחִים וְאַבְנֵי־סְלָעִים כְּבֵדוֹת. צוֹעֵד הוּא וְעוֹלֶה כִּכְפִיר־אֲרָיוֹת, מָלֵא שֶׁקֶט וָאוֹן, רַעֲמַת־רֹאשׁוֹ הַשְּׁחוֹרָה פְּרוּעָה וְעוֹר־בְּשָׂרוֹ הַשָּׁזוּף מַבְהִיק בַּשֶּׁמֶשׁ כִּנְחֹשֶׁת־קָלָל. פִּתְאֹם וּכְקוֹל טִיסָה נִשְׁמַע מֵאַחֲרָיו, וּבְעוֹד הוּא הוֹפֵךְ אֶת פָּנָיו לִרְאוֹת וְאַיָּלָה דַקַּת־רַגְלַיִם עָבְרָה וְחָלְפָה עַל־יָדוֹ בְּבֶהָלָה רַבָּה כְּנִמְלֶטֶת עַל נַפְשָׁהּ. כַּעֲבֹר רֶגַע וּלְעֵינֵי

הַיּוֹם עָמַד לַעֲרֹב וְנֹחַ יָצָא אֶת אָהֳלוֹ וּפָנָיו לוֹהֲטִים וְעֵינָיו לַחוֹת וּמְאָדָּמוֹת, וְהוּא צוֹעֵד וָנָט תַּחְתָּיו, מִתְחַזֵּק לַעֲמֹד הָכֵן וְלֹא יוּכָל. עוֹד מְעַט וְקוֹלוֹ הַנִּחָר וּרְוֵה־הַיַּיִן נִשְׁמַע בְּהִתְרוֹנְנוֹ:

– „סוֹבֵב, סוֹבֵב הָעוֹלָם וּשְׁנֵי פָנִים לַכֹּל. וְאֵין מַעֲמָד־אֵיתָן, וְאֵין מִשְׁעָן בָּטוּחַ –"

וְשֵׁם וָיֶפֶת בָּאִים מִן הַשָּׂדֶה. וַיְהִי כִּרְאוֹתָם אֶת אֲבִיהֶם כֵּן וַיְמַהֲרוּ אֵלָיו וַיִּתְמְכוּ בוֹ מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ לַהֲשִׁיבוֹ הָאֹהֱלָה. וְנֹחַ אַךְ הִרְגִּישׁ בָּהֶם וַיֵּדַע, כִּי שְׁנֵי בָנָיו הַטּוֹבִים הֵם, וַיַּעֲמֹד וַיַּבֵּט בִּפְנֵיהֶם וְלִבּוֹ רַךְ בּוֹ וְחַם בּוֹ מְאֹד, וַאֲחוּז רֶגֶשׁ־בֹּשֶׁת וָנֹחַם כָּפַף אֶת רֹאשׁוֹ הַשָּׂב וְהַמְּסֹעָר וַיֵּבְךְּ.

ו

נִמְרֹד וְהָאַיָּלָה

כּוֹכָב כַּבִּיר וְאָדֹם כַּדָּם לָהַט בִּשְׁמֵי־הַמִּזְרָח בְּרֶגַע הִוָּלֵד נִמְרֹד. וּלְעֵת בֹּקֶר וַתָּבֹאנָה הַשְּׁכֵנוֹת וַתִּרְאֶינָה אֶת הַיֶּלֶד וְהִנֵּה הוּא גָּדוֹל מְאֹד וְאַדְמוֹנִי כֻּלּוֹ וּשְׂעָרוֹת שְׁחוֹרוֹת מְבַצְבְּצוֹת עַל חָזֵהוּ. וַתֹּאמַרְנָה אִשָּׁה אֶל רְעוּתָהּ: גִּבּוֹר יִהְיֶה וְאִישׁ אַבִּיר־לֵב וַתְּבָרֵכְנָה אֶת הָאֵם וַתֵּלַכְנָה לָהֶן וְהַפַּחַד וְהַתִּמָּהוֹן בִּלְבָבָן.

וְאָמְנָם גָּדַל הַיֶּלֶד מִיּוֹם לְיוֹם וַיֶּעְצַם מְאֹד וַיְהִי מִשִּׁכְמוֹ וָמַעְלָה גָּבֹהַּ מִכָּל בְּנֵי־גִילוֹ וְחָזָק מִכֻּלָּם. אַף הָיָה שׁוֹבָב וּפֶרֶא מְאֹד, שׁוֹאֵף תִּגְרָה וּמִתְעַלֵּל בַּחֲבֵרָיו בְּלִי־רַחֲמִים. וּפַעַם הִתְקוֹטֵט בְּאַחַד הַנְּעָרִים וַיַּכֵּהוּ מַכָּה רַבָּה וַיַּפִּילֵהוּ אַרְצָה וַיֹּאמֶר לְרָמְסוֹ

וַיָּעְגַם נֹחַ וַיֵּלֶךְ קוֹדֵר וּשְׁחוֹחַ־רֹאשׁ, כְּמוֹ כָבֵד עָלָיו מַשָּׂא הַחַיִּים, הֵם הַחַיִּים, אֲשֶׁר נָשָׂא וְהֶעֱבִיר לְפָנִים בְּלֵב קַל וּבִרְנָנָה עַל־פְּנֵי תְהוֹמוֹת הָאֲבַדּוֹן.

בַּיָּמִים הָהֵם נָטַע נֹחַ כֶּרֶם וַיִּלְמַד לַעֲשׂוֹת יַיִן וַיֵּשְׁתְּ וַיִּשְׁכָּר. בְּנִטְפֵי הֶעָסִיס הֶחָזָק מָצָא נִחוּמִים לְעָצְבּוֹ הָרַב וּבְגַלֵּי־זְהָבָם טִבַּע אֶת שֶׁפֶךְ־לְבָבוֹ. וְהַמַּשְׁקֶה הַנִּפְלָא הֵבִיא לוֹ גַּם חֶזְיוֹנוֹת נִפְלָאִים וַיַּרְקֵד לְפָנָיו אֶת הָעוֹלָם מְחוֹל־שַׁעֲשׁוּעִים זָר וּמוּזָר וּצְחוֹק אֱוִילִי עַל פָּנָיו. וְיֵשׁ אֲשֶׁר נִרְאָה נֹחַ בְּסִבּוֹ אֶת אָהֳלוֹ, הָלֹךְ וְהִתְנוֹדֵד וְצָעֹד בִּכְבֵדוּת, הָלֹךְ וְהִתְרוֹנֵן בְּקוֹל נִחָר:

– „סוֹבֵב, סוֹבֵב הָעוֹלָם וּשְׁנֵי פָנִים לַכֹּל. וְאֵין מַעֲמַד־אֵיתָן, וְאֵין מִשְׁעָן בָּטוּחַ, וְדֶרֶךְ יְשָׁרָה אָיִן...״

אָז יָבֹאוּ חָם וּבָנָיו אֶל פֶּתַח אָהֳלָם וְיַעַמְדוּ וְיַבִּיטוּ בִצְחוֹק אַחֲרֵי הַזָּקֵן, הַכּוֹשֵׁל וְהוֹלֵךְ תּוֹעֶה, וְלָעֹג יִלְעֲגוּ עָלָיו. וְהַיְלָדִים בָּאִים וְרָצִים אַחֲרָיו וּמִתְקַלְּסִים בּוֹ, בְּמָשְׁכָם בִּכְנַף־בִּגְדוֹ וּבְקָפְצָם לְעֻמָּתוֹ בְּקוֹל־צִפְצוּף וּבִקְרִיאוֹת־תְּהִלָּה.

וּפַעַם אַחַת הֵקִיץ נֹחַ מִשִּׁכְרוֹנוֹ וְהִנֵּה הוּא שׁוֹכֵב בְּתוֹךְ אָהֳלוֹ וְשִׂמְלָה מְכַסָּה עָלָיו וְלֹא לוֹ הִיא. עוֹד הוּא תָמֵהַּ וּמִתְבּוֹנֵן סְבִיבוֹ וְהִנֵּה קוֹל־שְׁרִיקָה הֶחֱרִידָהוּ וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא אֶת בֶּן־חָם הַקָּטָן, אֶת כְּנַעַן, תּוֹקֵעַ אֶת רֹאשׁוֹ בְּעַד הַיְרִיעָה אֲשֶׁר עַל פֶּתַח הָאֹהֶל וּמְעַוֶּה אֶת פָּנָיו וּמִתְלוֹצֵץ בּוֹ לֵאמֹר: „נִגְלְתָה עֶרְוָתְךָ, זָקֵן, וְאַתָּה לֹא יָדַעְתָּ!״ וּכְהִוָּדַע לְנֹחַ אֶת אֲשֶׁר נַעֲשָׂה לוֹ וַיְקַלֵּל אֶת כְּנַעַן, וַיִּבֶז לְנַפְשׁוֹ הוּא, וַיִּתְנוֹדֵד עוֹד זְמַן־מָה סַר וְזָעֵף עַל מִשְׁכָּבוֹ, וְאַחַר לָקַח אֶת חֵמַת הַיַּיִן וַיֵּשְׁתְּ, וַיֵּשְׁתְּ, וַיֵּשְׁתְּ.

עוֹד מִן הַמַּכָּה הַהִיא, וְלוּלֵא חֹסֶן גֵּווֹ וְכֹחוֹ מִקֶּדֶם, כִּי־אָז לֹא הֶחֱזִיק מַעֲמָד יָמִים רַבִּים. כָּכָה נָפַל שֶׁבֶר בּוֹ וְהוּא עוֹד בְּעֶצֶם אוֹנוֹ, וּמַכְאוֹבָיו הָלְכוּ עָלָיו רוּחַ כֵּהָה וּמַחֲשָׁבוֹת כֵּהוֹת בָּאוּ וְהִטְרִידוּהוּ לְעִתִּים וְהוּא לֹא יָדַע מָה.

וְכַעֲבֹר יָמִים וְכָל חַיָּה, כָּל רֶמֶשׂ וָעוֹף פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד, וְגַם לִבְנֵי נֹחַ נוֹלְדוּ בָּנִים וּבְנֵי־בָנִים וְגֶזַע הָאָדָם הָלַךְ וְגָדַל וְהִסְתָּעֵף לָעֵינָיִם – וַיַּרְא נֹחַ וַיִּתְבּוֹנֵן, כִּי לֹא שִׁנָּה הָעוֹלָם אֶת דַּרְכּוֹ מֵאָז וְרַבָּה רָעַת כָּל חַי עַל הָאָרֶץ כְּקֶדֶם, מִבַּלְעֲדֵי אֲשֶׁר קָטְנוּ וְרָפוּ הַדּוֹרוֹת הַחֲדָשִׁים מִן הָרִאשׁוֹנִים וְהָעָרְמָה פָּשְׁטָה גַּם עָצְמָה מִן הַכֹּחַ הַגָּלוּי.

וְיוֹם אֶחָד, הַשֶּׁמֶשׁ קָדְרָה בִּשְׁחָקִים וְרוּחַ חֲזָקָה וַהֲרַת חוֹל וְאָבָק נָשְׁבָה מִן הַנֶּגֶב וַתִּמְצָא אֶת נֹחַ בַּשָּׂדֶה וַתֹּאחַז בּוֹ וַתְּזַעְזְעֵהוּ עַד הַיְסוֹד, וְרִגְבֵי הַדָּם, אֲשֶׁר נִתְּזוּ מִגְּרוֹנוֹ, כְּמוֹ עָקְרוּ אֶת שְׁאֵרִית כֹּחוֹתָיו וְהוּא צָנַח וַיֵּשֶׁב אֵין־אוֹנִים תַּחְתָּיו, יָשַׁב וְהַבֵּט בְּעֵינַיִם נְבוֹכוֹת־אֵימָה אֶל חֶרְדַּת יָם הַדְּשָׁאִים וְהַצְּמָחִים סָבִיב וְאֶל חִיל הַשִּׂיחִים וּבַדֵּי־הָעֵצִים, הַמִּתְלַבְּטִים בִּיגוֹן־יֵאוּשָׁם אַרְצָה – עָלָה בְּאָזְנָיו עִם הֲמִיַּת הָרוּחַ כְּקוֹל תַּאֲנִיָּה מְמֻשָּׁכָה, קְרוֹבָה וּרְחוֹקָה, וְהוּא שָׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ, וְהַשְּׁאֵלָה בָּאָה כְּקוֹץ בִּלְבָבוֹ: הַאֻמְנָם יֵשׁ לִי לְהִתְגָּאוֹת? הַחֶסֶד עָשִׂיתִי עִם הַחַיִּים בְּהַצִּילִי אוֹתָם מִן הָאֲבַדּוֹן, וְאִם לֹא טוֹב הָיָה לָהֶם לְהִמָּחוֹת עַד־בְּלִי־שָׂרִיד מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם? –

מִן הַיּוֹם הַהוּא רָאָה נֹחַ אַךְ עָמָל וָאָוֶן סְבִיבָיו. לִבּוֹ נָפַל עָלָיו וְנַפְשׁוֹ מָרָה וְהַשֶּׁפֶק אָכַל אֶת קְרָבָיו וְאֶת מוֹחַ עַצְמוֹתָיו.

גַּם כָּאֵלֶּה, אֲשֶׁר הִתְעָם דַּרְכָּם אֶל בֵּין הֶהָרִים וְהַגְּבָעוֹת וּבַהֲקִיצָם וְהִנֵּה הֵם כְּלוּאִים בִּשְׁלוּלִית־מַיִם, הַהוֹלֶכֶת וַחֲרֵבָה תַּחְתָּם, וְאֵין מוֹצָא.

וַיִּקְרְאוּ הַדָּגִים לֵאלֹהִים וַיִּתְחַנְנוּ לְפָנָיו לֵאמֹר: „אָנָּא, אֱלֹהִים, רַחֶם־נָא! מַה חָטָאנוּ, כִּי תְיַסְּרֵנוּ כָּכָה? וְאִם חָטָאנוּ וּפָשַׁעְנוּ – סְלַח־נָא, סְלַח לַעֲוֹנֵנוּ! הֲלֹא אֵל רַחוּם וְחַנּוּן אָתָּה”.

אַךְ הַמַּיִם הָלְכוּ הָלוֹךְ וְחָסֹר וְהַשֶּׁמֶשׁ הֵחֵל לִצְלוֹת אֶת בְּשָׂרָם. מִפְּנֵי־שָׁרָב וַחֲרוּכֵי־צָמָא רָבְצוּ הַדָּגִים תַּחְתָּם וּבְעֵינֵיהֶם הַקָּמוֹת הָלְכָה וְקָפְאָה הַתְּלוּנָה הַמָּרָה: „צֶדֶק, צֶדֶק! אֵי הַצֶּדֶק תַּחַת הַשָּׁמַיִם?!”

ה

נֹחַ לְעֵת זִקְנָתוֹ

וַיְהִי אַחֲרֵי הַמַּבּוּל וְהָאָרֶץ שָׁבָה לִפְרֹחַ כְּקֶדֶם וְהַחַיִּים שָׁבוּ לְמַהֲלָכָם הָרִאשׁוֹן, וַיִּשְׂמַח נֹחַ וַיִּתְגָּאֶה בִלְבָבוֹ לֵאמֹר: אֲנִי הוּא אֲשֶׁר הִצַּלְתִּי אֶת כָּל הַחַי מִשִּׁנֵּי הַכִּלָּיוֹן וּמִמֶּנִּי וּמִזַּרְעִי תִּבָּנֶה מִשְׁפַּחַת הָאָדָם עַל הָאֲדָמָה.

וְנֹחַ יְדוּעַ־חֹלִי וְיוֹרֵק דָּם מֵאָז הִכָּהוּ הָאַרְיֵה בַּתֵּבָה בַּחֲרוֹת אַפּוֹ עַל הִתְמַהְמְהוֹ לָתֶת־לוֹ אֶת מִדַּת־אָכְלוֹ, מַכָּה אַחַת בִּזְנָבוֹ אֶל צַלְעוֹ הִכָּהוּ, לֵאמֹר: אִם גַּם אָב וּמוֹשִׁיעַ אַתָּה לָנוּ – מֶלֶךְ אָנֹכִי, וְאַל יִשָּׂאֲךָ לִבְּךָ לְהִתְעַלֵּל בִּי! נֹחַ הִתְאַפֵּק בִּכְאֵבוֹ וְלֹא נֶאֱנַק וְלֹא הֵשִׁיב דָּבָר, וְאוּלָם נִרְפָּא לֹא נִרְפָּא

וַיַּעֲצֹר עַל אַחַת הַגְּבָעוֹת, כִּי כָבְדָה עָלָיו הַתְּנוּעָה. וְהַתַּנִּינִים הַגְּדוֹלִים גַּם־הֵם נָהֲרוּ אַחֲרָיו בִּכְבֵדוּת וַיַּחֲנוּ סְבִיבוֹ בַּמַּעְגָּל וּשְׁנָתָם עֲמֻקָּה.

וַתִּשְׁרֶה שַׁלְוַת־שֹׁבַע בְּכָל רַחֲבֵי הַמְּצוּלוֹת. אַךְ פַּעַם בָּא דָג צָעִיר, וְהוּא מִן הַדָּגִים הַמְעוֹפְפִים, עַד לִפְנֵי הַלִּוְיָתָן וַיִּשְׁתַּחוּ וַיֹּאמַר: „אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, עוֹף פּוֹרֵחַ רָאִיתִי מֵעַל לַמָּיִם".

וַיִּלְטֹשׁ אֵלָיו הַמֶּלֶךְ אֶת עֵינָיו הָאֲחוּזוֹת תְּנוּמָה וְאַחַר צָחַק וַיֹּאמַר: „רַק חֲלוֹם חָלָמְתָּ".

עוֹד זֶה עוֹמֵד וְרָץ שֵׁנִי בָּא וַיִּשְׁתַּחוּ וַיֹּאמַר: „אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, עוֹף פּוֹרֵחַ רָאִיתִי".

וַיִּתְמַה הַמֶּלֶךְ וַיְצַו וַיַּחְקְרוּ אֶת הָעֵדִים אֶחָד אֶחָד. וַיִּשְׁאֲלוּ אֶת הָרִאשׁוֹן: „מַה־צֶּבַע הָעוֹף אֲשֶׁר רָאִיתָ?" וַיַּעַן: „שָׁחוֹר". – „וּמָה הָיָה הָעוֹף בְּעֵינֶיךָ?" – וַיַּעַן: „עוֹרֵב הָיָה". וַיִּשְׁאֲלוּ אֶת הַשֵּׁנִי עַל צֶבַע הָעוֹף וַיַּעַן: „לָבָן". – „וּמֶה הָיָה הָעוֹף?" – וַיַּעַן: „יוֹנָה".

וַיִּתְקַצֵּף הַמֶּלֶךְ מְאֹד וַיֹּאמַר: „אַךְ שֶׁקֶר אַתֶּם דּוֹבְרִים שְׁנֵיכֶם! וְעַתָּה מַהֲרוּ וּלְכוּ לָכֶם, פֶּן מָרָה תִּהְיֶה אַחֲרִיתְכֶם". וַיָּשׁוּבוּ הָעֵדִים בְּבֹשֶׁת־פָּנִים.

וְאוּלָם בְּאַחַד הַיָּמִים הִתְעוֹרֵר הַמֶּלֶךְ מִתְּנוּמָתוֹ, כִּי הִכָּה הַשֶּׁמֶשׁ עַל רֹאשׁוֹ, וַיֶּחֱרַד וַיִּתְמוֹדֵד וַיִּקְפֹּץ מֵעַל הַגִּבְעָה אֶל עֹמֶק הַמַּיִם וּבְרָב־עָמָל הִצְלִיחַ לְהִמָּלֵט, הוּא וְחֵלֶק מִבְּנֵי־לִוְיָתוֹ, הַיָּמָּה.

וְכַמִּקְרֶה הַזֶּה קָרָה לְדָגִים רַבִּים. וְאוּלָם רַבִּים מְאֹד הָיוּ

וְהַלִּוְיָתָן הָאַדִּיר עָלָה מִמִּשְׁכָּנוֹ בְּלֵב הַיָּם הַגָּדוֹל וַיִּחַן עַל רֹאשׁ הָרֵי אֲרָרָט. וְכָל שָׂרָיו וַעֲבָדָיו, הַתַּנִּינִים הַגְּדוֹלִים וּבְנֵי־הַלִּוְיָתָן, עַל הֶהָרִים מִסָּבִיב לוֹ. כִּי כֹה אָמַר הַמֶּלֶךְ: לֹא עוֹד בְּמַעֲמַקֵּי הַתְּהוֹם יְהִי מִשְׁכַּן־כְּבוֹדִי, כִּי־אִם בְּרֹאשׁ־הָרִים יִנָּשֵׂא, אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֵשִׁיב אֱלֹהִים אֶת הַצֶּדֶק עַל־כַּנּוֹ וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת כָּל הָאָרֶץ לְנַחֲלָה.

וְהַמֶּלֶךְ קָרָא לֶחָג וּמִשְׁתֶּה גָּדוֹל עָרַךְ לְשָׂרָיו וְלַעֲבָדָיו לֶאֱכֹל מִמִּבְחַר הַשָּׁלָל אֲשֶׁר הוּבָא לְפָנָיו, בְּשַׂר פִּילֵי־בְרֵאשִׁית וְעוֹפוֹת־עֲנָק וּבְשַׂר אָדָם וּבְהֵמָה וּמֵיטַב חֶלְבֵיהֶם וְדָמָם, וַיֹּאכְלוּ הַשָּׂרִים וַיִּשְׁתּוּ וַיְהַלְלוּ אֶת הַמֶּלֶךְ וַיְבָרְכוּ אֶת אֱלֹהִים עַל כָּל הַחֶסֶד אֲשֶׁר עָשָׂה. וּכְטוֹב לֵב הַמֶּלֶךְ בַּמִּשְׁתֶּה וַתִּרְחַב נַפְשׁוֹ וַיִּקְרָא: צֶדֶק, צֶדֶק יִשְׁלֹט מֵעַתָּה בְּכָל רַחֲבֵי מֶמְשַׁלְתִּי. לֹא יוֹסִיף עוֹד דָּג לִנְגֹּעַ בְּאָחִיו לְרָעָה, וַאֲשֶׁר יִבְלַע אֶת רֵעֵהוּ חַי – מוֹת יוּמָת!

וְהָעָם הַשָּׂבֵעַ שָׁמַע אֶת דְּבַר הַפְּקֻדָּה בְּרָצוֹן וַיְהַלֵּל אֶת תְּבוּנַת הַמֶּלֶךְ וְאֶת גֹּדֶל־לְבָבוֹ.

וַיֶּאֱרַךְ הֶחָג יָמִים רַבִּים, כִּי רַב מְאֹד הַשָּׁלָל וְאֵין מִסְפָּר לַגְּוִיָּה אֲשֶׁר נִצְבְּרָה בְּכָל מָקוֹם. וַיֹּאכְלוּ הַדָּגִים וַיִּעָבוּ וַיִּשְׁמְנוּ מְאֹד וּתְנוּמָה מְתוּקָה אָפְפָה אוֹתָם וַיִּרְבְּצוּ בְּלִי־נוֹעַ עַל בִּטְנָם. וְהִנֵּה נִכְלָא הַגֶּשֶׁם מִן הַשָּׁמַיִם וַיּוֹצֵא הַלִּוְיָתָן אֶת רֹאשׁוֹ הַמּוּפָז מִן הַמַּיִם וַיָּצֶף בְּגָאוֹן זְמַן רַב עַל־פְּנֵי מֶרְחֲבֵי מַמְלַכְתּוֹ הַשְּׁקֵטָה וְהַמַּזְהִירָה בַּשֶּׁמֶשׁ, וְאַחַר הִתְעוֹרְרָה תְשׁוּקָה בוֹ לִטְבֹּל מְלֹא־גוּפוֹ בְּנִבְכֵי מֵי־הַתְּהוֹם וַיֵּרֶד וַיִּצְנַח אֶל בֵּין הָעֲמָקִים אֲשֶׁר לָאֲדָמָה

רַק גַּל־זֹהַר אֶחָד נָפַל עֲלֵיהֶם וְלֹא אַכִּירַם עוֹד. וּמַה־יִּהְיֶה כַּאֲשֶׁר יְשַׁלְּחוּ לְנַפְשָׁם וְיָפוּצוּ עַל־פְּנֵי מֶרְחֲבֵי־הַשָּׂדוֹת שְׁקוּיֵי־הַשֶּׁמֶשׁ וּבֵין סִבְכֵי־הַיְּעָרוֹת הַיְרֻקִּים יָבֹאוּ וּבִמְעָרוֹת־הַצּוּרִים הָאֲפֵלוֹת?!

וְנֹחַ הִרְכִּין אֶת רֹאשׁוֹ וַיִּשְׁקַע בְּמַחֲשֶׁבֶת־אֱלֹהִים עֲמֻקָּה.

ד

הַדָּגִים בַּמַּבּוּל

וְהַמַּבּוּל הֵצִיף אֶת כָּל הָאֲדָמָה וַיְבַלַּע אֶת כָּל הַחַי אֲשֶׁר עָלֶיהָ, מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה, עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמָיִם; רַק הַדָּגִים נִשְׁאֲרוּ בַחַיִּים.

וְהַשְּׁמוּעָה עָבְרָה חִישׁ אֶת כָּל הַנְּהָרוֹת וְאֶת כָּל הַיַּמִּים לֵאמֹר: בָּא הַקֵּץ לַיַּבָּשָׁה וּפִגְרֵי הָאוֹיֵב צָפִים עַל־פְּנֵי הַמָּיִם! וַיִּשְׂמְחוּ הַדָּגִים שִׂמְחָה גְדוֹלָה וַיָּעֻטוּ אֶל הַשָּׁלָל וַיֹּאכְלוּ מִכֹּל הַנִּמְצָא וַיִּשְׂבָּעוּ. וּמִנְּקִיקֵי־הַסְּלָעִים אֲשֶׁר בְּיַרְכְּתֵי הַתְּהוֹמוֹת וּמִבֵּין סִבְכֵי־הַשַּׁרְעַפּוֹת אֲשֶׁר עַל קַרְקַע הַיָּם עָלוּ גְרֵי־הַמַּיִם הַגְּדוֹלִים עִם הַקְּטַנִּים, וַיָּפוּצוּ עַל־פְּנֵי כָל הָאָרֶץ, אֶל מוֹשְׁבוֹת הָאָדָם וְאֶל מַעֲבֵה הַיְּעָרוֹת בָּאוּ וְגַם אֶל רָאשֵׁי הַגְּבָעוֹת חָתְרוּ לַעֲלוֹת, וַיִּפְשְׁטוּ עַל הַחֲלָלִים וַיְרַווּ נַפְשָׁם דֶּשֶׁן וַיִּצְהֲלוּ צַהֲלַת־נִצָּחוֹן, וְכֹה אָמְרוּ: הִנֵּה יוֹם, קִוִּינוּ לוֹ! כִּי רָאָה אֱלֹהִים אֶת צִדְקָתֵנוּ וְאֶת הָעָוֶל הַנַּעֲשֶׂה לָנוּ וַיַּשְׁחֵת אֶת כָּל בְּנֵי הָעֵדָה הָרָעָה הַזֹּאת, אֲשֶׁר דְּחָקָה רַגְלֵינוּ, וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת אַרְצָם לְנַחֲלָה וְאֶת בְּשָׂרָם לְאָכְלָה. אָכֵן יֵשׁ צֶדֶק תַּחַת הַשָּׁמָיִם!

הָאֲפֵלָה וְלֹא יָדַע אַיֵּהוּ. כַּעֲבֹר רֶגַע נִזְכַּר, אַךְ הַדְּמָמָה הָרַבָּה, אֲשֶׁר שָׁלְטָה מִסָּבִיב וַאֲשֶׁר כָּמוֹהָ לֹא שָׁמַע זֶה יָמִים רַבִּים, הִפְלִיאָה אוֹתוֹ. הַאֻמְנָם נִכְלָא הַגָּשֶׁם? וְהִנֵּה קָרָא הַשֶּׂכְוִי קוֹל גָּדוֹל, אַף שָׁנָה קְרִיאָתוֹ, וְקוֹלוֹ חָזָק וְחָרִיף מִתְּמוֹל שִׁלְשׁוֹם. וַיָּקָם נֹחַ וַיִּגַּשׁ עַד לִפְנֵי צֹהַר הַתֵּבָה וַיַּרְא וְהִנֵּה אָמְנָם חָדַל הַגֶּשֶׁם, וּמַחֲנוֹת הֶעָבִים הַכְּבֵדִים מִתְפָּרְדִים וְהוֹלְכִים וְזֹהַר לָבָן וְצָעִיר מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם בּוֹקֵעַ וּמְפַלֵּס לוֹ נָתִיב בֵּינֵיהֶם. וְקוֹל קְרִיאַת הַשֶּׂכְוִי חָזַר לִרְגָעִים וְלֹא הִרְפָּה וַיָּקִיצוּ גַּם בְּנֵי נֹחַ וְגַם שְׁאָר יוֹשְׁבֵי הַתֵּבָה: הַצִּפֳּרִים הֵחֵלּוּ לְצַפְצֵף בְּעֹז וְהַחַיּוֹת נָהֲמוּ וְנָעוּ בְּתוֹךְ קִנֵּיהֶן בְּלֹא־מְנוּחָה וְקוֹלוֹת כֻּלָּן חֲרִיפִים מִן הָרָגִיל וּכְמוֹ מְצַפּוֹת לִדְבַר־מָה וְדוֹרְשׁוֹת דְּבַר־מָה. וּבְנֵי נֹחַ וְגַם אִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בָנָיו קָרְבוּ אֶל צֹהַר הַתֵּבָה לִרְאוֹת בַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר הָרִאשׁוֹן עַל הָעוֹלָם הֶחָרֵב. עַד־מְהֵרָה גַּם עָלָה הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּשְׁלַח אֶת קַרְנֵי־זְהָבוֹ עַל־פְּנֵי מֶרְחֲבֵי מֵי־הַמַּבּוּל הַנּוֹהֲרִים וְאֶל פְּנֵי בְנֵי־הָאָדָם הָעוֹמְדִים לִפְנֵי צֹהַר הַתֵּבָה וְאֶל־תּוֹךְ הַתֵּבָה פְּנִימָה. וַתִּמָּלֵא הַתֵּבָה הֲמֻלָּה וְצָהֳלָה: הַצִּפֳּרִים הִכּוּ בְכַנְפֵיהֶן וְהַחַיּוֹת אָמְרוּ לְשַׁבֵּר אֶת קִנֵּיהֶן וְגַם רִמְשֵׂי־הָעוֹף הָמוּ וְסוֹבְבוּ כִּשְׁכּוֹרִים. וַיִּגְעַר נֹחַ בַּחַיּוֹת וְלֹא נִשְׁמְעוּ לוֹ: רֶגַע רִאשׁוֹן נִבְהָלוּ, כָּפְפוּ רֹאשָׁן וְנָסוֹגוּ אָחוֹר בְּרָטְן וְאַחַר נָבְחוּ אֶל פָּנָיו נְבִחַת־קֶרִי מֵרָחוֹק, וּכְהַפְנוֹתוֹ אֶת שִׁכְמוֹ קָפְצוּ עָלָיו בְּנַהֲמַת זַעַם פֶּרֶא. וַיִּתְמַהּ נֹחַ וַיַּבֵּט אֶל הַחַיּוֹת וְלֹא הִכִּירָן. וַיַּעֲמֹד נָבוֹךְ בְּתוֹךְ הַנְּהָרָה וְהַמְּהוּמָה הַגְּדוֹלָה וַיֹּאמֶר אֶל נַפְשׁוֹ: אָכֵן מַה־נּוֹאַלְתִּי לַחְשֹׁב, כִּי יוֹדֵעַ אֲנִי וּמֵבִין אֶת כָּל הַיְצוּר הַזֶּה.

לִבּוֹ: מָה אֲנִי, אֱנוֹשׁ דַּל, כִּי אֶשָּׂא אֶת כָּל הַיְקוּם הַגָּדוֹל וְהַפֶּרֶא הַזֶּה?!

אָכֵן מְעַט מְעַט הִסְכִּין נֹחַ אֶל הָרַעַשׁ וַיִּלְמַד לָדַעַת אֶת אֹרַח כָּל יְצוּר וְאֶת טַעְמוֹ וְאֶת לְשׁוֹנוֹ וַיָּבֶן לְכָל הֶגֶה וּלְכָל זִיז אֲשֶׁר יִתְמַלֵּט סְבִיבוֹ. וְהַחַיּוֹת וְהָעוֹפוֹת גַּם הֵם הִסְכִּינוּ אֶל נֹחַ וַיְהִי כְבוֹדוֹ וְיִרְאָתוֹ עֲלֵיהֶם תָּמִיד וּמִפְּנֵי גַעֲרָתוֹ חַתּוּ וְנָדָמּוּ. וַיִּשְׂמַח נֹחַ עַל שִׁלְטוֹנוֹ וּלְבָבוֹ רָחַב וְגָדַל עִם כָּל דַּעַת חֲדָשָׁה אֲשֶׁר יִקְנֶה וְעִם כָּל נִצָּחוֹן חָדָשׁ אֲשֶׁר יְנַצֵּחַ. וּבַעֲלוֹתוֹ אַחֲרוֹן עַל יְצוּעָיו בַּלַּיְלָה לָנוּחַ, דְּמָמָה וַאֲפֵלָה שְׁחוֹרָה מִסָּבִיב, וְהוּא עָיֵף מֵעֲמַל הַיּוֹם וְשׁוֹכֵב וּמַקְשִׁיב לִתְנוּדַת הַתֵּבָה, הַשָּׁטָה בְּלֹא־דֶרֶךְ עַל־פְּנֵי מְצוּלוֹת הָאֲבַדּוֹן, וּלְמַשַּׁק זִרְמֵי הַמַּבּוּל הָעַזִּים, הַיּוֹרְדִים בְּזַעַף עַל מִכְסֵה הַתֵּבָה, – וְעָלְתָה נִשְׁמַת־אַף כָּל הַיְצוּר הַיָּשֵׁן אֲשֶׁר בְּכָל פִּנּוֹת הַתֵּבָה וְעָבְרָה כְּגַל חַם אֶת לִבּוֹ. וְאָזְנוֹ תָצוּד רַחַשׁ כָּנָף מֵאַחַד הַקִּנִּים אֲשֶׁר לְעוֹפוֹת־הַלַּיְלָה אוֹ תְנוּעָה מְהִירָה חוֹלֶפֶת מֵאַחַד קִנֵּי־הַשְּׁרָצִים וְהָיָה לִלְבָבוֹ כְּמוֹ יַרְגִּישׁ אֶת רֶטֶט כָּל־הַחַיִּים אֲשֶׁר אִתּוֹ. אָז יְשַׁעֲשַׁע קַו אוֹר־נַחַת עַל פָּנָיו בַּמַּחֲשָׁךְ וְאָמַר אֶל נַפְשׁוֹ: אֲנִי אֲנִי הַנּוֹשֵׂא אֶת כָּל הַיְקוּם בְּיָדַי וְאֶת כָּל רִגְשׁוֹ וְאֶת כָּל הֲגִיגוֹ אָבִין, אֲנִי הָאָדָם!

וְיָמִים עָבְרוּ עַל יָמִים, כֻּלָּם דּוֹמִים אִישׁ אֶל אָחִיו, יְמֵי קַדְרוּת כְּבֵדָה וְגֶשֶׁם לֹא־יֶחְדָּל, וְגַם הַחַיִּים אֲשֶׁר בַּתֵּבָה לֹא שִׁנּוּ אֶת מִשְׁפָּטָם וְאֶת מַהֲלָכָם, וְנֹחַ נֶאֱמָן וְזָרִיז כְּדַרְכּוֹ וְהוּא עוֹשֶׂה אֶת חוֹבָתוֹ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ וּלְבָבוֹ בָטוּחַ בְּכֹחוֹ וּבְשִׁלְטוֹנוֹ.

וְאוּלָם בְּאַחַד הַלֵּילוֹת הִתְעוֹרֵר נֹחַ מִשְּׁנָתוֹ וַיַּבֵּט לְתוֹךְ

וַיַּעַן נֹחַ: „כִּי נָחָשׁ אַתָּה וּמִפָּנֶיךָ אִשָּׁמֵר גַּם בַּעֲשׂוֹתִי טוֹבָה לָךְ“.

וַיִּתְפַּתֵּל הַנָּחָשׁ מֵחֵמָה וַיַּעֲמֹד עוֹד לְהִוָּכֵחַ, הָאֱמֶת בְּפִי שְׂנוּא־נַפְשׁוֹ אוֹ רַק הָתֵל יְהָתֵל בּוֹ. וְאַחַר מִהֵר וַיְדַלֵּג, הוּא וְאִשְׁתּוֹ אַחֲרָיו, וַיָּבֹא אֶל הַתֵּבָה.

וְלֹא בֵרַךְ הַנָּחָשׁ אֶת נֹחַ בְּעָבְרוֹ עַל־פָּנָיו.

ג

הַיְקוּם בַּתֵּבָה

וְהַמַּבּוּל הָיָה עַל הָאָרֶץ. נִבְקְעוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם רַבָּה וַאֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם נִפְתָּחוּ, יוֹם וָלַיְלָה נִתְּכוּ זִרְמֵי־מְרוֹמִים וַאֲפִיקֵי תַחְתִּיּוֹת שׁוֹקְקוּ וְנָבְעוּ, יַחַד נִפְגְּשׁוּ לְבַלּוֹת אֶת כָּל הַחַי עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה. וַיִּגְבְּרוּ מֵי־הַמַּבּוּל וַיִּרְבּוּ מְאֹד עַל הָאָרֶץ וַיִּשְׂאוּ אֶת תֵּבַת־נֹחַ וַתָּרָם וַתֵּלֶךְ עַל־פְּנֵי הַמָּיִם.

וּבְתוֹךְ הַתֵּבָה גָּדַל הָרַעַשׁ בִּמְאֹד מְאֹד. הָאֲרִי שָׁאַג וְהַדֹּב נָהַם, הַשּׁוֹר גָּעָה וְהַחֲמוֹר נָעַר, הָעוֹרֵב קָרָא וְהָעַכְבָּר גֵּרֵד: כָּל חַי לְמִינוֹ נָתַן קוֹלוֹ, נָע וְסָב וְהִתְלַבֵּט בִּמְחִיצָתוֹ הַצָּרָה וְלֹא אָבָה לָנוּחַ. וַתַּעַל הַמְּהוּמָה וַתַּעֲצַם מְאֹד עַד לְהַחֲרִישׁ אָזְנַיִם. וַיָּבוֹךְ נֹחַ וְרֹאשׁוֹ הָלַךְ סְחַרְחַר מִכָּל הָרַעַשׁ סְבִיבוֹ. וִידֵי נֹחַ מְלֵאוֹת עֲבוֹדָה לְכַלְכֵּל אֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה וְלָתֵת לְכָל יְצוּר אֶת מַאֲכָלוֹ אֲשֶׁר יֹאכַל בְּעִתּוֹ וּבְמִדָּתוֹ. וַיִּקְשׁ הַדָּבָר מִמֶּנּוּ לְהָפִיק רְצוֹן כָּל חַיָּה וָעוֹף וַיְהִי הָרַעַשׁ הוֹלֵךְ וְגָדוֹל בְּלִי־חָשָׂךְ. אָז תִּרְפֶּינָה יְדֵי נֹחַ וְעָמַד תַּחְתָּיו וְאָמַר אֶל

שְׁנַיִם וּשְׁלִישִׁים. וַיְכַפְּרֶנָּה מִבַּיִת וּמִחוּץ בַּכֹּפֶר, לִהְיוֹת לוֹ וּלְאִשְׁתּוֹ וּלְבָנָיו לְמִקְלָט מִפְּנֵי מֵי־הַמַּבּוּל וּלְהַחֲיוֹת אִתּוֹ מִכָּל הַחַי לְמִינֵהוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ אֱלֹהִים.

וַיְהִי כִּי קָרְבוּ יְמֵי הַמַּבּוּל וּמִכָּל חַי כָּל בָּשָׂר הֵחֵלּוּ לָבוֹא אֶל הַתֵּבָה, שְׁנַיִם שְׁנַיִם בָּאוּ, זָכָר וּנְקֵבָה, מִן הָעוֹף לְמִינֵהוּ וּמִן הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וּמִכֹּל אֲשֶׁר רוֹמֵשׂ עַל הָאֲדָמָה. וַיָּבֹא הַנֶּשֶׁר מֵרָאשֵׁי הַצּוּרִים וְהָאַרְיֵה הַמּוֹלֵךְ בַּיַּעַר בָּא עִם הַזְּאֵב וְהַשּׁוּעָל וְעִם הַסּוּס הֶחָפְשִׁי מִן הַמִּדְבָּר. וְנֹחַ נִצָּב לְפֶתַח הַתֵּבָה וְשׁוֹמֵר וּפוֹקֵד אֶת הַבָּאִים, וּבַעֲבֹר אֵלֶּה עַל־פָּנָיו וְהִשְׁתַּחווּ רֹאשָׁם וּבֵרְכוּהוּ בַּעֲנָוָה.

וַיָּבֹא גַם הַנָּחָשׁ, פָּסֹחַ וְזָחֹל עַל גְּחוֹנוֹ בָא, הוּא וְאִשְׁתּוֹ אַחֲרָיו, וַיַּעֲמֹד מִנֶּגֶד וְלֹא הִרְהִיב לָגֶשֶׁת. וְכִרְאוֹת נֹחַ אֶת אוֹיְבוֹ וַיָּרֶם אֶת בּוּל־הָעֵץ אֲשֶׁר בְּיָדוֹ וַיַּעֲמֹד נָכוֹן וּמְצַפֶּה. וַיִּירָא הַנָּחָשׁ וְלֹא נָע וְלֹא זָע מִמְּקוֹמוֹ.

וַיֹּאמֶר נֹחַ אֶל הַנָּחָשׁ: „אַל תִּירָא וְאַל תֵּחַת, כִּי לֹא אֶגַּע בְּךָ לְרָעָה. בֹּא אֶל הַתֵּבָה, אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ, וִחְיִיתֶם מִן הַמַּבּוּל אֲשֶׁר יִהְיֶה עַל הָאָרֶץ".

וְלֹא הֶאֱמִין הַנָּחָשׁ בְּנֹחַ וַיִּבְחַר לְשׁוֹן עֲרְמָה וְחֹנֶף וַיֹּאמַר: „הֵן אָמְנָם לֹא לָנֶצַח אֵיבָה, וְלֵב נָדִיב כָּל־נֶפֶשׁ יִקְנֶה".

וַיַּעַן נֹחַ: „לֹא, כִּי לְמַעַן הָאֵיבָה אֶעֱשֶׂה זֹאת, אֲשֶׁר תְּחַזֵּק רוּחַ הָאָדָם. כִּי תִחְיֶה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ וְתוֹלִידוּ בָנִים מַשְׁחִיתִים כְּמוֹכֶם וְלֹא תָסוּף אֵיבָה בֵּין זַרְעִי וּבֵין זַרְעֲךָ עַד הָעוֹלָם".

וַיִּשְׁרֹק הַנָּחָשׁ וַיִּכְלָא זַעֲמוֹ וַיֹּאמַר: „וְלָמָּה הֲרִימֹתָ אֶת בּוּל־הָעֵץ בְּיָדֶךָ?"

בְּאָזְנֵי אֱלֹהִים. וְעָשָׁן כָּבֵד הִתְאַבֵּךְ וְעָלָה מִלְּמַטָּה וְלַהֲבוֹת־אֵשׁ קָפְצוּ, אֲדֻמּוֹת וּפְתַלְתֻּלּוֹת, וּמִבֵּין הַלֶּהָבוֹת צָץ וְצָמַח רֹאשׁ הַשָּׂטָן, אַכְזָר־חִוֵּר וְנַעֲוֵה מִשִּׂמְחַת־נָקָם, וּכְתֵפָיו הַחַדּוֹת בָּקְעוּ וְשִׂגְשְׂגוּ בְּלֹא־מַעְצוֹר, וַיִּגְדַּל הַשָּׂטָן וַיֶּעְצַם מְאֹד וַיִּתְיַצֵּב בְּעַזּוּת־מֵצַח לִפְנֵי כִסֵּא־אֱלֹהִים וְכַפּוֹת־רַגְלָיו הַשְּׂרוּעוֹת עַל קַרְקַע הַתְּהוֹם.

וַיָּרֶם אֱלֹהִים אֶת רֹאשׁוֹ וַיַּרְא אֶת הַשָּׂטָן וְאֶת שֶׁבַע־הַנִּצָּחוֹן הַנִּקְלֶה עַל פָּנָיו. וַיִּתֵּן אֱלֹהִים אֶת עֵינָיו בַּשָּׂטָן וַיִּדֹּם. וְאַחַר אָמַר לְאִטּוֹ: „מַה־תֵּדַע אַתָּה מִמַּחֲשֶׁבֶת הַיּוֹצֵר? אֲנִי בְרָאתִי וְלִי הַצְּדָקָה לְהַשְׁחִית. וְאַתָּה מָהּ?"

וַיִּרְעַד הַשָּׂטָן וּפָנָיו נָפְלוּ וְהִצְטַמְּקוּ בִּצְחוֹק אֵין־אוֹנִים וַיֵּלֶךְ הָלֹךְ וָדַל וְשׁוֹקֵעַ תַּחְתָּיו בִּתְהוֹם־הַמַּעֲמַקִּים וְלַהֲבוֹת־הָאֵשׁ דּוֹעֲכוֹת עָלָיו וְעַמּוּד־הֶעָשָׁן מִתְעַקֵּל עוֹד אַחֲרָיו וְנָמוֹג.

וַיָּסֶב אֱלֹהִים אֶת פָּנָיו וּמַבָּטוֹ הַכָּבֵד עָבַר חֶרֶשׁ עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה וַיַּעֲמֹד עַל נֹחַ. בָּרֶגַע הַזֶּה נָשָׂא נֹחַ אֶת עֵינָיו בִּתְפִלָּה אֶל הַשָּׁמַיִם וְקֶרֶן־אוֹר מִנֶּפֶשׁ־אָדָם תְּמִימָה עָלְתָה וַתִּגַּע בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וַתִּנְהַרְנָה. וַיִּחְיוּ הַמְּאוֹרוֹת בַּשְּׁחָקִים וְכָל שַׁדְמוֹת הַיְקוּם שָׁבוּ לִפְרֹחַ. וְצִבְאוֹת הַמַּלְאָכִים נֵעוֹרוּ וַיָּקוּמוּ וַיִּקְרְאוּ בְּתִמְהוֹן: „קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ, קָדוֹשׁ אֵל בּוֹרֵא עוֹלָם! מִי יִדְמֶה לוֹ וּמִי יָבֹא עַד חֵקֶר פְּעֻלָּתוֹ?"

ב

הָאוֹיֵב

וְנֹחַ עָשָׂה לוֹ תֵּבַת עֲצֵי־גֹפֶר, קִנִּים עָשָׂה אוֹתָהּ, תַּחְתִּיִּם,

יעקב כהן

מִשְׁלֵי קְדוּמִים

סִדרה שניה *)

א

יִתְרוֹן הַיּוֹצֵר

וַיְהִי כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ עַל הָאָרֶץ וַיִּנָּחֶם אֱלֹהִים, כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם וְאֶת כָּל הַחַי עַל הָאֲדָמָה, וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ.

וַתָּקָם חֲרָדָה גְדוֹלָה בְּכָל מַעַרְכוֹת הַשָּׁמַיִם. הַמְּאוֹרוֹת עָמְדוּ לִדְעֹךְ, מְקוֹרוֹת הַחַיִּים נִכְלָאוּ. אָבְלוּ קָמְלוּ כָּל שַׁדְמוֹת הַיְקוּם וְצִבְאוֹת הַמַּלְאָכִים נָפְלוּ כִפְרָחִים מֵתִים כַּאֲשֶׁר נָפָלוּ. עַל כִּסֵּא־מַלְכוּתוֹ הָעוֹמֵם יָשַׁב אֱלֹהִים, פָּנָיו שְׁקוּעִים בְּכַפָּיו וְכָל סִבְּלוֹת הַמַּחֲשָׁבִים מִקַּדְמַת־עוֹלָם עַל רֹאשׁוֹ.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: אֶמְחֶה אֶת כָּל בָּשָׂר מֵעַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה, מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה, עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמָיִם.

וַיִּשְׁמַע הַשָּׂטָן. וּמִיַּרְכְּתֵי מְצוּלוֹת הַתֹּפֶת צְחוֹק עָמֹק הִתְנַשֵּׂא, חָדַר בַּמִּסְתָּר וְחָזַק וּבָא מִכָּל הָעֲבָרִים וַיְהִי לְיָם רַעֲמֵי־לַעַג

*) סדרה ראשונה באה ב„העֹגן", קֹבץ א.

ספורים

בקֹרת:

סקירות:

רשימות:

תֹּכֶן הָעִנְיָנִים

ספורים:

תרגומים:

מאמרים:

שירים:

נדפס בארץ־ישראל
Printed in Palestine

נדפס מאמהות
בדפוס „ספרא" תל־אביב

התקופה

יוצאת ארבע פעמים בשנה

ספר שבעה־עשר

מהדורה שלישית

הוצאת א׳ י׳ שטיבלי ח׳ בע״מ
ברלין—תל־אביב
תרצ״ד

התקופה